Plato
De Wetten
(Nomoi)

Versie: 1.1
Oktober 2005

www.arsfloreat.nl

info@arsfloreat.nl

PLATOON VERZAMELD WERK

1.
Inleiding
Xenophoon
Phaidros
Symposion

2.
Euthyphroon
Apologie
Kritoon
Phaidoon

3.
Charmides
Lysis
Laches
Menoon
Hippias

4.
Timaios
Kritias
Menexenos
Ioon

5.
Gorgias
Euthydemos

6.
Protagoras
Alkibiades
Brieven

7.
Kratylos
Parmenides

8.
Sofist
Staatsman

9.
Theaitetos
Philebos

10.
Politeia

11.
De wetten
(Nomoi)

PLATOON

De Wetten

(Nomoi)

Wat is wetgeving?

ARS FLOREAT

Platoon Verzameld Werk 11

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Platoon

De Wetten / Platoon ; [vert. uit het Grieks door de School voor Filosofie]. -
Amsterdam : Ars Floreat. - (Verzameld werk / Platoon ; 11 - Nomoi)
ISBN 90-72141-13-X geb.
NUGI 612
Trefw.: klassieke wijsbegeerte ; teksten / Plato.
ISBN 90-72141-14-8 (Gehele serie; deel 1 t/m 11).

INHOUD

WOORD VOORAF

Na achttien jaar werk wordt het vertaalproject Platoon Verzameld Werk door de vertaalgroep klassieke talen van de School voor Filosofie beëindigd met de uitgave van dit elfde deel, *De Wetten*. Tot zijn dood heeft Platoon aan deze dialoog gewerkt en men zou hieruit kunnen afleiden hoezeer hij aan dit werk belang hechtte. In hoeverre zijn leerlingen het werk hebben afgemaakt is moeilijk te zeggen.

In deze dialoog schetst Platoon de oprichting van een ideale gemeenschap of stadstaat, die opvalt door haar ogenschijnlijk weinig praktische invulling. Toch ligt de conclusie voor de hand dat ook deze dialoog - evenals de *Politeia* - moet worden gezien als een uitgewerkte vergelijking. Het functioneren van de individuele mens wordt vergeleken met het functioneren van de gemeenschap. De grote les die de mens hierbij te leren heeft - vandaar de titel - is dat de hele kosmos wetmatig is opgebouwd vanuit een oorsprong. Deze wetmatige opbouw geeft de kosmos en de hele schepping haar unieke ordening en harmonie die bij de individuele mens juist zo dikwijls ver te zoeken zijn. De menselijke vrijheid is dan niet zozeer een kwestie van eigenzinnigheid en eigenwijsheid, maar is een 'geboorterecht' dat werkelijkheid wordt door het vinden van harmonie en innerlijke vrede. Ontevredenheid en wanorde komen voort uit gebondenheid en kortzichtigheid en dienen in deze ideale gemeenschap niet de kans te krijgen wortel te schieten. Het gehele wettelijke stelsel is daarop gericht en moet dus zelf ook een weerspiegeling zijn van onveranderlijkheid en tijdloosheid.

Velen hebben aan dit project meegewerkt. Op deze plaats past een woord van dank en waardering jegens de School voor Filosofie die dit project heeft mogelijk gemaakt door

haar niet aflatende ondersteuning op vrijwel elk gebied. De praktische filosofische kijk op het leven die de School voor Filosofie voorstaat is voor de vertalers steeds de verbinding geweest waardoor de schijnbare afstand tussen Platoon en het dagelijks leven werd overbrugd. In ieder geval is daardoor de boodschap die uit de dialogen spreekt voor de vertalers zo actueel en modern gebleken. Het feit dat sinds enige tijd in Amsterdam een Platoschool functioneert voor basis- en voortgezet onderwijs is tevens een bewijs van de actualiteit van de Platonisch-Sokratische boodschap in het algemeen. Moge deze vertaling hieraan een verdere bijdrage leveren.
Tenslotte een woord van waardering voor de sympathie en ondersteuning van de heer J.H. Heule Sr van Uitgeverij De Driehoek te Amsterdam, die de uitgave van dit laatste deel door zijn overlijden net niet meer heeft kunnen meemaken.
Deze dialoog is verdeeld in twaalf boeken. Evenals bij de *Politeia* wordt ook in dit deel ieder boek voorafgegaan door een inleiding van Marsilio Ficino.

DE WETTEN

Wat is wetgeving?

Gesprekspartners: Een vreemdeling uit Athene,
Kleinias uit Kreta, Megillos uit Sparta

BOEK I – INLEIDING

opgedragen aan Lorenzo de' Medici

Grootmoedige Lorenzo, er waren in de oudheid drie mensen die bij uitstek het licht van de wijsheid lieten stralen: Pythagoras, Sokrates en Platoon. We mogen wel zeggen dat Pythagoras de nadruk legde op contemplatie en Sokrates op de praktijk. Platoon legde op beide evenveel nadruk. De weg van contemplatie die Pythagoras bewandelde en de weg van de praktijk die Sokrates bewandelde, lijken ver af te staan van de dagelijkse praktijk van de meeste mensen. Platoon zoekt de combinatie van contemplatie en praktijk, van het goddelijke met het menselijke. Zo kan hij gemakkelijker inspelen op de dagelijkse praktijk van het merendeel der mensen, en tegelijkertijd kan hij de mens terugvoeren naar de wereld van het goddelijke en eeuwige. Men mag hieruit niet de conclusie trekken, dat Platoon afwijkt van Pythagoras of Sokrates, die hij als godheden vereert. Hij is een kruising tussen die twee, en bemiddelt om zo te zeggen steeds tussen het goddelijke van hun genie en de menselijke praktijk. Men mag gerust zeggen dat deze twee filosofen gericht waren op het goddelijke, terwijl Aristoteles en de andere filosofen na Platoon meer gericht waren op het menselijke. Bij Platoon echter zijn het goddelijke en het menselijke gelijkelijk vertegenwoordigd.
Waarom weiden we hierover uit? Om uit te leggen dat de boeken over wetgeving die hierna volgen van Platoon zelf afkomstig zijn. Er komt dit keer geen volgeling van Pythagoras en geen Sokrates in de dialoog voor. De hoofdpersoon is Platoon zelf, en zijn doel is niet om ons de vergissing te laten begaan te blijven hangen tussen het goddelijke en het menselijke, en evenmin om ons langs

verborgen en ontoegankelijke paden te voeren of ons naar de innerlijke wereld te voeren. Daarom hebben de tien boeken van de *Politeia* eigenlijk meer een Pythagoreïsch en Sokratisch karakter, terwijl de boeken over de *Wetten*, die nu volgen, juist bij Platoon zelf horen. De *Politeia* is gericht op het ideale, op wat wenselijk zou zijn, maar nu gaat het erom dat er keuzes worden gemaakt uit verschillende mogelijkheden, zodat iemand die het steile pad van de *Politeia* niet aankan, tenminste nog de minder steile glooiingen van de *Wetten* tot zijn beschikking heeft.

Wat is Platoon toch begaan met het heil van ons mensen! Hij is er niet tevreden mee dat hij vanwege een moeilijk toegankelijk ideaal door de mensen bewonderd wordt, maar stelt hen een gemakkelijke toegangsweg ter beschikking, die ze aankunnen en waar ze iets aan hebben. In dit boek legt hij de mensen niet op dat ze alles samen moeten delen. Nee, hij staat toe dat ieder zijn eigen bezit heeft, zoals we gewend zijn. Maar zoals het een behoedzame wagenmenner betaamt, laat hij toch ook niet alle teugels vieren. Een van de voorzorgsmaatregelen die hij in de *Wetten* neemt, behoedzaam als hij is, bestaat eruit dat niemand zijn bezit mag uitbreiden boven een bepaald maximum - en dat maximum ligt bepaald niet hoog. Het mag niet zo zijn dat de een te veel heeft en de ander te weinig, en de ergste misstand die er is, namelijk dat sommige handen worden gebruikt om te bedelen, moet in de samenleving zelfs in gedachte worden uitgebannen.

Onder de Vreemdeling uit Athene gaat Platoon zelf schuil, die zijn eigen naam niet noemt uit bescheidenheid. Als hij de wetten bespreekt, neemt hij op het eerste gezicht een veelheid van verschijnselen als uitgangspunt, maar in werkelijkheid zal het erop uitdraaien dat hij steeds dezelfde soort gemeenschap beschrijft. Hij zal wetten vastleggen voor de Grieken, en gaat daarbij uit van de

wetgeving van de beste Griekse wetgevers: Minos, Lykourgos en Soloon. Vervolgens laat hij dingen weg, voegt dingen toe, wijzigt dingen en is vindingrijk. Uit al deze wetten leidt hij zo de beste wetgeving af. En al grondvest hij eigenlijk van het begin af aan een gemeenschap, waarbij wordt vastgelegd hoe er leiding wordt gegeven, hij geeft er toch de voorkeur aan om dit proces te betitelen als 'wetgeving' en niet als 'leer van de gemeenschap'. De reden is dat in deze gemeenschap eigen bezit is toegestaan, waardoor er allerlei meningsverschillen, ruzies en wandaden zullen voorkomen. In die situatie is een uitgebreide wetgeving noodzakelijk. Als Platoon die wetten formuleert, ontkomen we er niet aan om zijn goddelijke genie te bewonderen, en ons over zijn kennis van zaken te verbazen. Want deze man is zo begaan met de mensheid, dat hij zijn wetten steeds vooraf laat gaan door een inleiding die het karakter heeft van een oproep. Wie menselijk genoeg is om te luisteren en uit eigen vrije wil te gehoorzamen, leert zich te beheersen dankzij deze inleidingen op de wetten, die we als zonen van de wet kunnen beschouwen. Anderen gehoorzamen met tegenzin en beschouwen deze inleidingen als een vorm van onderdrukking. Zij proberen zoveel mogelijk met behulp van misleiding of geweld aan het morele gezag te ontkomen. Daarom volgt er op deze inleidingen dreigende taal, en er worden straffen vastgesteld voor diegene die zijn moederland stiefmoederlijk behandelt.

We zullen nu overgaan tot de bespreking van het eerste boek, maar niet voordat we erop hebben gewezen dat men de dialoog *Minos* inclusief de inleiding moet hebben gelezen voordat men aan de *Wetten* begint. Dan zal men er eerder toe geneigd zijn om te kiezen voor trouw aan deze wetten, en om naar deze wetten te handelen. Wie er dan nog geen gehoor aan geeft, moet wel weten dat hij na

zo'n precieze uiteenzetting over rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid des te minder clementie verdient en een des te zwaardere schuld op zich laadt. De Vreemdeling van Athene, die niemand anders is dan Platoon die Kreta bezoekt, komt in de buurt van Knossos Megillos uit Sparta en Kleinias uit Kreta tegen. Deze laatste is samen met negen andere inwoners van Kreta op zoek naar medeburgers die bereid zijn om een kolonie te helpen stichten. Daarbij zal er een stad moeten worden gesticht en er zullen wetten moeten worden vastgesteld. Zij zijn op weg naar een heiligdom gewijd aan Zeus, om daar om raad te vragen, en komen de Vreemdeling uit Athene tegen, die hen vraagt naar hun plannen. Hun antwoord is dat ze wetten willen bedenken. De Vreemdeling stelt hun een hele reeks vragen, en het tweetal weet geen bevredigende antwoorden te geven. Wel hebben ze in de gaten dat de Vreemdeling veel verstand heeft van wetten, en dus verzoeken ze hem om hen te helpen om de toekomstige gemeenschap van wetten te voorzien. De Vreemdeling geeft hieraan gehoor en vertelt om te beginnen wat de oorzaak is van iedere wet, en wat het middel is waardoor de wetten tot stand komen. De oorzaak is God, het middel is de filosoof. Dan gaat hij in op het doel van de wetten. Hij legt uit dat het de bedoeling is om de burgers tot kalme mensen te maken met een zuivere geest, want die is het best in staat om de waarheid zelf te beschouwen. Vervolgens gaat hij in op vorm en inhoud van de wetten als zodanig. De wetten worden de mensen door God ingegeven. Hiervan getuigt de gehele Oudheid, hiervan getuigen vele boeken van Platoon, hiervan getuigen de vele redeneringen die we in allerlei inleidingen op de dialogen van Platoon hebben geschreven, en het wordt ook bevestigd in de *Theologia Platonica*, waarin over de verering van God wordt gesproken. De natuur is niets an-

ders dan een machteloos werktuig in de handen van de goddelijke voorzienigheid, en als zij zich in haar zorgzaamheid overal toont, doet ze dat niet uit zichzelf, maar omdat ze door de voorzienigheid wordt geleid. Deze legt voor zichzelf ieder doel en iedere wetmatigheid vast, en ze legt in de natuur elk doel en iedere wetmatigheid naar eigen inzicht vast. Als voor de natuur al geldt dat ze nooit te veel of te weinig geeft, omdat ze het overtollige nalaat en het noodzakelijke ter beschikking stelt, zal de goddelijke voorzienigheid vast en zeker nooit nalaten om het noodzakelijke ter beschikking te stellen. Nu is het een levensvoorwaarde en dus een noodzaak voor de mens om in een gemeenschap te leven. Ook is het noodzakelijk om in gemeenschap te leven met de wet, want anders is de mens tot de ondergang gedoemd. De wetten hebben op hun beurt goddelijk gezag nodig, want anders zouden ze door verwaarlozing overbodig worden, en met voeten getreden worden als gevolg van bedrog en geweld. Om het goddelijke gezag te bevestigen moeten er normen zijn om naar te leven, en straffen die iedereen ontzag inboezemen omdat ze het uithoudingsvermogen van de mens te boven gaan. De voorzienigheid van God, die de diverse soorten materie, planten, dieren en ledematen van het noodzakelijke voorziet, zal toch zeker ook de goddelijkheid van de meest volmaakte diersoort niet in de steek laten. Daarom zorgt ze voor wetten, die immers boven alles noodzakelijk zijn voor het welzijn van de mens. Bovendien kan geen heerser het grote schip van staat, dat door plotselinge stormvlagen en gevaren uit de koers wordt geslagen, naar veilige haven loodsen zonder de hulp van goddelijke inspiratie.
Dus God inspireert in het verborgene de menselijke geest, en openbaart Zich soms ook in wonderen, al naar gelang wat noodzakelijk is. Zo onthult Hij de geheimen van de

wetten. Ook stelt Hij de wetten expliciet vast en proclameert ze. Daarom brengt Platoon zijn uiteenzetting over de wetten in naam van de rechtvaardigheid onder een gelukkig gesternte door gelijk al in het begin driemaal naar God te verwijzen. De drie spreken als drie grondleggers van de wet, die geen van alle buiten goddelijke bescherming kunnen. Zij zijn volgelingen van drie wetgevers, namelijk Minos, Lykourgos en Soloon. Dezen voerden hun wetten terug op drie godheden: Zeus, Apolloon en Pallas Athene. En dat deden ze niet ten onrechte. De planeten ontlenen namelijk hun kracht aan de Zon, hun mildheid aan Zeus en hun wijsheid aan Pallas Athene. Deze drie goden vertegenwoordigen hiermee de volledige inhoud en volmaaktheid van de wet. Want wat zou een wet anders zijn dan een regel die gebaseerd is op de Rede, en die dankzij een bepaalde wetmatigheid de volgeling van de wet naar het goede leidt? Waar Rede, regel en wetmatigheid aanwezig zijn, kan de wijsheid niet ontbreken. Om het doel te bereiken en te behouden, schenkt de wet ons in de eerste plaats kracht. Om ons naar het goede te kunnen leiden, moet de wet ons leiden naar datgene wat juist is, en dat moet gebeuren op een juiste manier, dus vol welwillendheid. Daarom schenkt de wet ons mildheid. Deze drie godheden, die verwijzen naar de goddelijke drie-eenheid, moesten de eerste wetgevers dus wel met hun raad terzijde staan. De drie corresponderende gaven zijn onmisbaar om wetten vast te stellen. Wie deze gaven volledig bezit, zal ook volmaakte wetten vaststellen, maar er is geen mens die dat opbrengt, en daarom is voor werkelijk accurate wetgeving goddelijke hulp onontbeerlijk.

Nu heeft Platoon het in de *Minos* en in dit boek vaak over negen jaren. Dit moet haast wel betrekking hebben op het proces waarin Zeus de wetten aan de mensen doorgeeft. Misschien heeft het betrekking op de negen

hiërarchieën van Engelen, die als tolken van de Rede dienen opdat de wetten bij de mensen kunnen worden vastgesteld. Deze negen staten van de geest worden in de *Protagoras* samengevat onder de naam Hermes. Let wel dat het gebruik van het getal negen met betrekking tot de Engelen niet alleen aan de Christenen is voorbehouden. Ook de volgelingen van Platoon spreken erover, met name Proklos en Syrianos, zoals ik in de *Theologia Platonica* al heb uiteengezet. Maar het getal negen kan ook betrekking hebben op het feit dat zowel kracht, wijsheid als mildheid drie aspecten hebben. Kracht, wijsheid en mildheid zijn te vinden bij de wet zelf, bij het oordeel van de rechters en bij de gerechtsdienaren, en bij de uitvoering van het vonnis. Ook zijn ze te vinden in het begin van de gebeurtenissen en de handelingen, maar ook ten tijde dat ze zich voltrekken, en aan het einde ervan. Driemaal drie is in ieder geval negen. En waarom laat Platoon het gesprek van de *Politeia* beginnen bij het heiligdom van Pallas Athene, en het gesprek in dit boek bij dat van Zeus? Het is waar dat het eerstgenoemde gesprek in Athene plaatsvond en gewijd is aan deze stad die vanouds aan Pallas Athene is gewijd. In dit boek gaat het erom dat Kretenzers om raad vragen om een Kretenzische stad te kunnen opbouwen, en dan is het passend om in de buurt van een heiligdom gewijd aan Zeus een gesprek te beginnen over de wetten van de Kretenzer Minos, zoon van Zeus. Maar misschien is de reden eerder dat de samenleving van de *Wetten* grover en strenger is dan die van de *Politeia*. Dat zou in overeenstemming zijn met de aard van Pallas, die toegeeflijker is dan Zeus en hem door haar menselijkheid aanvult. Hoe dit ook zij, op grond van beide boeken mogen we hopen op voorspoed voor de gemeenschap, mits er wijgeschenken en offers aan de goden worden gebracht.

Ik ga niet in op Platoons beschrijving van die lange wandeling, met heilige bossen, bomen gewijd aan een heiligdom en dergelijke, want dan zouden we een beschrijving moeten geven in plaats van een commentaar op de dialoog. Platoon begint met enige opmerkingen in de vorm van een allegorie, die vooral te maken hebben met het doen en laten van de mensen in de gemeenschap. Wetten kunnen niet zonder de bescherming van God tot stand komen, zegt hij, en daarom beginnen de *Wetten* ook met God Zelf, Die de oorsprong en het doel is van alle wetten. Langzamerhand richt hij zich op de vraag wat het doel is van wetten, en hij geeft aan dat ze ten doel hebben om de mens ertoe te brengen om dienstbaar te zijn aan het goddelijke. Daarom draagt het bespreken van de wetten ertoe bij dat de wetten steeds meer gaan lijken op een tempel voor Zeus. Het uiteindelijke doel van de wetten is dus de mens ertoe te brengen de Oppergod Zeus te dienen, die de wereld heeft gemaakt en haar van wetten heeft voorzien, en ons dus ook. Terecht wijst hij het daarom af dat het doel van de wetten het dienen van de oorlogsgod Ares zou zijn, waarmee hij de wetgeving van Minos en Lykourgos enigszins corrigeert. Deze is namelijk niet gericht op het goede als zodanig, maar op goed gedrag in oorlogstijd. De wetten van de gemeenschap moeten een doel hebben dat als richtingaanwijzer kan dienen in alle omstandigheden, en dat doel moet het hoogste doel zijn dat alle leden van de gemeenschap moeten nastreven. Op zichzelf zijn veldslagen en overwinningen helemaal niet wenselijk, want ze brengen ontberingen en lijden met zich mee. Alleen kan er een vrede mee worden bereikt waarin de mensen veilig en rustig kunnen leven. Geen mens wil een leven leiden dat bestaat uit een voortdurende strijd tegen ziekten, ook niet als er bij deze strijd overwinningen worden behaald. De conclusie is dat het

doen en laten van de mensen in vredestijd niet gericht moet zijn op het voeren van oorlog maar op het voorkomen ervan, want het doel is vrede, en het is de plicht van de mensen om deze te handhaven. En de vrede dient ervoor om de waarheid en God ongehinderd en vrijelijk te kunnen dienen.
Met het oog hierop onderscheidde Platoon binnen het goede weer een groot aantal soorten goede dingen. Hij wees erop dat sommige goede dingen van de mens, en andere van God afkomstig zijn, en dat het menselijke goed afhankelijk is van het goddelijke goed. Onder het menselijke goed, dat in zijn ogen een veel lagere rangorde inneemt dan het goddelijke, rekent hij ten eerste gezondheid, ten tweede lichamelijke schoonheid, ten derde lichamelijke kracht en ten vierde rijkdom. Het goddelijke goed wordt volgens hem geleid door bezonnenheid. Daarna komen achtereenvolgens maatgevoel, rechtvaardigheid en standvastigheid.
Hij zinspeelt hier op iets wat hij in het vierde boek van de *Politeia* heeft uitgewerkt, namelijk op de driedeling van de geest in een redelijk, een impulsief en een wensend principe. Bezonnenheid heeft alleen betrekking op de rede, en standvastigheid alleen op de impulsen. De lezer mag ervan uitgaan dat zelfbeheersing alleen op wensen betrekking heeft. Maatgevoel en rechtvaardigheid hebben echter betrekking op de drie principes tezamen, en Platoon beschouwt maatgevoel en rechtvaardigheid dan ook als het beginsel van harmonie in de geest. Daarbij is maatgevoel harmonie bij het ondergaan van invloeden, en rechtvaardigheid harmonie in het handelen. Als de eerste deugd geestelijke gezondheid is, is de tweede geestelijke schoonheid. Bezonnenheid is het oog van de geest, en standvastigheid de hand. Als het gaat om de geestelijke factor die nodig is om zuiver te zijn en tot inkeer te ko-

men, kies dan maatgevoel, liever dan rechtvaardigheid. Als het gaat over een goede leefwijze, is rechtvaardigheid het belangrijkste.
Dit alles neemt niet weg dat bezonnenheid temidden van de deugden een leidende plaats inneemt, net zoals de voeten geleid worden door het oog. Standvastigheid staat boven zelfbeheersing, want een standvastig mens is niet zo veranderlijk als een mens die zichzelf alleen maar beheerst, en als het gaat om het verdragen van verdriet en om de functie van zelfbeheersing, die bestaat uit het overwinnen van genotzucht, dan wordt dat allemaal bereikt door standvastigheid. Beide deugden zijn van lagere orde dan maatgevoel en rechtvaardigheid. Deze twee deugden houden immers de gehele geest op orde, onder leiding van de bezonnenheid.
De conclusie moet zijn dat de wetgever het menselijke moet relateren aan het goddelijke, dat wil zeggen aan de deugden die de geest moeten richten op waarheid en goddelijkheid, en hij moet erop toezien dat alle anderen dit ook doen. Door zo het doel van de wetten uiteen te zetten, legt Platoon tegelijkertijd uit wat de functie van de wetgever is. Hij moet zelf het hoogste doel in het oog houden en de gehele gemeenschap moet hij bewerken als een akker waarop speciaal uitverkoren zaad moet worden gezaaid, opdat de oogst van uitstekende kwaliteit zal zijn. De volgende vraag is hoe de verschillende soorten gewassen verzorgd moeten worden. Eerst moeten al het onkruid en de doornstruiken direct met wortel en tak uitgeroeid worden. Dan moet iedere plant op zijn eigen natuurlijke manier tot volle wasdom komen. Overigens moet worden opgemerkt dat het een grotere schande is om aan genotzucht toe te geven dan om onder verdriet te bezwijken. Daarom is het de plicht van een standvastig man om niet alleen boven vrees en gevaar te staan, maar

ook om zijn begeerten te beteugelen. Bovendien kan men alleen zeker zijn van iemands standvastigheid als hij lange tijd een moeilijk leven heeft geleid waarbij hij hard moest werken en veel gevaar liep. Ook dan is het nog niet zeker, want de vraag blijft of hij bestand is tegen de verleidingen van zintuiglijke genoegens, die aan het licht brengen in hoeverre iemand zich kan beheersen. De wetgever moet ervoor zorgen dat genotzucht en verdriet net als dieren de teugel aangelegd krijgen. Als dat gebeurt, ligt een gelukkig leven binnen handbereik, maar anders ontmoet men problemen en wordt men ongelukkig. Hier slaat ook een bekende uitspraak over de Atheners op: 'De Atheners zijn eerlijke mensen, zeer eerlijk, want hun eerlijkheid komt voort uit hun eigen aard en uit God, en niets dwingt ze eerlijk te zijn, integendeel.' Daarmee bedoelt Platoon dat goede mensen zeldzaam zijn in een gemeenschap die slecht is ingericht, maar dat het wel zeer hoogstaande mensen zijn. Geen enkele discipline heeft hen ertoe gebracht om goed te zijn, maar dankzij God en hun eigen volmaaktheid zijn het toch mensen die hoogstaand genoeg zijn om niet te worden besmet met de algehele corruptie. Dan geeft hij ons iets in overweging dat op de kunst en het gehele leven betrekking heeft. Diegenen die talent hebben op een bepaald gebied, moeten zich daar van jongsafaan in oefenen, waarbij spel en oefening in specifieke vaardigheden elkaar moeten afwisselen. Dit voorspel voor de ernst van de volwassenheid moet voor de jeugd heel toegankelijk gemaakt worden, en spelen is heel geschikt om hen te laten houden van de taak die ze op rijpe leeftijd te vervullen hebben.

In het voorbijgaan geeft Platoon een definitie van discipline. Discipline is een leefwijze die van jongsafaan wordt gevolgd en die de jeugd leert om de deugd lief te hebben. Met deugd bedoelen we de vaardigheid van de volwassene

om te bevelen zowel als te gehoorzamen. De mens moet en kan deze discipline van jongsafaan bij zich dragen, en dan zal hij de ware menselijke natuur gemakkelijk verwerven. Platoon beschrijft deze als volgt. Een mens mag dan wel één zijn, hij draagt toch een veelheid in zich mee. Twee tyrannen en minnaars tegelijk vechten om de heerschappij in de geest: verdriet en begeerte. Dan zijn er ook nog de meningen over het goede en het kwade dat in de toekomst ligt, en daaruit komen zowel de wens tot het goede en het vertrouwen daarin als de vrees voor het kwade voort, en nog allerlei andere soorten verwarring. Daarbij komt het oordeel van de rede, die ons vertelt wat goed is en wat slecht. Zo'n oordeel kan men bij de enkeling de individuele wet noemen, en bij de gemeenschap de gemeenschappelijke wet. Ieder bezield wezen is uit deze elementen opgebouwd, en daarom voegt Platoon hieraan toe dat de mens een godswonder is, een volgeling van Hermes, een indrukwekkend wonder. Er zijn drie soorten bezielde wezens. Er zijn er met een onsterfelijk lichaam en een onsterfelijke geest, er zijn er met een sterfelijk lichaam en een sterfelijke geest, en er zijn er met een onsterfelijke geest en een vergankelijk lichaam. Tot de eerste soort behoren de wezens in de hemel, de ruimte en het uitspansel, en deze worden goden of machten genoemd. Tot de laatste soort behoren de dieren. Daar tussenin staan de mensen, samen met de machten van water en aarde. Ook de lichamen van deze machten zijn uit ongelijksoortige elementen samengesteld, en daarom kunnen ze oplossen en op een bepaalde manier verwarring stichten.

Maar daar gaat het nu niet om. De vraag was: waarom is de mens een wonder? Al heeft hij deel aan het goddelijke, hij is toch onderhevig aan het vergankelijke, en hoewel hij sterfelijk is, heeft hij toch toegang tot het goddelijke.

Maar waarom wordt hij een wonder van God genoemd? Omdat de goddelijke voorzienigheid hem heeft geschapen. Timaios zegt dat we de substantie van de geest hebben ontvangen van God in Zijn functie van schepper van de universele Rede. Van de goden hebben wij lagere vormen van rede ontvangen die betrekking hebben op de levensfuncties, en van de machten hebben we lichamen ontvangen. Platoon zegt ook dat de mens door de goden is gemaakt omwille van spel of ernst. Wat bedoelt hij hiermee? Hij is de speelbal van de goden als zijn geest van het hemelse wordt afgeleid en zich op het aardse richt, zodat hij zich steeds in dit spel verplaatst en nooit tot rust komt in het vertrouwen in God. Maar het wordt ernst zodra de menselijke geest standvastig de goden als scheppers, en God als schepper ziet. Welke keus de mens moet maken, durft Platoon hier niet te zeggen, maar het is waarschijnlijk dat hij hier en elders wil aangeven, dat de mens door God niet is geschapen om speelbal te zijn, maar om ernst met zijn leven te maken. Maar de tekst is voor meerdere uitleg vatbaar. Als het betekent dat de mens door bezielde wezens uit de godenwereld is geschapen, moet men denken aan de sterren. Als het betekent dat de mens uit vele wezens bestaat, mag men ervan uitgaan dat Platoon hier een dichterlijke omschrijving geeft van de functies van de geest en de invloeden die ze ondergaat. Hierover spreekt hij ook in het negende boek van de *Politeia* en in het begin van de *Phaidros*. Ik verwijs verder naar deze passages.

Hierna behandelt Platoon enige ogenschijnlijk minder belangrijke onderwerpen, die echter wel noodzakelijk zijn voor een volmaakte traditie die het leven onder discipline brengt, en voor een hoogstaande levenswandel. Het gaat hier om de studie van de muziek en aanverwante onderwerpen. Muziek in haar meest algemene betekenis omvat

de ordening in verhoudingen, niet alleen bij het spreken, het zingen, het bespelen van instrumenten, en het dansen, maar ook bij sport en spel en bij feesten. Al deze aspecten dienen in de gemeenschap gereguleerd te zijn, want als het lichaam gevrijwaard wordt van slechte invloeden en impulsen, worden geest en verstand aan maat gebonden. Het komt zo uit dat Platoon begint met het bespreken van feesten, en hij zegt in eerste instantie dat men van wijn moet afblijven, omdat er anders allerlei aangeboren driften naar boven komen, en men bovendien dronken wordt. Wie mateloos drinkt, verliest de functies van de rede en raakt meer onderworpen aan zijn driften. Hij keurt echter feesten en het drinken van ongemengde wijn goed onder bepaalde voorwaarden die hij in het volgende boek verder bespreekt. Het voordeel van grote vrijheid om wijn te drinken is, dat de levenswijze van de mensen aan het licht wordt gebracht. Mensen verliezen hun gevoel van schaamte en worden brutaal. Een verstandige opvoeder neemt de nadelen van deze feesten weg, en geneest de jongeling van zijn onbehouwenheid door hem te leren om in de meest losgeslagen staat die er is, de dronkenschap, het decorum te bewaren. Het gevolg van schaamte, dat wil zeggen van vrees voor schande en eerverlies, is dat de jongeling zich onthoudt van laaghartigheid en zich vastberaden toelegt op het steile pad van deugd. Deze twee eigenschappen zijn nodig in de gemeenschap, of het nu oorlog is of vrede, en daarom moet men de burgers deze eigenschappen ook bijbrengen. Daar moet de wetgever uit alle macht naar streven.

BOEK I

[624a] *Athener:* Hebben we het aan een god of aan een mens te danken, vreemdeling, dat bij u de aloude traditie in de vorm van wetten is vastgelegd?
Kleinias: Aan een god, als ge het nu wilt weten, vreemdeling, aan een god. Onze traditie is gegrondvest door Zeus. Maar de Spartanen waar onze vriend hier vandaan komt, zeggen, dacht ik, dat Apolloon de grondlegger van hun traditie is geweest. Zo is het toch, Megillos?
Megillos: Ja.
[b] *Athener:* En denkt ge werkelijk dat Homeros gelijk had toen hij zei dat koning Minos om de negen jaar met zijn vader Zeus ging overleggen om de wetten voor uw steden vast te stellen?
Kleinias: Er wordt bij ons wel gezegd dat het zo is gegaan, en ook dat zijn broeder Rhadamanthys, van wie ge vast [625a] ook wel hebt gehoord, zo een rechtvaardig mens is geworden. Wij Kretenzers kunnen zeggen dat hij die reputatie verdiend heeft, want de wetten die hij destijds heeft neergelegd, zijn rechtvaardig.
Athener: Zijn faam is zo groot als het een zoon van Zeus betaamt. En omdat gij en Megillos allebei zijt opgegroeid in een omgeving waar deze traditie in ere werd gehouden, lijkt het me niet onaardig als wij ons al sprekend en [b] luisterend bezighouden met de gemeenschap waarin wij leven en met haar traditie. We hebben de tijd, want de afstand van Knossos naar de grot van Zeus, waar ook zijn heiligdom ligt, is behoorlijk groot, zegt men. Onderweg zullen er vast wel schaduwrijke plaatsen zijn waar we kunnen rusten onder hoge bomen, en dat zal nodig zijn want het is snikheet. We kunnen dan van tijd tot tijd uitrusten - dat mag wel op onze leeftijd - en elkaar bemoedigend toespreken: zo zullen we de reis op ons gemak volbren-

gen.
Kleinias: Dat is waar, vreemdeling, verderop zijn er [c] bossen met prachtige hoge cypressen met wat grasland, waar we kunnen rusten en een poosje blijven.
Athener: Dat spreekt me aan.
Kleinias: Ja, en als we op zo'n plekje aankomen, zult ge dat met nog meer overtuiging zeggen. Dus laten we op weg gaan met een voorspoedige reis in het verschiet.
Athener: Goed. En vertel me nu eens waarom het bij u traditie is om gezamenlijk te eten, sport te bedrijven en de burgers een militaire opleiding te laten ondergaan.
[d] *Kleinias:* Ik denk, vreemdeling, dat onze traditie ook voor een ander gemakkelijk te begrijpen is. Zoals ge kunt zien is Kreta geen vlak land zoals dat van de Thessaliërs. Daarom maken de Thessaliërs graag gebruik van paarden, terwijl wij Kretenzers liever te voet gaan. Ons eiland is bergachtig en dus meer geschikt voor het opleiden van voetvolk. Dus je moet als krijgsman dan wel een lichte bewapening hebben, want met zware wapens kun je niet hard lopen. Het lichte gewicht van pijl en boog lijkt voor [e] ons dus de voor de hand liggende keus, en onze traditie is geheel op deze aanpak afgestemd. We eten in vredestijd gezamenlijk, omdat dit op een veldtocht ook noodzakelijk is. Dit moet men gedurende de gehele duur van een veldtocht kunnen opbrengen. De wetgever realiseerde zich hoe dom de meeste mensen zijn; ze begrijpen niet dat de oorlog tussen staten onderling in werkelijkheid nooit ophoudt, en dat de mensen er hun gehele leven bij zijn betrokken. Dus als het in oorlogstijd nodig is dat de [626a] maaltijden gezamenlijk worden gebruikt, en dat er aanvoerders en ondergeschikten zijn om de burgers te beschermen, is het in vredestijd ook nodig. De meeste mensen hebben het dan wel over vrede, maar dat is maar een woord. In werkelijkheid zit het in de natuur van iede-

re staat om met iedere andere staat oorlog te voeren, zelfs zonder dat er oorlog verklaard wordt. Als ge het zo bekijkt, zult ge wel tot de conclusie moeten komen dat de wetgever van Kreta alle regels voor het persoonlijke leven en het openbare leven heeft opgesteld met het oog op de [b] oorlog, en hij droeg ons op de traditie zo goed in stand te houden, dat we geen bezittingen of openbare instellingen nodig hebben, maar alleen voorspoed in de strijd. Want alle goede dingen die de overwonnenen bezitten, vallen de overwinnaars vanzelf toe.
Athener: Ge hebt heel duidelijk uit de doeken gedaan [c] waarop de traditie van Kreta is gebaseerd, vreemdeling! Maar over één ding wil ik toch nog meer horen. Uit de beschrijving die ge geeft van een goed geordende gemeenschap, blijkt dat een staat volgens u zo moet zijn ingericht, dat hij alle andere staten in de oorlog de baas is. Dat is toch zo?
Kleinias: Inderdaad, en Megillos zal het wel met me eens zijn.
Megillos: Verwacht ge iets anders van een rechtgeaarde Spartaan?
Athener: Als het juist is dat staten onderling op voet van oorlog leven, zullen dorpen dan ook niet op voet van oorlog met elkaar leven?
Kleinias: Jazeker.
Athener: Dus daar is de situatie niet anders?
Kleinias: Nee.
Athener: Goed. In de dorpen zullen de gezinnen dan ook wel zo leven, terwijl zelfs individuen op voet van oorlog met elkaar zullen staan, nietwaar?
Kleinias: Zeker.
[d] *Athener:* En moet een mens ook met zichzelf in voortdurende vijandschap leven? Hoe moeten we hierover denken?

Kleinias: Vreemdeling uit Athene, ik zou u niet als 'man uit Attika' willen aanspreken, want ge hebt het volste recht om de naam van de godin Athene te dragen. Ge hebt deze theorie vanuit haar uitgangspunt onderzocht, en haar zo duidelijk uitgelegd dat het nu niet moeilijk meer is in te zien hoe waar het is dat ieder strijd voert tegen de ander. De mensen doen dit onderling, en de staten ook. Bovendien strijdt de mens ook nog tegen zichzelf.
[e] *Athener:* Wat bedoelt ge hier nu mee?
Kleinias: Vreemdeling, jezelf overwinnen is het nobelste wat er is, en het is voor iedereen het beste, terwijl men door toegeeflijkheid jegens zichzelf schande en onheil over zich afroept. Het feit dat we in die zin over onszelf spreken, duidt aan dat we tegen onszelf vechten.
[627a] *Athener:* Laten we deze theorie eens tot op de bodem onderzoeken. Als een mens zichzelf kan beheersen, kunnen families, dorpen en staten dat toch ook?
Kleinias: Gebeurt dat als de beste mensen in de gemeenschap de zwakkere overheersen?
Athener: Ja.
Kleinias: Dat is een goede ingeving. Zo is het inderdaad, en zeker als het gaat over de gemeenschap. Zodra de besten in een gemeenschap de overhand krijgen op de zwakke meerderheid, overtreft die gemeenschap zichzelf, dat staat vast. Deze zelfoverwinning verdient dan alle bewondering. Gebeurt het niet, dan verliest de gemeenschap van zichzelf.
[b] *Athener:* Je kunt je natuurlijk afvragen of het betere ooit kan verliezen van het slechtere, maar hier ga ik niet verder op in, want dat zou een heel verhaal worden. Ik begrijp nu in ieder geval wat ge bedoelt. Inderdaad, zodra er genoeg leden van een familie of burgers van een gemeenschap oneerlijk zijn geworden, vallen ze de eerlijke men-

sen in de families of de gemeenschap aan met het doel hen in hun macht te krijgen. Wanneer dat soort mensen het in de gemeenschap voor het zeggen krijgt, lijdt de gemeenschap een nederlaag tegen zichzelf, en men zou kunnen zeggen dat ze dan slecht wordt. Verliezen ze daarentegen de machtsstrijd, dan overwint de gemeenschap zichzelf, en ze wordt goed.
[c] *Kleinias:* De terminologie die u bezigt, is nogal vreemd, vreemdeling, maar er is geen ontkomen aan uw conclusie.
Athener: Goed. Nu moeten we ons nog iets anders afvragen. Het is toch best mogelijk dat de meeste zonen van een echtpaar slecht zijn? Daar is toch niets vreemds aan?
Kleinias: Nee.
Athener: Wij gaan toch niet zover om te beweren dat een familie zichzelf overwint als de slechte zonen het niet voor het zeggen krijgen, terwijl de familie van zichzelf [d] verliest als dat wel gebeurt? Ons doel is immers niet om de theorie die de meeste mensen aanhangen sluitend te maken, maar om te onderzoeken of onze wetten juist zijn en in overeenstemming met de aloude traditie.
Kleinias: Dat is zeker waar, vreemdeling.
Megillos: Heel goed, tot nog toe ben ik het met u eens.
Athener: Dan heb ik nog een vraag voor u. Die broers die we daar noemden, krijgen te maken met hun geweten, nietwaar?
Kleinias: Reken maar.
Athener: Zegt men door dat geweten nu dat de slechte [e] kinderen ter dood moeten worden gebracht en dat de goeden over zichzelf moeten kunnen beschikken, of moeten de goede kinderen de leiding krijgen en de slechte door een beroep op hun geweten zover gebracht worden dat ze zich uit eigen beweging onderwerpen? Een derde mogelijkheid - waarvan ik niet weet of het uitvoerbaar is - [628a] is dat men, door een beroep te doen op het geweten, de

telgen van deze door twist verscheurde familie weer tot elkaar brengt, door hun regels op te leggen waaraan ze zich beiden moeten houden. Dan hoeft er niemand te worden terechtgesteld, en kunnen ze als vrienden verder leven.
Kleinias: Een geweten dat zoiets vermag zou verreweg de voorkeur verdienen.
Athener: Iemand met zo'n geweten zal dus geen oorlog aanmoedigen maar vrede stichten.
Kleinias: Dat is waar.
[b] *Athener:* En hoe zit het als iemand de gemeenschap in harmonie brengt? Als hij het leven van de gemeenschap wil regelen, zal hij dan uitgaan van een staat van oorlog met buitenlandse of binnenlandse vijanden? Met dat laatste doel ik op burgeroorlog, waarvan iedereen innig hoopt dat hij nooit in zijn eigen land zal uitbreken, en als het al gebeurd is, dat hij zo snel mogelijk weer wordt beëindigd.
Kleinias: Hij zal natuurlijk letten op binnenlandse vijanden.
Athener: Wat zou de voorkeur verdienen? Dat de burgers eerst thuis de strijd tot een vredig einde brengen door het ene deel van de burgerij om te brengen en het andere [c] deel te laten zegevieren, waarna men vervolgens gedwongen wordt op zijn hoede te zijn voor de buitenlandse vijanden? Of is het beter dat er vrede en vriendschap ontstaan door verzoening van de burgerij?
Kleinias: Iedereen zal voor zijn eigen land liever het laatste willen dan het eerste.
Athener: Dat is dus ook wat de wetgever zal beogen.
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Zal niet iedere wetgever het beste voorhebben?
Kleinias: Zeker.
Athener: Oorlog in binnen- of buitenland is nooit het [d] beste - God beware! - maar vrede en onderlinge vriendschap wel. De indruk bestaat trouwens dat de overwin-

ning die een gemeenschap op zichzelf behaalt niet iets verhevens is, maar eerder een noodzakelijk kwaad. Denk maar aan iemand met een ziek lichaam, die zichzelf geluk wenst als het met medicijnen wordt behandeld, terwijl hij er nog nooit bij stilgestaan heeft dat het ook mogelijk is helemaal geen medicijnen nodig te hebben. Dezelfde gedachtengang geldt ten opzichte van het welzijn van de gemeenschap en het individu. Iemand zal nooit een goed staatsman worden als hij op de eerste plaats en met uit- [e] sluiting van al het andere denkt aan oorlog met het buitenland, en hij zal alleen een consciëntieus wetgever worden als hij zelfs in zijn wetgeving voor oorlogstijd de vrede als doel stelt, liever dan zich in zijn wetgeving voor vredestijd de oorlog tot doel te stellen.
Kleinias: Dat lijkt me juist geredeneerd, vreemdeling. Toch moet ik me wel erg vergissen als oorlog voeren niet het uiteindelijke doel is van de traditie bij ons op Kreta en ook bij de Spartanen.
[629a] *Athener:* Dat is misschien zo, maar we moeten niet fanatiek met hen gaan ruziën over hoe het op dit moment is, maar hun in alle rust vragen stellen, omdat wij beiden veel belangstelling hebben voor dit onderwerp. Volg mijn redenering maar nauwkeurig. Om te beginnen laten we Tyrtaios aan het woord, een geboren Athener die later Spartaan geworden is. Hij was meer dan wie ook in dit onderwerp geïnteresseerd. Hij zei:

> '*Geen herinnering zal ik wijden en geen*
> *woord zal ik verspillen aan de man, al*
> *was hij de rijkste van allen, al bezat hij*
> *vele goederen,*'

[b] (en dan geeft hij een hele opsomming)

> '*als hij niet steeds in de strijd zou uitmunten.*'

Die verzen hebt ge toch ook wel eens gehoord? Onze

vriend Megillos hier heeft ze, denk ik, tot vervelens toe gehoord.
Megillos: Zeker.
Kleinias: Bij ons op Kreta zijn die verzen uit Sparta trouwens ook komen overwaaien.
[c] *Athener:* Vooruit, laten we nu samen die dichter eens aan de tand voelen:

> '*O Tyrtaios, goddelijkste aller dichters,*
> *... zo durven we u wel aan te spreken,*
> *want we vinden dat ge zowel wijs als*
> *eerlijk zijt omdat ge degenen die zich*
> *verdienstelijk hebben gemaakt in de oor-*
> *log met onderscheidingen overlaadt. Wij*
> *drieën, Megillos, Kleinias uit Knossos*
> *en ik, denken bij voorbaat al dat we het*
> *volstrekt met uw uitspraak eens zullen*
> *zijn. Maar we willen graag zeker weten*
> *of we het over dezelfde mensen hebben.*
> *Vertel eens, denkt ge net als wij dat er*
> *twee soorten oorlog bestaan?*'

[d] Ik denk dat zelfs iemand die minder knap is dan Tyrtaios het juiste antwoord zal kunnen geven:

> '*Jawel, er zijn twee soorten oorlog. Ten*
> *eerste is er de burgeroorlog, en dat is de*
> *wreedste oorlog die er is, zoals we al hebben*
> *vastgesteld. En dan is er nog de oorlog*
> *met buitenlanders en vreemde volkeren,*
> *waarbij het minder wreed toegaat.*'

Kleinias: Dat is zo.
Athener: Zeg eens, Tyrtaios, wat zijn dat voor krijgslieden die ge zo hemelhoog prijst ten koste van anderen die ge niet zo hoog aanslaat, en in welke soort oorlog vechten [e] ze? Kennelijk hebt ge het over krijgslieden die tegen vreemde volkeren vechten. Ge zegt immers in die gezan-

gen dat ge niets moet hebben van mannen die niet het lef hebben

'de bloedige strijd onder ogen te zien en de
vijand van dichtbij te doden'.

We zouden dan verder aan hem vragen:

'Is het dan met name uw bedoeling diegenen
te prijzen, Tyrtaios, die zich onderscheiden
in de oorlog met vreemde volkeren in het
buitenland?'

Hier zou hij, denk ik, vast en zeker bevestigend op antwoorden.
[630a] *Kleinias:* Natuurlijk.
Athener: Maar hoe dapper ze ook zijn, wij beweren dat ze in dapperheid verre overtroffen worden door degenen die zich onderscheiden in de ergste soort oorlog die er is, en wij hebben ook een dichter die daarvan getuigt: Theognis uit Megara op Sicilië. Hij zegt:

'In een grimmige vete, o Kyrnos, is een
betrouwbaar man zijn gewicht waard
in zilver of goud.'

Wij beweren dat een goed strijder in zo'n grimmige burger-oorlog veel waardevoller is dan in een gewone oorlog. Ongeveer net zoals moed gecombineerd met rechtvaar- [b] digheid, wijsheid en gezond verstand, meer waard is dan moed alleen. Een mens kan immers in tijden van burgeroorlog nooit betrouwbaar en bezonnen blijven als hij geen door en door goed mens is, terwijl er in de oorlog waar Tyrtaios het over heeft, horden huursoldaten zijn die klakkeloos bereid zijn in de strijd te sterven. De meesten daarvan zijn roekeloos, oneerlijk en overmoedig, en [c] op een enkele uitzondering na dommer dan wie ook. Wat is onze conclusie en wat willen we er eigenlijk mee aantonen? Zowel de door de goden geïnspireerde wetgever van Kreta als iedere andere begaafde wetgever zal wetten na-

tuurlijk alleen en uitsluitend uitvaardigen met het oog op het hoogste goed. Dat hoogste goed bestaat om met [d] Theognis te spreken uit betrouwbaarheid in gevaarlijke omstandigheden. Men zou dat de hoogste vorm van rechtvaardigheid kunnen noemen. Die deugd die Tyrtaios bovenal prijst, verdient ondanks alle mooie woorden van de dichter niet meer dan de vierde plaats, als je helemaal eerlijk bent.

Kleinias: Op die manier plaatsen we onze wetgever wel op een heel laag plan, vreemdeling.

Athener: Geen sprake van. We zijn alleen niet intelligent als we denken dat Lykourgos en Minos een traditie hebben gegrondvest in Sparta en Kreta die vooral het voeren van oorlog tot doel had.

Kleinias: Maar hoe zit het dan wel?

[e] *Athener:* We moeten de waarheid en de redelijkheid geen geweld aandoen als we spreken over zulke goddelijke mensen. Ze richten zich niet op één enkel aspect van rechtvaardigheid, en dan nog wel het armzaligste aspect, maar op het goede als één geheel. Ze zochten naar voorschriften en maakten daarbij onderscheid in verschillende situaties. Dat doen wij ook wel, maar wij doen het heel anders dan zij: Als iemand belang heeft bij een nieuw [631a] voorschrift, dan probeert hij een nieuwe wet in te voeren, en zo krijg je het erfrecht, het strafrecht en ga zo maar door. Wij bewandelen echter de juiste weg, en de aanpak waarmee gij het gesprek zijt begonnen, staat mij zeer aan. Ge zijt uitgegaan van rechtvaardigheid, en ge beschouwt een traditie als goed als ze het goede tot doel heeft. Maar toen ge het gesprek vervolgde met de bewering dat de traditie zich richt op één enkel aspect van rechtvaardigheid, en nog het onbelangrijkste ook, leek me dat niet juist, en daar ben ik in het laatste gedeelte van ons gesprek tegenin [b] gegaan. Wat voor analyse had ik dan wel van u willen ho-

ren? Zal ik het u vertellen?
Kleinias: Heel graag.
Athener: 'Vreemdeling', had ge moeten zeggen, 'het is niet voor niets dat de traditie van Kreta zo hoog staat aangeschreven in Griekenland. Deze traditie schenkt iedereen geluk die zich aan haar voorschriften houdt, en alle verworvenheden worden door haar beschikbaar gemaakt. Nu zijn er twee soorten verworvenheden: menselijke en goddelijke. De menselijke verworvenheden ontstaan dankzij de goddelijke, want als je een groot goed verwerft, krijg je alle goede dingen van lager niveau erbij. Het is alles of niets. Onder de menselijke verworvenheden komt [c] een goede gezondheid op de eerste plaats, een schoon uiterlijk op de tweede, de lichamelijke kracht die zich toont bij hardlopen en andere bewegingen van het lichaam komt op de derde plaats, en rijkdom op de vierde, mits deze niet gepaard gaat met verblinding, maar juist met een scherp inzicht dat door intelligentie wordt gedragen.
Helder inzicht is het leidende principe en de eerste van de goddelijke eigenschappen. Op de tweede plaats komt een bezonnen staat van evenwichtigheid. Op de derde plaats [d] komt een deugd die ontstaat uit de combinatie van de vorige twee met moed. Ik bedoel rechtvaardigheid. Op de vierde plaats komt de deugd moed.
De goddelijke eigenschappen staan als oorzaak boven de menselijke verworvenheden, en de traditie moet van dit feit uitgaan. Alle regels waaraan de mensen zich moeten houden zijn gericht op de goddelijke eigenschappen, en hiervan moeten de mensen goed worden doordrongen. Menselijke verworvenheden zijn afhankelijk van goddelijke eigenschappen, en die hangen weer af van dat ene leidende principe, inzicht. Wat de huwelijksverbintenissen betreft, en vervolgens het krijgen van kinderen en de op-

[e] voeding van zowel jongens als meisjes, daarbij moet de wetgever steeds voor de mensen zorgen, door op passende wijze goedkeuring of afkeuring te tonen, niet alleen wanneer ze jong zijn, maar ook later als ze volwassen zijn, tot hun oude dag toe. Bij al hun onderlinge betrekkingen [632a] slaat hij acht op hun lijden, hun genot en op alle uitingen van zinnelijke liefde, en hij zorgt er met behulp van de wetten voor dat laakbaar gedrag wordt gestraft en prij- [b] zenswaardig gedrag wordt beloond. Bij woede, angst en alle andere beroeringen die de mens bij tegenslagen overvallen, bij het verdwijnen ervan als het tij keert, bij alle beproevingen die de mensen doorstaan bij ziekte, oorlog en armoede, en bij alle blijdschap die ze ondervinden in gunstige omstandigheden, in al die situaties moet worden vastgesteld wat de juiste houding is en wat niet, en die houding moet tot voorbeeld worden gesteld. Vervolgens moet de wetgever in het oog houden op welke manier de mensen hun geld verdienen en uitgeven. Hij moet erop toezien welke contracten de mensen met elkaar sluiten en ook weer opzeggen, en of het uit vrije wil gebeurt of onder druk, en hij moet bij iedere overeenkomst kijken of [c] die loyaal wordt nagekomen of niet. Aan hen die de wet gehoorzamen, geeft hij alle eer, maar aan wetsovertreders moet hij vastgestelde boetes opleggen. Wanneer de gehele staatsinrichting dan zijn beslag heeft gekregen, zal hij als sluitstuk moeten overwegen hoe in de verschillende gevallen de begrafenis van de doden moet worden uitgevoerd, en welke eerbewijzen ze moeten ontvangen. Als dat geregeld is zal de wetgever zorgen dat dit geheel van wetten wordt gehandhaafd door wachters. Sommigen van die wachters zullen worden geleid door inzicht, anderen door juiste opvattingen. Zo zal de rede alle individuele maatregelen tot een geheel maken, en het zal duidelijk zijn dat [d] de wetten voortkomen uit wijsheid en rechtvaardigheid,

en niet uit winstbejag en eerzucht. Op die manier, vreemdelingen, had ik graag van u een volledige uiteenzetting gehoord - en die wens heb ik nog steeds. Hoe hebben deze principes vorm gekregen in de wetten die aan Zeus worden toegeschreven en in de wetten van de Pythische Apolloon, die Minos en Lykourgos hebben opgetekend? Hoe komt het dat er een ordening in is aangebracht die alleen een jurist op grond van zijn vakkennis en praktijkervaring kan doorgronden? Voor ons leken zijn die wetten in ieder geval een gesloten boek.

Kleinias: Wat moet dan de volgende stap in ons gesprek zijn, vreemdeling?

[e] *Athener:* Het lijkt me dat we het zo moeten aanpakken als in het begin van ons gesprek. Eerst onderzoeken we, als ge wilt, de wetten met betrekking tot evenwichtigheid en rechtvaardigheid. De manier waarop we de eerste deugd behandelen zullen we blijven volgen. Als we aan de hand daarvan de volgende deugden bespreken, zal dat een verlichting betekenen op onze weg. En aan het eind van onze bespreking van de deugden zullen we, zo God het wil, laten zien dat alle regels die we zoëven bespraken, gericht zijn op het goede.

[633a] *Megillos:* Dat is een goed plan. Laten we dan eerst die bewonderaar van Zeus hier aan de tand voelen.

Athener: Goed. Maar denk maar niet dat wij buiten schot kunnen blijven. Het raakt ons immers allemaal. Vertel eens, kunnen we zeggen dat de gemeenschappelijke maaltijden en de worstelscholen door de wetgever zijn ingesteld als training voor de oorlog?

Megillos: Ja.

Athener: Is er nog een derde en een vierde maatregel door de wetgever getroffen? Zo'n indeling zullen we toch moeten maken, tenminste als we naar een indeling streven. Het doet er trouwens niet toe zolang maar duidelijk is

waar we het over hebben.
[b] *Megillos:* Ikzelf en iedere andere Spartaan zouden antwoorden dat de wetgever als derde goede maatregel de jacht heeft ingesteld.
Athener: Laten we nu nog een vierde goede maatregel proberen te vinden, en als dit dan mogelijk is, ook nog een vijfde.
Megillos: Ik denk dat ik die vierde kan noemen: oefening in het leren verdragen van pijn, wat bij ons uitgebreid gedaan wordt in vuistgevechten en ook in allerlei soorten diefstal met het risico van een flink pak slaag. Dan is [c] er nog de zogenaamde geheime politie, die een buitengewoon zware training in zelfbeheersing vraagt. 's Winters zwerven de leden dag en nacht het hele land door op blote voeten, ze hebben geen dekens om onder te slapen, en moeten zich zonder verzorgers zien te behelpen. Ook kennen we nog de zware beproevingen tijdens de zomerspelen, als de deelnemers naakt de strijd aanbinden in de verzengende hitte. Er zijn nog talrijke andere voorbeelden, te veel om op te noemen.
Athener: Een schitterende opsomming, vreemdeling uit [d] Sparta! Laten we nu eens kijken hoe we het begrip moed kunnen definiëren. Bestaat moed zuiver en alleen uit weerstand tegen angst en pijn, of ook tegen begeerten en genoegens en bepaalde gevaarlijke verleidingen die zelfs mannen met hoge dunk van zichzelf zo week als was maken?
Megillos: Ik denk dat moed bestaat uit het vermogen om weerstand te bieden tegen dat alles bij elkaar.
Athener: We herinneren ons dat onze vriend Kleinias hier al eerder de uitdrukking 'verliezen van jezelf' gebruikte, zowel voor de gemeenschap als voor het individu. Zo was het toch, vreemdeling uit Knossos?
Kleinias: Zeker.

[e] *Athener:* Als iemand het onderspit delft tegen pijn, noemen we hem dan slecht? Of noemen we iemand slecht als hij geen weerstand biedt aan genot?
Kleinias: Ik denk dat laatste. We vinden het toch allemaal eerder een schande als iemand meegesleept wordt door genotzucht dan als hij overmand wordt door pijn.
[634a] *Athener:* Wetgevers die Zeus en Apolloon vertegenwoordigen zullen moed toch niet als iets eenzijdigs zien? Moed is niet als iemand die met de ene helft van het lichaam in staat is om zich schrap te zetten, terwijl hij met de andere helft niet bij machte is zich te verweren tegen zijn belagers. Zij hebben toch oog voor beide kanten van moed?
Kleinias: Dat zou ik wel denken.
Athener: Laten we dan eens de gebruiken in Kreta en Sparta opnoemen waar de mensen plezier aan beleven, en die ze niet ontlopen, net zo min als ze pijn en ontberin- [b] gen niet schuwen. Daaraan worden de mensen juist blootgesteld, en ze worden met eerbewijzen aangemoedigd om die ontberingen het hoofd te bieden. Is er ook zo'n soort training als het gaat om verleidingen? Vertel eens, wat voor soort gebruiken zijn er bij u die maken dat de mensen even stevig in hun schoenen staan ten opzichte van verleiding als van ontbering? Gewoonten die zorgen dat ze overwinnen wat overwonnen moet worden en dat ze zich nooit de mindere tonen van hun vijanden, van wie die meest nabije verreweg het gevaarlijkst zijn.
Megillos: Ik kan wel veel gebruiken opnoemen, vreemdeling, die erop gericht zijn pijn te overwinnen, maar be- [c] kende en duidelijke voorbeelden van gebruiken die met verleiding te maken hebben, zijn niet gemakkelijk te geven, hooguit een paar minder bekende.
Kleinias: Zelf zou ik aan de hand van de wetten van Kreta evenmin een duidelijk voorbeeld kunnen geven.
Athener: Dat verbaast me niets, geachte vreemdelingen.

Als een van ons in zijn verlangen om het ware en beste te leren kennen, iets zou hebben aan te merken op de wetten die bij de ander thuis gelden, laten we dan niet boos op elkaar worden, maar elkaars opmerkingen welwillend aanhoren.
Kleinias: Ge hebt gelijk, vreemdeling uit Athene. Dat doen we.
Athener: Op onze leeftijd zou boosheid trouwens misstaan, Kleinias.
[d] *Kleinias:* Zeker.
Athener: Of iemand gelijk heeft met zijn kritiek op de staatsinrichting van Sparta en Kreta is een ander verhaal. Maar wat de algemene opinie is, kan ik misschien beter weergeven dan u. Hoewel ge beschikt over een uitstekend [e] stelsel van wetten, is er één wet die daar ver bovenuit steekt: de wet die jonge mensen verbiedt te onderzoeken welke wetten goed zijn en welke niet. Ze verplicht hen eenstemmig en als uit één mond te verklaren:

'*de wetten zijn juist, want ze zijn gegeven door de goden*'.

Als iemand beweert dat het anders is, mogen de jonge mensen dat beslist niet horen. Als een oud man bezwaren heeft tegen een van uw wetten, dan hoort hij die niet te uiten in het bijzijn van de jeugd, maar hij gaat er mee naar een bestuurder of iemand van zijn eigen leeftijd.
Kleinias: Dat zijn rake woorden, vreemdeling. Want ge hebt als een ziener, ondanks de tijd die verstreken is sinds [635a] de wetten zijn ingesteld, toch de bedoeling ervan goed begrepen, vind ik. Wat ge zegt is volkomen waar.
Athener: Er zijn nu geen jonge mensen in de buurt. Oud als we zijn, is het ons dus door de wetgever toegestaan om onder elkaar over deze zaken te spreken.
Kleinias: Dat is zo. Vel dus gerust een oordeel over onze wetten. Want het is geen schande om op een fout te

[b] worden gewezen. Integendeel, het kan leiden tot verbetering als het oordeel niet korzelig, maar welwillend wordt ontvangen.
Athener: Mooi. Maar ik zal me zeker geen oordeel veroorloven voordat ik de wetten zo grondig mogelijk heb onderzocht. Ik uit liever de twijfels die ik koester. Uw traditie is, voorzover wij weten, de enige bij de Grieken en de niet-Grieken die voorschrijft dat de mens zich moet onthouden van de grootste genoegens en vormen van ontspanning, en daar niet aan mee te doen. Maar over pijn en angst, waarover wij het zojuist hadden, denkt uw traditie anders: als iemand vanaf zijn jeugd voortdurend het lijden ontloopt, zal hij door degenen die daar wel in [c] zijn geoefend vervolgd worden en tot slaaf worden gemaakt, want dan komen de onvermijdelijke moeilijkheden, angsten en pijnen op zijn weg. Ik zou me kunnen voorstellen dat de traditie dit principe ook toepast als het over genoegens gaat. De overweging is de volgende: 'Als de burgers van jongsafaan geen ervaring hebben in de grootste genoegens, en niet voorbereid worden om weerstand te bieden aan de verleiding ervan en aan de [d] drang onterende dingen te doen door hun zwak voor genot, dan zullen ze hetzelfde lot ondergaan als degenen die gebukt gaan onder angst. Ze zullen op een andere en nog veel schandelijker manier slaaf worden van hen die wel bestand zijn tegen genot en alles afweten van verleidingen. Dat kunnen door en door gemene kerels zijn. Zo zullen ze een innerlijk krijgen dat deels slaafs is en deels vrij, en ze verdienen niet onvoorwaardelijk de naam van moedige en vrije mensen.' Onderzoek nu eens of ge het eens kunt zijn met wat ik hier zeg.
[e] *Kleinias:* Wat ge zegt, klinkt me niet slecht in de oren, maar als het om zoiets belangrijks gaat, mogen we niets voetstoots aannemen. Dat zou overhaast en onverstandig

zijn.
Athener: Laten we dan de volgende deugd bespreken, Kleinias en Megillos. We waren van plan om het eerst over moed te hebben, en daarna over zelfbeheersing. Zouden de mensen op Kreta en in Sparta niet alleen [636a] krijgshaftiger zijn, maar zich ook beter kunnen beheersen dan mensen die leven in een slecht bestuurde gemeenschap?
Megillos: Natuurlijk. Samen eten en samen sporten bevorderen niet alleen moed maar ook zelfbeheersing.
Athener: Beste vrienden, zo gauw zijt ge niet klaar met de discussie over de inrichting van de gemeenschap, om het even of ge de theorie of de praktijk in ogenschouw neemt. Het vergaat een gemeenschap net zo als het menselijk lichaam: je kunt een bepaalde behandeling voorschrijven, [b] maar die kan niet alleen gunstige maar ook ongunstige gevolgen hebben. Sportbeoefening en gemeenschappelijke maaltijden zijn gebruiken die vele voordelen hebben, maar niet tijdens een burgeroorlog. Daar kunnen de jongeren van Miletos, Boiotia en Thourioi over meepraten. Bovendien hebben deze oude gebruiken het liefdesspel een onnatuurlijke wending gegeven, terwijl dat spel toch een onderdeel is van de natuur van ieder mens en dier. Iedereen zal hierbij de beschuldigende vinger richten op [c] Kreta en Sparta, en verder op iedere andere staat waarin de beoefening van de sport zo wordt aangemoedigd. Je kunt er in alle ernst over spreken of er grapjes over maken, maar het feit blijft bestaan: zo natuurlijk als het is dat mannen en vrouwen zich in de liefde verenigen voor de voortplanting, terwijl ze daar genoegen aan beleven, zo onnatuurlijk is het dat mannen met mannen of vrouwen met vrouwen gemeenschap hebben. De eerste mensen die zich daaraan waagden, werden ertoe gedreven door gebrek aan zelfbeheersing. Iedereen in Athene beschuldigt

[d] de Kretenzers ervan dat ze dat verhaal over Ganymedes hebben verzonnen. Op Kreta gelooft men nu eenmaal dat hun traditie afstamt van Zeus, en dus heeft men dit verhaal verzonnen om de eigen vorm van sexuele omgang te rechtvaardigen met het argument dat men slechts Zeus navolgt. Maar genoeg hierover. Ons onderzoek gaat eigenlijk om de vraag welke rol pijn en genot spelen bij het gedrag van de mensen en bij de gebruiken van de gemeenschap. Pijn en genot zijn als het ware twee bronnen, en wie op het juiste moment uit de juiste bron de juiste [e] hoeveelheid put, is een gelukkig mens. Dat geldt ook voor ieder ander levend wezen, en verder nog voor de gemeenschap. Maar wie niet weet wat hij doet, en dus de dingen op het verkeerde moment doet, is slecht af.
Megillos: Dat is allemaal mooi en aardig, vreemdeling, maar ik weet niet zo goed wat ik hierop moet zeggen. De Spartaanse traditie heeft het in ieder geval bij het juiste [637a] eind als ze alle genot verbiedt. Onze vriend hier moet het maar voor de traditie van Knossos opnemen. Als het gaat over het beperken van genot, is er geen wetgeving te vinden die het haalt bij die van Sparta, want juist datgene wat de mensen aanzet om iedere vorm van zelfbeheersing over boord te zetten, de wet te overtreden en allerlei andere dwaasheden te begaan, juist dat wordt ons in het gehele land bij de wet verboden. Nergens, niet op het platteland en niet in de steden, zult ge drinkgelagen meemaken, of al die andere excessen die met de drank samenspannen om iedere vorm van zelfbeheersing uit te [b] bannen. Een dronken lawaaischopper zal door iedere Spartaan hard worden aangepakt, en hij zou niet veel opschieten met het argument dat hij dronken is ter ere van Dionysos, zoals die mensen die ik bij jullie op wagens heb zien rondrijden. Trouwens, in onze eigen kolonie Tarente zag ik hoe de gehele stad dronken was tijdens het feest

van Dionysos. Bij ons komt zoiets niet voor.
Athener: Met dat soort gebruiken, vreemdeling uit Sparta, is niets mis zolang de mensen zich kunnen beheersen. [c] Pas wanneer ze ontaarden, zijn ze zinloos. Iemand die de Atheense gebruiken wil verdedigen, hoeft alleen maar te wijzen op de losse zeden van de Spartaanse vrouwen. Bij dit soort aantijgingen kan maar een enkel argument als rechtvaardiging dienen, en dat doet opgeld in Tarente, Athene en Sparta. Als een vreemdeling zijn verbazing uitspreekt over iets ongebruikelijks dat hij in een ander land ziet, zal elke inwoner hem als antwoord geven: 'Verbaas u niet, vreemdeling, dat is bij ons gewoon, en het is best [d] mogelijk dat het bij u anders toegaat'. Maar, beste mensen, ons gesprek gaat nu niet over mensen, maar over de gebreken en verdiensten van de wetgeving zelf. Laten we dus nog wat nader ingaan op dronkenschap. Dat is immers geen onbelangrijk onderwerp, en een wetgever die daar inzicht in heeft, is verre van dom. Ik spreek nu niet van het al of niet drinken van wijn, maar over het verschijnsel dronkenschap op zichzelf. Of we bekijken het vanuit de traditie van de Scythen, de Perzen en ook de [e] Carthagers, de Kelten en de mensen uit Iberië en Thracië - en dat zijn allemaal krijgszuchtige volkeren - of we bekijken het vanuit de traditie van Sparta. Als ik u mag geloven, zien de Spartanen helemaal af van het drinken van wijn, terwijl zowel vrouwen als mannen bij de Scythen en de Thraciërs hun wijn geheel onversneden drinken en over hun kleren uitgieten. Dat zien ze als een goed en zegenrijk gebruik. De Perzen houden er nog heel wat andere luxueuze gebruiken op na, die uw goedkeuring niet hebben, ook al gaat het daar wat geregelder en ordelijker toe.
[638a] *Megillos:* Maar, mijn waarde, zodra wij wapens ter hand nemen jagen we al die volkeren op de vlucht.

Athener: Zeg dat niet, beste man, want er is in het verleden heel wat afgevlucht en opgejaagd, en dat zal in de toekomst niet anders zijn. Er is geen vaste regel wie dat lot treft. Daarom kunnen we de grens tussen overwinning en nederlaag in de strijd nooit bepalen aan de hand van goede of verkeerde gebruiken in een maatschappij: dat blijft onvoorspelbaar. De grotere staten overwinnen in [b] het gevecht immers de kleinere en brengen ze tot slavernij, zoals de Syracusers met de Lokriërs deden - die toch het beste wetsstelsel in dat deel van de wereld hadden. De Atheners deden het met de bewoners van Keoos en zo zijn er nog veel meer voorbeelden te vinden. Laten we liever over elk gebruik afzonderlijk spreken om te proberen tot een conclusie te komen, waarbij we de vraag van overwinning en nederlaag voorlopig buiten beschouwing laten. Laten we een verklaring proberen te vinden waarom het ene gebruik goed is en het andere niet. Laat ik u eerst vertellen hoe men goed en verkeerd uit elkaar moet houden.
[c] *Megillos:* Hoe dan?
Athener: Volgens mij is het niet goed om na het noemen van een gebruik meteen met een oordeel klaar te staan. We doen dan net als iemand die hoort zeggen dat een bepaald soort voedsel goed is voor een mens en er dan meteen 'nee' op zegt, zonder zich nader af te vragen wat [d] de uitwerking van dat voedsel is. De vraag is dan hoe je het moet eten en wanneer, wie het moet eten, in welke vorm het gegeten moet worden en wat dit voedsel voor uitwerking heeft. Bij het horen van het woord dronkenschap alleen al staat de één meteen klaar met zijn afkeuring en de ander met zijn bijval en dat is belachelijk, want beide partijen gaan af op horen zeggen. De één ontleent zijn recht van spreken aan de getuigenis van een groot aantal mensen, en de ander heeft gezien dat wie geen wijn

drinkt overwinnaar wordt op het slagveld. Zelfs dat staat nog te bezien. We kunnen natuurlijk alle details van de [e] wetgeving op deze manier behandelen, maar dat lijkt me geen goed idee. Ik zou het anders willen aanpakken als het gaat om dronkenschap. Ik zal proberen uit te leggen wat de juiste manier is om dit soort onderwerpen te behandelen. Let wel, er zijn duizenden en nog eens duizenden volkeren die de traditie van Sparta en Kreta luid zouden bekritiseren.
[639a] *Megillos:* Een goede methode om dit soort zaken te onderzoeken is natuurlijk heel welkom.
Athener: Goed, dan stel ik u een vraag. Wie hoog opgeeft over het fokken van geiten en het bezit ervan, kan heus wel iemand tegenkomen die geiten zonder herder heeft zien grazen buiten de wei, op akkers waar ze schade toebrengen aan de gewassen. Hij zal schande spreken van het feit dat die kudde zomaar rondloopt, zonder enig toezicht of in ieder geval onder slecht toezicht. Zoudt gij dit verwijt terecht vinden of niet?
Megillos: Natuurlijk.
[b] *Athener:* Verlangt men van een ervaren zeeman alleen dat hij verstand heeft van varen, of ook dat hij geen last heeft van zeeziekte?
Megillos: Hoe kundig hij ook is, daar mag hij geen last van hebben.
Athener: Hoe zit het nu met een ervaren krijgsman? Is hij met al zijn kennis van de strategie in staat om het commando te voeren terwijl hij in gevaarlijke omstandigheden ziek van angst wordt?
Megillos: Natuurlijk niet.
Athener: En als hij bovendien ook nog geen verstand heeft van oorlogvoeren?
Megillos: Dan is hij een nietsnut die geen leiding kan geven aan mannen maar hooguit aan een stel vrouwen.

[c] *Athener:* Hoe zal het oordeel uitvallen over een bijeenkomst, van welke aard dan ook, waarbij een leider aanwezig is onder wiens leiding deze bijeenkomst goed verloopt? Wie nog nooit een bijeenkomst heeft bijgewoond die goed verloopt, maar wel bijeenkomsten waarbij niemand leiding gaf of waarbij slecht leiding werd gegeven, zodat de mensen ongedisciplineerd of slecht gedisciplineerd met elkaar omgaan, kan toch geen oordeel vellen over zulke bijeenkomsten?
[d] *Megillos:* Natuurlijk niet, want hij heeft nog nooit gezien en meegemaakt dat een bijeenkomst wel op de juiste manier verliep.
Athener: Juist. Nu zijn drinkgelagen ook bijeenkomsten, nietwaar?
Megillos: Dat klopt.
Athener: Wie heeft er ooit gezien dat zo'n bijeenkomst op de juiste manier verliep? Ik leg u het antwoord al in de mond: niemand natuurlijk. Maar bij jullie vinden er geen drinkgelagen plaats; ze zijn verboden bij de wet. Ik heb er [e] wel vele meegemaakt, die op allerlei manieren werden georganiseerd, en ik heb bovendien navraag gedaan naar drinkgelagen waarbij ik niet aanwezig was, en toch heb ik vrijwel nooit van een drinkgelag gehoord of er een meegemaakt dat goed verliep, want op een paar kleinigheden na liep het steeds volkomen uit de hand.
Kleinias: Waar wilt ge toch heen, vreemdeling? Ge moet [640a] wat duidelijker zijn. Ge sprak reeds over onze onervarenheid die maakt dat we, als we er in terecht zouden komen, een goed drinkgelag niet van een slecht drinkgelag zouden kunnen onderscheiden.
Athener: Dat is wel waarschijnlijk. Probeert u nu mijn uitleg te volgen. Ge ziet toch wel in dat er bij alle bijeenkomsten en gezamenlijke activiteiten, van welke aard dan ook, steeds iemand nodig is die de leiding heeft?

Kleinias: Natuurlijk.

Athener: Zojuist merkten we op dat de ervaren krijgsman moedig moet zijn.

Kleinias: Natuurlijk.

Athener: Een moedig mens wordt immers minder snel door verschrikkingen van zijn stuk gebracht dan een lafaard.

[b] *Kleinias:* Ook dat is waar.

Athener: Als er een middel bestond om een legeraanvoerder te benoemen die volkomen bestand is tegen vrees en verwarring, zouden we dat dan niet koste wat kost benutten?

Kleinias: Zeker.

Athener: Maar laten we het nu niet hebben over een legeraanvoerder die zijn mannen aanvoert in het gevecht van man tot man, maar over degene die in vredestijd leiding geeft aan mannen die in een vriendschappelijke sfeer hun vrienden ontmoeten.

Kleinias: Dat is goed.

[c] *Athener:* Als zo'n bijeenkomst gepaard gaat met dronkenschap, is het dan een rustige bijeenkomst, of dacht u van niet?

Kleinias: Juist niet, denk ik.

Athener: Dan hebben ook die mensen in de eerste plaats leiding nodig.

Kleinias: Allicht, want zelf komen ze tot niets.

Athener: Moeten we hun dan als het kan geen leider geven die onverstoorbaar is?

Kleinias: Zeker.

Athener: En deze moet natuurlijk ook mensenkennis [d] hebben, lijkt me, want hij bewaakt niet alleen de vriendschap die al tussen de aanwezigen bestaat, maar zorgt er ook voor dat die in dat samenzijn verder uitgroeit.

Kleinias: Dat is zeker waar.

Athener: Dan moet de man die we aan het hoofd stellen van een dronkemansgezelschap nuchter en wijs zijn, en liever niet het omgekeerde. Want als de aanvoerder van dronken lieden zelf dronken, jong en onbezonnen is, mag hij zijn handen dichtknijpen als er geen groot ongeluk gebeurt.
Kleinias: Dan mag hij zeker van geluk spreken.
[e] *Athener:* Het kan terecht zijn dat iemand bezwaar maakt tegen een traditie op grond van het doel ervan, want dan doet het er niet toe of er goed leiding wordt gegeven aan het uitvoeren van die traditie. Maar berust de kritiek op het feit dat een traditie niet juist wordt uitgevoerd, dan is het om te beginnen al duidelijk dat de kritiek gericht zou moeten zijn op de verantwoordelijke instanties en niet op de traditie zelf. Bovendien wordt er dan voorbijgegaan [641a] aan het feit dat iedere traditie waardeloos lijkt als ze niet wordt gehandhaafd door iemand die het hoofd koel houdt. Ge weet toch wel dat een zeeman, hoe ervaren ook, en ieder ander met een leidinggevende functie, alles in de war stuurt wanneer hij dronken is, om het even of hij een schip, een wagen, een leger of iets anders onder zijn hoede heeft.
Kleinias: Wat ge zegt, is volkomen waar, vreemdeling. Maar vertel eens, als we zouden weten hoe we op een juiste manier zouden moeten drinken, wat voor baat zouden we er dan bij hebben? Zojuist hadden we het over een leger. Als een leger op de juiste manier wordt geleid, zullen de manschappen de overwinning behalen in de strijd, en dat is goed. Zo kunnen we bij andere voorbeelden ook [b] gunstige resultaten noemen. Maar wat voor baat heeft het individu of de samenleving erbij dat men op een juiste manier drinkt?
Athener: Ja, wat heeft de gemeenschap eraan als een kind of een groep kinderen op een behoorlijke manier wordt

opgevoed? Op die vraag zouden we antwoorden dat de gemeenschap daar inderdaad weinig baat bij heeft, maar als ons in het algemeen de vraag zou worden gesteld [c] wat de gemeenschap heeft aan een goede opvoeding van haar kinderen, dan zou het antwoord voor de hand liggen: zulke kinderen zouden vele goede daden verrichten, en in ieder geval zouden ze hun vijanden in de strijd weten te overwinnen. Een goede opvoeding levert de overwinning op, maar een overwinning soms gebrek aan opvoeding. Hoeveel mensen zijn er niet overmoedig geworden door een overwinning, om door hun overmoed vervolgens allerlei andere ondeugden in huis te halen! De overwinning die behaald wordt dankzij een goede opvoeding zal nooit tot een nederlaag leiden, maar de prijs van de overwinning op het slagveld is vaak genoeg te hoog geweest, en dat zal ook in de toekomst nog wel zo zijn.
[d] *Kleinias:* Ge vindt blijkbaar, beste vriend, dat drinken een nuttige functie kan hebben, mits het aan regels gebonden is.
Athener: Inderdaad.
Kleinias: Zoudt ge ons ook kunnen vertellen waarom?
Athener: Je zou een god moeten zijn om deze bewering staande te houden tegenover zoveel mensen die het ontkennen, maar ik hoop dat ik het opbreng, nu we in gesprek zijn geraakt over de traditie en de gemeenschap.
[e] *Kleinias:* Dat is precies wat we willen.
Athener: Goed dan. Gij doet beiden uw best om het betoog te begrijpen, en ik probeer duidelijk te zijn. Maar laat ik eerst iets anders opmerken. Alle Grieken beschouwen mijn stadsgenoten als mensen die houden van praten en dat veel doen. Spartanen zijn volgens hen mensen van [642a] weinig woorden en Kretenzers zeggen niet veel maar zijn heel spits bij wat ze zeggen. Daarom vraag ik me af of jullie niet vinden dat ik te lang uitweid als ik over zoiets on-

belangrijks als dronkenschap een vloeiend en ellenlang betoog houd. Een grondige behandeling van dit onderwerp is onmogelijk zonder de gehele muzische opvoeding erbij te halen, en als ik dat doe, zal ik het ook over opvoeden in het algemeen moeten hebben. Dat worden dus el- [b] lenlange verhalen. Weet ge wat we doen? We laten dit onderwerp maar rusten en stappen over op een ander onderwerp dat met traditie te maken heeft.

Megillos: Vreemdeling van Athene, ge weet misschien niet dat mijn familie altijd de belangen van uw stad heeft behartigd. Zodra we als kinderen van onze ouders te horen krijgen dat we voor die taak zijn voorbestemd, gaan [c] we van die stad houden, en gaan we haar als ons tweede vaderland beschouwen. Zo is het mij ook vergaan. Als de Spartanen goede of minder goede dingen over de Atheners hadden te zeggen, kreeg ik zelfs van kinderen complimenten of scheldwoorden te horen. 'Dat heeft jouw stad gedaan, Megillos', zeiden ze dan, of: 'Dat was een schurkenstreek'. Steeds nam ik het voor Athene op als er kritiek kwam, en zo ben ik veel van uw stad gaan houden. Zelfs het Attisch is me lief, en ik ben het volledig eens met het gezegde dat er niets gaat boven een goede Athener. Een goede Athener is werkelijk een goed mens, want hij is goed door een goddelijke beschikking en houdt niet [d] de schijn op van een goed mens. Dus als het aan mij ligt, kunt ge praten zoveel ge wilt.

Kleinias: Wanneer ge nu ook nog mijn verhaal gehoord hebt, vreemdeling, begrijpt ge wel dat ge heus geen blad voor de mond hoeft te nemen. Ge hebt misschien wel eens gehoord van Epimenides, een heilig man die in Kreta geboren werd en die tot onze familie behoorde. Tien jaar voor de Perzische oorlog ging hij, gehoor gevend aan het orakel van de godheid, naar Athene en bracht er de verschillende offers die de god hem had opgedragen.

Toen zei hij ook tegen de Atheners die zich ongerust [e] maakten over de legermacht van de Perzen: 'Het duurt nog tien jaar voor ze komen, en als ze gekomen zijn zullen ze weer vertrekken zonder dat hun verwachtingen in vervulling zijn gegaan. Ze zullen meer ellende te verduren [643a] krijgen dan ze zelf aanrichten'. Bij die gelegenheid werden onze voorouders gastvrienden van de uwe en sindsdien dragen mijn volk en ik uw stad een warm hart toe.
Athener: Blijkbaar is er van uw kant dus de bereidheid om te luisteren. Wat mijn aandeel betreft, de wil is er wel, maar de uitvoering ervan is bepaald niet gemakkelijk. Toch zit er niets anders op dan het te proberen. Het is goed om eerst vast te stellen wat opvoeding is en welke uitwerking ze heeft. Dat is het pad dat we in ons huidige gesprek moeten bewandelen om uiteindelijk bij de god van de wijn te belanden.
Kleinias: Als gij dat graag wilt, zullen we dat doen.
[b] *Athener:* Ik stel een definitie voor van de term 'opvoeding', en gij moet overwegen of deze definitie u bevalt.
Kleinias: Ga uw gang.
Athener: Goed. Ik beweer dat een man die ergens goed in wil worden, zich daarin van jongsafaan moet oefenen, op jeugdige leeftijd door te spelen en later in zijn werk. Iemand die een goed architect wil worden, moet als kind [c] speelgoedhuizen bouwen. En iemand die een goede boer wil worden, moet als kind spelen dat hij boer is. Degene die hen opvoedt, zorgt ervoor dat ieder kind mini-gereedschap krijgt dat een kopie is van echt gereedschap. Bovendien behoren ze vooraf onderricht te krijgen in de vakken die voor hen noodzakelijk zijn. Zo moet een timmerman bijvoorbeeld spelenderwijs leren meten en het schietlood gebruiken, en een krijger moet leren paardrijden of een andere strijdwijze leren beoefenen. We moeten door middel van spelletjes de genoegens en verlangens van de kin-

deren in de richting sturen waarin hun uiteindelijke be- [d] stemming ligt. Hoofdzaak van de opvoeding, zeggen we, is passende scholing, waarbij het spelende kind wordt aangetrokken tot zijn meest geliefde bezigheid. Wanneer het kind eenmaal volwassen is geworden, moet dat resulteren in een volmaakte beheersing van zijn vak. Kunt ge het tot zover met mij eens zijn? Dat zouden we immers nagaan.
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Maar onze definitie van opvoeding mag niet [e] zo vaag blijven. Want we zeggen nu wel dat iemands opvoeding goed of slecht is en noemen de een welopgevoed en de ander onopgevoed, maar zo'n onopgevoed mens heeft misschien een uitstekende opleiding genoten om bijvoorbeeld in de handel of de zeevaart te gaan. We vinden blijkbaar niet dat iemands opleiding hoort bij zijn opvoeding. Wij bedoelen met opvoeding namelijk de opleiding die op jonge leeftijd begint en die het vormen van een goed karakter tot doel heeft. Een goed mens verlangt er vurig naar een volmaakt burger te worden, die [644a] weet hoe hij op rechtvaardige wijze leiding moet geven en moet gehoorzamen. Alleen deze opleiding verdient, denk ik, de naam opvoeding. Een opleiding die leidt tot geld verdienen, tot lichaamskracht of tot een vaardigheid waarbij geen beroep wordt gedaan op intelligentie en rechtsgevoel, is benepen en resultaatgericht en is dus allerminst de naam opvoeding waardig. Maar laten we niet over een woord vallen en ons houden aan de stelling waar [b] we het nu over eens zijn geworden: mensen die op de juiste manier zijn opgevoed, worden vrijwel vanzelf goede mensen. Denk dus nooit gering over opvoeding, want van alle schone gaven die voor edele mensen zijn weggelegd, is goede opleiding de belangrijkste. Maar als het mogelijk is om een opvoeding die het spoor bijster is ge-

raakt weer de juiste richting te geven, dan is het ieders plicht zich daarvoor zolang hij leeft naar beste vermogen in te spannen.
Kleinias: Ge hebt gelijk. We zijn het met u eens.
Athener: Een tijdje terug vonden we al dat mensen die zich kunnen beheersen goed zijn, en mensen die dat niet kunnen slecht.
Kleinias: Inderdaad, dat is zo.
Athener: Laten we daar nog eens op terugkomen en na- [c] der aangeven wat we toen bedoelden. Als ge het goed vindt, gebruik ik een voorbeeld in de hoop dat de zaak daarmee duidelijker wordt.
Kleinias: Gaat uw gang.
Athener: Kunnen we zeggen dat ieder van ons een individu is?
Kleinias: Ja.
Athener: En ook dat ieder in zichzelf twee tegengestelde en onredelijke raadgevers heeft die we plezier en pijn noemen?
Kleinias: Dat is zo.
Athener: Daarnaast kent de mens nog denkbeelden over de toekomst, die alle vallen onder een noemer: ver- [d] wachting. Als we pijn verwachten noemen we die verwachting angst, en verwachten we het tegendeel, dan spreken we van vertrouwen. Bij ieder begrip komt nog de waardering van het begrip, waarmee we vaststellen of het begrip iets goeds of iets slechts vertegenwoordigt. Zodra een waardebepaling de algemeen aanvaarde opvatting van de gemeenschap is geworden, wordt het een wet genoemd.
Kleinias: Ik kan u nauwelijks volgen, maar ga door, en doe maar net of ik het wel kan.
Megillos: Wat mij betreft, ik zit in hetzelfde schuitje.
Athener: Laten we dan eens vanuit een ander gezichtspunt

kijken en ons indenken dat de levende wezens die wij zijn [e] een goddelijk poppenspel vormen, waarbij we niet weten of we nu speelbal zijn van de goden of met een bepaald doel zijn geschapen. In ieder geval weten we wel dat onze gemoedstoestanden ons bewegen zoals draden dat doen met marionetten. Ook weten we dat ze ons in tegengestelde richtingen trekken, omdat ze nu eenmaal tegengesteld zijn aan elkaar. Tegengestelde kwaliteiten roepen tegengestelde handelingen op en daaruit bestaat het onderscheid tussen goed en kwaad. Nu zegt ons gezonde verstand ons dat we slechts één van deze aantrekkingskrachten moeten volgen, en die nimmer uit het oog [645a] moeten verliezen. Het is een trekkracht die alle andere invloeden opheft: het gulden en heilige richtsnoer van de Rede. Dit richtsnoer is de universele wet van de gemeenschap. Alle andere invloeden, onverschillig welke, zijn onbuigzaam als ijzer, maar deze is zacht als goud. Alle andere invloeden doen zich als een veelheid van vormen voor. Er is geen beter richtsnoer te vinden dan wat de Rede ons voorschrijft, en daaraan moeten we ons houden. De Rede [b] is schoon en zachtaardig, en dwingt nooit iets. Daarom heeft zij onze medewerking nodig om de gouden mens in ons te laten zegevieren over de andere mensentypen die we herbergen. Zo blijft de vergelijking tussen ons en de poppen in het poppenspel opgaan, en de betekenis van 'jezelf overtreffen' en 'tekort schieten tegenover jezelf' wordt dan misschien iets duidelijker. Ook wordt dan pas duidelijk hoe belangrijk het is dat zowel de gemeenschap als het individu de ware betekenis en uitwerking van de verschillende invloeden en vormen van aantrekkingskracht gaat begrijpen, en probeert de Rede in het leven te volgen. Een staat die de wet heeft ontvangen van een godheid of van een mens die de wet kent, moet de Rede altijd tot wet verheffen; zo wordt de Rede tot richtsnoer

[c] genomen voor de omgang van de burgers met elkaar en voor de betrekkingen met het buitenland. Aldus zijn we beter in staat om het onderscheid tussen goed en kwaad te begrijpen, en daarom kunnen we meer inzicht krijgen in de opvoeding en de overige gebruiken. En daarbij mogen we vooral het wijndrinken niet vergeten, want men zou daarvan wel kunnen denken dat dat niet de moeite van een lang gesprek waard is, maar bij nader onderzoek blijk al gauw het tegendeel.
Kleinias: Uitstekend. Laten we ingaan op alles wat voor het huidige gesprek van belang is.
[d] *Athener:* Goed. Als we nu een pop uit dat poppenspel dronken voeren, wat gebeurt er dan?
Kleinias: Waar wilt ge nu weer naar toe?
Athener: Nergens naar toe, nog niet tenminste. Mijn vraag is heel neutraal: wat gebeurt er dan? Laat ik me nader verklaren. De vraag is deze: verhevigt het drinken van wijn de ervaringen van genot, pijn, drift en sex?
Kleinias: En hoe!
[e] *Athener:* En hoe zit het met de zintuiglijke waarnemingen, herinneringen, meningen en gedachten? Worden die ook intenser, of verdwijnen ze geheel wanneer iemand stomdronken is?
Kleinias: Daar blijft niets meer van over.
Athener: Iemand in die toestand is net een pasgeboren kind, nietwaar?
Kleinias: Dat klopt.
Athener: Zijn zelfbeheersing zal dan minimaal zijn.
[646a] *Kleinias:* Zeker.
Athener: Kunnen wij zeggen dat zo iemand nergens voor deugt?
Kleinias: Beslist.
Athener: Dan kan dus niet alleen de grijsaard weer kind worden, maar ook de dronkelap.

Kleinias: Daar spreekt ge een waar woord, vreemdeling.
Athener: Bestaat er voor ons een doorslaggevend argument om toch het drinken van wijn toe te staan, en het niet uit alle macht uit de weg te gaan?
Kleinias: Misschien wel. Ge hebt het eigenlijk al gezegd, en zoëven stond ge ook al op het punt om het te zeggen.
[b] *Athener:* Goed dat ge me daar aan herinnert. Ik kan er nu voor uitkomen, want ge zegt alle twee dat ge graag mijn betoog wilt aanhoren.
Kleinias: Natuurlijk willen we dat, al was het alleen maar vanwege het merkwaardige en absurde feit, dat een mens zich uit eigen vrije wil in een diep minderwaardige staat kan storten.
Athener: Geestelijk minderwaardige staat, bedoelt ge.
Kleinias: Ja.
Athener: En de staat van het lichaam dan, mijn vriend, hoe zit het daarmee, moet dat iets lelijks en lamlendigs zijn? Verbaast het ons niet dat iemand zich tot zo'n toe- [c] stand wil verlagen?
Kleinias: Ja, natuurlijk.
Athener: Goed. Denken we dat mensen die uit zichzelf naar de dokter gaan om medicijnen te halen, niet weten dat ze zich even later, en nog dagen daarna, lichamelijk zo ellendig zullen voelen dat het leven ondragelijk zou worden als het zo zou blijven? Ook weten we dat degenen die naar de sportscholen gaan voor een zware training, in het begin alleen maar zwakker worden.
Kleinias: Dat is allemaal bekend.
Athener: Ook weet ge dat ze uit vrije wil gaan om er op den duur beter van te worden.
[d] *Kleinias:* Inderdaad.
Athener: Moeten we dan ook ten opzichte van andere gebruiken niet dezelfde gedachtengang volgen?
Kleinias: Natuurlijk.

Athener: Ook als het gaat om het regelmatig drinken van wijn moeten we van dit principe uitgaan, als het tenminste juist is, om dat gebruik op één lijn te stellen met alle andere.
Kleinias: Waarom zouden we dat niet doen?
Athener: Misschien blijkt dat het drinken van wijn even heilzaam voor ons is als de training van het lichaam. In het begin lijkt het zelfs heilzamer, omdat drinken niet gepaard gaat met pijn, in tegenstelling tot de training op de sportschool.
[e] *Kleinias:* Dat is waar, maar het zou me verbazen als we zo'n heilzame werking zouden vinden.
Athener: Dat is nu precies wat we als eerste moeten zien aan te tonen. Vertel eens: kunnen we niet twee vormen van vrees onderscheiden die bijna tegengesteld aan elkaar zijn?
Kleinias: Wat bedoelt ge?
Athener: Ik bedoel dit: als we iets kwaads verwachten, zijn we bang dat het zal gebeuren.
Kleinias: Ja.
Athener: Ten tweede zijn we vaak beducht voor onze [647a] reputatie. We denken dat we een slechte naam krijgen als we iets doen of zeggen dat niet goed is. Die vrees noem ik, net als iedereen, denk ik, schaamte.
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Dat zijn de twee soorten vrees die ik bedoelde. Schaamte is enerzijds het tegengestelde van de angst voor pijn en andere dingen, waarvoor wij bang zijn, en anderzijds de tegenhanger van de invloedrijkste en meest voorkomende verleidingen.
Kleinias: Dat is zeker waar.
Athener: Zal een wetgever en ieder ruimdenkend mens die schaamte niet zeer hoog aanslaan? Fatsoen heet het [b] ook, en de bandeloosheid die daar het tegenovergestelde

van is, wordt schaamteloosheid genoemd. Dat is een erg slechte eigenschap, zowel voor de gemeenschap als voor het individu.
Kleinias: Daar hebt ge gelijk in.
Athener: Is die schaamte niet op belangrijke momenten onze redding? Is er iets dat ons met meer zekerheid redt in de strijd en ons laat overwinnen? Er zijn twee dingen die voor de overwinning zorgen: moed tegenover de vijand en de vrees om ons tegenover vrienden te moeten schamen voor onze lafheid.
Kleinias: Dat is zo.
Athener: We moeten dus bevreesd zowel als onbevreesd [c] zijn. De reden daarvoor hebben we net uit de doeken gedaan.
Kleinias: Zeker.
Athener: Als we iemand onbevreesd willen maken temidden van allerlei vreselijke situaties, dan moeten we hem met behulp van de wettelijke maatregelen vrees laten ondergaan.
Kleinias: Dat is duidelijk.
Athener: En als we iemand fatsoen willen bijbrengen? Moeten we hem dan niet kennis laten maken met schaamteloosheid en hem erin oefenen om de strijd aan te gaan met zijn verlangen naar genoegens? Dan leert hij dat [d] verlangen overwinnen. Of gaat dat alleen op voor moed, en moet iemand die daar volmaakt in wil worden, de lafheid in zichzelf bestrijden en overwinnen? Als hij geen ervaring opdoet en niet geoefend wordt in dat soort beproevingen, zou hij toch maar half zoveel mans zijn? Moeten we ervan uitgaan dat het met schaamteloosheid anders is? Zal iemand volmaakt kunnen worden als hij niet leert de strijd aan te gaan met al zijn verlangens en begeerten die hem aanzetten tot schaamteloos en onbehoorlijk gedrag? Moet hij die niet metterdaad overwinnen op alle gebie-

den? Moet hij dat soort verleidingen dus niet aan den lijve ondervinden?
Kleinias: Dat lijkt me nogal logisch.
[e] *Athener:* Zeg eens, zou een of andere god soms een angstdrank aan de mensen hebben gegeven? Hoe meer iemand ervan drinkt, hoe ongelukkiger hij zich bij elke slok [648a] voelt, en hoe banger hij wordt voor alles wat is en nog komen kan, tot hij tenslotte in diepe angst wegzinkt, al was hij eigenlijk nog zo dapper. Als hij zijn roes heeft uitgeslapen en de drank is uitgewerkt, komt hij weer bij zijn positieven.
Kleinias: Bestaat er zo'n drank, vreemdeling?
Athener: Die is er niet. Maar als dat wel zo zou zijn, zou de wetgever er dan iets aan hebben om moed te testen? [b] Wij zouden hem heel goed kunnen vragen: 'En, wetgever - of ge nu de wet stelt voor de Kretenzers of voor een ander volk - zoudt ge niet eens en vooral een mogelijkheid willen hebben om de burgers te beproeven op hun moed of lafheid?'
Kleinias: Dat zou hij zeker willen.
Athener: En verlangt ge dan een beproeving die geen risico en geen gevaar oplevert, of een die dat wel oplevert?
Kleinias: Een risicoloze natuurlijk.
Athener: Dan heb ik een voorstel aan de wetgever: 'Breng de mensen in vreselijke omstandigheden om te zien hoe ze zich houden. Zo moeten ze hun vrees wel overwinnen, [c] vooral als ze worden aangemoedigd en geprezen. En wie weigert om mee te doen verliest zijn goede naam. Wie goed heeft geoefend en moedig is, wordt ongemoeid gelaten, maar wie zich slecht geoefend heeft, krijgt straf. Of zoudt ge die beproeving helemaal niet gebruiken, ook al staat ge niet afwijzend tegenover de angstdrank?'
Kleinias: Natuurlijk zou de wetgever hem gebruiken, vreemdeling.

Athener: In ieder geval zou dit vergeleken bij de huidige methodes een verrassend gemakkelijke training zijn, [d] mijn vriend, die zowel geschikt is voor een enkeling als voor een kleine groep en ook nog wel voor grotere groepen. Iemand zou zich dan in zijn eentje op deze manier kunnen oefenen, als hij zich schaamt om zich in het openbaar te tonen en vindt dat de mensen hem niet moeten zien, voordat hij in vorm is. Als zijn voorbereiding alleen uit drank bestaat in plaats van uit eindeloze oefeningen, dan doet hij daar niet verkeerd aan. En dat geldt ook voor een ander die, in het vertrouwen dat hij door zijn natuur en studie voldoende is gewapend, niet aarzelt om te oefenen in gezelschap van een stel drinkebroers, om te [e] bewijzen dat hij de sterkste is en dat hij de onvermijdelijk ongunstige invloed van drank de baas kan blijven. Dat heeft tot gevolg dat hij geen enkele grote onbetamelijkheid begaat en zichzelf dankzij zijn sterke karakter niet vergeet, maar het gezelschap verlaat voordat het laatste rondje gegeven wordt, beducht als hij is voor de nederlaag, die de drank voor alle mensen in petto heeft.
Kleinias: Ja, iemand die zich kan beheersen zou dat zeker doen, vreemdeling.
[649a] *Athener:* Laten we ons nu opnieuw tot de wetgever richten en zeggen: 'Welaan wetgever, het is blijkbaar zo, dat God de mensheid geen toverdrank heeft gegeven om vrees op te roepen, en zelf hebben we er ook geen uitgevonden. Kwakzalvers reken ik niet tot onze kring. Bestaat er dan misschien een drank, of hoe zullen we het noemen, die onverschrokkenheid veroorzaakt en een overdreven zelfvertrouwen, dat niet altijd van pas komt?'
Kleinias: 'Die bestaat', zal hij waarschijnlijk zeggen, 'en wel wijn'.
Athener: En heeft die niet de tegenovergestelde uitwerking van de angstdrank van daarnet? Maakt om te beginnen de

wijn de drinker niet onmiddellijk vrolijker dan daarvoor? En hoe meer hij drinkt, des te meer raakt hij vervuld van [b] schone verwachtingen en van een gevoel van macht. Tenslotte zal zo iemand zich in zijn eigenwaan allerlei vrijpostige uitlatingen en vrijheden veroorloven en absoluut geen angst kennen, zodat hij alles er meteen uitflapt en impulsief handelt.
Kleinias: Ongetwijfeld.
Athener: We moeten ons één ding goed realiseren. Zoals we al hebben vastgesteld, zijn er twee elementen in [c] ons die wij moeten cultiveren. Het ene zorgt ervoor dat we zoveel mogelijk zelfvertrouwen hebben, het andere dat we een grote mate van schaamte kennen.
Kleinias: Met dat laatste doelt ge zeker op de eigenschappen van een fatsoenlijk mens.
Athener: Dat hebt ge goed onthouden. Moed en onverschrokkenheid moeten we betonen in omstandigheden, die ons vrees inboezemen, en de vraag is nu, of we in tegengestelde omstandigheden niet de tegenovergestelde kwalieiten ten toon moeten spreiden.
Kleinias: Dat lijkt me wel waarschijnlijk.
Athener: In omstandigheden waarbij we van nature [d] heel zelfverzekerd en vol goede moed zijn, moeten we er blijkbaar voor zorgen, dat we vooral niet overlopen van lompheid en hardvochtigheid, en we moeten ons er dan voor hoeden, om ook maar iets laaghartigs te zeggen of te begaan.
Kleinias: Dat lijkt mij ook.
Athener: Dat laatste doen we maar al te vaak wanneer we kwaad, wellustig, overmoedig, onwetend, hebzuchtig of meedogenloos zijn, en ook als we rijk, mooi of sterk zijn, of als een andere omstandigheid ons dronken voert van geluk en ons van het gezonde verstand berooft. Stel nu, dat we een onschuldig en niet al te gevaarlijk experiment

willen doen om iemand op de proef te stellen, en hem vervolgens met datzelfde experiment goed gedrag [e] willen bijbrengen, welke beproeving is er dan onschuldiger en aantrekkelijker dan het drinken van wijn, als dat met de nodige zorg wordt aangepakt? Dat weten we toch? Als iemand somber en driftig is, en daardoor talrijke mis- [650a] daden begaat, hoe wilt ge daar dan achter komen: door op eigen risico zaken met hem te doen, of door te kijken door de helderziende ogen van Dionysos? En als we met een sexmaniak te maken hebben, wilt ge er dan uw dochters, uw zonen of uw vrouw aan wagen om te weten te komen hoe hij in elkaar zit? Dan lopen degenen die u het meest dierbaar zijn toch gevaar? Ik zou nog veel meer voorbeelden kunnen noemen, maar dat zou nog niet voldoende aangeven hoeveel beter het is om zoiets te weten [b] te komen op zo'n onschuldige manier, zonder dat er een hoge prijs voor betaald moet worden. Zelfs iemand uit Kreta zal moeten erkennen, dat het drinken van wijn een experiment is om mensen op de proef te stellen en dat het het in doelmatigheid, onschadelijkheid, nauwkeurigheid en snelheid wint van iedere andere methode.

Kleinias: Dat is waar.

Athener: En het resultaat is, dat we de nuttigste kennis opdoen die er bestaat: mensenkennis, kennis over de menselijke geest. Deze kennis dient het vakmanschap van degene die voor mensen moet zorgen en daarmee doel ik op de staatsman. Dat is toch zo?

Kleinias: Zeker.

BOEK II – INLEIDING

Onze Platoon is zo vervuld van wonderbaarlijke liefde voor de mensheid, dat hij in zijn uiteenzettingen niets nalaat om de mens naar zijn verlossing te leiden. In zijn ijver stelt hij liever mensen tevreden die hier veel over willen horen en heel nieuwsgierig zijn, dan onverschillige mensen. Daarom gaat hij in het tweede boek over tot de beschrijving van een schitterende discipline voor jonge mensen. Hij vergelijkt jonge kinderen met dieren, omdat ze vrijwel niet nadenken bij wat ze doen en daarheen rennen waar iets aantrekkelijks is te vinden, terwijl ze op de vlucht slaan zodra ze iets vervelend vinden. Door een ingeboren kwade aanleg, en niet zozeer door slechte ervaringen, zet zich een neiging vast om overal op af te gaan of om de dingen te ontwijken. Daarom geeft Platoon de paarden van de jeugd een wagenmenner, dat wil zeggen iemand die de teugels van genoegen en pijn in handen heeft. Deze wagenmenner noemt hij 'discipline', wat niets anders is als deugd. De deugd moet het kind als eerste bereiken en gepaard gaan met genot en genegenheid, en het onderscheidingsvermogen van een ander moet er borg voor staan dat ze pijn en vijandschap ondervinden zodra ze het verdienen, net zo lang tot hun eigen onderscheidingsvermogen actief wordt. Als dat beschikbaar komt, volgen ze voortaan hun eigen geweten, en ze hebben ook nog goede gewoonten aangeleerd om zichzelf daarbij te helpen. Dit volgen van het eigen geweten beschouwt Platoon als deugd op universeel niveau. Deze juiste houding ten opzichte van genot en pijn maakt dat de mensen vanaf hun geboorte tot het einde van hun leven een afkeer hebben van datgene waarvan ze een afkeer moeten hebben, en datgene liefhebben wat ze moeten liefhebben. Zolang het onderscheidingsvermogen van een

ander hiervoor zorg draagt, spreekt Platoon van 'discipline'. In een later stadium, als de mens zijn inmiddels ontwaakte onderscheidingsvermogen volgt, spreekt hij van 'deugd'. De grondslag die wordt gelegd door gewoontevorming is dus van het allergrootste belang, zoals ook Aristoteles in zijn *Ethica* uitgebreid aantoont. Nu zijn kinderen onrustig van nature, en ook omdat ze worden afgeleid door allerlei aantrekkelijke dingen.

Daarom is een strenge discipline noodzakelijk, waarbij de opvoeding moet plaatsvinden onder het heilzame genot van de muziek die onder de mensen gemeengoed moet zijn. Maar ook de ouderen moeten een leven van hard werken verlichten door te genieten op een heilzame manier. Met het oog hierop, zo vertelt Platoon, hadden de goden medelijden met die arme mensen die zo hard moeten werken, en om hun werk wat te verlichten hebben ze plechtigheden en gewijde feestdagen ingesteld. De Muzen, Apolloon en Bakchos staan aan het hoofd van al deze festiviteiten. Het is hun taak om de lichtzinnigheid van de mensen aan banden te leggen, de ingeboren neiging tot beweging aan maat te binden door regelmaat in de muziek, en te zorgen dat het genot heilzaam blijft.

Hiermee wordt niet alleen de muziek geprezen als iets dat van godswege aan de mensen is toevertrouwd en geschonken, maar allegorisch wordt ook aangetoond dat de mens er om velerlei redenen erger aan toe zou zijn dan de dieren als de goddelijke voorzienigheid en de verwantschap van de mens met de goden niet hadden gezorgd voor het bestaan van een eredienst en voor eerbied voor de goden. Hierbij staan de Muzen voor de goddelijke vondst van de waarheid, die door God wordt geschonken aan hen die Hem vereren. Apolloon is de aangename uitdrukking van het feit dat de waarheid is gevonden, dus hij is het orakel. Bakchos staat voor de onthechte geest of de bewonderens-

waardige daden van mensen die God vereren.
Let op de harmonische verhoudingen die ons door de goddelijke voorzienigheid zijn toebedeeld. Daarmee kunnen al die onrustige bewegingen in de schepping, die van nature in geen enkele relatie tot elkaar staan, tot een geheel worden gemaakt. Dat is de reden dat hij uitgebreid ingaat op de muziek, met name voor wat betreft kinderen, maar ook voor wat betreft volwassenen. Hij herhaalt wat hij in de *Politeia* heeft gezegd, en neemt maatregelen waardoor dichters, musici en schilders niet meer de vrijheid hebben om van alles en nog wat te imiteren, maar zich omwille van het heil van de toeschouwers en toehoorders moeten beperken tot heilzame en waardige kunst. Dit moet worden beoordeeld door ervaren mensen die zelf veel waardigheid bezitten. Door een heilzame en dagelijkse navolging moeten de jongeren leren om bij spel en studie altijd hetzelfde te willen wat de wetten en de ouderen ook willen, en verder om van hetzelfde een afkeer te hebben als zij. Door deze vorming van goede gewoonten wordt volgens Platoon de basis gelegd voor deugd. Men doet er goed aan om enige voorschriften te onthouden, omdat men daaraan richtlijnen kan ontlenen voor het vormen van goede gewoonten:
Als een onrechtvaardig mens alle dingen bezit die de mensen goed noemen, zelfs dan is hij nog ongelukkig, en wie zo leeft, moet eerder als een dode dan als een levende worden beschouwd. Wanneer van zo iemand wordt beweerd dat hij eerlijk, nuttig en gelukkig is, mag dit bericht de jongeren nooit bereiken. En mocht het lijken alsof een eerlijke en rechtvaardige levenswijze moeilijkheden oplevert, dan moet dit ook niet aan kinderen worden verteld. Ze moeten horen dat de mens des te gelukkiger is naarmate hij rechtvaardiger is. Platoon gaat alleen in op de aspecten die hij nodig heeft voor zijn betoog, en de

overige aspecten bespreekt hij elders met zijn gesprekspartners. Hier beperkt hij zich ertoe met te zeggen dat over bepaalde dingen niet moet worden gesproken. De waarheid is iets goeds, en ze is standvastig.
Daarna gaat hij in op het drinken van wijn, wat volgens hem verboden is voor mensen onder de achttien jaar. Anders, zo zegt hij, voeg je aan het vuur in de geest ook nog vuur in het lichaam toe. Vanaf achttien jaar is wijn drinken toegestaan, mits het aan maat is gebonden. Mensen boven de veertig jaar mogen op feesten, tussen het zingen door van hymnen aan de goden, wat meer wijn drinken. Dit medicijn tegen de starheid van de ouderdom stelt de mens in staat weer jong te worden. De somberheid besluipt ons, en de invloed van wijn doet hetzelfde wat vuur doet met ijzer: wat hard was, wordt zacht en buigzaam. Platoon wil dat de ouderen, die normaal gesproken niet willen zingen, tijdens het gastmaal zo vrolijk worden dat ze bereid zijn de jongeren toe te zingen, waardoor de geest van die jongeren in zekere zin wordt betoverd. Want samenzang in een waardige melodie tempert de geest van jonge mensen.
In dit betoog is het opvallend hoe aardig Platoon schoonheid weet te vinden in de dingen om ons heen, en het verwerven van kennis tot een genoegen maakt. Alleen mensen hebben gevoel voor ritme en harmonie. Ritme is de ordening van tijd en beweging, harmonie ordening in toonhoogte van de verschillende tonen. Wat wij harmonie noemen, heet met een echt Latijns woord ook 'concentus', ofwel samenzang. Ritme is een uitdrukking van getallen in tijd en beweging. Ge kunt lezen wat het nut is van het drinken van wijn, waarin de gevaren schuilen en waarom er een wetgever bij het gastmaal aanwezig moet zijn. We bedoelen de leider van het feest. Hij moet nuchter blijven en het gedrag van de drinkers in de gaten hou-

den en corrigeren. Dan kan er een transformatie plaatsvinden bij deze mensen, omdat ze zijn ontdooid. Dit is nuttig, maar alleen als de mensen de voorzorgsmaatregelen nemen die zijn aanbevolen bij het drinken van onversneden wijn. Als een feest een vrijbrief wordt tot ongebreideld drinken, is dat afkeurenswaardig. Dan is er sprake van een ernstig vergrijp tegen de tempel van Pallas Athene, die toch boven alles geëerbiedigd moet worden.

BOEK II

Athener: Vervolgens is er nog een vraag die we onszelf moeten stellen. Als we op een goede manier met elkaar wijn drinken, is het enige voordeel dan dat we elkaars karakter leren kennen, of levert wijn drinken nog iets anders op dat de moeite waard is? Wat denkt ge? Ik denk van wel, want dat valt af te leiden uit ons betoog. Laten we eens kijken in hoeverre het nuttig kan zijn om wijn te drinken. Laten we daarbij goed opletten, want we mogen ons niet vergissen.
Kleinias: Gaat u verder.
Athener: Ik wil graag nog even terugkomen op wat we [653a] hebben gezegd over goede opvoeding. Ik heb ineens zo'n vermoeden dat goede opvoeding afhangt van de juiste manier van wijndrinken.
Kleinias: Dat is een gewaagde stelling.
Athener: Volgens mij bestaan de eerste gewaarwordingen van het kind uit genot en pijn, en zo maakt het kennis met goed en kwaad. Wat intelligentie en juiste opvattingen betreft, een mens mag zich gelukkig prijzen als hij [b] daar op zijn oude dag nog aan toekomt. Een mens die daarover beschikt, en over al het goeds dat ermee gepaard gaat, is volmaakt. Met opvoeding bedoel ik het menswaardige dat het kind als eerste leert kennen. Dat gebeurt op de leeftijd dat geluk, vriendschap, verdriet en afkeer ontstaan, dus nog voordat ze de beschikking krijgen over de rede. Als ze de beschikking krijgen over de rede, zullen [c] ze daarmee alleen in harmonie leven, als ze zijn opgegroeid met goede gewoonten. Deze harmonie met de rede is menselijke waardigheid, en als de mens leert om zijn leven lang te verafschuwen wat hij moet verafschuwen en te beminnen wat hij moet beminnen, bij alle manifestaties van genot en pijn, mogen we dat beschouwen als ware

opvoeding. Daarmee denk ik dat we een goede definitie van dat begrip hebben gevonden.
Kleinias: Zeker, vreemdeling, en deze definitie lijkt me even juist als de vorige.
Athener: Uitstekend. Nu verwatert die goede opvoeding [d] die de mens leert omgaan met genot en pijn in de loop van het leven, en er blijft weinig van over. De goden hebben medelijden met de lijdende mensheid en hebben de mens pauzes gegund in zijn lijden in de vorm van feesten ter ere van de goden. Ze hebben hem als metgezellen op deze feesten de Muzen en hun leider Apolloon en Dionysos gegeven. Deze zorgen ervoor dat het gezelschap van de goden hem weer op het rechte pad brengt van de opvoeding van weleer. Laten we eens zien of de theorie die tegenwoordig te pas en te onpas wordt aangehaald, [e] waar is. Deze theorie stelt dat jonge mensen altijd het lichaam moeten bewegen en lawaai moeten maken. Zij willen altijd bewegen en schreeuwen, springen en huppelen, dansen en met veel plezier spelen, en allerlei kreten uitstoten. De dieren hebben geen weet van de orde die we ritme of harmonie noemen, of van de afwezigheid daarvan. Maar wij mensen hebben de goden als metgezellen in de dans, en zij schenken ons het gevoel voor ritme [654a] en harmonie dat genot veroorzaakt. Zo laten zij ons bewegen en leiden de koordans, en ze scheppen een band tussen ons door zang en dans. Zo'n koordans heet 'choros' omdat ze ons vreugde schenkt. Is dit een goed begin van onze bespreking van dit onderwerp? Zijn we van mening dat de oorsprong van de opvoeding bij Apolloon en de Muzen ligt, of niet?
Kleinias: Jazeker.
Athener: Zullen we iemand die niet heeft geleerd hoe hij [b] zich in een koordans moet bewegen, onopgevoed noemen, en iemand die die kunst goed beheerst, welopgevoed?

Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Een koordans bestaat toch uit het samengaan van zang en dans?
Kleinias: Zeker.
Athener: Dan moet iemand met een goede opvoeding goed kunnen zingen en zich goed kunnen bewegen.
Kleinias: Vanzelfsprekend.
Athener: Dat zeggen we nu wel, maar laten we eens kijken wat dat eigenlijk betekent.
Kleinias: Waarom?
Athener: We zeiden: 'Hij zingt goed en hij danst goed', [c] maar we moeten daaraan toevoegen: 'Als de liederen die hij zingt en zijn bewegingen tenminste uitingen van schoonheid zijn'.
Kleinias: Ja, dat moeten we doen.
Athener: Wat moeten we denken van iemand die een bepaalde norm heeft van mooi en lelijk en die in de praktijk brengt? Wie is er dan naar ons gevoel beter opgevoed in de danskunst en in de muziek: de mens die altijd uitstekend met zijn lichaam en stem weet uit te drukken wat hij onder het schone verstaat, maar die eigenlijk geen vreugde schept in het schone en ook geen afschuw heeft [d] van het lelijke, of de mens die er weliswaar niet helemaal in slaagt in houding en stem te tonen wat hem voor de geest staat, maar die de waarde kent van pijn en genot, en alle schone dingen van harte verwelkomt en lelijke verafschuwt.
Kleinias: Er zit groot verschil in opvoeding tussen deze twee mensen, vreemdeling.
Athener: Als we met zijn drieën kunnen ontdekken wat het kenmerk is van schoonheid in zang en dans, dan we- [e] ten we ook wie een juiste opvoeding heeft gehad en wie niet. Lukt dat niet, dan zullen we nooit in staat zijn te bepalen of er een waarborg is te vinden voor goede opvoe-

ding, en waar die uit bestaat. Is het niet zo?
Kleinias: Zo is het.
Athener: Dan moeten we nu eerst als speurhonden de schone houding in de dans en de schone melodie in de koorzang zien op te sporen. Als we dat niet kunnen, is het zinloos om door te gaan met ons gesprek over juiste opvoeding, om het even of het nu gaat om de opvoeding van Grieken of niet-Grieken.
Kleinias: Dat is waar.
Athener: De vraag is dus: wat maakt een beweging of een melodie tot iets schoons? Denkt u zich eens in: als [655a] een moedig mens in moeilijkheden komt en een lafaard raakt in precies dezelfde moeilijkheden, zullen ze dan dezelfde bewegingen en geluiden maken?
Kleinias: Daar is niet veel kans op. De één verschiet van kleur en de ander niet.
Athener: Prachtig, mijn vriend. In de muziek draait alles om ritme en harmonie. Daar vormen beweging en melodie een onderdeel van. We kunnen dus met recht zeggen dat een beweging ritmisch en een melodie harmonieus is, maar niet dat een beweging of melodie mooi van kleur is, zoals koorleiders wel eens zeggen. Maar er bestaan bewegingen en melodieën die karakteristiek zijn voor een lafaard en er zijn er ook voor een moedig mens. We kun- [b] nen gerust zeggen dat uitingen van moed schoon zijn en die van lafheid lelijk. Om een lang verhaal kort te maken, vatten we het zo samen: alle bewegingen en melodieën zijn schoon die de schoonheid van de mens of zijn lichaam in zich dragen en weerspiegelen; en ze zijn lelijk als ze het tegenovergestelde doen.
Kleinias: Dat is juist. Laten we het hierop houden.
Athener: Nu iets anders. Hebben we allemaal dezelfde [c] smaak als het gaat om de koordans of is daar veel verschil in?

Kleinias: Er zijn grote verschillen in smaak.
Athener: Waar zou deze verwarring vandaan komen? Is er geen norm voor schoonheid in koordans die voor ons allemaal geldt, of is er wel een norm, en is het verschil in onze voorkeur alleen maar denkbeeldig? Geen mens zegt toch dat een koordans die iets lelijks uitbeeldt beter is dan een koordans die het schone weergeeft? Is er iemand die meer vreugde beleeft aan de voorstelling van het lelijke, [d] terwijl alle andere mensen genieten van het goede? De meeste mensen zeggen dat muziek waarde heeft omdat je erin kunt zwelgen. Dat is een onhoudbare en zelfs volstrekt ongeoorloofde uitspraak. Nee, de verwarrende veelheid van smaken heeft een andere oorzaak.
Kleinias: Welke dan?
Athener: Bij een uitvoering van een koordans beelden [e] de dansers karakters uit in allerlei handelingen onder allerlei omstandigheden. Daarbij spelen de dansers de rol die met hun talent en mimisch vermogen overeenkomt. Zij zullen daar zeker vreugde aan beleven, en het stuk de hemel in prijzen zolang tekst, zang en dans maar overeenstemmen met hun aanleg, met wat ze gewend zijn te spelen, of met beide. Als de rol indruist tegen hun aanleg, hun manier van doen of wat ze gewend zijn te spelen, zullen de dansers er niets aan vinden en er geen goed woord voor over hebben. Nu zijn er mensen die van nature gevoelig zijn voor het schone, maar uit gewoonte juist naar het lelijke streven, en er zijn mensen die uit gewoonte het schone zoeken, maar een aanleg hebben die hen tot het lelijke drijft. Beide soorten mensen zullen dingen aan- [656a] prijzen die ze niet werkelijk mooi vinden. Dan zeggen ze bijvoorbeeld: 'Het is een goed stuk maar de inhoud deugt niet. We schamen ons voor diegenen van wie we een hoge dunk hebben, want we moeten lelijke danspassen maken, en we moeten lelijke liederen zo zingen dat het lijkt alsof

we ze prachtig vinden'. Maar in hun hart vinden ze het wel degelijk prachtig.
Kleinias: Dat is zeker waar.
Athener: Ondervindt iemand die zich verlustigt in lelijk toneel en lelijke liederen daar schade van, en heeft iemand die vreugde beleeft aan het tegenovergestelde daar baat bij?
Kleinias: Waarschijnlijk wel.
[b] *Athener:* Waarschijnlijk wel? Het kan niet anders! Met degene die lelijke koordans aanvaardt, zal hetzelfde gebeuren als met iemand die voortdurend te maken heeft met slechte manieren en deze niet krachtig afwijst maar moeiteloos accepteert. Zo iemand weet wel zo ongeveer dat er iets niet in de haak is, maar hij is er niet echt van doordrongen. Het is onvermijdelijk dat een mens die bepaalde gewoontes, goed of slecht, prettig vindt, deze gewoontes overneemt, zelfs al schaamt hij zich er voor. En is er iets ergers denkbaar dan een slechte invloed te ondergaan, zonder er iets tegen te kunnen doen?
Kleinias: Dat denk ik niet.
[c] *Athener:* Goed. Als de regels voor ernstige en vrolijke muziek op de goede manier worden vastgelegd, nu of in de toekomst, mogen dichters en componisten dan doen wat ze willen? Mag de dichter zijn eigen voorkeur in ritme, melodie of tekst overbrengen aan de kinderen van rechtschapen burgers en aan de jonge mensen in het koor, ongeacht of het verheffend is of decadent?
Kleinias: Dat is niet redelijk. Natuurlijk niet.
[d] *Athener:* In deze tijd mag dat wel, behalve in Egypte.
Kleinias: Wat bepaalt de wet in Egypte dan?
Athener: Als ge het hoort, gelooft ge uw oren niet. Lang geleden, naar men zegt, werd bij de Egyptenaren de regel ingevoerd waar ik nu op doel. De jeugd van het land moet tijdens de opvoeding met schone zang en dans ge-

[e] confronteerd worden. Zij legden de bewegingen tot in detail vast en beeldden ze uit in de tempels. Afgezien van deze gesanctioneerde vormen was het geen schilder of andere beeldende kunstenaar toegestaan andere vormen dan de traditionele als vernieuwing in te voeren. En ook nu is dat in de beeldende kunsten en de muziek nog niet toege- [657a] staan. Als ge in Egypte gaat kijken, zult ge merken dat de dingen die tienduizend jaar geleden zijn opgetekend of uitgebeeld - letterlijk tienduizend jaar en niet bij wijze van spreken - geen haar mooier of lelijker zijn dan de werken van nu, en ze zijn met hetzelfde vakmanschap gemaakt.
Kleinias: Het is niet te geloven.
Athener: Noem het gerust de hoogste vorm van wetgeving of staatsmanschap. Natuurlijk zijn er ook daar dingen die niet goed zijn, maar toch loont het de moeite om het te vermelden: wat muzikale uitvoeringen aangaat is het mogelijk gebleken de melodieën die van nature de zuiverheid weergaven duurzaam aan regels te binden en te sanctioneren. Dat duidt vast en zeker op zoiets als goddelijke [b] inspiratie. Ze zeggen daar dan ook dat deze melodieën, die al die tijd bewaard zijn gebleven, zijn ontstaan als composities van Isis. Vandaar dat ik zei dat iemand die op de een of andere manier in staat is het beginsel van zuiverheid te vinden, deze muziek met een gerust hart in de vorm van wetten en voorschriften mag vastleggen. Het verlangen naar genot en pijn dat de huidige muziek tracht te bevredigen, is niet in staat de gewijde koortraditie naar de tweede plaats te verwijzen, al wordt die ouderwets genoemd. In Egypte is dat in ieder geval niet mogelijk gebleken, integendeel.
[c] *Kleinias:* Blijkbaar niet, als ik u mag geloven.
Athener: Het juiste recept voor muziek en toneelspel in de koordans is snel gevonden. We verheugen ons als we den-

ken dat het ons goed gaat, en omgekeerd denken we dat het ons goed gaat als we ons verheugen. Zo is het toch, nietwaar?
Kleinias: Zo is het.
Athener: In zo'n opgewekte stemming is het toch zeker onmogelijk om stil te blijven zitten?
Kleinias: Zeker.
[d] *Athener:* Onze jongelui staan meteen klaar om zelf te gaan dansen. Voor ons ouderen is het genoeg om naar hen te kijken, nu onze vroegere lenigheid is verdwenen, en ons te vermaken met hun feestelijk spel. Het is uit verlangen naar vroeger dat we graag wedstrijden organiseren voor jonge mensen. Dat roept het meest de herinnering aan onze eigen jeugd wakker.
Kleinias: Dat is zeker waar.
[e] *Athener:* De opvatting over feestvierders die men vandaag overal kan beluisteren moeten we dus niet als volledig ongegrond afdoen: degene die er het best in slaagt ons te vermaken en plezier te bezorgen moeten we als de knapste beschouwen en tot overwinnaar van de wedstrijd uitroepen. Omdat het ons te doen is om ontspanning, moet natuurlijk diegene die de meeste mensen het meeste plezier verschaft de hoogste eer krijgen en, zoals ik al zei, de prijs van de overwinning in de wacht slepen. Is dit niet de juiste opvatting en de juiste manier van doen?
[658a] *Kleinias:* Misschien.
Athener: Juist, mijn beste, laten we deze zaak niet overhaast beoordelen maar haar grondig onderzoeken. Laten we een voorbeeld nemen: Iemand organiseert een wedstrijd, zo maar, zonder de bepaling dat het een wedstrijd is in gymnastiek, muziek of paardenrennen. Hij brengt alle inwoners van de stad bijeen en verkondigt dat het een wedstrijd is waarbij het puur om amusement gaat. Ieder- [b] een die dat wil kan meedoen. Hij looft een prijs uit aan

de deelnemer die de toeschouwers het meest vermaakt, zonder dat er is voorgeschreven op welke manier dat moet gebeuren. De overwinning is voor degene die daarin het beste slaagt en die men het meest onderhoudend vindt. Wat zal dat voor gevolgen hebben?
Kleinias: In welk opzicht bedoelt ge?
Athener: Het gevolg zou natuurlijk zijn dat de een zou opdraven met epische gedichten zoals die van Homeros, een ander zou zingen en zich op de citer begeleiden, een volgende zou met tragische poëzie komen en weer een ander [c] met een komische voordracht. En het zou me niet verbazen als iemand zelfs denkt dat hij de beste kans maakt met een poppenkast. Als deze bonte stoet mededingers aan ons voorbijtrekt, kunnen we dan nog in alle eerlijkheid een overwinnaar aanwijzen?
Kleinias: Een vreemde vraag. Daarop zou ik alleen een antwoord kunnen geven als ik al die mededingers in levenden lijve heb gehoord.
Athener: Misschien is er een andere mogelijkheid. Wilt ge het antwoord horen op die vreemde vraag van mij?
[d] *Kleinias:* Natuurlijk.
Athener: Als de kleuters mogen oordelen, kiezen ze de man van de poppenkast. Dacht u niet?
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Als het aan de wat oudere kinderen ligt, wint de komediedichter het, en de welopgevoede vrouwen en jonge mannen geven de voorkeur aan de tragediedichter. Misschien is die wel de favoriet van de meerderheid van de jonge mensen.
Kleinias: Dat zou heel goed kunnen.
[e] *Athener:* Maar wij oude heren zouden het liefst de voordrachtskunstenaar zien winnen, die voordraagt uit de *Ilias*, de *Odyssee* of Hesiodos. Maar wie heeft er nu werkelijk recht op de overwinning? Dat is de volgende vraag?

Kleinias: Ja.
Athener: Het is zonneklaar dat de overwinning toekomt aan de kunstenaars aan wie onze leeftijdgenoten de voorkeur geven. Iets mooiers dan een goed verhaal is er in de gehele wereld niet te vinden.
Kleinias: Dat klopt.
Athener: De kunst moet inderdaad genoegen schenken, dat ben ik met de meerderheid van de mensen eens, maar aan wie moet ze genoegen schenken? Niet aan de eerste [659a] de beste. Hoogstaande kunst verkwikt hoogstaande mensen met een goede opvoeding. De maatstaf wordt gesteld door diegenen die uit het beste hout zijn gesneden en de beste opvoeding hebben genoten. Dus wie over kunst oordeelt, moet een goed karakter hebben, en dat betekent dat het intelligente en moedige mensen moeten zijn. Zo iemand haal je niet uit het theater, waar het rumoer van de massa een houvast biedt dat geen houvast is, en waar gebrek aan opvoeding hoogtij viert. Wie weet hoe het oordeel moet uitvallen, mag niet door lafheid en besluiteloosheid van zijn stuk worden gebracht. Ooit heeft hij beloofd om naar eer en geweten te oordelen, en dan komen [b] waardeloze en onoprechte uitspraken niet te pas. De kunstcriticus is niet de leerling maar de leraar van de toeschouwer, dat is duidelijk. Hij verzet zich tegen kunstenaars die de mensen op ongepaste en oneerlijke wijze genoegen verschaffen, al laten de Griekse zeden dat van oudsher toe. De huidige wet op Sicilië en in Italië geeft het oordeel in handen van de toeschouwers, die de overwinnaar bepalen door een stemming bij handopsteken. Dat is de ondergang van de dichters geworden, omdat ze gedwongen waren zich te laten leiden door de slechte [c] smaak van de mensen, zodat het publiek de leraar wordt van de kunstenaar. Dat was ook de ondergang van het theatergenot, want de mensen kregen nu niet meer het

voorbeeld voorgeschoteld van helden die hun meerderen zijn, maar moesten het met het laag-bij-de-grondse doen. Wat is nu onze conclusie? Laten we het nog eens van een andere kant bekijken.
Kleinias: Waar doelt ge op?
Athener: Het is nu al voor de derde of vierde keer dat [d] we op dezelfde constatering uitkomen. Opvoeding bestaat eruit dat de kinderen worden geleid naar de fundamentele principes die de traditie als juist beschouwt, en die zijn ontstaan uit de ervaring van de meest bekwame en ervaren wetgevers. De gewaarwordingen van pijn bij het kind mogen niet in tegenspraak zijn met de leefwijze die is voorgeschreven door de traditie en degenen die de traditie volgen. Het kind moet vreugde en verdriet voelen in dezelfde omstandigheden als de ouderen. Om deze re- [e] den zijn de 'kinderliedjes' ontstaan, die in werkelijkheid toverformules zijn. Die zijn gemaakt om eensgezindheid te bewerkstelligen, maar omdat kinderen een ernstige toon slecht verdragen, maken we spelletjes en liedjes, en zo spreken we er ook over. Zo geven ziekenverzorgers een [660a] lekkere smaak mee aan voedsel en drank die goed zijn voor de patiënt, en wat slecht is voor hem, geven ze een nare smaak, zodat de zieke een voorkeur ontwikkelt voor gezond voedsel en afkeer van ongezond voedsel. Zo zal een goed wetgever de kunstenaar ertoe overhalen, en hem er desnoods toe dwingen, om in schoonheid de gedragingen uit te beelden van mensen die zich kunnen beheersen, moedig zijn, en alle overige deugden bezitten. Wie dat door middel van ritme en harmonie kan bereiken, is werkelijk een groot kunstenaar.
[b] *Kleinias:* Denkt ge nu werkelijk dat deze voorschriften buiten Sparta in praktijk worden gebracht? Voor zover ik weet gebeurt dat niet. Er is altijd wel wat nieuws met de danskunst en alle andere schone kunsten, niet omdat de

traditie verandert maar omdat er zo nodig weer aan een nieuwe modegril moet worden toegegeven. Wie grillig is kan niet zo standvastig zijn dat hij zich kan houden aan een traditie als die van Egypte. Grilligheid betekent nu eenmaal voortdurende verandering.
[c] *Athener:* Heel goed, Kleinias, maar als ge denkt dat ik het heb over de huidige stand van zaken, heb ik me niet duidelijk uitgedrukt. Toen ik vertelde wat ik van de kunst verwacht, formuleerde ik het misschien zo dat het leek alsof we over de huidige situatie spraken. Maar tegenwoordig zijn er ernstige en onherstelbare misstanden, en al is het niet prettig om ze aan de kaak te stellen, soms [d] moet het toch gebeuren. We zijn het niet eens, want ge denkt, dat er op Kreta en in Sparta goede gebruiken in zwang zijn en elders niet.
Kleinias: Inderdaad.
Athener: Dus als andere landen die gebruiken zouden overnemen, zou dat een verbetering zijn, nietwaar?
Kleinias: Het zou veel verschil uitmaken als men de traditie van Kreta en Sparta zou volgen, want dan gebeuren de dingen zoals dat volgens u moet.
Athener: Daar moeten we het nog over eens zien te wor- [e] den. Maar laat ik uw opvattingen over opvoeding en kunst eens samenvatten. Ge wilt uw dichters verplichten te zeggen dat iemand, die zich kan beheersen en eerlijk is, een gelukkig mens is en geen zorgen kent. Daarbij doet het er niet toe of hij groot of klein, sterk of zwak, rijk of arm is. Anderzijds is een onoprecht mens ongelukkig. Al is hij rijker dan Kinyras of Midas, hij vindt in het leven geen geluk. Als ik het wel heb bedoelt uw nationale dich- [661a] ter: 'Ik zal niemand bezingen, die niet goed is'. De goede mens 'steekt de vijand van dichtbij neer', maar de onrechtvaardige durft niet 'te kijken naar het bebloede lijk' en zal bij het hardlopen 'de Noordenwind uit Thra-

cië' niet voorblijven. Hij kan geen goed doen. Nu hebben de meeste mensen een verkeerde opvatting over wat goed is. Men zegt dat gezondheid het hoogste goed is, daarna zou een schoon uiterlijk komen, dan rijkdom en dan kwaliteiten als een scherp gezicht en een goed gehoor of, [b] algemeen gezegd, een scherp waarnemingsvermogen. Voorts is het goed om de baas te zijn en te kunnen doen waar je zin in hebt. Maar het toppunt van zaligheid is wel om al dat goeds te bezitten en dan ook nog in een ommezien onsterfelijk te worden. Maar wat u en ik beweren, is toch dat het voor rechtschapen en fatsoenlijke mensen uitstekend is om al dat goede te hebben, maar voor oneerlijke mensen een ramp. Dat geldt om te beginnen [c] voor de gezondheid, en verder voor het vermogen om goed te zien of te horen, en zelfs het feit dat zo'n slecht mens leeft, is een ramp. Goede eigenschappen zijn slecht als ze niet gepaard gaan met rechtschapenheid en een goed karakter. Als een slecht mens een kort leven beschoren is, zou dat heel wat beter zijn. Daarvan willen we de dichters toch met klem overtuigen? Laat ze jonge mensen [d] in die zin opvoeden en hun een besef van maat en onderlinge verhoudingen meegeven dat ze tot goede mensen maakt. Is het zo goed gezegd? Wat ik bedoel, is dat de zogenaamde slechte omstandigheden goed zijn voor de oneerlijke mens, maar slecht voor wie eerlijk is. Goede omstandigheden zijn alleen voor eerlijke mensen goed. Wat ik nu graag wil weten is of we het hierover eens zijn. Wat zegt ge ervan?

Kleinias: Gedeeltelijk wel en gedeeltelijk niet, zou ik zeggen.

Athener: Veronderstel nu eens dat iemand gezond en rijk is, en bovendien ongekende macht heeft. Als ge wilt [e] geef ik hem nog buitengewone kracht en moed op de koop toe en ook nog onsterfelijkheid. Verder nemen we

aan dat hij behoed wordt voor wat men 'kwaad' noemt. Maar innerlijk is hij een en al oneerlijkheid en vol eigendunk. Ik kan u er vast niet van overtuigen dat zo iemand onmogelijk gelukkig kan zijn, maar altijd moet lijden.
Kleinias: Nee, daar ben ik zeker niet van overtuigd.
Athener: Wel, wat moet ik er verder over zeggen? [662a] Denkt ge niet, dat iemand die dapper, sterk, knap en rijk is, zijn hele leven zijn eigen zin kan doen en daarbij ook nog onrechtvaardig en eigengereid is, uiteindelijk een leven vol ellende krijgt?
Kleinias: Zeker.
Athener: Dat is een slecht leven.
Kleinias: Dat hoeft nog niet.
Athener: Dan een waardeloos of nutteloos leven.
Kleinias: Ook niet.
Athener: Hoe moeten we nu verder gaan? Dat kan alleen, [b] beste vrienden, als de een of andere godheid ons tot elkaar brengt. Op dit moment gaapt er een grote kloof tussen ons. Volgens mij, beste Kleinias, is dat zo duidelijk als het feit, dat Kreta een eiland is. Als ik een wetgever was, zou ik proberen de dichters en alle andere burgers deze leer te laten verkondigen. Ik zou de zwaarste straf opleggen aan ieder in het land die het waagt te zeggen dat [c] er slechte mensen zijn die toch een aangenaam leven kunnen leiden of dat iets anders dan rechtvaardigheid voordelig en winstgevend zou kunnen zijn. Er zijn, denk ik, veel meer van die uitspraken die precies het tegenovergestelde inhouden van wat nu wordt beweerd door Kretenzers, Spartanen en andere mensen. Ik wil dat de burgers hiervan overtuigd zijn. Vooruit, beste mensen, ik beroep mij op Zeus en Apolloon. Als we nu eens de goden zelf, [d] die uw wetgevers waren, konden vragen:'Is het meest rechtschapen leven ook het meest aangename, of is er verschil tussen die twee?' Als ze daar ja op zeggen, zouden we

vervolgens kunnen vragen: 'Wie leidt er het gelukkigste leven: hij die rechtvaardig leeft of hij die aangenaam leeft?' Als ze dan zouden antwoorden: 'Wie aangenaam leeft', zou dat een ongerijmde uitspraak zijn. Die [e] uitspraak wil ik de goden niet in de mond leggen, liever schrijf ik hem aan onze voorouders of de wetgevers toe. Laat ik daarom dezelfde vragen van daarnet aan zo'n voorouder of wetgever stellen, en laten we aannemen dat hij antwoordt: 'De mens die aangenaam leeft, is het gelukkigst.' Daarop zou ik tegen hem zeggen: 'Voorvader, was het niet uw wens, dat ik een zeer gelukkig leven zou leiden? En hebt ge me niet onophoudelijk aangespoord me toe te leggen op rechtvaardigheid?' Daarmee betoont hij zich volgens mij een merkwaardige wetgever en voorvader, die zwak en inconsequent is in zijn uitlatingen. Als hij daarentegen een rechtvaardig leven het gelukkigste zou noemen, zou iedereen die dat hoorde - dat denk ik tenminste - hem vragen waaruit het goede en schone bestaat dat dit leven doet uitstijgen boven een leven van ge- [663a] not, en waarom het door de wetgever wordt aanbevolen. Want wat schiet een mens met rechtvaardigheid op als hij niet kan genieten? 'Vertel eens, zijn roem en de lof van mensen en goden, hoe verheven ook, niet aangenaam, en is hun minachting soms wel aangenaam?' 'Integendeel, waarde wetgever', zullen we zeggen. En is het onaangenaam, maar wel nobel, om iedereen recht te doen en nooit onrechtvaardig te worden behandeld, en is onrechtvaardig gedrag aangenaam, ondanks het feit, dat het afkeurenswaardig is?

Kleinias: Natuurlijk niet.

Athener: De opvatting, dat een rechtvaardig en nobel leven ook aangenaam is, stimuleert de mensen om een fatsoenlijk en rechtvaardig leven te leiden. Daaruit volgt, [b] dat de ontkenning hiervan in de ogen van de wetgever

uiterst bedenkelijk is. Want niemand zou zich er vrijwillig toe laten overhalen iets te doen, waarop meer pijn dan vreugde volgt. Nu kunnen wij de dingen van grote afstand over het algemeen slecht zien. Kinderen zien zoiets zeker slecht. Maar de wetgever zal onze onwetende visie [c] in het tegendeel doen verkeren door de onwetendheid weg te nemen. Hij zal ons er op de een of andere manier - door gebruiken, lofprijzingen en argumenten - van overtuigen dat onze opvattingen van rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid vertekend zijn. Onrechtvaardigheid ziet er voor iemand, die een tegenstander is van rechtvaardigheid, onaangenaam uit, want dat is nu eenmaal het standpunt van een oneerlijk en slecht mens. Zo iemand vindt rechtvaardigheid uiterst onaangenaam. Maar een rechtvaardig mens ziet het volkomen anders.
Kleinias: Inderdaad.
Athener: In wie stellen we meer vertrouwen: in een slecht mens of in een goed mens?
Kleinias: In een goed mens natuurlijk.
[d] *Athener:* Dan moet een onrechtvaardig leven niet alleen schandelijker en ellendiger zijn dan een rechtvaardig en fatsoenlijk leven, maar eigenlijk ook minder prettig.
Kleinias: Zo bezien is dat zeer waarschijnlijk, vrienden.
Athener: Zelfs als de waarheid anders zou zijn dan wij zeggen, dan nog zou een goede wetgever onze leer uitdragen, als hij tenminste bereid zou zijn de jeugd voor haar eigen bestwil deze leer op de mouw te spelden. Er is geen [e] ander argument dat de mensen ertoe zal brengen in alle omstandigheden vrijwillig en zonder dwang rechtvaardig te handelen.
Kleinias: De waarheid is een prachtig en duurzaam goed, vreemdeling, maar toch lijkt het me niet eenvoudig om de mensen ervan te overtuigen.
Athener: Dat kan wel zijn. Maar het was intussen een

koud kunstje om de mensen in de legende van Kadmos uit Sidon te laten geloven, hoe ongeloofwaardig die ook is. En hetzelfde geldt voor tal van andere legenden.
Kleinias: Welke legenden dan?
Athener: Bijvoorbeeld dat er tanden werden gezaaid en dat er krijgers uit die tanden tevoorschijn kwamen. Hier heeft de wetgever trouwens een treffend voorbeeld van [664a] hoe je jonge mensen alles kunt laten geloven wat je maar wilt. Het enige wat de wetgever hoeft te doen, is te bepalen bij welk geloof de samenleving het meest gebaat is. En vervolgens moet hij alle middelen te baat nemen om alle leden van de gemeenschap hun leven lang zoveel mogelijk hetzelfde over dergelijke onderwerpen te laten zeggen in hun liederen, verhalen en gesprekken. Als ge er anders over denkt, hoor ik graag uw argumenten.
[b] *Kleinias:* Ik geloof dat dat niet mogelijk is.
Athener: Nu zal ik het volgende punt bespreken. Ik geloof dat alle drie koren de ontvankelijke jonge kinderen moeten toezingen met liederen over alles wat goed is, voor zover we het nog niet hebben besproken. Hoofdzaak is dat we duidelijk maken dat de goden ons voorhouden dat het beste leven ook het meest aangename is. Dat is [c] niet alleen de zuivere waarheid, maar we zullen mensen die dit nog niet geloven, met gezang beter overtuigen dan met welk argument ook.
Kleinias: Daar moeten we het wel mee eens zijn.
Athener: Het zou het beste zijn als eerst het Muzenkoor van de kinderen naar voren komt en uit volle borst deze liederen zingt voor de hele gemeenschap. Als tweede treedt het koor op van de mannen beneden de dertig jaar. [d] Zij roepen Apolloon de Genezer als getuige aan voor de waarheid van het gezongene en bidden dat door zijn genade de kinderen met geloof worden vervuld. De derde groep bestaat uit mannen van dertig tot zestig jaar. Men-

sen die ouder zijn dan zestig jaar houden het zingen van liederen niet meer vol en nemen hun toevlucht tot het vertellen van verhalen. Deze moeten gaan over dezelfde goede gewoonten die in de liederen worden bezongen en daarbij vertrouwen de verhalenvertellers op goddelijke inspiratie.
Kleinias: Wat wilt ge toch met die derde groep? Ik begrijp niet goed welke functie ge die hebt toebedacht.
Athener: Toch is het meeste wat we hebben gezegd eigenlijk voor die groep bestemd.
[e] *Kleinias:* Wat bedoelt ge toch? Kunt ge niet duidelijker zijn?
Athener: In het begin hebben we vastgesteld dat jonge mensen vol vuur zijn, en dat ze hun lichaam en hun stem niet goed kunnen beheersen. Daarom schreeuwen ze erop los en springen maar wat op en neer. Dat zeiden we toch? Nu kan alleen de mens leren om lichaam en stem te beheersen. De ordening van beweging heet ritme, en die [665a] van de stem, in de vorm van afwisseling van hoge en lage tonen, zouden we melodie kunnen noemen. De combinatie van ritme en melodie heet reidans. De goden hebben ons in hun goedheid Apolloon en de Muzen geschonken om de reidans samen met ons te beoefenen en ons erin voor te gaan. Ook Dionysos heeft die functie. Daar hebben we toch over gesproken?
Kleinias: Dat weet ik nog heel goed.
Athener: De reidans van Apolloon en die van de Mu- [b] zen hebben we nu beschreven, maar over de derde dans, die van Dionysos, hebben we nog niet gesproken.
Kleinias: Is dat zo? Als ik hoor, dat het koor van Dionysos uit volwassenen bestaat, sta ik verbaasd. Moeten mannen van boven de dertig en zelfs boven de vijftig echt tot hun zestigste voor Dionysos gaan dansen?
Athener: Dat hebt ge heel goed begrepen. Maar kennelijk

moet ik u er nog van overtuigen, dat dit een goed voorstel is.
Kleinias: Inderdaad moet u dat.
Athener: Zijn we het eens over de conclusie van ons betoog tot dusver?
[c] *Kleinias:* Welke conclusie bedoelt ge?
Athener: Volwassenen en kinderen, of ze als slaaf zijn geboren of niet, of ze man zijn of vrouw, dus alle leden van de gemeenschap moeten voortdurend voor elkaar liederen zingen met de inhoud die we hebben beschreven. Daarbij moet er op de een of andere manier voor afwisseling in de gezangen worden gezorgd, en ze moeten worden voorzien van allerlei variaties, zodat de mensen er niet genoeg van krijgen om deze liederen te zingen.
Kleinias: Daar zal niemand iets op tegen hebben.
[d] *Athener:* Wat is het beste deel van de gemeenschap? Welke groep mensen is door leeftijd en inzicht in staat om de schoonste liederen te zingen en daarmee het hoogste goed te bereiken? Of moeten we soms onverschillig voorbijgaan aan de mens, die bij uitstek geschikt is om het schoonste en nuttigste lied voor ons te zingen?
Kleinias: Natuurlijk moeten we het over die mensen hebben.
Athener: Naarmate men een dagje ouder wordt, zingt men minder graag. Je schept er gewoon steeds minder plezier in. En als een oudere er toch toe verplicht wordt, [e] schaamt hij zich, en hoe ouder en bezadigder hij wordt, des te minder voelt hij voor een lied. Dat is toch zo?
Kleinias: Dat is zo.
Athener: Dan zal hij zich toch nog meer generen om voor het publiek te gaan staan zingen? Daar komt nog iets bij. Als zulke oudere mannen verplicht worden om te vermageren en te vasten, als zangers die hun stem oefenen voor een concours, dan zullen ze zingen allesbehalve aange-

naam en zelfs beschamend vinden en zich er tegen hun zin mee bezig houden.
[666a] *Kleinias:* Daar bestaat geen twijfel over.
Athener: Hoe kunnen we hen dan overhalen om het toch leuk te vinden? Kunnen we niet allereerst bij de wet regelen, dat kinderen beneden de achttien helemaal geen wijn mogen aanraken en hun duidelijk maken, dat er geen vuur op vuur gegooid moet worden, noch fysiek noch geestelijk, voordat ze serieus begonnen zijn met hard werken? Op die manier houden we rekening met de ont- [b] vlambare aard van de jeugd. Daarna kunnen we vastleggen dat jonge mannen beneden de dertig met mate wijn mogen drinken maar zich volstrekt verre moeten houden van dronkenschap en slemppartijen. Vanaf veertig jaar mogen ze aan de gemeenschappelijke maaltijden deelnemen en naast de andere goden in het bijzonder Dionysos uitnodigen bij de plechtigheid van de oudere mannen. Het geneesmiddel dat Dionysos in de vorm van wijn aan de mensheid heeft gegeven tegen de starheid van de ouderdom is tegelijkertijd aanleiding tot een feest om [c] ons weer op te beuren. Doordat we onze zorgen vergeten, worden we steeds zachter en verliezen we onze onbuigzaamheid, net zoals ijzer in het vuur wordt verhit en buigzaam wordt. Zal niet iedereen, die in zo'n stemming raakt veel bereidwilliger zijn om de liederen, die we vaak lofzangen hebben genoemd, te zingen? Ze zullen dan ook geen last meer hebben van valse schaamte. Trouwens, men bevindt zich nu onder goede vrienden en niet meer in een groot gezelschap van vreemden.
Kleinias: Vast en zeker.
Athener: Dat zou dus helemaal niet zo'n slechte manier [d] zijn om hen ertoe te brengen met ons mee te zingen.
Kleinias: Zeker niet.
Athener: Wat voor soort muziek gaan ze zingen? Het

moeten toch liederen zijn, die onder alle omstandigheden bij hen passen?
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Welke zang past bij mannen met een goddelijke aard? De liederen van de reidansen?
Kleinias: Wij en onze vrienden hier zouden in ieder geval niets anders kunnen zingen dan wat we bij de reidansen hebben geleerd. Daar zijn we mee vertrouwd, vreemdeling.
[e] *Athener:* Dat is begrijpelijk, want eigenlijk hebt ge de meest verfijnde liederen nooit leren kennen. Uw staatsbestel heeft immers meer weg van een legerkamp dan van een stad. Ge houdt uw jongelui als een troep grazende veulens in de wei bij elkaar. Niemand van u sleurt het eigen veulen tegen wil en dank weg van de kudde en stelt hem onder de speciale hoede van een stalknecht. Niemand traint en temt hem met zachte hand door gebruik te maken van alles wat bij de opvoeding van kinderen te pas komt. Als ge dat wel deed, zou de jongen niet alleen [667a] een goed soldaat worden, maar ook bij machte zijn een staat en hele steden te leiden. Zo'n man zal, zoals we in het begin al zeiden, strijdbaarder zijn dan de strijders die Tyrtaios bezingt. Deze waardeert moed altijd en overal, in het individu zowel als in de gemeenschap, maar steeds als vierde in de rangorde van deugden en niet als eerste.
Kleinias: Ik vraag me af, vreemdeling, waarom ge opnieuw zo weinig waardering opbrengt voor onze wetgevers.
Athener: Als dat waar is, mijn beste, dan is dat zeker [b] niet mijn bedoeling. Maar laten we alstublieft de redenering blijven volgen. Als we namelijk een betere kunstvorm kennen dan de koordans en het theater, laten we deze dan bestemmen voor diegenen die weinig voelen voor dat soort kunst en op zoek zijn naar de ware kunst.

Kleinias: Zeker.
Athener: Om te beginnen kan worden opgemerkt dat iets als aangenaam wordt ervaren als het aantrekkelijk is, vervaardigd is zoals het moet of als nuttig wordt gezien. Neem bijvoorbeeld eten en drinken of voedsel in het al- [c] gemeen. Voedsel is aantrekkelijk als het smakelijk is. En als het voedsel bovendien op de juiste wijze bereid is, zijn functie vervult en gezond is, is het de naam voedsel waardig.
Kleinias: Zeker.
Athener: Ook leren is aangenaam zodra we ervan genieten. De leerstof deugt pas en is pas nuttig, goed en verheffend als waarheid er het resultaat van is.
Kleinias: Dat is zo.
[d] *Athener:* Hoe zit het nu met kunst en wat zij heeft uit te beelden? Als de uitbeelding geslaagd is, zal men ervan genieten en dan is het kunstwerk aantrekkelijk.
Kleinias: Zeker.
Athener: Maar in het algemeen gesproken is het criterium van kwaliteit niet of men ervan geniet, maar of de uitbeelding in vele opzichten het origineel goed weergeeft.
Kleinias: Mooi gezegd!
[e] *Athener:* We kunnen dus plezier alleen als maatstaf nemen als het gaat om iets dat geen beeld is van wat nuttig, waar of juist slecht is, dus als het kunstwerk alleen is gemaakt om bij de mensen in de smaak te vallen. De aantrekkingskracht daarvan berust namelijk alleen op genot.
Kleinias: Ge bedoelt toch alleen onschuldig genot?
Athener: Ja, en dat noem ik dan tegelijkertijd spel, tenminste als het niet kwaad kan of juist een goede invloed heeft.
Kleinias: Dat is juist.
Athener: Moeten we er niet bij zeggen, dat geen enkele [668a] uitvoering beoordeeld moet worden naar de mate waarin

de mensen ervan genieten of er onjuiste opvattingen over hebben? Met die criteria beoordeel je toch niet dat het beeld lijkt op het origineel? Want het ene ding is niet gelijk aan het andere, en symmetrisch is niet symmetrisch louter en alleen omdat iemand dat denkt of omdat hij iets aantrekkelijk vindt, maar alleen omdat het zo is.
Kleinias: Dat is waar.
Athener: We zeggen toch ook dat muziek een weergave of een nabootsing ergens van is?
Kleinias: Zeker.
Athener: De bewering dat plezier het criterium is voor muziek wijzen we dus beslist van de hand. Als we ons in muziek wensen te verdiepen, moeten we aan zulke muziek in de laatste plaats aandacht besteden. We moeten [b] zoeken naar muziek die schoonheid weerspiegelt.
Kleinias: Dat is volkomen waar.
Athener: Mensen die naar de mooiste zang en muziek verlangen moeten dus niet zoeken naar wat hun aangenaam in de oren klinkt, maar naar wat juist is. En een afbeelding is precies als de verhoudingen en hoedanigheden van het origineel worden weergegeven.
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Ieder zal bevestigen dat in het bijzonder voor [c] muziek geldt dat alle muzikale uitingen nabootsingen en weergaven ergens van zijn. Dat kan iedereen beamen die muziek componeert, beluistert of uitvoert.
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Wil men zich niet vergissen, dan moet men doordringen in de essentie van iedere muzikale schepping. Want wie de essentie mist en niet herkent wat er met het werk wordt bedoeld en waar het eigenlijk een voorstelling van is, zal welhaast onmogelijk kunnen vaststellen of het werk aan zijn doel beantwoordt.
Kleinias: Inderdaad, dat kan niet anders.

[d] *Athener:* En als iemand niet precies weet waar hij het over heeft, zal hij nooit het verschil tussen goed en slecht werk kunnen vaststellen. Maar ik druk me niet al te duidelijk uit. Misschien moet ik het toelichten.
Kleinias: Hoe dan?
Athener: Ons oog krijgt duizenden beelden te zien, nietwaar?
Kleinias: Ja.
Athener: Wanneer iemand nu die beelden niet herkent en niet weet welke vormen ze voorstellen, hoe kan hij dan ooit weten of het beeld van het oog correct is? Ik bedoel, [e] hoe kan hij herkennen of de afmetingen en verhoudingen van de verschillende lichaamsdelen kloppen, of hun aantal juist is, of ze in de juiste positie zijn geplaatst, en of de kleuren en vormen goed zijn weergegeven, of juist dat alles door elkaar is gehaald? Ge denkt toch niet dat iemand dat ooit kan beoordelen als hij geen flauw idee heeft welk schepsel wordt afgebeeld?
Kleinias: Nee, dat kan hij niet.
Athener: Maar als men nu bijvoorbeeld weet dat het geschilderde of gebeeldhouwde voorwerp een mens voorstelt en men ziet dat de kunstenaar het heeft voorzien van [669a] de juiste lichaamsdelen, kleuren en vormen, houdt dat dan bij voorbaat in dat men ook in een oogopslag kan vaststellen dat het werk mooi is en dat er nergens een schoonheidsfout zit?
Kleinias: Als dat zo was, vreemdeling, zou iedereen in feite kunnen zeggen of een levend wezen mooi is of niet.
Athener: Ge hebt volkomen gelijk. Om te kunnen oor- [b] delen over beeldhouwkunst, schilderkunst en muziek, moet men drie dingen kennen: men moet het origineel kennen van wat wordt uitgebeeld, men moet weten of de afbeelding overeenstemt met het origineel, en men moet weten of de weergave van goede kwaliteit is wat betreft

woordkeus, melodie en ritme.
Kleinias: Dat lijkt me redelijk.
Athener: Laten we zonder omhaal zeggen waarin bij de muziek de moeilijkheid zit. Over muziek wordt veel meer onzin verteld dan over alle andere kunsten bij elkaar. We doen er goed aan om er extra veel aandacht aan te beste- [c] den. Wie op een verkeerde manier muziek maakt, berokkent zichzelf veel schade, want hij koestert een hang naar verkeerde gewoontes. En het is heel moeilijk om erachter te komen of iemand slechte muziek maakt, want geen van onze dichters en componisten haalt het bij de Muzen zelf. Die zouden nooit zover van de rechte weg afdwalen, dat ze de woordkeus van mannen combineren met de gebaren en melodieën van vrouwen, of dat ze melodieën en gebaren die horen bij vrije mensen, laten samengaan met ritmes die passen bij slaafse en onvrije mensen. Nooit zouden ze ongedwongen ritmes en gebaren scheppen om [d] er vervolgens een melodie of een monoloog bij te maken die volstrekt niet strookt met zulke ritmes. Ook zouden ze niet hun toevlucht nemen tot mensenkreten en het gebrul van wilde dieren, of tot een overladen instrumentatie en een overdaad aan geluidseffecten om een enkel detail uit de schepping te imiteren. Maar menselijke dichters en componisten laten zich maar al te graag met deze effecten in. Ze brouwen er iets van dat een geamuseerde glimlach oproept bij die mensen voor wie, om met Orpheus te spreken, 'de tijd is aangebroken om blijmoedig te zijn'. Zulke mensen zien in hoe alles door elkaar wordt gehaald, en hoe dichters en componisten ritme en gebaar losrukken van de melodie, hoe ze prozatekst op metrum [e] zetten, en melodie en ritme scheiden van het woord door de citer en de fluit solo te laten spelen. Zonder de hulp van het woord is het wel erg lastig om te weten welke functie ritme en toonsoort hebben, en van wat voor iets

waardevols ze een afspiegeling zijn. We moeten goed beseffen hoe lomp het is om snelle tempi, virtuositeit en wilde-dieren-geluiden als het hoogste goed te beschou- [670a] wen, en om met dat doel fluit en citer een andere functie te geven dan het begeleiden van zang en dans. Het solo bespelen van fluit en citer loopt uit op een virtuositeit die niets met muziek te maken heeft. Maar genoeg hierover. Wij moeten niet uitmaken wat mensen tussen de dertig [b] en vijftig jaar moeten nalaten bij het beoefenen van de muziek, maar juist wat ze moeten doen. We kunnen concluderen dat iemand van vijftig jaar die zingen kan, een betere opleiding nodig heeft dan iemand die in een koor-dans meedoet. Zo iemand moet de diverse ritmes en toon-soorten goed kunnen onderscheiden en kennen. Anders kan hij niet beoordelen of er wel wijs gehouden wordt en of men zich wel houdt aan de Dorische toonsoort en aan het ritme dat de componist heeft voorgeschreven.
Kleinias: Dat klopt.
Athener: Het is lachwekkend om te zien hoe de grote massa meent te weten welke toonsoorten en ritmes goed zijn en welke niet. De mensen zingen maar wat mee met [c] de fluit of ze dansen mee met een bepaald ritme, omdat ze nu eenmaal geen andere keus hebben. Ze beseffen niet dat ze niets van toon-soorten of ritme begrijpen. Een melodie is goed als ze de juiste elementen bevat, en anders leidt een melodie de mens op een dwaalspoor.
Kleinias: Daar is geen ontkomen aan.
Athener: Goed. Kunnen de mensen over wie we het net hadden, dus degenen die de wetten van de muziek niet kennen, de kwaliteit beoordelen van welke melodie dan ook?
[d] *Kleinias:* Hoe zou dat nu kunnen!
Athener: Dan denk ik dat we weer uitkomen op dezelfde

eis als zoëven: de zangers uit de leeftijdsklasse die zo nodig van ons moet zingen, moeten wel zoveel van muziek weten dat ze allemaal in staat zijn de verschillende ritmes te volgen en de verschillende melodieën trefzeker te zingen. Dan zijn ze ook in staat de toonsoorten en het ritme te vinden die passen bij het karakter en de leeftijd van de zangers. Wie zo zingt, kan zelf ook zorgeloos van het zingen genieten, en geeft bovendien de jeugd het goede [e] voorbeeld, door zelf blijk te geven van zijn bereidheid goede gewoonten in stand te houden. Wie daartoe gebracht kan worden, heeft een betere opvoeding gekregen dan de meeste mensen, ja zelfs een betere opvoeding dan de dichters. Want al hebben die nog zoveel verstand van toonsoorten en ritmes, ze hoeven niet aan de derde eis te voldoen. Dat wil zeggen: ze hoeven geen onderscheid te maken tussen goede en slechte voorstellingen. Maar de oudere zanger moet aan alle drie de eisen voldoen om te weten wat het beste is, en voldoet hij er niet aan, dan kan hij de jongeren nooit met zijn toverzang naar het goede [671a] leiden.
Het oorspronkelijke doel van deze uitweiding was om te laten zien dat het goed is de hulp van de reidansers van Dionysos in te roepen, en dit heb ik nu naar beste kunnen uitgelegd. Maar hoe gaat het nu in werkelijkheid toe bij die reidansers? Het lawaai neemt hand over hand toe [b] bij hun bijeenkomsten naarmate er meer wordt gedronken, en tegenwoordig is het zelfs onmogelijk daar een halt aan toe te roepen.
Kleinias: Zeg dat wel.
Athener: Iedereen wordt licht in het hoofd, wordt vrolijk, zegt van alles en nog wat, en houdt met niemand meer rekening. Want iedereen denkt dat hij het recht heeft om alle andere mensen te overvleugelen en het hoogste woord te voeren.

Kleinias: Dat is zo.
Athener: Maar zeiden we niet, dat het innerlijk van [c] dergelijke drinkebroers zachter wordt door het vuur van de wijn, net zoals ijzer smelt door de hitte van het vuur? De mensen worden dan eigenlijk jonger, en kunnen gemakkelijker worden opgevoed en gevormd door diegene die daartoe in staat is, en die weet hoe hij dat moet doen. Dronkaards zijn immers net kinderen. Iemand die zo mensen kan vormen, moet net als de goede opvoeder wetgever worden om het drinkgelag te reguleren. Wie het hoog in zijn bol krijgt, een grote mond heeft en al te onbeschaamd is, en weigert zich te onderwerpen aan de spelregels, aan de vastgestelde maat van zwijgen en spreken, en aan de juiste hoeveelheid drank en muziek, moet [d] in toom worden gehouden. Het middel om deze onbeschaamdheid buiten de deur te houden - de rechtspraak even daargelaten -, is dat gevoel voor schaamte en dat normbesef dat wel 'godvrezendheid' wordt genoemd.
Kleinias: Dat is waar.
Athener: Maar om regels te stellen en te handhaven moeten er standvastige en nuchtere mensen zijn die toezicht kunnen houden over de dronkaards. Want om zonder zo'n leiding tegen de dronkenschap te vechten is een nog grotere opgave dan vijanden te bestrijden zonder standvastige aanvoerders. Iedereen die willens en wetens [e] weigert zich aan hen en aan de leiders van Dionysos van boven de zestig te onderwerpen, zal een even grote, ja zelfs grotere schande op zich laden dan iemand die de bevelhebbers in de oorlog niet gehoorzaamt.
Kleinias: Dat is juist.
Athener: Als het drinken zo'n vriendelijk karakter zou hebben, zouden de deelnemers dan niet beter af zijn om- [672a] dat ze als grotere vrienden uit elkaar gaan dan ze tevoren waren, in plaats van als vijanden zoals nu? Want tijdens

hun hele samenzijn zouden ze zijn gebonden aan regels en de aanwijzingen opvolgen die de nuchtere mensen geven aan degenen die al te veel hebben gedronken.
Kleinias: Dat zou waar zijn, als het bij het wijndrinken zo zou toegaan als ge beschrijft.
Athener: Laten we dus niet langer zo'n ongefundeerde kritiek hebben op de gave van Dionysos, en die niet slecht noemen of onwaardig om in een gemeenschap te worden toegelaten. Je zou hier nog veel uitgebreider op in [b] kunnen gaan. We kunnen de mensen niet zomaar vertellen wat het grootste goed is van deze gave, want men zou het verkeerd begrijpen.
Kleinias: Wat bedoelt ge?
Athener: Er doet een verhaal of liever een heimelijk gerucht de ronde dat de god Dionysos door zijn stiefmoeder Hera van zijn verstand werd beroofd, en dat hij als vergelding daarvoor Bakchosfeesten en al die extatische reidansen invoerde. Ook de wijn schonk hij met hetzelfde doel. Maar ik laat het bespreken van dit soort dingen liever over aan hen die vinden dat je zoiets gerust over goden [c] mag zeggen. Maar één ding weet ik wel: er wordt nooit een schepsel geboren met de intelligentie waarover het zal beschikken als het volwassen is - dat wil zeggen de mate van intelligentie die bij dat schepsel past. In de periode waarin bij een kind het eigen denken nog niet is ontwikkeld, gedraagt het zich volkomen uitgelaten, het schreeuwt maar raak en zodra het op zijn eigen benen kan staan, maakt het de gekste sprongen. Laten we ons herinneren hoe we zeiden dat in dit gedrag de oorsprong ligt van de schone kunsten en van de lichamelijke opvoeding.
Kleinias: Natuurlijk herinneren we ons dat.
Athener: Dan weten we ook nog wel dat er aan het be- [d] gin van ons leven een gevoel voor ritme en harmonie in ons mensen wordt gelegd, en dat we dit aan Apolloon, de

Muzen en Dionysos samen hebben te danken.
Kleinias: Zeker.
Athener: Wat de wijn betreft, het verhaal dat anderen daar blijkbaar over vertellen is dat de wijn aan de mensen is gegeven als een straf om ons buiten onszelf te brengen. Maar nu komen we tot de conclusie dat we de wijn hebben gekregen als een middel om zelfrespect aan te kweken en om het lichaam gezond en sterk te maken.
Kleinias: Ge hebt de redenering uitstekend samengevat.
[e] *Athener:* Het onderwerp koordans is nu voor de helft uit de doeken gedaan. Wat denkt ge, zullen we de andere helft ook nog bekijken of houden we er mee op?
Kleinias: Hoe bedoelt ge: de helft? Wat maakt ge hierbij voor indeling?
Athener: Volgens ons staat het instituut koordans gelijk aan opvoeding als geheel. Koordans heeft enerzijds betrekking op de muziek, die bestaat uit ritme en harmonie.
Kleinias: Dat klopt.
Athener: Anderzijds wordt bij de koordans ook gedanst. Nu kennen lichaamsbewegingen ook ritme, net als [673a] muziek, en daarnaast speelt de houding nog een rol. In de muziek speelt naast het ritme ook de beweging van de ene toonhoogte naar de andere een rol.
Kleinias: Zeker.
Athener: Nu gaven we, als ik het wel heb, aan het oefenen van de stem ter vervolmaking van de mens de naam 'muziek'.
Kleinias: Dat is juist.
Athener: De oefening van het lichaam in de vorm van dans kunnen we de naam gymnastiek geven, mits die dans leidt tot vervolmaking van het lichaam.
[b] *Kleinias:* Zeker.
Athener: Terug naar de muziek. We zeiden zojuist dat een koordans voor de helft uit muziek bestaat. Dat hebben we

vastgesteld en dat laten we zo. Gaan we het nu ook nog over dat andere aspect hebben? Wat doen we?
Kleinias: Beste vriend, ge hebt hier met Kretenzers en Spartanen te doen. Over muziek hebben we het gehad, maar dacht ge dat we tevreden zijn voordat het onderwerp gymnastiek aan de orde is geweest?
[c] *Athener:* Die wedervraag van u is duidelijk genoeg. Ik ga er tenminste maar van uit dat uw vraag tevens het antwoord is, en een dringend verzoek inhoudt de gymnastiek aan een nader onderzoek te onderwerpen.
Kleinias: Goed begrepen. Steek van wal.
Athener: Vooruit dan maar. Temeer daar het niet erg moeilijk is met u te spreken over iets waar ge beiden goed van op de hoogte zijt. Ge hebt immers met gymnastiek veel meer ervaring dan met muziek.
Kleinias: Zeg dat wel.
[d] *Athener:* De oorsprong van dat dansen waar we over spraken, is dat ieder levend wezen een natuurlijke neiging tot springen heeft. We zeiden al dat de mens met behulp van zijn gevoel voor ritme de mimische dans tot bestaan heeft gebracht. Omdat melodie de herinnering opwekt aan ritme, ontstonden uit het samengaan van die twee dans en spel.
Kleinias: Heel juist.
Athener: Het ene aspect van de koordans hebben we dus besproken en nu zullen we proberen het andere te verduidelijken.
Kleinias: Zeker.
[e] *Athener:* Als ge het allebei goed vindt, wil ik eerst ons gesprek over de zin van wijndrinken afmaken.
Kleinias: Waar wilt ge naar toe?
Athener: Als een gemeenschap dit gebruik serieus in stand wil houden met inachtneming van wet en orde, en het drinken wil gebruiken om beheersing aan te kweken - en

zich om dezelfde reden ook de andere genoegens niet ontzegt met als doel meester over zichzelf te blijven - dan kunnen al die gebruiken gewoon blijven bestaan met de [674a] spelregels die we hebben genoemd. Maar als er alleen voor het plezier wordt gedronken, op elk willekeurig tijdstip en met wie je maar wilt, dan zou ik er niet voor zijn dat de gemeenschap of het individu ooit met wijn in aanraking komt. Ik zou nog verder gaan dan de Kretenzers en de Spartanen, en bovendien nog verder dan de Karthagers, die voorschrijven dat men tijdens een veldtocht nooit drank mag gebruiken, en de hele tijd alleen maar water mag drinken. Ik zou bepalen dat in de hele [b] staat geen onvrije man of vrouw ooit wijn zou mogen drinken, magistraten tijdens hun ambtsperiode ook niet en stuurlui en rechters zolang ze in dienst zijn evenmin. Het verbod zou ook gelden voor elke functionaris die een belangrijke vergadering moet bijwonen. Overdag zou helemaal niemand mogen drinken, behalve tijdens de sportbeoefening of uit gezondheidsoverwegingen. Ook 's nachts zou dit mannen en vrouwen verboden moeten worden als ze van plan zijn kinderen te verwekken. Je zou [c] nog heel wat andere omstandigheden kunnen noemen waaronder geen wijn gedronken mag worden door mensen die hun gezonde verstand en de wet willen volgen. Volgens deze opzet zou geen land behoefte hebben aan veel wijngaarden. Als de andere landbouwprodukten en de produktie van voedsel in het algemeen onder toezicht zouden staan, dan zou in het bijzonder de wijnproduktie zo laag mogelijk kunnen worden gehouden. Als ge het goed vindt, vreemdeling, zullen we dan hiermee ons betoog over het gebruik van wijn afsluiten?
Kleinias: Dat is goed.

BOEK III – INLEIDING

Zoals een dokter de gezondheid van het lichaam nastreeft, zo streeft de wetgever gezondheid van de geest na. Het is altijd beter te voorkomen dat goede omstandigheden voorbijgaan, dan ze te moeten nastreven omdat ze niet meer voorhanden zijn. Daarom is het streven van zowel een lid van de gemeenschap als een dokter erop gericht de gezondheid in stand te houden, waarbij de een zich richt op de geest en de ander op het lichaam. Als de geest of het lichaam niet meer in goede staat verkeert, is het het beste om te zorgen voor genezing. Daarom bekritiseert Platoon, in overeenstemming met de waarheid, de wetgevers die zonder meer overgaan tot het beschrijven van de straffen die op bepaalde misdrijven staan. Ze vertellen er niet bij hoe men kan zorgen dat er mensen worden geboren, opgevoed en opgeleid, die geen misdrijven willen begaan.

Het mag daarom geen verbazing wekken dat onze Platoon, in zijn streven naar een geest die heel standvastig en gezond is, zowel in de *Wetten* als in de *Politeia* allerlei schijnbaar onbeduidende details bespreekt die te maken hebben met de opvoeding van kinderen en jongeren. Daar gaat hij vrij diep op in. Want een geestesdokter die zijn vak serieus neemt, moet kinderen vanaf hun geboorte al zo behandelen dat het lijkt alsof ze al met een standvastige en gezonde geest zijn geboren, en als dat niet lukt, moet hij tijdens de puberteit de gezondheid van de geest door juiste voeding in stand houden. Vandaar dat in de beide voorgaande boeken van de *Wetten* zoveel aandacht werd besteed aan allerlei aspecten van muziek en spel, en ook aan feesten.

Als het gaat om de functie van de wetgever, beschouwt Platoon het als diens belangrijkste taak te zorgen voor de

kinderen en de jongeren. Ik wil daarbij herinneren aan het risico waarmee volgens Platoon het drinken van wijn gepaard gaat. Het mag niet iedere dag worden gedronken, en ook niet door iedereen, en ook niet in iedere hoeveelheid die men maar wenst. Nee, men mag het alleen drinken tijdens plechtige feesten, alleen volwassen mannen mogen drinken, en dan nog met mate. Af en toe mag er onversneden wijn worden geschonken, maar alleen onder toezicht. Elders benadrukt hij dat soldaten in de kazerne geen wijn mogen drinken, evenmin als slaven of overheidsdienaren dat mogen in de burgermaatschappij, of voorzitters van een rechtbank en rechters als er een vonnis moet worden uitgesproken of mannen die op het punt staan belangrijke beslissingen te nemen. Mannen noch vrouwen mogen drinken als ze bezig zijn met kinderen. Het is de moeite waard om dit alles in gedachten te houden.

Nu komen we toe aan het betoog van het derde boek. De wet is de uitwerking van een bepaalde staatsvorm, dat wil zeggen van de discipline die de gemeenschap zichzelf oplegt. Die staatsvorm is op zijn beurt een vorm die de gemeenschap aanneemt. Daarom is het logisch dat Platoon het uitgebreid heeft over het ontstaan van de staat en de gemeenschap. Hij laat in het midden of de mensheid altijd heeft bestaan of tot bestaan is gekomen aan het begin van de schepping. Elders heeft hij het over 'oneindig lang geleden', maar daarmee bedoelt hij niet dat de mensheid geen begin en geen einde heeft, maar alleen dat de mensheid naar onze maatstaven gemeten oneindig lang geleden is ontstaan. Daarom spreekt hij vaak over een onmetelijke tijd in plaats van over een oneindig lange tijd. Ook in het zesde boek komt zo'n dubbelzinnige zinsnede voor, waarin gezegd wordt of dat de mensheid geen begin kent, of dat dit begin onmetelijk ver terug ligt.

Misschien gebruikt hij dit woord omdat hij niet alleen jaren telt, maar ook maanden, dagen en uren. Voor een Christen is het in ieder geval voldoende geruststelling om te weten dat deze filosoof nergens beweert dat de schepping eeuwig is. Hebben de volgelingen van Mozes het ook niet over duizendmaal duizend jaren? Misschien rekende Platoon wel net als de Egyptenaren met heel korte jaren. Over deze onderwerpen en over de zondvloeden spreekt hij zich duidelijker uit in de *Timaios*.

Maar laten we terugkeren tot ons eigenlijke onderwerp, de gemeenschap en de staat. Er worden vier staatsvormen genoemd. De eerste ontstond onmiddellijk na de ramp die de mensheid trof, en is te danken aan het feit dat er enig zaad bewaard bleef voor gewassen, of aan de voeding in het hooggebergte, maar vooral aan de goddelijke voorzienigheid. In die tijd had de familievader het opperste gezag over zoons en kleinzoons, en dit gezag ontleende hij aan de wetten van de schepping. De tweede staatsvorm ontstond toen meerdere families zich verenigden in een dorp op een heuveltop of in een rivierdal. Ze werden daartoe gedwongen door gebrek en door de dreiging van wilde dieren. Maar zodra de families bij elkaar gingen wonen, bleek dat iedere familie haar eigen regels en haar eigen manier van wonen had, terwijl de opvattingen en de gewoonten zeer uiteenliepen. Daaruit kwamen vele conflicten voort, zodat de families ertoe werden gedwongen scheidsrechters, rechters en leiders boven zich te dulden. Zo ontstond de derde staatsvorm, en deze had zijn bestaan dus te danken aan de onrechtvaardigheid die gemeengoed is in de tweede staatsvorm. Waarschijnlijk kozen de leiders, die zich voor de taak zagen gesteld om wetten uit te vaardigen voor de gehele gemeenschap, uit de familiegebruiken datgene uit wat hun het beste leek voor de gemeenschap. Zo ontstond uit de discipline binnen de

families de discipline binnen de samenleving. De vierde staatsvorm is het koninkrijk waarvan meerdere volkeren deel uitmaken. Dit ontstaat zodra meerdere steden zich scharen onder een enkele wil en een enkele wet die voor alle steden geldt, zoals eerder meerdere families opgingen in een stad.
De eerste staatsvorm kent nog geen steden. De wetten gelden voor individuele families, en worden gedicteerd door de natuur en de vrije wil. De tweede staatsvorm is de stad waarin nog steeds de familiewetten gelden. Zo'n stad wordt bij elkaar gehouden door het feit dat de burgers elkaar nodig hebben en bang zijn voor de wilde dieren. In de derde staatsvorm erkent men al wetten die voor iedereen gelden, en wijs geworden door ervaring, doet men zijn best rechtvaardig te zijn. De vierde ontstaat uit meerdere staten die zich verenigen onder een enkele wil en een enkele wet. Onder meer krijgen de dichters de opdract de goddelijke wereld te bezingen, en daarom zegt men dat dichters een goddelijk soort mensen zijn, en door een godheid worden geleid. De wetgevers krijgen te horen dat ze geen strenge of ruwe wetten moeten maken, maar acceptabele en milde wetten.
Daarna vervolgt Platoon zijn betoog met een historisch voorbeeld, om te laten zien hoe men het best wetten kan maken. Hij begint met de belangrijkste constatering die er is, namelijk dat de wetgever de zorg heeft voor het goede karakter van de burgers, ja zelfs dat zijn doel is dat alle burgers zich toeleggen op de hoogste deugd die er is, en zich daardoor laten leiden. Iedereen weet dat bezonnenheid de opperste deugd is, en dat alle andere daarvan afhankelijk zijn zoals de ledematen van het hoofd. De noodzaak van bezonnenheid en het hoogstaande karakter van deze deugd worden bevestigd door het feit dat alle mensen zich bij het nemen van een gezamenlijke beslis-

sing proberen te bezinnen. Want alle initiatieven die de mensen nemen, moeten verstandig zijn, en alle belangen moeten op een verstandige manier worden behartigd. Iedereen denkt dat een beleid waarmee iedereen het eens is, ook het beste is. Platoon brengt daar tegenin dat een beleid dat steeds tegemoet komt aan ieders begeerten het slechtst denkbare is, tenzij de bezonnenheid daarbij niet uit het oog wordt verloren zodat de menselijke geest aan maat wordt gebonden. Dan ziet de mens in wat waarachtig en goed is, en hij streeft daarnaar met achterlating van al het andere. Hij benadrukt dat men niet moet wensen of propageren dat we altijd onze zin krijgen, maar dat het te hopen is dat onze zin de Rede volgt. Hij merkt op dat de zoon dezelfde relatie heeft met zijn vader als deze met God. Men wenst een zoon, en heel veel andere dingen, en als het er niet van komt, vervloekt men datgene wat men wenst.
Zo verafschuwt ook de hemelse Vader ijdele en schadelijke verlangens bij de mensen, en er is geen ander hulpmiddel om aan het koesteren van verkeerde wensen te ontkomen dan bezonnenheid. Die moet de wetgever bovenal inplanten bij de burgers, tot heil van de gemeenschap. De bezonnenheid is iets volmaakts dat ons leert te wensen wat wenselijk is, deze wens te verwezenlijken en het verworven goed zo te gebruiken dat we er baat bij hebben. Dit is voldoende om een gemeenschap gelukkig te maken. Bezonnenheid is dus het behoud van de gemeenschap, en ze vernietigt de onbezonnenheid die ook wel onwetendheid wordt genoemd. Met dat woord doel ik niet op gebrek aan kennis van de literatuur, en ook niet op het ontbreken van vaardigheden of op onkunde met betrekking tot andere uiterlijkheden die niets met onszelf te maken hebben. Nee, net als elders bedoel ik ook hier dat men het goede niet kent. Deze onwetendheid brengt

niet alleen de meeste schade toe aan het individu, maar ook aan de gemeenschap, want zij maakt dat de mens geen maat kan houden. Dan is de Rede niet meer de koningin van de mens, en het volk wordt niet meer opgevoed in de geest van de wet, zodat het zijn eigen voorkeur volgt in plaats van de wetten. Als dat wel zo is, volgen we in de dingen waarnaar we streven, die we vermijden, waavan we genieten of waarvan we een afkeer hebben, uitsluitend de influisteringen van de Rede. De onwetendheid verduistert deze, en hoe intelligent of geletterd een mens dan ook mag zijn, hij wordt toch door Platoon een onwetende genoemd. Wie maat kan houden, noemt hij bezonnen en wijs, zelfs als ze geen verstand hebben van literatuur. Hij verbiedt om een leidende functie toe te vertrouwen aan iemand die zich niet kan beheersen en dus niet eens leiding kan geven aan zichzelf. Hij heeft er geen enkel vertrouwen in dat een gemeenschap wel kan varen onder de leiding van iemand die innerlijk in slechte staat verkeert en lijdt. Platoon noemt een zevental kwaliteiten die men meestal voor leiderschap noodzakelijk acht, namelijk: een leider moet vaderlijk zijn, edelmoedig, een natuurlijk gezag hebben, krachtig en energiek zijn, over volwassenheid beschikken, bezonnen zijn en het lot moet hem gunstig gezind zijn. Eén van deze kwaliteiten is de belangrijkste, en wel bezonnenheid. Volgens Platoon is dat het eigenlijke criterium om te bepalen of iemand leiding mag geven of niet. Iedereen moet de leiding accepteren van iemand die verstandiger is, want de verstandige houdt de onverstandige binnen de perken. Zo dienen ook de ogen als gids en de voeten als voertuig. Dit geldt ook voor ieder speciaal vak, met name voor de zeevaart, de krijgskunst en de geneeskunde. Wie er het meeste verstand van heeft, krijgt de leiding, en wie er niet zoveel verstand van heeft, moet gehoorzamen. Ook geldt

het voor de kunst van het samenleven. Het individu en de gemeenschap moeten de leiding aanvaarden van diegenen die het best weten hoe men het geluk van de mensen kan dienen. De wet fungeert als een collectieve bezonnenheid. Ze is een leerschool zolang de bezonnenheid nog in de kinderschoenen staat, en stelt de hiërarchie vast bij het bekleden van openbare functies zolang er niet genoeg bezonnenheid aanwezig is.
Om een onzorgvuldig beleid te voorkomen staat de wet niet toe dat de macht op één plaats wordt geconcentreerd. Iedereen staat onder de wet, en de koningen moeten samenwerken met de Raad van Ouderen, die het weer eens moet worden met de Volksraad. De grootste zorg van de wetgever is dat niemand in blinde overmoed meer kan verwerven dan bij de wet is toegestaan, want anders ontstaat er onenigheid en gaat de gemeenschap te gronde. Het doel is dat de gemeenschap, voorzover dat mogelijk is, in al haar geledingen vrij en bezonnen is, en dat er onderlinge vriendschap heerst. Men is vrij om te zorgen voor het vaderland, men is verstandig genoeg om dat te weten en er is genoeg onderlinge vriendschap om het te willen. Deze drie kwaliteiten kunnen zich verenigen in een gemeenschap waarin het midden wordt gehouden tussen de heerschappij van één persoon en de heerschappij van het volk. Het is dus niet zo dat de gehele samenleving wordt toevertrouwd aan het oordeel van één persoon of aan een regering die uit een gering aantal mensen bestaat, en ook wijst men niet blindelings een adviseur aan. Men zoekt het veeleer in een regering van hoogwaardigheidsbekleders die alleen over het volk zeggenschap hebben. Een wetgever houdt de levenswijze en het lot van vorsten in gedachten. Dan zal hij inzien dat een gemeenschap of een koninkrijk de ondergang meestal te danken heeft aan de misdaden en de weeldezucht van jonge dan

wel volwassen mensen. Want wie als een vorst leeft, kan nooit werkelijk een goed mens worden, want zo iemand wordt altijd ziek, labiel, opgeblazen en verblind.
De wetgever zal iedereen opdracht geven om het gevoel voor maat te cultiveren, en hij zal voorschrijven dat de meeste eer moet toekomen aan diegenen die naar het algemene oordeel het best maat kunnen houden. Niemand mag macht bezitten zonder dat deze gepaard gaat met maatgevoel, want anders is een machtig mens een gevaar voor de gemeenschap. Ook is het gevaarlijk als een oneerlijk mens overal veel van afweet. Dus op de eerste plaats komen geestelijke gaven, mits ze gepaard gaan met maatgevoel, dan komen de dingen die goed zijn voor het lichaam, en daarna pas de externe factoren die lichaam en geest moeten ondersteunen.
De wetgever moet niet alleen een overmaat aan vrijheid verbieden, maar ook een overmaat aan onderworpenheid. Want dat laatste maakt een einde aan alle vriendschap, en aan de genegenheid van het volk voor de vorst en de liefde voor het vaderland. Het wordt zelfs zo erg, dat een kleine aanleiding genoeg is om vorst en vaderland te gronde te richten. Een al te grote vrijheid daarentegen werkt bandeloosheid in de hand. Daaruit volgt minachting voor de wetten, dan komen er allerlei opstanden en tenslotte slavernij in de ergste vorm die er is. Het is dus niet zo vreemd dat Platoon hier en op andere plaatsen spelen, of liever het beoefenen van muziek aanprijst als een middel om zowel het individu als de gemeenschap betere gewoonten bij te brengen. Vroeger was het beoefenen van muziek gemeengoed, en het vond regelmatig bij openbare gelegenheden plaats. Als iedereen het doet, zonder onderbreking, is de uitwerking op de geest niet minder dan de uitwerking van lucht op het lichaam. Zo blijkt dat dingen waaraan minder zorgvuldige genezers voorbij-

gaan omdat ze te onbeduidend zijn, niet ontsnappen aan de waarneming van Platoon, de oplettendste onder alle genezers van de mensheid.
Na het bespreken van al deze details beëindigt hij dit boek op een wat hoger niveau. Ieder moet dit einde maar voor zich lezen, en de gevolgen doorgronden van wat hij daar zegt. Zult ge er iets van begrijpen? Wie zou het kunnen weerleggen? Wij hebben nu alles besproken wat er te bespreken was, en de rest is aan u.

BOEK III

[676a] *Athener:* Dat was dat. Zullen we nu eens kijken hoe het allemaal begonnen is? Er is misschien wel een eenvoudig uitgangspunt te vinden.
Kleinias: En dat is?
Athener: Dat je steeds moet kijken naar een gemeenschap die zich in een goede en naar een die zich in een slechte richting ontwikkelt.
Kleinias: Waar doelt ge dan op?
[b] *Athener:* Ik denk dat je de eindeloos lange ontwikkeling van een gemeenschap in aanmerking moet nemen en de veranderingen die daarin plaats vinden ook.
Kleinias: Leg dat eens verder uit.
Athener: Denkt ge dat we ons er ooit een voorstelling van kunnen maken hoe lang het geleden is dat een gemeenschap ontstond en de burgers een overheid boven zich kregen?
Kleinias: Dat is helemaal niet gemakkelijk.
Athener: Eén ding is zeker: deze ontwikkeling heeft heel veel tijd in beslag genomen, zoveel dat het niet te bepalen is hoe lang het heeft geduurd.
Kleinias: Daar kun je op rekenen.
Athener: Zijn er in al die tijd niet ontelbaar veel steden [c] tot bestaan gekomen en net zoveel ten onder gegaan? Hebben al die steden niet steeds weer allerlei vormen van bestuur gehad? Zijn ze niet de ene periode van klein naar groot en de andere van groot naar klein gegaan, en ook van goed naar slecht en andersom?
Kleinias: Dat moet wel.
Athener: Laten we de oorzaak van die ontwikkeling eens proberen te vinden. Dan wordt ons misschien duidelijk hoe een staatsvorm ontstaat en waardoor er verandering optreedt.

Kleinias: Dat is een goed voorstel. Laten we hierbij ons beste beentje voorzetten, gij om ons duidelijk te maken wat ge op het oog hebt en wij om de draad van het betoog niet te verliezen.
[677a] *Athener:* Wat denkt ge, zou er van al die oude legenden iets waar zijn?
Kleinias: Welke legenden bedoelt ge?
Athener: Dat het menselijk ras vaak met vernietiging geplaagd is door overstromingen, epidemieën en allerlei andere rampen, waarbij steeds maar een gering deel van de mensen de ramp overleefde?
Kleinias: Iedereen vindt die legenden heel geloofwaardig.
Athener: Komaan, laten we ons nu eens een voorstelling maken van een van die rampen: de beruchte zondvloed.
Kleinias: Wat moeten wij ons daarbij voorstellen?
[b] *Athener:* Degenen die de ramp toen hebben overleefd, waren voornamelijk herders uit de bergen, kleine vonkjes van het menselijk ras, die ergens op toppen van bergen voor het water gespaard bleven.
Kleinias: Dat is aannemelijk.
Athener: Dat soort mensen had vanzelfsprekend nauwelijks weet van enige andere levenswijze dan de hunne, laat staan van de gewiekstheid waarmee stedelingen elkaar bejegenen om hun voordeel te halen, elkaar te beconcurreren en elkaar allerhande kwaad te doen.
Kleinias: Dat is waarschijnlijk.
[c] *Athener:* Zullen we aannemen dat de steden in de laagvlakte en bij de zee toentertijd volledig zijn verwoest?
Kleinias: Goed.
Athener: We kunnen er ook rustig van uitgaan dat hun werktuigen vernietigd zijn en als ze de beschikking hadden over een belangrijke vinding op staatkundig of wetenschappelijk gebied, is die toen ook verloren gegaan. Als de dingen namelijk toen al net zo geregeld waren als

nu nog, wat zou er dan ooit voor nieuws uitgevonden kunnen zijn, mijn beste?
[d] *Kleinias:* Wilt ge daarmee zeggen dat er nieuwigheden zijn, die duizenden en duizenden jaren onbekend waren bij de mensen van toen, en dat ze pas duizend of tweeduizend jaar geleden geopenbaard zijn aan Daidalos, weer andere aan Orpheus en Palamedes, de muzische kunsten aan Marsyas en Olympos, het lierspel aan Amphioon, en dat al het overige bij wijze van spreken gisteren en eergisteren ontstaan is?
Athener: Realiseert ge u, dat ge daarbij de naam van nog een vriend vergeet, die letterlijk een man van gisteren is?
Kleinias: Ge bedoelt Epimenides?
Athener: Ja, die bedoel ik. Hij stak immers met kop en schouders boven iedereen uit, mijn vriend, door een uitvinding van hem. In theorie was Hesiodos al eerder op hetzelfde idee gekomen als hij, maar hij was toch degene die het het eerste in praktijk heeft gebracht, als we de Kretenzers mogen geloven.
[e] *Kleinias:* Dat zeggen we inderdaad.
Athener: Hoe kunnen we ons de menselijke omstandigheden ten tijde van de vernietigende ramp voorstellen: er was een onbeschrijfelijke verlatenheid over een ontzaglijk groot gebied van de aarde; de meeste dieren waren omgekomen en de weinige kudden koeien en misschien nog die paar kudden geiten die het overleefd hadden, waren [678a] aanvankelijk nauwelijks voldoende om de herders in leven te houden.
Kleinias: Inderdaad.
Athener: En denken we werkelijk dat er enige herinnering over was aan steden, bestuur en wetgeving - de onderwerpen waar we het nu over hebben?
Kleinias: Natuurlijk niet.
Athener: Alles wat er nu is, dateert dus van na die ramp:

steden en gemeenschappen, vaardigheden en wetten, veel slechts, maar ook veel goeds.
Kleinias: Wat bedoelt ge?
[b] *Athener:* Denken we echt, mijn waarde, dat de mensen uit die tijd, zonder ervaring met het leven in een stad - met zijn goede en slechte kanten - tot volle ontplooiing konden komen met goede of met kwade daden?
Kleinias: Goed gezegd! We begrijpen wat ge bedoelt.
Athener: Met het voortschrijden van de tijd en het toenemen van de bevolking heeft alles zich toch ontwikkeld tot de situatie die er nu is, nietwaar?
Kleinias: Zeer zeker.
Athener: Maar waarschijnlijk is dat niet plotseling zo gegaan, maar langzamerhand, gedurende een lange, lange tijd.
[c] *Kleinias:* Dat is zeker aan te nemen.
Athener: Ik denk dat de schrik er bij iedereen nog te goed in zat, om uit de hooggelegen gebieden af te dalen naar de laagvlakten.
Kleinias: Reken maar.
Athener: Zouden ze het niet fijn gevonden hebben om elkaar te zien, juist omdat er in die tijd maar zo weinig mensen waren? Maar waren de middelen van vervoer waarmee ze over land of zee naar elkaar toe konden reizen, niet bijna allemaal verloren gegaan, samen met de technieken om ze te maken? Het was, denk ik, vrijwel on- [d] mogelijk om met elkaar in contact te komen. IJzer, koper en alle metalen waren in de overstroming verdwenen, zodat ze niet opnieuw konden worden gedolven en dat had ook een schaarste aan timmerhout tot gevolg. Want als er al ergens in de bergen gereedschappen waren achtergebleven, waren ze in het gebruik snel versleten en nieuwe konden niet worden gemaakt voor de kunst van metaalbewerken door de mensen was herontdekt.

Kleinias: Zeker.
Athener: En hoeveel generaties later is dat pas gebeurd, denkt ge?
[e] *Kleinias:* Een groot aantal, dat spreekt vanzelf.
Athener: Dan waren dus al die ambachten waarbij ijzer, koper en andere metalen nodig zijn, gedurende die hele periode, en langer nog, verdwenen.
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Maar gelijktijdig waren twist en oorlog verdwenen en wel om een aantal verschillende redenen.
Kleinias: Welke?
Athener: In de eerste plaats hielden de mensen van elkaar [679a] en waren elkaar goed gezind, dankzij hun geïsoleerde bestaan. In de tweede plaats was er geen strijd om voedsel. Kudden vee waren er immers genoeg - behalve misschien in het begin voor een enkeling - en dat was toentertijd het belangrijkste middel van bestaan. Ze hadden nooit gebrek aan melk en vlees en bovendien leverde de jacht voortreffelijk voedsel in overvloed op. Ze waren ook goed voorzien van kleding, dekens, woningen, potten om in te [b] koken en ander gerei. Er komt aan boetseren en allerlei vormen van vlechten namelijk geen ijzer te pas, en dat zijn de twee vaardigheden die God aan de mensen heeft geschonken om in de elementaire behoeften te voorzien, voor het geval ze ooit in een dergelijke situatie terecht zouden komen. Dankzij deze vaardigheden was er bij het menselijk ras altijd een kiem aanwezig om weer tot ontwikkeling te komen. Al met al waren de mensen dus niet erg arm en ze hoefden elkaar vanwege de schaarse middelen niet als concurrenten te zien. Maar echt rijk waren ze ook niet, omdat ze geen goud en zilver hadden. Nu is juist een samenleving waarin rijkdom noch armoede aanwezig is, in de regel de voedingsbodem voor de edelste karakters, want daar ontstaan geen onbeschaamd gedrag

[c] en onrechtvaardigheid, en ook geen nijd en afgunst. De mensen waren dus goed, niet alleen om deze reden, maar ook vanwege hun argeloosheid, zoals we het maar zullen noemen. Als ze iets hoorden over goed en kwaad, dan beschouwden ze in hun argeloosheid wat erover werd gezegd als de hoogste waarheid en ze geloofden er heilig in. Want niemand was door de praktijk van het leven wantrouwig geworden, en bedacht op leugens, zoals de moderne mens. Nee, wat er over goden en mensen werd verteld beschouwden ze als waar en ze leefden ernaar. Ze hadden in alle opzichten het karakter dat we zojuist hebben beschreven.
[d] *Kleinias:* Daar ben ik het in ieder geval mee eens en Megillos ook.
Athener: We mogen dus wel veronderstellen dat de mensen generaties lang op deze manier hebben geleefd en dat ze, vergeleken bij de mensen van voor de zondvloed en die van tegenwoordig, technisch minder geschoold waren en in het algemeen van minder vakgebieden iets afwisten dan wij. Dat geldt met name voor de krijgskunst zoals die vandaag te land en ter zee wordt beoefend, en ook voor de gevechten die onder de naam van rechtszaken en partijtwisten in steden worden gevoerd. Daarin gaat het erom dat men alle mogelijke middelen verzint om elkaar [e] in woord en daad dwars te zitten en onrecht aan te doen. Waren ze ook niet argelozer en moediger en tegelijk bezonnener en in alle opzichten rechtvaardiger? We hebben al uitgelegd hoe dat komt.
Kleinias: Inderdaad.
Athener: We moeten ons realiseren dat wat we besproken hebben en alles wat we hierna nog zullen zeggen, tot doel heeft te weten te komen, of de mensen toentertijd be- [680a] hoefte hadden aan wetten en wie hun wetgever was.
Kleinias: Dat is zo.

Athener: Hadden die mensen misschien geen wetgevers nodig en was het in die tijden misschien niet gebruikelijk dat er zo iemand bestond? Het schrift was in dat tijdperk van de geschiedenis immers nog niet bekend aan de mensen. Ze leefden volgens gebruiken en de mondeling overgeleverde wetten van de vaderen.
Kleinias: Dat is zeer waarschijnlijk.
Athener: Maar er was toch al een vorm van maatschappelijke ordening?
Kleinias: Welke dan?
[b] *Athener:* De maatschappelijke ordening van die tijd staat bekend als het familiegezag en dat bestaat ook nu nog op vele plaatsen, zowel in Griekenland als bij vreemde volken. Volgens mij doelde Homeros hierop toen hij over de woonplaats van de Cyclopen vertelde:

> *Ze hebben geen vergaderzalen of wetten,*
> *maar bewonen hoog in de bergen gewelfde*
> *grotten; en ieder maakt zijn eigen wet*
> *voor kinderen en vrouwen, zonder zich*
> *door anderen te laten beïnvloeden.*

[c] *Kleinias:* Deze dichter van u schijnt een talentvol man te zijn geweest. We hebben namelijk ook andere verzen van hem gelezen, die buitengewoon fraai waren. Veel hebben we niet van hem gelezen, want wij Kretenzers verdiepen ons nu eenmaal weinig in poëzie van vreemde bodem.
Megillos: Wij doen dat wel. In onze ogen overtreft Homeros alle andere dichters en dat terwijl hij in al zijn werk [d] niet eens de Spartaanse levensstijl, maar eerder de Ionische beschrijft. En nu schijnt hij ook nog prachtig uw stelling te bevestigen, door in zijn epos de primitieve levenswijze van de Cyclopen terug te voeren naar hun gebrek aan beschaving.
Athener: Ja zeker, hij ondersteunt ons. Laten we hem als getuige nemen dat zo'n maatschappelijke ordening soms

ontstaat.
Kleinias: Goed.
Athener: Ontstaat ze niet bij mensen die door de nood tengevolge van verwoestingen verspreid zijn geraakt en zich per familie op een geïsoleerde plaats hebben gevestigd? Is de oudste dan niet de gezagsdrager, dankzij het [e] feit dat het gezag van vader of moeder afkomstig is? Door hem te volgen vormen de mensen als het ware een zwerm vogels, en zo worden ze door vaderlijke macht bestuurd. Dit vaderschap is de meest legitieme vorm van koningschap.
Kleinias: Dat is zeker.
Athener: Later gaan de mensen bij elkaar wonen en de samenleving breidt zich steeds meer uit. Ze bebouwen hellingen en schermen hun gebied af met doornstruiken of [681a] muren om de wilde dieren buiten te houden. Zo scheppen ze als het ware een groot tehuis dat van iedereen is.
Kleinias: Dat klinkt heel logisch.
Athener: Ik heb nog wel iets dat u zal bevallen.
Kleinias: Wat dan?
Athener: Die kleinere gemeenschappen die nu met elkaar [b] samensmelten, worden geregeerd door de familie-oudsten en iedere familie heeft zo haar eigen traditie. Er was voor het samengaan geen onderling contact tussen de families, terwijl de godsdienstige traditie en de bestaande leefwijze mondeling van ouder op kind werden overgedragen. Hoe degelijker en moediger de ouders waren, des te degelijker en robuuster was de traditie. Zo vormden de ouders hun kinderen en kindskinderen naar hun eigen beeld en gelijkenis. Deze traditie werd, zoals ik al zei, door iedere familie meegebracht naar de dorpsgemeenschap, waarin zij opging.
Kleinias: Dat is zo.
[c] *Athener:* En ieder gaf de voorkeur aan de traditie van de

eigen familie.
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Nu hebben we onverwachts de reden gevonden waarom er zoiets is als wetgeving.
Kleinias: Werkelijk?
Athener: Er moeten vanuit de nieuwe samenleving mensen worden gekozen die alle familietradities bestuderen en uit elke traditie de elementen halen die hun het meest bevallen. Deze elementen moeten ze dan bij de familiehoofden (die eigenlijk als koningen fungeren) als wet aanbevelen. De mensen die deze functie vervullen, worden [d] erkend als wetgevers, en de familiehoofden moeten de gemeenschap besturen, zodat er een aristocratie en misschien zelfs een monarchie ontstaat uit het vroegere familiegezag. Zo komt iedereen te leven in een gewijzigde samenlevingsvorm.
Kleinias: Zo zal het wel gaan.
Athener: Maar er ontstaat nog een derde type gemeenschap, waarin alle verschijnselen en processen zichtbaar zijn, die bij de vorige twee typen ook voorkomen.
[e] *Kleinias:* Wat voor soort gemeenschap is dat?
Athener: Homeros heeft het er ook al over, nadat hij het tweede type heeft genoemd. Hij zegt dat Dardanië werd gesticht

> *toen het heilige Ilion nog niet in de vlakte*
> *was gebouwd, die stad van sterflijke*
> *mensen, want men leefde toen nog op de*
> *flanken van de Ida met zijn vele bronnen.*

[682a] Deze verzen van hem zijn, net als die over de Cyclopen, in harmonie met God en de natuurwetten. Liederen, geïnspireerd als ze zijn van godswege, bevatten vele waarheden, want de dichter wordt gesteund door de Gratiën en de Muzen.

Kleinias: Zeker.
Athener: Laten we dieper ingaan op dit verhaal, want misschien bevat het wel een nuttige aanwijzing voor ons.
[b] *Kleinias:* Uitstekend.
Athener: Ilion, die grote en mooie stad, werd dus gesticht door bergbewoners, op een kleine verhoging, omgeven door de vele rivieren die op de berg Ida ontspringen.
Kleinias: Inderdaad, dat zegt de overlevering.
Athener: En vond dat niet na de Zondvloed plaats?
Kleinias: Ongetwijfeld.
Athener: Ze schijnen die catastrofe anders volkomen te [c] zijn vergeten toen ze hun stad bouwden. Die lag dicht bij de rivieren die uit het bergland komen en ze stelden vertrouwen in een paar heuveltjes.
Kleinias: Dan moet de Zondvloed toen ook al lang geleden zijn geweest.
Athener: In die tijd werden er ook vele andere steden gesticht met een groot aantal inwoners.
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: De mensen die tegen Ilion optrokken, voeren over zee, dus de mensen vertrouwden zich zonder bedenkingen aan het water toe.
[d] *Kleinias:* Dat is zo.
Athener: De Grieken moesten tien jaar wachten voor ze Troje konden plunderen.
Kleinias: Dat klopt.
Athener: Wat een ellende overkwam de belegeraars van Troje niet in die tien jaar, omdat de jongeren het met el- [e] kaar aan de stok kregen. Toen de strijders eindelijk thuiskwamen, vonden ze ook daar kwaad en onrecht en velen van hen werden vermoord en afgeslacht, of moesten opnieuw hun land verlaten. Maar de ballingen keerden weer terug en noemden zich ter ere van Dorieus, die hen verenigde, niet meer Achaiers, maar Doriërs. De Sparta-

nen vertellen hierover vele verhalen en ze gaan diep op dit onderwerp in.
Megillos: Inderdaad.
Athener: We zijn echter afgedwaald van ons onderwerp: de traditie. We hebben uitgeweid over muziek en drinkgelagen, maar nu worden we eigenlijk door de goddelijke voorzienigheid weer teruggevoerd naar ons onderwerp, [683a] voorzien van een houvast dat we eerst niet hadden. We komen nu weer terug op Sparta, dat volgens u zo'n goede traditie heeft en ook op Kreta met zijn aanverwante traditie. We zijn wel degelijk iets opgeschoten met onze uitweiding over de verschillende soorten gemeenschappen, want we weten nu dat er drie typen bestaan, die elkaar in een zeer langdurige ontwikkeling hebben opgevolgd. Nu is er nog een vierde soort gemeenschap ontstaan, of, zo ge wilt, een vierde staatsvorm, die destijds nog in ont- [b] wikkeling was en later zijn definitieve vorm heeft gevonden. Misschien is het mogelijk om uit onze beschouwingen op te maken wat er aan deze gemeenschap goed is en wat niet, en ook welke wetten haar behoeden en welke tot haar ondergang leiden. Dan weten we ook hoe wetten veranderd kunnen worden om het welzijn van de gemeenschap te dienen. Als we dat kunnen vaststellen, Megillos en Kleinias, moeten we er nu mee beginnen. Of is er misschien iets in te brengen tegen onze conclusies tot dusver?
Megillos: Laten we het maar proberen, en ons nogmaals [c] afvragen wat traditie eigenlijk is. Als een Godheid, vreemdeling, ons een gesprek in het vooruitzicht zou stellen dat even lang duurt als ons gesprek tot nu toe, dan zou ik voor dat gesprek een lange reis over hebben. Dan vliegt deze dag om, en dan te bedenken dat dit de dag is waarop de Zonnegod zich van de zomer naar de winter toewendt.
Athener: Dan moeten we maar niet aarzelen.

Megillos: Nee, zeker niet.
Athener: Laten we ons dan eens verplaatsen in de tijd dat Sparta, Argos en Messene met de aangrenzende land- [d] streken geheel onderworpen waren door uw voorvaderen, Megillos. Het verhaal gaat dat zij hun leger in drieën deelden en drie staten grondvestten: Argos, Messene en Sparta.
Megillos: Dat klopt.
Athener: Temenos werd toen koning van Argos, Kresphontes van Messene en Procles en Eurysthenes van Sparta.
Megillos: Inderdaad.
Athener: En alle mensen zwoeren dat ze deze koningen [e] zouden steunen zodra iemand hun positie zou bedreigen.
Megillos: Dat is zo.
Athener: Maar koningen en andere machthebbers hebben het verlies van hun positie toch altijd uitsluitend aan zichzelf te danken? Dat hebben we zojuist vastgesteld. Zijn we het nu al weer vergeten?
Megillos: Nee hoor.
Athener: We komen op dezelfde conclusie uit, maar nu [684a] op basis van feiten. We houden ons niet meer bezig met een abstracte theorie, maar met historisch bewijsmateriaal. Want wat gebeurde er? De drie koningshuizen beloofden de inwoners van hun eigen staat en de andere twee staten dat ze zich zouden houden aan de wetten die ze hadden ingesteld voor zowel heersers als onderdanen. De koningen mochten hun onderdanen niet gaan onderdrukken naarmate de tijd voortschreed en de generaties elkaar opvolgden. Zolang de koningen zich hier stipt aan hielden, mochten de onderdanen het koningschap niet aantasten, en ze moesten ook verhinderen dat anderen [b] dat probeerden. Ook hadden de koning en de onderdanen van ieder van de drie staten de plicht om de koning

en de onderdanen van een van de andere twee staten te hulp te komen zodra daar onrecht zou geschieden. Zo was het toch?
Megillos: Inderdaad.
Athener: Dat is toch het belangrijkste principe bij het grondvesten van een gemeenschap? Dan doet het er niet toe of de koning of iemand anders de wetgever is.
Megillos: Waar doelt ge op?
Athener: Dat de twee andere staten altijd moesten helpen als de derde in opstand kwam tegen de heersende wetten.
Megillos: Natuurlijk.
[c] *Athener:* De meeste mensen verlangen dat de wetgevers wetten opstellen waar ze zich met plezier aan houden. Zo zou je ook van trainers en dokters kunnen verlangen dat ze je lichaam oefenen en genezen op een manier die jou bevalt.
Megillos: Dat is zo.
Athener: Maar men is toch vaak al blij als het lichaam weer krachtig en gezond kan worden gemaakt zonder dat dit met al te veel pijn gepaard gaat?
Megillos: Zeker.
[d] *Athener:* Er was in die tijd trouwens een belangrijke factor aanwezig die de instelling van wetten vergemakkelijkte.
Megillos: Welke dan?
Athener: De wetgevers, die gelijkheid van bezit voorstonden, hadden niet te maken met de ernstige bezwaren die daartegen worden gemaakt in andere gemeenschappen met een andere wetgeving. Daar krijg je allerlei verwijten naar je hoofd als je een poging doet tot herverdeling van het land en het delgen van schulden, omdat je onderkent dat het zonder die maatregelen onmogelijk zal zijn ooit tot echte gelijkheid te komen. Als de wetgever probeert iets van die maatregelen door te voeren, krijgt [e] hij van iedereen te horen dat hij geen dingen moet veran-

deren die niet veranderd mogen worden. Men verwenst hem omdat hij voorstander is van het verdelen van land en het delgen van schulden, met als gevolg dat niemand in staat is de situatie te veranderen. De Doriërs hadden het voordeel dat ze de vrije hand hadden en geen aanstoot hoefden te geven, zodat ze het land zonder problemen konden verdelen. Ook waren er geen grote schulden uit het verleden.
Megillos: Dat is waar.
Athener: Hoe komt het dan, waarde vrienden, dat het met de organisatie van hun staat en hun wetgeving zo slecht afliep?
[685a] *Megillos:* Wat valt hun volgens u dan te verwijten?
Athener: Er waren drie staten. Twee daarvan hebben hun staatsvorm en hun wetten binnen de kortste keren ondermijnd, en uw staatsvorm is als enige intact gebleven.
Megillos: De vraag die ge stelt is niet gemakkelijk te beantwoorden.
Athener: Toch moeten we in dit onderzoek volharden en er aardigheid in blijven houden. Het is immers een onschuldig spel met wetten van een oude man. We moe- [b] ten het onderzoek zonder mankeren vervolgen, zoals we aan het begin hebben afgesproken.
Megillos: Natuurlijk, wat je afspreekt moet je doen.
Athener: Wat voor wetten zouden we beter kunnen bestuderen dan de wetten die in dat soort gemeenschappen golden? Bestaan er beroemdere en grotere steden waarvan we de organisatie kunnen bekijken?
Megillos: Betere dan deze zult ge niet gemakkelijk kunnen vinden.
Athener: Het is toch wel duidelijk dat de mensen uit [c] die tijd met hun organisatie niet alleen de Peloponnesos wilden beschermen, maar zelfs heel Griekenland voor het geval een van de niet-Griekse volkeren de Grieken wilde

aanvallen. Net zo hebben de voormalige bewoners van het gebied rond Troje de moed gehad om aan de Trojaanse oorlog mee te doen, omdat ze vertrouwden op de macht van de Assyriërs ten tijde van Ninos. Er is nog veel van de pracht van dat rijk bewaard gebleven. En net zoals wij tegenwoordig de koning van Perzië vrezen, waren de mensen vroeger bang voor het Assyrische bondgenootschap, omdat Troje daarvan deel uitmaakte. De wrede in- [d] name van Troje betekende dat de Assyriërs een ernstige grief tegen de Grieken hadden. In verband daarmee werd het leger over drie vorstendommen verdeeld, terwijl het toch een eenheid bleef vormen. Het kwam onder leiding van de zonen van Herakles, koningen die dus broers waren van elkaar. Dit was een mooie oplossing, vond men. Bovendien was dit leger veel beter georganiseerd dan het [e] leger dat naar Troje was gevaren. Dit kwam in de eerste plaats omdat men de zonen van Herakles als betere aanvoerders beschouwde dan de zonen van Pelops, en voorts omdat dit leger veel sterker was dan het leger dat bij Troje was geland. Het leger van de Doriërs overwon namelijk dat van de Achaiers. We kunnen ons wel voorstellen waarom de mensen zich destijds zo hebben georganiseerd.
Megillos: Zeker.
Athener: Ze dachten waarschijnlijk dat het een hechte [686a] organisatievorm was en verwachtten dat deze een lange tijd zou blijven bestaan. Ze hadden immers samen vele moeilijkheden en gevaren meegemaakt. Ze werden door een geslacht geregeerd - door koningen die elkaars broers waren - en ze hadden bovendien een groot aantal orakels geraadpleegd, waaronder dat van Apolloon in Delphi.
Megillos: Dat is zeer waarschijnlijk.
Athener: Maar die grote verwachtingen gingen blijkbaar spoedig in rook op, behalve dan - we zeiden het al - met betrekking tot dat kleine gebied rond Sparta. Tot op

[b] de dag van vandaag voert die staat onophoudelijk oorlog met de twee andere. Als ze zich aan hun oorspronkelijke plan hadden gehouden en steeds als eenheid waren opgetreden, zouden ze over een kracht hebben beschikt die hen onoverwinnelijk zou hebben gemaakt in de strijd.
Megillos: Natuurlijk.
Athener: Maar hoe en waarom is deze kracht verloren gegaan? Loont het niet de moeite om te onderzoeken welke gebeurtenis het einde betekende van deze eens zo hechte samenwerking?
[c] *Megillos:* Als het al ergens te vinden is, dan moeten bij deze steden de wetten of staatsinrichtingen worden gezocht die ervoor zorgen dat een schoon en machtig rijk in stand blijft, terwijl verwaarlozing ervan de volledige ondergang van de gemeenschap met zich meebrengt.
Athener: We hebben blijkbaar geluk gehad en een goed uitgangspunt gevonden.
Megillos: Zeker.
Athener: Beste vriend, iedereen denkt dat schone schijn zal leiden tot uitstekende resultaten, als men er maar handig mee omspringt, maar dit is niet ons uitgangspunt bij [d] dit onderzoek. Trouwens, we denken dat het altijd een vergissing is om de schone schijn tot vorm te verheffen.
Megillos: Wat bedoelt ge? Wat moeten we met deze uitspraak aan?
Athener: Mijn waarde, ik maak me belachelijk. Toen we het hadden over de organisatie van een leger, dachten [e] we dat die bij de Doriërs volkomen in orde was, en ik dacht dat de Grieken daarmee wonderen hadden kunnen verrichten, als ze er, zoals ik zei, maar handig mee waren omgesprongen.
Megillos: Daar had ge toch gelijk in? Dat was goed opgemerkt.
Athener: Misschien. Ik stel me voor dat iedereen die iets

groots, machtigs en krachtigs ziet, onmiddellijk het gevoel heeft dat de eigenaar een fortuinlijk mens moet zijn omdat hij er allerlei buitengewone successen mee kan behalen, als hij maar weet hoe hij het moet gebruiken.
[687a] *Megillos:* Dat is toch zo? Wat denkt gij dan?
Athener: Het is helemaal de vraag wat iemand voor doel heeft. Dit bepaalt of de lof die zo iemand toegezwaaid krijgt, gerechtvaardigd is of niet. Wat ons huidige onderwerp betreft: stel dat de aanvoerders vroeger bekwaam genoeg waren om het leger goed op te stellen, hoe moesten ze dan van het juiste moment en de juiste situatie profiteren? Toch zeker door het leger goed te organiseren en er voortdurend voor te zorgen dat die organisatie in stand bleef? Op die manier waren ze van hun eigen vrijheid verzekerd en zouden ze alle anderen kunnen onderwerpen. [b] Kortom in de hele wereld, zowel bij Grieken als bij niet-Grieken, konden zij en hun nakomelingen doen wat ze wilden. Daardoor konden ze op veel bewondering rekenen.
Megillos: Zeker.
Athener: Telkens wanneer iemand grote rijkdom, een klinkende familienaam of iets dergelijks tegenkomt, dan laat hij zich daar lovend over uit, omdat hij denkt dat door dat voorrecht alle wensen in vervulling gaan, of in ieder geval de grootste en belangrijkste.
Megillos: Dat is zeer aannemelijk.
[c] *Athener:* Vertel eens, is er in ons gesprek nu niet dat ene verlangen aan het licht gekomen dat alle mensen gemeenschappelijk hebben?
Megillos: Welk dan?
Athener: Het verlangen dat alles gebeurt wat het hart begeert, en als dat niet kan, dan tenminste wat menselijkerwijs mogelijk is.
Megillos: Zeker.

Athener: Omdat we dit voortdurend en zonder uitzondering willen, als kind, als volwassene en op oudere leeftijd, zouden we steeds daarvoor moeten bidden.
Megillos: Natuurlijk.
[d] *Athener:* En we zouden ook onze gebeden bij die van onze vrienden moeten voegen, als zij voor zichzelf bidden.
Megillos: Natuurlijk.
Athener: Toch bezweert de vader vaak de goden dat de dingen waarvoor de zoon bidt nooit zo verlopen als de jongen wenst.
Megillos: Ge bedoelt als de zoon bidt terwijl hij nog jong en dwaas is?
[e] *Athener:* Een vader weet ook niet altijd wat goed en rechtvaardig is, doordat hij te oud of juist nog te jong is. Als de vader dan bidt, ten prooi aan zijn hartstochten - zoals Theseus toen hij Hippolytos vervloekte en zo diens ongelukkige einde veroorzaakte -, en zijn zoon ziet hoe hij bidt, zal hij dan met zijn vader meebidden?
Megillos: Ik begrijp wat ge bedoelt. Ge wilt, denk ik, zeggen dat het niet wenselijk is om altijd en overal je zin te krijgen, zolang je voorkeuren niet worden ingegeven door inzicht. Inzicht is wat het individu en de gemeenschap nodig hebben, en daarom moet men om inzicht bidden, en zich daarvoor inspannen.
[688a] *Athener:* Inderdaad, dat wilde ik zeggen. Ik heb u er al aan herinnerd dat een staatsman zijn wetten moet instellen met dit doel voor ogen. Weet ge nog hoe ik u er al in het begin van dit gesprek op heb gewezen? Gij beweerde toen dat een goede wetgever zijn wetgeving geheel en al richt op het voeren van oorlog. Ik bracht daar tegenin dat hij dan wetten zou maken die zijn gericht op slechts één [b] van de vier deugden. Hij moet zich juist richten op alle deugden, en vooral op de belangrijkste deugd die de drie andere overkoepelt: dat wil zeggen de onderlinge verbon-

denheid van bewustzijn, inzicht, weten en denken, met hun gevolg: liefde en verlangen. Op deze conclusie komen we nu weer uit. Ik herhaal dus wat ik al eerder heb gezegd, en gij moet maar uitmaken hoe serieus ge dit wilt nemen. Bidden is riskant voor iemand die geen inzicht [c] heeft, want het levert het tegenovergestelde op van wat hij wenst. Als ge vindt dat ik daarmee zwaar aan de dingen til, dan moet dat maar. In ieder geval heb ik er alle vertrouwen in dat ge mijn redenering van zoëven hebt kunnen volgen, en dat ook gij tot de conclusie zijt gekomen dat de oorzaak van de ondergang van koninkrijken en koninklijke ambities niet altijd is gelegen in lafheid. Het is hierbij niet van belang of bevelhebbers en manschappen weten wat vechten is, want de oorzaak ligt in onwetend- [d] heid op een heel ander gebied, namelijk omtrent de dingen die het belangrijkst zijn in het leven van de mens. Het proces van verval is een proces van gisteren, vandaag en morgen en als ge wilt, zal ik u stap voor stap onthullen hoe het zich voltrekt. Ik zal mijn best doen, want ik spreek met vrienden.
Kleinias: Complimenten zijn weinig waard, vreemdeling. Uit ons gedrag zal onze waardering blijken. Graag zullen we uw betoog volgen, en dat is de beste manier om ons respect te tonen.
Megillos: Heel goed, Kleinias, daar houden we ons aan.
Kleinias: En met hulp van hogerhand zullen we ons woord wel gestand kunnen doen, dus steek maar van wal.
[e] *Athener:* Dan nemen we de draad van ons betoog weer op. Het gezag van de koning wordt uitgehold door de ergste onwetendheid die er is. Zo was het vroeger en zo is het vandaag de dag nog. Het is dus de taak van de wetgever alles in het werk te stellen om de gemeenschap naar rede te laten luisteren, en alle onwetendheid uit te bannen.

Kleinias: Dat is logisch.
[689a] *Athener:* Wat zou je met recht de ergste onwetendheid kunnen noemen? Kijk eens of gij het allebei met mij eens kunt zijn. Volgens mij .....
Kleinias: Ja?
Athener: is de ergste onwetendheid om niet lief te hebben wat men juist en goed vindt, en het zelfs af te wijzen, terwijl men daarentegen liefheeft en opzoekt wat men slecht en onrechtvaardig vindt. De discrepantie tussen gevoelens van afkeer en voorkeur enerzijds en het redelijke denken anderzijds noem ik de ergste vorm van onwetendheid. Het is de ergste en meest verbreide vorm van onwetend- [b] heid omdat vrijwel ieder mens er geheel door in beslag wordt genomen. De gevoelens van verdriet en plezier, die de mens als individu ondervindt, vind je in de gemeenschap terug bij de massa. Wanneer deze massa zich verzet tegen kennis, juiste mening en rede, die van nature de leidende beginselen zijn, dan noem ik dat domheid. Die slaat toe in de gemeenschap, zodra de grote massa geen leiders of wetten meer erkent, maar het overkomt ook de enkeling, zodra de rede geen leiding meer geeft. Die onwetendheid vormt de ergste wanklank in een gemeen- [c] schap en bij iedere mens afzonderlijk, en dan doel ik niet op gebrek aan vakmanschap. Dat hebt ge inmiddels toch wel begrepen, nietwaar vreemdelingen?
Kleinias: Natuurlijk, mijn beste, en we denken er net zo over.
Athener: Dit moeten we goed in onze oren knopen. Aan zulke onwetende mensen mag men geen enkel gezag toevertrouwen. Zij kunnen gerust als dom bestempeld worden, ook al zijn het nog zulke knappe koppen, en ook al zijn ze overal van op de hoogte en bedreven in alles wat vraagt om een snelle geest. Degenen echter die zich niet [d] alleen hierop verlaten, moeten wij als 'wijs' betitelen,

zelfs als ze, zoals het spreekwoord zegt, 'niet kunnen lezen of schrijven'. Aan deze verstandige mensen moet het gezag worden toevertrouwd. Want, beste mensen, hoe kan er sprake zijn van zelfs maar de geringste vorm van wijsheid zonder harmonie van weten en handelen? Dat bestaat immers niet. Maar een zuivere en krachtige har- [e] monie daartussen kan met het volste recht de grootste wijsheid genoemd worden. Hij die leeft naar wat hij werkelijk weet, deelt in die wijsheid, maar wie daarin tekort schiet, zal steeds weer een mislukking maken van zijn eigen leven. Zo iemand kan zeker niet optreden als de redder van de gemeenschap, integendeel. Dat komt omdat zo iemand noch van zijn eigen leven, noch van de gemeenschap iets begrijpt. Laat dat ons uitgangspunt zijn.
Kleinias: Goed.
Athener: We gaan ervan uit dat er in gemeenschappen machthebbers moeten zijn en onderdanen.
Kleinias: Natuurlijk.
[690a] *Athener:* Goed. Wat zijn de uitgangspunten en hoeveel zijn er voor het geven van leiding en voor het volgen daarvan, in het groot in gemeenschappen en in het klein binnen de familie? Is een van die uitgangspunten niet het gezag van vader en moeder, en is het over het algemeen niet juist dat ouders het overal over hun kinderen voor het zeggen moeten hebben?
Kleinias: Beslist.
Athener: Als die gedachtengang gevolgd wordt, dan moeten als tweede criterium de edele karakters heersen over de niet-edele. Als derde criterium moeten de ouderen de leiding nemen en de jongeren volgen.
Kleinias: Natuurlijk.
[b] *Athener:* Een vierde criterium is dat de slaven geregeerd worden en dat de meesters regeren.
Kleinias: Zonder twijfel.

Athener: Ik denk nog aan een vijfde criterium: de sterkste moet leiden, de zwakkere moet geleid worden.
Kleinias: Dat recht is wel heel essentieel.
Athener: Ja, en het is het meest natuurlijke onder alle levende wezens, zoals Pindaros uit Thebe het ooit formuleerde. De zesde regel zou wel eens de belangrijkste kunnen zijn: de onwetende moet volgen en de wijze geeft lei- [c] ding en heeft het voor het zeggen. Maar dit wil ik hieraan toevoegen, o, allerwijste Pindaros - en dat weet ge toch ook - dat het niet tegennatuurlijk is maar juist natuurlijk dat de heerschappij over gewillige onderdanen vanzelf tot stand komt en niet wordt opgedrongen.
Kleinias: Heel goed gezegd.
Athener: Een goed gesternte en een zekere mate van geluk hebben te maken met een zevende regel bij het vaststellen van de machtsverhoudingen. We laten iemand een lot trekken en we spreken af dat hij het volste recht heeft de leiding te nemen als het lot goed uitvalt, maar als het lot slecht uitvalt, voegt hij zich onder degenen die geregeerd worden.
Kleinias: Ge hebt volkomen gelijk.
[d] *Athener:* Tegen iemand die lichtvaardig de taak van wetgever op zich neemt, zouden we gekscherend zeggen: 'Ziet ge, wetgever, hoeveel rechtvaardige uitgangspunten er bestaan voor het geven van leiding en hoe deze per definitie met elkaar in strijd zijn? Nu hebben we een oorzaak voor allerlei geharrewar ontdekt en daar moet gij maar de oplossing voor zien te vinden. Onderzoek nu, om te beginnen met ons, hoe en waarom de koningen van Argos en Messene deze grondregels overtraden, waar- [e] door ze zichzelf ten val brachten en tegelijk de Griekse macht braken die in die tijd geweldig groot was'.
Kwam het niet doordat men niet wist wat Hesiodos zo goed wist, namelijk dat 'de helft vaak meer is dan het ge-

heel'? Want als het schadelijk is om het geheel in handen te krijgen, dan is de helft met het goede erbij meer waard dan het geheel met een overmaat aan slechtheid.
Kleinias: Heel juist.
Athener: Denken we niet dat mateloosheid eerder tot ondergang leidt als het bij koningen optreedt dan als het volk eraan lijdt?
[691a] *Kleinias:* Het lijkt me vooral een kwaal van koningen, die pretenties krijgen omdat ze in weelde baden.
Athener: Die koningen van toen waren er kennelijk vooral op uit om beter te worden van de gevestigde wetten, en ze hielden zich niet aan het akkoord dat ze met elkaar hadden gesloten en dat was bezegeld door een eed. Was het niet die disharmonie - wij noemen het de ergste onwetendheid of schijnwijsheid - die voor dat hele gebied de ondergang betekende als gevolg van die wanklank, dat schrijnende gebrek aan harmonie?
Kleinias: Waarschijnlijk wel.
[b] *Athener:* Welnu, welke voorzorgen had de wetgever destijds kunnen nemen om zo'n ramp te voorkomen? O, zeker, achteraf hoef je daar niet zo slim voor te zijn en het is makkelijk praten. Maar om het in die tijd te kunnen voorzien had men wijzer moeten zijn dan wij nu.
Kleinias: Wat wilt ge daarmee zeggen?
Athener: Megillos, laten we ons eens afvragen wat er nu precies is gebeurd in uw land. Dan kunnen we er des te gemakkelijker achter komen wat er had moeten gebeuren.
Megillos: Wat bedoelt ge toch?
Athener: Ik zal u iets vertellen dat aan duidelijkheid niets te wensen overlaat.
Megillos: Ik luister.
[c] *Athener:* Wat gebeurt er met zwakke dingen als er te veel kracht aan gegeven wordt? Ik bedoel, je kunt een schip te grote zeilen geven, een lichaam te veel voedsel en een

mens te veel macht. Dan loopt alles volledig uit de hand: ziekte is het gevolg in het ene geval, en in het andere geval ontstaat er onrecht, want onrecht is de dochter van mateloosheid. Wat voor conclusie moeten we nu hieruit trekken? Geen andere, beste vrienden, dan dat een mens nimmer de weelde van de opperste macht kan dragen als hij nog jong is en niet eens in staat voor zichzelf verantwoordelijk te zijn. Als zo iemand de macht krijgt, wordt zijn [d] geest vervuld van de ergste ziekte die er is: onwetendheid, en zelfs zijn beste vrienden zullen hem verafschuwen. Als dat gebeurt, gaat de mens ten onder, en al zijn macht gaat teloor. Dus de juiste maat kennen en die in het oog houden, dat is de taak van grote wetgevers. Daarom ook heb ik een vermoeden wat er in die tijd gebeurd zou kunnen zijn.
Megillos: Wat dan?
Athener: Eerst waakte er een godheid over uw land, die voorzag wat er ging komen, en die de koningsmacht aan [e] banden legde door twee koningshuizen te laten regeren in plaats van één. Toen kwam er iemand, bij wie de natuur van een mens zich verenigde met een zekere goddelijke inspiratie. Hij zag de koorts van de machtswellust ondanks alle maatregelen toch nog om zich heen grijpen, en [692a] hij verenigde de bezonnenheid van de ouderdom met de ontembare kracht van de koningsgeslachten door de instelling van een Raad van Achtentwintig Ouden, die in belangrijke aangelegenheden evenveel gezag had als de beide koningen samen. De derde redder in de nood trof eveneens verwaande, begerige machthebbers aan, en hij toomde hen in door het instellen van de Eforen, wat bijna neerkomt op een systeem waarbij de regering door het lot wordt aangewezen. Als je het zo bekijkt, werd de koninklijke macht telkens op de juiste wijze gecombineerd met andere machtscentra die een tegenwicht vorm-

[b] den. Dat is het behoud van het koningschap geweest, en van de hele gemeenschap trouwens. Want als het aan Temenos of Kresphontes had gelegen, of aan andere wetgevers uit die tijd, was zelfs Aristodemos geen koning gebleven. Deze wetgevers begrepen niet wat het is om wetgever te zijn. Anders hadden ze toch nooit gedacht dat ze een jongeman konden weerhouden van het plegen van een staatsgreep door hem te laten beloven dat hij zich netjes zou gedragen? Maar nu toont God ons hoe je een stabiel staatsbestel kunt scheppen, want de principes van vroeger en die van nu zijn dezelfde. Het feit dat we de geschiede- [c] nis van Sparta moeten kennen om te begrijpen hoe het zit, is geen groot compliment voor ons inzicht, want het is geen kunst om conclusies te trekken uit dingen die al gebeurd zijn. Was er maar iemand geweest die alle gebeurtenissen had voorzien en in staat was geweest om de drie verschillende machtscentra in evenwicht te brengen en er een eenheid van te smeden. Daarmee zou hij alle grote plannen uit die tijd hebben gered, en de Perzen of andere volkeren zouden geen leger op ons af hebben gestuurd in de veronderstelling dat we een onbetekenend volk zijn.
Kleinias: Dat is zo.
[d] *Athener:* Onze verdediging tegen de Perzen was een schande, Kleinias. Ik wil niets afdoen aan onze schitterende overwinningen te land en op zee, maar ik doel op het feit dat slechts één van de drie Dorische staten de strijd aanging. De andere twee waren heel diep gezonken: Messene hinderde Sparta bij de verdediging van Griekenland door Sparta met alle macht te bestrijden, terwijl Argos, [e] dat nog de hoofdrol had gespeeld toen de Doriërs de drie staten stichtten, geen gehoor gaf aan Sparta's verzoek om hulp. Men zou heel wat beschamende dingen kunnen noemen die tijdens die oorlog zijn gebeurd. Niemand kan

staande houden dat Griekenland zich echt heeft verde- [693a] digd, want als Athene en Sparta niet hadden samengewerkt om de dreigende onderwerping te voorkomen, zouden Grieken en niet-Grieken lukraak op Griekse bodem door elkaar hebben gewoond. Want overal waar de Perzen de scepter zwaaien, zijn de verschillende volkeren over het gehele rijk verspreid, zodat ze kris kras door elkaar wonen.

Dat, Kleinias en Megillos, is onze aanklacht tegen die zogenaamde bewindslieden en wetgevers van vroeger en nu. [b] We moeten de oorzaken vinden van deze gang van zaken om te kunnen zeggen wat er had moeten gebeuren. Zo hebben we daarstraks, bij het bespreken van de geschiedenis van Sparta, vastgesteld dat het niet verstandig is om één machtscentrum te creëren, omdat een gemeenschap vrij moet zijn en gehoor moet geven aan rede, en ook omdat er onderlinge vriendschap moet heersen. Dat doel moet de wetgever voor ogen houden. Nu hebben we het [c] daar al vaker over gehad, maar we moeten ons niet van de wijs laten brengen wanneer het lijkt alsof we het steeds over verschillende zaken hebben. We hebben het gehad over maat houden, over inzicht en over vriendschap, maar dat zijn geen verschillende begrippen. Ze komen op hetzelfde neer. En zo hebben we nog wel meer verschillende woorden gebruikt, maar dat hoeft ons niet in de war te brengen.

Kleinias: Dat moeten we in gedachten houden als we onze theorie nog eens aan een onderzoek onderwerpen. Want waar wilt ge naar toe als ge zegt dat een wetgever [d] uit moet zijn op vriendschap, inzicht en vrijheid?

Athener: Luister, de bestaande staatsinrichtingen kunnen allemaal worden herleid tot twee moedertypen, om het zo eens te noemen, namelijk de alleenheerschappij en de heerschappij van het volk. Het ene type is ver doorge-

voerd in de Perzische monarchie, het andere vinden we bij onze democratieën. Vrijwel alle andere staatsvormen zijn niet meer dan varianten op deze twee of combinaties ervan. Een gemeenschap moet beide staatsvormen in zich hebben wil er vrijheid heersen, en vriendschap die ge- [e] paard gaat met inzicht. Dat is de conclusie die we uit ons gesprek kunnen trekken, en een staat die niet iets heeft van zowel een monarchie als een democratie, wordt niet op de goede manier bestuurd.
Kleinias: Dat is zo.
Athener: Aangezien het ene land de monarchie verkoos en het andere een vrijheid, die veel verder ging dan nodig was, hielden ze geen van beide het juiste midden. Dat doen ze bij u in Sparta en op Kreta beter, en de Atheners [694a] en de Perzen deden hier vroeger, in tegenstelling tot nu, niet voor onder. Zullen we nu eens kijken hoe dat komt?
Kleinias: Graag, als we tenminste het onderzoek, dat we ons hadden voorgenomen, willen voltooien.
Athener: Luister dan. Toen de Perzen ten tijde van Kyros het juiste midden wisten te bewaren tussen slavernij en vrijheid, werden ze om te beginnen zelf vrij en vervolgens meester over vele andere volkeren. In die tijd lieten de heersers hun onderdanen delen in de vrijheid en ze behandelden hen op voet van gelijkheid. Toen konden de soldaten beter met hun meerderen opschieten dan nu en [b] ze waren graag bereid zich beschikbaar te stellen in tijden van gevaar. En als zich onder hen een wijs man bevond, in staat om goede raad te geven, dan kon hij de goegemeente in die wijsheid laten delen omdat de koning niet afgunstig was, maar vrijheid van spreken toestond en respect had voor mensen met goede adviezen. Ze leefden in een tijd van algemene vooruitgang dankzij vrijheid, vriendschap en onderlinge uitwisseling van gedachten.
Kleinias: Wat ge daar vertelt lijkt allemaal heel aanneme-

lijk.
[c] *Athener:* Hoe komt het dan dat ze onder de regering van Kambyses ten onder gingen en zich onder Dareios bijna weer herstelden? Zullen we daar eens een gooi naar doen?
Kleinias: Ja, dan krijgen we misschien zicht op ons onderwerp.
Athener: Ik heb zo'n vermoeden dat Kyros wel een knap en vaderlandslievend veldheer was, maar in het geheel geen goede opvoeding heeft gehad en zich totaal niet bezig hield met wat er thuis gebeurde.
Kleinias: Hoe komen we daar zo op?
[d] *Athener:* Hij bracht waarschijnlijk van jongs af aan zijn leven te velde door en liet de vrouwen zijn kinderen opvoeden. Deze gingen met de kinderen om alsof die al van meet af aan als gezegende heiligen geboren waren en in spiritueel opzicht niets tekort kwamen. Ze zorgden ervoor, dat deze gezegende kinderen geen strobreed in de weg werd gelegd, en dwongen iedereen om alles wat de kinderen deden en zeiden te prijzen. Zo brachten ze hun kinderen groot.
Kleinias: Een fraaie manier van opvoeden!
[e] *Athener:* Zo doen vrouwen dat nu eenmaal, en vooral koningsvrouwen die pas rijk zijn geworden. Ze moesten kinderen groot brengen in afwezigheid van de mannen die het te druk hadden met oorlog voeren en het afwenden van allerlei andere bedreigingen.
Kleinias: Dat is logisch.
Athener: Maar hun vader, die hele kudden vee, scharen [695a] mensen en van alles en nog wat vergaarde om deze aan zijn kinderen na te laten, realiseerde zich niet dat zijn kinderen niet op dezelfde manier waren opgevoed als hun voorvaderen. Die leidden als herders een hard bestaan. Het waren sterke kerels, opgewassen tegen een verblijf onder de blote hemel en slaapgebrek, en die bereid waren

te vechten als dat nodig was. De Perzen waren immers een herdersvolk dat onherbergzame streken bewoonde. Kyros hield er geen rekening mee dat zijn zonen waren opgevoed door vrouwen en eunuchen en dat verwennerij het einde betekent van iedere opvoeding. Het resultaat [b] was er dan ook naar. Na de dood van Kyros erfden zijn zonen het koninkrijk, maar verwijfd en ongedisciplineerd als ze waren, kwam het zover dat de ene zoon de andere doodde omdat hij hem als rivaal beschouwde. Vervolgens werd de overlevende zoon krankzinnig door de drank en door gebrek aan opvoeding, en hij raakte de macht kwijt aan de Meden, dat wil zeggen aan de man die Eunuch werd genoemd en die de dwaasheid van Kambyses verfoeide.
Kleinias: Dat is in ieder geval het verhaal, en het zal ook wel zo zijn gebeurd.
[c] *Athener:* Ja, en het verhaal vertelt verder dat de heerschappij weer in handen kwam van de Perzen door toedoen van Dareios, de hoofdman van de Zeven Samenzweerders.
Kleinias: Inderdaad.
Athener: Laten we het verhaal blijven volgen en kijken hoe het verder ging. Dareios was geen koningszoon en had geen slappe opvoeding gehad. Toen hij met zijn zes vrienden de macht greep, verdeelde hij het rijk in zeven stukken, waarvan tot op de dag van vandaag nog enkele sporen over zijn. Hij dacht dat het voor een goed bestuur belangrijk was wetten te maken die een zekere gelijkheid [d] voor iedereen inhielden, en hij schiep ook een wettelijke regeling voor de belasting, wat Kyros reeds aan de Perzen had beloofd. Zo bracht hij vriendschap en eenheid onder alle Perzen, en hij nam met geld en geschenken het hele Perzische volk voor zich in. Dat maakte dat het leger hem zo toegewijd was dat het grondgebied van Kyros werd

verdubbeld. Xerxes was de opvolger van Dareios en had [e] weer de slappe paleisopvoeding gekregen. We zouden Dareios misschien met het volste recht kunnen verwijten: 'Waarom hebt ge niet geleerd van de fout van Kyros en hebt ge Xerxes op dezelfde manier opgevoed als Kyros Kambyses?' Omdat Xerxes het produkt was van dezelfde opvoedingsmethode, was zijn rampzalig einde ongeveer een herhaling van dat van Kambyses. Sindsdien is er nauwelijks meer een Perzische koning geweest die werkelijk groot was, en niet alleen groot in naam.
[696a] Mijn betoog laat zien dat dat geen speling van het lot is, maar een gevolg van het slechte leven dat rijkeluiszoontjes en vorstenkinderen meestal leiden. Want uit zo'n opvoeding komt nooit een jongen, man of grijsaard voort die uit het goede hout gesneden is. Dat is waar een wetgever op moet letten, en wij nu dus ook. Eerlijk is eerlijk, Spar- [b] tanen, uw staat komt de eer toe dat ge bij het geven van onderscheidingen bij de opvoeding geen verschil maakt tussen arm en rijk, en tussen burger en koning, en u alleen stoort aan datgene wat het orakel ooit heeft opgelegd namens een godheid. Want hoge onderscheidingen mogen in een staat beslist niet worden verleend omdat iemand zo rijk is, en evenmin omdat hij snel, schoon of sterk is, terwijl hij niet deugt, en ook niet aan iemand die weliswaar een goed karakter heeft maar zich niet kan beheersen.
Megillos: Wat bedoelt ge daarmee, vreemdeling?
Athener: Moed is een aspect van deugd, neem ik aan.
Megillos: Zeker.
Athener: Nu ge dit betoog hebt gehoord, moet ge zelf maar beoordelen of ge graag iemand als huisgenoot of buurman zou krijgen die alles durft, maar zich niet kan beheersen.
[c] *Megillos:* Ik moet er niet aan denken.

Athener: En wat denkt ge van iemand die bedreven is in kunsten en ambachten, maar die ook onrechtvaardig is?
Megillos: Zo'n buurman wil ik ook niet.
Athener: Maar rechtvaardigheid gaat toch altijd gepaard met zelfbeheersing?
Megillos: Natuurlijk.
Athener: Hebben we daareven niet voorgesteld om iemand wijs te noemen wanneer hij zo ver is dat zijn voorkeur of afkeur in overeenstemming is met de zuivere rede waaraan hij gehoorzaamt?
Megillos: Inderdaad.
[d] *Athener:* We moeten ons verder nog afvragen wanneer eerbetoon in een gemeenschap op zijn plaats is en wanneer niet.
Megillos: Wat bedoelt ge?
[e] *Athener:* Uw reactie is zo slecht nog niet. Als ge bij mijn vorige vraag een keuze had gemaakt, dan was ge er naar mijn idee naast geweest.
Megillos: Dan heb ik geboft.
Athener: Jazeker. Bovendien zijn het niet zozeer woorden die ons vertellen of iets waardering verdient of niet, maar juist stilte zonder woorden.
Megillos: Ik neem aan dat ge hiermee doelt op zelfbeheersing.
Athener: Inderdaad. Nu verdient de deugd waar we het meest aan hebben uiteraard ook de meeste waardering - als ze tenminste gepaard gaat met zelfbeheersing. De op een na nuttigste deugd neemt dan de tweede plaats in, en zo zou iedere deugd de eer moeten krijgen die haar toekomt.
[697a] *Megillos:* Zo is het.
Athener: Maar vinden we niet dat het de taak van de wetgever is om de volgorde te bepalen?
Megillos: Zeker.

Athener: Wilt ge dat we dat helemaal aan de wetgever overlaten en dat hij zich bemoeit met iedere handeling tot in het kleinste detail? Ik stel voor dat we, enthousiast als we zijn zodra het gaat over wetgeving, een indeling in drieën maken en proberen te onderscheiden wat het belangrijkste is, wat op de tweede plaats komt en wat op de derde.
Megillos: Uitstekend.
Athener: Dan verklaren we hierbij dat het in een samen- [b] leving die wil blijven bestaan en naar menselijke maatstaven gelukkig wil zijn, blijkbaar nodig is om op de juiste manier te bepalen wat moet worden gewaardeerd en wat niet. 'Juist' betekent dat vast komt te staan dat het goede in de mens de hoogste eer krijgt en op de eerste plaats komt, op voorwaarde dat goedheid gepaard gaat met zelfbeheersing. Op de tweede plaats komen lichamelijke schoonheid en kracht, en op de derde plaats geld en bezittingen. Als een wetgever of een gemeenschap van deze [c] regel afwijkt door voorrang te geven aan bezit of een van de lagere zegeningen hoger te waarderen, dan druist zo'n daad in tegen de goddelijke norm en tegen behoorlijk bestuur. Zullen we dat zo formuleren?
Megillos: Ja, zo duidelijk mogen we best zijn.
Athener: De staatsinrichting van de Perzen was voor ons de aanleiding om dit alles zo uitvoerig te bespreken. We komen tot de conclusie dat het met hen steeds slechter is gegaan. Dat kwam doordat ze het volk ernstig beknotten in zijn vrijheid en een grotere mate van centraal gezag invoerden dan strikt genomen nodig was. Daarmee maak- [d] ten ze een eind aan de vriendschap en de saamhorigheid binnen de gemeenschap. En toen die verloren was gegaan, was het beleid van de heersers niet meer gericht op het belang van de onderdanen en van het hele volk, maar op hun eigen macht. Een klein voordeel voor zichzelf was

voldoende aanleiding om andere staten te overvallen en de bezittingen van bevriende volkeren in de as te leggen. Ze haatten anderen en werden zelf gehaat met een diepe, meedogenloze haat. Wanneer ze mensen uit het volk nodig hadden om voor hen te vechten, vonden ze bij niemand steun en niemand was bereid zijn leven voor hen [e] te wagen. Ze beschikten weliswaar over oneindig veel mensen, maar die waren stuk voor stuk onbruikbaar voor de oorlog. Wegens dat feitelijke gebrek aan mankracht huurden ze soldaten uit het buitenland, in de overtuiging dat hun veiligheid zou kunnen worden gewaarborgd door vreemde huurlingen. Daarnaast gaven ze het doorslag- [698a] gevende bewijs van hun onwetendheid door alles wat in een gemeenschap als respectabel en goed bekend staat, minder waard te vinden dan goud of zilver.
Megillos: Zeker.
Athener: Dan moet onze conclusie ten aanzien van de Perzen zijn dat de onbekwaamheid van hun bestuur het gevolg is van een overmaat aan slaafsheid en despotisme.
Megillos: Zeer zeker.
Athener: Op dezelfde manier moeten we nu eens de Attische staatsinrichting bekijken, en laten zien hoe totale [b] vrijheid zonder enige vorm van gezag veel slechter is dan een aan maat gebonden gekozen regering. Toen de Perzen destijds de Grieken en eigenlijk alle andere inwoners van Europa aanvielen, hadden wij in Athene een oude beproefde staatsvorm, met magistraten die gekozen waren uit vier maatschappelijke klassen. Eerbied leefde in ons als een godin, zodat wij bereid waren als gehoorzame volgelingen te leven naar de toen heersende wetten. Daar [c] komt nog bij dat de geweldige troepenmacht van de Perzen zowel te land als ter zee de schrik er geducht in hield en ons des te meer afhankelijk maakte van de regering en de wetten. Door dit alles was onze onderlinge verbonden-

heid des te groter. Ongeveer tien jaar voor de zeeslag bij Salamis rukte het Perzische leger onder aanvoering van Datis op. Deze was door Dareios op de Atheners en Eretriërs afgestuurd met de uitdrukkelijke opdracht hen gevankelijk mee terug te voeren. Datis werd de dood in het vooruitzicht gesteld als dat niet lukte. Door de overmacht [d] van zijn ontelbare soldaten nam Datis in korte tijd de Eretriërs gevangen, en ons in Athene liet hij het alarmerende verslag brengen dat geen van de Eretriërs was ontsnapt omdat zijn soldaten hand in hand waren opgerukt en zo het eiland hadden uitgekamd. Het deed er niet toe of dit verhaal op waarheid berustte, en waar het vandaan kwam was ook niet interessant. Maar het bracht in ieder geval alle Grieken en speciaal de Atheners in grote opschudding. Toen ze naar alle kanten gezanten stuurden [e] om hulp te vragen, was niemand daartoe bereid behalve de Spartanen. Dezen werden echter gehinderd door de oorlog met Messene die toen aan de gang was, en mogelijk nog door andere oorzaken waar we geen weet van hebben, zodat ze een dag te laat aankwamen voor de slag die toen al bij Marathon was geleverd. Nadien was er sprake van grote voorbereidingen en er werden regelmatig talrijke bedreigingen van de Perzische koning ontvangen. Na verloop van tijd kwam het bericht van het overlijden van Dareios en werd bekend dat de heerschappij was overgegaan op diens zoon, een heethoofd die allerminst [699a] afkerig was van een nieuwe expeditie. De Atheners dachten dat deze tegen hen op touw werd gezet vanwege Marathon. En toen ze hoorden van het kanaal dat door het Athos-gebergte was gegraven, van de brug over de Hellespont en van de enorme vloot, meenden ze dat er voor hen over land noch over zee redding meer te verwachten was. Ze waren ervan overtuigd dat niemand hen te hulp [b] zou willen komen. Ze herinnerden zich immers dat geen

volk bereid was geweest hen te helpen toen de Perzen de vorige keer waren gekomen en Eretria onder de voet hadden gelopen en dat niemand het had gewaagd mee te vechten. Hetzelfde zou, naar ze verwachtten, ook gebeuren als het ging om hulp van grondtroepen. Over zee zagen ze helemaal geen hulp komen vanwege de dreiging van meer dan duizend oorlogsschepen. Ze konden nog maar één mogelijkheid bedenken, een schrale hoop die nauwelijks was te verwezenlijken. Maar het was de enige uitweg. Ze dachten aan een eerdere gebeurtenis, toen ze in een situatie die destijds ook wanhopig leek toch de strijd hadden gewonnen. Daardoor kregen ze weer hoop en kwamen tot de slotsom dat ze hun toevlucht alleen [c] moesten zoeken bij zichzelf en bij de goden. Zo ontstond er onderlinge saamhorigheid, en bovendien bleef er ontzag bestaan voor wet en traditie. Eerder tijdens dit gesprek hebben we dit ontzag al hoogachting genoemd, en we waren van mening dat mensen de wet in ere moeten houden om goede mensen te kunnen zijn, terwijl slechte mensen zich niets van de wet aantrekken en er geen enkel ontzag voor hebben. Als de mensen geen ontzag hebben voor wet en traditie, zullen ze nooit de rijen sluiten om zich te verdedigen. Ze zullen nooit tempels, graven, va- [d] derland en hun bezittingen en alles wat hun lief is, zo krachtig verdedigen als wij hebben gedaan. Dankzij de liefde voor de wet is ons volk niet in kleine groepen uiteengevallen, en niet over alle windstreken verspreid.
Megillos: Dat is waar, vreemdeling, en wat ge zegt siert u en uw vaderland.
Athener: Zeker, Megillos, en ik spreek niet voor niets met u over de geschiedenis van uw vaderland, want gij deelt in het karakter van uw voorvaderen. Nu moeten Kleinias en gij eens zien wat er te zeggen valt over wetgeving. Ik [e] vertel deze verhalen namelijk niet omdat ik zo graag ver-

halen vertel, maar omdat ze nuttig zijn voor ons onderzoek. Ga maar na: ons is hetzelfde overkomen als de Perzen. Bij hen kwam dat omdat ze het volk volledig ondergeschikt maakten aan de koning, bij ons omdat we de grote massa volledig de vrije hand lieten. Wat moeten we nu concluderen uit alles wat we tot nu toe hebben gezegd?
[700a] *Megillos:* Dat het uitstekend is, maar kunt ge toch nog proberen ons wat duidelijker te maken wat ge bedoelt?
Athener: Zeker, dat zal ik doen. Vroeger, beste vrienden, had het volk nergens iets over te zeggen en op de een of andere manier onderwierp het zich toch graag aan de wetten die toen golden.
Megillos: Wat waren dat dan voor wetten?
Athener: Laten we maar beginnen met de wetten voor de muziek. Daar is ook de oorsprong te vinden van de overgang naar onze al te vrije levenswandel. Er waren verschillende soorten muziek en allerlei muzikale vormen, bij- [b] voorbeeld het gebed tot de goden dat de naam 'hymne' kreeg. Er was een ander type lied met een geheel tegengesteld karakter: 'klaag-zang' is daarvoor de geëigende term. Verder was er de 'paioon', de 'dithyrambe' die naar Dionysos is genoemd, de zogenaamde 'nomos' - dat was weer iets anders - die ook 'citerlied' werd genoemd. Er was dus een onderverdeling in deze en nog andere soorten muziek, en de woorden moesten worden gezet op [c] bijpassende muziek. De kennis van zaken, het oordeel over muziek en de bevoegdheid om mensen te straffen die de muzikale wet overtraden, berustten niet zoals nu bij een fluitist of een joelende menigte die niet weet wat muziek is, terwijl bijval in de vorm van applaus in die tijd evenmin de doorslag gaf. De opdracht aan het publiek was om van begin tot eind doodstil te luisteren. Kinde- [d] ren, leraren en andere luiste-raars werden in toom gehou-

den met behulp van de stok. Het volk was bereid zich aan deze wetten en regels te houden, en kwam er niet tegen in opstand. Maar na verloop van tijd stonden er dichters op die de wetten van de schone kunsten overtraden. Ze hadden wel talent, maar ze wisten niet wat juist en wetmatig is in kunst en ze lieten zich gaan, waarbij ze meer waren geïnteresseerd in zintuiglijk genot dan in wat goed is. Ze haalden lofzangen en klaagzangen door elkaar, vermengden dithyramben met paionen, lieten fluiten klinken als [e] citers en haalden van alles en nog wat door elkaar. Zonder het te willen deden ze de kunst onrecht, door te beweren dat er geen norm bestaat voor goede kunst, en dat de bijval van de toehoorder - onverschillig of deze nu een goed mens is of niet - het enige criterium is voor de kwaliteit van kunst. De inhoud van hun dichtkunst deugde evenmin als de vorm. Zo voedden ze het volk op tot een schaamteloze houding jegens de schone kunsten, en brachten het publiek het idee bij dat het kon oordelen [701a] over kunst. Zo maakte de stilte in de schouwburgen plaats voor lawaai, aangezien het publiek nu oordeelde over goed en slecht. Het aristocratische gezag van het beste werd ingeruild voor theatraal succes. Dat zou nog niet zo erg zijn als deze 'democratie van vrije mensen' alleen in de kunst ontstond, maar zo ging het niet. Iedereen begon zich in te beelden dat hij overal verstand van had, en het respect voor de traditie ging teloor. Bandeloosheid was het gevolg. Deze waanwijze mensen verloren iedere schroom, en dat was het begin van schaamteloosheid. [b] Want wie het niet meer over zich kan verkrijgen om de eigen mening te geven voor een betere, valt ten prooi aan de grootst mogelijke arrogantie. Dat komt er nu van als er te veel vrijheid is.

Megillos: Ge hebt volkomen gelijk.

Athener: Na deze vrijheid te hebben genomen zullen de

mensen de vrijheid nemen zich niet te onderwerpen aan het openbaar gezag. De volgende stap is de vrijheid zich te onttrekken aan het gezag en de vermaningen van ouders en ouderen. Het een na laatste stadium is de poging de wet te ontduiken. Het eindigt ermee dat er absoluut geen ontzag meer is voor eden, geloften en goden. En daarmee worden de mensen een afspiegeling van de legendarische Titanen. Deze waren weer teruggevallen in [c] hun oorspronkelijke staat en leidden een kommervol bestaan dat geen moment zonder zorgen was. Maar wat is ook al weer de reden om dit allemaal te vermelden? Het lijkt wel of ik mijn verhaal iedere keer moet intomen zoals je een paard intoomt, om me niet met geweld te la- [d] ten meesleuren als door een paard dat geen bit in de mond heeft. Anders loop ik de kans uit het zadel gewipt te worden, zoals dat heet. Daarom herhaal ik mijn vraag: waar hadden we het ook al weer over?

Megillos: Goede vraag.

Athener: Het sluit precies aan bij wat we eerder hebben gezegd.

Megillos: Wat zeiden we dan?

Athener: We zeiden dat de wetgever bij zijn taak op drie dingen moet letten: de gemeenschap waar hij wetten voor maakt, moet vrij zijn, saamhorig zijn en kunnen luisteren naar de rede. Zo was het toch?

Megillos: Zeker.

[e] *Athener:* Met het oog hierop hebben we als voorbeeld de strakste staatsvorm en de meest vrije staatsvorm genomen. Nu moeten we nog bekijken welke staatsvorm de juiste is. Wanneer we een gematigde vorm van beide nemen - dus een gematigde alleenheerschappij vergelijken met een gemeenschap met een bescheiden vrijheid - zien we dat er oorspronkelijk in beide zeer grote voorspoed is. Maar wanneer die eigenschappen op de spits worden ge-

dreven en er in het ene geval slavernij ontstaat en in het andere bandeloosheid, is het met de voorspoed gedaan.
[702a] *Megillos:* Dat is volkomen waar.
Athener: Met hetzelfde doel hebben we ook de steden bekeken die door het Dorische leger gesticht zijn, de kolonies van Dardanos aan de voet van de heuvels en bij de zee, en de eerste mensen die de zondvloed hebben overleefd. Met die bedoeling spraken we ook over muziek en [b] drinkgelagen. Al die dingen hebben we onderzocht om te ontdekken hoe een gemeenschap het best kan worden bestuurd en hoe het individu zijn leven het best kan inrichten. Het is de vraag of we er iets mee zijn opgeschoten. Zouden we onze beweringen eigenlijk niet moeten kunnen toetsen, Megillos en Kleinias?
Kleinias: Ik denk dat ik een mogelijkheid zie, vreemdeling. Je kunt wel van een gelukkig toeval spreken, dat ons gesprek over al deze onderwerpen ging. Want op het ogenblik ben ik bijna in de situatie om er mijn voordeel mee te doen. Deze ontmoeting met u en Megillos komt precies op het goede moment. Ik zal niet voor u verbor- [c] gen houden wat me onlangs is overkomen. Ik zie het zelfs als een voorteken. De meerderheid van de Kretenzers heeft besloten een kolonie te stichten en heeft aan de mensen van Knossos de opdracht gegeven de zaak ter hand te nemen. De stad Knossos gaf de opdracht weer aan mij en negen anderen. We moeten ook voor wetten zorgen en mogen gebruik maken van wetten die ter plaatse gelden, als ze ons bevallen, en ook wetten van elders zonder ons iets aan te trekken van hun vreemde oorsprong, zolang we ze maar beter vinden. Laten we nu onszelf een dienst bewijzen. Laten we uit wat we bespro- [d] ken hebben een keuze doen en met redelijke argumenten een ontwerp maken voor een samenleving, alsof die van de grond af aan wordt opgebouwd. Dan hebben we twee

vliegen in één klap: een onderzoek van ons vraagstuk, en een ontwerp dat ik zal kunnen gebruiken voor de stad die gesticht gaat worden.
Athener: Dat klinkt me aangenaam in de oren, Kleinias. Als Megillos geen bezwaar maakt, kunt ge erop rekenen dat ik alles zal doen om u terwille te zijn.
Kleinias: Dat is goed om te horen.
Megillos: Ook ik ben uw man.
[e] *Kleinias:* Dat doet me deugd. Laten we dan maar eerst proberen de staat in theorie op te richten.

BOEK IV – INLEIDING

Dit vierde boek gaat, net als de drie voorafgaande boeken en het eerste gedeelte van het vijfde boek, over de overwegingen die de wetgever moet maken, en over zijn functie. Hij moet zich bezighouden met de fysieke omstandigheden van de gemeenschap en met de vorm die deze aanneemt. Met fysieke omstandigheden bedoel ik plaats, samenstelling en de inrichting van de stad. De vorm heeft betrekking op de wijze waarop de openbare functies moeten worden bekleed, en op de staatsinrichting als geheel. Nu kan de vorm van een gemeenschap alleen deugen als de leden van de gemeenschap deugen, en dus moet de wetgever waken over de burgers gedurende hun hele leven, van de geboorte af. Aan de fysieke omstandigheden besteedt Platoon weinig woorden, maar op de staatsinrichting en de vorming van het karakter van de burgers gaat hij des te nauwkeuriger in. Want bij het belang van een waardig karakter vallen alle uiterlijke omstandigheden, hoe belangrijk die ook mogen schijnen, volledig in het niet. Dus als Platoon een dokter zou zijn van fysieke lichamen, zou hij ervoor zorgen dat de lucht waarin de mens leeft heel gezond zou zijn, want dat is de beste garantie voor een krachtig en gezond lichaam. Iemand die zijn Academie heeft gesticht op een plaats die niet zozeer heilzaam was voor het lichaam als wel voor de geest en de gewoonten van de leden, zal niet al te precies zijn als het gaat om de plaats waar de stad wordt gesticht. Het gaat hem om karaktervorming bij het opgroeiende lid van de gemeenschap, en daarin toont hij om zo te zeggen de zorg die hij als dokter voor de geest heeft. Als het hem ging om die grote voorspoed die alle andere mensen nastreven, had hij wel een landstreek aanbevolen waarop vele gewassen groeien, en ook een politiek waarmee men zich kan

verrijken, en hij zou een staat hebben gegrondvest die men gemakkelijk zou kunnen uitbreiden. Maar hij doet het tegenovergestelde. Zijn stad ligt ver van zee en haven, handel wordt er niet gedreven, laat staan een kroeg, en luxe noch rijkdom zijn er te vinden. De gemeenschap moet zich kenmerken door maatgevoel, nuchterheid, fatsoen en bovenal godvrezendheid. Wat zou een paus meer moeten doen als het gaat om het bouwen van kerken en woonplaatsen voor de heiligen terwille van een leven in eerbied voor God, dan Platoon voorschrijft bij het stichten van zijn stad? Hier besteedt hij nog een paar woorden aan de fysieke vorm van de stad, maar in die tien schitterende boeken van de *Politeia* gaat hij nergens in op de manier waarop men een stad moet stichten. Hij heeft alle reden om dit niet te doen, want de stad van de *Politeia* ligt in de hemel, en de stad waaraan hij nu bezig is, wordt op aarde gevestigd, al is ze een afspiegeling van die andere stad. De wetgever moet dus al het goede dat niet valt onder wat goed is voor de geest, gering achten in vergelijking daarmee, en zich bij iedere instelling die hij grondvest, richten op het doel van universele deugd. Dus hij mag bij de gemeenschap en in de buurt van de stad niets toelaten wat een slechte invloed op het karakter en de gewoonten van de burgers zou kunnen hebben, ook niet als men daarmee vele volkeren kan overwinnen, veel macht kan vergaren en zich allerlei rijkdommen kan toe-eigenen. Want de wet heeft haar scheermes niet naar buiten maar naar binnen gericht, om daar het innerlijk van de mens in ieder opzicht te zuiveren. Platoons instructies zijn erop gericht dat men nooit van een leven vol onwaarheid het hoogste ideaal zal maken. Lang in leven blijven en gezond blijven mag niet het doel zijn, maar wel dat men zolang men leeft een hoogstaand mens is.
Er zijn drie factoren nodig om een geheel te grondvesten:

God Zelf, een gunstig lot en menselijk intelligentie. Deze drie factoren, zo zegt de traditie, regeren over alle menselijke dingen. Hierbij hebben ze elkaars ondersteuning nodig.
Wat bedoelt Platoon nu als hij zegt dat niet alleen God, maar ook het lot en de menselijke intelligentie tezamen met God al het menselijke bestieren? Dit leggen wij in het kort uit. God beweegt temidden van alles door middel van alles alle dingen. Hij beweegt dus ook de hemelen. De onderlinge verhoudingen tussen deze bewegingen wordt het noodlot genoemd, maar hier gebruikt hij nogal nonchalant het woord 'lot'. Hieruit komen weer de wisselende omstandigheden voort waaraan alle fysieke objecten zijn gebonden. God beweegt ook het innerlijk door de geest te verlichten, waardoor hij niet alleen de kunst van het overwegen voortbrengt, maar ook de intelligentie doet ontstaan die nodig is om te handelen. Uit die intelligentie ontstaat de ordening in de fysieke wereld en in het lichaam. Zo hangt alles uiteindelijk toch af van God alleen, en Hij bewerkstelligt, zoals Paulus zegt, alles in ons. God brengt het ene tot stand met behulp van het lot, en het andere met behulp van menselijke intelligentie, maar geen van beide, het lot noch de menselijke intelligentie, kan zich meten met God, die hun oorzaak is. De menselijke intelligentie en het lot werken soms samen, en soms werken ze elkaar tegen. Als ze elkaar tegenwerken, kan het lot de overhand krijgen, maar soms is de menselijke intelligentie toereikend als de storm op zee opsteekt. Dan danst het schip op de golven, maar God Zelf bestuurt het schip door de geest van de stuurman, dat wil zeggen, door diens intelligentie die voortdurend van God afhankelijk is. Die intelligentie brengt het schip in veilige haven. Als de storm het schip daar ook naartoe blaast, werken het lot en de menselijke intelligentie samen. Als de wind het

schip in een andere richting blaast dan waar het naar het inzicht van de stuurman naartoe moet, werken de menselijke intelligentie en het lot elkaar tegen, en dan delft een van beide het onderspit. Gods voorzienigheid gebruikt dan beide krachten als instrumenten voor een doel dat alleen aan God Zelf bekend is, want in Hem is geen disharmonie. Hij stemt alles op elkaar af op verborgen wijze, waardoor de universele harmonie van Zijn Lichaam ontstaat. De ordening van hemellichamen is zo krachtig dat geen menselijke intelligentie daar ooit tegen op kan. Dit kan men beter het noodlot dan het lot noemen. Datgene waaraan het levenloze zich onderwerpt maar dat door intelligentie beïnvloed kan worden, mag men het lot noemen. Er is geen twijfel aan dat de menselijke intelligentie het soms kan winnen van het lot.

Net zoals het lot stamt de menselijke intelligentie af van God. Als Platoon het heeft over de omstandigheid dat een groot man nieuwe wetten ingang wil doen vinden, bedoelt hij met die alleenheerser met name Dionysios de Jongere, en met de wetgever bedoelt hij zichzelf. Hij geeft daarbij aan dat het lot hem niet gunstig gezind is geweest. Platoon heeft op Sicilië, als gast van Dionysios, het inleidende gedeelte van zijn wetgeving geschreven, en hij heeft het boek voltooid tijdens Dionysios' ballingschap. In wezen vertelt Platoon in dit werk waarom zijn terugkeer naar Sicilië geen waanzinnige onderneming was. Platoon had bij die expeditie en deze terugkeer maar één doel: als Dionysios het pleit zou winnen, zou Sicilië een gewelddadige tyran inruilen tegen iemand die wist wat maat houden was. Als Platoon het heeft over de beginselen van maatgevoel en bezonnenheid, onderscheidt hij een begrensd maatgevoel van werkelijke bezonnenheid, en evenzo een begrensde bezonnenheid van werkelijke wijsheid. Maar volmaakt maatgevoel noemt hij vaak genoeg bezon-

nenheid, en volledige bezonnenheid noemt hij soms ook wijsheid.
Dat zien we in de *Phaidoon*, in het derde boek, hier en ook elders. Hij gaat ook in op talenten die lijken op deugden, maar in werkelijkheid slechts tot deugd leiden als de opvoeding daarop is gericht. In de *Politeia* gaat hij hier wat uitgebreider op in. Men herinnere zich trouwens dat de mensen in hun leefwijze het voorbeeld van de leiders volgen. Daarmee is de snelste en gemakkelijkste manier gegeven om de leefwijze van de mensen te veranderen. Gelukkig geprezen zij daarom de leraar van het volk die bezonnen is en maat houdt, en gelukkig geprezen zij ook dat volk dat luistert naar de woorden die uit de mond van zo'n leraar vloeien. Een gemeenschap kan alleen maar gelukkig zijn, en er kan alleen maar een goede wetgeving ontstaan, als de heerser de macht verenigt met wijsheid en maatgevoel. Dan nog moet goddelijke hulp worden ingeroepen als men een nieuwe gemeenschap wil stichten.
Allereerst heeft Platoon in het vierde boek de functie van de wetgever besproken als het gaat om het vaststellen van de fysieke omstandigheden van de gemeenschap en de staatsvorm. Vervolgens gaat hij in op de manier waarop de wetgever zijn functie kan uitoefenen, en hij vraagt zich af of de gemeenschap een koninkrijk moet zijn of geregeerd moet worden door een raad van regenten, en of de macht aan enkele mensen of aan het gehele volk gegeven moet worden. Nu deugt bij de mensen alleen datgene wat in navolging van het goddelijke goede geschiedt, en daarom gaat Platoon in op de regeringsvorm die men in een door God geleide gemeenschap zal aantreffen. Pas dan geeft hij aan welke door mensen gemaakte regeringsvormen te prefereren zijn. Het is duidelijk dat het criterium is in hoeverre de goddelijke regeringsvorm wordt benaderd. Hij toont aan dat een goddelijke regeringsvorm al-

tijd een koninkrijk zal zijn, waarbij de koning terzijde wordt gestaan door een raad van regenten. Hij meent dat uit de leden van de gemeenschap diegenen uitgekozen moeten worden om te regeren - om het even hoeveel het er moeten zijn - die hun medeburgers net zover overtreffen in bezonnenheid en maatgevoel als een volwassene een kind hierin overtreft. Als iemand onder de uitverkorenen zijn mede-uitverkorenen weer in dezelfde mate overtreft, moet hij koning worden.
Dit alles wordt duidelijk als men het mysterie van Kronos of Saturnus in ogenschouw neemt, dat Platoon nu bespreekt en dat men ook kan lezen in de *Staatsman*, de *Brieven* en de *Politeia*. Laten we een uitleg geven van het mysterie van Kronos. De volgelingen van Platoon menen dat de schepping wordt omvat en geleid door een bepaald leven, een ziel. Hiervoor voeren ze drie argumenten aan: de sterke verbondenheid van de verschillende onderdelen van de schepping, de wonderbaarlijke beweging van de hemel en het onophoudelijke ontstaan van de dingen onder de hemel. Ook menen ze dat de schepping wordt geregeerd door de geest vanuit een drievoudige wetmatigheid: de wetmatigheid van de verbinding tussen de onderdelen van de schepping, de wetmatigheid in de beweging van de hemelen en de wetmatigheid in het ontstaan van de dingen. Een volgeling van Platoon heeft de volgende beknopte verklaring van de begrippen ziel en geest: de ziel voedt het innerlijk als levensadem, en de geest doordringt alle aderen en beweegt het lichaam. Volgens hem heeft het Goede Zelf de ziel en de geest aangesteld om leiding te geven, in die zin dat de verbinding tussen de onderdelen der schepping, de relatie tussen de bewegingen, het ontstaan van de dingen en de wetmatigheid in deze drie dingen gericht zijn op één doel: het Goede. Onder het Goede Zelf is daarom een dubbel ko-

ningschap ingesteld, dat van het kenvermogen en dat van de ziel. Het eerstgenoemde wordt door de gehele Oudheid het koninkrijk van Kronos of Saturnus genoemd, het tweede het koninkrijk van Zeus of Jupiter. Nu doet de Oudheid het voorkomen alsof Zeus de macht heeft overgenomen van Kronos. Beiden roepen de individuele zielen op om zich onder hun heerschappij te stellen, waarbij de ziel door de een op de kenbare wereld wordt gericht en door de ander op de zintuiglijke wereld. Zeer weinig mensen richten zich op het kenbare Goede van Kronos door zich aan contemplatie te wijden, want de meesten geven zich over aan het waarneembare Goede van Zeus, dat bestaat uit handeling in het dagelijkse leven.

De Ouden zeggen dat de mensen ooit een gelukzalig leven leidden onder de heerschappij van Kronos, en dat kan men op twee manieren opvatten. De eerste interpretatie is dat zij leefden in het bijzijn van de geest van God en de engelen, voordat zij het lichaam binnentraden. Maar men kan het ook zo zien: mensen die keer op keer standvastig voorbijgaan aan zintuiglijke genoegens en weinig belang stellen in handeling, zullen vervuld worden van diepe liefde voor een leven van contemplatie. Wie zijn leven wijdt aan kennis, is gelukzalig, en wie leeft als een dier, is ongelukkig. In deze ellende maakt men dan ook nog de vergissing om een verkeerd oordeel te hebben over twee planeten: Saturnus, de boodschapper van de god Kronos, en Jupiter, de boodschapper van de god Zeus. Ze prijzen de planeet Jupiter en schelden op Saturnus, omdat de eerste hen leidt naar het tijdelijke goede terwijl de tweede hen leidt naar het eeuwige. Als de mens, die een kuddedier is, afgesneden wordt van zijn medemensen, moet hij zich een bescheiden leefwijze aanmeten, en dat komt hem slecht uit. Daardoor wordt hij gedwon-

gen, als ik het zo mag zeggen, of om te dalen onder het niveau van de mens, of om boven de mens uit te stijgen. Saturnus nu heeft zijn slechte reputatie bij de onwetenden te danken aan het feit dat hij mensen scheidt. Over het algemeen is de mens niet altijd van even goede komaf, en anders deugt de opvoeding niet, en als Saturnus iemand dan van zijn medemensen scheidt, eindigt hij onder het niveau van de mens, eerder dan dat hij boven de mens uitstijgt.

Hierop gaan we elders nader in, want we moeten nu de draad van het betoog weer opnemen. Platoon zegt namelijk ook nog dat Kronos de mensen verdeelde in kudden en hen aan de hoede van geestelijke machten toevertrouwde. Dit kan men op meerdere manieren opvatten. Men kan Timaios volgen, die zegt dat de geest van God de mensen heeft toevertrouwd aan verschillende groepen sterren die de mensen vergezellen. De verschillen tussen de mensen zijn voor sommige volgelingen van Platoon een natuurlijk gegeven, terwijl anderen menen dat ze voortkomen uit een ordening in soorten. Wij allen behoren tot één soort, en deze is onderverdeeld in meerdere soorten mensen, terwijl iedere soort weer een verdeling in subsoorten toelaat. Volgens deze verdeling worden de mensen toegewezen aan de verschillende sterren en ook aan verschillende geestelijke krachten. Er is nog een andere uitleg mogelijk. Toen de wereld was ontstaan, of anders toen de zondvloed was afgelopen, was er weinig beschaving meer onder de mensen aanwezig, en daarom werden ze geregeerd door de goddelijke voorzienigheid in de vorm van engelen, of ze stonden onder de hoede van goede geesten. Toen de mensen weer wat meer verstand van zaken hadden, konden ze weer op zichzelf staan. Maar redelijkerwijs mogen we aannemen dat de hogere machten een rechtvaardiger en heilzamer bewind over de

mensen zullen voeren dan de mensen over elkaar kunnen voeren. De derde interpretatie is, dat eenieder die in het leven steeds kiest voor de Rede, die onafhankelijk is van andere mensen, met de hulp van een goede opvoeding onmiddellijk het contemplatieve en gelukzalige koninkrijk van Kronos binnengaat. Nu kan dit contemplatieve leven verschillende vormen aannemen, en daarom worden de mensen die dit leven leiden in verschillende kudden onderverdeeld. De manier van leven bepaalt door welke goddelijke macht zo'n kudde wordt geïnspireerd en geleid.
Ik herinner hierbij aan enige scholen die zijn gesticht door grote filosofen en die zich hebben toevertrouwd aan de hoede van Kronos. Dit laatste geschiedt op drie manieren: of men geeft zich over aan de geest van Kronos, die gelijk staat met die van God en de engelen, of men geeft zich over aan de levenskracht in de planeet Saturnus, of men geeft zich over aan het lichaam van de planeet Saturnus. De geest schept, de levenskracht voltooit en de planeet voorspelt. Dit laatste gebeurt als Saturnus de grote conjunctie aangaat met Jupiter. Dan is Saturnus verheugd door de uitbundigheid die hij zelf bezit, of door de omstandigheden waarin hij zich bevindt, en als heer van de conjunctie wordt hij begunstigd door Jupiter, en hij maakt gebruik van de goede gaven van de zon, Mercurius en Venus. Zo heeft hij de magie van Zarathustra en zijn volgelingen voortgebracht, of liever gezegd: hun discipline voorspeld, en bovendien nog de theologie van Trismegistos, de mysteriën van Orpheus, de verheven leerstellingen van Pythagoras, de heilige traditie van Sokrates en het machtige bouwwerk van Platoon. Hiervoor hebben wij tal van argumenten. Dit is de reden dat Platoon in dit boek zegt, dat Kronos of Saturnus de heer is van diegenen die de geest hebben. Hij toont aan dat de

heerschappij van de koning en de regenten onder het gezag staat van Kronos. Want de mensheid wordt evenzo geregeerd door God Zelf als koning, en door de beste geestelijke krachten, die daartoe zijn uitverkoren. Deze krachten worden door vele mensen engelen genoemd, en Platoon noemt ze in de *Kritias* goden. In die dialoog en in dit boek geeft hij aan hoe eenvoudig deze heerschappij was georganiseerd. De mensen werden geleid doordat ze luisterden naar verborgen ingevingen, en dat was nodig, want ze werden door lagere driften op een dwaalspoor gebracht en moesten zich daarom wel onder de leiding stellen van hogere machten.

Platoon wijst er op deze manier op dat de goddelijke voorzienigheid altijd aan de mensen ter beschikking staat, mits zij zich niet van God afwenden. Verder geeft hij aan dat de mens zo is geaard dat een grote mate van vrijheid en macht altijd leidt tot losbandigheid en hoogmoed. Ten derde merkt hij op dat mensen net zo min op zichzelf kunnen staan zonder de leiding van God te aanvaarden, als dieren zonder de hulp van een menselijke herder kunnen. Een sterveling die onder een gezag staat dat niet door God wordt ondersteund, leidt een moeizaam en ellendig leven, en een wachter van de gemeenschap zal tevergeefs waken als niet God Zelf waakt over de gemeenschap. Ten vierde merkt Platoon op dat de wet niets anders is dan ordening in de geest, en dat God maatgevend moet zijn in het behartigen van persoonlijke en openbare aangelegenheden. Dan is onze geest een middel dat de geest van God tot ons heil gebruikt om ons te leiden. Zijn vijfde opmerking is dat geen instelling het verdient om een wet genoemd te worden als deze niet het welzijn van de gehele gemeenschap tot doel heeft. Ten zesde moet aan degenen die zich het meest houden aan de wetten, het bestuur van de gemeenschap en de leiding

over de verering van de goden worden toevertrouwd. Ten zevende is een gemeenschap ten dode opgeschreven zodra de wetten niet meer de baas zijn over de leiders maar de leiders over de wetten. De achtste opmerking is dat jongeren meestal weinig inzicht hebben in dit soort zaken en ouderen juist heel veel, tenzij God de eerbied voor Hem bij een jongere beloont of het gebrek aan eerbied bij een oudere bestraft.

Platoon besteedt veel woorden aan aanwijzingen die de wetgever nodig heeft om zijn functie te kunnen vervullen. Aan het volk besteedt hij ook enige aandacht. Dat moet de wetten aanvaarden, liefst gaarne, en ze navolgen zonder er al te veel bij na te denken. Hij begint met een aansporing om de heilige wetten te gehoorzamen. De menselijke wetten zijn afgeleid van de goddelijke en worden daardoor bekrachtigd. Maar hij laat deze oproep vergezeld gaan van ontzag en vrees door te zeggen dat God de bouwer is van de gehele schepping, en dat Hij inzicht heeft in ieder detail ervan, zodat men geen enkele hoop hoeft te koesteren dat een overtreding van de wet Hem zal ontgaan. Hij bestrijkt in Zijn vlucht alle dingen, dus niemand hoeft te denken dat hij na een overtreding aan Gods hand kan ontsnappen.

Platoon toont aan dat God de grondslag is van alle wetten, door te zeggen dat God het rechtvaardige vastlegt en tot manifestatie brengt, namelijk door rechtvaardige regels in de wet te verankeren. Hij stelt om te beginnen de elementen van Zijn schepping vast, dus welke er zijn, welke eigenschappen ze hebben, hoe vaak ze voorkomen, hoeveel het er zijn, waar ze zich bevinden, wanneer ze te voorschijn komen en hoe ze zich bewegen. Vervolgens schrijft hij de geestelijke wezens voor wat ze wel en niet moeten doen. Dit alles vormt de universele wet die geldt in het koninkrijk van God, de schepper van alle dingen.

Er wordt in dezelfde scheppingsdaad nog een wet door God vastgesteld, die maakt dat alle dingen door Hem worden gekend en tot bestaan komen. Dit is de cyclische handeling die volgens Timaios eigen is aan het goddelijke kenvermogen. Dat ziet zichzelf in zichzelf, en door zichzelf te zien ziet het ook altijd alle dingen. Naast deze cyclische beweging is er nog, als ik het zo mag zeggen, de beweging naar het binnenste van God, en dat is een rechtlijnige beweging. Alle dingen komen uit God voort, en Hij geeft Zich door middel van de dingen. Zo heeft Hij alles wat rechtvaardig is, uitgesproken en zo brengt Hij het tot stand. Deze rechtlijnige beweging hangt volgens Platoon af van de cyclische beweging. Hij zegt namelijk dat God van ieder ding de oorsprong, het einddoel en het centrum omvat. Daarmee bedoelt hij dat God de oorzaak is die alles voortbrengt en het doel is waarop alles is gericht, terwijl Hij ook alles in stand houdt. Als zodanig is Hij altijd aanwezig. En laat men niet denken dat deze wet vruchteloos blijft, want God laat haar vergezeld gaan van Zijn oordeel, waarmee Hij de volgeling van de wet onderscheidt van de overtreder en op zeer effectieve wijze ieder geeft wat hij verdient. Machtig is Zijn oordeel, zowel voor wat betreft het onderscheid dat Hij maakt als voor wat betreft de straf of beloning. Op de zonde volgt onvermijdelijk de straf, op het volgen van de wet de beloning. De goddelijke wet wordt het best gediend door diegenen die de nek nederig buigen onder het juk van die goddelijke wet. Hun beloning is een gelukzalige toekomst. De wet wordt vooral versmaad door hoogmoedige mensen, die Gods wet verlaten en daarom spoedig door God zullen worden verlaten. In hun godverlatenheid begaan ze dan nog erger kwaad dan tevoren, en ze worden des te heviger gekweld. Volg daarom de gulden regels van de engelen en verblijf in een verheven geestesgesteldheid.

Dat dit ook de inhoud is van de oude mysteriën, kunnen we aan de traditie van Mozes aflezen. Ook kunnen we ons beroepen op de traditie van Hermes Trismegistos en op die van Orpheus, waaruit men dingen kan leren die we hier kortheidshalve niet zullen bespreken. In ieder geval vindt ge het bovenstaande letterlijk terug als ge de Orphische hymnen leest die gaan over Zeus, de wet, het oordeel, de rechtvaardigheid en de vergelding. Vervolgens doet Platoon een beroep op het volk: iedereen moet zijn best doen om tot diegenen te behoren die God volgen. Het streven moet zijn om in alles God ter wille te zijn. Dit gebeurt als men zich godgelijk maakt, en dan bedoel ik door zuiver te beoordelen wat de juiste maat is, waaraan men alles haarfijn kan afmeten. De maat, zegt ook Pythagoras, laat ons in alles het beste kiezen, en zo wordt de geest een evenbeeld van God. Want God is de maat van alle dingen, en als wij willen weten of we iets moeten nastreven of juist vermijden, hoeven we ons alleen maar af te vragen of het wel of niet in overeenstemming is met de geest en de wil van God.
Hierop doelt een passage in een brief van Platoon: voor een wijze is God de wet, voor een onwetende de begeerte. Deze tekst wordt overigens op meerdere manieren uitgelegd. Elders kan men lezen hoe ik het heb vertaald. Met deze woorden lijkt Platoon Protagoras te weerleggen, die zei dat de mens de maat van alle dingen is. Deze dwaling wordt in ons boek 'Over de Wetenschap' haarfijn weerlegd. Een andere lezing is dat Protagoras niet zegt: 'de mens' maar 'als iemand mens is'. De uitleg hiervan is als volgt. God is voor ons de maat van alle dingen, en des te meer als men zegt dat een van de mensen dat ook is. De verklaring van de passage 'als men zegt dat een van de mensen dat ook is' luidt dan: als een van de mensen de maat is van alle dingen, hoeveel te meer dan niet God,

want wij moeten niet voor onszelf leven maar voor God, die ons het leven heeft gegeven. Misschien is er nog een uitleg mogelijk. 'God is een van de mensen', dat wil zeggen: God wordt mens. 'als men zegt dat ...' heeft dan betrekking op de voorspellingen van de Profeten. Deze uitleg getuigt in ieder geval van eerbied voor God, en is daarom hopelijk aanvaardbaar voor de volgelingen van Platoon.

Het is in ieder geval duidelijk hoeveel baat men heeft bij het volgen van de wetten. Alleen de gehoorzamen mogen en kunnen hun gebeden richten aan de goden en gewijde rituelen uitvoeren. De gebeden en gaven van alle anderen wijst God af. God ter wille zijn, zo zegt Platoon, is het doelwit waar we al onze handelingen als pijlen op moeten richten. De pijlen die gericht zijn op het bereiken van Gods genade, zijn godsdienstige riten verricht in dienstbaarheid. Daarin onderscheidt Platoon dezelfde niveaus die we ook in de Pythagoreïsche gezangen aantreffen. Evenals Pythagoras zegt Platoon hier namelijk, dat men in de eerste plaats alle hemelgoden moet vereren, en met name de goden aan wier bescherming het vaderland is toevertrouwd. Daarna volgen de goden onder de hemel, die men aardse goden noemt. Want hoewel Platoon alle elementen onder de hemel rangschikt, is het toch zijn gewoonte om alles in de hemel te zien in een hemelse gedaante, en onder de hemel in een aardse gedaante. Alles bestaat in naam in de hemel, en wel als vuur. De hemelse wezens ziet hij nu eens als de hogere orden van engelen, dan weer als hemelsferen, dan weer als de levensadem van sterren. De aardse goden ziet hij de ene keer als de lagere orden van engelen, de andere keer weer als de ziel van de vier elementen. Op de derde plaats draagt Platoon ons op de geestelijke machten te eren, dat wil zeggen de meest zuivere, die als het ware als tolken staan tussen de goden

en ons. Op de vierde plaats komen de helden, die bestaan uit de individuele ziel, gescheiden van het lichaam, van mensen die door God zijn ontvangen. Hij schrijft voor om de middelen die ter beschikking staan voor religieuze ceremonies zo te verdelen dat belangrijke godheden meer krijgen dan onbelangrijke, terwijl godheden die even belangrijk zijn evenveel krijgen. Op de vijfde plaats moet men niet zozeer religieuze plechtigheden en verering als wel zorg en respect wijden aan de standbeelden van de goddelijke voorvaderen, voorzover deze bij de wet zijn geheiligd. Iedere aansporing om een godheid te vereren vindt haar oorsprong in de ene God Zelf, en Platoon maakt duidelijk dat alle andere godheden niet omwille van henzelf als goden moeten worden beschouwd, maar vanwege het feit dat ze de opperste God vertegenwoordigen. Dus ze moeten worden vereerd, maar niet omwille van henzelf maar omwille van God alleen, want de gehele godenverering moet plaatsvinden om Hem en Hem alleen terwille te zijn. Op de zesde plaats zegt Platoon dat men de ouders als stadhouders van God moet vereren. Op de zevende plaats moet men naaste en verre familieverwanten, gasten en pelgrims van ganser harte liefhebben om Gods wil. Hierop doelt ook het voorschrift van het Evangelie, waarin wordt gezegd dat God in zijn oordeel ieder ijdel gesproken woord zal vergelden.

Wij worden gesteund door Zijn engel, die ons als stadhouder van de opperste Richter en als Zijn dienaar weerhoudt van laaghartigheid en oproept tot oprechtheid. Als wij deze engel volgen, schenkt hij ons een rustig geweten, en laat ons daarvan genieten. Als wij hem niet volgen, kwelt hij ons met een onrustig geweten. Wanneer hij ons laat genieten, wordt hij door de traditie met 'genade' aangeduid, en wanneer hij ons kwelt, met 'toorn'. De genade kent drie aspecten, want zij kan ons laten genieten van

het goede in het verleden, het heden en de toekomst. Ook de toorn kent drie aspecten omdat zij ons op dezelfde manier met drie soorten van kwaad kan kwellen. Zowel de genade als de toorn van God wordt ook wel het Noodlot of de Parcen genoemd, en er is nog een derde naam, namelijk Nemesis, die voornamelijk door Orpheus wordt gebruikt als hij de hoogmoedigen vermanend toespreekt. De ouden zagen in dat hoogmoed de mens in direct conflict brengt met God, Die immers uiterste nederigheid vraagt, en ze zeiden dat deze eigenschap niet alleen door Gods afkeuring wordt bestraft, zoals alle andere kwalijke eigenschappen, maar ook nog door Zijn heilige toorn, en deze straf maakten zij aanschouwelijk met een godheid die de naam Nemesis droeg. Zo 'doet Hij een krachtig werk door Zijn arm, en verstrooit de hoogmoedigen in de gedachten hunner harten'.
Van dit verhaal moet ge deze vier begrippen onthouden: wet, oordeel, rechtvaardigheid, Nemesis. Neem ze voor uzelf als leidraad. Houd uw gedachten gericht op de wet, die voorschrijft wat men wel en niet mag doen, door een norm te stellen voor iedereen. Eerlijke mensen houden zich hieraan, laaghartige mensen overtreden de wet. Houd de rede gericht op het oordeel dat met behulp van een nauwkeuriger proces dan dat van logische redeneringen datgene onderscheidt wat in deze of gene handeling eerlijk dan wel laaghartig is. Houd de blik gericht op rechtvaardigheid, want dan verkiest ge na te streven of te mijden wat de rede door middel van de wetten van de geest zegt dat ge moet nastreven of mijden. Houd de verbeelding gericht op Nemesis die metterdaad laaghartige woorden en daden bestraft vanuit gerechtvaardigde verontwaardiging. Evenzo vinden we in God het oordeel, de rechtvaardigheid en Nemesis terug, maar in een goddelijke manifestatie. De wetten voor de hogere orden van en-

gelen zijn duidelijker in God te herkennen. In de rede op het niveau van het leven in de wereld vinden we het oordeel terug, in de wil de rechtvaardigheid, in de lagere orden van engelen of de geestelijke machten van de middenwereld Nemesis. Hoe de classificering ook gemaakt wordt, dit alles dient, krachtens de wonderbaarlijke onderlinge verbondenheid van de goddelijke wet, om de deugd te belonen en de zonde te bestraffen.

BOEK IV

[704a] *Athener:* Vooruit, laten we ons er eens een voorstelling van maken hoe die stad eruit moet zien. Begrijp me goed, ik vraag niet hoe de plaats heet waar de stad moet komen, of hoe de stad in de toekomst zal moeten heten. Dit wordt wel bepaald door de omstandigheden gedurende de stichting, of door de ligging aan een rivier of een bron, [b] en het kan ook zijn dat de nieuwe stad de naam krijgt van een godheid die in die streek wordt vereerd. Nee, mijn vraag komt eerder hierop neer: moet de stad aan de kust liggen of in het binnenland?
Kleinias: De plaats waar we onze stad willen stichten, vreemdeling, ligt ongeveer tachtig stadiën van zee verwijderd.
Athener: Goed. Is er een haven of niet?
Kleinias: Zo goed als we het ons kunnen wensen, vreemdeling.
[c] *Athener:* Nee maar! En hoe zit het met het land er omheen? Is dat vruchtbaar of niet?
Kleinias: Vrijwel alles kan er groeien.
Athener: Zijn er nog steden in de nabijheid?
Kleinias: Nee, geen enkele, en dat is juist de reden om daar een stad te stichten, want sinds de oorspronkelijke bewoners lange tijd geleden uit die streek zijn weggetrokken, heeft het land er al die tijd verlaten bijgelegen.
Athener: Er is nog iets dat we moeten weten: zijn er bergen en bossen, en hoeveel vlak land is er?
[d] *Kleinias:* Het landschap lijkt nog het meest op dat van Kreta.
Athener: Eerder heuvelachtig dan vlak dus.
Kleinias: Dat klopt.
Athener: Dan is die staat van ons niet per definitie ongeschikt voor een voorspoedige ontwikkeling. Als het name-

lijk een stad zou zijn met goede havens, maar zonder vruchtbaar land, waardoor er allerlei goederen moeten worden ingevoerd, dan zijn er wel heel goede beschermers en goddelijke wetgevers nodig om onder die omstandig- [e] heden de wetgeving niet te laten vervallen tot een menigte slechte gewoonten. Maar nu is er hoop, dankzij die tachtig stadiën. Toch ligt de stad dichter bij zee dan ge- [705a] wenst is, temeer daar de havens, naar ge zegt, goed zijn. We moeten er maar het beste van maken. Als een land namelijk aan zee ligt, is dat wel aangenaam voor het dagelijkse leven, maar de zee is letterlijk een heel zoute en bittere buur. Als de markten van de stad overladen worden met goederen, neemt het winstbejag toe en onstandvas- [b] tigheid en onbetrouwbaarheid worden gemeengoed onder de mensen. Dat maakt dat alle inwoners van de gemeenschap onbetrouwbaar worden en onverdraagzaam jegens elkaar en alle andere mensen. Een gelukkige bijkomstigheid is dat onze staat een vruchtbare bodem heeft. Omdat het een heuvelachtig gebied is, kan het geen grote oogsten voortbrengen en zeker geen grote verscheidenheid aan gewassen. Was dit wel het geval, dan zou er veel geëxporteerd kunnen worden, wat weer goud- en zilvergeld in omloop brengt. Er wordt wel gezegd dat dat het ergste is wat een staat kan overkomen, als hij tenminste goede en rechtvaardige gewoonten in stand wil houden. Misschien herinnert ge u dat we daar al eerder over spraken.
Kleinias: Natuurlijk. Daar waren we het toen al over eens, en nu nog steeds.
[c] *Athener:* We gaan verder. Hebt ge in de omgeving voldoende hout om schepen te bouwen?
Kleinias: De hoeveelheid dennen en wilde pijnbomen is niet noemenswaard en er groeien weinig cypressen. Ook kun je er bijna geen tamme pijnbomen en platanen vinden, en die hebben de scheepswerven altijd nodig voor

het binnenwerk van de schepen.
Athener: Ook dat zou geen slecht gegeven zijn voor het land.
Kleinias: Wat bedoelt ge daarmee?
[d] *Athener:* Als een stad de slechte gewoonten van haar vijanden niet gemakkelijk kan navolgen, is dat een goed ding.
Kleinias: Waar denkt ge aan? Hebben we het daar al eerder over gehad?
Athener: Mijn beste, houd me toch vooral aan mijn uitspraak over de Kretenzische wetten aan het begin van mijn betoog. We zeiden toen, dat de wetgeving maar één enkel doel moet hebben. Gij stelde de strijdmacht centraal, maar daar was ik het niet mee eens, omdat de strijdmacht maar een onderdeel vormt van het hele bestel en [e] niet het gehele bestel. Natuurlijk is het wel goed om voor een bepaald doel wettelijke maatregelen te treffen. Nu is het aan u om er attent op te zijn, of de wetten die ik u nu verkondig iets willen vastleggen dat niet het goede als één geheel beoogt, maar slechts een deel daarvan. De ware wetgever heeft net als een boogschutter slechts één enkel doel voor ogen. Zijn wetgeving is erop gericht steeds [706a] verbonden te blijven met wat altijd zuiver is. Dat is zijn enige doel en al het andere, of het nu rijkdom is of wat dan ook, heeft geen enkele waarde, zolang die zuiverheid ontbreekt. Ik sprak al over het overnemen van slechte gewoonten van de vijand. Dat kan gemakkelijk gebeuren als men aan zee woont, omdat men daar veelal slechte ervaringen heeft met vijanden. Laat mij dit verduidelijken, al is het niet mijn bedoeling om bij u, met dit voorbeeld, nare herinneringen op te wekken. Minos heeft de bewo- [b] ners van Attica ooit een zware schatplicht opgelegd toen hij grote macht had op zee. In die tijd hadden zij geen oorlogsschepen zoals nu, en ook was hun land niet rijk

genoeg aan timmerhout om gemakkelijk een vloot te kunnen bouwen. Ze waren dus niet in staat zelf met schepen de zee op te gaan, om de vijand snel te verdrijven. Het was beter standvastige soldaat op het land te [c] blijven dan om zeeman te worden. Zeelui zijn immers gewend herhaaldelijk aan land te gaan en dan weer hard hollend terug te rennen naar hun schepen. Ze vinden het helemaal niet beschamend dat ze de moed niet hebben om op hun post te sterven, als de vijand aanvalt. Bij voorbaat hebben ze al excuses, en ze staan direct klaar om hun wapens weg te werpen en er vandoor te gaan in wat zij een 'eervolle terugtocht' noemen. Dergelijk gedrag doet zich gewoonlijk voor bij matrozen, en dat gedrag verdient [d] het niet om steeds de hemel in geprezen te worden, integendeel. Aan slechte gewoonten moeten wij nooit gewend raken, en zeker het beste deel van de burgerij niet. Dat zo'n instelling slecht is kunnen we ook van Homeros leren. Hij laat Odysseus Agamemnoon verwijten, dat deze bevel gaf de schepen in zee te trekken, toen de Grieken door de Trojanen in het nauw werden gedreven. In zijn woede vaart Odysseus tegen hem uit:

> *Midden in het gewoel en geschreeuw van*
> *de strijd geeft ge het bevel de goed gebouwde*
> *roeiboten in zee te trekken!*
> [e] *Zo zullen de Trojanen hun gebeden helemaal*
> *in vervulling zien gaan, want dan*
> *wacht ons onherroepelijk de ondergang.*
> *De Grieken zullen immers de strijd staken*
> *als de boten in het water liggen. Ze*
> *hoeven maar om te kijken of hun strijdlust*
> *is verdwenen. Dat onheil roept ge*
> [707a] *met uw bevel over ons af.*)*

*) Homeros, *Ilias* XIV, 96 e.v.

Ook Homeros zag in dat het een slechte zaak is, wanneer er triremen klaar liggen vlak naast een strijdend leger. Zelfs leeuwen zouden er met dergelijke gewoontes aan wennen, om voor herten op de vlucht te slaan. Bovendien geven steden die hun macht aan de vloot hebben te danken, in ruil voor hun veiligheid geen eerbewijzen aan het beste onderdeel van hun strijdmacht. Want ze danken [b] hun veiligheid aan de inspanningen van de stuurman, de kapitein en de roeiers, dus aan mensen van allerlei slag, die niet altijd even betrouwbaar zijn. Dat maakt dat niemand de beloning krijgt die hij waard is, en als er in dit geval al geen rechtvaardigheid is, hoe kan een gemeenschap dan verder rechtvaardig zijn?
Kleinias: Dat is bijna onmogelijk. Maar wij op Kreta zeggen dat de zeeslag bij Salamis de redding van Griekenland was, vreemdeling. Daar namen de Grieken het tegen de niet-Grieken op.
[c] *Athener:* Dat is inderdaad bijna overal de opvatting. Maar wij, en daarmee bedoel ik Megillos en mezelf, verzekeren u dat de redding van de Grieken begon met de veldslag bij Marathoon en werd voltooid door de slag bij Plataiai. Deze veldslagen maakten de Grieken tot betere mensen, terwijl de zeeslagen hen tot slechtere mensen maakten, als we tenminste zo mogen spreken over krachtmetingen die toen onze redding waren. Ook de strijd bij Salamis en die bij Artemision zijn zeeslagen. Omdat we ons op het [d] ogenblik bezighouden met de juiste staatsinrichting, kijken we naar de natuurlijke gesteldheid van het land en naar de wettelijke regelingen. Wij vinden het enkel in stand houden en het redden van het vege lijf op zichzelf niet het meest belangrijke voor een mens, maar wel hoe iemand een zo goed mogelijk mens wordt, en zijn leven lang een goed mens blijft. De meeste mensen denken niet op deze manier. Dit hebben we, dacht ik, hiervoor reeds

vastgesteld.
Kleinias: Inderdaad.
Athener: Laten we nu kijken of we deze overwegingen kunnen gebruiken voor de stichting en de wetgeving van een gemeenschap.
[e] *Kleinias:* Goed.
Athener: Dan is de volgende vraag: wie zijn bij u de mensen die gaan emigreren? Is dat iedereen die uit Kreta weg wil omdat de bevolking in de steden te sterk gegroeid is voor de hoeveelheid voedsel die het land oplevert? Want ge neemt toch zeker niet iedere Griekse vrijwilliger mee? Hoewel, ik zie dat er in uw land mensen uit Argos, Aigina en andere delen van Griekenland zijn komen wonen. Waar komen volgens u de deelnemers in deze expeditie vandaan? Kunt ge dat zeggen?
[708a] *Kleinias:* Ze zullen wel uit alle delen van Kreta komen. Van alle Griekse volkeren zien we trouwens de Spartanen het liefst met ons meedoen. Ge hebt trouwens gelijk als ge zegt dat hier mensen wonen die afstammen van kolonisten uit Argos. Deze bevolkingsgroep staat hoog bij ons in aanzien. Het zijn de Gortyniërs, want ze zijn afkomstig uit Gortyn op de Peloponnesos.
[b] *Athener:* Een nieuwe stad stichten is niet eenvoudig, tenzij men het beeld van de bijen volgt: de kolonisten moeten uit één volk en uit dezelfde streek komen, want alleen dan kunnen zij eensgezind zijn. Verder moet de landverhuizing uit nood zijn geboren. Overbevolking kan een oorzaak zijn, en ook een burgeroorlog kan voor een deel van de bevolking een reden zijn om weg te gaan. Eén [c] keer is er een hele stad op de vlucht geslagen toen ze door de vijand onder de voet werd gelopen. In zulke omstandigheden is het gemakkelijk een nieuwe stad te stichten en wetten vast te stellen, maar toch scheppen deze omstandigheden ook weer problemen. Juist omdat de bevol-

king, die dezelfde taal spreekt en dezelfde wetten erkent, saamhorig is, zodat iedereen dezelfde riten en gebruiken heeft, juist daarom zal men niet zomaar een wet en een staats-inrichting accepteren, die anders is dan men in het vroegere vaderland gewend was. Als de beweegreden om weg te gaan een burgeroorlog is geweest, die door een slechte wetgeving is ontstaan, zal men toch uit gewoonte de wetten en gebruiken willen behouden, die het vroegere vaderland te gronde hebben gericht. Dat is een moeilijkheid voor degene die de leiding heeft bij het stichten van de nieuwe stad en die daarvoor wetten moet vaststellen. [d] Als de kolonisten daarentegen uit alle wind-streken zijn komen opdagen, zullen nieuwigheden in de wetge-ving sneller ingang vinden. Maar voordat de stad een eenheid vormt en alle neuzen, zoals dat heet, in dezelfde richting wij-zen, zal er de nodige tijd verstrijken, en dit eenwordingsproces zal niet zonder problemen verlopen. Hoe dit ook zij, het stichten van steden en het opstellen van wetten vergen mensen met buitengewone kwaliteiten.
Kleinias: Dat lijkt mij ook, maar ik zou graag willen horen waar ge naar toe wilt.
[e] *Athener:* Beste vriend, ik wilde het weer over de wetgever gaan hebben, en wat ik over hem wil zeggen, klinkt niet erg vriendelijk. Maar dat geeft niet, als mijn opmerking maar ter zake doet. Laat ik dus niet aarzelen, want wat ik wil zeggen geldt voor alle menselijke bezigheden.
Kleinias: Wat hebt ge dan op uw hart?
Athener: Dat zal ik u vertellen. We kunnen wetten ma- [709a] ken zoveel we willen, maar uiteindelijk zijn het allerlei onvoor-ziene omstandigheden en rampen die ons de wet voorschrijven. Als er geen oorlog uitbreekt, die de gemeenschap op haar kop zet en een einde maakt aan wet en orde, dan komt er wel hongersnood met dezelfde gevolgen. Vaak hebben ziekten in de vorm van epidemieën

een revolutie tot gevolg, en de oorzaak is ook regelmatig gelegen in een lange serie misoogsten. Wie met zulke factoren rekening houdt, kan gemakkelijk tot de conclusie [b] komen die ik onder woorden heb gebracht: geen sterveling kan de wet stellen, want iedere menselijke activiteit is speelbal van de omstandigheden. Dit gaat in ieder geval op voor de kapitein, de stuurman, de arts en de veldheer. Toch geldt er ook nog iets anders.
Kleinias: Wat dan?
Athener: God bestiert alles, en het lot en het juiste moment regelen samen met God alle menselijke doen en laten. Maar het is niet zo moeilijk in te zien, dat er nog een [c] factor in het spel moet zijn, namelijk kundigheid.
Kleinias: Zeker.
Athener: Dit geldt onder alle omstandigheden, dus ook bij het wetgeven. Als in een bepaalde landstreek alle voorwaarden aanwezig zijn om een gelukkige samenleving op te bouwen, is er altijd nog een wetgever nodig, die het oog op de waarheid gericht houdt.
Kleinias: Ge hebt volkomen gelijk.
[d] *Athener:* Kent een echte vakman niet de voorwaarden, waaronder hij zijn vakmanschap kan uitoefenen?
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Dus een vakman weet waar hij om moet bidden, nietwaar?
Kleinias: Inderdaad.
Athener: Zou een wetgever ook niet bidden om goede omstandigheden?
Kleinias: Mij lijkt van wel.
Athener: 'Zeg eens, wetgever', roepen wij dan, 'wat moeten wij u geven? Onder welke voorwaarden zijt gij in staat de gemeenschap op een goede manier in te richten?'
[e] *Kleinias:* Wat kunnen we daar nu op zeggen?
Athener: Ge bedoelt: 'Wat moet de wetgever met zo'n

vraag?'

Kleinias: Inderdaad.

Athener: Dat zal ik u zeggen. Hij zal antwoorden: 'Geef me een staat onder een alleenheerser, en laat deze heerser jong zijn en een goed geheugen hebben. Bovendien moet hij snel van begrip, moedig en genereus zijn. Laat ook [710a] datgene niet ontbreken waarvan we hebben vastgesteld, dat het niet mag ontbreken, willen alle andere kwaliteiten van enig nut zijn.'

Kleinias: Doelt onze vreemdeling op evenwichtigheid, Megillos?

Athener: Ja, doodgewone evenwichtigheid, Kleinias, en zoek er niets ingewikkelds achter, zoals de mensen die roepen dat evenwichtigheid hetzelfde is als intelligentie. Kinderen en dieren brengen deze eigenschap soms wel en soms niet bij de geboorte mee en dat maakt dat de één zich wel beheerst als hij genot ondervindt en de ander [b] niet. We hebben ook gezegd dat evenwichtigheid los van de andere kwaliteiten geen waarde heeft. Ge begrijpt wel wat ik bedoel.

Kleinias: Ik wel.

Athener: Onze alleenheerser moet deze eigenschap naast alle andere kwaliteiten bezitten. Dan zal een gemeenschap op de snelste en de beste manier de vorm krijgen die de meeste kans biedt op geluk. Een snellere en betere methode om een staat in te richten, dan het aanstellen van zo'n alleenheerser is er niet en kan er ook niet zijn.

[c] *Kleinias:* Hoe kan iemand hierin geloven, vreemdeling. Welke argumenten kan hij aanvoeren?

Athener: Het is eenvoudig te begrijpen, Kleinias. Het is de natuur zelf, die dan voor het ontstaan van een gelukkige gemeenschap zorgt.

Kleinias: Maar dan wel op voorwaarde dat de alleenheerser jong, evenwichtig, snel van begrip, moedig en gene-

reus is, nietwaar?
Athener: Voeg eraan toe 'fortuinlijk', en dan bedoel ik fortuinlijk in een speciale betekenis: dat er tijdens zijn be- [d] wind een hoogstaande wetgever opstaat, en dat een gelukkig toeval twee van zulke mensen bij elkaar brengt. Want als dit gebeurt, heeft God alle voorwaarden geschapen, die Hij nodig acht voor een uiterst welvarende samenleving. De een na beste situatie is, dat er twee koningen zijn van het soort dat wij hebben beschreven. De derde mogelijkheid, waaraan weer meer bezwaren kleven, is dat er nog meer machthebbers zijn. Hoe meer machthebbers, des te ongunstiger de situatie, en omgekeerd.
Kleinias: Zo te horen bedoelt ge dat de beste samenleving tot stand komt als er een alleenheerschappij is met een uitstekende wetgever en een integer vorst, en dat vanuit deze situatie de samenleving het gemakkelijkst en het [e] snelst in de goede richting te veranderen is. Het één na beste uitgangspunt zou een oligarchie zijn. Dat bedoelt ge toch? Op de derde plaats zou dan de democratie komen.
Athener: Helemaal niet. De gemakkelijkste stap is weliswaar vanuit een alleenheerschappij, maar daarna vanuit een constitutioneel koningschap, en vervolgens uit een democratie. De vierde mogelijkheid - de oligarchie - zou slechts met de grootste moeite de ideale staat kunnen voortbrengen, want daarin zijn de machthebbers het talrijkst. Het is onze overtuiging dat de beste samenleving ontstaat op het moment, dat de natuur een waarachtige wetgever voortbrengt, wiens inzichten stroken met die [711a] van de mensen, die in die staat de macht in handen hebben. Waar het aantal mensen met de grootste macht het kleinst is, zoals bij een alleenheerschappij, zal een verandering gewoonlijk snel en gemakkelijk kunnen worden doorgevoerd.
Kleinias: Hoezo? Dat begrijpen we niet.

Athener: Toch hebben we dat niet eenmaal maar meerdere malen kunnen constateren, dacht ik. Maar misschien hebt ge nooit een samenleving gezien die door een alleenheerser wordt geregeerd.
Kleinias: Nee, en ik moet zeggen dat ik er ook niet naar verlang.
[b] *Athener:* Toch zoudt ge dan kunnen zien, wat ik nu vertel.
Kleinias: Wat is dat dan?
Athener: Dan kunt ge zien dat het voor een alleenheerser niet moeilijk is om in weinig tijd de regels en gebruiken in zijn rijk te veranderen. Hij hoeft alleen maar voorop te gaan langs de weg die hij wenst. Hij kan met zijn voorbeeld de burgers inspireren om zich in te zetten voor het goede, of juist niet voor het goede. Zijn voorbeeld is het richtsnoer voor al hun handelingen. Hij prijst en be- [c] loont bepaalde daden en maakt op andere aanmerkingen, waarbij iedere overtreder de vernedering ondergaat die past bij de mate van zijn vergrijp.
Kleinias: Als de alleenheerser zijn overredingskracht kan ondersteunen met de sterke arm, kunnen we er wel vanuit gaan dat de andere burgers snel zijn voorbeeld zullen volgen.
Athener: Geen mens kan ons ervan afbrengen, vrienden, dat de wetten van een gemeenschap alleen dan snel en [d] gemakkelijk veranderd kunnen worden als de gezagsdragers het voor het zeggen hebben. Dat geldt nu en dat gold vroeger ook. Het is niet zo moeilijk om te laten zien hoe dat gaat. Wat wel moeilijk is, is het geven van een historisch voorbeeld. Zo'n gemeenschap wordt in de geschiedenis zelden aangetroffen, maar als het ervan komt, dan zijn de zegeningen in die gemeenschap niet te tellen.
Kleinias: Wat wilt ge daarmee zeggen?
Athener: Zo'n gemeenschap ontstaat pas als er bij de re-

geerders met veel macht een welhaast goddelijk verlan- [e] gen ontstaat naar wijze en rechtvaardige instellingen. We denken hierbij aan een alleenheeser of aan mensen die zich onderscheiden door buitengewone rijkdom of hoge geboorte, of aan iemand die het karakter van Nestor heeft. Van hem wordt gezegd dat hij alle mensen overtrof door de macht van zijn woord, maar nog meer door een juist gevoel voor maat. Dat kwam in het Trojaanse tijdperk nog voor. Als zo'n mens er ooit is geweest of zal zijn, of misschien toch onder ons is, dan is het een gezegend mens en wie naar zijn wijze woorden luistert mag zich ge- [712a] lukkig prijzen. Dit kan eveneens gezegd worden van macht in het algemeen: als de opperste macht bij een mens samengaat met wijsheid en een juist gevoel voor maat, dan komen het beste staatsbestel en de beste wetten tot stand. Zo niet, dan zullen die er nooit komen. Beschouw wat ik nu verteld heb maar als een soort orakel en laat het voor ons een aanwijzing zijn dat een goed bestuur voor de gemeenschap weliswaar moeilijk te verwezenlijken valt, maar dat het aan de andere kant sneller kan ontstaan dan wat ook, en heel gemakkelijk, zodra de zojuist geschetste voorwaarden worden vervuld.
Kleinias: Dat denk ik zeker.
[b] *Athener:* Laten wij, als oude mannen, nu eens voor de aardigheid proberen om al pratend vorm te geven aan de wetten die we in uw staat kunnen toepassen.
Kleinias: Ja, laten we dat meteen doen.
Athener: Zullen wij allereerst God aanroepen bij de opzet van die staat? Dat hij ons verhoren mag en ons genadig en welgezind tegemoet mag komen om de gemeenschap en haar wetten te helpen ordenen.
Kleinias: Dat hopen wij.
[c] *Athener:* En wat voor staatsvorm gaan wij de gemeenschap geven?

Kleinias: Waar wilt ge met die vraag naar toe? Leg dat nog eens uit. Bedoelt ge bijvoorbeeld een democratie, een oligarchie, een aristocratie of een monarchie? Wij kunnen ons toch niet voorstellen dat ge over een despoot spreekt.
Athener: Vooruit, wie van u wil als eerste het woord nemen en vertellen welke staatsvorm er bij u thuis is?
Megillos: Behoor ik als oudste dan niet te beginnen?
[d] *Athener:* Dat denk ik ook.
Megillos: Nu ik erover nadenk, vreemdeling, zou ik u niet kunnen zeggen hoe ik de staatsvorm in Sparta moet noemen. Ik denk eigenlijk dat hij het meeste weg heeft van een alleenheerschappij, want het instituut van de ephoren heeft opmerkelijk veel tyrannieke kenmerken. Toch denk ik soms dat ons land van alle staten nog het meest op een democratie lijkt. Maar wie kan in alle rede- [e] lijkheid ontkennen dat het een aristocratie is? Ook is er sprake van een koningschap voor het leven, en alle mensen zeggen met mij dat het de oudst bekende monarchie is. Maar zoals ik al zei, nu me zo plotseling die vraag wordt gesteld, zou ik echt niet kunnen zeggen welke staatsvorm wij nu precies hebben.
Kleinias: Het vergaat mij net als u, Megillos, want ik vind het heel moeilijk om te bepalen welke staatsvorm wij in Knossos hebben.
Athener: Dat wil ik wel geloven, beste vrienden. In feite zijn er bij u meerdere staatsvormen, en wat wij zojuist beschreven hebben zijn geen echte staatsvormen, maar groepen mensen die in steden wonen en de macht hebben [713a] dan wel onderdaan zijn in hun land. Elke staat draagt de naam van de groep die aan de macht is, maar als de staat werkelijk naar de heersende macht genoemd zou moeten worden, dan zou hij de naam moeten krijgen van de god die in waarheid leiding geeft aan redelijke wezens.
Kleinias: Welke god is dat?

Athener: Om die vraag enigszins juist te beantwoorden moeten we eigenlijk weer een mythe vertellen.
Kleinias: Dat moeten we zeker doen.
Athener: Goed. Ten tijde van Kronos, al lang voor het [b] bestaan van de steden, waarvan we de evolutie hebben beschreven, bestond er een zeer welvarende en goed bestuurde samenleving die model stond voor de staat die nu het best wordt bestuurd.
Kleinias: Het is heel belangrijk daar iets over te horen.
Athener: Dat denk ik ook. Ik breng het niet voor niets te berde.
[c] *Megillos:* Het is nu aan de orde, dus ge zoudt er goed aan doen ons het hele verhaal te vertellen.
Athener: Dat zal ik doen. Het verhaal gaat dat de mensen in die tijd een gelukkig leven leidden, omdat alles in overvloed en als vanzelf beschikbaar was. Men zegt dat daar de volgende oorzaak voor was. Kronos wist heel goed wat wij al eerder vermeldden*), namelijk dat de menselijke natuur niet sterk genoeg is om de volledige verantwoor- [d] ding te dragen voor alle doen en laten van de mens, omdat de mens vervuld raakt van eigendunk en oneerlijkheid. Daarom stelde hij als koningen en machthebbers in onze steden geen mensen aan maar wezens van een goddelijker en edeler ras, halfgoden. Hij ging te werk zoals wij nu doen met kudden schapen en andere tamme dieren. Wij geven runderen geen runderen als herders en geiten geen geiten, maar omdat wij van een edeler soort zijn, treden wij als hun herders op. Hetzelfde heeft de God gedaan uit liefde voor de mensheid. Hij gaf ons in die tijd het edeler ras van de halfgoden als leiders. Dezen zorgden goed voor ons, tot hun eigen voldoening en de [e] onze. Zij gaven met gulle hand vrede, eerbied, orde en

*) 691 c, d

rechtvaardigheid en maakten zo het menselijk geslacht eensgezind en gelukkig.
Ook in deze tijd bevat dit verhaal een kern van waarheid. Als staten een sterveling aan het hoofd hebben en niet een god, dan is er geen ontkomen aan rampen en ellende. Daarom is het zaak dat wij met al ons vermogen leven [714a] naar het voorbeeld uit de tijd van Kronos en als staat en als individu onze huizen en steden bestieren in gehoorzaamheid aan wat onsterfelijk in ons is, waarbij wij aan de autoriteit van de rede de naam 'wet' geven. Maar als de individuele mens of een oligarchie of een democratie snakt naar genot en plezier en de vervulling daarvan nastreeft, wordt dit gebrek aan zelfbeheersing gestraft met eindeloos leed, omdat men dan niet genoeg kan krijgen van alles wat slecht is. Als zo'n mens of zo'n overheid heerst over een gemeenschap of een persoon, en als de wetten met voeten worden getreden, dan is er geen [b] redding meer mogelijk, zoals ik al zei. Wat ons nu te doen staat, Kleinias, is te bekijken of dit verhaal geloofwaardig is, en of we er verder nog iets mee kunnen doen.
Kleinias: We moeten het wel geloven.
Athener: Weet ge dat er volgens sommige mensen evenveel soorten wetten zijn als samenlevingen? En we hebben al gezien hoeveel verschillende staatsvormen er bekend zijn. Denk vooral niet gering over het vraagstuk dat we onder handen hebben. Het is werkelijk van het grootste belang. We zijn nogmaals op het probleem gestuit wat het criterium is voor rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid. De mensen die ik bedoelde zeggen dat de wetten zich niet moeten richten op de oorlog of op het [c] goede in het algemeen, maar op het handhaven van de gevestigde orde, welke deze ook moge zijn. Daarmee komen ze op hun ideaal van rechtvaardigheid.
Kleinias: Welke is dat?

Athener: Rechtvaardigheid bestaat uit het volgen van het recht van de sterkste.
Kleinias: Leg dat nog eens wat duidelijker uit.
Athener: Goed. In iedere staat - zeggen deze mensen - worden de wetten immers opgesteld door de sterksten. Of is dat niet zo?
Kleinias: Dat is waar.
Athener: Denkt ge dan - zeggen ze - dat een democratie [d] die tot stand is gekomen, of een andere staatsvorm, of zelfs een alleenheerser, vrijwillig wetten vaststelt die niet als eerste doel het handhaven van deze macht hebben?
Kleinias: Natuurlijk niet.
Athener: En als iemand de verordeningen overtreedt die de wetgever rechtvaardig noemt, zal de wetgever hem dan niet straffen omdat hij in strijd met de wet handelt?
Kleinias: Waarschijnlijk wel.
Athener: Dus die wetten zouden altijd rechtvaardig zijn.
Kleinias: Dat volgt wel uit deze theorie.
[e] *Athener:* Ja, want het is een van die eisen voor het uitoefenen van gezag waar we het over hebben gehad.
Kleinias: Welke eisen bedoelt ge?
Athener: De eisen waar we eerder naar hebben gekeken, toen we ons afvroegen wie gezag moet uitoefenen over wie. Toen bleek dat ouders gezag horen te hebben over kinderen, ouderen over jongeren, mensen van hoge geboorte over mensen van lage afkomst. Zoals ge u zult herinneren waren er nog vele andere, soms ook tegenstrijdige eisen. En de eis waarover we nu spreken is daar een van. [715a] We zeiden, dunkt me, samen met Pindaros, dat het in de natuur besloten ligt 'om het recht van de sterkste tot wet te maken'.
Kleinias: Ja, dat vonden we toen.
Athener: Onderzoek dan nu eens aan welke mensen we onze staat moeten toevertrouwen. Een situatie als deze

heeft zich al ontelbare malen in gemeenschappen voorgedaan.
Kleinias: Welke situatie bedoelt ge nu?
Athener: Wanneer er om machtsfuncties kan worden gestreden, eigenen de overwinnaars in die strijd zich de staatsmacht zo exclusief toe, dat ze niet de geringste macht gunnen aan de verslagenen en hun afstammelingen. Ze houden angstvallig in de gaten of iemand van de andere partij een machtspositie verovert en een op- [b] stand tegen hen ontketent, omdat hij zich zijn vroegere slechte omstandigheden maar al te goed herinnert. Zulke staatsvormen verdienen natuurlijk niet de naam staatsinrichting, evenmin als we wetten echte wetten noemen die niet het gemeenschappelijke belang van de hele samenleving op het oog hebben. Wetten maken in het belang van enkelen noemen we geen algemeen beleid, maar vriendjes-politiek, en rechtvaardigheid is bij zo'n wetgeving een loze term. De reden om dit te vermelden is dat we in [c] uw samen-leving niet iemand met gezag willen bekleden vanwege zijn rijkdom of een andere verworvenheid, zoals kracht, postuur of afkomst. Nee, het hoogste gezag over de wetten moeten we in de eerste plaats geven aan degene die zelf de wetten beter gehoorzaamt dan wie ook, omdat hij alle burgers in gehoor-zaamheid overtreft. De een na hoogste functie moet voor de man zijn die in statuur na hem komt. Op dezelfde manier moeten achtereenvolgens de andere gezagsdragers worden benoemd. En 'gezagsdra- [d] gers' noem ik nu 'dienaren' van de wet, niet om een nieuw woord te lanceren, maar omdat ik ervan overtuigd ben dat de gemeenschap staat of valt met hen. Want wanneer er in een samenleving een krachteloze wet heerst, zie ik zo'n samenleving snel in elkaar storten, maar als in een gemeenschap de wet meester is van de gezagsdragers en de gezagsdragers dienaren zijn van de wet, dan voorzie ik

dat ze ongeschonden bewaard blijft en dat er alle zegeningen zullen zijn die de goden voor samenlevingen verder in petto hebben.

Kleinias: Natuurlijk hebt ge gelijk, vreemdeling. Uw leeftijd geeft u dit inzicht.

Athener: Wie nog jong is, heeft absoluut geen inzicht [e] in dat soort zaken, maar op hoge leeftijd heeft men er een veel betere kijk op.

Kleinias: Zeker.

Athener: Wat is nu onze volgende stap? Laten we aannemen dat de kolonisten in hun nieuwe vaderland zijn aangekomen. Dan moeten we hen verwelkomen met een toespraak, nietwaar?

Kleinias: Uiteraard.

Athener: 'Mannen', zeggen wij dan, 'zoals de traditie ons zegt, houdt God het begin, het midden en het einde van al het bestaande in handen, en Hij zorgt dat alle wezens op de juiste wijze hun levenscyclus doorlopen. Zijn [716a] gezellin is de rechtvaardigheid. Zij laat ieder boeten die de goddelijke wet de rug toekeert. Wie gelukkig wil zijn, betracht rechtvaardigheid door nederig te zijn en maat te houden. Wie zich verheft in hoogmoed, wie pocht op rijkdom, aanzien en lichamelijke schoonheid, en bovendien prat gaat op zijn jeugd en zijn onbezonnenheid, wordt verteerd door ambitie. Want zo iemand denkt dat [b] hij niemand boven zich hoeft te dulden, en dat hij zelf de aangewezen persoon is om anderen leiding te geven. Zo blijft hij verstoken van God, en beweegt zich door de schepping in het gezelschap van vrienden die niet beter zijn dan hij, en hij stuurt alles in de war. Vele mensen hebben een hoge dunk van hem, maar het duurt niet lang voor hij zijn gerechte straf ondergaat en zichzelf, zijn familie en zijn vaderland geheel en al in zijn val meesleurt.' Als dat allemaal waar is, wat moet een verstandig mens

dan doen, en waar moet hij op letten?
Kleinias: Ieder mens moet er natuurlijk goed van zijn doordrongen dat hij God moet volgen.
[c] *Athener:* Wat kan een mens doen om God te behagen en hem te volgen? Er is maar één manier, en die ligt besloten in het oude gezegde 'Soort zoekt soort'. Wie maat houdt, gaat graag om met mensen die ook maat houden, en wie geen maat houdt, heeft zowel een hekel aan zichzelf als aan degenen die wel maat houden. Nu is God de maat van alle dingen, en niet de mens, zoals sommigen beweren. Wie Hem behaagt, moet zoveel mogelijk op Hem lijken. Wie bezonnen is, is God het meest welgevallig, [d] want zo iemand lijkt op Hem. Wie onbezonnen is, lijkt niet op God en staat tegen Hem op. Zo iemand wordt onrechtvaardig. Deze regel gaat altijd op.
Dan is er nog een leefregel en die volgt uit de vorige; een verhevener en waarachtiger leefregel is er niet: voor een goed mens is het offeren aan de goden om met hen in verbinding te komen door gebed, wijgeschenken en de andere middelen van eredienst, het beste wat hij kan [e] doen. Het maakt hem gelukkig en het past volkomen bij zijn geaardheid. Voor een slecht mens geldt het tegendeel, want de geest van een slecht mens is onzuiver, en die van [717a] een goed mens zuiver. Van een onzuiver mens kunnen mensen noch goden waardevolle gaven verwachten. Wie geen normen erkent, kan zich al die moeite om de goden te behagen wel besparen, maar wie wel normen erkent, heeft veel baat bij alle aandacht die hij aan de goden schenkt.
Hiermee hebben we een doelwit om op te mikken, maar wat voor pijlen moeten we gebruiken, en wat voor baan zullen zij in hun vlucht beschrijven? Welke pijlen vliegen recht op het doel af? Op de eerste plaats komen de eerbewijzen aan de Olympische goden en de stadsgoden, op de

tweede plaats de gaven aan de goden van de onderwereld, [b] de zogenaamde 'even gaven' of 'gaven ter linkerzijde'. Met al deze gaven treffen we zeker ons doel: de deugd van godvrezendheid. De goden die boven de onderwereld staan, en die we het eerst hebben genoemd, krijgen de 'oneven gaven' die geheel anders zijn dan de 'even gaven'. Na de godenverering komt de verering van de lagere geestelijke wezens, en daarna die van de halfgoden. Dan komen de familie-heiligdommen voor de verering van de voorvaderen, waarbij de wet bepaalt hoe de verering van de voorvaderen moet geschieden. Daarna komt het eerbetoon van kinderen aan ouders die nog in leven zijn. Aan hen moeten ze als schuldenaars de meest fundamentele en grootste schuld terugbetalen die er is. Dat is het oudste gebod. Alles wat we bezitten, moeten we beschouwen als [c] het eigendom van hen die ons verwekt en gevoed hebben, dus we moeten hen dienen zo goed we kunnen. Om te beginnen dienen we hen met onze bezittingen, vervolgens met het lichaam en tenslotte ook met de geest. We moeten de leningen aflossen die verstrekt zijn in de vorm van de zorg die ze ons gegeven hebben, en het lijden en de inspanningen die ze ooit voor ons als kind over hebben gehad. Op hun oude dag moeten we hun die zorg terug- [d] geven, want dan hebben ze onze aandacht het hardst nodig. Ons hele leven moeten we tegenover onze ouders goed op onze woorden letten, want op lichtzinnig gebabbel staat een zware straf. Op dat soort gedragingen houdt namelijk Nemesis toezicht, de godin van de vergelding en de boodschapster van de rechtvaardigheid. Het kind moet het hoofd buigen als de ouders boos zijn, zelfs als ze buiten zichzelf van woede zijn, onverschillig of de woede in woorden of in daden tot uiting komt. Want hij moet beseffen dat een vader het volste recht heeft om boos te worden als hij vindt dat zijn zoon te ver gaat. Als de

ouders sterven, moet men maat houden bij de begrafenis-plechtigheden: niet te veel pracht en praal, maar het mag [e] ook niet minder zijn dan de familietraditie voorschrijft. [718a] Ook moet men jaarlijks aan de gestorven ouders gepaste zorg besteden. Men moet de herinnering aan hen voortdurend levend houden, want dat is de juiste manier om hen te eren. Dat doet men door een vast en gepast deel van het inkomen, hoe groot dat ook is, te besteden aan de voorouders.
Als we deze leefregels gebruiken en in ere houden, zullen we altijd in aanzien staan bij de goden en de andere hogere machten, en we zullen goede verwachtingen hebben van het leven. Door goed te zorgen voor nakomelingen, familieleden, vrienden en medeburgers, en ook, om Gods wil, voor de vreemdelingen, en door vriendelijk met [b] hen om te gaan, vindt men vervulling in het leven, want dan leeft men volgens de wet. Het doen nakomen van de wet geschiedt door overreding, en als dat niet lukt omdat oude gewoonten te zeer in de weg staan, moet men de rechtspraak en andere dwangmiddelen te hulp roepen. Als de wet is uitgevoerd en de goden meewerken, wordt de gemeenschap gelukkig en tevreden. Er zijn ook voorschriften die moeilijk in de vorm van een wet te gieten zijn, maar toch moet een wetgever die er net zo over denkt als ik, zijn medeburgers deze dingen bijbrengen. Hij helpt zichzelf en degenen voor wie hij wetten maakt door het voorbeeld te geven, en ook bij het uitvaardigen van de wetten moet hij zijn bedoelingen zo duidelijk mogelijk kenbaar maken. Als hij dat heeft gedaan, wordt de wetgeving van kracht.
[c] *Kleinias:* Als er voorschriften zijn die de wetgever niet in de wet kan vervatten, wat moet hij dan doen?
Athener: Het is niet gemakkelijk om een vaste methode aan te geven, maar we kunnen dit onderwerp misschien

toch op zo'n manier bespreken dat we vaste grond onder de voeten krijgen.
Kleinias: Vertelt u maar hoe ge dat wilt doen.
Athener: Ik zou willen dat de mensen graag luisteren naar het goede dat in hen is, en de wetgever moet alles op alles zetten om die instelling bij hen op te wekken.
[d] *Kleinias:* Natuurlijk.
Athener: Ons gesprek van zojuist is zo ingekleed dat de mensen de aanwijzingen die erin waren vervat, niet botweg afwijzen. Wellicht waren ze wat meer dan anders tot luisteren bereid. Die bereidheid hoeft nog niet eens zo groot te zijn: met een klein beetje meer dan anders ben ik al heel tevreden. Mensen die snel zo goed mogelijk willen worden, zijn werkelijk niet dik gezaaid. Hesiodos, die men zo wijs vindt, zegt dat de weg naar het slechte gemakkelijk en zonder inspanning afgelegd kan worden, omdat hij zeer kort is. Van de andere weg zegt hij daarentegen:

> *De goden laten ons zweten om het goede*
> *te bereiken, de onsterfelijken.*
> [719a] *Lang en steil is het pad omhoog, en*
> *moeilijk begaanbaar onderaan. Maar*
> *komt men bij de top, dan is de tocht niet*
> *zwaar meer, al begon hij nog zo moeizaam.*

Kleinias: Dat heeft hij mooi gezegd.
Athener: Zeker. Nu wil ik de conclusie trekken uit wat ik heb gezegd.
Kleinias: Ik luister.
[b] *Athener:* Laten we de wetgever als volgt toespreken: 'Vertel ons eens, wetgever, als ge de kennis had, zoudt ge ons dan niet vertellen wat we moeten zeggen en doen?'
Kleinias: Daar kan hij geen 'Nee' op zeggen.
Athener: 'Hoorden we u zojuist niet beweren dat een wet-

gever de dichters niet zomaar mocht laten doen waar ze zin in hebben? Ze weten niet wanneer ze in hun poëzie de wet schenden, en als ze dat doen, berokkenen ze de gemeenschap schade.'

Kleinias: Dat is zo.

Athener: Hebben we geen goede argumenten om de dichters in bescherming te nemen?

Kleinias: Welke dan?

[c] *Athener:* Let op. 'Er is een oud verhaal, wetgever, dat wij en veel andere mensen vaak genoeg vertellen: zolang de dichter op de stoel van de Muze zit, werkt hij niet met zijn verstand, maar is hij als het ware een fontein waardoorheen het water vrijelijk omhoog spuit. Omdat hij karakters nabootst die veel van elkaar verschillen, spreekt hij zichzelf in zijn dichtkunst voortdurend tegen, en hij weet [d] niet wanneer hij wel en niet de waarheid zegt. De wetgever daarentegen mag geen tegenstrijdige voorschriften over hetzelfde onderwerp geven. Zijn wet moet te allen tijde gelden. Neem maar één van uw eigen voorschriften als voorbeeld. Een begrafenis kan te overdadig, te sober of juist plechtig genoeg zijn, en uit die drie mogelijkheden koos ge er één: de laatste. Die wijze van begraven hebt ge voorgeschreven en zonder enig voorbehoud geprezen. Als ik een vrouw zou hebben die uitermate rijk was en ze [e] zou mij in een gedicht beschrijven hoe ze begraven wil worden, dan zou ik een grootse begrafenis kiezen. Maar een arm man die weinig uit kan geven zal juist een uiterst eenvoudige begrafenis willen en iemand met matige middelen, die van zichzelf ook een matige instelling heeft, zal dezelfde keus maken als gij. In de functie van wetgever evenwel kunt ge niet, zoals in dit geval, zonder meer 'matig' zeggen, maar zult ge ook moeten uitleggen wat 'matig' nu precies is. Anders kan zo'n uitspraak nooit tot wet verheven worden.'

Kleinias: Daar hebt ge groot gelijk in.
[720a] *Athener:* Moet de man die onze wetten gaat vaststellen onmiddellijk en zonder enige inleiding bepalen wat gedaan moet worden en wat niet? Moet hij geen uitleg geven en alleen de straf bepalen die staat op ongehoorzaamheid en overgaan op het volgende voorschrift zonder een woord van aanmoediging en overreding aan het adres van degenen voor wie hij de wetten maakt? Zoals iedereen weet, zijn er twee manieren om een zieke te behandelen: een zachte en een strenge behandeling. Zoals kinderen bij de dokter vragen om een zachte behandeling, zo vragen wij dat van de wetgever. Wat ik bedoel is dit: we zeggen dat er dokters zijn en assistenten die wij ook 'dokter' noemen.
[b] *Kleinias:* Dat is zo.
Athener: En of die assistenten nu vrije mensen zijn of slaven, zij leren het vak onder leiding van hun meesters door waar te nemen hoe het gaat, maar ze hebben niet van de natuur geleerd wat ze moeten doen, zoals echte vrije dokters die deze kennis weer aan hun leerlingen doorgeven. Er zijn dus twee soorten dokters.
Kleinias: Zeker.
[c] *Athener:* Ge hebt toch wel opgemerkt dat er in de steden zieken zijn onder de vrije burgers en onder de slaven, en dat de slaven meestal door slaven worden behandeld die hun patiënten bezoeken of in hun praktijk blijven wachten. Geen van die dokters wisselt gegevens uit over de kwalen waar de huisslaven aan lijden. Hij schrijft de patiënt puur op ervaring voor wat hem goed dunkt, alsof hij er alles van af weet. Zelfingenomen als een potentaat stapt hij weer op en gaat er vandoor naar de volgende zie- [d] ke. Zo verlicht hij de zorg van de meester voor zijn zieke slaven. De andere soort dokter, die een vrij man is, behandelt en geneest meestal de kwalen van vrije burgers.

Hij zoekt naar de oorsprong van de ziekte en naar de aard ervan. Hij praat met de patiënt en met diens vrienden, en zo komt hij iets over de zieke te weten en geeft hem, voorzover mogelijk, instructies. Hij zal zijn patiënt nooit iets voorschrijven voor hij hem overtuigd heeft. Pas als hij hem met zachte hand, stapje voor stapje, overtuigd heeft, [e] probeert hij de zieke weer gezond te maken. Welke van die twee methoden is voor een dokter de beste, of als het om sport gaat, voor een sportleraar? Is de beste dokter iemand die dezelfde vakkennis op twee manieren toepast, of is hij de beste die slechts op één enkele manier te werk gaat, en dan nog wel de slechtste en minst verfijnde?

Kleinias: De minst beperkte manier is verreweg de beste, vreemdeling.

Athener: Zal de wetgever ook onderzoeken wat de minst beperkte en meest eenvoudige manier is om wetten te formuleren?

Kleinias: Graag.

Athener: Met Gods hulp moet dat lukken. Wat is de [721a] eerste wet die de wetgever zal opstellen? Zal hij niet de natuur volgen en richtlijnen uitvaardigen voor het allereerste begin van de ontwikkeling van gemeenschappen?

Kleinias: Natuurlijk.

Athener: Ligt de oorsprong van alle gemeenschappen niet in het huwelijk en de echtvereniging?

Kleinias: Zeker.

Athener: Dus het is voor iedere gemeenschap waarschijnlijk het beste als eerst de huwelijkswetten worden vastgesteld.

[b] *Kleinias:* Beslist.

Athener: Laten we nu eerst de beperkte vorm van de wet beschouwen. Deze is misschien wel zo: Een man moet trouwen tussen zijn dertigste en vijf-en-dertigste jaar op straffe van een boete en verlies van burgerrechten; de boe-

te bedraagt zo en zoveel, en het verlies van rechten bestaat daar en daar uit. Dat moet de huwelijkswet zijn in zijn beperkte vorm. De variant met toelichting luidt dan: Een man moet trouwen tussen zijn dertigste en vijf-en-dertigste jaar omdat hij inziet dat het door de natuur geregeld is dat het menselijke ras op die manier deel heeft aan onsterfelijkheid, en dat ieder mens is geboren met een groot verlangen naar onsterfelijkheid. Het verlangen om be- [c] roemd te worden en na de dood nog bekend te zijn is een verlangen dat daarmee verwant is. Het menselijk ras is gekoppeld aan de tijd, omdat het voortdurend met de tijd meegaat en zal blijven meegaan. Het is onsterfelijk op de volgende manier: doordat iedere generatie opnieuw kinderen nalaat, terwijl het menselijk ras als geheel hetzelfde blijft, heeft de mens deel aan onsterfelijkheid dank zij de voortplanting. Zich uit vrije wil aan voortplanting onttrekken is nooit geoorloofd, en de man die zich vrouw [d] en kinderen ontzegt, maakt zich schuldig aan roof met voorbedachten rade. Wie de wet gehoorzaamt, blijft ongemoeid, maar wie de wet overtreedt en niet voor zijn vijf-en-dertigste is getrouwd, moet jaarlijks een bepaald bedrag betalen, opdat hij vooral niet zal denken dat een vrijgezellenleventje lucratief en comfortabel is. Bovendien blijft hij verstoken van het respect dat de jeugd bij alle gelegenheden aan de ouderen betoont.

Nu ge het verschil in beide manieren van wetgeven hebt [e] gehoord, kunt ge in ieder afzonderlijk geval beoordelen of de wetten op zijn minst twee keer zo lang moeten zijn omdat ze niet alleen dreigen met sancties, maar ook proberen te overtuigen, of juist niet.

Megillos: Het is typisch Spartaans om altijd aan de kortste vorm de voorkeur te geven, vreemdeling. Maar wanneer iemand mij zou vragen welke variant ik het liefst in mijn gemeenschap zou zien ingevoerd, dan kies ik de uitvoe-

[722a] rigste. Sterker nog, ik zou diezelfde keuze doen bij iedere wet, zolang er, net als in uw voorbeeld, keus is. Onze vriend Kleinias moet nu ook nog instemmen met de wetten die wij maken. Per slot van rekening moeten deze wetten in zijn stad worden gebruikt.
Kleinias: Uitstekend gesproken, Megillos.
Athener: Het is zinloos je af te vragen hoe lang een re- [b] denering moet zijn, want het gaat om de inhoud en niet om de lengte. We hadden het zojuist over twee soorten voorschriften. Een van die twee is niet alleen tweemaal zo veel waard in het gebruik als het andere, maar bovendien is het voorbeeld van de twee soorten dokters ook van toepassing op de twee soorten wetten. Blijkbaar is er nog nooit een wetgever op de gedachte gekomen dat er twee manieren zijn om wetten in te stellen, namelijk door overreding en door dwang. Voor de onopgevoede massa gebruiken ze slechts één manier, want in hun wetgeving combineren ze dwang niet met overreding. Ze maken na- [c] melijk alleen gebruik van dwang. Maar, beste vrienden, ik zie dat er nog een derde voorwaarde is waaraan wetten moeten voldoen, en deze wordt tot nu toe nergens vervuld.
Kleinias: Wat bedoelt ge?
Athener: Een voorwaarde die op dit punt in onze discussie door de goden wordt aangereikt. Toen we het onderwerp 'wetgeving' ter hand namen was de dag nauwelijks aangebroken, maar nu we op deze schitterende rustplaats zijn aangekomen, staat de zon op zijn hoogst. Al die tijd hebben we over wetten gesproken, maar nu pas heb ik het [d] gevoel dat we echt zijn begonnen wetten te maken. Alles was tot nu toe slechts een inleiding. Wat bedoel ik daarmee? Ik wil ermee zeggen dat redevoeringen en alle andere toepassingen van de menselijke stem een inleiding moeten hebben, bij wijze van oefening om de stem los te

maken. Dat vormt een soort technische voorbereiding die [e] bijdraagt tot het bereiken van een goed resultaat. Er zijn werkelijk bewonderenswaardige preludes bij de zogenaamde nomoi, gezangen die op de citer worden begeleid, en ook bij andere muzische uitingen. Maar voor die andere nomoi, de echte wetten, die we gemeenschapswetten zullen noemen, heeft nog nimmer iemand een inleiding uitgesproken of opgesteld, laat staan gepubliceerd, alsof er niet zoiets als een inleiding mogelijk is. Maar ons gesprek tot nu toe bewijst volgens mij dat dat wel degelijk het geval is. Het trof mij dat de twee soorten wetten waar we over spraken, niet alleen twee aspecten zijn, maar zelfs uit twee aparte gedeelten bestaan: de wet en de inleiding [723a] op de wet. Het dwingende voorschrift dat werd gegeven is vergelijkbaar met de voorschriften van de genoemde slavendokters. Dat is de eigenlijke wet. Wat daarvoor wordt gezegd, dient om de wet aannemelijk te maken. Het heeft tot doel de mensen te overtuigen. Dit gedeelte heeft dezelfde uitwerking als de inleiding op een redevoering. Het is de bedoeling dat degene voor wie de wetgever de wet uitvaardigt, de wet welwillend aanvaardt en door deze welwillendheid het voorschrift - de wet dus - gemakkelijker opvolgt. Dat was de reden waarom we een inleiding hebben gehouden op de eigenlijke wetgeving, bij wijze van uitlegging om de mensen te overtuigen, [b] hoop ik. Daarom is ons gesprek tot nog toe volgens mij slechts een inleiding, en mag nog geen wetgeving genoemd worden. Hieraan heb ik nog iets toe te voegen. De wetgever mag nooit inleidingen achterwege laten, noch bij de wetten als geheel, noch bij iedere wet afzonderlijk. Daardoor zullen de eigenlijke wetten beter tot hun recht komen, net als ons betoog beter tot zijn recht komt omdat we zo'n uitgebreide inleiding hebben gehouden.

Kleinias: Als ge het mij vraagt, zouden we een kenner op

dit gebied willen aanbevelen de wet alleen op die manier voor te schrijven.
[c] *Athener:* Ik denk, Kleinias, dat ge er goed aan doet dit te berde te brengen, namelijk dat alle wetten een voorspel hebben en dat bij het begin van iedere wetgeving de passende inleiding tot elke wet vastgesteld moet worden. De wetgeving die daarna moet volgen is namelijk geen kleinigheid, en het maakt een enorm verschil of wat er uitgevaardigd wordt duidelijk is of vaag in de herinnering blijft. Aan de andere kant zou het niet juist zijn om te zeggen dat grote en kleine voorschriften elk een even grote inleiding moeten hebben. Dat hoeft ook niet bij ieder [d] lied en bij iedere voordracht. Uiteindelijk hebben ze allemaal een voorgeschiedenis, maar die hoeft niet in alle gevallen te worden vermeld. Dat moet de spreker, zanger of wetgever steeds zelf maar bepalen.
Kleinias: Ik geloof dat ge daarin gelijk hebt. Maar laten we onze voornemens nu niet langer uitstellen, vreemdeling, en terugkeren tot ons betoog. Laten we de draad weer oppakken op het punt waarop ge begon te spreken [e] over het voorspel. We kunnen dan, zoals de spelers dat noemen, weer van voren af aan beginnen, de principes die we als tweede vermeldden voor de eerste houden en ze opvatten als inleiding zonder ze, zoals we eerder deden, af te doen als een bijkomstige overweging. We kunnen het er dus over eens zijn dat we al een voorspel hebben. Eerbied voor de goden en zorg voor de voorouders zijn in ons betoog al voldoende aan de orde geweest. Wat daar logisch op volgt moeten we nu proberen te bespreken, totdat de hele inleiding naar uw mening uitvoerig genoeg is behandeld. Daarna kan worden overgegaan tot het vastleggen van de wetten zelf.
[724a] *Athener:* Naar we nu dus vaststellen, hebben we de inleiding tot de wetten met betrekking tot goden, halfgoden

en nog in leven zijnde en gestorven voorouders voldoende besproken. Ik begrijp dat ge me nu vraagt om uit te leggen wat er verder nog over dit onderwerp te zeggen valt.
Kleinias: Dat is zeker.
Athener: Na dit alles is het nu het juiste moment en het is voor mij als spreker en voor u als toehoorders van weder- [b] zijds belang om ons te verdiepen in de mate van inspanning en ontspanning die nodig is voor de spirituele, lichamelijke en materiële bezigheden van de mens. Zo kunnen we ons inzicht in opvoeding zoveel mogelijk verdiepen. Dat is nu in feite onze volgende stap in het gesprek.
Kleinias: Heel juist.

BOEK V – INLEIDING

Iedere dag kunnen we de wonderbaarlijke invloed waarnemen van een magneet op ijzer, van barnsteen op kaf, van bliksem op een vaste substantie, van ontstoken zwavel op een kogel, en van de gehele schepping op de beweging van de hemel of de kunstige vorming van dingen die ontstaan. We kennen de oorzaak niet, maar dat is nog geen reden om de gevolgen die we waarnemen te ontkennen. Dat onze geest ook wonderen verricht in de vorm van voorspellingen of andere wonderbaarlijke daden, daarvoor is niet alleen de geschiedenis onze getuige, maar ook het gezag van Hermes Trismegistos, Pythagoras en Platoon. Ook al kan onze geest niet altijd gemakkelijk begrijpen hoe bepaalde verbazingwekkende gebeurtenissen tot stand komen, toch mogen we niet ontkennen dat ze gebeurd zijn of zouden kunnen gebeuren. Wij nemen waar dat vuur van alle elementen het meest met de hemel overeenkomt, en dat dit element daarom ook een verbazingwekkende invloed heeft. In korte tijd transformeert het alles tot zijn eigen substantie. De andere elementen doen dat ook, maar veel langzamer. Ook mengt het zich nergens mee, want als het wordt verdeeld, verdeelt het al het andere ook in delen. De invloed van vuur doet zich langer gelden dan die van de andere elementen. Het licht ervan straalt heel ver uit, en dat gebeurt in een ogenblik. Dit lijkt op de hemel, en het vermogen om licht te geven is een bijna bovennatuurlijke kwaliteit van vuur. Het kan dus geen twijfel lijden dat de hemellichamen door hun stralen, die wij soms wel en soms niet kunnen waarnemen en die als een weerkaatsing naar ons toestromen, de lagere wezens steeds impulsen geven en ze zo ook vorm geven. Zo vormt een gezicht zijn eigen spiegelbeeld, en de holle spiegel toont het spiegelbeeld van de objecten als men

erin kijkt. Zo kijken we in een aardse spiegel, en we weerspiegelen de hogere wezens in onze geest. Vuur is krachtiger dan de andere elementen, en de hemel is krachtiger dan vuur, en zo zijn ook de geestelijke machten krachtiger dan de hemel, want ze geven hem leven en zetten hem in beweging, of ze zijn metgezellen van de dingen die de hemel leven geven en hem voortbewegen. De hogere geestelijke wezens weerspiegelen zich in onze geest als metgezellen en zijn werkzaam door hun beelden die bij ons binnenkomen, zoals een gezicht dat wordt weerspiegeld in een spiegel. Zo vormen ze de geest en maken hem gelijk aan zichzelf, zodat de geest ook vaak op wonderbaarlijke wijze werkt, net zoals de hemelse wezens zelf.

Nu zijn er vijf factoren die een spiegel geschikt maken om een gezicht te weerspiegelen. Ten eerste is een spiegel gemaakt van glas, ten tweede is hij doorzichtig, ten derde is de glaslaag dun, ten vierde is de spiegel sterk en ten vijfde moet hij goed zijn opgesteld. Zo wordt ook onze geest voorbereid op de inwerking van goddelijke machten. Ten eerste is de geest gericht op het kennen, net als die wezens. Ten tweede brengt het kennen een onwankelbaar vertrouwen met zich mee. Ten derde maakt de wil dat de wezens zich door vurige liefde in de spiegel tonen. Ten vierde wordt de hoop geboren uit krachtige herinnering. Ten vijfde, als de geest een lichaam heeft dat goed bij zijn natuur past en dat met zorg is omringd, dan kunnen de hogere wezens onze instincten zo beïnvloeden dat ze als snaren van een lier goed worden gestemd. Dan ontstaan er wondere daden, dromen, voorspellingen en orakelspreuken.

Ik ga niet in op wat Iamblichus en Porphyrios bedoelen als ze zeggen dat orakelspreuken nu eens door water, dan weer door lucht en een andere keer weer door vuur tot

ons komen. Misschien worden ze ons gezonden door geestelijke machten die in water, lucht of vuur kunnen huizen. Of anders overkwam het de mens door onverklaarbare oorzaken op verschillende plaatsen en tijden dat zijn aandacht op het hogere werd gericht, zodat de hogere wezens zijn geest konden vormen. Onze geest wordt immers in alle richtingen meegetrokken. Als de geest al zijn kracht ergens aan geeft, verbrandt hij het vuur met alle intensiteit die hij van nature heeft meegekregen, en hij vervult de hemel dan volledig. Platoon twijfelt er niet aan dat onze geest met het grootste gemak meer wonderen kan bewerkstelligen dan het vuur en de hemel. Zo denken ook Avicenna en Alazeles, en waarschijnlijk ook de meeste volgelingen van Platoon erover. We gaan hier trouwens in de *Theologia Platonica* nader op in. Dit wordt bevestigd door de uitspraak uit het Evangelie dat het geloof bergen verzet, en Platoon zegt in het voorgaande boek, in dit vijfde boek en ook in alle voorgaande boeken over orakels, dat de architectuur van de stad, de staatsinrichting en de wetgeving niet anders mogen zijn dan door het orakel is voorgeschreven. Maar als Platoon deze drie onderwerpen expliciet noemt, wil dat nog niet zeggen dat hij andere uitspraken, die misschien nog meer waarheid bevatten, als minder geldig beschouwt.
Nu komen we toe aan het eigenlijke betoog van het vijfde boek. Aangezien de goddelijke machten zich in onze geest weerspiegelen, is het logisch dat na de verering van goddelijke machten die het onderwerp was van het vierde boek, aan het begin van het vijfde boek dadelijk wordt aangeraden om ook de geest te vereren als iets heiligs. Toen het over de hogere machten ging, volgde Platoon de Pythagoreïsche gezangen, en nu het over de eredienst van de geest gaat, doet hij niets liever dan zijn leraar Pythagoras volgen. Na de goden moet je vooral jezelf eren. Ik kan

niet in woorden uitdrukken hoe belangrijk dit zelfrespect is om getrouw te blijven aan de wetten. Kort gezegd komt het erop neer dat iemand die zijn geest voortdurend vereert als het beeld van een godheid, een innerlijke leidsman heeft. De wet van deze leidsman maakt dat de mens geen geschreven wetten nodig heeft om een volmaakt leven te leiden, terwijl hij toch uit liefde voor de natuurlijke wet dingen doet die anderen hooguit kunnen opbrengen uit vrees voor de geschreven wetten. Als hij het heeft over het eren van de geest, geeft hij alle voorschriften voor de functies die de mens in zijn persoonlijke leven en binnen de gemeenschap kan vervullen. Deze voorschriften hebben betrekking op degene die de functie uitoefent, op de andere mensen en op alle deugden. Platoon vertelt wat men moet weten, ja zelfs grondig moet weten. Hiermee beëindigt hij de inleiding op de wetten.
Het gehele betoog over de wetten kan men onderverdelen in drie delen. Eerst komt het voorspel dat loopt vanaf het begin van het eerste boek tot dit gedeelte van het vijfde boek. Dan volgt de eigenlijke vaststelling van wetten. Daarbij komen eerst de wetten aan de beurt die specifiek betrekking hebben op de gemeenschap en op degenen die daaraan leiding geven. Dan komen de wetten die betrekking hebben op bepaalde daden van de leden van de gemeenschap. Daarbij mag men, denk ik, niet uit het oog verliezen dat iedere wet ook weer een eigen voorspel heeft. Om te beginnen moet een wetgever als kolonisten voor de nieuwe gemeenschap mensen kiezen met een heel zuiver karakter, voorzover dat mogelijk is, en hij moet als een herder het zuivere scheiden van het onzuivere. Hij moet bovendien de gemeenschap reinigen, en als het niet nodig is, moet hij daarbij geen geweld gebruiken. Hij moet zijn uiterste best doen om ervoor te zorgen dat iedereen evenveel bezit, zodat het niet zo is dat de één

steenrijk en de ander straatarm is. Hij moet verhinderen dat iemand zich op oneerlijke wijze kan verrijken. De gemeenschap hoeft niet te baden in pracht, maar wel in rechtvaardigheid. Hij moet verkondigen dat de waarheid bij mensen en goden meer dan wat dan ook in ere moet worden gehouden, en dat de pelgrim gastvrijheid en de vluchteling genegenheid verdient. Hij waarschuwt tegen de eigendunk die maakt dat de geest van de individuele mens op een dwaalspoor raakt en het slechte pad opgaat. Het mag niet zo zijn dat je zelf genoeg hebt terwijl je naaste honger lijdt.

De wetgever moet de stad laten bouwen op een plaats midden op het vasteland, en hij moet letten op de voordelen die een bepaalde omgeving heeft te bieden. De stad moet in twaalf delen worden verdeeld, en de omgeving ook. Waarom moeten het er twaalf zijn? Zo'n onderneming, die zoveel moeite kost, heeft alle steun nodig van het universum zelf dat in twaalf sferen is onderverdeeld. De hemelse gemeenschap is namelijk onderverdeeld in de twaalf tekens van de dierenriem, die als het ware twaalf stammen zijn. De wetgever heeft daarom alle reden om zijn gemeenschap toe te vertrouwen aan twaalf goden, en deze twaalf goden regeren de twaalf tekens van de dierenriem. Er zijn zes goden en zes godinnen: Hera, Hestia, Athene, Demeter, Artemis en Aphrodite zijn de godinnen, en Ares, Hermes, Zeus, Poseidoon, Hephaistos en Apolloon de goden. Pallas Athene heerst over het sterrenbeeld Ram en ons hoofd. Venus of Aphrodite heerst over het sterrenbeeld Stier en over onze nek. Apolloon heerst over Tweelingen en over de armen van de mens. Hermes of Mercurius heerst over Kreeft en over de borst. Zeus of Jupiter heerst over het sterrenbeeld Leeuw en over de schouders. Demeter heerst over Maagd en over de ingewanden. Hephaistos heerst over Weegschaal en, om het

maar netjes te zeggen, over het zitvlak. Ares of Mars heerst over Schorpioen en over de schaamdelen. Artemis heerst over Boogschutter en over het dijbeen. Hestia heerst over Steenbok en over de knieën. Hera heerst over Waterman en over de onderbenen. Poseidoon of Neptunus heerst over Vissen en over de voeten. Hieraan kan men zien dat de gemeenschap net zo goed een eenheid is die uit meerdere leden is samengesteld als het lichaam een eenheid is die uit meerdere ledematen is samengesteld. Er zijn nog meer mannelijke en vrouwelijke godheden volgens de traditie. Hieraan kunt ge zien dat alles wat te maken heeft met materie en met invloeden, met vormen en met handelingen, door hogere wezens wordt geleid. Maar waarom wijdt Platoon de citadel van de stad nu juist aan Hestia, Zeus en Pallas Athene? Omdat er in de goddelijke wereld drie bronnen zijn waar alles uit voortkomt: Hestia is de bron van het Zijn, Zeus van het leven en Pallas Athene van het kennen. Bij alle drie is de hulp van hogere machten onontbeerlijk.
Platoon beveelt ook een verdeling van huizenbezit en grondbezit aan in 5040 delen, omdat dit getal zich heel gemakkelijk op vele manieren laat verdelen. Dit zal in het vervolg van het betoog blijken, en zelfs een middelmatig rekenwonder kan dit nog nagaan. Als hij het heeft over het leven in een gemeenschap, beveelt hij hetzelfde aan als het evangelie: onderlinge liefde en genegenheid. Bovendien moet men het vaderland nog meer eren dan de eigen moeder en hij zegt daarbij dat het vaderland als een onsterfelijke godin is, wat betrekking kan hebben op de goddelijke levenskracht in de fysieke wereld, op de godheid die het vaderland beschermt, of op het hemelse vaderland.

BOEK V

Athener: We hebben het over de goden en onze dierbare voorvaderen gehad. Nu is het moment gekomen om goed op te letten. Van alles wat de mens toebehoort is zijn eigen essentie, na de goden, het meest goddelijk, en die essentie is hem ook het meest vertrouwd. Wat de mens eigen is, kan in twee categorieën worden onderscheiden: het krachtige en goede dat de mens leidt, en het zwakke en mindere dat aan die leiding gehoorzaamt. Wat de mens leidt, verdient meer achting dan datgene in de mens [727a] wat geleid wordt. Daarom moet de mens na de leidende goden en de ondergeschikte goden bovenal zichzelf respecteren. Maar niemand weet hoe dat moet, al denkt men van wel, want men kan zichzelf slechts respecteren door zich alleen in te laten met het goddelijke bewustzijn dat goed is, want het zwakke is geen enkel respect waardig. Een mens die denkt dat hij beter kan worden van theorieën, bezittingen of bandeloosheid, wekt weliswaar de schijn dat hij zichzelf respecteert, maar in werkelijkheid wordt geen mens beter door zich te voeden met het zwakkere. Als een kind volwassen wordt, denkt het dat [b] het alles te weten moet komen. Het kind meent dat zelfrespect gelijk staat met zelfingenomenheid en het aarzelt niet om te doen waar het zin in heeft. Wij brengen daartegenin, dat dit zelfvernietiging is, en geen zelfrespect, terwijl we na de goden bovenal onszelf moeten respecteren. Wanneer de mens niet zichzelf maar anderen verantwoordelijk stelt voor zijn eigen vergissingen en voor het merendeel van zijn ellende, houdt hij zichzelf buiten schot, en op die manier denkt hij zichzelf te respecteren, [c] maar het tegendeel is waar: hij vernietigt zichzelf. Wanneer hij bij het genieten van de dingen de maat overschrijdt die door de wetgever is goedgekeurd, respecteert

hij zichzelf niet, want hij raakt vervuld van ellende en berouw, en dat geldt ook in het tegenovergestelde geval, als hij de moeilijke omstandigheden, de verschrikkingen, het leed en de pijn die hij moet doorstaan niet met opgeheven hoofd trotseert, maar ervoor wegloopt. Als je voor de dingen wegloopt, getuigt dat niet van eergevoel. Wie op zo'n manier handelt, respecteert zichzelf niet. Iemand die denkt dat zijn leven het hoogste goed is, respecteert zich- [d] zelf ook niet, integendeel. Zo iemand geeft toe aan het waanidee dat de wereld van de dood vol ellende is. Hij zou daar weerstand aan moeten bieden door te erkennen dat hij niet kan uitsluiten dat bij de goden in de onderwereld het hoogste goed te vinden is. Wie fysieke schoonheid stelt boven een goed karakter, ontkent zichzelf daar- [e] mee volledig, want als die voorkeur terecht zou zijn, zou ons lichaam meer waardering verdienen dan wijzelf, en dat is niet waar. Het aardse kan niet boven het goddelijke worden gesteld, en wie anders denkt, ontkent in zijn onwetendheid het kostbaarste dat hij heeft. Wie graag rijk wil worden op een oneerlijke manier en daar geen spijt [728a] van krijgt, bewijst zichzelf geen dienst met zijn bezit, integendeel. Hij verkoopt zijn eer en zijn integriteit voor een handvol goud. Alle goud op of onder de aardbodem weegt niet op tegen een goed karakter. Samengevat, iemand die zich niets aantrekt van de normen van goed en kwaad die de wetgever stelt, en dus niet uit alle macht het kwade mijdt en het goede nastreeft, ziet niet in dat hij zichzelf veracht en besmeurt. Slechte handelingen hebben [b] een vreselijk gevolg dat niemand voorziet. Toch kun je het geen straf noemen. Wie namelijk slecht handelt, wordt zelf slecht. Zo iemand mijdt goed gezelschap en wordt doof voor goede raad. Hij raakt daarentegen gehecht aan slecht gezelschap. En wie in die situatie terecht komt, ontkomt er niet aan om datgene te ondervinden

wat in zulk gezelschap gangbaar is.
[c] Slechte mensen zetten elkaar nu eenmaal aan tot slechte daden. Waarom is dit lot geen straf? Een straf is erop gericht om de mens goed en rechtvaardig te maken, en daarom is dit in plaats van een straf meer een soort wraak die het onvermijdelijke gevolg is van onrechtvaardigheid. Een slecht mens lijdt altijd, of hij nu aan deze wraak ontsnapt of niet. Ook al komt hij in goed gezelschap terecht, dan nog wordt hij niet van zijn slechte karakter verlost. En als hij in slecht gezelschap terechtkomt, gaat hij te gronde, hetgeen voor anderen de redding kan betekenen. In het algemeen kunnen we zeggen dat het de mens siert om steeds het goede te volgen en te proberen het minder goede te verbeteren. Er is geen instrument dat beter geschikt is om het goede te volgen en het kwade te [d] mijden dan het menselijk geweten. Deze volgzaamheid maakt dat het goede hem de rest van zijn leven vergezelt. Dit is het behoud van eigenwaarde, en dat is de tweede plicht van de mens. De derde plicht is natuurlijk eerbied voor het menselijk lichaam. Ook hier is dus weer de vraag waar deze eerbied uit bestaat, en de wetgever moet daar uitsluitsel over geven. Wat zal hij over dit onderwerp zeggen? De meeste waardering komt zeker niet toe aan [e] een mooi of een sterk of aan een snel of een gezond lichaam, zoals de meeste mensen denken, en ook niet aan een lichaam dat die eigenschappen juist mist. Een lichaam dat deze eigenschappen met mate bezit, maakt dat de mens maat houdt en standvastig is, want een lichaam dat te veel kan, maakt de bezitter ervan tot een onbehouwen opschepper, en een lichaam dat helemaal niets kan, maakt de mens laf en kruiperig. Hetzelfde geldt voor [729a] bezittingen in geld en natura. Te veel bezit leidt tot vijandschap tussen de mensen en tot burgeroorlog in de gemeenschap. Te weinig bezit heeft in het algemeen tot

gevolg dat men zijn vrijheid verliest. Ook kinderen zijn geen excuus om te azen op bezit, met het doel een grote erfenis na te laten, want daar schieten de kinderen noch de gemeenschap iets mee op. Iemand die jong is, moet zoveel hebben dat hij geen profiteurs aantrekt en toch nergens gebrek aan heeft: dat is het recept voor innerlijke harmonie en een goed karakter. Passend bezit in de juiste maat maakt dat lijden ons bespaard blijft, en daarom [b] moet men kinderen bescheidenheid meegeven in plaats van geld. Wij denken dit te bereiken door kinderen te straffen als ze brutaal zijn. Tegenwoordig houdt men de jongeren vaak voor dat ze overal eerbied voor moeten hebben, maar een wetgever doet er verstandig aan om juist de ouderen op te dragen de jonge mensen in ere te houden, en er goed op te letten dat een jongere niets slechts te horen of te zien krijgt van een oudere, want als de ouderen al gebrek aan waardigheid vertonen, zullen de [c] jongeren niet bij hen achterblijven. De beste opvoeding van de jeugd - en ook van de ouderen zelf - bestaat niet uit het maken van verwijten, maar uit het zelf in praktijk brengen van wat men graag bij een ander ziet. Eerbied voor de eigen familie, eerbied voor de familiegoden, eerbied voor de bloedband bepalen de goedgunstigheid van [d] de geboortegoden als men kinderen verwekt. Familieleden en vrienden gaan graag om met iemand die dankbaarder is dan zij verwachten, en die minder dankbaarheid van hen verwacht dan zij zelf bereid zijn te geven. De gemeenschap en de medeburgers bewijst men niet de grootste dienst door te streven naar de eerste plaats op de Olympische spelen, of naar glorie in een andere wedstrijd of op het slagveld, maar wel door bovenal de wet in eigen land in stand te houden, wat de beste manier is om het leven door te brengen. Verdragen met het buitenland [e] moeten worden nageleefd, want het kwaad dat door bui-

tenlanders of tegen buitenlanders wordt begaan, roept sneller een wrekende godheid wakker dan onrecht tussen burgers onderling. Een vreemdeling heeft hier geen familie of vrienden, en heeft dus des te meer recht op de welgezindheid van goden en mensen. Zo niet, dan staat de wreker, de goddelijke beschermgeest van de vreemdeling, [730a] maar al te snel klaar. Zijn bondgenoot is de Oppergod in diens rol van beschermer van de vreemdelingen. Wie ook maar een greintje verstand heeft, kijkt dus wel uit en zorgt ervoor dat hij bij zijn sterven niet een wandaad tegen een vreemdeling heeft begaan. Afgezien van het onderscheid tussen vreemdelingen en mensen uit eigen land, begaat men het ergste onrecht als men een vluchteling kwaad doet. Zo iemand komt tot ons in naam van de godheid, aan wiens hoede hij zich heeft toevertrouwd en onder wiens bescherming hij staat. Daarom zal dat onrecht niet ongewroken blijven.
[b] We zijn nu wel ongeveer klaar met de bespreking van onze omgang met onze ouders, onszelf, onze bezittingen en de gemeenschap, met onze vrienden en familieleden, en met medeburgers en buitenlanders. Toch is het nog steeds de vraag wat de beste manier van leven is. Daar gaan we het nu over hebben. Daarna moeten we het hebben over kwaliteiten die men niet met wetgeving kan opwekken, maar alleen door iemand te prijzen of te berispen, dus met een opvoeding die het individu volgzaam [c] maakt en hem bereid maakt de wetten te aanvaarden die hem worden voorgeschreven. De waarheid is altijd het richtsnoer voor goden en mensen. Wie wil dat de goden hem goedgezind zijn en dat hij gelukkig wordt, moet zich zonder uitstel aan de waarheid houden, zodat hij een zo groot mogelijk deel van zijn leven als een waarheidsgetrouw mens door het leven kan gaan. Zo iemand is betrouwbaar, in tegenstelling tot iemand die welbewust zijn

toevlucht neemt tot een leugen. Als men liegt tegen wil en dank, is onwetendheid de oorzaak. In geen van beide gevallen is men goed af, want onbetrouwbare mensen hebben net zo min vrienden als onwetende mensen. Hoe langer zulke mensen leven, hoe beter men hen leert [d] kennen, en als de ouderdom komt, rest hun eenzaamheid tot de dood. Of hun vrienden en kinderen nu in leven zijn of niet, ze staan in het leven als wezen. Alle lof daarentegen voor iemand die geen onrecht begaat, en dubbele lof voor degene die de onrechtvaardigen weerhoudt van het begaan van onrecht. De eerstgenoemde stelt zich alleen verantwoordelijk voor zichzelf, de laatstgenoemde stelt zich verantwoordelijk voor zichzelf en alle andere mensen bij elkaar, door het onrecht van anderen aan te geven bij de leiders van de gemeenschap. Wie de leiders van de gemeenschap zo goed hij kan helpt bij het handhaven van wet en orde, is goud waard voor de gemeenschap en mag geprezen worden voor zijn uitstekende karakter.
[e] Evenveel lof komt toe aan maatgevoel, intelligentie en al die andere deugden die men niet alleen zelf kan bezitten maar ook aan anderen kan meegeven. Iemand die dat laatste doet, verdient de grootste lof, en wie dat niet kan maar het wel zou willen, komt op de tweede plaats. Wie niet bereid is zijn goede kwaliteiten uit vriendschap met anderen te delen, omdat hij een jaloers karakter heeft, [731a] verdient daarvoor geen enkele waardering, maar dat is geen reden om zijn kwaliteiten niet te waarderen. Iedereen moet zonder meer een goed karakter proberen te verwerven, zonder daarbij jaloers te worden op anderen. Wie dat doet, is een steunpilaar voor de gemeenschap, want zelf werkt hij hard, en anderen hindert hij niet door lasterpraat over hen rond te strooien. Een jaloers mens vindt dat hij met lasterpraat moet proberen om van anderen te

winnen. Zo kan hij zich niet meer goed richten op het verwerven van een goed karakter, en anderen die daar wel [b] aan werken, ontmoedigt hij omdat ze met onrechtvaardige verwijten te maken krijgen. Zo verliest de hele gemeenschap het vermogen om naar goede kwaliteiten te streven, waardoor die een steeds slechtere naam krijgt. Ieder mens moet vurig zijn, en tegelijkertijd ook heel zachtmoedig. Onrechtvaardig gedrag van anderen kan, voorzover zij daar heel moeilijk of in het geheel niet van af te brengen zijn, alleen worden voorkomen door hen te bestrijden uit zelfverdediging, waarbij men niet moet aarzelen om te straffen. Dit kan men alleen doen uit nobele [c] verontwaardiging. Maar als het mensen betreft die wel van hun onrechtvaardig gedrag kunnen worden afgebracht, moet men zich eerst en vooral realiseren dat de onrechtvaardige niet uit eigen vrije wil onrechtvaardig is. Niemand haalt zich uit eigen vrije wil groot onheil op de hals, zeker niet als dat onheil hem treft in datgene waaraan hij de meeste waarde hecht. En we hebben al vastgesteld dat het meest waardevolle dat de mens heeft zijn eigen essentie is. In dat meest waardevolle laat hij geen kwaad toe uit eigen vrije wil, om het vervolgens de rest [d] van zijn leven mee te moeten dragen. Wie onrechtvaardig is en het kwaad met zich meedraagt, is beklagenswaardig, dus men mag mild zijn voor iemand die van zijn onrechtvaardigheid kan worden genezen. Men moet zijn verontwaardiging intomen en niet kwaad worden en als een vrouw blijven mokken. Maar bij iemand die volledig wordt beheerst door het kwade en door zijn slechte karakter, mag men zijn verontwaardiging de vrije teugel laten. Daarom moet een goed mens zowel vurig als zachtmoedig zijn.

Er steekt een heel kwalijke eigenschap in de meeste men- [e] sen, die men steeds goed probeert te praten in plaats van

te proberen ervan af te komen. Dit kwaad toont zich in de opvatting dat het goed is dat ieder mens veel van zichzelf houdt. In werkelijkheid komen alle verkeerde handelingen tot stand door een overmaat aan eigenliefde. De minnaar is blind als het gaat om datgene waarvan hij houdt, dus hij ziet niet goed wat rechtvaardig, goed en [732a] nobel is. Eigenliefde eert het eigene en niet de waarheid. Een groot mens vereert niet zijn eigen persoon noch wat hem eigen is, maar wel eert hij rechtvaardig gedrag, of dat nu het gedrag van hemzelf of van een ander is. Eigendunk is er ook de oorzaak van, dat iedereen zijn eigen onwetendheid voor wijsheid houdt. We weten om zo te zeggen niets, en toch denken we alles te weten. Daarom laten we [b] het niet aan anderen over om de dingen te doen waar we geen verstand van hebben, en het is logisch dat we dan vergissingen maken. Daarom moet een mens niet te veel eigenwaan bezitten, maar mensen navolgen die een voorbeeld voor hem kunnen zijn, zonder zich daarvoor te schamen.
Er zijn nog wat aanwijzingen van minder belang, die vaak worden herhaald en daarom niet minder nuttig zijn. Het zijn dingen waar we onszelf steeds op dienen te wijzen om te voorkomen dat we ze vergeten. Waar iets wegvloeit, moet er ook iets toestromen, en de herinnering stroomt toe zodra het inzicht wegvloeit. Men moet ook [c] overmatig lachen en weeklagen nalaten. Men moet het individu zowel als de gemeenschap aansporen om overmatige vreugde en overmatige rouw achterwege te laten en zich waardig te gedragen, want de beschermgod schenkt niet alleen voorspoed maar ook tegenspoed. De beschermgoden verzetten zich tegen handelingen die de mens in grote moeilijkheden brengen. Men moet de hoop vestigen op het goede dat de godheid schenkt, en ook mag men hopen dat de moeilijke omstandigheden

waaronder men nu gebukt gaat, worden vervangen door betere omstandigheden, en dat gunstige omstandigheden [d] nog gunstiger worden dan ze al waren omdat het lot de mens gunstig gezind is. Op dergelijke dingen mag men zijn hoop stellen. De herinnering eraan moet men zonder enige reserve in zijn leven toelaten, zodat men zichzelf en anderen hieraan kan herinneren, om het even of men speelt of met serieuze zaken bezig is. We hebben nu voor wat betreft de goddelijke wet bepaald [e] aan welke eisen de instellingen van de gemeenschap en de mens moeten voldoen. Maar er is ook nog een menselijke wet, en daar moeten we het nog over gaan hebben. Wij voeren onze gesprekken met mensen, niet met goden. De mens staat van nature bloot aan de invloeden van plezier, pijn en voorkeur. Dat zijn de draden waaraan levende wezens als het ware zijn opgehangen, want die invloeden domineren ons. Het voordeel van een nobele levenswijze is niet alleen gelegen in het feit dat men een goede reputatie [733a] heeft, maar ook in het feit dat degene die ervan wil proeven en het niet op jonge leeftijd afwijst, iets verwerft dat iedereen wil hebben, namelijk meer geluk en minder pijn dan een ander, en dat gedurende zijn gehele leven. Dat dit echt gebeurt, als men tenminste werkelijk op een goede manier leeft, zal weldra zonneklaar blijken. Maar wat is 'werkelijk goed leven'? Om het antwoord hierop te vinden moeten we ons het gesprek herinneren dat we tot nog toe hebben gevoerd. Is een goed leven iets natuurlijks [b] voor ons of iets onnatuurlijks? Het antwoord ligt in de vergelijking van een aangenaam leven met een leven vol lijden. Wij willen gelukkig worden en hebben beslist geen voorkeur voor leed. We ruilen ons geluk ook niet in voor een mengeling van geluk en leed, maar ons leed ruilen we gaarne daarvoor in. We willen minder lijden en we willen meer geluk, en als die twee elkaar in evenwicht houden,

weten we niet goed meer wat we willen. Geluk en leed zijn wisselende toestanden wat betreft intensiteit, heftigheid en gelijkmatigheid, en daarom hebben ze de ene [c] keer wel en de andere keer geen invloed op onze wil en onze keuze. We kiezen dus een leven waarin veelvuldig sprake is van intense en heftige gevoelens, mits het geluksgevoel daarbij de overhand heeft, maar als het tegendeel waar is, willen wij zo'n heftig leven juist niet. Als er sprake is van een leven waarin weinig gebeurt en waarin de gevoelens minimaal en gezapig zijn, terwijl het lijden domineert, dan willen we dat niet, maar als het tegendeel waar is, willen we het juist wel. In een leven waarin geluk en lijden elkaar in evenwicht houden, gaat een soortgelij- [d] ke redenering op: we houden van zo'n leven voorzover het ons tegemoet komt in onze voorkeur, en we wijzen het af in die aspecten die ons afkeer inboezemen. Ons leven is gebonden aan voorkeur en afkeer, en dat bepaalt wat wij wel en niet willen. Als we denken dat onze wil door iets anders wordt bepaald, begrijpen we niets van het leven of we missen levenservaring.
Hoe moet een mens nu leven? Hij moet wel de voorkeur geven aan wat hij zelf wil, boven datgene wat hem wordt opgelegd en wat hij niet wil. Zo moet ieder zichzelf [e] de wet stellen en de levenswijze kiezen die hem het dierbaarst en het aangenaamst is, terwijl deze ook de beste en nobelste levenswijze is. Pas dan verkrijgt de mens het geluk dat hem toekomt. Zo'n levenswijze moet gebonden zijn aan maat, aan inzicht en aan moed; en die levenswijze mag men gezond noemen. Deze vier kwaliteiten hebben vier tegengestelden: domheid, lafheid, bandeloosheid en ziekelijkheid. Wie maat houdt, zal altijd mild zijn en slechts in lichte mate genot en lijden ondervinden. Zijn [734a] impulsen en begeerten zijn kalm en drijven hem niet tot het uiterste. Een bandeloos mens ondervindt onverhoeds

een hevig lijden of geluk, intense en prikkelende impulsen, en begeerten die hem tot waanzin drijven. Wie maat houdt, ondervindt meer geluk dan lijden, en bij degene die bandeloos is, is het lijden intenser dan de geluksgevoelens, terwijl hij ook nog vaker lijdt dan dat hij gelukkig is. Het is dus wel duidelijk welke levenswijze ons het meeste geluk brengt, en wie een gelukkig leven wil leiden, [b] zal dus niet uit eigen vrije wil een bandeloos leven kiezen. Als we gelijk hebben, is er niemand die bandeloos leeft uit eigen vrije wil. Als er zoveel mensen zijn die geen maat houden, dan komt dat door hun onwetendheid of gebrek aan zelfbeheersing, of door een combinatie van beide factoren. Dus we kunnen concluderen dat bij een [c] gezond leven het geluk overheerst en bij een ongezond leven het lijden. Wij willen niet dat het lijden in ons leven de overhand krijgt, en als het geluk de overhand heeft, vinden we ons leven aangenaam. Als je maat houdt, intelligent bent en moed betoont, is er minder vaak beweging, de beweging is minder hevig en ze voltrekt zich op een [d] rustiger wijze, en dan ontmoet je meer geluk dan lijden in het leven. Daarom kun je maar beter moedig zijn en maat houden. Want een leven van maat, moed, inzicht en gezondheid is aangenamer dan een leven van lafheid, onwetendheid, mateloosheid en ziekte. Dus iemand die lichaam en geest goed verzorgt, leidt een gelukkiger leven dan wie dat niet doet, want zijn leven onderscheidt zich in schoonheid, rechtschapenheid en kwaliteit. Zo iemand [e] heeft bovendien een goede reputatie. En daarom: wie zo leeft, is veel gelukkiger dan degene die op de tegengestelde manier leeft.

Nu hebben we de inleiding tot de wetten gehad. Het is tijd voor de wet zelf, of liever gezegd voor het formuleren van de wetten waaraan de gemeenschap zich moet houden. Vergelijk het maar met het weven van een stof, of

met vlechtwerk. Het is niet mogelijk om schering en inslag uit hetzelfde materiaal te maken, want de schering moet sterker zijn dan de inslag. Terwijl de schering gedraaid wordt, moet ze heel blijven en strak staan, en de inslag moet zacht en vrij buigzaam zijn. Dit geeft ons een [735a] maatstaf voor wie veel en wie weinig verantwoordelijkheid in de gemeenschap kan dragen, en deze aanleg moet in de opvoeding al worden vastgesteld. Bij het grondvesten van een gemeenschap zijn er namelijk twee vragen: wie is er geschikt voor welke functie, en aan wat voor wetten is iedere functie onderworpen?

Maar aan deze vragen gaat nog een andere overweging [b] vooraf. Het eerste wat een schaapherder, een veeboer of een paardenverzorger moet doen, is het zuiveren van de kudde door gezonde dieren van een goed ras te scheiden van dieren van een slecht ras. Deze laatste zal hij naar een andere kudde zenden, en hij zal al zijn zorg richten op het goede ras. Hij weet immers dat het verloren moeite en onbegonnen werk zou zijn om een dier te onderhouden waarvan lichaam en geest gedegenereerd zijn als gevolg [c] van het karakter van het dier zelf of van slechte voeding. Zo'n dier richt ook de gezonde dieren van zuiver ras geheel en al te gronde, tenzij de herder tijdig overgaat tot het zuiveren van de kudde. Bij dieren is dit nog niet zo belangrijk, en we voeren het alleen bij wijze van voorbeeld aan, maar als het om mensen gaat, is het van wezenlijk belang dat de wetgever vaststelt en vervolgens per soort mens vastlegt wat zuivering inhoudt en hoe men de mens verder moet behandelen. Laten we ons voorlopig [d] maar beperken tot het aspect van zuivering. Er zijn vele methoden denkbaar, en de ene methode is gemakkelijker uitvoerbaar dan de andere. De wetgever die ook alleenheerser is, kan de minst gemakkelijke weg kiezen, omdat deze de beste is. Maar een wetgever die het niet alleen

voor het zeggen heeft, wanneer hij een nieuwe gemeenschap met nieuwe wetten grondvest, doet er goed aan de weg van de minste weerstand te kiezen. Zo komt hij er [e] immers ook. De beste methode is pijnlijk: het is een paardemiddel. Als men deze methode toepast, past men de combinatie van rechtspraak en vergelding toe die 'straf' heet. Daarbij kan men zelfs zover gaan dat men iemand straft met dood of verbanning, en wie de zwaarste misdrijven begaat en bovendien niet te corrigeren is, wordt verwijderd uit de gemeenschap omdat zo iemand de slechtst denkbare invloed uitoefent. Er is ook een zacht- [736a] aardiger manier om de gemeenschap te zuiveren. Als mensen zoveel honger lijden dat ze bereid zijn hun leiders te volgen in een aanval op de bezittende klasse, moet men dit als een ziekte beschouwen die nu eenmaal in het lichaam van de gemeenschap kan optreden, en men moet hen zoveel mogelijk weg laten gaan wanneer ze dat wensen. Hieraan kan men een mooie naam geven: emigratie. Zoiets moet de wetgever doen bij het stichten van een gemeenschap. Ons wacht een lichtere taak. In onze situatie hebben we geen emigratie of een andere vorm van ver- [b] wijdering nodig om de gemeenschap te zuiveren. Onze gemeenschap is als een meer waarin water stroomt dat uit vele bronnen en beekjes afkomstig is. Wij moeten zorgen dat het toestromende water zo zuiver mogelijk is, door het water uit sommige bronnen naar een andere plaats te leiden en door enige beekjes om te leiden. Toch ontkomt men bij het besturen van een gemeenschap niet aan moeilijkheden en gevaren. Maar goed, we hoeven onze theo- [c] rieën nu niet in praktijk te brengen, dus laten we ervan uitgaan dat we onze burgers zo geselecteerd hebben dat de gemeenschap redelijk vrij is van smetten. Slechte mensen die onze gemeenschap willen binnenkomen, weren we door allerlei hindernissen op te werpen, waarbij ze ook

nog lang moeten wachten, terwijl we goede mensen hartelijk welkom heten.
We mogen blij zijn als wij niet te maken krijgen met de heftige en gevaarlijke belangentegenstellingen die ontstaan zodra men schulden wil kwijtschelden of het land wil herverdelen. Dat gebeurde bij de landverhuizing ten [d] tijde van de Doriërs namelijk wel. Als de wetgever zoiets wil doen, kan hij enerzijds de oude rechten niet handhaven, want dan verandert er niets, maar hij mag ze ook niet veranderen. Er blijft dus maar één ding over: gedurende lange tijd steeds kleine veranderingen doorvoeren. De landbezitters die bereid zijn tot veranderingen moeten voldoende land hebben. Dan zullen ze in staat zijn iets [e] van hun bezittingen met de armen te delen, en dan zullen er ook schulden worden kwijtgescholden, en er zal land aan de armen worden toegewezen. Voorwaarde hiertoe is dat de rijken gevoel hebben voor juiste verhoudingen en beseffen dat armoede niet ontstaat door vermindering van bezit, maar door toename van hebzucht. Dit is de beste garantie voor een stabiele gemeenschap, en op dit sterke fundament kan men een politieke structuur opbouwen [737a] die past bij een gemeenschap met zulke verhoudingen. Als het fundament niet deugt, zal het niet gemakkelijk zijn zo'n gemeenschap te besturen. Wij kunnen aan deze problemen ontsnappen, zoals we al zeiden. Maar ook al doet het probleem zich in de gemeenschap die wij voor ogen hebben niet voor, toch is het goed om te vertellen hoe de oplossing van het probleem van schuldderving en herverdeling van land gevonden kan worden. Zij ligt hierin dat men zo rechtschapen wordt dat men ophoudt met het vergaren van rijkdommen. Een andere oplossing is er niet, geen eenvoudige en ook geen moeilijke. Een goede instelling is de basis voor iedere gemeenschap. Het eigendom van de mensen moet zo worden vastgesteld, dat

[b] niemand aanspraak maakt op andermans bezit, want geen zinnig mens zal enige medewerking verlenen aan de opbouw van de gemeenschap als hij nog oude rechten meent te hebben op iets dat een ander bezit. Maar wie, zoals wij, door een godheid in de gelegenheid wordt gesteld een nieuwe gemeenschap te stichten, waarbij geen oude vijandschappen meer bestaan, kan alleen door eigen schuld vijandschap veroorzaken, namelijk als het land en het huizenbezit onjuist onder de burgers wordt verdeeld. En dat zou toch het toppunt van onwetendheid zijn, de mens onwaardig.
[c] Hoe bereiken we een goede verdeling van land en huizen? Eerst moeten we weten hoeveel burgers we nodig hebben. Vervolgens moeten we de burgerij indelen in groepen en daarvoor moeten we weten hoeveel groepen er nodig zijn en hoe groot ze moeten zijn. Daarna moeten we het land en de huizen zo gelijk mogelijk over de burgers verdelen. Bij het vaststellen van het juiste aantal burgers moeten we rekening houden met de hoeveelheid land die tot onze beschikking staat, en met naburige staten. We willen niet [d] meer land dan nodig is om een zeker aantal mensen die maat kunnen houden redelijk te voeden, en de bevolking moet groot genoeg zijn om aanvallen van buitenaf te weerstaan en om enige hulp te kunnen bieden aan buurlanden die onrechtmatig worden aangevallen. We kunnen pas beslissingen nemen en de besluiten vastleggen nadat we de landstreek en de buurlanden hebben bezocht, maar om ons gesprek niet al te lang te laten duren, nemen we voorlopig genoegen met een schets van de situatie.
[e] Laten we aannemen dat er 5040 huishoudens zijn. Dat is een goed aantal. Onder deze huishoudens wordt het land verdeeld, en ieder huishouden is in staat het eigen stukje land te verdedigen. Het land en de huizen verdelen we

dus gelijkelijk onder de huishoudens, waarbij ieder huishouden zijn deel in eigendom verkrijgt. We delen het totaal aantal huishoudens door twee, door drie, enzovoort [738a] tot aan tien. Iedere wetgever moet verstand hebben van getallen, want de vraag is welk getal het nuttigst is voor de gemeenschap en welke eigenschappen dit getal moet hebben. Wij nemen het getal met de meeste opeenvolgende delers, zodat we de gemeenschap op alle mogelijke manieren kunnen opdelen. Of het nu oorlogstijd is of vredestijd, of het nu de ene overeenkomst of gemeenschappelijke onderneming betreft of de andere, en of het nu gaat om belastingen of om het verdelen van bezit, je kunt de 5040 gezinnen op precies 59 manieren in gelijke delen [b] verdelen. Men kan bijvoorbeeld 5040 delen door de getallen 1 tot en met 10.
Deze dingen moet de wetgever op zijn gemak en in alle ernst overwegen, en er zijn goede redenen om deze wetmatigheden te betrekken bij het grondvesten van een gemeenschap. Niemand die een nieuwe gemeenschap opbouwt of een zieke gemeenschap geneest, zal voorbijgaan aan wat over de goden en hun heiligdommen is voorgeschreven. Bij het beantwoorden van de vraag wat voor heiligdommen er moeten worden opgericht en aan welke god of godheid ze moeten worden gewijd, erkent ieder re- [c] delijk mens het gezag van de orakels van Delphi en Dodona, het gezag van Ammon en uitspraken waaraan men van oudsher geloof hecht, of deze nu zijn geopenbaard in visioenen of door goddelijke inspiratie. Zo zijn de offerriten ontstaan die we in onze eigen traditie vinden en van de Etrusken, de Cyprioten of andere volkeren hebben overgenomen. Op grond van deze tradities ontstaan orakels, standbeelden, altaren en tempels en ook de heilige grond die erbij hoort. Geen wetgever mag hier ook maar [d] met een vinger aankomen. Aan iedere sectie van de bur-

gerij moet hij een god of een halfgod toewijzen, terwijl het gebied dat bestemd is voor de heiligdommen het eerst moet worden toegewezen, met alle bezittingen die daarbij nodig zijn. Als de leden van een sectie uit de burgerij bij elkaar komen op de daarvoor bestemde tijd, mag er nergens gebrek aan zijn, en de mensen moeten vriendschap met elkaar sluiten door te offeren aan de goden. Zo zullen ze elkaar leren kennen en met elkaar vertrouwd raken, en [e] deze vertrouwdheid is het hoogste goed voor een gemeenschap. Maar wanneer de mensen binnenshuis blijven en elkaar mijden, krijgt niemand ooit de waardering en de verantwoordelijkheid die hem toekomt, en niemand wordt recht gedaan. Iedereen moet naar onderlinge eenheid streven, in welke gemeenschap hij zich ook bevindt, en hij moet zich niet anders voordoen dan hij is, maar juist altijd eenvoudig en oprecht zijn, zonder te huichelen.
[739a] De volgende stap in het wetgeven is op het eerste gezicht even opmerkelijk als een dammer die een schijf van zijn basislijn weghaalt. Toch moet iedereen die zijn rede en ervaring gebruikt, erkennen dat geen enkele gemeenschap de ideale kan evenaren. Misschien denkt men dat een wetgever het ideaal kan bereiken omdat men gewend is aan het idee dat een wetgever per definitie ook alleenheerser is. Toch is het beter om eerst de beste gemeenschap en dan de op een na beste te beschrijven, enzovoorts. Na onze beschrijvingen laten we de keus aan degene die de [b] leiding heeft bij het stichten van de kolonie. Dus we gaan nu de meest hoogstaande, de op een na meest hoogstaande en de op twee na meest hoogstaande gemeenschap beschrijven. Vervolgens laten we de keus aan Kleinias en ieder ander die naar eigen inzicht het goede van zijn eigen traditie wil uitkiezen en voor een nieuwe stad wil behouden. Om te weten te komen welke staat, welke gemeen-

schap en welke wetgeving de beste is, nemen we onze toe- [c] vlucht tot een oud gezegde: 'Vrienden delen alles samen'. Zo is dat, en zo zal het altijd zijn. Geen man mag vrouwen en kinderen voor zichzelf houden, alle bezittingen moeten worden gedeeld, en uit alle macht wordt alles afgeschaft wat 'van mij' is, ook alles wat van nature 'van mij' is, zoals ogen, oren en handen. Zien, horen en han- [d] delen zijn vervat in eenheid. Zo prijzen we en laken we allen dezelfde dingen, wij zijn om het- zelfde blij of bedroefd, en onze wetten, die van de gemeenschap een zo groot mogelijke eenheid maken, zijn zo goed dat ze de opperste deugd vertegenwoordigen. Of er nu goden of goden- kinderen in zo'n stad leven, ze brengen hun leven in blijdschap door. Dit is de ideale gemeenschap, en op [e] dit ideaal moeten we ons zo goed mogelijk richten. De gemeenschap die we hiervoor hebben beschreven, komt heel dicht bij die staat van onsterfelijkheid. Zij neemt de tweede plaats in. De gemeen- schap die op de derde plaats komt, hopen we verderop nog te beschrijven. Wat valt er verder over onze gemeenschap te zeg- gen? Hoe ontstaat ze?

We hebben nu het land en de huizen verdeeld, waarbij [740a] we niet uitgaan van gemeenschappelijk bezit van land, want dat is te veel gevraagd van het huidige mensengeslacht gezien de opvoeding en de scholing die we hebben genoten. Maar laten we het bezit in ieder geval verdelen met de bedoeling dat ieder deel als het bezit van de gemeenschap moet worden beschouwd. Daarom ook moeten we het moederland nog beter dienen dan een kind zijn moeder, want het land is een godheid die meesteres is over haar sterfelijke bewoners. Deze houding moet men [b] ook hebben tegenover de plaatselijke goden en de goddelijke krachten. Maar hoe zorgen we dat deze geestes- houding bewaard blijft? Het aantal huishoudens moet altijd

even groot blijven als in het begin. Er is een manier om dit te bereiken, die in iedere gemeenschap werkt. Eén van de zonen mag het gehele familiebezit erven, en de vader mag zijn erfgenaam zelf uitkiezen. Die zoon wordt de opvolger en krijgt de zorg toevertrouwd voor de goden, voor de voortzetting van de familie en voor de verplichtingen jegens de gemeenschap en jegens de levenden zowel als [c] de doden. Van de overige kinderen huwelijkt hij de meisjes uit, als die er zijn. De wet hiervoor moeten we nog vaststellen. De jongens moet hij laten adopteren door medeburgers zonder zonen, als die dat willen. Maar als ze niet willen en er ontstaat een overschot aan zonen of dochters of juist een tekort omdat men niet in staat is [d] kinderen te verwekken, dan moet er een opperst gezag zijn dat deze problemen oplost en ervoor zorgt dat het aantal huishoudens op 5040 blijft staan. Er zijn vele mogelijkheden. Bij een geboorteoverschot kan men het aantal geboorten beperken, en in het tegenovergestelde geval kan men het verwekken van kinderen stimuleren. Men [e] maakt hierbij gebruik van waardering, afkeuring en vermaningen van ouderen aan jongeren. In het uiterste geval, als er geen manier meer is om het aantal van 5040 huishoudens in stand te houden omdat de mensen in hun lichtzinnigheid een bevolkingsoverschot veroorzaken, rest nog altijd de oude oplossing waarover we het al vaak hebben gehad: we kunnen in alle vriendschap medeburgers wegsturen om een kolonie te stichten, waarbij we de mensen uitkiezen voor wie dat goed is. Als daarentegen [741a] de gemeenschap veel mensen kwijtraakt aan een allesverslindende epidemie of een verwoestende oorlog, neemt het aantal huishoudens af. En al willen we geen burgers toelaten die niet onze eigen opvoeding hebben genoten, toch kan zelfs God het noodzakelijke dan niet meer tegenhouden.

Uit wat we nu hebben gezegd kunnen we een raadgeving afleiden die als volgt klinkt: 'O edelsten van alle mensen, laat niet af in uw waardering voor gelijkgestemdheid, gelijkheid, eenheid en eensgezindheid. Houdt u daarbij aan de natuurwet in de gedaante van het getal en aan alle [b] andere heilzame principes. Bewaar het voorgeschreven aantal huishoudens uw leven lang, verwaarloos de juiste mate van individueel bezit niet door de burgers dingen van elkaar te laten kopen, want anders is de goddelijke verdeling van bezit niet meer uw bondgenoot, en de wet evenmin. Want de wet heft bovenal de waarschuwende [c] vinger op tegen de overtreder door te stellen dat ieder die het hem toekomende bezit accepteert of weigert, dat moet doen in de wetenschap dat de aarde de eerbiedwaardigste godheid is. Dat is de reden dat priesters en priesteressen moeten bidden tijdens het eerste, het tweede en het derde offer op zijn stuk land, en dat iemand die zijn land verkoopt of weggeeft, daarvoor een passende straf moet ondergaan. Men zal de verdeling van land voor komende generaties vastleggen op cederhouten tabletten die in de heiligdommen worden geplaatst.
[d] Als er toezicht komt, wordt dat toevertrouwd aan de meest oplettende leider, zodat geen vergrijp verborgen blijft en de dader gestraft wordt voor zijn ongehoorzaamheid aan God en de wet. Hoe heilzaam dit voorschrift voor iedere gemeenschap is die zich eraan houdt - mits er gezorgd is voor een passende organisatie binnen de gemeenschap - kan eigenlijk alleen de ervaring leren, en dan [e] niet de ervaring van een slecht mens, maar die van iemand met een goede levenswandel. In deze staatsinrichting is geen plaats voor het verwerven van enorme rijkdommen. Niemand mag inhalig zijn, want dat is een vrij mens onwaardig. Wie er alles voor over heeft om rijk te worden, is platvloers en onvrij. Daarom mag een dergelijke houding

nooit met rijkdom worden beloond. Bovendien moet het [742a] privé-bezit van goud en zilver bij de wet worden verboden, behalve muntgeld voor dagelijks gebruik, waar geen handwerksman buiten kan, omdat hij zijn arbeiders, slaven zowel als immigranten, daarmee moet onderhouden. Dit muntgeld mag alleen binnen de eigen gemeenschap waarde hebben, en niet daarbuiten. De Griekse munt heeft de gemeenschap nodig om veldtochten, bezoeken [b] aan het buitenland, staatsbezoeken en dergelijke te kunnen financieren. Als een burger voor privézaken naar het buitenland moet gaan, mag dat na toestemming van de regering, en als hij bij terugkomst nog vreemd geld over heeft, moet hij dat tegen de juiste koers omwisselen bij de staatskas. Als iemand wordt betrapt op het achterhouden van vreemd geld, moet dat in beslag worden genomen. Een ander die ervan afweet en niets zegt, staat bloot aan dezelfde afkeuring en smaad als de dader, en net als deze moet hij worden veroordeeld tot een boete van minstens de tegenwaarde van het achtergehouden vreemde geld. [c] Bij het sluiten van huwelijken mag door geen van beide families een bruidsschat worden gegeven. Men kan geen geld geven aan een ander behalve op basis van vertrouwen, en men kan geen geld van een ander lenen tegen rente. De schuldenaar zal namelijk het recht hebben om terugbetaling van de hoofdsom en de rente te weigeren. Dat dit de beste regels zijn die men voor een gemeen- [d] schap kan opstellen, wordt duidelijk als men het oorspronkelijke doel van de wet in ogenschouw neemt. Volgens ons zijn de bedoelingen van een staatsman die de rede volgt anders dan de meeste mensen denken. Volgens hen streeft een goed staatsman ernaar dat de gemeenschap rijkdommen vergaart, in de vorm van goud en zilver, en dat ze zoveel mogelijk macht verwerft te land en op zee. Deze wetgever streeft er volgens hen ook nog naar

[e] dat zijn gemeenschap de beste en de gelukkigste is die er bestaat. Sommige van deze doeleinden zijn haalbaar, andere niet. De wetgever zal het haalbare nastreven en zich geen vergeefse inspanningen getroosten om dingen te bereiken die toch niet haalbaar zijn. Nu gaan geluk en deugd vrijwel altijd samen, dus daar streeft de wetgever naar. Maar men kan niet steenrijk zijn en toch een goed mens, als men tenminste diegenen als rijk beschouwt die men in het normale spraakgebruik rijk noemt. Volgens [743a] die definitie is iemand rijk als zijn bezittingen veel geld waard zijn. Ook een slecht mens kan in die zin rijk worden. Als dat waar is, ontken ik dat een rijk mens ook gelukkig kan zijn als hij niet tevens een goed mens is. Een hoogstaand karakter is echter onverenigbaar met buitensporige rijkdom. 'Waarom?' zou men kunnen vragen. Het antwoord is dat men door toepassing van eerlijke én oneerlijke methoden meer dan twee keer zoveel bezit kan [b] verwerven als wanneer men zich uitsluitend beperkt tot eerlijke methoden. Wie aan goede noch slechte dingen geld wil uitgeven, geeft minder uit dan de helft van wat iemand uitgeeft aan goede dingen alleen. Degene die twee keer zoveel wint als zijn deugdzame tegenspeler, en de helft uitgeeft van wat deze tegenspeler uitgeeft, zal altijd meer bezitten dan die deugdzame mens. Hij zal niet slecht zijn als hij spaarzaam is, maar als zelfs die deugd ontbreekt, deugt er niets meer aan hem. Een goed mens zal hij in ieder geval niet zijn. Wie zonder scrupules alleen neemt en nooit iets geeft, ook niet als dat zou moeten, [c] wordt rijk. Een door en door slecht mens verspilt zelfs wat hij heeft en wordt arm. Wie zijn geld uitgeeft aan goede dingen en het op rechtmatige wijze verdient, zal niet gauw steenrijk of straatarm worden. Dus we hebben gelijk als we zeggen dat overmatige rijkdom onverenigbaar is met een goed karakter, en een goed karakter is een

noodzakelijke voorwaarde om gelukkig te kunnen worden.
We zijn ervan uitgegaan dat het doel van onze wetten is de mensen zo gelukkig mogelijk te maken door onder- [d] linge genegenheid. Onderlinge vriendschap is echter uitgesloten als er veel rechtszaken en misdaden voorkomen. Dat moeten uitzonderingen blijven. Wij menen dat er geen goud of zilver in de gemeenschap mag circuleren, dat men selectief moet zijn in de manier waarop men geld verdient, dat men geen rente mag heffen, en ook dat men geen onrein vee mag houden. Laat men tevreden zijn met wat het land opbrengt, en niet zoveel bezit verwerven dat men uit het oog verliest waarvoor bezit dient. Het bezit is er ten dienste van de mens en zijn lichaam, en die twee zullen alleen deugen als de lichamelijke opvoeding en alle [e] andere aspecten van de opvoeding niet worden verwaarloosd. Daarom hebben we meermalen gezegd dat geld verdienen niet het hoogste doel is. Er zijn drie dingen waarvoor de mens moet zorgen. De zorg voor het verwerven van bezit komt op de laatste plaats; op de één na laatste plaats komt de zorg voor het lichaam en op de eerste plaats de zorg voor het menszijn zelf. Als we deze rangorde aanhouden, hebben we onze gemeenschap goed in- [744a] gericht. Maar als er wetten zijn die gezondheid stellen boven maatgevoel, of rijkdom boven gezondheid en maatgevoel, dan deugt er iets niet. Dus moet de wetgever zich voortdurend afvragen: 'Wat is het doel?' en 'Hoe wordt het bereikt?' Alleen zo kan hij misschien zijn wetgevende taak volbrengen, zodat anderen zich geen zorgen meer hoeven te maken.
We hebben gezegd hoe ieder gezinshoofd het toegekende [b] familiebezit moet beheren. Wat zou het mooi zijn als iedere kolonist ook in alle andere opzichten gelijk was aan zijn medekolonisten. Dat is helaas niet zo. De één brengt

meer bezit mee dan de ander, en de vele belangen die in de gemeenschap een rol spelen, vergen een verschil in status tussen de burgers. Dat is billijk, want de macht die iemand heeft en de belasting die hij moet afdragen, moeten beide worden afgemeten aan wat hij waard is. Daarbij moet niet alleen worden gekeken naar goede of slechte af- [c] komst, of naar lichaamskracht en uiterlijke schoonheid, maar ook naar de hoeveelheid bezit die hij meebrengt. Onenigheid wordt namelijk alleen voorkomen als men de maatschappelijke positie en de macht daarvan afmeet aan de ongelijke omstandigheden waarin de burgers verkeren. We moeten daarom vier klassen maken, die we bijvoorbeeld de eerste tot en met de vierde klasse kunnen noemen. Het criterium is hoeveel men bezit. Wordt men armer of rijker, dan gaat men over naar een andere klasse. Dat is billijk.

[d] Vervolgens heb ik nog een wet in gedachten. Het is niet de bedoeling, denk ik, dat het ergste kwaad dat er is in de gemeenschap zal opduiken. Ik bedoel een burgeroorlog, die je beter een verscheuring zou kunnen noemen. De voorwaarde hiervoor is dat er geen schrijnende armoede of overmatige rijkdom mag voorkomen. Dus de wetgever moet paal en perk stellen aan zowel rijkdom als armoede. Men mag niet armer worden dan de waarde van de eigen grond en dat grondbezit mag niet verminderen. Daar [e] moeten de leiders en alle mensen van goede wil op toezien. Men mag maximaal vier keer zoveel bezitten als het eigen grondbezit waard is. Wie door eigen vindingrijkheid, door giften, door handel of door het een of andere [745a] toeval meer bezit verwerft dan dat, gaat alleen vrijuit als hij het overschot aan de gemeenschap of aan de gemeenschapsgoden schenkt. Wie zich niet aan de wet houdt, raakt de helft van het overschot kwijt aan degene die hem aangeeft, en de andere helft aan de goden. Verder wordt

dit feit openbaar gemaakt door de toezichthouders. Die worden bij de wet benoemd om alle rechtszaken op een [b] eenvoudige en vooral heel duidelijke manier tot een goed einde te brengen. Bovendien is het heel belangrijk dat de gemeenschap zich op een centraal gelegen plaats vestigt, waar alles aanwezig is wat een stad nodig heeft. Het is niet moeilijk te bedenken en voor te schrijven wat er op dit gebied moet gebeuren. Daarna moet de wetgever het land in twaalf delen verdelen, maar eerst moet hij het heiligdom van Hestia, Zeus en Athene stichten onder de naam 'akropolis', en [c] daaromheen moet hij een muur bouwen. Uitgaande van die muur moet hij de stad en de gehele omgeving in twaalf delen verdelen. De twaalf delen moeten gelijkwaardig zijn, dus delen met vruchtbaar land moeten een kleine en delen met onvruchtbaar land een grote oppervlakte hebben. Hij moet het land in 5040 percelen verdelen, die ieder weer in tweeën worden gesplitst. Dan krijgt ieder huishouden twee percelen, één dicht bij de stad en een verder weg. Wie een perceel heeft dat aan de stad grenst, krijgt een tweede perceel aan de grens van het grondgebied van de gemeenschap. Wie een perceel heeft in de tweede ring in de stad, krijgt een perceel dat nog door de buitenste ring van percelen van de grens wordt gescheiden, en zo gaan we verder. Daarbij moet, zoals gezegd, bij [d] het bepalen van de grootte van de percelen rekening gehouden worden met de kwaliteit van het land. De burgerij moet in twaalf secties worden verdeeld. Iedere sectie krijgt een gelijkwaardig deel van alle bezittingen, die tevoren zijn geïnventariseerd. Deze secties worden elk toegewezen aan één der twaalf goden en van nu af aan 'stam- [e] men' genoemd. De stad moet net als het platteland in twaalf delen worden gedeeld, en ieder huishouden moet een huis in het centrum en een huis aan de buitenkant

van de stad krijgen. Daarmee is de stichting van de stad voltooid.
Maar er is één ding dat we vooral niet uit het oog moeten verliezen. De omstandigheden zullen zeker niet volledig [746a] meewerken om zo'n gemeenschap volgens plan te stichten. Er zullen altijd mensen zijn die niet tevreden zijn met deze manier van samenleven, waarbij ieder zijn leven lang evenveel bezit en maat houdt bij het verwekken van kinderen. Men neemt er niet altijd genoegen mee dat er geen goud aanwezig is en dat de wetgever aan de mensen de beperkingen oplegt die hij hun volgens onze theorie zou moeten opleggen. Denk ook maar aan de verdeling van land en huizen, waarbij een perceel en een huis op een centrale plaats worden gecombineerd met een perceel en een huis die verder weg liggen. Dat klinkt als een [b] wensdroom of als een samenleving van wassen beelden in een wassen stad. Dat zijn steekhoudende bezwaren, en de wetgever moet dan ook weer bij zichzelf te rade gaan. De wetgever geeft ons vervolgens antwoord en zegt: 'Vrienden, denk niet dat ik niet inzie wat uw bezwaren zijn, want er is zeker iets voor uw standpunt te zeggen. Maar als we ons met de toekomst bezighouden, moeten we het ideaal van rechtvaardigheid voor ogen houden en tonen wat er vanuit dat ideaal bezien zou moeten gebeuren, zonder terug te schrikken voor de gevolgen van de meest [c] hoogstaande en waarachtige principes. Als blijkt dat het onmogelijke wordt gevraagd, moeten we niet halsstarrig zijn en het onmogelijke laten varen. Dan kiezen we uit de mogelijke alternatieven datgene wat het ideaal het dichtst benadert en we proberen dat te verwezenlijken.' De wetgever moet zich volledig op zijn ideaal kunnen concentreren. Pas dan kunnen we samen met hem beoordelen wat [d] wel en niet haalbaar is op het gebied van wetgeving. Hoe dan ook, wie iets bouwt, moet zorgen dat het in alle on-

derdelen goed in elkaar zit.
Daarom moeten we nu bekijken hoe we die twaalf stukken kunnen onderverdelen om tot het uiteindelijke aantal van 5040 te komen. In die opeenvolging ontstaan er clans, districten en wijken, en ook de organisatie van het leger bij het opstellen van de manschappen in slagorde of in een colonne is gebaseerd op deze opeenvolging. Ook het muntstelsel, de oppervlakte- en rekenmaten en het gewichtenstelsel zijn gebaseerd op het getal 5040 en zijn delers. De wet moet dit alles regelen, waarbij de juiste [e] maat en harmonie in acht moeten worden genomen. De wetgever moet niet bang zijn om nog verder te gaan, zelfs als men hem te gedetailleerd vindt. Hij moet erop toezien [747a] dat zelfs de werktuigen afmetingen hebben die aan maat zijn gebonden. Hij moet ervan uitgaan dat de wetmatigheden en variatiemogelijkheden van de getallen hun nut op alle gebieden bewijzen, dus niet alleen in de wiskunde zelf, maar ook bij het meten van breedte en diepte, bij toonhoogtes en bij bewegingen, of die nu in een rechte lijn omhoog en omlaag plaatsvinden of in een cirkelgang. Bovendien mag de wetgever niet vergeten om alle burgers zoveel mogelijk aan deze getalsmatige ordening te hou- [b] den. Er is in de economie, de staatkunde en de andere vakgebieden geen leerstof die zo effectief is als de studie van het getal. Allereerst maakt deze de slaapkop en de domkop wakker. Ze worden leergierig en scherpzinnig, en krijgen een goed geheugen. Door goddelijk vakmanschap doet de rekenkunde de mens boven zichzelf uitstijgen. Als de wetgeving en de staatsinstellingen ervoor [c] kunnen zorgen dat gebondenheid en hebzucht worden uitgebannen, waardoor er goed en profijtelijk gestudeerd kan worden, is de studie van het getal een goede opvoedingsmethode. Zo niet, dan ontstaat er geen wijs mens maar een gewiekst mens. Dit type mens zien we veel in

Egypte en ook in Phoenicië en elders. De oorzaak ligt in de gebondenheid aan andere interesses en aan bezit, en deze gebondenheid kan worden veroorzaakt door een slechte wetgeving, door ongelukkige omstandigheden [d] en ook door een moeilijk karakter. Daarbij mogen we niet vergeten, Megillos en Kleinias, dat de plaats waar men zich bevindt mede bepalend is voor de mate waarin er goede dan wel slechte mensen worden geboren. Daar moeten we dus in de wetgeving rekening mee houden. Tot de factoren die de geschiktheid van een streek bepalen, behoren de klimatologische omstandigheden zoals wind, temperatuur en regen, en ook het voedsel dat door [e] de aarde wordt voortgebracht. Deze factoren beïnvloeden niet alleen het lichaam, maar ook het innerlijk van de mens. De beste streken zijn die waar goddelijke inspiratie heerst en waar goddelijke krachten heersen over de verschillende delen van het land, die de ene mens een goed en de andere een slecht bestaan verschaffen. Met deze fac- [748a] toren zal een met rede begiftigde wetgever altijd rekening houden, voorzover het een mens althans gegeven is om op deze dingen zicht te hebben, en hij zal er zijn wetten op afstemmen. Dat moet gij ook doen, Kleinias. Als ge een kolonie wilt stichten, moet ge op dit soort dingen letten.

Kleinias: Wat geeft ge mij toch geweldige adviezen, vreemdeling uit Athene.

BOEK VI – INLEIDING

Er zijn drie soorten oorzaken die maken dat er op verschillende plaatsen verschillende geestelijke vermogens voor de mens beschikbaar zijn. Hierover heeft Platoon het in het kort op het einde van het vorige boek. Het lijkt mij de moeite waard om met behulp van dit onderwerp het vijfde boek als het ware met het zesde te verbinden. Een bepaalde plaats kan de eigenschap hebben dat daar betere of slechtere mensen worden geboren dan elders. De oorzaak hiervoor kan van menselijke, natuurlijke of goddelijke oorsprong zijn. Bij de mensen zijn er verschillende wetten, opvoedingsmethoden en gewoonten. In de natuur vinden we verschillende elementen en verschillende soorten voeding. De goddelijke macht - en dan zie ik de hemel als de vertolker van het goddelijke - is de macht van sterren en godheden. Platoon geeft aan dat sommige gebieden in de hemel worden geregeerd door sterren en andere door goden, dat wil zeggen: door hogere orden van engelen, en hij zegt dat de landstreken op aarde evenzo door geestelijke machten, dat wil zeggen: door lagere orden van engelen, worden bestuurd. Hierop doelt ook het principe in de sterrenkunde dat landstreken bij hemelstreken en steden bij ascendanten horen.
Het is opmerkelijk hoeveel geestelijke vermogens hij onderscheidt, en hoe gevarieerd de geestelijke machten zijn die horen bij de familie van ieder mens. Hoe het gebeurt, weten we niet, maar het is onmiskenbaar dat de kracht van hogere geesten onze geest vervult. Wij zien toch duidelijk genoeg hoe de hogere lichamen ons lichaam beïnvloeden. De lucht brengt bijvoorbeeld voortdurend allerlei veranderingen teweeg. Ook die hogere geesten beïnvloeden ons lichaam, namelijk door onze geest te beïnvloeden. Alles wat het menselijk lichaam ondervindt,

wordt veroorzaakt door die geestelijke machten of door de hogere lichamen. Dit heeft weer zijn weerslag op de geest, voorzover deze zich vanaf de geboorte of tijdens het leven heeft vereenzelvigd met het lichaam. Het verschil is dat die lichamen ons lichaam nodig hebben om onze geest te beïnvloeden, terwijl de geestelijke machten daarvoor niet alleen ons lichaam ter beschikking hebben, maar ook onze geest, en bovendien nog die geestelijke macht die de natuurfilosofen nu eens de Geestesknoop en dan weer de Lichaamsknoop noemen.
We moeten in ieder geval onthouden dat al onze kracht en al onze bewegingen afkomstig zijn van hogere machten, en dat ze ons van nature altijd tot het Goede leiden, zoals ook de hemelse invloeden ons altijd tot het Goede leiden. Dit betekent dat men Saturnus niet de schuld mag geven van de somberheid en de zuinigheid die men aantreft bij mensen met een halsstarrig karakter. Ook is Mars niet schuldig aan onbesuisdheid en agressie, Mercurius niet aan bedrog en boosaardigheid, en Venus niet aan seksuele losbandigheid. Een ongunstige invloed vanuit ons karakter, onze voeding of onze opvoeding kan wel maken dat de waardigheid die Saturnus eigen is, wordt omgezet in een slechte eigenschap die op waardigheid lijkt. Zo kan de grootmoedigheid van Mars verworden tot overmoed, want overmoed heeft inderdaad iets weg van grootmoedigheid. De ijver van Mercurius kan zo verworden tot boosaardigheid, en de liefde van Venus tot seksuele begeerte. De zon zendt zijn stralen uit, die ons doen zien en doen leven, maar toch verliezen mensen hun gezichtsvermogen en hun leven. Mensen die in de open lucht gezond en wel zijn en het van nature warm hebben, zullen koorts krijgen in een gesloten ruimte. Dus onder de weldadige zonnestralen komt toch kwaad tot stand, en dat is niet de schuld van universele invloeden maar van

invloeden op een lager niveau. Zo zijn de krachten van de sterren van nature goed en die van de godheden zelfs verheven, maar toch kan het kwaad, afkomstig van een lager niveau in de schepping of van slechte gewoonte, een ziekte in het lichaam of een slechte tendens in de geest doen ontstaan. In het universum bestaan geen slechte tendens en geen kwaad. Zo kan de tweede of de zevende stem in een meerstemmig gezang op zichzelf beschouwd lelijk klinken, maar in de samenklank met de overige stemmen mooi. Soms beschouwen de volgelingen van Platoon de lagere geestelijke machten als slecht, omdat het hun functie is ons te brengen tot het goede op het laagste niveau: het zintuiglijke genot van de voortplanting. Daarmee leiden ze ons terwille van het geringste goed dat er is, af van het hoogste goed, en dus kan men ze in deze context slecht noemen. Ze zeggen ook, en ik vestig hier nu de aandacht op, dat de hoogste geestelijke machten ons leiden tot het goede dat voortkomt uit contemplatie, de middelste tot het goede dat voortkomt uit handeling en de laagste tot het goede dat voortkomt uit wensen. Dit alles kunnen we gebruiken en misbruiken. Als we het gebruiken, komt er iets goeds tot stand, en als we het misbruiken, iets slechts. Platoon noemt deze machten en goden ingezetenen van het vaderland, niet omdat ze daaruit zijn geboren, maar omdat de mensen die daar zijn geboren hen met bijzondere zorg vereren. Hij heeft het verder over de gelukzalige gemeenschap die door godenzonen in stand wordt gehouden. Men kan hierbij denken aan het hemelse Jeruzalem, dat door engelen en zuivere geesten wordt bewoond, maar ook aan het gelukkige leven van diegenen die hij in de *Phaidoon* de gelukzaligen noemt: dezen bewonen de hoogste delen van de hemel en gaan om met de goden.

In Boek VI gaat hij verder met het vastleggen van de

openbare ambten. Hij geeft aan hoeveel het er zijn, hoe de gezagsdragers moeten worden benoemd en wat de functie is van iedere gezagsdrager. Platoon wijst erop dat het benoemen van magistraten veel zorg vereist, want als men goede wetten maakt zonder goede gezagsdragers te benoemen, heeft de gemeenschap hier niets aan, integendeel. Of men de gezagsdragers nu selecteert of laat kiezen, de kandidaten moeten vanaf hun puberteit uitmunten in oprechtheid, en voor hun ouders moet dat ook gelden. Zulke mensen weten welke gewoonten de leden van de gemeenschap moeten hebben.

Het is opmerkelijk hoe zorgvuldig Platoon is bij het vastleggen van de hiërarchie in de openbare functies en de inhoud daarvan. Hij besteedt aandacht aan het behartigen van belangen van mensen, aan de eredienst, aan oorlog en vrede, en aan het bestuur in de stad en op het platteland. We herkennen en waarderen de regeringsvorm van de raad van regenten. Die heeft iets weg van het koningschap en ontaardt niet in de heerschappij van het volk. Hij houdt het midden tussen de enkeling enerzijds en het volk anderzijds.

Bij het verdelen van het bezit onder de leden van de gemeenschap moet men steeds het principe van gelijke verdeling toepassen. Hiermee wordt geen getalsmatige gelijkheid bedoeld, of dat iedereen evenveel krijgt naar afmeting en gewicht, want dat is vaak genoeg helemaal niet eerlijk. Platoon bedoelt gelijke verhoudingen, waarbij bezit wordt afgemeten aan verdienste. Iedereen moet zoveel krijgen dat de verhouding in verdienste tussen twee personen gelijk is aan de verhouding in bezit. Dus de mensen bezitten niet evenveel, maar zoveel als hun verdienste toelaat. Want ge moet weten dat er twee soorten gelijkheid zijn: gelijkheid in bezit en evenredigheid van bezit en verdienste. De eerste soort is vaak schadelijk, en

juiste verhoudingen zijn nuttig, vooral als ze door een samenloop van omstandigheden tot stand komen. Juiste verhoudingen zijn noodzakelijk in het dagelijkse leven. Het hele begrip rechtvaardigheid houdt niets anders in dan dat. Het bestaan van rechtvaardigheid wordt veiliggesteld door het oordeel van Zeus, en een gering aantal mensen krijgt er met pijn en moeite enig inzicht in, maar voorzover we er toegang toe hebben, is de aanwezigheid van rechtvaardigheid en juiste verhoudingen de enige garantie voor het voortbestaan van de gemeenschap.
Platoon vertrouwt niet voor niets het oordeel over deze gelijkheid toe aan de opperste rechter. Hij alleen dringt door in de geheimen van alle dingen en Hij kent alle verdiensten volledig, dus Hij kan als enige iemand precies datgene schenken wat overeenkomt met diens verdienste. Dit doet Hij om te beginnen in de hemel en vervolgens in het universum. Want alles komt tot stand en blijft bestaan volgens een verdeling van krachten die afhankelijk is van de mogelijkheden die inherent zijn aan de geschapen dingen. Dit houdt de aloude traditie ons voor en het wordt in de *Gorgias* bevestigd. Ook hier heeft Platoon gewoontegetrouw weer de opvoeding van kinderen op het oog. Met het oog daarop is er leiding nodig in de gemeenschap, en wel van diegene die onder al die hoogstaande leiders nog het meest hoogstaand is. Want als een gemeenschap niet zorgt voor haar jonge zaad, zal de oogst mislukken. Als het innerlijk goed wordt verzorgd, wordt de mens heel zachtaardig en gelijk aan God. Zo niet, dan is het tegenovergestelde het gevolg.
Waarom zegt Platoon nu dat het menselijke innerlijk wilder kan worden dan de wilde dieren? Wie het in zich heeft om het hoogste goed te bereiken, is ook in staat tot het ergste kwaad te komen. Wanneer het beste door misvorming verwordt tot het tegendeel, wordt het het slecht-

ste. Hier heeft hij het in de *Politeia* ook over. Verwildering bij een geestelijk misvormd mens maakt dat een uiterst helder denkvermogen wordt ingezet om kwaad te doen. De verfijning die aanwezig is in de geestelijke vermogens van de mens, slaat bij woede om in hysterie. Verder bestaat er nog de opstandigheid van bepaalde geestelijke machten. Hierover heeft Platoon het in de brief aan de inwoners van Syracuse en Homeros verdraait regelmatig de leer van de Egyptenaren door te zeggen dat helden door goden - maar dat zijn eigenlijk geestelijke machten - worden gedreven tot woede-aanvallen en bloedvergieten. Platoon beveelt nogmaals aan het getal 5040 te gebruiken bij de toedeling van openbare functies, huizen en land. Dit getal heeft namelijk heel veel delers. Als men het deelt door twee, komt er 2520 uit, als men deelt door drie, 1680, als men deelt door vier, 1260, als men deelt door vijf, 1008, als men deelt door zes, 840, als men deelt door zeven, 720, als men deelt door acht, 630, als men deelt door negen, 560, als men deelt door tien, 504. Dit zijn steeds gehele uitkomsten. Deelt men door elf, dan komt er 458 2/11 uit, en deelt men door 12, dan komt er 420 uit. Dit is voldoende. Maar omdat hij ons herinnert aan het getal zestig, moeten we het oorspronkelijke getal ook door zestig delen. 5040 gedeeld door 60 is 84. Als men het nodig vindt om door 84 te delen, dan komt er 60 uit. Platoon lijkt meerdere verdelingen op het oog te hebben: hij verdeelt 5040 in twaalf delen van 420, en ieder deel weer in twaalf delen van 35. Delen we dit getal ook weer door twaalf, dan komt daar 2 11/12 uit. Het getal 420 is weer gelijk aan 20 maal 21. Wanneer men bij twintig twintig keren twintig optelt, komt hier dus 420 uit.
Platoon prijst het getal twaalf, omdat dit universum uit twaalf delen is samengesteld, dat wil zeggen: er zijn vol-

gens hem twaalf hemelsferen in de vorm van de twaalf tekens van de dierenriem en de twaalfvoudige verdeling van de elementen. De vier elementen hebben namelijk drie niveaus: het hoogste, het laagste en het middelste. Niet alleen de niveaus zijn verschillend, maar ook de kracht van de elementen op de verschillende niveaus.
Maar er is nog een verdeling in twaalven mogelijk als het gaat om de elementen. Er zijn vier soorten substanties en acht eigenschappen. Van deze eigenschappen zijn er vier mannelijk, namelijk warmte, koude, lichtheid en zwaarte. Van de eerste twee is verandering van substantie afhankelijk, van de laatste twee de bewegingssnelheid. Vier eigenschappen zijn vrouwelijk, omdat ze meer aan invloeden van buiten onderhevig zijn, te weten: vochtigheid, droogte, ijlheid en dichtheid. Iamblichos vertelt ons dat dit werd onderwezen in de Egyptische mysteriën. Bovendien doorloopt de zon, heerseres over de planeten, in twaalf maanden haar baan, en zij zet daarbij allerlei processen in gang. Platoon wil dat alle onderdelen van de gemeenschap gewijd zijn aan God, maar ieder specifiek aan de twaalf goden, ofwel de levenskrachten die de twaalf hemelsferen bezielen. Deze goden regeren over de twaalf tekens van de dierenriem. Deze sterrenbeelden beheersen op hun beurt twaalf orden van geestelijke machten. Hij zegt ook dat de twaalf delen van de stad de kringloop van het universum moeten navolgen, en misschien bedoelt hij hiermee de gehele kringloop van de achtste sfeer, die 36000 jaar duurt. Weliswaar wordt deze eigenlijk al in 32000 jaar voltooid, maar hij doelt hiermee op het gezegde uit de oude traditie dat de wereld in de eerste 12000 jaar haar jeugd beleeft, in de tweede 12000 jaar haar volwassenheid en in de derde 12000 jaar de ouderdom.
Maar een bespreking hiervan is beter op haar plaats als het over de *Timaios* gaat. In overeenstemming hiermee

zegt hij in de *Phaidros* dat het leger van goden en geestelijke machten onder leiding van Zeus staat en in twaalf orden is verdeeld. In dit boek voltooit hij nu de bespreking van de onderverdeling van de gemeenschap. Er zijn twaalf stammen en twaalf tempels. Er wordt met de nodige plechtigheden een tweevoudige liturgie ingesteld van twaalf maanden. Dit alles dient om God met gaven te vereren, opdat de goden als het ware zelf aanwezig zijn en de gemeenschap besturen. Platoon schrijft twee soorten openbare plechtigheden voor, twaalf voor de stammen en twaalf voor de rest van de gemeenschap en het platteland. Als Platoon het heeft over gewijde ceremoniën voor goden en godenzonen, dan bedoelt hij met goden de levenskrachten die de hemelsferen bezielen, en met de zonen de meer zuivere geestelijke krachten. Dit alles moet geschieden omwille van Zeus, de ene leider van alles en allen.

Maar er is nog iets dat we niet mogen verzwijgen. De twaalf hemelstreken waarover we het hebben gehad, zien wij terug bij de mens. Hij is immers uit vier soorten lichaamsvocht opgebouwd, die aanleiding zijn tot evenveel soorten verwarring bij zintuiglijke waarneming en tot evenveel soorten lichaamskracht.

Na het bespreken van de ceremoniën die aan de goden zijn gewijd, gaat Platoon een trapje lager: hij gaat in op het huwelijksceremonieel. Hier bespreekt hij de wetten en rituelen met betrekking tot het huwelijk. Hij roept de mensen op om te huwen, want de mens vervult zijn functie door een echtgenoot of echtgenote te zijn, door kinderen te verwekken en door ze op te voeden. Let wel, men mag geen kinderen verwekken als men dronken is of om een andere reden opgewonden is geraakt. Deze onwettige handeling laat iedere dag kinderen geboren worden die ziek zijn van lichaam of geest. Onthoud ook de geheime leer van zijn uitspraak: als gepaste eer wordt be-

toond aan het beginsel of de godheid die in de mensen woont en van wiens gaven iedereen gebruik maakt, houdt deze alles in stand. Wat is dit beginsel, wie is deze godheid die in de mens woont of zetelt? Het beginsel is het concept van het menselijk wezen. De godheid is de geest die over de familie waakt. Deze wordt in zijn rol van heer over geboorte vaak Lucina genoemd. Waarom woont of zetelt hij in ons? De godheid is niet alleen bij ons, maar hij is steeds in ons, en hij is ons steeds terwille. Hij is ons alleen dan terwille, en zijn welwillendheid is alleen dan ons behoud, als wij die van zijn gaven gebruik maken, hem van ganser harte dienen.

Na het bespreken van de plichten die echtelieden jegens elkaar hebben, gaat hij in op de verplichtingen die heren en dienaren jegens elkaar hebben. Dan komt hij, in de kunstzinnige stijl die we van hem kennen, weer terug op wat men moet weten voordat we het over het huwelijk gaan hebben. Hij heeft het over huizen, tempels en paleizen. Hij begint met de gerechtshoven en de paleizen van de gezagsdragers. Ze moeten dicht bij de tempels liggen, want de menselijke rechters moeten weten dat ze door God worden beoordeeld als zij zelf over mensen oordelen, en de wachters van de stad onthouden dan dat ze alleen de wacht kunnen houden omdat God Zelf de wacht houdt. Zelfs het kleinste detail in de gemeenschap moet een bepaalde ordening bezitten, want iets ongeordends brengt andere dingen waarin wel orde aanwezig is, ook in de war. Het meest van al hebben vrouwen orde en voortdurende aandacht nodig. Want als men de aangelegenheden van de vrouw verwaarloost, doet dat de gemeenschap meer dan twee keer zoveel kwaad als wanneer men de aangelegenheden van de man verwaarloost.

Ook benadrukt Platoon nogmaals de ouderdom van de wereld. Hij zegt dat het onmetelijk lang geleden is dat de

schepping begon, en als ge naar Mozes luistert, ziet ge in dat het aantal dagen en uren niet is te tellen. Het boek wordt besloten met de uitspraak dat er drie begeerten zijn die ons tot handelen drijven: de drang tot eten, tot drinken en tot seksuele gemeenschap. Om te voorkomen dat we daaraan ten prooi vallen, zijn er drie teugels beschikbaar: de vrees oftewel de wet, de echte Rede en dan nog de mogelijkheid om vanaf jonge leeftijd met mate fatsoenlijke spelletjes te spelen. Want een fatsoenlijke verstrooiing houdt ons af van laaghartige daden en brengt ons langzamerhand in de stemming voor serieuze bezigheden.

BOEK VI

[751a] *Athener:* Na alles wat er nu besproken is, moeten we het hebben over het benoemen van de gezagsdragers, nietwaar?
Kleinias: Inderdaad.
Athener: Bij het inrichten van een gemeenschap hebben we met twee aspecten te maken. Ten eerste moeten we de verschillende leidinggevende functies definiëren en we moeten vaststellen wie deze moeten vervullen, hoeveel functies er moeten zijn en in welke staatsinrichting ze moeten passen. En als dat vast staat, moeten voor iedere [b] functie een eigen wetgeving en de precieze competentie van de betreffende gezagsdrager worden vastgesteld. Maar laten we nog even wachten voor we overgaan tot het selecteren van de mensen die openbare functies moeten vervullen. Er is namelijk nog iets anders aan de orde.
Kleinias: Wat dan?
Athener: Het opstellen van wetten is belangrijk, maar de werking van de wet zal natuurlijk teniet worden gedaan in een gemeenschap met gezagsdragers die niet op hun taak berekend zijn, ook al zijn de wetten en de gemeen- [c] schap op zichzelf goed. Bovendien zal het ontbreken van goede leiders een bron van schade en een grote schande zijn voor die gemeenschap.
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Laten we dat feit dus in gedachten houden, mijn vriend, als we ons met uw gemeenschap en uw staat bezig houden. Ge begrijpt wel dat alleen diegenen het recht hebben om leiding te geven die blijk hebben gegeven van hun integriteit, vanaf hun geboorte tot aan het moment van hun verkiezing. Ook hun familie moet van onbesproken gedrag zijn. Degenen die de verkiezingen gaan orga- [d] niseren moeten opgevoed zijn in ontzag voor wet en orde

en goed genoeg zijn onderricht om een juist oordeel te kunnen vellen en kandidaten af te wijzen of te aanvaarden op grond van wat ze waard zijn. Maar hoe kunnen mensen die pas bij elkaar zijn gekomen, die elkaar niet kennen en die bovendien geen ervaring hebben in dit soort zaken, ooit hun leiders kiezen zonder zich te vergissen?
Kleinias: Dat is haast onmogelijk.
Athener: Maar, zoals het gezegde luidt: de teerling is geworpen. Dat geldt voor u en voor mij. Gij hebt u immers, [e] naar ge zegt, bereid verklaard om met negen anderen de staat voor de Kretenzers te organiseren, en ik op mijn [752a] beurt heb u beloofd ons huidige denkbeeld uit te werken. Ik zou dat denkbeeld trouwens niet graag zonder uitkomst achterlaten. Dat kunnen we ons toch niet veroorloven?
Kleinias: Daar hebt ge groot gelijk in, vreemdeling.
Athener: Dat niet alleen, ik ga er nog mijn uiterste best voor doen ook.
Kleinias: Laten we dit goede voornemen maar ten uitvoer brengen.
Athener: Goed, zo God het wil en de ouderdom ons niet in de weg staat.
[b] *Kleinias:* God zal ons bijstaan.
Athener: Dat nemen we aan. Laten we onder Zijn leiding ook nog iets anders bedenken.
Kleinias: En dat is?
Athener: Hoe gewaagd en riskant dat stichten van die staat van ons is.
Kleinias: Hoe komt ge erop dit op dit moment te zeggen?
Athener: Omdat we er geen been in zien wetten te maken voor mensen die daar geen ervaring mee hebben, en er moeiteloos van uitgaan dat zij de wetten die wij nu opmaken te zijner tijd zullen aanvaarden. Zoveel is zeker, Klei-

[c] nias, - bijna ieder mens, ook de minst snuggere, zal het begrijpen - de burgers zullen zich in het begin niet gemakkelijk in de wetten schikken. Maar als we de tijd krijgen om te wachten totdat de jeugd, die deze wetgeving leert kennen, ermee opgroeit en er dus helemaal vertrouwd mee is, zelf deel gaat nemen aan de openbare verkiezingen in de staat, als we dat geluk hebben, en het loopt goed af, dan denk ik dat er een grote kans bestaat dat de gemeenschap ook na die periode van opvoeding en aanpassing stand houdt.
[d] *Kleinias:* Dat klinkt heel aannemelijk.
Athener: Laten wij nu eens zien of wij een geschikte methode kunnen vinden. Want ik zeg u, Kleinias, dat het voor de inwoners van Knossos meer dan voor de andere Kretenzers een gewetenszaak behoort te zijn om te weten hoe zij dit land straks gaan koloniseren. En dat niet alleen, zij moeten ook de grootste zorgvuldigheid in acht nemen, om voor de sleutelposities op de betrouwbaarste en beste manier mensen uit te kiezen. De anderen zullen minder werk geven, maar die allereerste handhavers en [e] beschermers van de wet zult ge met de grootste zorg moeten kiezen.
Kleinias: Is hiervoor een methode of regel te vinden?
Athener: Ja, Zonen van Kreta, Knossos neemt onder uw grote aantal steden de eerste plaats in. Daarom zeg ik u dat gij in samenwerking met degenen die tot deze gemeenschap zijn toegetreden, in totaal zevenendertig mensen zoudt moeten kiezen, zowel uit Knossos als van daarbuiten; te weten negentien uit de gelederen van de [753a] overige kolonisten en de rest uit Knossos zelf. Deze stad zou haar mensen met overredingskracht of met zachte drang ter beschikking van uw staat moeten stellen en ook gijzelf zoudt hiervan een staatsburger moeten zijn, en wel een van de achttien.

Kleinias: Waarom maken gij en Megillos eigenlijk ook geen deel uit van onze nieuwe staat, vreemdeling?
Athener: De Atheners zijn hooghartig, Kleinias, en de Spartanen ook. Bovendien liggen Knossos en de nieuwe stad ver van hun geboorteland. Voor u is dit plan in alle opzichten aanvaardbaar, en dat geldt ook voor de andere [b] kolonisten. Wat voor hen geldt, geldt ook voor u. Ga er maar van uit dat dit onder de bestaande omstandigheden de beste regeling is. Na verloop van tijd, als de gemeenschap nog steeds bestaat, moet de verkiezing van de gezagsdragers als volgt in haar werk gaan. Aan het kiezen van de gezagsdragers moeten alle mannen deelnemen van de ruiterij en het voetvolk, voorzover ze onder de wapenen zijn of in een oorlog dienst hebben gedaan, en ook voorzover hun leeftijd en de omstandigheden dat toelaten. De verkiezing moet plaats vinden in de heiligste [c] tempel in de stad. Iedere burger brengt naar het altaar van de godheid een tablet met daarop geschreven de naam van de kandidaat van zijn voorkeur, van diens vader en van de stam en het volk waartoe hij behoort. Daarnaast moet hij op dezelfde manier zijn eigen naam vermelden. Ieder die dat wil is het toegestaan elk tablet dat daar naar zijn mening ten onrechte is neergelegd, weg te halen en dat gedurende minstens dertig dagen op de markt te plaatsen. Degenen die de verkiezingen leiden, moeten de tabletten met de namen van de 300 hoogst scorende kandidaten voor de hele stad zichtbaar opstel- [d] len. Op dezelfde manier als hiervoor moeten de burgers opnieuw uit deze 300 de man van hun voorkeur vermelden. In deze tweede ronde worden de eerste honderd verkozenen aan iedereen bekend gemaakt. Iedereen die dat wil kan in een derde ronde uit de overgebleven honderd een keus maken en loopt daarbij langs geslachte offerdieren. Vervolgens wordt bepaald wie de 37 zijn die de mee-

ste stemmen hebben gekregen en deze worden tot magi- [e] straat benoemd. Maar, Kleinias en Megillos, wie zullen in uw staat alle nodige maatregelen moeten treffen met betrekkking tot openbare functies en daarop controle uitoefenen? We zien toch in dat er in een gemeenschap in wording een aantal van zulke mensen nodig is. Maar wie dat moeten zijn is niet duidelijk, want er zijn nog geen officiële instellingen. We kunnen niet zomaar de eerste de beste kiezen, het moeten hoogstaande mensen zijn. Het spreekwoord luidt: 'Een goed begin is het halve werk' en goed beginnen wordt door iedereen altijd gewaardeerd. Maar toch wordt het door niemand op de juiste waarde [754a] geschat.

Kleinias: Dat is maar al te waar.

Athener: Laten we dit probleem dus onder ogen zien en onszelf goed voor de geest halen wat er moet gebeuren. Ik heb er nog geen idee van maar ik kan al één ding noemen dat in de bestaande situatie nodig en nuttig is.

Kleinias: Wat bedoelt ge?

Athener: Ik beweer dat de gemeenschap die wij aan het [b] stichten zijn maar één vader en moeder heeft: de gemeenschap waaraan zij haar oorsprong ontleent. Ik weet heel goed dat vele koloniën regelmatig in onmin leven en zullen leven met het moederland, maar onze kolonie is nu nog zoiets als een kind. Ook al zal dat zich later tegen zijn ouders verzetten, in de hulpeloze staat van het kind-zijn heeft het zijn ouders lief en het wordt door hen bemind. Het kind neemt steeds zijn toevlucht tot zijn ouders en vindt daar alleen als vanzelfsprekend hulp in nood. Ik beweer nu dat een dergelijke verhouding voor de bewoners van Knossos al bestaat vanwege de zorg die zij voor de [c] nieuwe staat hebben en de zorg die deze voor Knossos aan den dag legt. Ik herhaal nu wat ik al eerder heb gezegd - het kan immers geen kwaad een goede uitspraak te herha-

len - namelijk dat de inwoners van Knossos moeten delen in de zorg voor dit alles door uit degenen van buiten Knossos naar beste weten de oudste en bekwaamste mannen te kiezen, en wel niet minder dan honderd. Ook uit de bewoners van Knossos zelf moeten er nog eens hon- [d] derd worden gekozen. Deze 200 moeten naar de nieuwe gemeenschap gaan en er samen voor zorgen dat de gezagsdragers volgens de wet worden gekozen en daarna op hun integriteit worden beoordeeld. Als dat is gebeurd, moeten de inwoners van Knossos naar hun stad terugkeren, en de nieuwe staat moet proberen te zorgen voor zijn eigen voortbestaan en welzijn.
De 37 man die we gekozen hebben geven we voor nu en de tijd die komen zal enige taken mee. Om te beginnen moeten ze fungeren als bewakers van de wetten en ook van de registers waarin iedereen terwille van de overheid de omvang van zijn bezit laat registreren. Wie behoort tot [e] de klasse met het grootste bezit mag daarbij vier mina aftrekken, de daarop volgende klasse drie mina, de derde klasse twee mina en de vierde klasse één. Mocht iemand nog iets anders blijken te bezitten buiten het geregistreerde bezit, dan moet dat in zijn geheel in beslag genomen worden. Bovendien kan hij voor het gerecht worden gedaagd door iedereen die hem wil vervolgen. Het zal hem een slechte naam bezorgen als bewezen wordt dat hij uit winstbejag de wet niet respecteert. Ieder die dat wil kan hem als profiteur aanklagen bij de rechterlijke macht. Als de aangeklaagde schuldig blijkt te zijn, verliest hij zijn [755a] aandeel in het bezit van de gemeenschap, en als er van staatswege iets te verdelen valt, krijgt hij niets meer dan hij oorspronkelijk had. Zolang hij leeft, zal hij te boek staan als profiteur en iedereen die dat wil kan hier kennis van nemen.
Een rechter mag niet langer dan twintig jaar zijn ambt

bekleden en niet jonger zijn dan vijftig jaar als hij benoemd wordt. Als hij met zestig jaar wordt gekozen mag [b] hij maar tien jaar het ambt bekleden. Dit komt omdat men boven de zeventig jaar niet langer meer deel mag uitmaken van een college van magistraten met een dergelijke belangrijke functie. Waakzaam zijn, registreren en rechtspreken, dat zijn de drie taken die voor rekening komen van de behoeders van de wet. In de praktijk zal uit iedere volgende wet blijken waarvoor zij naast de genoemde taken nog meer moeten zorgen.
[c] Nu kunnen we gaan spreken over de verkiezing van de overige gezagsdragers. Met het oog op de oorlog worden kapiteins bij de cavalerie en de infanterie benoemd - de hipparchen en phylarchen - en verder de ordebewaarders bij het voetvolk, die terecht taxiarchen worden genoemd. De bewakers van de wet mogen de kandidaten aanwijzen voor het bevelhebberschap, en dit mogen alleen mensen uit de gemeenschap zelf zijn. Uit hen wordt een keus gemaakt door allen die in dienst zijn geweest, toen zij hiervoor de leeftijd hadden, of nog steeds in dienst zijn. Als iemand van mening is dat hij een betere kandidaat weet dan een van de voorgestelde namen, kan hij diens naam [d] vermelden en hem na het afleggen van een eed voordragen. Diegene die dan de meeste stemmen blijkt te hebben, moet bij de eindverkiezing worden toegelaten. De drie kandidaten die bij meerderheid van stemmen worden gekozen, dragen het opperbevel en hebben het toezicht op het leger. Evenals de behoeders van de wet worden zij eerst op hun integriteit getoetst. De gekozen bevelhebbers benoemen zelf hun onderbevelhebbers - de [e] taxiarchen -, twaalf voor iedere brigade. Net als bij de bevelhebbers kan ook hier weer een tegenkandidaat worden voorgesteld en wordt dezelfde verkiezings- en beoordelingsprocedure gevolgd. Totdat de Volksraad en de deel-

raden zijn gekozen, wordt de legervergadering voorgezeten door de bewakers van de wet. Zij moeten de vergadering bijeenroepen op de meest heilige plek, want die is voor dat doel geschikt. De infanterie en de cavalerie worden apart van elkaar opgesteld en als derde groep daarnaast de rest van het leger. Allen doen mee aan de verkiezing van de bevelhebbers, maar alleen degenen die een schild dragen, kiezen de onderbevelhebbers.
[756a] De ruiterij als geheel moet haar eigen bevelhebbers kiezen. De bevelhebbers benoemen zelf de aanvoerders van de lichtbewapenden, die tot de boogschutters of een ander onderdeel van het leger kunnen worden gerekend.
Dan rest ons nog de benoeming van de hipparchen. Zij moeten aangewezen worden door dezelfde mensen die ook de aanvoerders hebben gekozen. De wijze van verkiezen en het indienen van tegenkandidaten gaan in dit [b] geval net als bij de bevelhebbers. De cavalerie moet stemmen en de infanterie kijkt daarbij toe. De twee die de meeste stemmen krijgen moeten de aanvoerders worden van al het paardenvolk. De uitslag van de stemming mag maar tweemaal betwist worden. Mocht iemand dat voor de derde keer doen, dan is de beslissing aan degenen die de telling van de verschillende stemmingen hebben verricht.
De Volksraad bestaat uit dertig maal twaalf leden, want 360 man kan men op vele manieren verdelen. Als dat [c] aantal verdeeld wordt in vier groepen van 90, kunnen er voor iedere inkomensklasse 90 raadsleden worden gekozen. Alle burgers zijn verplicht eerst de raadsleden te kiezen uit de hoogste klasse. Wie niet aan de verkiezing mee wil doen, moet een bepaalde boete betalen. Zijn de kandidaten eenmaal gekozen, dan worden hun namen opgeschreven. De volgende dag is de tweede klasse aan de beurt, waarbij dezelfde procedure wordt gevolgd. Wie wil

kan op de derde dag de kandidaten uit de derde klasse kiezen. Degenen die tot de eerste drie klassen behoren [d] zijn verplicht hun stem uit te brengen, maar dat geldt niet voor de vierde en laagste klasse. Mocht iemand uit die groep niet willen stemmen, dan staat dit hem vrij. Op de vierde dag brengt iedereen zijn stem uit op kandidaten uit de vierde inkomensklasse. In dit geval krijgt iemand uit de vierde en derde klasse, die niet wil stemmen, geen boete. Maar weigeraars uit de eerste of tweede klasse worden [e] beboet: driemaal het bedrag van de oorspronkelijk vastgestelde boete voor een lid van de tweede klasse, en viermaal voor wie tot de hoogste klasse behoort. Op de vijfde dag moeten de leiders van de verkiezingen de namen, voor alle burgers zichtbaar, bekend maken. Iedereen moet dan weer zijn stem uitbrengen op straffe van de oorspronkelijke boete. Als dan uit elke klasse 180 personen zijn gekozen, wordt de helft daarvan door het lot aangewezen en vervolgens aan een onderzoek onderworpen. Zij zullen voor het komende jaar de raadsleden zijn.
[757a] Deze wijze van verkiezing houdt het midden tussen de monarchie en de democratie. Deze middenweg moet de staat steeds bewandelen, want slaven en meesters kunnen nooit vrienden worden, net zo min als slechte en goede mensen, ook al hebben ze gelijke rechten. Als ongelijke mensen een gelijke beloning krijgen, dan is er geen gelijkheid meer, tenzij de verdeling beantwoordt aan de juiste maat. Gelijkheid en ongelijkheid zijn dus een bron van tweedracht in de gemeenschap. Het oude gezegde dat gelijkheid vriendschap met zich meebrengt, is volkomen juist en heel relevant, maar wat dit precies inhoudt, [b] is ons nog steeds verre van duidelijk. Er zijn namelijk twee soorten gelijkheid, die wel in naam gelijk zijn, maar in feite in veel gevallen precies elkaars tegenovergestelde. De ene soort kan door iedere gemeenschap en iedere wet-

gever uitstekend worden gebruikt, als het gaat om eervolle onderscheidingen. Dat is de gelijkheid waarbij maat, gewicht en aantal de juiste verdeling bepalen. Er is echter een eerlijker en betere vorm van gelijkheid die niet zo gemakkelijk voor iedereen te zien is. Dat is het oordeel van God, dat de mensen maar in beperkte mate ter beschikking staat. Dat weinige is echter voor iedere gemeenschap [c] en ieder individu de bron van al het goede. Want dit oordeel geeft aan het grotere meer en aan het kleinere minder, en zo krijgt ieder ding naar gelang zijn natuur de juiste maat. Dit oordeel meet het eerbetoon af aan verdienste. Zo krijgt ieder naar verhouding de juiste beloning. Dat is nu precies wat wij in de gemeenschap rechtvaardigheid noemen. Daar moeten wij ons nu op richten, Kleinias. Met die gelijkheid als doel leggen we de funda- [d] menten voor de staat die gesticht wordt. Wie ooit nog eens een staat wil stichten, moet met datzelfde doel voor ogen de wetgeving bepalen. Het gaat niet om het belang van een paar tirannen of om de macht van het volk, maar altijd om het belang van de rechtvaardigheid. Zoals we zojuist hebben vastgesteld, bestaat rechtvaardigheid eruit dat we steeds weer op natuurlijke wijze het gelijke verdelen onder het ongelijke. Toch zijn er in iedere gemeenschap soms tijden dat het nodig is om 'recht' en 'gelijkheid' op het tweede plan te zetten als de staat enigszins [e] vrij wil blijven van binnenlandse onrust. Want een gematigde houding met begrip voor de situatie zwakt de strikte regel van rechtvaardigheid af. Daarom is het nodig de gelijkheid toe te passen, voorzover het lot die ons geeft, om zo de ontevredenheid onder de mensen te vermijden. God en het lot worden dan beide aangeroepen, opdat de beslissing door het lot volstrekt rechtvaardig zal uitvallen. Hoewel we dus gedwongen zijn beide vormen van gelijkheid toe te passen, moeten we van gelijkheid op basis van

[758a] het lot zo min mogelijk gebruik maken.
De staat die wil overleven moet op die manier te werk gaan, vrienden, en de redenen hiervoor hebben we genoemd. Een schip op zee moet zonder onderbreking dag en nacht bewaakt worden, en een staat die zich temidden van de golven van andere staten bevindt en gevaar loopt in allerlei listen en lagen verstrikt te raken, heeft nave- [b] nant behoefte aan leiders die van de ochtend tot de avond en van de avond tot de ochtend de handen ineen slaan, en bovendien aan wachters die elkaar aflossen zonder dat de waakzaamheid verslapt. Nu is het zo dat het gros van de mensen een dergelijke taak nooit met volle inzet kan vervullen en dat de meeste raadsleden een flink deel van hun tijd hun eigen zaken moeten kunnen regelen. Daarom moeten we steeds een twaalfde deel van hen aanstel- [c] len als wachters, ieder gedurende een maand. Om beurten hebben zij de leiding en moeten zij beschikbaar zijn voor iemand van buiten of uit de eigen gemeenschap die iets zou willen mee-delen of horen over de betrekkingen met het buitenland, en om antwoord te geven of te gaan halen op vragen die hun hierover gesteld worden. Bovendien moeten zij bedacht zijn op het risico van revolutie dat altijd in de gemeenschap aanwezig is. Zij moeten ervoor zorgen dat dit zo min mogelijk voorkomt. Als dat toch gebeurt, moet de gemeenschap dit snel onderkennen [d] en de kwaal bestrijden. Daarom moet dit hoogste gezag in de staat altijd de autoriteit hebben om vergaderingen bijeen te roepen en te ontbinden. Dat geldt zowel voor de wettelijk voorgeschreven bijeenkomsten als voor de urgente die zich plotseling kunnen aandienen. Dit alles moet door een twaalfde deel van de Raad worden geregeld gedurende een maand per jaar. De andere elf maanden hebben deze mensen de handen vrij. Het dienstdoende deel van de Raad moet steeds samen met de andere be-

[e] stuurders waken over de gang van zaken in de staat. Zo kunnen de zaken van de stad eenvoudig worden geregeld. Maar hoe zit het met het toezicht op de rest van de gemeenschap en met de organisatie van de overheid? Moeten er, nu de stad en het land beide in twaalf delen zijn verdeeld, geen ambtenaren worden benoemd die toezicht houden op de wegen van de stad, op de huizen en gebouwen, de havens, de markt en de waterbronnen en bovendien op de heiligdommen, de tempels en dat soort dingen?
Kleinias: Natuurlijk.
[759a] *Athener:* Laten we dan zeggen dat er voor de tempels tempeldienaars, priesters en priesteressen moeten zijn. Voorts moeten er drie soorten ambtenaren worden gekozen: voor wegen en gebouwen en het onderhoud daarvan, voor de bevolking om te zorgen dat die zich niet misdraagt, en voor de dieren binnen de stad zelf en in de omgeving, zodat alles verloopt zoals het in een stad hoort. Degenen die we het laatst beschreven hebben, noemen we de stadswachters en hen die de orde op de markt bewaren marktmeesters. Tempelpriesters en -priesteressen, die volgens [b] erfopvolging worden benoemd, kunnen we buiten beschouwing laten. Als er echter nog geen priesters zijn of slechts een paar - wat niet onwaarschijnlijk is als een gemeenschap voor het eerst wordt georganiseerd - dan moeten er priesters en priesteressen als dienaren voor de goden worden aangesteld. Al die functionarissen moeten deels gekozen worden en deels door het lot worden aangewezen. Op die manier kunnen mannen uit het volk en mannen die niet uit het volk voortkomen, in ieder district en in iedere stad vriendschap met elkaar sluiten en een zo groot mogelijke eensgezindheid bereiken. Met betrekking tot de priesters zullen we het aan God zelf overlaten [c] om te bepalen wat Hem welgevallig is, door de keuze toe

te vertrouwen aan het goddelijke lot. Maar als iemand gekozen is, wordt wel altijd eerst bekeken of hij gezond is en van wettige geboorte en voorts of hij stamt uit een familie met onbesproken verleden. Ook wordt nagegaan of hij geen moord op zijn geweten heeft of een ander vergrijp tegen de goddelijke wetten, en of zijn vader en moeder even integer hebben geleefd als hij. De wetten voor alle goddelijke aangelegenheden moeten uit Delphi komen, en er moeten mensen aangewezen worden die kunnen uitleggen hoe de orakelspreuken moeten worden toe- [d] gepast.

Het priesterambt mag niet langer dan een jaar bekleed worden en degene die dit goddelijke ambt volgens de heilige voorschriften goed wil vervullen, mag niet jonger zijn dan zestig jaar. Dezelfde regels gelden ook voor de priesteressen. Zij die de goddelijke wetten verklaren, moeten in drie verkiezingen worden aangewezen. De twaalf stammen worden verdeeld in groepen van vier en iedere groep kiest vier mannen, één uit iedere stam binnen de groep, en dat wordt drie keer herhaald. Nadat de drie die de meeste stemmen hebben gekregen beoordeeld zijn, sturen ze de overgebleven negen naar het orakel in Delphi om [e] uit ieder drietal één man te kiezen. Met betrekking tot hun beoordeling en hun leeftijd gelden dezelfde regels als bij de priesters. De uitleggers van de goddelijke wet bekleden hun ambt levenslang. Mocht iemand van hen sterven, dan moeten de vier stammen in zijn plaats een ander kiezen uit de stam waartoe hij behoorde. Als bewaarders [760a] van de schatten in de verschillende tempels, en ook van de landerijen die bij de tempels horen en de opbrengst daarvan, moeten uit de hoogste inkomensklasse drie machtsdragers gekozen worden voor de grootste tempels, twee voor de middelgrote en één voor de kleinste. Hun verkiezing en beoordeling verlopen volgens dezelfde pro-

cedure als die bij de militaire bevelhebbers. Dit is de regelgeving voor religieuze aangelegenheden.
Overal moet voor zover mogelijk toezicht zijn. De bewaking van de stad valt onder de bevelhebbers, de afdelingscommandanten of taxiarchen, de commandanten van de ruiterij, de hoofden van de verschillende stammen of [b] phylarchen en de deelraden, en verder onder de stadswachters en de marktmeesters, zodra deze zijn gekozen en op de juiste wijze geïnstalleerd. De rest van het land moet in zijn geheel als volgt worden bewaakt: we verdelen het land in twaalf min of meer gelijke delen en door het lot wordt aan elk van die gebieden een stam toegewezen. Deze voorziet in vijf man die als landopzichters en wachtcommandanten optreden. Elke landopzichter moet uit [c] zijn eigen stam twaalf jongemannen kiezen tussen de 25 en 30 jaar. Aan deze vijf twaalftallen worden de delen van het land door het lot toegewezen. Iedere maand krijgt ieder lid van een twaalftal een ander district onder zijn hoede zodat de jongemannen ervaring krijgen en het hele land leren kennen. De wachters en de bevelhebbers bekleden hun ambt twee jaar. Nadat hun de eerste standplaats is toegewezen, gaan ze onder leiding van de wachtcommandanten iedere maand steeds naar het volgende gebied [d] van links naar rechts - van west naar oost dus. Als het jaar voorbij is, worden ze door degenen die op dat moment hun leiders zijn weer in omgekeerde richting van district naar district teruggevoerd, tot ze hun tweede dienstjaar hebben vervuld. Zo kunnen niet alleen zoveel mogelijk wachters ervaring opdoen met het district in een bepaald seizoen, maar ze kunnen ook te weten komen wat er op iedere plaats in de verschillende seizoenen gebeurt.
[e] Voor het derde jaar worden andere landopzichters en wachtcommandanten gekozen, ook weer vijf die moeten zorgen voor vijf groepen van twaalf jongemannen. Gedu-

rende hun verblijf in ieder district krijgen dezen de volgende taak. Allereerst moeten ze zoveel grachten graven als nodig is om het land optimaal te beschermen tegen vijanden, en verder moeten ze door het aanbrengen van greppels en dijken naar beste kunnen al diegenen weren die het op de een of andere manier voorzien hebben op [761a] land en bezit. Daartoe kunnen ze gebruik maken van de lastdieren en van de bevolking ter plaatse. De dieren kunnen te allen tijde worden gebruikt, maar bij de bewoners wordt bij het geven van opdrachten rekening gehouden met de beschikbare tijd. Voor de vijanden moet het land zo ontoegankelijk mogelijk worden gemaakt, maar de doorgang blijft voor vrienden - mensen, lastdieren en vee - gemakkelijk, want de wegen moeten goed worden onderhouden om begaanbaar te blijven. Het regenwater moet zo worden geleid dat het land er geen schade van ondervindt, maar juist baat heeft bij het water dat uit [b] de bergen naar de dalen stroomt. Het water dat daarheen stroomt moeten zij door wallen en kanalen indammen, zodat het wordt vastgehouden en door de grond wordt opgenomen. Zo ontstaan er vennen en bekkens in de lager gelegen gebieden. Zo voorzien zij ook de droogste plaatsen overvloedig van goed water. Welwater, in de [c] vorm van een beek of een bron, moeten ze door het aanbrengen van beplanting en gebouwen zo veel mogelijk verfraaien. Door kanalen en drainagesystemen te graven vormen ze brede waterbeddingen. Mocht er toevallig een heilig woud of een ander heiligdom in de buurt liggen, dan is het hun opdracht deze in alle seizoenen fris en mooi te houden door de stromen direct naar de tempels van de goden te leiden. Overal op die plaatsen moeten de [d] jongemannen sportvoorzieningen maken voor zichzelf en warme baden voor de ouderen. Er moet droog hout in overvloed klaar liggen ten behoeve van allen die aan een

ziekte lijden. De vermoeide lichamen van de boeren wordt daar een warm welkom bereid, veel beter dan een dokter dat kan doen. Alle maatregelen, benodigd voor de verfraaiing en het gebruik van die plaatsen, moeten zij treffen, zodat de vrije tijd daar aangenaam kan worden doorgebracht.
Maar er is nog een serieuze taak te verrichten. De zestig moeten elk hun eigen district namelijk niet alleen tegen vijanden beschermen, maar ook tegen vermeende vrien- [e] den. Wanneer iemand van de buren of van de burgers, slaaf of vrij man, een ander iets aandoet, wordt de schuldige in geval van een klein vergrijp door de vijf archonten, en bij een groter vergrijp door die vijf samen met hun vijf maal twaalf ondergeschikten, tot een maximum boete van 3 mina veroordeeld, afhankelijk van de aanklacht. Iedere rechter en magistraat moet verantwoording afleggen van zijn besluit, met uitzondering van hen die als een koning het eindoordeel vellen.
Nu nog iets met betrekking tot de landopzichters die we hebben aangesteld: als zij zich op de een of andere manier [762a] misdragen ten opzichte van degenen die onder hun hoede staan, bijvoorbeeld door een onevenredige belasting op te leggen, of door ongevraagd een deel van de opbrengst van hun land weg te halen, of door een gift aan te nemen die als omkoperij bedoeld is, of door goederen oneerlijk te verdelen - dan moeten ze in het hele land met de vinger worden nagewezen omdat ze zich hebben laten verleiden. En voor al het andere onrecht dat ze de mensen ter plaatse aandoen, moeten ze zich onderwerpen aan het gericht van de dorpelingen uit de omgeving, als het gaat om niet meer dan een mina. Bij grotere vergrijpen - of kleinere waar zij niet voor willen boeten omdat zij erop rekenen [b] de dans te ontspringen door hun maandelijkse overplaatsing naar een volgend district - moet de gedupeerde zijn

recht halen bij de officiële rechtbank, en als hij in het gelijk wordt gesteld, kan hij van de schuldige die de berechting wilde ontduiken de dubbele boete eisen.
De levenswijze van de bestuurders en landopzichters in de twee jaar dat zij dienst doen, is als volgt geregeld. Om te beginnen eten ze in alle districten gezamenlijk, en ze [c] brengen hun tijd met elkaar door. Als iemand bij de maaltijden afwezig is of, al is het maar voor een dag of een nacht, elders slaapt zonder toestemming van de archonten of zonder een heel dringende reden, en hij wordt daarbij door de vijf betrapt, dan wordt zijn naam openlijk op de markt bekend gemaakt. Hij heeft zijn wachters- [d] plicht verzaakt en wordt door de hele gemeenschap veracht. Iedereen die hem tegenkomt mag hem ongestraft een pak slaag geven. Als een van de archonten zelf zich aan zijn plicht onttrekt, is het zaak dat alle Zestig hem in de gaten houden, en wie iets merkt of hoort maar geen stappen onderneemt, valt onder dezelfde wetten en wordt zwaarder gestraft dan de jonge landopzichters. De archont verliest iedere bevoegdheid over de landopzichters. De bewakers van de wet moeten er nauwgezet op toezien dat het niet zover komt, en als het toch gebeurt moeten de overtreders hun gerechte straf krijgen. Ieder mens [e] moet in gedachten houden wat voor ons allemaal geldt: Wie geen goede dienaar is geweest, kan geen waardig meester worden. Het is verdienstelijker een goede dienaar te zijn dan een goede leider. In de eerste plaats dient hij de wetten omdat hij de goden dient, en in de tweede plaats dienen de jongeren altijd de ouderen en diegenen die een waardig leven hebben geleid.
Gedurende de twee jaar dat iemand landopzichter is, moeten de dagelijkse maaltijden sober en eenvoudig zijn. [763a] Wanneer de twaalftallen zijn gekozen en samengekomen zijn met de Vijf, moeten ze besluiten dat ze zelf, net als

alle andere bedienden, geen dienaar of slaaf zullen hebben. Ook mogen ze voor zichzelf geen gebruik maken van de diensten van knechts die de boeren en dorpelingen toebehoren. Dat is alleen toegestaan als het gaat om het dienen van de gemeenschap. Voor wat betreft hun persoonlijke aangelegenheden moeten ze besluiten op eigen benen te staan en hun eigen dienaar en meester te zijn. [b] Laten ze bovendien zomer en winter onder de wapenen blijven en het gehele land doorkruisen. Zo kunnen ze het goed bewaken en tevens de verschillende gebieden leren kennen. Een gedegen kennis van het eigen land is misschien wel het belangrijkste dat een mens kan leren. Daarom, en zeker ook om het nuttige met het aangename te verenigen, moeten de jonge landopzichters het jagen met honden en andere jachtmethoden beoefenen. Deze landopzichters kunnen ook de geheime politie worden genoemd, de naam doet er niet toe, maar eenieder die zijn land goed wil beschermen, moet zijn taak met volle [c] overgave en naar beste vermogen vervullen.

Nu moeten we het hebben over de verkiezing van de marktmeesters en de stadswachten. Er waren zestig landopzichters en er worden drie stadswachten aangesteld die de twaalf districten van de stad in drie groepen verdelen. Net als de eerstgenoemden hebben ze de zorg voor de wegen in de stad zelf en de druk gebruikte toegangswegen die van het platteland naar de stad voeren. Voorts zorgen [d] ze dat alle gebouwen volgens voorschrift worden gebouwd. Ook houden ze in het oog dat het water dat de wachtcommandanten aanvoeren van goede kwaliteit is, zodat er voldoende zuiver water naar de fonteinen stroomt om de stad te verfraaien en voor andere doeleinden te worden gebruikt. Het is van belang dat hiervoor invloedrijke mannen worden gekozen, die de tijd hebben om het openbare belang te behartigen. Daarom moet

iedere burger iemand van zijn keuze uit de hoogste inkomensklasse voor de functie van stadswachter voorstellen. [e] Als de verkiezingen hebben plaatsgevonden en de zes die de meeste stemmen hebben, bekend zijn, moeten de leiders van deze verkiezing de uiteindelijke drie door het lot laten aanwijzen. Als deze door de beoordeling komen, moeten ze hun functie vervullen overeenkomstig de voorschriften die daarvoor gelden.

Nu volgt de verkiezing van de vijf marktmeesters uit de eerste en de tweede inkomensklasse. Deze gaat net zo in z'n werk als die van de stadswachten. Uit de tien die de verkiezing winnen, moeten er vijf door het lot worden aangewezen en na de beoordeling worden ze in hun functie aangesteld.

[764a] Iedereen moet voor alle verkiezingen voor openbare functies zijn stem uitbrengen. Wie dat niet wil, krijgt een boete van vijftig drachmen als hij bij de overheid wordt aangegeven. Bovendien krijgt hij de naam een slecht burger te zijn. Op basis van vrijwilligheid kan iedereen de volksvergadering bijwonen, maar voor iemand van de tweede en eerste inkomensklasse is dit verplicht. Tien drachmen boete wacht degene die bij de vergadering afwezig blijkt te zijn. Leden van de derde en vierde klasse hebben die verplichting niet en kunnen straffeloos weg- [b] blijven, behalve wanneer de archonten om een dringende reden iedereen voor een vergadering oproepen.

De marktmeesters moeten erop toezien dat alles op de markt ordelijk en volgens de wettelijke voorschriften verloopt. Ze zorgen er ook voor dat niemand schade toebrengt aan de tempels en fonteinen op de markt. Boosdoeners die geen lid zijn van de gemeenschap, dus slaven en vreemdelingen, worden in de boeien geslagen en krijgen een pak slaag. Maar als het een lid van de gemeenschap is die zich op die manier misdraagt, heeft de markt-

meester het recht een boete van maximaal honderd drachmen op te leggen, maar als ook de stadswacht rechtspreekt, kan het dubbele worden opgelegd. De stads- [c] wachten zijn eveneens gerechtigd boetes op te leggen in hun eigen district: maximaal een mina op eigen gezag en het dubbele in samenwerking met de marktmeesters.
Nu komen we op het aanstellen van gezagsdragers voor kunst en sport. Er zijn in beide gevallen twee soorten gezagsdragers: degenen die over de opleiding gaan, en degenen die wedstrijden organiseren. Voor opleiding vereist de wet mensen die de orde en het onderricht op de sport- [d] instellingen en de scholen verzorgen, en die op de aanwezigheid en behuizing van de jongens en de meisjes toezicht houden. Voor de organisatie voorziet de wet leiders van wedstrijden en concoursen. Er zijn twee soorten wed- [e] strijden: kunstwedstrijden en sportwedstrijden. Mensen en paarden worden beoordeeld door leiders met dezelfde functie, maar bij de kunstwedstrijden kunnen beter meerdere soorten leiders worden benoemd; één geeft leiding aan de solozang en de mimische kunsten, bijvoorbeeld aan troubadours, citer- en fluitspelers en al dergelijke musici, en één leidt de koordans. Als eerste moet iemand gekozen worden die leiding geeft aan de dans en aan de zang van kinderkoren van jongens en meisjes. Eén leider [765a] is genoeg, maar hij moet minimaal veertig jaar oud zijn. Ook voor het selecteren van de solozangers en voor het beoordelen van hun prestaties volstaat één persoon, die nu minstens dertig jaar oud moet zijn. De koorleider ofwel de organisator van de koorwedstrijd moet op de volgende manier worden gekozen. Iedereen die hiervoor talent heeft - dit ter beoordeling van de wachters van de wet - moet naar de bijeenkomst gaan, op straffe van een boe- [b] te. Anderen die geen talent hebben, moeten daartoe niet verplicht worden. De deelnemers aan de verkiezing moe-

ten iemand voordragen die ervaring heeft met muziek. Bij de benoeming geldt slechts één enkel criterium: ervaring. Hij die uit de eerste tien kandidaten als nummer één gekozen wordt, moet volgens de wet voor het lopende jaar de leiding over de koren krijgen. Op precies dezelfde manier wordt voor dat jaar de kandidaat gekozen die leiding moet geven aan allen die mee willen dingen bij concoursen voor solozang en fluitspel.
[c] Dan moeten er leiders worden gekozen voor de sportevenementen van paarden en van mensen, en wel uit leden van de derde en de tweede inkomensklasse. De hoogste drie klassen zijn verplicht om aan de verkiezing deel te nemen, terwijl de laagste klasse ongestraft verstek mag laten gaan. Er moeten drie leiders worden gekozen. Nadat er eerst twintig zijn aangewezen door hand opsteken, worden daaruit tenslotte drie kandidaten benoemd met behulp van stemstenen. Zij moeten bovendien de goed- [d] keuring krijgen van degenen die de stemming leiden. Mocht iemand door welke oorzaak dan ook tijdens de stemming of de daaropvolgende beoordeling alsnog worden afgewezen, dan moet een ander worden gekozen volgens dezelfde procedure als bij de oorspronkelijke kandidaat.
Nu rest ons nog de benoeming van diegene die de supervisie heeft over de opvoeding van jongens en meisjes. Daarvoor moet volgens de wet één leider worden aangesteld die niet ouder is dan vijftig jaar en zelf vader is van wettige kinderen, liefst één of meer zonen zowel als [e] dochters. Diegene die daarvoor wordt gekozen en diegene die hem voordraagt, moeten er diep van doordrongen zijn dat dit van alle leidinggevende functies in de gemeenschap beslist de allerbelangrijkste is. Voor iedere plant geldt immers dat de eerste scheut die goed opkomt van essentieel belang is voor de volledige en natuurlijke

[766a] ontwikkeling van de hele plant. Zo is het ook met tamme en wilde dieren, en zelfs met mensen. We zeggen immers dat de mens een beschaafd wezen is, mits een juiste opvoeding en een goede geaardheid hem ten deel vallen. Dan zal hij het meest goddelijke en beschaafde wezen zijn, maar als hij onvoldoende of slecht wordt opgevoed, bestaat er geen woester schepsel op aarde. Daarom moet de wetgever niet toestaan dat de opvoeding van kinderen bijzaak wordt en gezien wordt als iets van secundair belang. Omdat degene die deze taak krijgt goed gekozen moet worden, is het zaak dat de wetgever allereerst [b] begint met de opdracht om, voorzover mogelijk, diegene te kiezen die van alle burgers in elk opzicht de meest hoogstaande is.
Daarom moeten allen die een leidinggevende functie hebben, met uitzondering van leden van de volksraad en van de deelraden, naar de tempel van Apolloon gaan. Ieder moet daar in een geheime verkiezing zijn stem uitbrengen op diegene van de wetbehoeders die hij het meest geschikt acht om de opvoeding van de jeugd te leiden. Wie de meeste stemmen krijgt en op zijn verdienste is beoordeeld door alle deelnemers aan de verkiezing, met uitzondering van de wetbehoeders zelf, moet vijf jaar dienst [c] doen. In het zesde jaar wordt volgens dezelfde procedure een ander voor deze functie gekozen.
Mocht iemand met een openbaar ambt meer dan dertig dagen voor zijn ambtsperiode afloopt komen te overlijden, dan moeten degenen die voor zijn benoeming verantwoordelijk waren, op dezelfde manier een vervanger kiezen. Als iemand sterft die de voogdij heeft over wezen, dan moeten de verwanten die niet in het buitenland wonen, zowel van vaders- als van moederszijde, neven en nichten inbegrepen, binnen tien dagen een ander aanwijzen. Als ze in gebreke blijven, moet ieder van hen een

[d] drachme boete per dag betalen tot de voogd voor de kinderen is benoemd.
Nu kan een staat geen staat zijn als er geen behoorlijke rechtbanken worden ingesteld. En een rechter die zijn mond houdt en even zwijgzaam is als de strijdende partijen bij het vooronderzoek, alsof hij een bemiddelaar is die tot een schikking wil komen, kan in rechtszaken nooit tot een juiste uitspraak komen. Om die reden zal een groot aantal rechters niet gemakkelijk tot een juiste beslissing [e] komen, en een klein aantal onbekwame rechters ook niet. Het geschil moet voor beide partijen altijd duidelijk gemaakt worden, en de tijd die de rechtszaak in beslag neemt en de bezinning en het herhaaldelijke onderzoek tijdens het proces dragen ertoe bij dat men het geschil helder voor de geest heeft. Daarom moeten beide partijen eerst buren en vrienden laten rechtspreken, want die zijn [767a] het best op de hoogte van de wederzijdse problemen. Als er dan geen bevredigende uitspraak komt, moet men naar het naast hogere gerechtshof gaan. Als dat de kwestie ook niet kan oplossen, moet een derde gerechtshof definitief uitspraak doen.
Ook het instellen van rechtbanken is in zekere zin een kiezen van machtsdragers, want iedere machtsdrager doet noodzakelijkerwijze ook uitspraken over bepaalde zaken. Een rechter die geen officiële machtsdrager is, oefent toch op een bepaalde manier een niet geringe macht uit op de dag dat hij de rechtszaak met een uitspraak afsluit. Ervan [b] uitgaand dat rechters een soort machtsdragers zijn, zouden we moeten bepalen wie goede rechters zijn, waarover ze recht moeten spreken en hoeveel er per rechtszaak moeten optreden. De meest elementaire rechtszaak is die waarbij beide partijen zelf hun geschil aanhangig maken en in onderling overleg rechters kiezen. In alle andere gevallen zijn er twee soorten rechtszaken: een burger kan

een medeburger ervan beschuldigen dat deze hem onrecht heeft aangedaan, en daarover een uitspraak vragen van de rechter, maar men kan ook iemand aanklagen [c] terwille van het algemeen belang, wanneer men meent dat de staat door een van de medeburgers wordt benadeeld.
Nu moeten we bespreken welke soorten rechters we onderscheiden en wat voor mensen rechter kunnen worden. Om te beginnen hebben we een rechtbank nodig die openstaat voor individuele burgers die hun geschil voor de derde keer aanhangig maken. Hoe komt men aan de rechters? Alle functionarissen die gedurende een jaar of langer een bepaald ambt bekleden, moeten aan het begin van een nieuw jaar, dat een maand na de zomerzonnewende aanvangt, in een tempel bijeenkomen. Na de god- [d] heid aangeroepen te hebben moeten ze geen offer plengen, maar men moet uit iedere groep functionarissen met dezelfde functie een rechter kiezen, en wel degene van wie men denkt dat hij geschikter is dan alle andere collega's met dezelfde functie als hij. Hij zal in het komende jaar waarschijnlijk op de beste en meest integere manier uitspraak doen. Wanneer deze mensen gekozen zijn, moeten zij ten overstaan van hun kiezers een onderzoek ondergaan. Mocht iemand daarbij afvallen, dan wordt op dezelfde manier een vervanger aangewezen. Wie de toets doorstaat, moet recht spreken over allen die beroep hebben aangetekend tegen uitspraken van de andere twee rechtbanken, en hij moet zijn stem in de rechtbank [e] openlijk uitbrengen. De raadsheren en gezagsdragers die hen hebben gekozen, zijn verplicht deze zittingen als toehoorders en toeschouwers bij te wonen. Ieder ander kan naar eigen verkiezing komen.
Als iemand een rechter ervan beschuldigt dat deze opzettelijk een onrechtvaardige uitspraak doet, dan kan hij

naar de wachters van de wet gaan en een aanklacht indienen. De rechter die zich inderdaad aan zo'n overtreding schuldig maakt, moet het dubbele betalen van de schade die de benadeelde partij is toegebracht. Mocht men echter vinden dat hij een zwaardere straf verdient, dan moeten degenen die de zaak beoordelen bepalen wat hij nog voor extra straf moet krijgen, of welk bedrag aan de staat en de aanklager moet worden betaald. Als het gaat om [768a] overtredingen tegen de staat, dan is het van het grootste belang dat de bevolking aan de rechtszaak deelneemt. Steeds wanneer iemand de staat onrecht aandoet, wordt immers ieder lid daarvan onrecht aangedaan en de mensen zouden terecht bezwaar maken als ze in dergelijke kwesties geen stem zouden hebben. Daarom moeten het begin en het einde van een dergelijke gerechtelijke procedure aan het volk worden overgelaten, maar het eigenlijke gerechtelijke onderzoek behoort gedaan te worden door drie gezagsdragers van het hoogste niveau. Beide partijen moeten het erover eens zijn wie dat moeten zijn. Moch- [b] ten zij het daarover zelf niet eens kunnen worden, dan maakt de Volksraad de keuze. Ook aan civiele rechtszaken moeten allen zoveel mogelijk deelnemen, want wie niet betrokken wordt bij de officiële uitoefening van het recht, denkt al gauw dat hij part noch deel heeft aan het staatsgebeuren. Daarom moeten er beslist ook gerechtshoven komen voor de verschillende stammen, met rechters die door het lot worden bepaald, onomkoopbaar zijn en recht spreken op het moment dat daar behoefte aan is. De uiteindelijke uitspraak in dergelijke zaken wordt echter gedaan door een speciale rechtbank, die naar men- [c] selijke maatstaven volkomen integer is. Deze rechtbank is ingesteld voor al diegenen die bij het burengericht en bij de rechtbank van de stam geen bevredigende uitspraak hebben gekregen. Tot zover voor wat betreft de rechtban-

ken. Je kunt niet zonder meer beweren dat het instituten zijn die gezag dragen, maar ook het tegendeel valt niet met zekerheid te zeggen.
Wat we hebben besproken, dient als een globale beschrijving waarbij nog heel wat is weggelaten. Pas aan het eind kan immers het best een uitgebreide en precieze definitie [d] van wetgeving met alle details worden gegeven. Laten we dus afspreken dat we daarmee tot het laatst wachten. Ik denk dat de wetgeving voor de andere officiële ambten grotendeels haar beslag heeft gevonden, maar een volledig en precies overzicht van de afzonderlijke en de gezamenlijke sectoren binnen de staat en het staatsbestuur als geheel kan pas worden gegeven als wij alle onderdelen van begin tot eind hebben besproken.
[e] Nu de wijze van verkiezing van de leiders is bepaald, is het juiste moment aangebroken om dit onderwerp af te ronden en een begin te maken met het vastleggen van de wetten. Het heeft geen zin dat nog langer uit te stellen.
Kleinias: Wat ge hebt gezegd, vreemdeling, was mij uit het hart gegrepen. En als er nu een verband wordt gebracht tussen begin en eind, tussen wat al is gezegd en wat nog komen gaat, doet ge ons nog meer plezier.
[769a] *Athener:* Tot nu toe hebben wij het spel van oude wijze mannen dus blijkbaar goed gespeeld.
Kleinias: Ik vind dat ge goed laat zien hoe verheven de dingen zijn waar wij ons als goed staatsburger voor interesseren.
Athener: Die zijn toch ook verheven? Laten we nu eens kijken of ge het met me eens blijft.
Kleinias: Wat bedoelt ge? Waar gaat het over?
Athener: Laten we de schilderkunst als voorbeeld nemen. [b] Ge weet toch dat er aan het schilderen van verschillende onderwerpen en de afwerking van een schilderij nooit een einde lijkt te komen? Er worden lagen verf aangebracht,

en kleurschakeringen - schilders hebben daar allerlei termen voor - totdat tenslotte niets meer gedaan kan worden om de afbeelding nog mooier en natuurgetrouwer te maken.
Kleinias: Zoiets heb ik ook wel eens horen vertellen, hoewel ik moet bekennen dat ik van die kunst geen greintje verstand heb.
Athener: Daar zijt ge nog niet minder om. We kunnen [c] het voorbeeld dat ons te binnen schoot echter wel gebruiken voor wat nu aan de orde komt. Iemand vat het plan op om iets prachtigs te schilderen, dat nooit lelijk is geweest maar mettertijd steeds mooier lijkt te worden. Omdat hij een sterveling is, zal zijn moeite maar van korte duur zijn, als hij geen opvolger achterlaat die in staat is het schilderij bij te werken, als het te lijden heeft van de tand des tijds, en die het schilderij later verder kan verbeteren door toe te voegen wat de oorspronkelijke schilder door gebrekkige techniek heeft nagelaten. Dat begrijpt ge toch?
Kleinias: Natuurlijk.
[d] *Athener:* Wat denkt ge? Zou de wetgever niet een soortgelijk plan hebben? Eerst volstaat hij met het zo precies mogelijk opschrijven van de wetten en vervolgens gaat hij in de loop van de tijd zijn voorstellen aan de praktijk toetsen. Ge denkt toch niet dat een wetgever zo naïef is om niet te begrijpen dat heel wat dingen noodzakelijkerwijs moeten blijven liggen die zijn opvolger zal moeten rechtzetten? Door zo te werk te gaan zullen de gemeenschap [e] en de staatsvorm die hij grondvest, nooit achteruitgaan maar juist steeds beter worden.
Kleinias: Natuurlijk, dat is toch waar iedereen op hoopt?
Athener: Als men dus een manier zou kennen om iemand anders in woord en daad enigszins duidelijk te maken hoe hij wetten moet handhaven en verbeteren, dan zou men

nooit moeten ophouden die manier aan anderen door te geven, totdat het doel van de wetgeving bereikt is.
[770a] *Kleinias:* Dat is logisch.
Athener: Moeten wij drieën dat dan ook niet doen?
Kleinias: Hoe bedoelt ge?
Athener: Wij staan op het punt om wetten te maken, en wij hebben al wachters van de wet gekozen. Wij zijn in onze levensavond, en vergeleken bij ons zijn zij nog jong. Daarom moeten wij niet alleen zelf wetten maken, maar tegelijk naar beste vermogen proberen de jongeren ook tot wetgever op te leiden en niet alleen tot wachters van de wet.
[b] *Kleinias:* Zeker, als we daar tenminste toe in staat zijn.
Athener: We moeten het in ieder geval proberen, en wel met hart en ziel.
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Laten wij hen zo toespreken: 'Waarde handhavers van de wet, wij hebben heel wat details in de wetgeving over het hoofd gezien. Dat kan ook niet anders. We zullen echter naar beste weten alles wat van belang is, en zeker de grote lijnen, in onze wetgeving vastleggen. Nu is uw hulp nodig om deze schets verder in te vullen.
[c] Luister goed waar ge in de praktijk op moet letten. Megillos, Kleinias en ik hebben daar herhaaldelijk met elkaar over gesproken en we zijn het erover eens dat we de wetten juist hebben geformuleerd. We willen dat gij, als onze leerlingen, met ons instemt en de dingen in het oog houdt die naar ons gemeenschappelijk inzicht ook de wetgever en de wachters van de wet samen in het oog moeten houden. De afspraak was dat één ding voor alles gaat: welke weg een lid van de gemeenschap ook maar [d] mag bewandelen - ongeacht of deze ontleend is aan een bepaalde overtuiging, aan een bepaald karakter, aan een zekere levenswijze, aan een wens of verwachting, of aan

dingen die hij ooit geleerd heeft, en ongeacht of hij man of vrouw is, jong of oud - zijn leven lang moet al zijn toewijding erop gericht zijn een goed gemeenschapslid te worden, begiftigd met de ziele-adel die de mens eigen is. En geen mens mag blijk geven van voorkeur voor iets dat dit streven in de weg staat. Maar als uiteindelijk blijkt dat [e] hij zo een buitenstaander is geworden in eigen land, dan moet hij er de voorkeur aan geven zijn land als balling te verlaten, liever dan vrijwillig het juk van de slavernij te dragen onder de heerschappij van het kwaad. Het is beter zulk lijden te verdragen dan je te onderwerpen aan een beleid dat mensen van nature slechter maakt. Daar waren wij het hiervoor al over eens geworden. Houdt gij u nu bij uw beoordeling aan twee principes: verwerp alle wet- [771a] ten die een burger niet beter kunnen maken, en omarm de wetten die dat wel kunnen. Sta ervoor open en leef ernaar. Alle voorschriften die gericht zijn op dingen die goed genoemd worden, maar niet het goede tot doel hebben, moet ge de rug toekeren.

Laten wij nu overgaan tot een ander soort wetten die hun uitgangspunt hebben in het sacrale. Daartoe moeten wij eerst terugkeren tot het getal 5040. Dat getal was en is [b] goed bruikbaar om onderverdelingen te maken, dus ook om een verdeling over de verschillende stammen tot stand te brengen. Het aantal dat hoort bij een stam is een twaalfde van dit getal en het is gelijk aan 20 x 21. Het getal waar wij mee werken kan in twaalven gedeeld worden, en ook het aantal van iedere stam is door twaalf deelbaar. Ieder deel moet gezien worden als een heilig godsgeschenk, corresponderend met de maanden en de cyclus van het heelal. Daardoor wordt iedere stad er van nature [c] toe geleid om die perioden als gewijd te beschouwen, ook al hebben sommige gemeenschappen de verdeling misschien wat juister verricht dan andere en deze met meer

geluk aan de goden opgedragen. Volgens ons is het getal 5040 in ieder geval heel goed gekozen, omdat het deelbaar is door alle getallen van 1 tot en met 12, met als enige uitzondering 11. Dat kan trouwens gemakkelijk verholpen worden, want door twee families af te trekken van het totale aantal blijft een getal over dat deelbaar is door 11. Dat dit waar is, kan, zo men wil, gemakkelijk worden bewezen. Op dit moment vertrouwen we op de juistheid [d] van deze stelling en we maken de verdeling dienovereenkomstig. Ieder onderdeel van de gemeenschap noemen we naar een god of naar de afstammeling van een god en we geven deze altaren en wat daar verder bij hoort. Twee keer per maand laten wij de mensen daar bijeenkomen om te offeren, twaalf keer voor de stammen afzonderlijk en twaalf keer voor de verschillende wijken van de stad. Dit gebeurt in de eerste plaats ter verering van de goden en hun heiligdommen en ten tweede om de onderlinge banden te versterken en elkaar, zoals wij dat noemen, beter te leren kennen; kortom, voor de algehele verstand- [e] houding.

Met het oog op kennismaking en het sluiten van huwelijken moet vermeden worden dat de man de vrouw die hij trouwt en haar familie niet kent, en dat haar familie de man aan wie zij het meisje uithuwelijkt niet kent. Het is in zulke situaties uiterst belangrijk verkeerde beslissingen zoveel mogelijk te voorkomen. Met dit serieuze doel [772a] voor ogen moeten er dansfeesten worden georganiseerd waar jongens en meisjes samen dansen en elkaar kunnen zien en ook zelf gezien worden, waarbij ze naakt zijn, voorzover het fatsoen het toelaat. Dit moet met overleg en op een juiste leeftijd plaats vinden. De leiders van de koren zien op dit alles toe en belasten zich met de organisatie, en de wetgevers zorgen, samen met de wachters van de wet, voor alles wat we niet hebben beschreven.

Zoals we al eerder zeiden, waar sprake is van zoveel kleine [b] details is het onvermijdelijk dat een wetgever hier en daar nog iets vergeet. Degenen die jaarlijks ervaring opdoen met de wetten en van de praktijk leren, moeten ieder jaar de wetten bijwerken en verbeteren, totdat men vindt dat een bevredigende vastlegging is bereikt. Tien jaar ervaring met de offerfeesten en dansen moet voldoende zijn om alle details te ordenen. Alles wat binnen hun competentie [c] nog geregeld moet worden, moeten de gezagsdragers samen met de oorspronkelijke wetgever, als hij nog leeft, en anders alleen, ter correctie aan de wachters van de wet voorleggen, totdat elk detail bevredigend is uitgewerkt. Vanaf dat moment liggen deze voorschriften vast, en ze worden toegepast samen met de wetten die in het begin door de wetgever zijn opgesteld. Nooit mogen de wachters van de wet daar meer op eigen gezag iets aan veranderen.
[d] Mocht men evenwel ooit van mening zijn dat er iets gewijzigd moet worden, dan moeten alle gezagsdragers en het hele volk daarover overleggen en er moet raad worden gevraagd bij alle goddelijke orakels. Bij volledige overeenstemming kan een wijziging worden aangebracht, maar anders in geen geval. Wie bezwaar maakt, mag alleen langs legale weg voor zijn zaak opkomen. Als een man van vijfentwintig jaar of ouder denkt een huwelijkspartner te hebben gevonden die naar zijn zin is en die geschikt lijkt om kinderen bij te verwekken, dus wanneer hij een meisje gezien heeft of zelf door iemand is opge- [e] merkt, dan moet hij in ieder geval voor zijn vijfendertigste trouwen. Maar eerst moet hij horen hoe hij kan uitvinden welk huwelijk juist en harmonieus is. Zoals Kleinias immers al zei, bij iedere wet hoort eerst een voorspel.'
Kleinias: Goed om ons daaraan te herinneren, vreemde-

ling. Dit lijkt me het juiste moment om daar op in te gaan.
Athener: Zo is het. Laten we tegen een telg van een goed [773a] geslacht het volgende zeggen: 'Mijn zoon, ge moet een huwelijk sluiten dat de goedkeuring kan wegdragen van verstandige mensen. Zij zullen u een huwelijk binnen een arme familie niet afraden, maar wel aanraden om niet al te zeer uit te zijn op het sluiten van een rijk huwelijk. Want als er geen andere overwegingen meespelen, zal een verbintenis met een familie van eenvoudige stand altijd de voorkeur verdienen. Dat zal de gemeenschap en beide families ten goede komen, want een goed evenwicht en gelijkmatigheid zijn oneindig veel meer waard dan gebrek aan juiste verhoudingen. Wie van zichzelf weet dat hij heetgebakerd is en zich in zijn doen en laten onnodig snel [b] laat meeslepen, moet bij voorkeur trouwen met iemand uit een familie die gelijkmoedig van aard is, terwijl iemand met een tegenovergesteld karakter een heel ander soort huwelijk moet sluiten. Ten opzichte van het huwelijk in het algemeen geldt een en dezelfde regel: iedereen moet streven naar een verbintenis die de gemeenschap ten goede komt, en zichzelf niet op de eerste plaats stellen. Op de een of andere manier heeft iedereen altijd van na- [c] ture een neiging tot mensen die het meest op hem lijken. Door zulke huwelijken raakt de hele staat uit evenwicht, zowel in materieel als in geestelijk opzicht. Als gevolg daarvan gebeuren er in menige gemeenschap dingen die wij ongewenst achten. Om letterlijk in een wet vast te leggen dat wie rijk is niet in een rijke familie mag trouwen, en wie machtig is niet in een machtige familie, dat trage karakters verplicht zijn impulsieve partners te zoeken en [d] impulsieve trage, zou bij velen naast lachtlust ook ergernis wekken. Het is immers niet gemakkelijk om in te zien dat een gemeenschap een soort mengvat moet zijn. Als de

wijn wordt ingeschonken, bruist hij vurig, maar tot bedaren gebracht door de sobere invloed van de godheid van het water, gaat hij een harmonieuze verbintenis aan en wordt een goede en lichte drank. Dat dit precies zo gebeurt bij het samengaan van jonge mensen kan bijna [e] niemand inzien. Daarom moeten dergelijke voorschriften zeker niet in een wet worden opgenomen, maar we moeten proberen de goede woorden te vinden om de mensen ervan te overtuigen dat het evenwicht van hun kinderen van veel meer waarde is dan een huwelijk dat gericht is op buitensporige rijkdom. Wie uit is op een rijk huwelijk, moeten we daarvan afbrengen door blijk te geven van onze afkeuring, maar we moeten niet gebruik maken van een geschreven wet als dwangmiddel.
Naast alles wat al eerder over het huwelijk is gezegd, moeten wij u nog een raad geven. Het is immers noodzaak om het eeuwig voortbestaan van de natuur te handhaven door kinderen en kindskinderen na te laten die onze [774a] plaats kunnen innemen als dienaren van God. Dit alles en nog veel meer zou als inleiding kunnen dienen als we gaan spreken over de verplichting om te trouwen. Mocht iemand daartoe niet uit vrije wil gebracht kunnen worden, zich afzijdig houden, een eenling zijn in de stad en op zijn vijfendertigste nog ongetrouwd zijn, dan moet [b] hem jaarlijks een boete van honderd drachmen worden opgelegd als hij behoort tot de hoogste bezittersklasse. Voor de tweede klasse is de boete zeventig drachmen, voor de derde zestig en voor de vierde dertig. Deze geldsom wordt aan het heiligdom van Hera geofferd, en wie niet jaarlijks betaalt, is het tienvoudige verschuldigd. De schatbewaarder van de godheid moet het bedrag innen en als hij dat nalaat, is hijzelf verantwoordelijk en moet volledig rekenschap afleggen. Wie weigert te trouwen zal niet alleen gestraft worden met geldboetes, maar ook geen

enkel respect ontvangen van de jonge mensen. Geen van de jongeren zal naar hem willen luisteren. Als hij probeert iemand te straffen, zal iedereen partij tegen hem kiezen, [c] en wie erbij staat en dit niet doet, wordt bij de wet tot een lafaard en een slecht burger verklaard.
Over de bruidsschat is al eerder gesproken, en wij herhalen nog eens dat er alleen sprake is van gelijkheid, als er niets gegeven en niets ontvangen wordt. Het komt niet te pas dat arme mensen in de staat tot op hoge leeftijd ongetrouwd blijven omdat ze geen geld hebben - in ieders behoefte wordt immers voorzien - en de vrouwen zullen minder hoog van de toren blazen en de mannen minder [d] slaafse onderdanigheid aan den dag leggen, als er geen bruidsschat in het spel is.
Wie deze voorschriften volgt, handelt juist, maar wie niet wil luisteren en aan kleding en uitzet meer schenkt of ontvangt dan respectievelijk vijftig drachmen, meer dan een mina, meer dan anderhalve mina of meer dan twee mina, afhankelijk van de bezittersklasse waartoe men behoort, is aan de schatkist nog eens hetzelfde bedrag verschuldigd. De som geld die men heeft gegeven of ontvangen, wordt aan Hera en Zeus geofferd. Ook hier innen de [e] schatbewaarders van deze goden weer het geld, net als in het geval van de ongetrouwden. We hebben al opgemerkt dat de schatbewaarder van Hera de boete moet vorderen of anders uit zijn eigen zak betalen.
De zeggenschap over het uithuwelijken van meisjes ligt als eerste bij de vader, als tweede bij de grootvader en als derde bij de volle broers. Als geen van hen in leven is, gaat de zeggenschap in dezelfde volgorde over op de familie van de moeder. Wanneer door bijzondere noodlottige omstandigheden geen familie in de eerste lijn beschikbaar is, dan hebben de overige naaste verwanten het voor het zeggen, samen met de voogden. Steeds moeten de wet-

uitleggers geraadpleegd worden over alle voorbereidingen [775a] en de plechtigheden die voor, tijdens en na het huwelijk moeten plaatsvinden. Wie hun aanwijzingen volgt, kan erop vertrouwen dat hij juist handelt.
Nu wat betreft het bruiloftsmaal. Beide partners moeten elk niet meer dan vijf vrienden en vriendinnen uimodigen, en hetzelfde aantal aan familieleden of huisgenoten. De kosten voor het feest moeten de middelen in geen geval overschrijden. De rijksten mogen een mina uitgeven, [b] de daarop volgende klasse de helft, enzovoort, afhankelijk van de bezitsklasse. Wie zich aan de voorschriften houdt, wordt algemeen gerespecteerd. Wie dat niet doet, wordt door de wetbehoeders gebrandmerkt als een man van slechte smaak, onopgevoed in de door de Muzen geïnspireerde huwelijksgebruiken. Overmatig drinken komt nergens te pas, behalve op de feesten ter ere van de godheid die de wijn heeft gegeven, en het is zeker niet zonder gevaar voor wie aanstalten maakt kinderen te verwekken. Bij die gelegenheid past het bruid en bruidegom meer [c] dan ooit om nuchter te zijn, omdat ze zich bewust zijn van de grote verandering in hun leven en van de mogelijkheid dat een kind wordt verwekt, dat in ieder geval uit nuchtere ouders moet worden geboren. Het is immers niet te zeggen op welk moment van de dag of de nacht er volgens Gods wil een kind zal worden verwekt. Het is daarbij van belang dat het verwekken van kinderen niet gebeurt met lichamen die slap zijn van de wijn, maar dat het nieuwe leven stevig, bestendig en in alle rust in de moederschoot wordt gevestigd. Maar de man die zat van wijn is, beweegt zich in alle richtingen en veroorzaakt ook beweging, omdat hij geen beheersing heeft over lichaam [d] en geest. Daarom zal iemand die dronken is, zijn zaad onhandig en slecht zaaien zodat de kans bestaat dat hij onevenwichtig en onbetrouwbaar nageslacht verwekt dat

van karakter niet rechtschapen is en ook niet recht van lijf en leden. Om die reden moet een man het hele jaar door, levenslang, en zeker in de periode dat hij kinderen verwekt, goed opletten dat hij geen dingen doet die de gezondheid schaden of leiden tot grofheid en onrechtmatige handelingen. Want onvermijdelijk zal hij dan wezens en [e] lichamen in de wereld zetten die daar het stempel van dragen en dus in ieder opzicht minderwaardig zijn. Vooral op de dag dat hij trouwt en in de huwelijksnacht moet hij zich verre houden van onmatig gedrag. Want het Begin van alle dingen, Dat als een godheid in de mensen zetelt, brengt alles tot een goed einde, mits het de hem toekomende eer ontvangt van ieder die hem benadert. De [776a] man die trouwt moet de gebruiken volgen en één van de twee woonplaatsen kiezen die hem bij de verdeling van het land zijn toebedeeld, bij wijze van nest en voederplaats voor zijn jongen. Daar, gescheiden van zijn ouders, begint hij zijn huwelijk en sticht huis en haard voor zich en zijn kinderen. Als tussen relaties namelijk een zeker verlangen naar elkaar blijft bestaan, bindt dit karakters van verschillende aard in hechte vriendschap. Maar een ononderbroken samenzijn sluit het verlangen naar elkaar uit, en dat maakt dat mensen van elkaar vervreemden en meer dan genoeg van elkaar krijgen. Daarom moeten zij hun wederzijdse ouders in hun eigen huis achterlaten [b] en vertrekken als kolonisten. Ze kunnen dan bij hun ouders op bezoek gaan en hen ontvangen in hun eigen huis waar ze kinderen krijgen en grootbrengen. Zo geven ze, de een na de ander, het leven als een toorts door in eeuwigdurende dienst aan de goden, zoals de wet dat voorschrijft.

Zullen we nu eens bekijken wat iemand mag bezitten om zo harmonieus mogelijk door het leven te kunnen gaan? Het is in het algemeen niet moeilijk te bedenken wat we

mogen bezitten en hoe we eraan moeten komen, maar het ligt heel anders, als het gaat om het bezit van slaven. Dat komt omdat er in ons spraakgebruik veel verwarring [c] bestaat over het begrip slaaf. Want wat wij over slaven zeggen is soms wel en soms niet in overeenstemming met de praktijk.
Megillos: Wat zeggen we dan voor tegenstrijdigs? We begrijpen niet helemaal wat ge bedoelt, vreemdeling.
Athener: Dat verbaast me niet, Megillos, want onder alle Grieken is het Spartaanse systeem van de lijfeigenschap misschien wel het grootste probleem en het grootste twistpunt. De een noemt het goed en de ander verkeerd. [d] In mindere mate geldt dit voor de slavernij van de arbeiders bij de Heraklieten, de Mariandijnen en de Thessaliërs. Als we dat allemaal bekijken, wat staat ons dan te doen ten aanzien van het houden van slaven? Wat ik al eerder in mijn betoog te berde bracht, en waar ge natuurlijk meer over wilde horen, was het feit dat we zonder uitzondering verklaren dat we slaven moeten hebben die gewillig zijn en een goed karakter hebben, voor zover dit mogelijk is. Van heel wat slaven is bekend dat zij zich in velerlei opzicht beter hebben betoond dan de broers of [e] zoons van hun meester. Zij waren de redders van hun meester en diens have en goed. Zulke verhalen bestaan er toch over slaven?
Megillos: Zeker.
Athener: Maar het tegenovergestelde krijgen we ook te horen, namelijk dat de slaaf in essentie niet deugt, en dat een verstandig mens er goed aan doet dat slag nooit te [777a] vertrouwen. Onze meest wijze dichter heeft, sprekend over Zeus, zelfs verkondigd: 'De wijd en zijd donderende Zeus ontneemt de helft van 't verstand aan de mens op de dag dat deze wordt tot een slaaf'. De mensen denken daar dus verschillend over. Er zijn mensen die geen enkel ver-

trouwen hebben in slaven en ze met knoet en zweep als een soort beesten behandelen, waardoor ze ook de geest van hun slaven driewerf, nee eigenlijk vele malen meer, tot slaaf maken. Anderen doen precies het tegenovergestelde.
Megillos: Zo is het.
[b] *Kleinias:* Wat moeten wij in ons land nu aan met zulke uiteenlopende standpunten ten aanzien van het houden en behandelen van slaven, vreemdeling?
Athener: Kijk eens hier, Kleinias, de mens is onmiskenbaar een onhandelbaar schepsel, en al is het onderscheid tussen een slaaf en een als vrij man geboren meester in de praktijk noodzakelijk, dan nog is geen mens ook maar enigszins bereid dienstbaar te zijn of het te worden.
Kleinias: Dat is duidelijk.
Athener: Een slaaf is een lastig bezit. In de praktijk is vaak [c] genoeg aangetoond hoeveel problemen zich voor kunnen doen. We hebben dat gezien aan de langdurige en vaak voorkomende opstanden bij de Messeniërs en in steden waar veel slaven worden gehouden die dezelfde taal spreken. En laten we de zogenaamde zeerovers niet vergeten die de kust van Italië teisteren. Wie dit alles onder ogen ziet, weet niet zo gauw wat daaraan te doen is. Om slaven hanteerbaar te houden, staan ons maar twee manieren ter [d] beschikking: de ene is dat we ervoor zorgen dat slaven geen landgenoten van elkaar zijn en zoveel mogelijk een verschillende taal spreken, en de andere is hen eerlijk te behandelen, niet alleen uit respect voor hen maar nog meer uit respect voor onszelf. Dat betekent dat we onze slaven niet uit de hoogte moeten behandelen en, zo mogelijk, nog minder voor het hoofd moeten stoten dan onze gelijken. Of iemand van nature rechtvaardig is en niet doet alsof, en of hij onrecht werkelijk verafschuwt, [e] blijkt uit zijn omgang met mensen die hij gemakkelijk

kwaad zou kunnen doen. Wie zich dus godvrezend en rechtvaardig betoont in zijn beoordeling van het karakter en de handelingen van zijn slaven, zal het best in staat zijn het zaad van het goede in hen te zaaien. Dit kunnen we zeggen, en met het volste recht, van iedere meester of alleenheerser en van ieder ander die absolute macht heeft over zijn minderen. Straffen, mits terecht, is bij slaven op zijn plaats. Een terechtwijzing, zoals vrije mensen die krijgen, maakt dat ze zich heel wat voelen. Als een slaaf wordt aangesproken, moet dat in de vorm van een eenvoudige opdracht zijn, en er moeten met slaven beslist [778a] nooit grapjes worden gemaakt, niet met mannen en niet met vrouwen. Velen denken er te weinig bij na dat ze hun slaven bederven door op vriendschappelijke voet met hen om te gaan. Ze maken daardoor het leven voor beide partijen niet gemakkelijker. De slaven hebben dan moeite gezag te aanvaarden en de meester om gezag uit te oefenen.
Kleinias: Dat is waar.
Athener: Nu ieder lid van de gemeenschap zo goed mogelijk is voorzien van slaven die berekend zijn voor al het werk waar hij ze voor nodig heeft, is de beurt aan een beschrijving van de behuizing.
Kleinias: Zeker.
[b] *Athener:* Omdat de stad nieuw is en er vooralsnog geen enkel huis staat, moeten we zorgen voor het bouwen van letterlijk alle huizen. Dat betekent dat de bouwwijze van ieder huis en bovendien van de tempels en muren besproken moet worden. Dat heeft nog voorrang boven de huwelijken, Kleinias, maar aangezien we alleen nog maar in theorie over dit alles spreken, is er niets op tegen het nu pas aan de orde te stellen. Als de gemeenschap daadwerkelijk gesticht wordt, gaat - zo God het wil - het bouwen van huizen vooraf aan het sluiten van huwelijken. Als de

regels voor het bouwen bepaald zijn, pas dan besluiten [c] we de wetgeving met de huwelijkswetten. Laten we ons nu beperken tot een korte beschrijving van de wijze van bouwen.
Kleinias: Uitstekend.
Athener: De tempels moeten allemaal rondom de marktplaats worden gebouwd en ook op de hoogst gelegen plekken in een kring rondom de stad, zodat de tempels goed beveiligd en schoongehouden kunnen worden. Naast de tempels komen de gebouwen van de gezagsdragers en de gerechtshoven waar aanklager en aangeklaagde hun recht krijgen. Men beschouwt deze gebouwen als de [d] meest gewijde plaatsen, deels omdat daar heilige zaken behandeld worden en deels omdat zich daar de zetel van de goden bevindt. Die gerechtshoven zijn de juiste plaats om recht te spreken in moordzaken en andere vergrijpen waar de doodstraf op staat.
Nu wat betreft de muren, Megillos. Met Sparta ben ik van mening dat we de muren in de aarde moeten laten slapen en ze niet moeten optrekken, en wel om een goede reden. De dichter bezingt deze prachtig, als hij zegt [e] dat 'muren beter van brons en ijzer kunnen worden gemaakt dan van aarde'. Het zou toch belachelijk zijn om jaarlijks de jeugd het land in te sturen om te spitten en te graven en om verdedigingswerken te bouwen die de vijand buiten de deur moeten houden en hem moeten verhinderen een voet over de grens te zetten, waarbij we dan bovendien nog een muur zouden bouwen. Om te beginnen dragen muren in geen enkel opzicht bij tot de gezondheid in de stad en verder veroorzaken zij in de regel een zekere laksheid bij de burgerij. Zij zetten de mensen ertoe aan hun toevlucht te zoeken binnen de muren in plaats van zich te verdedigen tegen de vijand. In plaats [779a] van dag en nacht binnen de stad de wacht te houden,

denken ze allengs dat de kunstmatige beschutting van muren en poorten hun veiligheid werkelijk waarborgt, zodat ze rustig kunnen slapen. Alsof mensen niet geboren zijn om zich in te spannen en alsof ze niet weten dat ware rust pas volgt na gedane arbeid! Ik denk dat uit gemak- [b] zucht en zorgeloosheid de noodzaak weer ontstaat om hard te werken. Maar als mensen toch een muur willen hebben, dan moeten hun eigen huizen vanaf het begin zo gebouwd worden dat de hele stad een enkele muur vormt, doordat alle huizen regelmatig en in dezelfde stijl en goed aaneengesloten worden opgetrokken, met uitzicht op de wegen. Het ziet er dan niet onvriendelijk uit, omdat het de indruk maakt van een enkel gebouw. Bovendien is het verreweg de beste manier om de veiligheid te waarborgen. Het zijn vooral de bewoners zelf die er- [c] voor behoren te zorgen dat alles in de oorspronkelijke bouwstijl blijft gehandhaafd. De stadsopzichters houden daar controle op en kunnen degene die in gebreke blijft beboeten. Ook zorgen ze ervoor dat de stad schoon blijft en dat geen van de burgers zich bij het bouwen en graven iets toe-eigent dat de staat toebehoort. Verder moeten zij erop toezien dat het regenwater goed kan afvloeien en dat verder alles binnen en buiten de stad naar behoren [d] wordt geregeld. De wachters van de wet die dit alles overzien en de behoeften kennen, moeten aanvullende wetten maken voor alles wat hiervoor in de wet nog ontbreekt.
Nu dit alles klaar is en de gebouwen rondom de markt, de sportlokalen en alle scholen hun vaste bezoekers kunnen ontvangen, terwijl ook de theaters plaats bieden aan de toeschouwers, kunnen we de wetten opstellen die volgen uit de huwelijkswetgeving.
Kleinias: Zeker.
Athener: Laten we ervan uitgaan dat het huwelijk is gesloten. De periode die daarop volgt tot aan de geboorte van

het eerste kind, moet niet korter zijn dan een jaar.
[e] We zullen het nu hebben over de manier van leven van de jonggehuwden in de gemeenschap, een leven dat anders zal zijn dan in andere landen. Van alle moeilijke uitspraken die we in het verleden al gedaan hebben, zal deze voor de gewone mensen het zwaarst te verteren zijn. Toch zullen we moeten uitkomen voor wat naar ons oordeel juist en waar is, Kleinias.
Kleinias: Natuurlijk.
[780a] *Athener:* Wie het plan opvat voor de burgers wetten uit te vaardigen die aangeven hoe hun gedrag moet zijn in de staat en in het openbare leven, heeft het bij het verkeerde eind als hij denkt dat er voor het privéleven geen wetten nodig zijn, dat iedereen zijn dag kan doorbrengen zoals hij wil en dat het niet nodig is ook daar alles ordelijk te laten verlopen. Hij begrijpt er niets van als hij uitgaat van de veronderstelling dat het privéleven geen voorschriften nodig heeft en dat de mensen uit zichzelf bereid zijn in het openbaar en in de omgang met elkaar te leven volgens de wet. Waarom ik dat zeg? Om een speciale reden. Wij zijn namelijk van mening dat onze jonggehuwden even [b] vaak als voor hun huwelijk de maaltijden moeten gebruiken aan de gemeenschappelijke tafels. Aanvankelijk, toen het in uw streken pas werd ingesteld, werd dit gezien als een vreemd gebruik dat waarschijnlijk ingegeven was door een oorlog of een andere ingrijpende gebeurtenis waardoor er weinig mensen waren en veel gebrek. Maar toen men, door omstandigheden gedwongen, eenmaal ervaring had opgedaan met de gemeenschappelijke maaltijden, bleek dat deze in hoge mate bijdroegen tot het alge- [c] meen welzijn en op die manier werden ze bij u als een vast gebruik ingesteld.
Kleinias: Zo zal het wel zijn gegaan.
Athener: Ik zei al dat het destijds merkwaardig en bedrei-

gend werd gevonden om de mensen zoiets op te leggen, maar wie nu hetzelfde als wet uitvaardigt, krijgt er minder problemen mee. De maatregel evenwel die daar op natuurlijke wijze uit voortvloeit en in de toepassing zijn juistheid kan bewijzen - op dit moment wordt hij overi- [d] gens nergens toegepast - is niet eenvoudig onder woorden te brengen en vervolgens niet eenvoudig in te voeren. Je zou bijna denken dat de wetgever, als hij dat doet, 'zijn wol in het vuur kaardt', zoals wel gekscherend wordt gezegd, en dat zo iemand nog heel wat meer zinloze dingen zal ondernemen.
Kleinias: Waarom zegt ge niet wat ge op het hart hebt, vreemdeling?
Athener: Luister goed, want anders besteden we te veel [e] tijd aan dit onderwerp. Alles wat in de gemeenschap ordelijk en geregeld verloopt, leidt immers tot veel goeds, maar wat ongeregeld en slecht geordend is, doet veel van het goede weer teniet. En dat doet zich nu precies voor in het geval waar we het over hebben. Zoals ik al zei, Kleinias en Megillos, zijn de gemeenschappelijke maaltijden bij u voor de mannen, als door een goddelijke noodzaak, wonderwel ingeburgerd. Maar voor de vrouwen zijn ze, [781a] zeer ten onrechte overigens, niet aan voorschriften gebonden. De gang van zaken bij hun maaltijden is nooit aan het licht gekomen, maar juist dat deel van ons mensdom dat door zijn grilligheid van nature het ondoorgrondelijkst en het meest vindingrijk is, het vrouwelijk geslacht, wordt door de toegeeflijkheid van de wetgever ten onrechte in omstandigheden gelaten die niet geregeld zijn. Door die nalatigheid is heel wat aan uw aandacht ontsnapt dat veel beter had kunnen gaan dan nu het geval is, als er maar wetten waren geweest. Denk nu vooral niet dat het veronachtzamen van voorschriften voor de vrou- [b] wen maar de helft van de maatregelen uitmaakt. Immers,

zoveel minder standvastig als de vrouwelijke natuur is ten opzichte van die van de mannen, net zoveel meer invloed heeft dit verzuim op de vrouw. Het welzijn van het land zal er dus mee gediend zijn deze kwestie nader te bekijken en recht te zetten, en alle instellingen voor vrouwen en mannen samen te regelen. Tegenwoordig is het menselijk [c] geslacht echter in zo'n ongelukkige toestand terecht gekomen dat geen redelijk denkend mens de mogelijkheid tot gemeenschappelijke maaltijden zal opperen in gebieden en landen waar dit geen gebruik is en niet algemeen geaccepteerd wordt. Hoe zal iemand het nu, zonder zich belachelijk te maken, in de praktijk moeten aanpakken om vrouwen ertoe te brengen in het openbaar te eten en te drinken? Vrouwen zouden waarschijnlijk alles liever verdragen dan dat. Gewend als zij zijn teruggetrokken en in de schaduw te leven, zullen ze alles in het werk [d] stellen om niet met geweld in het licht te worden gezet, en ze zullen tegen de wetgever opgewassen blijken. Elders zullen zij, zoals ik al zei, waarschijnlijk niet voor rede vatbaar blijken en veel ophef maken, maar misschien gaat het hier anders. Wanneer ons voorstel, althans in theorie, voor de gemeenschap als geheel haalbaar lijkt, ben ik bereid uit te leggen waarom het regelen van deze maaltijden goed en passend is, vooropgesteld natuurlijk dat gij het allebei wilt horen, want anders laten we het onderwerp rusten.
Kleinias: Wat dacht ge wel, vreemdeling, natuurlijk willen wij het graag horen!
Athener: Luister dan en wees niet verbaasd als het lijkt of [e] ik weer van voren af aan begin. We hebben er nu immers de tijd voor en niets staat ons in de weg om de wetten van alle kanten te bekijken.
Kleinias: Ge hebt gelijk.
Athener: Laten we dan naar ons uitgangspunt terugkeren.

Er is iets dat ieder mens in elk geval goed moet begrijpen: of het menselijk geslacht heeft helemaal nooit een begin [782a] gehad en zal ook nooit een einde hebben, wat betekent dat het er eeuwig is geweest en er altijd zal zijn, of het is onheuglijk lang geleden tot bestaan gekomen.
Kleinias: Ongetwijfeld.
Athener: Kunnen we er niet van uitgaan dat over de hele aarde en op allerlei manieren steden zijn verrezen en in verval geraakt, en dat er geregeld vele dingen zijn gebeurd die leidden tot orde dan wel wanorde? Zullen er niet vele gebruiken hebben bestaan met betrekking tot het nuttigen van voedsel, dus eten en drinken? Verder deden zich waarschijnlijk allerlei klimaatwisselingen voor waardoor [b] alles wat leeft aan heel wat veranderingen onderhevig is geweest.
Kleinias: Zeker.
Athener: Mogen we veronderstellen dat er eerst geen wijnranken bestonden en dat ze op een gegeven moment zijn ontstaan, en dat het net zo is gegaan met de olijven en met de gaven van Demeter en Kore, waarvan een zekere Triptolemos de beschermheer is? Denken we dat de dieren elkaar opaten, net als tegenwoordig, in de tijd toen dat er allemaal nog niet was?
Kleinias: Dat zal wel.
[c] *Athener:* We zien dat mensenoffers ook nu nog bij vele volkeren voorkomen. We horen echter ook van de omgekeerde tendens bij andere volkeren, waar zelfs geen rundvlees gegeten mag worden. Hun offers aan de goden bestaan niet uit levende wezens, maar uit koeken en vruchten die in honing gedoopt zijn, en andere zuivere offergaven. Zij eten geen vlees omdat ze dat geen rein voedsel vinden, en ook willen ze de altaren van hun goden niet met bloed bezoedelen. Degenen van ons die toen [d] leefden, leidden een zogenaamd Orphisch leven. Zij aten

alleen plantaardig voedsel en onthielden zich van alles wat dierlijk is.
Kleinias: Wat ge daar vertelt, is algemeen bekend en heel geloofwaardig.
Athener: Nu kan men zich afvragen, waarom ik dat allemaal te berde breng.
Kleinias: Inderdaad, vreemdeling.
Athener: Laat mij dan proberen onder woorden te brengen wat ons volgende onderwerp is, Kleinias.
Kleinias: Ga uw gang.
Athener: Ik zie dat bij de mensen alles afhangt van drie [e] soorten van behoefte en begeerte, die tot het goede leiden als ze juist zijn gericht, en tot het tegendeel als ze een verkeerd doel dienen. Dat zijn om te beginnen eten en drinken. Ieder levend wezen heeft een aangeboren drang naar voedsel. Hij is vervuld van begeerte en wil niet luisteren als hem gezegd wordt dat er nog iets anders te doen valt dan het bevredigen van het verlangen naar eten en drinken, als men zich volledig wil bevrijden van alle verdriet [783a] en pijn. Hoewel wij deze als laatste noemen, zet de derde en tevens grootste behoefte, de felste drift, de mensen in vuur en vlam en maakt hen gek van verlangen. Dat is de drift tot het verwekken van nageslacht, een drift die met grote hevigheid in ons brandt. Het is zaak dat deze drie vormen van zinsbegoocheling gekeerd worden naar het beste in plaats van naar wat men noemt het aangenaamste. Getracht moet worden deze instincten in de hand te houden met behulp van de drie machtigste middelen: vrees, wet en zuivere Rede. We hebben daarbij echter de Muzen en de goden van sport en spel nodig om de hartstochten te beteugelen en te voorkomen dat ze sterker [b] worden en niet meer kunnen worden beheerst. Het verwekken van kinderen bespreken we na het huwelijk, en na het verwekken het grootbrengen en opvoeden van kin-

deren. Als we op die manier systematisch te werk gaan, kunnen wellicht al onze wetten worden voltooid. Zijn we eenmaal bij de gezamenlijke maaltijden aangeland, dan kunnen we bij nadere beschouwing misschien uitmaken of ze alleen voor mannen of ook voor vrouwen moeten worden georganiseerd. We kunnen dan niet alleen de voorbereidingen daartoe, die nu nog niet onder de wet [c] vallen, bespreken maar ook, wat ik zojuist al zei, de gang van zaken tijdens de maaltijden meer in detail beschouwen en daarvoor passende en juiste wetten opstellen.
Kleinias: Een goed voorstel.
Athener: Laten we de drie factoren die zojuist genoemd zijn goed in herinnering houden, want straks hebben we ze misschien weer nodig.
Kleinias: Wat wilt ge dat we onthouden?
[d] *Athener:* We hebben het gehad over drie driften: eten, drinken en seksuele begeerte.
Kleinias: Uitstekend, we zullen het niet vergeten, vreemdeling.
Athener: Goed. Laten we nu het huwelijk zelf in ogenschouw nemen en de mensen leren waarom en op wat voor manier er kinderen in de wereld gezet moeten worden, en tevens strafmaatregelen in het vooruitzicht stellen voor diegenen die niet willen luisteren.
Kleinias: Hoe doen we dat?
Athener: Bruid en bruidegom moeten ervan doordrongen zijn dat zij de gemeenschap kinderen moeten leveren van de grootst mogelijke schoonheid en adeldom. Alle men- [e] sen die samen iets ondernemen, bereiken schone en goede resultaten als ze hun aandacht op zichzelf en hun taak richten. Als dat niet gebeurt, bereiken ze het tegendeel. De bruidegom moet dan ook zijn aandacht geven aan zijn bruid en aan het verwekken van kinderen, en dat geldt ook voor de bruid, vooral in de tijd dat ze nog

[784a] geen kinderen hebben. Om daarop toe te zien moeten er vrouwen zijn die wij daarvoor uitkiezen, in een aantal dat wisselt, al naar gelang de magistraten dat in de omstandigheden nodig achten. Deze moeten elkaar iedere dag ontmoeten in de tempel van Eileithya - hoogstens twintig minuten - en daar bespreken ze met elkaar of hun iemand is opgevallen, man of vrouw in de vruchtbare leeftijd, die zich met andere dingen bezig hield dan met de taken die werden voorgeschreven bij de huwelijksoffers en -rituelen. Er staat een periode van tien jaar, niet langer, [b] voor het krijgen van kinderen en voor deze vorm van toezicht daarop, mits er sprake is van een rijk nageslacht. Mochten er echtparen zijn die al die tijd geen kinderen gekregen hebben, dan moeten zij samen met hun familie en de vrouwen die het toezicht houden besluiten of het voor beide partijen beter is om te scheiden. Mocht er verschil van mening zijn over de vraag wat voor ieder van de echtelieden het juiste en het gunstigste is, dan moeten tien wachters van de wet worden aangewezen om te be- [c] middelen, en wat deze toestaan of voorschrijven is bindend. De begeleidsters hebben vrij toegang tot de huizen van de jonge mensen en moeten hen, soms door vermaningen en soms door dreigementen, afhouden van verkeerd en dom gedrag. Als hun dat niet lukt, moeten zij verklaren dat ze niet in staat zijn bepaalde mensen tot betere gedachten te brengen. Wie aldus als deugniet te boek staat en zich voor de rechtbank niet vrij kan plei- [d] ten ten opzichte van zijn aanklagers, zal van enkele plechtigheden worden geweerd. Hij mag noch aan huwelijksfeesten, noch aan geboortefeesten deelnemen en als hij daar toch heen gaat, mag ieder die dat wil hem ongestraft een pak slaag geven. Dezelfde maatregelen gelden voor de vrouwen. Ook zij mogen niet deelnemen aan uitstapjes, aan huldigingen of aan huwelijks- en geboortefeesten, als

hun gebrek aan fatsoen op deze manier aan het licht komt, of het moet zijn, dat ze hun rechtszaak winnen.
[e] Wanneer echtparen in overeenstemming met de wet kinderen hebben voortgebracht en de man een verhouding aangaat met een andere vrouw, of de vrouw met een andere man, terwijl de buitenechtelijke partner nog op een leeftijd is om kinderen te krijgen, zullen de overtreders dezelfde straf ondergaan als echtparen die zich binnen het huwelijk niet aan de wetten houden. Als de tijd van kinderen krijgen voorbij is, zal een man of vrouw die inge- [785a] togen leeft in hoog aanzien staan. Maar wie het tegenovergestelde doet, zal het tegendeel van achting oogsten, minachting dus. Wanneer het merendeel van de burgers zich op dit gebied weet te matigen, zullen deze wetten stilzwijgend gelden en ongeschreven blijven. Maar als zij zich wanordelijk gedragen, treedt de geschreven wet in werking. De inhoud wordt gevormd door de voorschriften die van oudsher zijn bepaald.
Voor iedereen is het eerste levensjaar het begin van het hele leven. Dat moet voor jongens en meisjes beiden als de aanvang van hun leven worden opgetekend op het familiealtaar. Bovendien moet in iedere familiegemeenschap op een witgekalkte muur daarnaast het jaartal worden opgeschreven, dat wordt berekend aan de hand van [b] wie er toen gezagsdragers waren. Bovenal moeten de in dat jaar in leven zijnde leden van de familiegemeenschap worden opgeschreven en de namen van de overledenen moeten worden uitgewist. De huwbare leeftijd van het meisje ligt tussen zestien en twintig jaar - later is niet toegestaan - en voor een man ligt deze tussen de dertig en vijfendertig. Openbare functies staan voor een vrouw open vanaf veertig en voor een man vanaf dertig jaar. Krijgsdienst kan een man verrichten vanaf zijn twintigste tot zijn zestigste jaar. Wat de vrouwen aangaat, als het

nodig wordt geacht tijdens een oorlog van haar diensten gebruik te maken en als ze haar kinderen al ter wereld heeft gebracht, dan krijgt ieder van hen die niet ouder is dan vijftig jaar, opdrachten die ze kunnen en mogen uitvoeren.

BOEK VII – INLEIDING

In het zevende boek komt Platoon terug op de principes die gelden voor de opvoeding van jonge kinderen, want dit onderwerp ligt hem buitengewoon na aan het hart. En hij komt er niet alleen op terug, maar hij gaat er ook dieper op in. Men zou ook kunnen zeggen dat hij nooit van dit onderwerp is afgestapt, want hij zegt dat een gemeenschap goed of slecht is naarmate de leden ervan goede of slechte gewoonten hebben, en dit wordt weer hoofdzakelijk bepaald door de opvoeding die zij als kind hebben gehad. Hij toont dit al aan in de eerste boeken en in dit zevende boek zegt hij het opnieuw. In beide gevallen doet hij als een schilder zijn best er een duidelijk beeld van te geven. In het begin maakte hij een schets en in dit boek brengt hij, om het in schildersjargon te zeggen, de kleuren aan. Hij benadrukt in de eerste boeken het belang van de opvoeding bij wijze van inleiding tot de wetten, maar in dit boek maakt hij een ontwerp dat bij de wet als voorwaarde moet dienen voor alle andere wetten. Want wetten schrijven, zegt hij, heeft geen zin als men zich niet inspant voor de opvoeding van de jeugd. In de eerste boeken en in dit boek begint hij met de discipline voor jonge kinderen, dan komen de adolescenten aan de beurt en hij besluit met de volwassenen. Daarom ook begint hij, na het noemen van enige wetten met betrekking tot de erediensten aan hogere machten, onmiddellijk met de wet op het huwelijksceremonieel, dat eigenlijk ook een eredienst is waardoor de geboorte van een godgelijk wezen een gewijd karakter krijgt.
Na de wet op het huwelijk vervolgt Platoon zonder dralen met de wet op de opvoeding van jonge kinderen, waarbij hij zich niet alleen beperkt tot de tijd na hun geboorte, maar ook ingaat op de geboorte zelf en de tijd er-

voor. Ook heeft hij het over de goede zorg voor het menselijke zaad en hij is even verstandig, zorgzaam en precies als een landbouwer die over het zaad van zijn gewassen waakt. Wat zou hij bedoelen als hij zegt dat het veel belangrijker is om goed voor de vrouw te zorgen dan om goed voor de man te zorgen? Hij zegt namelijk dat vrouwen van de wijn moeten afblijven als het de bedoeling is om in de nacht daarna een kind te verwekken. Ook voor de tijd vlak daarvoor en voor het gehele jaar na de bevruchting geldt dat ze zich verre moet houden van alles wat de geest in beroering brengt. De bedoeling is ongetwijfeld dat er niets wordt nagelaten om het mensenras op een goede manier voort te brengen. We kunnen hieruit opmaken dat Platoon aan de vrouw, meer dan aan de man, een bepalende rol toedenkt bij het verwekken van kinderen. Aristoteles was het hier om de een of andere reden niet geheel mee eens, maar menige erkende arts wel. Nu houdt iedereen van zijn eigen werk, en een vader houdt meer van zijn kind dan het kind van hem. Maar van beide ouders houdt de moeder het meest van het geboren kind, en daaruit mogen we opmaken dat zij, in samenwerking met haar man, het ontstaan van het kind heeft bewerkstelligd. Een bevestiging van deze stelling wordt ook gevonden in het feit dat een kind vaak meer op de moeder lijkt dan op de vader. Deze gelijkenis is vaak heel sterk en het is zeker geen uitzondering. Dit wijst erop dat de foetus zijn substantie meer aan de moeder dan aan de vader heeft te danken. Het principe is dat oorzaak en gevolg op elkaar lijken. Overigens zijn man en vrouw beiden mensen, dus de krachten die in hen werkzaam zijn, werken bij beiden op dezelfde manier. Daarom zijn ze in staat iets voort te brengen dat gelijk is aan beide ouders, of in ieder geval gelijkenis met beiden vertoont. Maar dit heeft niet veel meer met de wetten te maken.

Het probleem van zwarte gal - zeker geen kleinigheid - heeft hier wel mee te maken. Als kleuters gauw bang zijn, vervelend zijn en veel protesteren, is dat te wijten aan zwartgalligheid. De gal en de methode om hem te genezen hebben we diepgaand besproken in ons boek *Verzorging van Letterkundigen*. Voor het moment is het voldoende te weten dat zwartgalligheid bij kinderen niet aangeboren is, want zij worden van nature gedomineerd door het bloed, en nog meer door lucht. Het zijn restanten uit het menstruatievocht en het bloed van de moeder, die bij het kind in een proces van bederf en verbranding worden omgezet in zwarte gal.
Er is nog iets wat bij kinderen angst veroorzaakt: iets nieuws. Zo komt het voor dat een geluid dat ze horen, zoals de donder, hen aan het schrikken maakt, of iets wat ze zien, zoals een droombeeld of een bliksemschicht. De rede is bij hen nog niet ontwaakt, dus ze kunnen realiteit en verbeelding niet uit elkaar houden. Daardoor kunnen ze opgewonden raken van ieder beeld dat zich aandient. Kleuters gaan dus voortdurend gebukt onder angst en daarom willen ze van alles weten. Een belangrijk aspect is ook dat je ze gauw pijn doet als je met hen omgaat, dat ze gevoelig zijn voor atmosferische invloeden en dat ze door ziekte de invloed leren kennen van de natuur en eraan lijden. Platoon heeft dan ook goede redenen om bij de verzorging van kinderen en adolescenten voortdurende beweging in vaste ritmes aan te bevelen. Want in de eerste plaats worden de pasgeborenen in leven gehouden met beweging en nog eens beweging. Ten tweede dient de regelmaat in de bewegingen om de ongebreidelde opwinding te beteugelen die uit het kind zelf voortkomt of door externe invloeden, atmosferische bijvoorbeeld, wordt veroorzaakt. Ten derde wekt beweging van nature warmte op en brengt zo het gehele lichaam tot leven. Ten vierde

wordt zo het voedsel verteerd en de voedingsstoffen worden over de ledematen verspreid. Ten vijfde zorgt de lichaamsbeweging ervoor dat overtollige stoffen worden uitgescheiden. Ten zesde worden dan de poriën geopend, en de verschillende soorten vocht in het lichaam komen onderling in evenwicht. Ten zevende draagt lichaamsbeweging bij aan de groei. Ten achtste worden de ledematen er lenig en sterk door.
De maat in bewegingen wordt niet alleen bepaald door de gelijkmatigheid ervan, maar ook door vaste getalsverhoudingen. We hebben het in menige brief al gehad over de macht die muziek in dit opzicht heeft. In het huidige kader is het voldoende te begrijpen dat muziek die de geest afwisselend in de tegengestelde toestanden brengt van genot en pijn, maakt dat de geest niet meer het juiste midden tussen die twee zal kunnen terugvinden. Als de geest de overgang meemaakt van een lichaam in rust naar een lichaam in beweging en omgekeerd, of liever gezegd deze overgang veroorzaakt, is de muziek met haar middelen in staat de geest tot de orde te roepen en hem in een stabiele toestand te brengen. Hier zowel als in de tweede brief aan Dionysios zegt Platoon, dat deze toestand God eigen is en dat hij de mens het meest vertrouwd is van alles. Waarom genot en pijn bestaan bij de gratie van de beweging en wat de definitie ervan is, hebben we nader uiteengezet in het boek *Over Genot* en in het commentaar op de *Philebos*. Voor het moment is het genoeg om een stelregel te geven. Genot treedt op als men iets proeft of met iets in aanraking komt dat het natuurlijke evenwicht van het lichaam helpt herstellen. Pijn komt voort uit het verlies van dit evenwicht. Beide kunnen het resultaat zijn van iets dat weggaat, van iets dat erbij komt, van beweging, van rust of van een andere verandering in de omstandigheden. Verder bestaat genot uit dingen die we ruiken, ho-

ren of zien, dus het vestigt onze aandacht op de wereld van de zintuigen, van waaruit vele invloeden komen die ons uit ons evenwicht brengen.
Maar we kunnen ook genieten van beelden die ons brengen tot de wereld van verbeelding, en ook deze wereld verstoort ons evenwicht. De wereld van de verbeelding zowel als die van de zintuigen is afhankelijk van de stemming waarin de mens zich bevindt. Als er dingen op ons afkomen die met onze stemming overeenstemmen, ontstaat er genot, want onze zintuigen en onze verbeelding herkennen zich dan in wat er op ons afkomt. Maar de rede verheugt zich alleen zodra er een bepaald herstel plaatsvindt: ooit heeft de rede zich vereenzelvigd met het lichaam, en daardoor viel de mens ten prooi aan wanorde of leverde zichzelf uit aan een onnatuurlijke levenswijze. Later vindt de rede zichzelf terug, en er vindt een herstel plaats. Ook het genieten in de denkende geest wordt pas volkomen dankzij dit herstel. Intuïtieve kennis brengt hem terug tot de toestand waar de bezigheden in het leven hem vanaf hadden gebracht.
Als ge erkent dat deze redenering juist is, zult ge inzien dat genot altijd op de een of andere manier te maken heeft met het terugkeren naar een natuurlijk evenwicht, dat niet ontstaat en geapprecieerd wordt omwille van het terugkeren, maar omwille van het evenwicht zelf. Als dit evenwicht tot stand komt, is het zeer te hopen dat het stand blijft houden. Maar als we erover nadenken, vinden we het leuker om steeds in beweging te zijn dan om steeds in rust te zijn. Waarom is dat? We worden misleid door onze verbeelding en ons denken, dat voortkomt uit een geest die gebonden is aan het lichaam en daarom alleen het genot apprecieert dat voortkomt uit beweging. Maar al staat dit genot boven de beweging zelf, het moet toch verzaakt worden omwille van de standvastigheid die

ons eigen is. Als we de smaak van deze evenwichtigheid evenzeer te pakken zouden krijgen als we die van de beweging te pakken hebben, die erop gericht is dit evenwicht te bereiken, dan zouden we deze staat verre verkiezen boven de terugval in onze gewoonten. Het goede wordt op alle niveaus beter zodra de standvastige ordening is bereikt die aan het goede eigen is, waarbij de beweging in de fysieke wereld is losgelaten. Hiermee is aangetoond dat de vreugde van God en de godgelijken bestaat in een stilte die onvergelijkelijk veel vreugdevoller is dan alle bewegingen bij elkaar. Een verstandig mens geeft daaraan de voorkeur en brengt deze bij aan anderen en zeker aan jongeren. Ook zal hij iedereen ervan overtuigen dat het genot dat voortkomt uit beweging, kortstondig en oppervlakkig is en gepaard gaat met ellende. Sterker nog, het resultaat is steevast een veelvuldig, dagelijks, immens lijden.
Platoon onderscheidt twee soorten ritmische beweging, die beide geschikt zijn om de ongebreidelde bewegingen van jonge kinderen te beteugelen, namelijk muziek en gymnastiek. De muziek ordent het denken en het voelen, de gymnastiek het lichaamsvocht en de ledematen. Onder de muziek vallen niet alleen gezang en instrumentaal spel, maar ook de poëzie die dient om beelden te ordenen. Onder de gymnastiek vallen de bewegingen in het kader van voorgevechten en hoofdgevechten op toernooien, en ook de vechtsport. De koordans is een mengeling van muziek en gymnastiek. Dit geheel is het voorspel tot de eigenlijke wet en dient als omlijsting voor de opvoeding van kleuters, jonge kinderen en adolescenten, zowel van het mannelijke als van het vrouwelijke geslacht, en ook gebruikt Platoon het als ondersteuning bij de functies die in oorlogstijd en vredestijd vervuld moeten worden. Hij noemt bovengenoemde principes gewoonte-

recht en beschouwt ze als een middel om de gemeenschap tot een eenheid te maken. Het zijn als het ware pijlers die het dak van de gemeenschap omhoog houden. Bij het beoefenen van muziek en gymnastiek mag er niets anders gebeuren dan is voorgeschreven door de traditie van de gemeenschap. Overtredingen op dit gebied zijn volgens hem de oorzaak van alle andere overtredingen die in de gemeenschap voorkomen. Uit veranderingen in spelletjes, tijdverdrijf en versieringen komen veranderingen in de wetgeving voort. En veranderingen die niet ten goede zijn, zijn het grootste gevaar in alle omstandigheden. Zelfs als je iets ten goede verandert, zult ge zien dat er mettertijd een risico aan verbonden blijkt te zijn.
Tijdens de spelen, zegt hij, moet men offeren aan de goden, de godenzonen en de hogere machten. Ik doel dan op zuivere machten, die ons met de godenzonen kunnen verzoenen. De goden maken ons ontvankelijk voor de gaven van de opperste God. Als de aloude traditie ons al zegt dat we met het lichaam of het gezichtsvermogen van niveau tot niveau kunnen opstijgen, kunnen we ook altijd van de geestelijke machten die dicht bij ons staan, opstijgen tot de machten die verder van ons afstaan, door slechts datgene te vereren wat de straling van de Allerhoogste weerkaatst. Hiermee doel ik niet op het onzinnige bijgeloof van een lid van de gemeenschap, van het gewone volk of van een individuele dichter. Het gaat om de wijsgerige verering van goddelijke wezens die uit de kennis van de ordening in de schepping voortkomt. Alleen dit soort verering beveelt Platoon aan, en voor de twee overige soorten heeft hij geen goed woord over. En wanneer hij ze wel aanbeveelt, dat wil zeggen: wanneer hij ons aanspoort tot de verering van goden en godenzonen, dan bedoelt hij met die zonen hogere machten en helden. Wanneer hij het heeft over goden, godenzonen en hogere

machten, bedoelt hij met goden goddelijke wezens die boven alle werelden staan. De zonen zijn de goden van de verschillende werelden, en de hogere machten bevinden zich binnen deze werelden.
Daarna gaat hij in op de vraag welke spelletjes toelaatbaar zijn, en hij zegt dat spelletjes bestemd zijn om de studie te bevorderen en niet om deze in de weg te staan. Verder is kennis over menselijke aangelegenheden niet de moeite waard in vergelijking met kennis over het goddelijke. Dat wil zeggen dat kennis over menselijke aangelegenheden op zichzelf geen enkele aandacht of liefde verdient. Het menselijke bedrijf moet niet serieus genomen worden maar als tijdverdrijf worden gezien. Maar in vergelijking met kennis over de natuur zijn menselijke aangelegenheden wel de moeite waard, dat geeft Platoon toe. De mens is het best af, zegt hij, als hij een speelse aard heeft, want spel dient als troost in een leven van hard werken, en ook kan men zich door middel van spelletjes een discipline eigen maken. Het beste dat er in de schepping te vinden is, wordt door de mens tot stand gebracht doordat deze zich als het ware spelend in een koordans in verschillende belichamingen begeeft. De geestelijke krachten die in de schepping aanwezig zijn en dus deel uitmaken van de vermogens die de natuur tot haar beschikking heeft, komen beurtelings bij de mensen aan het licht. En waarom zijn alleen de mensen speelgoed van de goden en niet de dieren? Wie niet verwant is aan de goden, kan ook niet hun speelgoed zijn. Dieren kunnen ook niet met goden worden vergeleken, want zij leggen geen relatie tussen zichzelf en God en proberen de goddelijke wereld niet te bevatten. Dus wij hebben het bij het verkeerde eind als we het over de dieren hebben. En als God lacht, lacht hij zeker om het menselijke spel waarin wordt getracht het onmetelijke te meten.

Op dit punt zegt Platoon iets behartigenswaardigs. Vanaf de dageraad tot op dat moment is het gesprek tot stand gekomen met goddelijke inspiratie, en het lijkt wel poëzie. Daarmee geeft hij aan dat al zijn geschriften tot op die dag, dat wil zeggen: tot op zijn oude dag, van godswege zijn geïnspireerd en een poëtische vorm hebben aangenomen omdat ze ook op allegorische wijze kunnen worden uitgelegd. Hij suggereert hetzelfde direct na het begin van de *Phaidros*, waaruit wij kunnen opmaken dat zowel zijn jeugdwerken als de werken die hij op het eind van zijn leven schreef, veel weg hebben van poëzie. Daarom zegt hij in de *Brieven* dat zijn geest door niemand of door heel weinigen begrepen kan worden, en dan nog ternauwernood en alleen als men het inzicht van een profeet heeft. Ook nu zien we weer hoe Platoon de onbezonnenheid van de jeugd beteugelt. Hij verwerpt veel slapen en beveelt waakzaamheid aan. Iedere leeftijd geeft hij de leerstof die het geschiktst is. Eerst komen het lezen en schrijven tussen de spelletjes door, dan de muziek, als derde vak de gymnastiek, als vierde vak de rekenkunde, als vijfde vak de meetkunde, als zesde de sterrenkunde en op de zevende plaats komt de kunst van het converseren, hetgeen niets anders is dan de metafysica. Die wordt besproken aan het eind van *De wetten* ofwel de verhandeling over de gemeenschap. Ook zegt hij dat God nooit in conflict komt met het onvermijdelijke dat van God Zelf komt, maar wel met de dwang die van mensen komt. Het onvermijdelijke komt voort uit de wetten van de schepping zoals die door God is ingesteld. Daardoor wordt bepaald wat er in de schepping voorhanden is, hoe vaak dingen voorkomen, hoeveel dingen er zijn, hoe ze bewegen, wat voorafgaat aan wat, wat wat vergezelt en wat op wat volgt. Sommige dingen gaan samen, andere juist niet, en men moet alles nemen zoals het is. De dwang die van

mensen komt, wijkt af van de wetten van de schepping, zodat er iets misvormds of monsterlijks ontstaat, iets dat scheef is en afgescheiden van alle andere dingen. Tegen het onvermijdelijke zal God nooit strijden, want dit komt tot stand door Zijn wil. Maar zal Hij wel strijden tegen de dwang van de kant van mensen? Nee, God strijdt nooit, want wie kan de Almachtige weerstaan? Het lijkt echter alsof Hij vecht zodra iets geen afspiegeling meer is van Hemzelf, omdat er gaandeweg een vervorming heeft plaatsgevonden. Dit lijkt een opstand tegen God, maar God verzet Zich hier in schijn tegen en overwint, waardoor alles op wonderbaarlijke wijze weer volgens de wet wordt geordend.

Daarna zegt Platoon iets om te onthouden. Als men nergens iets van afweet, is dat nog niet zo erg, maar het ergste wat er is, is kennis die op een slechte manier is verkregen. Wie zich realiseert wat Platoon bedoelt met de eerdere uitspraak waarin hij de mens in één adem noemt met de goden, de hogere machten en de helden, kan begrijpen op welke manier hij meent dat de mens kan overgaan in andere belichamingen. Hier gaan we in de *Theologia Platonica* uitgebreider op in. Als hij de jeugd aanspoort om de wiskunde te bestuderen, verwijt hij de Grieken dat ze de meetkunde en de sterrenkunde op een onjuiste manier benaderen. In de meetkunde nemen ze aan dat alle dimensies onderling kunnen worden gemeten. De niet-Grieken hebben ingezien dat dit niet altijd kan. In de sterrenkunde beweren ze ten onrechte dat planeten onregelmatige banen beschrijven, hoewel goden zich nooit vergissen. Bovendien verwisselen ze snelle bewegingen met langzame. Zo'n onjuiste opvatting is een belediging van de goden, en de bron ervan is onwetendheid die zelf weer voortkomt uit nalatigheid. Dit is volgens Platoon niet alleen dom maar ook oneerbiedig.

Maar het meeste bezwaar tekent hij aan tegen een misvatting bij de Grieken die werkelijk indruist tegen de goddelijke voorzienigheid. Zij zeggen dat men geen onderzoek mag doen naar God Zelf, de schepper van de wereld, en de oorsprong ervan, en ook niet mag vragen naar de oorzaken van de dingen die er in de wereld zijn, omdat dit niet getuigt van eerbied. Dit is niet waar; het is juist wel een teken van eerbied. Het doen van onderzoek is geheel conform Gods wil, want Hij heeft de schepping zo ingericht dat ze steeds daartoe uitnodigt, en Hij heeft een geest geschapen die het heerlijk vindt om onderzoek te doen. Dat Platoon dit als opperste vorm van eerbied beschouwt, die haar tehuis heeft in de verering van de ene God, hebben we elders al aangetoond, en eerdere uitspraken van Platoon ondersteunen dit. Ook al zegt hij vaak dat men de goden - in het meervoud - moet vereren, hij eindigt toch met het noemen van God in het enkelvoud, want de verering van de ene enkele God is een inspanning die de moeite waard is en ons gelukkig maakt. Ook zegt hij hiervoor dat de leider van de gemeenschap die er moet komen, de rechters moet bijeenroepen in de tempel en aan het begin van het leven. Dit begin is vlak na de zomerzonnewende. Hij heeft het over de maand daarna, maar laat dit geen verwarring wekken. Dit heeft hij vast gezegd om er zeker van te zijn dat het volk zich hieraan kan houden. In werkelijkheid valt dit begin samen met de zomerzonnewende. Hiervoor is een allegorische verklaring. Wanneer het licht van de zon, dus het licht van God, het meest direct en krachtig op ons neerdaalt, dan is dat het ware begin van leven, overwegen en oordelen. Omwille van dit Ene moeten allen zich bekommeren om datgene wat aan hun zorg is toevertrouwd, en dat in één enkele tempel, dat wil zeggen: binnen het kader van één enkele godsdienst. Want hij zegt ook in de *Politeia* dat

het licht van de zon een afspiegeling is van het licht van de Vader van alle dingen, want de zon is een schrijn die in de tempel van de schepping door de Vader van alle dingen is neergezet.

Wat valt er verder nog te zeggen? We moeten bovenal de ene God vereren en omwille van Hem de overige godheden. Dit zegt hij ook elders herhaaldelijk. Het wordt zonneklaar aangetoond in de brief aan Dionysios, in de brief aan Hermias, in de *Parmenides*, die in zijn geheel over het Ene gaat, in de *Timaios*, volgens welke alles uit het Ene voortkomt, in de *Philebos*, waarin alles aan het Ene wordt afgemeten, en in de *Epinomis*, waarin alles tot het Ene wordt teruggebracht.

BOEK VII

[788a] *Athener:* Nu er sprake is van de geboorte van kinderen, zowel jongens als meisjes, doen we er goed aan om het over de verzorging en de opvoeding van kinderen te hebben. Dat onderwerp kunnen we beslist niet buiten beschouwing laten. Alleen is het niet verstandig opvoedkundige regels vast te leggen in wettelijke regelingen. Wel kan men de mensen voorlichten over opvoeding en verzorging en hun vertellen waar ze op moeten letten. Er [b] speelt zich van alles af in de besloten kring van het gezin, en de buitenwereld ziet er niets van. Wat er gebeurt, wordt vaak genoeg bepaald door afkeer, voorkeur en verlangens van individuen die dwars tegen de bedoelingen van de wetgever ingaan en bij de burgers allerlei tegenstrijdige neigingen opwekken. Dit is slecht voor de gemeenschap. Aan de ene kant is het overdreven en onbegonnen werk om in de wet straffen vast te leggen voor die minieme voorvallen die in het gezin aan de orde van de [c] dag zijn. Aan de andere kant doet het afbreuk aan de wetten wanneer mensen eraan gewend raken om bij deze kleinigheden voortdurend in strijd met de wet te handelen. Vandaar dat het moeilijk is voor dit soort gevallen wetten op te stellen, terwijl er toch iets over gezegd moet worden. Ik zal proberen aan de hand van een paar voorbeelden duidelijk te maken waar ik het over heb, want het lijkt er nog niet erg op dat ge begrijpt wat ik bedoel.
Kleinias: Dat klopt.
Athener: Uiteraard zullen we het er nog steeds over eens zijn dat een verzorging die aan alle eisen voldoet, lichaam en geest in de schoonste en beste conditie brengt die mogelijk is.
Kleinias: Zeker.
[d] *Athener:* Om maar het eenvoudigste voorbeeld te nemen:

een lichaam wordt mooi als men er van de geboorte af aan op let dat het niet krom groeit.
Kleinias: Zeker.
Athener: We zien voorts dat bij iedere plant de eerste loot verreweg het beste groeit en het langste wordt. Zo houden veel mensen stug vol dat de lengte van de mens in de eerste vijf jaar van zijn leven tweemaal zo sterk toeneemt als in de twintig jaren die daarop volgen.
Kleinias: Dat is waar.
Athener: Maar we weten ook dat een sterke groei zonder [789a] voldoende uitgebalanceerde lichaamsoefeningen onnoemelijk veel kwalen veroorzaakt.
Kleinias: Zeker.
Athener: Dus hoe meer voedsel het lichaam krijgt, hoe harder oefening nodig is.
Kleinias: Ge gaat me toch niet vertellen, vreemdeling, dat we aan zuigelingen en heel jonge kinderen meer oefeningen voorschrijven dan aan wie dan ook?
Athener: Sterker nog, ik heb het over de tijd dat het kind wordt gevoed in de moederschoot.
Kleinias: Wat bedoelt ge daarmee, mijn beste? Ongeboren kinderen moeten oefeningen doen?
[b] *Athener:* Ja. Het verbaast me dat ge niets afweet van de lichaamsbewegingen van een kind in die prille fase. Maar hoe onwaarschijnlijk het ook klinkt, toch zou ik graag een toelichting willen geven.
Kleinias: Ik ben benieuwd.
Athener: Zoiets is beter te begrijpen in mijn land, want daar wonen mensen die zeer ver gaan in allerlei liefhebberijen. In Athene zijn het niet alleen jongens, maar soms ook oudere mannen die vogels fokken en africhten om tegen elkaar te vechten. Ze beschouwen de gebruikelijke oefeningen om de vechtlust in vogels aan te wakkeren be- [c] slist als onvoldoende. Daarom neemt iedereen de vogels

ook zelf onder de mantel mee: als de vogels klein genoeg zijn in de hand, en anders onder de arm. Zo maken ze wandeling op wandeling om de lichamelijke conditie te verbeteren: niet die van henzelf, maar die van hun dieren. Aan iemand die er oog voor heeft leveren ze een duidelijk bewijs dat bewegingen en schommelingen voor alle lichamen heilzaam en verfrissend zijn. Het maakt daarbij niet [d] uit of het lichaam zelf actief is op een schommel, meevaart in een boot op zee, wordt meegevoerd op de rug van paarden of door iets anders met grote snelheid wordt voortbewogen. Dank zij die bewegingen kunnen het voedsel en de drank goed worden verteerd, en we krijgen er gezondheid en kracht voor terug. Zo liggen de zaken dus. Maar wat moet nu onze volgende stap zijn? Wilt ge [e] dat we ons bespottelijk maken door in de wet op te nemen dat een zwangere vrouw moet wandelen en dat het kind, zolang het nog zacht is, als was moet worden gekneed en tot zijn tweede jaar ingebakerd moet blijven? Moeten we door te dreigen met boetes soms onze voedsters dwingen de kinderen overal met zich mee te dragen, naar akkers, tempels, familie en bekenden, net zolang tot de kinderen zelf kunnen staan? Moeten we voorschrijven dat zelfs daarna de kleintjes nog worden gedragen tot ze drie zijn, om te voorkomen dat de beentjes overbelast [790a] worden en misvormd raken? Moeten we eisen dat de voedsters zo sterk mogelijk zijn? En moeten we tenslotte voor ieder geval waar de voorschriften niet worden opgevolgd de straf schriftelijk vastleggen? Dat gaat toch veel te ver! Het zou zeker hetzelfde gevolg hebben dat we al eerder noemden.
Kleinias: Welk gevolg?
Athener: Dat we vierkant worden uitgelachen en dat de verzorgsters met hun vrouwelijke en slaafse aard weigeren te gehoorzamen.

Kleinias: Maar waarom vonden we dan dat deze regels moeten worden gemaakt?
Athener: Dat zal ik u uitleggen. Wanneer de heersers en [b] de vrije mensen deze zienswijze horen komen ze misschien tot de juiste conclusie dat een systeem van wetten pas kans van slagen heeft in een gemeenschap, als het persoonlijk leven van de individuele leden behoorlijk is geregeld. Iemand die dat inziet, zal misschien uit eigen beweging de regels aanvaarden die we hebben voorgesteld. Als hij met behulp daarvan zijn huishouding en de gemeenschap goed bestuurt, zal hij gelukkig zijn.
Kleinias: Dat is zeer aannemelijk.
Athener: Laten we dus doorgaan met het opstellen van [c] wetten, en de oefeningen voor de geestelijke ontwikkeling van heel jonge kinderen uiteenzetten op dezelfde manier als we begonnen zijn voorschriften te geven voor hun lichamelijke ontwikkeling.
Kleinias: Dat lijkt me een goed idee.
Athener: Laten we als grondregel aannemen, dat verzorging en beweging - zo mogelijk dag en nacht - van lichaam zowel als van geest heilzaam is voor alle kinderen [d] en zeker voor de allerjongste. Het is dan of ze voortdurend worden gewiegd op de golven van de zee. Aangezien dit in werkelijkheid niet mogelijk is, moeten we bij pasgeboren kinderen die situatie zo dicht mogelijk benaderen. Bewijs hiervoor is te vinden bij mensen die deze methode zelf toepassen en het nut ervan uit eigen ervaring kennen. Dat zijn degenen die kleine kinderen verzorgen en de dokters die geneesmiddelen voorschrijven aan corybanten. Het is de reden waarom moeders, als de kinderen de slaap niet kunnen vatten, hun geen stilte, maar juist beweging geven om hen slaperig te maken, want ze wiegen [e] hen voortdurend in hun armen. En in plaats van stil te zijn zingen ze een liedje. Net zoals met de slachtoffers van

Bakchos gebeurt, betoveren ze eenvoudigweg hun kinderen door een geneesmiddel te gebruiken waarin de bewegingen van dans en muziek worden gecombineerd.
Kleinias: Wat moeten we als de belangrijkste oorzaak van deze betovering zien, vreemdeling?
Athener: Dat is niet zo moeilijk te begrijpen.
Kleinias: Kunt ge het uitleggen?
Athener: Slapeloosheid en razernij zijn een vorm van angst, en angst is te wijten aan een gebrek aan geestkracht. Wanneer men nu wiegende bewegingen van bui- [791a] tenaf van invloed laat zijn op dit soort gevoelens, dan is deze invloed sterker dan de innerlijke beweging van angst of razernij. Zo wordt die innerlijke beweging onderdrukt, en in plaats daarvan komt er rust in de geest en komen ook de pijnlijke hartkloppingen tot bedaren. Wiegen is voor iedereen een probaat middel: kinderen brengt het in slaap, en de anderen die wakker zijn en in razernij verkeren, brengt het weer bij hun gewone verstand, dankzij [b] het wiegen van dans- en fluitspel, met de zegen van de goden die met offers gunstig zijn gestemd. Dit is een korte uitleg, maar wel een aannemelijke.
Kleinias: Zeker.
Athener: Gezien de invloed die angst heeft, moeten we ons goed realiseren dat iedereen die van jongsafaan aan allerlei angsten wordt blootgesteld, grote kans loopt een angstig mens te worden. Iedereen zal dit een opvoeding tot lafheid noemen, niet tot moed.
Kleinias: Natuurlijk.
[c] *Athener:* Omgekeerd kunnen we zeggen dat een opvoeding tot dapperheid bestaat uit het van jongsafaan overwinnen van alle angst en vrees die ons overvalt.
Kleinias: Dat is waar.
Athener: Laten we zeggen dat deze goede karaktereigenschappen sterk worden bevorderd door kinderen al heel

jong te oefenen in allerlei vormen van lichaamsbeweging.
Kleinias: Zeker.
Athener: Daar komt bij dat de mate van tevredenheid of ontevredenheid die iemand kent, voor een belangrijk deel bepaalt of iemand een goed of een slecht karakter heeft.
Kleinias: Natuurlijk.
[d] *Athener:* Op welke manier zouden we meteen bij het pasgeboren kind de aanzet kunnen geven voor de gewenste eigenschap? We moeten proberen na te gaan of en in hoeverre we daar invloed op hebben.
Kleinias: Zeker.
Athener: Hier is de gangbare opvatting bij ons: toegeeflijkheid kweekt in kinderen een houding van ontevredenheid en opvliegendheid, en dan raken ze door kleinigheden snel van slag, terwijl de tegenovergestelde aanpak van strengheid en straffe discipline hun een minderwaardigheidsgevoel geeft, hen slaafs maakt en ervoor zorgt dat ze een hekel aan mensen krijgen, waardoor ze ongeschikt worden om met anderen samen te werken.
[e] *Kleinias:* Hoe kan een gemeenschap eigenlijk kinderen onderwijzen? De taal begrijpen ze nog niet. Is er nog een andere vorm van onderricht?
Athener: Dat gaat zo. In de regel kan ieder jong dier meteen vanaf de geboorte op de een of andere manier met zijn stem geluiden maken, en voor een kind geldt dat ook. Sterker nog, meer dan jonge dieren neigt het tot huilen en schreeuwen.
Kleinias: Inderdaad.
Athener: Wanneer de voedsters willen weten wat het kind verlangt, laten ze zich door deze tekenen leiden als ze het kind iets aanbieden. Als het kind stil blijft als het iets [792a] krijgt, denken ze dat het juist was dat ding te geven, maar als het begint te huilen en te schreeuwen, was het blijkbaar verkeerd. Dus voor kinderen is huilen en schreeu-

wen het aangewezen middel om duidelijk te maken wat ze wel of niet willen, en dat zijn geen tekenen van blijdschap. Deze periode duurt maar liefst drie jaar en dat is lang genoeg om een opvoeding al dan niet te verknoeien.
Kleinias: Ge hebt gelijk.
Athener: Iemand die ontevreden en onvriendelijk van [b] aard is, klaagt en jammert meestal meer dan passend is, denkt ge ook niet?
Kleinias: Dat denk ik zeker.
Athener: Stel iemand grijpt ieder middel aan om ervoor te zorgen dat ons kind tijdens die drie jaar zo min mogelijk verdriet en angst ervaart en ook zo weinig mogelijk pijn, verwachten we dan niet dat het kind daardoor vrolijker en vriendelijker wordt?
Kleinias: Dat ligt voor de hand, en dat gebeurt helemaal [c] als men hem veel genoegens verschaft.
Athener: Hierin, mijn beste Megillos, kan ik niet meer met Kleinias meegaan. Want volgens onze visie is dat de meest verderfelijke handelwijze die er bestaat, en die treedt telkens weer op bij het begin van de opvoeding. Maar laten we kijken of ik het bij het rechte eind heb.
Kleinias: Licht uw visie maar toe.
Athener: Wat we nu gaan bespreken is van het grootste belang. Gij luistert toch ook, Megillos? Ge moet opletten of onze redenering juist is. Mijn stelling luidt dat een juiste levenswijze niet hoort te bestaan uit het najagen van [d] genoegens en evenmin uit het vermijden van alle pijn, maar het is een houding daartussenin, die ik zonet 'vriendelijk' heb genoemd. Het is de toestand die we allen zo treffend typeren als de toestand van God zelf, zoals ons door een orakel is verteld. Ik ben van mening dat iemand die gelijk wil worden aan de goden, deze houding moet nastreven. Hij verliest zich niet volkomen in genoegens en zal ook niet vrij zijn van verdriet. Hij zal bovendien

niet toestaan dat iemand - oud of jong, man of vrouw - wel in zo'n verloren staat is, en al helemaal het pasgebo- [e] ren kind niet, voorzover dat mogelijk is. Want het is in die periode dat bij iedereen het gewoontepatroon, en daarmee de vorming van het hele karakter, wordt beslist. Als ik serieus zou worden genomen, zou ik voorschrijven dat vooral vrouwen die een kind verwachten die hele periode met de grootst mogelijke zorg worden omringd, zodat ze zich geen van allen te vaak overgeven aan uitbundig plezier of intens verdriet, maar er de voorkeur aan geven die tijd in een vriendelijke, zachtmoedige en rustige stemming door te brengen.

[793a] *Kleinias:* Ge hoeft niet aan Megillos te vragen wie van ons gelijk had, vreemdeling. Want ik ben het geheel met u eens dat iedereen een leven van louter pijn of genot moet vermijden en altijd de middenweg moet volgen. Dus uw pleidooi en mijn bevestiging daarvan zijn beide op hun plaats.

Athener: Ge hebt volkomen gelijk, Kleinias. Laten we ons nu met z'n drieën over het volgende onderwerp buigen.

Kleinias: Welk onderwerp is dat?

Athener: Alle voorschriften die we nu hebben uiteengezet, [b] worden door de meeste mensen 'ongeschreven wetten' genoemd en wat ze 'gebruiken van voorvaderen' noemen, is eigenlijk niets anders dan dit geheel van ongeschreven wetten. Verder werd ons daarstraks al duidelijk dat we deze 'ongeschreven wetten' niet de naam 'wet' mogen geven, maar dat we ze wel degelijk horen te bespreken. Dit is een juiste opvatting, want deze gebruiken zijn het bindmiddel in iedere gemeenschap. Zij vormen de band die alle wetten verbindt: de wetten die al op schrift zijn gesteld en vastliggen, en de wetten die nog moeten worden vastgesteld. De gebruiken van de voorvaderen, die uit onheuglijke tijden stammen, passen in dezelfde traditie.

Wanneer deze gebruiken zijn ingeburgerd en goed wor- [c] den toegepast, vormen ze een beschermende mantel om de geschreven wetten uit dezelfde traditie, maar als dat niet zo is, doet de corruptie haar intrede en er gebeurt hetzelfde als wanneer stutten die door timmerlieden in het bouwwerk zijn geplaatst, het in het midden begeven. Ze trekken alles met zich mee in hun val en het een wordt onder het andere bedolven. Eerst bezwijken de stutten zelf en wanneer deze zijn bezweken, volgt het fraaie bouwwerk dat erop rustte. Dit alles overwegend, Kleinias, moeten we uw nieuwe stad op alle mogelijke manieren [d] verenigen en geen detail - belangrijk of onbelangrijk - weglaten als het gaat om wetten, gebruiken of instellingen. Want door de combinatie daarvan wordt een gemeenschap een eenheid, en ieder middel heeft alle andere nodig. Zo hoeft het ons niet te verbazen dat een massa ogenschijnlijk onbelangrijke gebruiken en gewoonten de wetten een langere levensduur bezorgt.

Kleinias: Dat is inderdaad juist. We zullen het onthouden.

[e] *Athener:* Als men bij de jongens en meisjes tot drie jaar de genoemde regels consequent toepast en ze dus niet te hooi en te gras uitvoert, bewijst men de kinderen aan het begin van hun opvoeding een zeer grote dienst. Voor kinderen van drie tot zes jaar zijn spelletjes nodig om hun karakter te vormen. Op deze leeftijd moet het kind straf krijgen om te voorkomen dat het slap wordt, maar de straf mag niet ingaan tegen zijn eergevoel. We spraken daar al over bij slaven: straf mag niet zo beledigend zijn [794a] dat zij de agressie opwekt van de gestrafte, maar aan de andere kant moet men deze ook niet in de watten leggen door niet te straffen. Hetzelfde geldt trouwens ook voor vrijgeborenen. Spelletjes komen op deze leeftijd geheel vanzelf tot stand. Zodra kinderen bij elkaar komen, ver-

zinnen ze deze in de regel zelf al. Zodra een kind drie jaar is geworden, moet het de bijeenkomsten bijwonen die voor kinderen van die leeftijd van drie tot zes jaar in de tempels van de stadswijken worden gehouden. De kinderen van één wijk treffen elkaar dus op dezelfde plaats. Verder moeten de kindermeisjes een waakzaam oog hou- [b] den op het gedrag van hun pupillen. Ieder jaar moet een college van twaalf vrouwen worden benoemd om toezicht te houden op de kinderen en hun kindermeisjes. Iedere wijk staat onder toezicht van één van deze twaalf vrouwen. Hun benoeming berust bij de bewakers van de wet, maar ze worden voorgedragen door de vrouwen die het toezicht hebben over de huwelijken. Iedere stam levert een vrouw, en de twaalf moeten even oud zijn. Eén vrouw uit dit college moet iedere dag een officieel bezoek brengen aan de tempel en iedere overtreder bestraffen. Bij slaven, slavinnen en vreemdelingen stelt ze zelf de straf vast, die vervolgens wordt voltrokken door speciale ambtenaren. Anders is het bij de leden van de gemeenschap zelf: als een van hen protesteert tegen de opgelegde straf, geeft [c] ze hem over aan het stadsbestuur voor een gerechtelijk onderzoek, maar als de burger geen bezwaar maakt, mag ze de zaak zelf afhandelen. Na het zesde jaar moeten de geslachten apart worden gehouden. De jongens brengen hun tijd door met jongens, en ook de meisjes trekken met elkaar op. Als het tijd wordt om les te krijgen, moeten de jongens leren paardrijden, boogschieten, speerwerpen en slingeren. Als de meisjes ervoor voelen, moeten ze ook [d] hierin les krijgen en zeker ook in het gebruik van wapenen. Want wat men tegenwoordig over deze dingen denkt berust op een vrijwel volledig gebrek aan kennis.

Kleinias: Waar doelt ge op?

Athener: Er is ook een opvatting dat linkerhand en rechterhand niet even geschikt zijn om bepaalde handelingen

te verrichten. Als je naar de voeten en de onderste [e] ledematen kijkt, blijkt er helemaal geen verschil in bruikbaarheid te zijn. Door de onwetendheid van verzorgsters en moeders zijn we allemaal als het ware kreupel geworden aan onze handen. Ieder paar ledematen is van nature nagenoeg in evenwicht, maar wij hebben de handen verschillend gemaakt door ze uit gewoonte niet op de juiste manier te gebruiken. Er zijn activiteiten waarbij dat verschil niet belangrijk is, zoals het vasthouden van de lier met de linkerhand en het plectrum met de rechterhand, en meer van die dingen. Maar het is onzin om deze voorbeelden ook te volgen in situaties waar het niet nodig [795a] is om de handen op deze beperkte manier te gebruiken. Dit wordt bewezen door de gewoonte bij de Scythen. Zij gebruiken de ene hand om de boog vast te houden en de andere om de pijl weg te schieten, maar het maakt hun niet uit welke hand wat doet. Er zijn voorbeelden te over, zoals het mennen van paarden. De natuur toont ons [b] dus dat het onjuist is om de linkerhand als minder ontwikkeld te beschouwen dan de rechterhand. We zeiden al dat dit weinig uitmaakt bij hoornen plectra en dergelijke, maar het is wel degelijk van groot belang als er op het slagveld wapens van ijzer moeten worden gebruikt of bogen en speren. Vooral in een gevecht met wapens van man tegen man is het belangrijk om met beide handen bedreven te zijn. Er is een hemelsbreed verschil tussen een goed opgeleide en geoefende krijger en een krijger die dat niet is. Iemand die goed is getraind in het pankration, boksen of worstelen, kan met zijn linkerkant vechten en [c] sleept deze kant niet lam en onhandig achter zich aan wanneer zijn tegenstander hem op het verkeerde been zet en hem dwingt langs de andere kant een prestatie te leveren. Het is mijns inziens redelijk om hetzelfde te mogen verwachten bij het gebruik van wapens en dergelijke. De

mens heeft twee stel ledematen gekregen, en hij kan het zich niet permitteren ze niet te gebruiken. Integendeel, hij moet beide zijden zo goed mogelijk oefenen. Zelfs als iemand een Geryon of een Briareus met honderd armen is, moet hij met die honderd armen honderd speren kun- [d] nen werpen.
Met de zorg voor al deze zaken moeten de vrouwelijke en mannelijke gezagsdragers worden belast. De vrouwen houden toezicht op de spelletjes en de verzorging, de mannen op de lessen. De bedoeling is dat alle jongens en meisjes beide voeten en handen goed kunnen gebruiken, zodat hun natuurlijke aanleg niet door verkeerde gewoonten te kort wordt gedaan.
De lessen kunnen voor het gemak in twee categorieën worden verdeeld: gymnastiek, waaronder alle lichamelijke oefening valt, en muzische vorming, die van iemand een [e] goed mens maakt. Gymnastiek is ook weer in tweeën te verdelen: dansen en worstelen. Bij het dansen is er een vorm die de stijl van de Muzen nabootst en verhevenheid en vrijheid ten doel heeft. Het doel van gymnastiek is lichamelijke gezondheid, lenigheid en schoonheid. De methode is: de ledematen en andere delen van het lichaam soepel maken door middel van buig- en strekoefeningen, en tevens door ieder lichaamsdeel ritmische be- [796a] wegingen te laten maken die bij dat deel passen. Deze vorm van bewegen omvat de gehele dans en is er volkomen mee verweven. De grepen die Antaios en Kerkyoon in de worstelkunst introduceerden in hun ijdele eerzucht, of de vondsten die Epeios en Amykos in het vuistgevecht invoerden en die in een oorlog nutteloos zijn, verdienen geen plaats in onze opsomming. Maar oefeningen in het staand worstelen, waarbij men de nek, de handen en de lendenen probeert los te wringen, mogen niet worden weggelaten, als ze maar met vuur en stijl worden uitge-

voerd en kracht en gezondheid bevorderen. Dan zijn [b] deze oefeningen op alle terreinen nuttig.
Nu we op dit punt in onze wetgeving zijn gekomen, moeten we de leerlingen en leraren een opdracht meegeven: de leraren om al deze lessen op een welwillende manier te geven, en de leerlingen om ze in dankbaarheid te ontvangen. Ook zullen we de nabootsende dansen die voor onze koren bruikbaar zijn niet weglaten, zoals de wapendansen van de Koureten hier in Kreta en van de Dioskouroi in Sparta. Bij ons in Athene vermaakt de Maagd-Godin zich [c] ook met het dansspel, en het is niets voor haar om dit met lege handen te doen. Nee, ze tooit zich in volle wapenrusting om de dans gestalte te geven. Het zou goed zijn als onze jongens en meisjes deze voorbeelden volgden en zo de godin gunstig stemden, zowel in de oorlog als het erom spant, als bij feesten. Het zou voor kinderen vanaf zes jaar tot de leeftijd dat ze een militaire training gaan volgen, regel moeten zijn om alle goden steeds met paarden en wapens te benaderen door plechtige optochten te vormen en, nu eens sneller, dan weer langzamer, dansend en marcherend, hun smeekbeden te richten tot [d] de goden en de kinderen van de goden. En zo er al sprake is van een doel, dan is het uitsluitend voor dit doel dat er wedstrijden en voorwedstrijden worden gehouden. Deze zijn zowel in vredestijd als in oorlogstijd nuttig voor de gemeenschap en de afzonderlijke families. Alle andere vormen van spel en lichamelijke inspanning passen niet bij een vrij mens.
Dat is het dan, Megillos en Kleinias. Ik ben zo ongeveer klaar met de beschrijving van de lichamelijke oefening [e] die ik heb beloofd. Hier is ze in alle uitvoerigheid. Als ge een betere beschrijving weet, kom er dan mee voor de dag.
Kleinias: Het is niet gemakkelijk, vreemdeling, om uw

uiteenzetting over lichamelijke opvoeding en wedstrijden te overtreffen.
Athener: Dan is er nu een ander onderwerp aan de beurt: de gaven van de Muzen en Apolloon. We meenden dat we daar al genoeg over hadden gezegd en we dachten dat we alleen de gymnastiek nog moesten behandelen. Maar nu blijkt dat we er nog meer over moeten horen, en wel onmiddellijk. Laten we de punten eens op een rij zetten.
Kleinias: Spreek alstublieft.
[797a] *Athener:* Ik verzoek u goed te luisteren, waarmee ik niet wil zeggen dat ge het hiervoor niet deed. We moeten nog steeds de grootste zorgvuldigheid in acht nemen als we spreken en luisteren. De schrik slaat me om het hart bij de gedachte aan het betoog dat ik ga houden, maar ik zal alle moed bij elkaar rapen en er niet voor terugdeinzen.
Kleinias: Wat hebt ge dan op het hart, vreemdeling?
Athener: Mijn stelling is dat er in iedere staat een volslagen onwetendheid heerst over het feit dat de kwaliteit van de spelletjes van onze kinderen van beslissende betekenis [b] is voor de wetgeving. De kwaliteit bepaalt of de gemaakte wetten standhouden. Als er een spelprogramma wordt opgesteld dat ervoor zorgt dat de kinderen altijd dezelfde spelen volgens dezelfde regels spelen en blij zijn met hetzelfde speelgoed, dan houdt dat in dat de echte wetten zullen blijven bestaan. Maar als deze spelen wisselen, als er nieuwigheden worden ingevoerd zodat er voortdurend andere spelregels ontstaan, dan zullen de kinderen zich aangetrokken voelen tot steeds weer andere spelletjes. Ze leren dan nooit zich in hun lichamelijk gedrag en in het omgaan met allerlei gebruiksvoorwerpen te houden aan vaste richtlijnen. Ze zijn vol bewondering voor iemand die steeds iets nieuws verzint en iets verandert in de [c] vorm, de kleur of iets anders van de dingen. Als we zouden zeggen dat er geen grotere ramp voor een staat is dan

zo'n nieuwlichter, zou dat volkomen juist zijn, want hij verandert ongemerkt het karakter van de kinderen. Hij maakt dat ze niets geven om de traditie, maar alleen geïnteresseerd zijn in nieuwigheden. Ik herhaal nogmaals dat er niets schadelijkers is voor een gemeenschap dan dat zoiets de algemene tendens wordt. Hoor maar hoe erg dat is.
[d] *Kleinias:* Bedoelt ge dat zo'n staat niets geeft om de erfenis uit het verleden?
Athener: Precies.
Kleinias: Als het over de traditie gaat, zijn we niet zomaar een stel toehoorders: we hangen aan uw lippen.
Athener: Dat verbaast me niets.
Kleinias: Vertel verder.
Athener: Goed, laten we dan nu nog zorgvuldiger naar elkaar luisteren en met elkaar spreken dan we eerst deden. We zullen vinden dat niets zo riskant is als een verandering, behalve dan een verandering ten goede. Dat zien we bij alle seizoenen, winden, onze fysieke leefregels, onze stemmingen, kortom bij alles. De enige gunstige verandering is, zoals ik al zei, wanneer het kwaad zich ten goede [e] keert. Kijk maar naar het lichaam. Het raakt gewend aan alle soorten voedsel, drank en inspanningen. Hoewel het aanvankelijk door deze dingen van streek raakt, bouwt het daarna in de loop van de tijd uit dit voedsel vlees op dat bij deze voeding past. Wanneer het lichaam deze voe- [798a] ding gaat liefhebben en ermee bekend en vertrouwd is, leidt het een zeer plezierig en gezond leven. Maar wanneer iemand gedwongen wordt opnieuw over te schakelen op een van die veelgeprezen diëten, dan raakt hij in de war en wordt ziek. Hij herstelt hier met moeite van, en pas nadat hij aan het nieuwe voedsel gewend is.
We moeten aannemen dat precies hetzelfde gebeurt met het menselijke karakter. Wanneer de mensen zijn opge-

[b] groeid met wetten die door een goddelijke beschikking lange tijd onveranderd zijn gebleven, zodat er nergens een herinnering of gerucht is dat ze vroeger anders waren dan nu, dan zijn zij vervuld van eerbied en wachten zich er wel voor om iets te veranderen in wat zo lang geleden werd vastgelegd. De wetgever moet dus op het een of andere middel zinnen om te zorgen dat dit de houding zal zijn van de gehele gemeenschap. Luister welk middel ik heb ontdekt. Zoals ik hiervoor al zei, neemt geen enkele wetgever veranderingen in kinderspelletjes werkelijk serieus, want ze zien ze niet als de oorzaken van het grootste [c] en ernstigste onheil dat er is. Daarom verbieden zij deze veranderingen niet, maar ze geven toe en nemen ze op in hun wetten. Ze denken er niet bij na dat kinderen die nieuwigheden in hun spelletjes invoeren, noodzakelijkerwijs opgroeien tot een ander soort volwassenen dan de kinderen van voor die tijd. Eenmaal anders geworden, zoeken ze naar een andere levensstijl en ze gaan andere bezigheden en wetten verlangen. Geen van hen is erop bedacht dat hieruit onvermijdelijk het grootste kwaad - zoals ik het eerder noemde - volgt dat een staat kan overkomen. Veranderingen in uiterlijke vormen kunnen niet [d] zoveel kwaad, maar veelvuldige veranderingen in normen volgens welke gewoonten worden beoordeeld, hebben, denk ik, een zeer grote invloed, en daarmee is de uiterste voorzichtigheid geboden.
Kleinias: Zeer zeker.
Athener: Om op onze bewering van daarnet terug te komen, geloven we nog steeds dat ritmische en andere muzikale uitingen nabootsingen zijn van het handelen van [e] goede of slechte mensen? Of denken we er anders over?
Kleinias: Onze mening is in ieder geval niet veranderd.
Athener: Dan is onze conclusie dat we ieder middel moeten aangrijpen om te zorgen dat onze kinderen geen af-

wijkende voorbeelden in hun dans en zang willen nadoen. Niemand mag hen daartoe verleiden door hen met allerlei vormen van genot in aanraking te brengen.
Kleinias: Ge hebt groot gelijk.
[799a] *Athener:* Kent iemand van ons hiervoor een beter middel dan dat van de Egyptenaren?
Kleinias: Wat bedoelt ge?
Athener: Hun methode is om alle dans en muziek aan de goden op te dragen. Eerst stellen ze feesten vast en maken voor het hele jaar een kalender waarop staat welk feest op welke dag wordt gehouden en ten behoeve van welke go- [b] den, kinderen van goden of halfgoden. Daarna bepalen ze het gezang dat moet worden gezongen bij de verschillende offerplechtigheden en de dansen waardoor het offer moet worden opgeluisterd. Bepaalde mensen stellen eerst deze verordeningen vast, en daarna draagt de hele burgerij in een openbare plechtigheid deze gebeurtenissen op aan de schikgodinnen en alle overige goden, en wijdt onder het plengen van een offer de speciale gezangen aan de betreffende goden en godheden. Als iemand voor een van de goden andere hymnen en dansen invoert, dan moeten de priesters en priesteressen hem met hulp van de wetbewakers van de plechtigheid uitsluiten, want zo willen de goddelijke en de menselijke wet het. Wanneer de man zich verzet tegen deze uitsluiting, zal hij zijn leven lang blootstaan aan vervolging wegens goddeloosheid, door iedereen die dat wil.
Kleinias: Dat is juist.
[c] *Athener:* Op dit punt in ons betoog moeten we de houding aannemen die bij ons past.
Kleinias: En die is?
Athener: Geen enkel jong mens - om van oudere maar niet te spreken - zal, wanneer hij iets ongewoons en vreemds ziet of hoort en niet kan begrijpen wat het bete-

kent, een overhaaste conclusie trekken, maar hij zal zich [d] inhouden, dunkt me. Vergelijk het maar met iemand die op een driesprong is aangekomen en niet weet welke weg hij moet inslaan. Naar gelang hij alleen of in gezelschap reist, gaat hij bij zichzelf te rade of overlegt met de anderen. En hij verzet geen stap voordat hij zeker weet welke richting hij moet nemen. In onze situatie moeten we precies hetzelfde doen. Nu we in ons betoog over de wetten op dit ongewone principe zijn gestuit, moeten we het grondig bekijken. Op onze leeftijd mogen we over zoiets belangrijks geen lichtvaardige uitspraak doen die slechts door het moment wordt ingegeven.
Kleinias: Ge hebt het geheel bij het rechte eind.
[e] *Athener:* We zullen er dus de tijd voor nemen en pas een conclusie trekken als we het vraagstuk voldoende hebben onderzocht. Laten we dit onderwerp afronden, zodat niets ons meer in de weg kan staan om de regels op te stellen die de ondersteuning vormen van de wetten waar we nu mee bezig zijn. Want misschien - als God het wil - openbaart deze hele uiteenzetting zelf uiteindelijk wel de oplossing voor ons huidige vraagstuk.
Kleinias: Uitstekend gesproken, vreemdeling. Laten we doen wat ge zegt.
Athener: Aanvaard dan nu deze vreemde stelling: we beschouwen het gezang als 'nomos', zodat het heel wetmatig is. Om die wetmatigheid te benadrukken, noemden de ouden de liederen die op de citer worden begeleid, ook [800a] 'nomos'. Zij zouden dus waarschijnlijk niet geheel en al afwijzend staan tegenover onze stelling. Eén van hen heeft het misschien intuïtief aangevoeld in een droom tijdens zijn slaap, of in een visioen toen hij wakker was. Hoe dan ook, laat ons voorschrift er zo uitzien: het is bij het dansen niet toegestaan geluiden te maken of danspassen uit te voeren die niet passen in het kader van de open-

bare liederen, de heilige gezangen en de dansen van de jeugd, net zo min als het is toegestaan andere wetten te overtreden. Wie gehoor geeft aan deze regel, gaat vrijuit, [b] maar wie niet gehoorzaamt, wordt, zoals we zonet zeiden, gestraft door de wetbewakers samen met de priesteressen en de priesters. Zullen we deze voorschriften opnemen in onze wetgeving?
Kleinias: Laten we dat doen.
Athener: Hoe moeten we deze dingen in een wet vastleggen zonder ons belachelijk te maken? Er is nog een andere benadering mogelijk. De veiligste manier is om in onze uiteenzetting eerst enkele speciale gevallen te beschrijven. Ik geef een voorbeeld. Stel er wordt een offer gebracht en de offergaven branden geheel volgens de regels. Nu staat er iemand vlak bij het altaar waar het offer plaatsvindt, [c] zeg maar een zoon of broer, en slaat uiterst godslasterlijke taal uit. Zou de schrik zijn vader en de rest van de familie dan niet om het hart slaan en zouden hun geen bange voorgevoelens bekruipen?
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: En toch is dit in praktisch alle staten in ons deel van de wereld aan de orde van de dag. Want wanneer een van de autoriteiten in het openbaar een offer brengt, [d] komt daarop niet één koor, maar komt een groot aantal koren naar voren en houden geen afstand maar gaan pal voor de altaren staan en gieten een stroom van godslasteringen uit over de offergaven. Ze bewerken hun gehoor krachtig met de meest klaaglijke woorden, ritmes en akkoorden. De man die er zonder meer in slaagt het offerende publiek volledig in tranen te brengen is de held van de dag. Moeten we dit gebruik niet sterk afwijzen? Want als de burgers werkelijk een keer behoefte hebben aan zulke treurige muziek, niet op feestdagen natuurlijk, maar op dagen dat er iets ergs is gebeurd, kan men beter ge-

[e] huurde koren van elders laten komen, net zoals er speciale mensen worden gehuurd om de doden uitgeleide te doen met muziek uit Karia. Dat zou trouwens ook een prima begeleiding zijn voor deze gezangen. Maar of kransen en met goud ingelegde sieraden passende kledij zijn bij zulke begrafeniszangen? Het tegendeel, zou ik denken. Maar genoeg hierover. Laten we ons opnieuw de vraag stellen of het bevredigend is om bepaalde principes voor gezangen vast te leggen.
Kleinias: Welke hebt ge op het oog?
Athener: We moeten weldadige klanken gebruiken. Is het [801a] nu nodig om te vertellen wat voor gezangen overal en in alle opzichten weldadig zijn? Of kan ik zonder verder te vragen de regel uitvaardigen?
Kleinias: Natuurlijk, stel de regel maar. Want deze wet haalt het met algemene stemmen.
Athener: Welk voorschrift is er verder nog? Moeten er bij iedere offerplechtigheid gebeden worden gericht tot de goden?
Kleinias: Zeker.
Athener: En het derde principe zal vermoedelijk zijn dat de dichters weten dat een gebed een verzoek aan de goden is en dat ze er dus zeer goed op moeten letten dat ze niet [b] per ongeluk iets slechts vragen in de veronderstelling dat het iets goeds is. Zo'n gebed zou een belachelijke vertoning zijn.
Kleinias: Uiteraard.
Athener: Eerder waren we er beslist van overtuigd dat de rijkdom in onze gemeenschap geen gouden of zilveren troon krijgt.
Kleinias: Dat is zo.
Athener: Wat wilden we hiermee eigenlijk zeggen? Was het niet de bedoeling om aan te geven dat het dichtersgilde niet erg goed in staat is duidelijk onderscheid te ma-

[c] ken tussen goed en slecht? Zo iemand schrijft geen goede gebeden en maakt fouten in de tekst of de melodie. Dat heeft tot gevolg dat onze burgers in zaken van het grootste belang bidden om het tegendeel van wat ze verlangen. Een grotere vergissing zullen we niet gauw tegenkomen. Maar dat hebben we al gezegd. Ik stel dus voor om nog een wet of principe voor de muziek vast te leggen.
Kleinias: Wat bedoelt ge? Verklaar u nader.
Athener: De wet is dat de dichter niets schrijft dat indruist tegen de opvatting van de gemeenschap over wat legaal, rechtvaardig, schoon en goed is. Ook mag hij zijn schep- [d] pingen aan geen gewoon burger laten zien voordat hij ze aan een speciale beoordelingscommissie en aan de wetbewakers heeft voorgelegd en hun goedkeuring heeft verkregen. De beoordelaars hebben we in feite al benoemd: dat zijn diegenen die we als wetgevers voor de kunst hebben gekozen, tezamen met het hoofd van de opvoeding. Nu, ik herhaal mijn vraag. Moeten we dit als de derde wet of principe vastleggen? Wat denkt ge?
Kleinias: Dat moeten we zeker doen.
Athener: Vervolgens zou het het beste zijn om als onderdeel van de gebeden gezangen en lofliederen te zingen voor de goden. Daarna worden passende gebeden en lofliederen gericht tot de halfgoden en helden.
Kleinias: Zeker.
[e] *Athener:* Dan zijn we nu, denk ik, zover dat niets ons weerhoudt om de volgende wet te formuleren. Deze luidt als volgt: Alle burgers die na een leven van hard werken met hun handen of hoofd goed werk hebben verricht en die zich daarbij aan de wetten hebben gehouden, zullen met lofliederen mogen worden geëerd.
Kleinias: Dat spreekt vanzelf.
[802a] *Athener:* Maar het is natuurlijk riskant om iemand al tijdens zijn leven, wanneer hij nog niet zijn hele levensweg

tot een goed einde heeft gebracht, lofliederen en hymnen toe te zingen. Zowel mannen als vrouwen zullen alleen op grond van opmerkelijke verdiensten voor deze hulde in aanmerking komen. Het vaststellen van de liederen en dansen moeten we op de volgende manier doen. In het overgeleverde materiaal zijn veel voortreffelijke stukken oude muziek te vinden en eveneens goede dans. Niets let ons daar datgene uit te halen wat geschikt is voor het staatsbestel dat we aan het ontwerpen zijn.
[b] Voor het beoordelen van het materiaal kiezen we mensen van boven de vijftig. Ieder traditioneel werk dat zij geschikt vinden, nemen we op in onze gemeenschap. Van werk dat niet aan onze eisen voldoet, verbeteren we het ritme, en als het volkomen onbruikbaar is, wijzen we het in zijn geheel af. Voor het herzien roepen we de hulp in van dichters en muzikanten, want die hebben talent voor kunst. Maar we gaan slechts in uitzonderlijke gevallen [c] af op hun smaak en verlangens. Door de bedoelingen van de wetgever uiteen te zetten, zorgen we ervoor dat dans, zang en het gehele koor zoveel mogelijk in zijn geest worden georganiseerd. In feite wordt iedere lukrake muzikale bezigheid duizend maal beter als er orde in wordt aangebracht, zelfs als er geen muzikale zoetigheid wordt opgediend. Iedereen beleeft vreugde aan muziek. Wanneer iemand van jongs afaan tot de volwassen leeftijd, waarop hij zijn eigen mening vormt, is omringd met sobere en [d] geordende muziek en hij hoort tegenovergestelde muziek, dan vindt hij die afschuwelijk en een vrij mens onwaardig, terwijl iemand die is opgegroeid met de gewone, zoete muziek, de tegenovergestelde muziek koud en ongenietbaar noemt. In het oproepen van plezier of afkeer doen beide soorten niet voor elkaar onder. Het verschil is echter dat de ene soort de mensen die ermee opgroeien beter maakt, terwijl de andere soort hen slechter maakt.

Kleinias: Prachtig gesproken.
Athener: Verder moet de wetgever onderscheid maken tussen liederen die passen bij mannen en liederen die geschikt zijn voor vrouwen, en zo een globale indeling [e] maken. En dat onderscheid moet hij in harmonie en ritme van de liederen tot uiting brengen. Het zou heel erg zijn om in een verkeerde toonsoort te zingen of tegen het maatgevoel te zondigen door in deze gezangen elementen op te nemen die er niet in passen. Het is dan ook absoluut noodzakelijk om in grote lijnen regels vast te leggen in de wet. De wetgever moet zowel tekst als muziek vaststellen voor beide soorten liederen aan de hand van het natuurlijke verschil tussen het mannelijke en vrouwelijke. Hij moet daarbij duidelijk aangeven wat als vrouwelijk beschouwd kan worden. Grootmoedigheid en manhaftigheid zijn typisch mannelijk, terwijl een goed gevoel voor maat en decorum typisch vrouwelijk te noemen is. Dat geldt zowel in de wetgeving als in het dagelijkse leven. Hiermee is deze kwestie geregeld.
[803a] Dan is nu het onderwijs aan de beurt, want daarin worden deze principes doorgegeven. We moeten bespreken hoe en wanneer dit onderwijs moet plaatsvinden, en voor wie het is bestemd. Ik doe voor mijn gevoel hetzelfde als een scheepsbouwer, die de bouw begint met het leggen van de kiel en daaruit de vorm van het schip afleidt. [b] Want ik probeer levens vorm te geven aan de hand van het karakter van de mensen. In wezen wordt ook daar de kiem gelegd door goed te onderzoeken met welk middel en met welke manier van leven wij de beste kans maken om op onze levensreis de overkant te bereiken. En hoewel we het menselijk bedrijf niet al te serieus hoeven te nemen, moeten we er toch serieus mee bezig zijn. Dat is ons ongeluk. Maar omdat dit nu eenmaal onze situatie is, is het waarschijnlijk het beste onze inspanning te richten op

een passend doel. Iemand zou me nu in de rede kunnen [c] vallen met de vraag wat ik daaronder versta, en dan kan ik hem geen ongelijk geven.
Kleinias: Zeker.
Athener: Wat ik wil zeggen is dit: men moet ernstige zaken ernstig nemen en geen moeite verspillen aan onbelangrijke zaken. Alleen de aandacht voor God maakt de mens werkelijk gelukkig, dus dat is de moeite waard. De mens is, zoals we reeds eerder zeiden, geschapen als speeltuig van God, en dat is eigenlijk de beste kant van de mens. Mannen en vrouwen moeten zo'n leven leiden, dat zij in overeenstemming met dit gegeven hun rol in dit spel het beste spelen. Dat vraagt wel een andere wijze van denken dan nu gangbaar is.
[d] *Kleinias:* In welk opzicht?
Athener: Tegenwoordig nemen de mensen immers het spel veel te serieus. Ze vatten zelfs het oorlogvoeren ernstig op en vinden dat ze goed moeten vechten omwille van de vrede. Maar in feite zien we in de oorlog - noch tijdens de oorlog zelf noch daarna - ooit iets ontstaan dat de naam van spel of zelfs maar van opvoeding verdient en dat is het toch waar het volgens ons om draait. Het is echt [e] nodig dat iedereen voorzover mogelijk een vreedzaam leven leidt. Wat is nu de juiste manier? We moeten ons leven lang bepaalde spelen beoefenen: offers, zang en dans. Zo kunnen we de goden gunstig stemmen, ons tegen de vijanden verweren en in de strijd overwinnen. Met welke gezangen en dansen dit dubbele resultaat is te bereiken, hebben we in grote lijnen besproken, en de weg die we daarbij moeten bewandelen, hebben we uitgestippeld. Want we vertrouwen erop dat de dichter gelijk had toen hij zei:

> [804a] '*Telemachos, kennis vindt ge voor een*
> *deel in uw eigen hart, de rest komt als*

raad van boven.
Want ik kan me niet voorstellen dat ge
tegen de wil van de goden zijt geboren
en opgegroeid.')*

Onze pupillen moeten er net zo over denken en erop vertrouwen dat onze uiteenzetting voldoende is en dat goddelijke krachten hun verder zullen ingeven ter ere van [b] welke goden ze op de verschillende tijden moeten offeren en dansen om hun gunst te verwerven. Zo zullen ze een leven leiden overeenkomstig hun aard, weliswaar grotendeels als marionetten, maar toch - hoe weinig ook - deelhebbend aan de waarheid.

Megillos: Ge hebt een zeer lage dunk van het menselijk ras, vreemdeling.

Athener: Verbaas u er niet over, Megillos, maar vergeef me. Mijn oog was gericht op God, en uit die houding kwamen mijn woorden voort. Maar goed, als ge dat [c] graag wilt, laten we dan zeggen dat ons ras niet waardeloos is, maar enige serieuze aandacht verdient. Om de draad weer op te nemen, we hebben het al gehad over de gebouwen voor sportbeoefening en de openbare scholen, die op drie plaatsen in de stad worden opgericht. Ook hebben we gesproken over de maneges en over de grote oefenvelden op drie plaatsen buiten de stad die bestemd zijn voor boogschieten en andere sporten waarin projectielen over grote afstand door de lucht vliegen. Daar wordt ook de jeugd onderricht en geoefend. Als onze bespreking ontoereikend is geweest, is het nu het moment om deze zaken te beschrijven en in de wet op te nemen. [d] In al deze onderwijsinstellingen moeten leraren voor ieder vakgebied wonen. Ze worden in loondienst uit het buitenland aangetrokken en geven de leerlingen les in alles

*) Homeros, *Odyssee* III, vers 26 en verder

wat met oorlog heeft te maken en ook in de schone kunsten. Het mag niet aan de wens van de vader worden overgelaten of hij zijn zoon naar school stuurt of niet. Nee, alle mannen van klein tot groot, zoals de uitdrukking luidt, zullen zo veel mogelijk worden verplicht zich te laten onderwijzen, omdat ze meer aan de gemeenschap toebehoren dan aan hun ouders. Dezelfde voorschriften die voor de jongens gelden, gelden ook voor de meisjes. De meisjes moeten dus dezelfde opleiding krijgen als de [e] jongens. Ik laat het wel uit mijn hoofd om te zeggen dat paardrijden en gymnastiek wel geschikt zijn voor jongens, maar niet voor meisjes. Want ik hecht geloof aan de oude verhalen die ik hierover heb gehoord, en ik ken ook het recente voorbeeld dat er rond de Zwarte Zee duizenden [805a] en duizenden vrouwen wonen, Sauromatiden genaamd, die net als de mannen worden verplicht paard te rijden en de boog en andere wapens te hanteren en die zich daar net als de mannen in bekwamen. Omdat het dus ook zo kan, beweer ik dat het tegenwoordig in onze streken een onzinnige situatie is dat mannen en vrouwen zich niet beiden met alle kracht en volkomen eensgezind toeleggen op dezelfde oefeningen. Want op die manier wordt en blijft praktisch iedere gemeenschap maar een halve gemeenschap in plaats van een hele, en dat ligt dan niet [b] aan het doel van de gemeenschap of aan de inspanning die zij zich getroost. Zo'n wetgeving is toch een grote blunder?
Kleinias: Dat is het zeker. Toch is een groot aantal dingen van wat ge noemt in strijd met de regelingen die we in onze gemeenschap gewend zijn.
Athener: We hadden toch gezegd dat we het gesprek de vrije loop zouden laten en pas aan het eind de conclusie mochten trekken die ons het beste lijkt?
Kleinias: Ge hebt volkomen gelijk, en ik kan mezelf wel

[c] voor het hoofd slaan dat ik deze opmerking heb gemaakt. Gaat u verder en zeg alles wat ge op het hart hebt.
Athener: Wat ik zeggen wil, Kleinias, heb ik al eerder gezegd. Als de feiten niet zouden bevestigen dat deze stelregel in de praktijk kan worden toegepast, zou men op grond daarvan misschien onze theorie kunnen weerleggen. Maar aangezien dat niet zo is, zal de man die deze wet beslist afwijst een andere oplossing moeten zoeken. [d] Wij zullen onze aansporing op dit vlak niet terugnemen en blijven volhouden dat het vrouwelijke en het mannelijke geslacht zoveel mogelijk in opvoeding en andere opzichten op dezelfde manier moeten worden behandeld. Zo moeten we erover denken. Stel dat de vrouwen niet hun hele leven op dezelfde manier hebben ingericht als de mannen, dan is het onvermijdelijke gevolg toch dat ze een andere, eigen regeling hebben?
Kleinias: Dat kan niet anders.
Athener: Aan welk van de hedendaagse systemen zouden we de voorkeur geven boven het leven samen met de mannen, dat we aan onze vrouwen voorschrijven? Het [e] systeem van de Thraciërs en vele andere volken misschien, die hun vrouwen gebruiken om het land te bewerken, de runderen en schapen te hoeden, en allerlei diensten te verrichten, net als slaven? Of de methode die bij ons en onze buurvolken gangbaar is? Want wat is tegenwoordig bij ons de rol van de vrouwen? We brengen al onze rijkdom binnen vier muren, zoals het spreekwoord luidt, en laten de besteding ervan over aan de vrouwen. Ook geven we hun het beheer over het weefgetouw en het spinnen en bewerken van de wol. Of zullen we de methode kiezen die tussen de gewenste situatie en [806a] de onze in staat? Ik bedoel de Spartaanse methode, Megillos. Moeten de meisjes een leven leiden waarin ze zich zowel in gymnastiek als in de muzische vakken bekwa-

men? Worden de vrouwen vrijgesteld van het spinnen van wol en moeten ze een werkzaam leven voor zichzelf spinnen dat weliswaar niet onbeduidend en gemakkelijk is, maar waarin ze toch slechts de helft op zich nemen van de verzorging, de huishouding en de opvoeding van de kinderen, omdat ze niet deelnemen aan militaire activiteiten? Als gevolg daarvan zullen ze, zelfs als de noodzaak zich voordoet om stad of kinderen te verdedigen, nooit [b] met de bekwaamheid van de Amazones de boog of een ander werptuig kunnen hanteren en evenmin in navolging van de godin Athene schild en lans opnemen. Nooit zullen ze op waardige wijze weerstand kunnen bieden aan de verwoesting van hun vaderland, laat staan dat ze ooit de vijandelijke troepen schrik aan kunnen jagen - of meer - wanneer ze vanuit de verte in slagorde worden gezien. Ze zouden zeker de levenswijze van de Sauromatiden niet durven navolgen, want dat lijken wel mannen vergeleken bij de Spartaanse vrouwen. Wie uw Spartaanse wetgevers [c] wil prijzen, kan gerust zijn gang gaan, maar wat mij betreft, ik blijf op dit standpunt: de wetgever moet volledig zijn en niet halverwege blijven steken. Als hij het vrouwelijk geslacht toestaat een ongeregeld leven te leiden in weelde en verspilling, en zich alleen richt op het mannelijk geslacht, dan bezorgt hij de gemeenschap in feite een manier van leven waarin slechts de helft van alle geluk verwezenlijkt wordt.
Megillos: Wat doen we, Kleinias? Staan we onze vreemdeling toe dat hij ons Sparta zo afbreekt?
[d] *Kleinias:* Jazeker. We hebben hem immers vrijheid van spreken gegund tot we het ontwerp van de wetten geheel hebben voltooid.
Megillos: Ge hebt gelijk.
Athener: Zal ik dan meteen verder gaan en proberen mijn zienswijze duidelijk te maken?

Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Wat voor leven leiden mensen die redelijk worden voorzien in de elementaire levensbehoeften, alle handwerk aan anderen overlaten, hun landerijen uit- [e] besteden aan hun slaven, en waar de grond voldoende opbrengt voor hun bescheiden verlangens? Laten we aannemen dat ze bovendien beschikken over openbare eetgelegenheden, aparte voor mannen en vlak daarbij in de buurt aparte voor hun gezinnen, dus voor de meisjes en de moeders. In al deze eetgelegenheden is toezicht aangesteld dat het gezag heeft de tafel te beëindigen en dat waakt over de dagelijkse gang van zaken. Na afloop van [807a] de maaltijd plengt de toezichthouder met het hele gezelschap een offer aan de goden aan wie het betreffende etmaal is gewijd, en vervolgens gaat men naar huis.
Stel dat ze hun leven op die manier hebben ingericht, dan blijft er geen werk meer te doen dat noodzakelijk en werkelijk zinvol is, en is ieder gedoemd het bestaan te leiden van een varken dat steeds vetter wordt. Dat komt niet te pas en is ook niet goed, vinden we. Zo iemand zal zijn verdiende loon niet kunnen ontlopen. Het gebruikelijke [b] lot van een dier dat niet actief is en vet wordt van het niets doen, is dat het bijna altijd ten prooi valt aan een ander dier, aan een van die dieren namelijk die praktisch vel over been zijn door hun energieke en ingespannen bedrijvigheid.
Maar als we zouden zoeken naar een gemeenschap met de hoeveelheid vrije tijd die aan deze beschrijving beantwoordt, zouden we die waarschijnlijk nergens vinden, zolang vrouwen, kinderen en huizen tot het persoonlijke leven behoren. Als we de op een na beste gemeenschap die we aan het beschrijven zijn, zouden aantreffen, zouden [c] we al zeer tevreden zijn. We beweren dat voor mensen met de op een na beste levenswijze een belangrijke en

onalledaagse taak is weggelegd. Want de rechtvaardige wet draagt hun de allerhoogste taak op. Vergeleken bij het leven dat streeft naar een Pythische of Olympische overwinning en dat geen minuut vrije tijd laat voor iets anders, heeft het leven dat pas echt de naam leven verdient, een dubbel gebrek aan vrije tijd en zelfs meer dan dat, vervuld als het is van de voortdurende zorg voor [d] lichamelijke en geestelijke volmaaktheid. Er mag daarnaast geen ander werk zijn dat een beletsel zou kunnen vormen voor de taak om aan het lichaam de juiste oefeningen en het juiste voedsel te verschaffen, en aan de geest kennis en het aankweken van goede gewoonten. Voor de mens die deze taak op zich neemt, zijn zelfs dag en nacht samen nog te kort om een volkomen bevredigend resultaat te bereiken. Omdat dit een natuurlijk ge- [e] geven is moet aan alle vrije burgers een dagindeling worden voorgeschreven die ongeveer bij de dageraad begint en zonder onderbreking doorloopt tot de dageraad en zelfs de zonsopgang van de volgende dag. Het zou ongepast zijn voor een wetgever om melding te maken van het onnoemelijke aantal kleine huishoudelijke bijzonderheden, zoals onder meer de regel die stelt dat het voor mensen die op zich genomen hebben de hele samenleving voortdurend zorgvuldig te bewaken, nodig is 's nachts wakker te blijven. Want als een burger de hele nacht slapend zou doorbrengen in plaats van aan alle huisgenoten [808a] het voorbeeld te geven door altijd als eerste te ontwaken en op te staan, moet iedereen dit beschouwen als schandelijk gedrag dat een vrij man onwaardig is. Het maakt helemaal niets uit of we zo'n regel als een wet of als een principe beschouwen. En ook als de vrouw des huizes door haar dienstmeisjes wordt gewekt in plaats van zelf als eerste de anderen te wekken, moet iedereen in haar omgeving, slaaf, slavin en kind, daarvan schande spreken.

[b] Was het maar mogelijk dat iedere steen van het huis dat deed!
In de tijd dat de leiders van de gemeenschap 's nachts wakker zijn, moeten ze een groot deel van de politieke en economische zaken voor de gemeenschap afhandelen, terwijl de vrouwelijke en mannelijke gezinshoofden dat doen voor hun eigen gezin. Veel slaap is van nature niet goed voor lichaam en geest en evenmin voor de genoemde activiteiten. Iemand die slaapt is niets waard; hij kan net zo goed dood zijn. Wie van ons daarentegen de grootste zorg besteedt aan intelligent leven, blijft zo lang mogelijk wakker en let erop dat hij slechts de hoeveelheid slaap krijgt die onontbeerlijk is voor zijn gezondheid. En dat is [c] niet veel, zodra de gewoonte eenmaal goed is gevestigd. Leiders die 's nachts waken over hun gemeenschap zijn de schrik van lieden die kwaad in de zin hebben - of het nu vijanden van buiten of landgenoten zijn - en ze worden door rechtvaardige en verstandige mensen geliefde en gerespecteerde heersers. Zo zijn ze voor zichzelf en de hele gemeenschap een zegen. Als de nacht op die manier wordt doorgebracht, schenkt ze, naast de genoemde voordelen, iedereen in de samenleving grotere kracht.
Als het daglicht terugkeert horen de kinderen naar hun [d] leermeesters te gaan. Zoals schapen en ander vee niet zonder herder moeten leven, horen kinderen beslist niet zonder leraar te zijn en slaven niet zonder meester. Het kind is onhandelbaarder dan welk dier ook. Het is nu eenmaal zo dat het meer dan de dieren beschikt over de bron van redelijk denken, maar het kan deze bron nog niet beheersen, zodat het een verraderlijk, geslepen en uiterst brutaal [e] wezen is. Daarom moet het zogezegd met vele teugels worden gebonden. Zodra het onder de hoede van zijn voedster en moeder vandaan is, heeft het eerst onderwijzers nodig vanwege zijn speelsheid en onnozelheid, en la-

ter heeft het leraren om allerlei vakken te leren. In dit opzicht wordt het behandeld als een vrij mens. Aan de andere kant moet het als een slaaf worden behandeld. Want ieder vrij man is verplicht het kind zelf, de onderwijzer en de leraar te straffen telkens wanneer hij een van [809a] hen op een fout betrapt. Wanneer iemand bij zo'n voorval nalaat de schuldige naar behoren te straffen, haalt hij zich allereerst de grootst mogelijke schande op de hals, en vervolgens moet de wetbewaker die het toezicht over de kinderen heeft gekregen, iemand die van een vergrijp getuige was, maar de verdiende straf niet uitdeelde of dat niet op de juiste manier deed, in de gaten houden. Deze laatste houdt zich speciaal bezig met de opvoeding van onze kinderen en ziet er scherp op toe dat ze een rechtschapen karakter krijgen door hen via de wetten voortdurend op het goede te richten.

Maar hoe geeft de wet een behoorlijke opvoeding aan de [b] wetbewaker zelf? Tot dusver heeft de wetgever zich daar nog niet duidelijk en afdoende over uitgesproken. Sommige punten noemde hij wel, andere niet. Toch mag de wet in de beschrijving van deze functie niets overslaan, maar moet zij alles tot in de kleinste bijzonderheden bespreken, zodat degene die met het toezicht is belast, anderen uitleg kan geven en kan opvoeden. De melodieën en de dansen voor het koor hebben we reeds doorgenomen, en we hebben gezegd aan welke normen ze moeten voldoen. Zo zijn we in staat ze te selecteren, te verfijnen en vervolgens in de eredienst op te nemen. Maar als het over proza gaat, hebben we vergeten de juiste vraag te stellen, die luidt: 'Hoogste opvoeder van kinderen, kunt ge ons uit hoofde van uw functie voorschrijven met wat voor proza uw pupillen in aanraking mogen komen en op wat voor manier dat moet gebeuren?'

[c] Want wat de kinderen moeten leren en beoefenen als

voorbereiding op oorlog, hebt ge al kunnen vernemen, maar over lezen en schrijven hebben we het nog niet gehad, en ook niet over het bespelen van de lier. Dan is er nog het rekenen, dat ieder naar onze mening moet beheersen omdat dat nodig is voor de oorlog, voor het voeren van een huishouding, voor het bestuur van de stad en ook voor alles wat met hemellichamen te maken heeft, zoals de loop van de sterren, de zon en de maan. Daar [d] moet men nu eenmaal rekening mee houden. We doelen op de indeling van dagen in maanden en van maanden in jaren, waarbij offers en feesten worden gehouden op de juiste dag en in het passende seizoen, geheel volgens de natuur. Offers en feesten zullen leven en waakzaamheid in de gemeenschap brengen, want enerzijds krijgen de goden zo de eerbewijzen die hun toekomen, en anderzijds maken ze dat de mensen zich van goden bewust zijn.

[e] Mijn beste, al deze punten heeft de wetgever nog niet voldoende uitgelegd. Let dus goed op wat we nu zeggen. Ge hebt in de eerste plaats onvoldoende aanwijzingen gekregen over lezen en schrijven, zeiden we. Waar het volgens ons aan schort is dit: de wetgever heeft nog niet duidelijk gemaakt of iemand nauwgezet moet studeren om een volwaardig burger te worden, of dat hij helemaal niet hoeft te studeren. En dezelfde vraag gaat op voor het bespelen van de lier. We verklaren hier dat hij zich wel degelijk aan studie moet wijden. Een kind moet zich vanaf zijn tiende jaar ongeveer drie jaar bezighouden met taal. Als het [810a] dertien is, is dat de geschikte tijd om met de lier te beginnen, en het moet daar eveneens drie jaar mee bezig blijven. Of het kind het onderwijs nu graag volgt of met tegenzin, het is zijn vader en hemzelf verboden deze perioden te bekorten of langer te maken en er in strijd met de wet minder of meer tijd aan te besteden. Een kind dat niet volgens dit voorschrift wordt opgevoed, komt niet in

aanmerking voor de prijzen voor schoolkinderen waar we het straks over zullen hebben. Eerst moeten we weten wat de kinderen nu eigenlijk moeten leren in deze perioden [b] en wat de leraren dienen te onderwijzen. Ze moeten zich voldoende in het alfabet oefenen om te kunnen lezen en schrijven. Maar kinderen die door hun aanleg maar weinig vooruitgang boeken in de vastgestelde tijd, hoeven geen pogingen te doen om snel of mooi te leren schrijven. Wat de leesles betreft, die wordt niet door de lier begeleid, al hebben de werken soms toch een metrum. In de leesles zijn alle werken eigenlijk niet anders dan composi- [c] ties in proza, verstoken van ritme en harmonie. Van de vele schrijvers die het proza beoefenen, hebben sommige naar ons idee bedenkelijke werken nagelaten. We vragen: 'Wat zult ge daarmee aanvangen, geëerde behoeders van de wet? Welke opdracht zou de wetgever u moeten geven om dit probleem op te lossen?' Ik voorzie dat de wetgever in grote verlegenheid komt.

Kleinias: Wat bedoelt ge daarmee, vreemdeling? Het lijkt wel of ge het over u zelf hebt, of ge eigenlijk zelf in verlegenheid zijt.

Athener: Dat hebt ge goed geraden, Kleinias. Tegenover mijn mede-onderzoekers op het terrein van de wetgeving ben ik verplicht te zeggen wat gemakkelijk is en wat niet.

[d] *Kleinias:* Vertel. Waar zinspeelt ge op? Waarover maakt ge u zo bezorgd?

Athener: Dat zal ik u zeggen. Het is allesbehalve gemakkelijk om vele tienduizenden mensen tegen te spreken.

Kleinias: Kom nu. Vond ge onze eerdere conclusies over de wetten die zich ook tegen de algemene opvatting keerden, dan onbeduidend, en waren dat er soms zo weinig?

Athener: Die opmerking is volkomen juist. Ge nodigt me blijkbaar uit een weg te bewandelen die velen niet aanstaat. Maar misschien is hij voor een niet geringer aantal

[e] mensen wel aantrekkelijk. Zelfs al zouden het er minder zijn, dan nog zijn zij niet de minsten. Ge nodigt me uit in hun gezelschap het gevaar te trotseren en moedig voort te gaan op de weg van de wetgeving die we in ons huidige gesprek hebben afgebakend. Ge spoort me aan het niet op te geven.
Kleinias: Inderdaad.
Athener: Dan geef ik het niet op. Wat ik zeggen wil, is dit. We hebben dichters te over die verzen maken in hexameters, trimeters en in alle versvoeten die je maar kunt verzinnen. Sommige dichters stemmen tot ernst, anderen prikkelen de lachlust. Met deze gedichten moeten we volgens de grote meerderheid van de mensen onze kinderen voeden en doordrenken als we hun een goede opvoeding willen geven. Door gedichten te reciteren maken we hen tot goede luisteraars en leren ze veel, en ze moeten het [811a] volledige werk van sommige dichters van buiten kennen. Anderen hebben een bloemlezing gemaakt uit het werk van de dichters en hele collages in elkaar gezet. Ze zeggen dat ons kind deze moet onthouden en uit het hoofd moet leren, want door een breed aanbod aan ervaring en kennis zal het een goed en verstandig mens worden. Verwacht ge nu van me dat ik deze lieden onomwonden verklaar wat er van hun opvatting klopt en wat niet?
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Zou er een opmerking te maken zijn die op het [b] hele onderwerp van toepassing is? Misschien wel, en iedereen zal het met me eens zijn: iedere dichter heeft naast veel mooois ook veel lelijks gemaakt. Als dat inderdaad zo is, verzeker ik u dat een brede kennis gevaar inhoudt voor de kinderen.
Kleinias: Welk advies zoudt ge dan aan de behoeders van de wet geven?
Athener: Advies waarover?

Kleinias: Over het criterium dat de wetgever moet hanteren om te bepalen welke stof door alle kinderen mag worden geleerd en welke stof verboden moet worden. Aarzel [c] niet daarover te spreken.
Athener: Mijn beste Kleinias, ik geloof waarachtig dat ik geluk heb.
Kleinias: Hoezo?
Athener: Ik hoef niet ver te zoeken. Want als ik terug kijk op de gesprekken die we vanaf de vroege ochtend tot nu toe hebben gevoerd, heb ik de indruk dat we niet zonder [d] goddelijke inspiratie waren, en dat ze sprekend op een gedicht leken. Geen wonder dat ik zo blij ben als ik onze gesprekken als het ware in vogelvlucht overzie. Ik heb zeer veel uiteenzettingen meegemaakt of erover gehoord - in dichtvorm of in proza zoals de onze - , maar gesprekken als deze lijken me bij uitstek geschikt en geknipt voor jonge oren. En ik kan, denk ik, geen betere richtlijn voor de Behoeder van de Wet als opvoeder geven, dan te zeggen dat hij de leraren moet opdragen onze gespreksstof aan de kinderen door te geven en ook alle daarmee vergelijkbare uitingen. Als hij soms op zijn speurtocht ge- [e] dichten of geschreven prozawerken van dichters tegenkomt of uitspraken die niet op schrift zijn gesteld en die verwant zijn met onze gesprekken, dan moet hij daar niet aan voorbijgaan, maar zorgen dat ze worden opgetekend. Hij moet in de eerste plaats de leraren verplichten deze gesprekken te bestuderen en op prijs te stellen. Leraren die er geen vreugde aan beleven hoort hij niet als pedagoog te gebruiken. Alleen onderwijzers die zijn waardering delen mag hij aanstellen en aan hen mag hij het [812a] onderwijs en de opvoeding van de jeugd toevertrouwen. Dan ben ik hiermee aan het eind van mijn verhaal over de taalleraren en de taal.
Kleinias: Gezien vanuit onze oorspronkelijke opzet,

vreemdeling, denk ik niet dat we ver van de gekozen lijn zijn afgeweken. Maar het is wel moeilijk om zeker te weten of we in alle opzichten gelijk hebben.
Athener: Dat zal natuurlijk pas blijken, Kleinias, als we helemaal klaar zijn met de bespreking van de wetten. Dat hebben we trouwens vaker gezegd.
[b] *Kleinias:* Dat klopt.
Athener: Zullen we het na taal nu hebben over muziek?
Kleinias: Zeker.
Athener: Ik denk dat we ons geheugen moeten opfrissen. Welke taak hadden we ook al weer toebedeeld aan de citerleraar bij zijn onderwijs?
Kleinias: Wat bedoelt ge?
Athener: We zeiden, als ik me goed herinner, dat de zestigjarige zangers van Dionysos een buitengewoon scherp oor moeten hebben voor ritme en harmonische verhou- [c] dingen. Dan zijn ze in staat bij muziek die op het gevoel inwerkt, onderscheid te maken tussen muziek die een weerklank is van het mooie en van het lelijke in ons. Door lelijke muziek te verwerpen en mooie muziek in het openbaar ten gehore te brengen, nemen ze met hun zang de jeugdige luisteraars voor zich in en wekken hen stuk voor stuk op mee te doen en door middel van deze muziek hoogstaande mensen te worden.
Kleinias: Ge hebt gelijk.
[d] *Athener:* Om dat te bereiken moeten de muziekleraar en zijn leerling de lier gebruiken, omdat de snaren de toon zo helder treffen, en ze moeten deze laten samenvallen met de tonen van het lied. Maar een tweede stem of een variatie, waarbij de snaren de ene wijs laten klinken en de zanger van de melodie een andere, of combinaties van passages van opeenvolgende noten met grote sprongen, combinaties van snelle noten met langzame, combinaties van hoge tonen met lage, of al die variaties in ritme die

[e] aan het lierspel worden ontleend, niets van dit fraais mag worden aangeboden aan kinderen die in drie jaar tijd, dus snel, uit de muziek moeten halen wat bruikbaar is. Want het vermengen van tegengestelde zaken maakt het leren moeilijk, terwijl kinderen juist zo gemakkelijk mogelijk moeten leren. De noodzakelijke lessen waartoe we hen verplichten zijn immers niet onbelangrijk en ook niet gering in aantal. Dat zullen we straks nog zien. Laat onze opvoeder de muzikale aangelegenheden op deze manier [813a] regelen. Over de aard van de melodieën zelf en de teksten die de koorleiders moeten onderwijzen, hebben we hiervoor al uitgebreid gesproken. We benadrukten dat ze gewijd moeten worden aan de goden en dat ze voor verschillende feesten bestemd zijn. Door klanken van voorspoed en vreugde over te brengen, bewijzen ze hun nut voor de samenleving.
Kleinias: Ge hebt gelijk.
Athener: Inderdaad. Laat degene die benoemd is tot hoofd van de muziek ook deze zaken maar onder zijn hoede nemen met de hulp van een goedgezind lot. En laten wij een aanvulling geven op onze eerdere uitweiding over dans en lichamelijke opvoeding. Net zoals we voor [b] het muziekonderwijs de ontbrekende regels hebben vastgesteld, zo gaan we dat nu ook doen voor de lichamelijke opvoeding. Moeten zowel jongens als meisjes leren dansen en de gymnastiek beoefenen?
Kleinias: Ja.
Athener: Zou het met het oog op de praktische oefening niet beter zijn als er voor de jongens dansleraren en voor de meisjes dansleraressen waren?
Kleinias: Dat zou inderdaad zo moeten zijn.
Athener: Laten we weer de man erbij roepen die de meeste [c] van deze taken heeft te vervullen: de toezichthouder van de kinderen, wiens bemoeienissen met de gymnastiek en

de dans hem maar weinig vrije tijd laten.
Kleinias: Hoe speelt hij het klaar om op zijn leeftijd al die zaken te overzien?
Athener: Dat is gemakkelijk, mijn beste. De wet heeft hem het recht gegeven - en zal dat ook blijven doen - om uit de burgers mannen en vrouwen te kiezen die hem in [d] zijn taak bijstaan. Hij weet zelf wel wie hij daarvoor moet hebben en zal zich niet gauw vergissen, want hij erkent het belang van zijn ambt en houdt dit wijselijk in ere. Hij leeft in de overtuiging dat alles zijn juiste loop zal hebben als de jeugd een goede opvoeding krijgt. De gevolgen van een slechte opvoeding hoeven we niet te bespreken, want bij het stichten van een nieuwe staat willen we de voorzienigheid niet tarten. Over de zaken die met dans en lichamelijke oefening verband houden hebben we ook reeds [e] uitgebreid gesproken. We richten sportscholen op en stellen een programma van lichamelijke oefeningen vast die een militaire training inhouden: boogschieten, alle vormen van slingeren en werpen, vechten in lichte wapenrusting en in alle soorten zware wapenrusting, het uitvoeren van tactische manoeuvres, het marcheren in verschillende formaties, het opslaan van een kamp en een volledige opleiding tot soldaat bij de cavalerie. Voor al deze onderdelen moeten er instructeurs komen die worden betaald door de gemeenschap. Niet alleen de jongens en de mannen in de staat moeten bij hen in de leer gaan, maar ook de meisjes en de vrouwen. Zij hebben verstand van deze dingen, omdat ze zich als jong meisje al hebben geoefend in alle militaire passen en in het vechten. Als volwassen vrouwen nemen zij deel aan manoeuvres, aan het opstel- [814a] len in slagorde en aan het neerleggen en opnemen van de wapens. Daar is een heel goede reden voor. Als ooit de toezichthouders van de kinderen en de rest van de gemeenschap massaal de stad uit moeten trekken om daar-

buiten slag te leveren, dan moeten de vrouwen tenminste in staat zijn hun plaats in te nemen. In het omgekeerde geval, dat allerminst denkbeeldig is, kunnen vijanden van buitenaf - niet-Grieken of Grieken - met groot geweld binnenvallen en de bewoners dwingen tot een slag om het behoud van de stad zelf; het zou dan een grote schande [b] voor de samenleving zijn als de vrouwen zo slecht waren opgevoed dat ze niet zouden willen sterven en alle gevaren trotseren, zoals moedervogels die met zelfs de sterkste dieren de strijd aanbinden om hun kuikens te verdedigen, maar dat ze in plaats daarvan meteen naar de tempels snellen, samendringen bij de altaren en de heiligdommen en over het menselijk ras de reputatie laten dalen dat het uit laffe wezens bestaat.
[c] *Kleinias:* Mijn hemel, vreemdeling, het zou geen gezicht zijn als dat ooit in een stad voorviel, nog afgezien van de rampzalige gevolgen.
Athener: Laten we dus de volgende wet vaststellen: Vrouwen zullen tot op zekere hoogte aan militaire oefeningen mee moeten doen. Alle inwoners van de staat, mannen en vrouwen, zijn ertoe verplicht.
Kleinias: Daar ben ik het volkomen mee eens.
Athener: Over worstelen hebben we al gesproken, maar nog niet over het punt dat in mijn ogen het belangrijkste is. Zonder een praktisch voorbeeld is het trouwens moei- [d] lijk te begrijpen. We zullen over dit punt pas in een later stadium kunnen oordelen, nadat we aan de hand van een praktisch voorbeeld alle relevante aspecten hebben belicht. We moeten bijvoorbeeld leren dat van alle vormen van lichamelijke oefening het worstelen het gevecht in oorlogstijd het meest benadert. Om die reden moeten we ons er ook mee bezighouden. We worstelen dus om te leren vechten, en niet andersom.
Kleinias: Goed gezegd.

Athener: We hebben voor dit moment voldoende gezegd over de rol van het onderwijs in het worstelen. Iedere andere vorm van beweging waarbij het hele lichaam be- [e] trokken is, mag men als dans beschouwen. Daarin moeten we twee vormen onderscheiden. De ene dans stelt de edele beweging van schone lichamen voor; de andere de vulgaire beweging van lelijke lichamen. Beide vormen zijn ook weer in tweeën onderverdeeld. Bij de edele vorm is er enerzijds de dans van de strijder, waarbij mooie lichamen, aangezet door een moedige geest, zich hevig inspannen en anderzijds is er de beweging van de mens die in gunstige omstandigheden leeft, maar wel maat kent in [815a] het genieten. Gezien zijn aard zou men de laatste dans de vredesdans kunnen noemen, terwijl men aan de oorlogsdans, die zich daarvan duidelijk onderscheidt, het beste de naam wapendans kan geven. Deze laatste beeldt het afweren van allerlei slagen uit en het ontwijken van projectielen door mee te geven, omhoog te springen of weg te duiken. Ook aanvallende bewegingen worden uitgebeeld, bijvoorbeeld wanneer de dans de bewegingen probeert na te bootsen van het boogschieten, het speerwerpen en allerlei slaande bewegingen. Wanneer goede mensen met een mooi lichaam worden uitgebeeld, zijn de beweging en [b] de spanning van de spieren juist, omdat de ledematen dan meestal gestrekt zijn. Dat is de juiste uitbeelding; bewegingen die daarvan te veel afwijken keuren we niet goed.
Bij de vredesdans moeten we er steeds goed op letten of de danser zich op de juiste of op een onnatuurlijke manier aan de edele dansvorm houdt en of hij deze dansen uitvoert op de manier die past bij mensen die zich aan de wet houden. Daarom moeten we om te beginnen onderscheid maken tussen de dans met een dubieus karakter en de dans die boven alle twijfel is verheven. Welke dans is

die laatste? Hoe kunnen we beide soorten uit elkaar hou- [c] den? Alle dansen van Bakchos, en de dansen waaraan mensen zich overgeven bij bepaalde zuiverings- of inwijdingsriten, waarbij ze in hun dronkenschap naar hun idee imitaties geven van Nymphen, van Pan, van de Silenen of van Satyrs, van geen van deze dansen is gemakkelijk te bepalen of ze tot het type van de vredesdans of tot dat van de oorlogsdans of misschien nog tot een ander type beho- [d] ren. Het lijkt me verreweg de beste manier de scheidslijn als volgt te trekken: we plaatsen ze apart van de vredesdans en de oorlogsdans, en verklaren dat dit type dans niet geschikt is voor onze burgers.

Nu we dit hebben vastgesteld, kunnen we deze dans met rust laten en we keren weer terug naar de oorlogsdans en de vredesdans die zonder twijfel wel bij ons horen. De dansen van de vreedzame Muze, waarin de mensen de goden en de kinderen van de goden eren, vormen in hun geheel een type: ze worden uitgevoerd vanuit het gevoel dat de omstandigheden ons welgezind zijn. We kunnen [e] dit type dus in twee groepen splitsen: de eerste laat grotere vreugde zien en hoort bij de mens die zijn geluk niet op kan omdat hij aan bepaalde moeilijkheden en gevaren is ontsnapt, en de tweede heeft te maken met het handhaven en vermeerderen van vroegere zegeningen en toont ons een kalmer soort vreugde. In elke dans beweegt ieder mens zijn lichaam heftiger naarmate zijn vreugde groter is, en minder heftig naarmate deze vreugde kleiner is. Hij [816a] maakt ook minder heftige bewegingen als hij meer zelfbeheersing heeft en door oefening moedig is geworden. Wanneer hij laf is en niet geleerd heeft zich te beheersen, geeft hij zich over aan grotere en bruuskere veranderingen in beweging. Trouwens, voor iedereen geldt: iemand die zijn stem gebruikt om te zingen of te spreken, kan onmogelijk zijn lichaam helemaal stil houden. Vandaar dat de

danskunst werd geboren toen het uitbeelden van de tekst door middel van gebaren in zwang kwam. Nu zijn er onder ons mensen die in alle gevallen in hun bewegingen de juiste vorm vinden, terwijl dat bij anderen niet het geval is.
[b] Als je erbij stilstaat, verdienen vele namen die vroeger aan dansen werden gegeven waardering, omdat ze een juiste karakterisering geven van de betreffende dans. Zo'n naam kregen de dansen van mensen die in goede doen verkeren en van wie de genoegens binnen de perken bleven. Hoe juist en tegelijk muzikaal was de naam die men toen heeft bedacht; hoe logisch was het om alle dansen van dit type 'emmeleiai' (statige dansen) te noemen! De onbekende naamgever stelde vast dat er twee vormen in de meer hoogstaande danskunst zijn: de oorlogszuchtige 'pyrrhika' (wapendans) en de vredelievende 'emmeleia' (statige [c] dans). Zo gaf hij beide soorten dans de naam die bij het karakter ervan past. Deze dansen moet de wetgever in grote lijnen beschrijven. De behoeder van de wet moet ze uitzoeken en als hij dat heeft gedaan, moet hij de dans met muziek laten begeleiden en aan alle offerfeesten een specifieke, passende dans toewijzen. Wanneer hij dans en zang aan de goden heeft gewijd, mag hij er nooit meer [d] iets aan veranderen. De burgers van een en dezelfde gemeenschap moeten hun leven op dezelfde manier doorbrengen en genieten van dezelfde genoegens, want hoe meer ze met elkaar gemeen hebben, des te meer hoogstaand wordt hun karakter en des te gelukkiger hun leven.
Hoe de dansen van hoogstaande mensen met een fraai lichaam eruit behoren te zien, hebben we nu uitgebreid toegelicht. We moeten ook kennis nemen van het lelijke in lichaam en geest en van de uitingen daarvan in komedies die de lachlust moeten opwekken. Het lelijke komt

tot uiting in de tekst, de muziek, de choreografie en alle [e] andere aspecten van het toneelspel. Het is niet mogelijk te leren wat ernst is zonder het komische te kennen. Want als een mens een tegenstelling wil doorgronden, moet hij het ene en het andere kennen. Wie ook maar enigszins een goed mens wil zijn, kan onmogelijk beide vormen van kunst beoefenen. Het is juist om die reden dat hij ze moet leren kennen, zodat hij nooit uit onwetendheid dingen zegt of doet die op dat moment belachelijk zijn. We zullen aan slaven en vreemde huurlingen opdragen dergelijke uitingen na te bootsen, maar er zal nooit serieuze aandacht aan mogen worden besteed en nooit mag er een vrijgeboren man of vrouw te zien zijn die bezig is dit te leren. Ook moet op dit punt altijd iets [817a] nieuws worden getoond in de voorstellingen. Laten dit dus de regels zijn voor het luchtige amusement, dat we allen komedie noemen, zoals ze door de wet en de rede zijn vastgesteld.
Maar nu komen onze zogenaamde serieuze dichters, de treurspeldichters, aan de beurt. Stel dat enkelen van hen naar ons toe komen en bijvoorbeeld vragen: 'Vreemdelingen, mogen wij uw stad bezoeken of vindt ge dat niet goed? Staat ge ons toe onze dichtkunst reizend aan de man te brengen? Hoe is uw wetgeving op dit punt?' Wat zou het juiste antwoord aan deze goddelijke personen zijn? Volgens mij zou dat als volgt luiden: 'Zeer geachte [b] vreemdelingen, we zijn zelf naar beste vermogen scheppers van het schoonste en tegelijk nobelste treurspel dat er is, want onze hele staatsinrichting is de weerspiegeling van het schoonste en nobelste. Ons gemeenschapsleven is volgens ons in wezen het meest waarachtige treurspel. Wij maken hetzelfde als gij en zijn dus uw mededingers en mede-acteurs in dit schoonste drama, dat - naar wij [c] hopen - alleen de ware wet werkelijk kan voltooien. Denk

dus maar niet dat wij zomaar toelaten dat gij uw toneel naast het onze opzet op de markt. Anders zouden de zoetgevooisde toneelspelers die ge hebt meegebracht, met een stem die luider klinkt dan de onze, de kinderen, de vrouwen, ja, de hele bevolking misleiden. Want zij zullen over dezelfde traditie spreken als wij en er niet hetzelfde over zeggen, maar meestal precies het tegenovergestelde. Zeg [d] nu zelf, we zouden toch volkomen gek zijn, en de hele gemeenschap erbij, als we u zouden toestaan te doen wat we nu beschrijven, voordat de magistraten beoordeeld hebben of uw werk al dan niet mag worden uitgevoerd en geschikt is voor algemeen publiek. Dus kinderen en afstammelingen van de zachtzinnige Muzen, leg eerst uw gezangen maar voor aan de leiders. Dan kunnen zij ze vergelijken met onze traditie. Als uw teksten gelijkwaardig zijn of zelfs een betere boodschap hebben dan de onze, dan gunnen wij u uw voorstelling, maar anders [e] kan daar geen sprake van zijn.'
Laten dit dus de regels zijn aangaande dans en dansonderricht in het algemeen. We leggen ze vast in de vorm van een wet die onderscheid maakt tussen de regels voor slaven en de regels voor hun meesters. Zijt ge het daarmee eens?
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Ik denk dat er nog drie vakken bekeken moeten worden die geschikt zijn voor vrijgeboren leerlingen. Het eerste is de rekenkunde en alles wat met getallen heeft te maken; het tweede is de meetkunde die gaat over lijnen, vlakken en ruimtelijke lichamen; het derde gaat over de omloop van de sterren, en over de vraag hoe hun banen [818a] zich ten opzichte van elkaar verhouden. Het merendeel van de leerlingen hoeft zich niet grondig te verdiepen in al deze vakken; het is voldoende als een klein aantal dat doet. Wie dat zijn zullen we vertellen als we aan het einde

van ons betoog zijn gekomen. Dat is het geschikte moment ervoor. Maar wat het merendeel van de leerlingen betreft, het zou voor de meesten van hen een schande zijn als ze niets begrepen van een aantal onderdelen van deze vakken, die zeer terecht onmisbaar worden genoemd. Toch is het niet voor iedereen even gemakkelijk om een nauwgezette studie ervan te maken, en soms is het zelfs uitgesloten. Bepaalde onderdelen van de vakken mag men echter niet laten varen. Dat had de bedenker van dat spreekwoord over God waarschijnlijk in gedachten, toen hij zei:

[b] '*Nimmer zal men zien dat God Zich*
verzet tegen de Noodzaak.'

En hij bedoelde daarmee, denk ik, noodzakelijkheden die van God Zelf afkomstig zijn. Wanneer de massa dit spreekwoord gebruikt, bedoelen ze dingen die mensen noodzakelijk vinden, en dan is dit spreekwoord veruit het onnozelste spreekwoord dat er bestaat.

Kleinias: Wat zijn de onderdelen die bestudeerd moeten worden, vanuit deze noodzaak die niet van een mens maar van God afkomstig is, vreemdeling?

Athener: Ik denk dat het dingen zijn die iedere god, half- [c] god en held tenminste moet oefenen en leren, om in staat te zijn werkelijk voor de mensheid te zorgen. Goddelijk worden ligt ver buiten het bereik van de mens als hij geen inzicht in de getallen één, twee en drie kan krijgen en in het algemeen in even en oneven getallen. Als hij geen benul heeft van rekenen en zelfs dag en nacht niet als twee verschillende dingen kan zien en als hij geen weet heeft van de omwentelingen van de maan, de zon en de andere [d] sterren, zal het evenmin wat met hem worden. Het is buitengewoon dwaas te veronderstellen dat al deze dingen geen noodzakelijke leerstof zijn voor iemand die zich in welk hoogstaand vak ook wil verdiepen. Het eerste dat we

goed moeten aanpakken is de vraag welke vakken en hoeveel onderdelen ervan moeten worden bestudeerd en op welk tijdstip. Ook moeten we bekijken welke onderwerpen met elkaar moeten worden gecombineerd en welke niet, en hoe er gecombineerd moet worden. De belangrijkste onderwerpen komen het eerst aan bod en daarna volgt de rest van de leerstof. Deze volgorde komt voort [e] uit een vanzelfsprekende noodzaak, en we zeiden daarvan dat geen God zich daar nu of in de toekomst tegen zal verzetten.
Kleinias: Vreemdeling, ik vind dat ge dit goed en mooi hebt gezegd, en ook dat het waar is.
Athener: Maar al is het nog zo waar, vreemdeling, het is moeilijk deze principes in dit stadium in wetten om te zetten. Met uw goedvinden laten we dit onderwerp voorlopig even rusten.
Kleinias: We krijgen de indruk, vreemdeling, dat ge terughoudend zijt omdat het bij ons de gewoonte is weinig aandacht aan deze onderwerpen te besteden. Maar uw terughoudendheid is niet terecht. Laat u door deze gedachte niet weerhouden en probeer toch uw betoog voort te zetten.
[819a] *Athener:* Ik ben inderdaad bezorgd over het verschijnsel dat ge noemt, maar ik maak me ernstiger zorgen over de mensen die zich wel voortdurend met deze onderwerpen bezighouden, en dat op de verkeerde manier doen. Volslagen onwetendheid op al deze gebieden is tot daaraan toe, maar rijke ervaring en geleerdheid gekoppeld aan een slechte levenswijze, is veel schadelijker.
Kleinias: Dat is waar.
Athener: Het is dus nodig te verklaren dat vrijgeboren [b] kinderen net zoveel van deze onderwerpen moeten leren als de grote massa van Egyptische kinderen, in de tijd dat ze ook leren lezen en schrijven. Allereerst moeten er les-

sen worden ontworpen die de kinderen eenvoudig door middel van leuke spelletjes leren rekenen, bijvoorbeeld het verdelen van appels of kransen, waarbij een gelijkblijvend aantal voorwerpen op steeds verschillende wijze wordt verdeeld in kleinere groepen voorwerpen. Of ze bepalen de volgorde van optreden van vuistvechters of worstelaars die op hun beurt zitten te wachten, waarbij er twee tegelijk aan de beurt komen en een andere keer één tegelijk, in de volgorde van de rij. Dan zijn er nog leraren [c] die bij wijze van spel schalen van goud, brons, zilver en dergelijk materiaal door elkaar heen zetten, en andere leraren die ze op de een of andere manier in groepen van dezelfde soort verdelen, waarbij ze - zoals ik zei - elementaire rekenregels zichtbaar maken in de vorm van spel. Zo bewijzen ze hun leerlingen een dienst, want deze kennis kan door hen worden gebruikt als ze later hun legers opstellen, aanvoeren en verplaatsen, of een huishouding gaan voeren. De leraren zorgen ervoor dat de leerlingen zich in alle omstandigheden beter kunnen redden en waakzamer zijn dan andere mensen. De volgende stap is [d] door middel van meetkunde de bespottelijke en beschamende onwetendheid weg te nemen die bij alle mensen van nature aanwezig is met betrekking tot alles wat lengte, breedte en diepte heeft.
Kleinias: Over welke onwetendheid hebt ge het? Hoe ziet die eruit?
Athener: Beste Kleinias, toen ik heel onlangs zelf te horen kreeg hoe wij hiertegen aankijken, was ik stomverbaasd. Het leek me dat onze toestand meer die van wroetende zwijnen was dan van menselijke wezens, en ik schaamde me niet alleen voor mezelf, maar voor alle andere Grieken.
[e] *Kleinias:* Waarom? Vertel ons toch wat ge bedoelt, vreemdeling.

Athener: Dat zal ik doen. Maar ik kan het u beter duidelijk maken door vragen te stellen, waarop gij kort mag antwoorden. Weet ge wat een lijn is?
Kleinias: Ja.
Athener: Ook wat een vlak is?
Kleinias: Zeker.
Athener: En weet ge dat er naast deze twee begrippen nog een derde is: ruimte?
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Denkt ge dat deze allemaal op dezelfde manier gemeten kunnen worden?
Kleinias: Ja.
Athener: Het is een natuurlijk gegeven, denk ik, dat een [820a] lijn wordt gemeten met een eenheid van lengte, een vlak met een eenheid van oppervlakte en de ruimte met een eenheid van volume.
Kleinias: Beslist.
Athener: Stel nu dat sommige afmetingen helemaal niet enigszins met elkaar kunnen worden vergeleken, ook niet een klein beetje, omdat sommige wel, maar andere niet vergelijkbaar zijn, terwijl gij denkt dat ze wel allemaal onderling vergelijkbaar zijn, hoe is het dan gesteld met uw begrip?
Kleinias: Treurig, natuurlijk.
Athener: Als we kijken naar lijn en vlak ten opzichte van volume, en naar vlak en lijn ten opzichte van elkaar, denken we dan niet met alle Grieken dat ze allemaal op de een of andere manier onderling vergelijkbaar zijn?
[b] *Kleinias:* Dat is zeker het geval.
Athener: Maar als ze op geen enkele manier onderling vergelijkbaar zijn, terwijl alle Grieken, zoals ik zei, denken dat dat wel zo is, moeten we ons dan niet schamen voor ons volk en tegen de Grieken zeggen: 'Gij bloem der natie, dit is nu een van die onmisbare onderwerpen waarvan

het gemis aan kennis beschamend is, terwijl de aanwezigheid van deze kennis geen bijzondere verdienste is'.
Kleinias: Natuurlijk.
[c] *Athener:* Er zijn nog andere zaken waarbij dit soort vergissingen veel gemaakt worden.
Kleinias: Welke dan?
Athener: Bijvoorbeeld de vraag in hoeverre je iets kunt meten. Dit moeten we onderzoeken om het criterium voor meetbaarheid te kunnen vaststellen, want anders slaan we een pover figuur. Het is zaak elkaar steeds dit soort problemen voor te leggen en in onze vrije tijd te wedijveren in dit hoogstaande spel, dat een heel wat fijnzinniger tijdverdrijf is dan het dam-spel dat zo geliefd is bij oude mannen.
[d] *Kleinias:* Ongetwijfeld. Het lijkt me overigens dat de problemen hierbij niet zo veel verschillen van die bij het dammen.
Athener: Dit zijn dus de dingen, Kleinias, die de jeugd naar mijn stellige overtuiging moet bestuderen. Ze zijn niet schadelijk of moeilijk, integendeel: wanneer ze op een speelse manier worden geleerd, zijn ze nuttig en brengen onze gemeenschap geen enkel nadeel. Maar als iemand daar een andere mening over heeft, moeten we naar hem luisteren.
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Voorzover deze onderwerpen nuttig zijn, zullen we ze in ons lesprogramma opnemen, en anders wijzen we ze af.
[e] *Kleinias:* Natuurlijk.
Athener: Zullen we dus vaststellen dat deze onderwerpen verplichte leerstof zijn, om te voorkomen dat er een leemte in onze wetgeving ontstaat? Maar laten we het doen als een bijvoegsel dat is los te maken van de rest van de staatsinrichting, voor het geval deze wetten ons als ma-

kers, of u als degenen aan wie ze worden opgelegd, niet bevallen.
Kleinias: Dat is de goede manier om ze vast te leggen.
Athener: Laten we dan nu de studie van de sterren door de jeugd bespreken en kijken of we het daarover eens kunnen worden.
Kleinias: Spreek maar.
Athener: Met betrekking tot dit onderwerp is iets vreemds aan de hand, iets dat ten enen male onaanvaardbaar is.
[821a] *Kleinias:* Wat is dat dan?
Athener: De opvatting dat de mens de oppergod noch het universum mag onderzoeken en evenmin moet proberen - door nieuwsgierigheid gedreven - de oorzaken van de dingen te vinden, omdat het goddeloos is zoiets te doen. Het tegendeel is waarschijnlijk waar.
Kleinias: Hoe bedoelt ge dat?
Athener: Wat ik zeg lijkt tegenstrijdig, en men zou kunnen denken dat het mijn hoge leeftijd onwaardig is. Maar wie vindt dat een bepaald studievak heilzaam is voor het individu, beantwoordt aan de waarheid, goed is voor de [b] gemeenschap en God in alle opzichten welgevallig is, kan onmogelijk langer zijn mond houden.
Kleinias: Dat is redelijk, maar is de sterrenkunde ook zo'n vak?
Athener: Mijne heren, tegenwoordig vertellen wij Grieken nagenoeg allemaal verkeerde dingen over de Zon en de Maan, die verheven godheden zijn.
Kleinias: Wat zeggen we dan verkeerd?
Athener: We zeggen dat ze, net als een aantal andere hemellichamen, nooit dezelfde weg afleggen, en daarom rekenen we ze ook wel tot de 'dwalende hemelichamen'.
[c] *Kleinias:* Mijn hemel ja, vreemdeling. Dat is waar. Ik heb in mijn leven vaak genoeg gezien dat de Morgenster, de Avondster en verschillende andere sterren nooit langs de-

zelfde baan gaan, maar alle kanten opgaan, en iedereen weet dat de Zon en Maan hetzelfde doen.
Athener: De reden, Megillos en Kleinias, waarom ik stel dat onze burgers en kinderen zoveel mogelijk bijzonderheden over de goden in de hemel moeten leren, is dat ze [d] dan geen godslasteringen meer uitspreken en altijd eerbiedige taal gebruiken als ze offeren of vroom hun gebeden zeggen.
Kleinias: Ge hebt gelijk, op voorwaarde dat het mogelijk is om al die feiten te weten te komen. Als we vervolgens door deze studie in staat zijn eventuele verkeerde opvattingen te herzien, goed, dan steun ik u in uw opvatting dat dit onderwerp een verplicht studievak moet worden. Probeert gij ons een volledige uitleg te geven, dan proberen wij u te volgen en alles te begrijpen.
[e] *Athener:* Het onderwerp waar ik het over heb, krijg je niet zomaar onder de knie, maar het is ook weer niet al te moeilijk, en er is niet veel tijd mee gemoeid om er iets over te leren. Ik zal het u uitleggen en spreken over dingen die mij lang geleden in mijn jeugd nooit zijn geleerd. Toch kan ik ze u in korte tijd uitleggen. Als het werkelijk een moeilijk onderwerp was, zou me dat op deze leeftijd niet meer lukken, en zelf zijt gij ook al een dagje ouder.
Kleinias: Maar wat is dan dat wonderbaarlijke vak van u, dat ge zo geschikt vindt voor de jeugd en waarvan wij niets afweten? Probeer ons dat tenminste zo duidelijk [822a] mogelijk te vertellen.
Athener: Dat zal ik doen. De mening, beste vrienden, dat de Maan, de Zon en de andere sterren onregelmatige banen beschrijven, is onjuist; precies het omgekeerde is waar. Elk van hen volgt altijd een cirkelvormige baan en [b] niet meerdere banen, hoewel het wel lijkt of er meerdere banen worden doorlopen. De snelste wordt abusievelijk voor de langzaamste gehouden, en omgekeerd. Dit zijn

de feiten, en als wij er toch anders over zouden denken, dan is het alsof we het langzaamste renpaard of de langzaamste hardloper in Olympia zouden aanzien voor de snelste en de snelste voor de langzaamste. Dan zouden we de verliezer huldigen als overwinnaar, en de lof die we de hardlopers toezwaaien zou onverdiend zijn. In dat geval zouden we de mensen onrecht doen. Maar als we dezelfde [c] vergissingen maken ten opzichte van de goden, vinden we dat niet alleen maar belachelijk en onjuist, maar verre van vermakelijk, omdat het de goden zeker niet aanstaat als we in onze hymnen leugens over hen vertellen.
Kleinias: Dat mag zeker niet gebeuren.
Athener: Dus als we bewijzen dat het is zoals ik zeg, is daarmee de noodzaak aangetoond om al deze onderwerpen tot op zekere hoogte te bestuderen. Als we dat niet kunnen, is het blijkbaar niet nodig. Zullen we dat zo afspreken?
[d] *Kleinias:* Goed.
Athener: Dan mogen we aannemen dat de studievakken voor de jeugd met dit principe vaststaan. De jacht en de aanverwante onderwerpen moeten op dezelfde manier worden beschouwd. De taak van de wetgever gaat blijkbaar verder dan alleen het vaststellen van wetten. Naast de wetten bestaat iets dat het midden houdt tussen een [e] vermaning en een voorschrift in de vorm van een wet. We hebben het er vaak genoeg over gehad, bijvoorbeeld toen we het over de opvoeding van de allerjongste kinderen hadden. Dit soort aanwijzingen mogen we niet achterhouden, maar het zou uiterst dwaas zijn ze als wettelijke voorschriften op te nemen.
Als de wetten en de hele staatsinrichting op schrift zijn gesteld, is daarmee nog niet bepaald wie de meest verdienstelijke burger is, want dat is niet noodzakelijkerwijs [823a] de meest gehoorzame dienaar van de wet. De meest ver-

dienstelijke burger is eerder degene die zijn leven lang niet alleen gehoorzaam is aan de wetten, maar ook luistert naar wat de wetgever aanraadt of afraadt. Dat is de ideale burger. De wetgever moet dus niet alleen wetten opschrijven, maar daarnaast een aanvulling op de wet geven, waarin hij vertelt wat hij als gunstig en wat hij als ongunstig beschouwt. De ideale burger zal deze aanwij- [b] zingen niet minder stipt naleven dan wetten die door straffen worden afgedwongen. Ons huidige onderwerp voeren we aan als voorbeeld om dit te verduidelijken. Jacht is een zaak met zeer veel aspecten die tegenwoordig min of meer in dit ene woord worden samengevat. Zo zijn er vele vormen van jacht op waterdieren en vele vormen van jacht op vogels. Ook zijn er zeer veel manieren om op wild op het land te jagen, en denk daarbij niet alleen aan de jacht op dieren, maar ook aan de jacht op mensen, die niet alleen in de oorlog, maar vaak genoeg ook in de liefde plaatsvindt. Deze eerste soort mensenjacht wordt toegejuicht, de laatste soort afgekeurd. Diefstallen en berovingen door zeerovers en legerbenden zijn [c] ook vormen van jacht.

Bij het vaststellen van de wetten voor de jacht is de wetgever dus verplicht aan te geven om welke soort jacht het gaat, maar hij kan onmogelijk voor al die vormen dreigementen formuleren in de vorm van regels en sancties op het overtreden van die regels. Wat nu te doen? Het is goed als de wetgever van zijn kant duidelijk maakt wat er deugt en niet deugt aan de jacht en daarbij de moeite en de inspanningen in overweging neemt die de jeugd moet leveren. Jonge mensen doen er goed aan daarnaar te luisteren en zich niet te laten leiden door hun plezier of de [d] inspanning die ze zich moeten getroosten. Meer dan voor wetten en bepalingen waarin wordt gedreigd met straf, zullen jonge mensen ontvankelijk zijn voor aanmoedigin-

gen, zodat ze de voorschriften graag uitvoeren.
Tot zover de algemene bespreking van de jacht. Nu moeten we bespreken wanneer de jacht aanvaardbaar is en wanneer niet. De jacht die jonge mensen beter maakt, juichen we toe, en alle andere vormen van jacht niet. Laten we nu de jeugd benaderen met de volgende bede: 'Vrienden, moge u nooit in de ban raken van het vissen [e] op zee en van het hengelen en al helemaal niet van het vangen van waterdieren door middel van fuiken die het werk voor u doen. Dit zijn vormen van jacht waarbij ge niets uitvoert, of ge nu wakker zijt of slaapt. Moge bij u ook nooit het verlangen opkomen als zeerover op mensen te jagen en ze te beroven, wat u tot wrede mensen maakt die geen respect meer hebben voor enige wet. Moge ook de gedachte om diefstal te plegen op het platteland of in de stad zelfs nooit in u opkomen. Moge geen van de jongeren gegrepen worden door de verleiding om vogels te vangen. Dat is geen bezigheid voor een vrijgeborene.' Dan blijft er voor onze atleten alleen de jacht op levende [824a] landdieren over. Een tak van deze jacht is het vangen van dieren in de nacht door luiaards die half slapen en half waken. Dat verdient zeker geen goedkeuring. Hetzelfde geldt voor een andere soort jacht waarbij mensen door middel van netten en strikken de brute kracht van de dieren bedwingen, in plaats van met een strijdbare geest de overwinning op hen te behalen. De beste vorm van jacht die voor iedereen overblijft is dus de jacht op viervoeters met behulp van paarden, honden en het eigen lichaam. [b] Daarbij jagen de mensen eigenhandig en bedwingen alle dieren door hardlopen, slaan en schieten. Dit principe moet gelden voor iedereen die geeft om de goddelijke deugd van moed.
Met deze uiteenzetting hebben we gelijk vastgesteld welke vormen van jacht te prijzen zijn en welke niet. De wet

wordt dan als volgt: niemand mag deze echte en gewijde jagers verhinderen te jagen op de plaats en de wijze die hun goeddunkt. Maar niemand mag de nachtelijke stroper, die vertrouwt op zijn netten en strikken, toestaan om waar dan ook iets te vangen. Een vogelaar mag zijn gang gaan op braakliggend terrein en in de bergen, maar wie hem tegenkomt op bouwland of gewijde grond, moet [c] hem wegjagen. Een visser mag overal vissen, behalve in havens, heilige rivieren, moerassen en vijvers, op voorwaarde dat hij het water niet troebel maakt met giftige sappen.
Nu is dan eindelijk het moment gekomen dat we mogen zeggen dat de opvoeding volledig is geregeld.
Kleinias: Dat kunt ge gerust zeggen.

BOEK VIII – INLEIDING

Wat we hebben gezegd over de unieke wijze waarop de ene God wordt vereerd, zien we bevestigd in vele getuigenissen over Platoon, en het blijkt ook zonneklaar uit de *Phaidros*, de *Gorgias*, de *Protagoras*, de *Staatsman*, de *Kritias* en Boek IV. Daarin beschrijft Platoon het universum als een soort synagoge waarin vele goden samenkomen en die onder het gezag staat van één enkele koning, die, zo men wil, heerst over alle individuele dingen en alles op rechtvaardige wijze een functie toebedeelt. De menselijke ordening reguleert God via de goden, niet omdat Hij niet bij de mensen wil zijn, maar, zoals blijkt in het vierde boek, omdat Hij deze ordening zo wil. Platoon begint daarom met het voorschrift dat men Hem omwille van Hemzelf moet aanbidden. Daarna komen de goden, die volgens de traditie ook deel hebben aan Hem, en die we liefhebben omdat ze meer op God lijken dan wijzelf. We moeten ze eren als stadhouders en aanroepen opdat ze ons met God verzoenen. Verder moeten we naar hen luisteren omdat ze de geest van God vertolken, of liever gezegd, we moeten hen gehoorzamen omdat ze de herauten zijn van de goddelijke majesteit.
Platoon zegt dat er ook tempels moeten worden gebouwd in de stad en dat de stad zelf als een heiligdom in twaalf delen moet worden verdeeld. Zo heeft ook God Zichzelf een tempel gebouwd, een wereld die is getooid met de engelenkoren in de twaalf sferen, en die is voorzien van priesters, dat wil zeggen: van geestelijke machten die de rede volgen en God steeds loven. Deze tempel van God volgt Platoon zoveel mogelijk na en hij laat in zijn tempels vele goden toe, zoals ook God heeft gedaan in de Zijne. Hij richt allerlei standbeelden op, zoals ook God de sterren heeft geplaatst in de hemel, die als het ware stand-

beelden zijn van de engelen. Temidden van de altaren voor al die verschillende goden bevindt zich ook het belangrijkste altaar voor de Allerhoogste, zoals God temidden van alle sterren de zon als Zijn eigen standbeeld heeft uitverkoren. Dit vinden we ook in de *Politeia* terug, waar Platoon op niet mis te verstane wijze zegt dat God de zon tot Zijn tabernakel heeft gemaakt.
Op offers en standbeelden gaan we elders dieper in. Nu is het voldoende om op te merken dat de allerhoogste God niets te maken heeft met de fysieke wereld of de schepping, en dat men de geest alleen op Hem gericht moet houden om Hem te dienen. Aan de lagere machten mag men dieren of iets anders offeren, mits dit gesanctioneerd is door de traditie. Daarom voegden de heidense theologen aan de ceremoniën ter ere van hemelse machten en vuurgoden allerlei voorstellingen en lichteffecten toe en andere dingen die op het gezichtsvermogen zijn gericht. Bij ceremoniën ter ere van luchtgoden maakten ze daarnaast gebruik van samenzang en samenspel, van geuren en van allerlei dampen. En bij offers aan de goden van water en aarde maakten ze naast dit alles nog gebruik van de smaakzintuigen en de fysieke wereld. Niemand mag er dan ook vreemd van opkijken dat Platoon, die het in zijn liefde voor wijsheid zo serieus meent, zijn wetten allemaal heilig verklaart en ze als orakelspreuken verkondigt. Eerst scheen hij zijn tijdgenoten nog tegemoet te komen, want het was nodig om het menselijke gezag te verbinden met de kennis die van God komt. Het was in zijn tijd, gezien de manier waarop de mensen ter wereld kwamen en werden opgevoed, uitgesloten hun gewoontepatronen met behulp van de rede te doorbreken en de mensen ertoe te brengen respect te hebben voor het goddelijke. Platoon was zo verstandig te bedenken dat de mens bij een godsdienstige rite weliswaar het risico loopt op een dwaal-

spoor te worden gebracht door de influisteringen van onzuivere geestelijke invloeden, maar dat de geest anderzijds bij het vereren toch loskomt van de bindingen met het lichaam. Zo ontstaat er een zuivering die het mogelijk maakt om te worden vervoerd door zuivere geestelijke invloeden. Ook de wind kan een schip bij toeval zo droog blazen, dat het vanzelf in brand vliegt. Dat gebeurt vaak genoeg. Zo kan de geest zelfs door een godsdienstige rite die niet door de wijzen wordt aanbevolen, op onnaspeurlijke wijze worden voorbereid om te worden vervoerd door een hogere macht. Wie zonder het te weten loskomt van de zintuigen en in de geest zelf binnentreedt, kan het geluk smaken van bovenaf in vuur en vlam gezet te worden.
Platoon kent geen belang toe aan de vorm van rituele handelingen, maar aan de intentie waarmee men ze doet. Als ge handelt omwille van de opperste koning van alles en omwille van het goede dat eeuwigdurend is, maakt het waarschijnlijk niet uit waar en wanneer ge eraan begint. Zodra uw verering gericht is op de Allerhoogste, wordt ge door Zijn onmetelijke licht omhuld en anders verkeert ge in ieder geval voortdurend in een staat waarin het goede overvloedig aanwezig is. Platoon vertrouwt daarom bij het vaststellen van wetten en het offeren op de orakels en hij schrijft voor dat iedere dag door een van de leiders voor de gehele gemeenschap een eredienst moet worden gehouden, allereerst tot heil van het vaderland en daarnaast ook tot heil van hemzelf en de zijnen. Weloverwogen laat Platoon op de behandeling van de opvoeding van de jeugd in het zevende boek in het achtste boek de wet op de eredienst volgen. Want de mensen moeten van het begin af aan zo worden opgevoed dat ze bereid zijn en in staat zijn zich gepast te gedragen bij gewijde handelingen. En als iemand spijkers op laag water zoekt en tegenwerpt

dat er zoveel goden en goddelijke machten in Platoons gemeenschap aanwezig zijn, dan mag hij naar de gemeenschap van Aristoteles gaan, waar niet alleen de goden en de goddelijke machten ontbreken, maar God Zelf ook afwezig is.
Het is de moeite waard om streng en zorgvuldig, en met goede smaak, uit alles het beste te kiezen en Platoons godvruchtigheid te waarderen in plaats van hem te verwijten dat hij geen Christen was. Dat komt alleen omdat hij eerder leefde. Ten eerste zijn er twaalf ceremoniën op de eerste van de maand, ten tweede twaalf midden in de maand en ten derde zijn er de driehonderdzestig ceremoniën, dat wil zeggen: het dagelijkse ceremonieel. De riten op de eerste van de maand zijn gewijd aan de hemelgoden, en die in het midden van de maand aan de goden die onder de heerschappij van de maan staan. Alle machten onder de hemel noemt hij aardse goden. De meest verhevene onder hen zijn de geestelijke machten en de minst verhevene de helden. De eredienst voor al deze goddelijke wezens valt uiteen in twaalf delen, want aangezien er twaalf hemelsferen en twaalf sterrenbeelden zijn, worden de geestelijke machten en de helden in twaalf aspecten verdeeld, een voor iedere sfeer. Ieder jaar moeten de mensen worden herinnerd aan de aard van deze plechtigheden en aan het onderscheid tussen de twaalf aspecten. Dit moet gebeuren in de laatste maand van het jaar. De meeste mensen denken hierbij aan de maand februari, maar als we de lijn van Platoons betoog volgen, komen we op de maand voor de zomerzonnewende uit.
Deze laatste maand wijdt hij aan Ploutoon, en niet zonder reden. Ploutoons functie is om de geest van het individu te scheiden van het lichaam en om over deze lichaamloze individuele geest te oordelen. Volgens Platoon is het wenselijker dat lichaam en geest gescheiden zijn

dan dat ze met elkaar zijn verbonden. Dan doelt hij op het vergankelijke lichaam, dat wil zeggen: op het aspect van vergankelijkheid. Hij doelt niet op het hemelse lichaam; dat is als de hemel zelf. Het is uitstekend om met dit lichaam verbonden te zijn, maar met iets vergankelijks kan men zich maar beter niet verbinden. En als hij zegt dat het toch wel waardevol is verbonden te zijn met het individuele lichaam, dan heeft hij een verbinding op het oog met een ander doel dan dat lichaam zelf. Maar hier gaan we in de *Theologia Platonica* uitgebreider op in.
De volgelingen van Platoon offeren nooit aan geestelijke machten die helemaal zuiver zijn. Sommige mensen doen dat wel, omdat deze machten processen in de natuur beheersen, of omdat ze hen gunstig willen stemmen. Platoon heeft dit nergens toegestaan, en dat is logisch, want hij stelt alle ceremoniën in om de geest te zuiveren en de allerhoogste God te eren. Hij wijst erop dat een gemeenschap die bij het vaststellen van wetten luistert naar de ingevingen die van God Zelf komen, gelukkig zal worden. Wil het individu of de gemeenschap gelukkig zijn, dan is het belangrijk een ander geen kwaad te doen en te voorkomen dat je kwaad geschiedt. Individu en gemeenschap moeten toegewijd zijn aan het goede. Om te voorkomen dat de gemeenschap tegenslag ondervindt, stelt Platoon offers in door middel waarvan goddelijke hulp wordt ingeroepen; deze offers dienen ook als steeds terugkerende toernooien en plechtige feestdagen. Op die toernooien worden de omstandigheden van het slagveld zo goed mogelijk nagebootst. Aan dit soort oefeningen moet worden deelgenomen door mannen zowel als door vrouwen. Iedereen moet zijn linkerhand even intensief gebruiken als zijn rechter. Een gemeenschap waarin beide geslachten zich nuttig kunnen maken, is pas een echte gemeenschap, en de kroon op het werk is het feit dat iedereen beide

handen even goed kan gebruiken.
Het is opmerkelijk hoe grondig Platoon de hebzucht verafschuwt, dat grootste kwaad voor de gemeenschap, waardoor de mens zich omwille van het maken van onrechtmatige winst afkeert van het gemeenschappelijke belang. Ook is het opmerkelijk hoe omzichtig Platoon is als hij muziek, koordans en poëzie toelaat bij de erediensten en bij de vechtsport. Vervolgens wijst hij erop dat gezag pas legitiem en stabiel is als iemand uit eigen vrije wil regeert over onderdanen die hem uit eigen vrije wil erkennen.
Als de jeugd in sport en spel met elkaar verkeert, vindt er vaak seksueel verkeer van de meest lage soort plaats, en Platoon haast zich om hier iets tegen te doen, al heeft hij dat gedeeltelijk al gedaan door de mensen goud en zilver af te nemen, hen op te voeden met hard werken en door iedereen, en met name de jeugd, onder toezicht te plaatsen van mensen die recht spreken en toezien op goed gedrag. Deze drie remedies heeft hij al gegeven om de ziekte van losbandigheid en eigenzinnigheid te genezen. Nu komt hij met een vierde remedie: de dagelijkse proclamaties van de leiding van de gemeenschap, die maken dat de mensen het er allen over eens zijn dat deze seksuele gemeenschap tegennatuurlijk is en even verwerpelijk is en gehaat in de ogen van God als de gemeenschap tussen ouder en kind.
Volgens Platoon heeft de heersende mening in de gemeenschap een verbazingwekkende invloed op het gedrag van de mensen. En die heersende mening is dat men gelukkig wordt als men het genot overstijgt en ongelukkig als men dat niet doet. Opmerkelijk is ook die heilzame raadgeving om zich dingen te ontzeggen. De apostel Paulus stemt daar volledig mee in. Als de atleet zich dingen ontzegt om de overwinning in de fysieke wereld te behalen, hoeveel te meer moet men zich dan geen dingen ont-

zeggen om de overwinning in geestelijke zin te behalen. Verder zegt Platoon dat er twee oorzaken van welwillendheid zijn: of men ontmoet iemand met gewoonten die lijken op de eigen gewoonten, of men heeft iets van iemand nodig. Wanneer de welwillendheid een vurig karakter krijgt, spreken we van liefde. Als we bezien wat we kunnen liefhebben, zijn er drie soorten liefde. Men kan liefde koesteren voor de schoonheid van iemands geest, die van iemands lichaam of die van beide. Nu is het opmerkelijk dat Platoon in zijn dialogen af en toe lichamelijke liefde toelaat, mits deze fatsoenlijk is, maar dat hij dat hier niet doet. Hiermee sluit hij dus de liefde voor uitsluitend het lichaam uit. Maar we lezen nergens dat hij de liefde voor geest en lichaam tezamen, hoezeer ook aan maat gebonden, toelaat. Dus het lijkt erop dat hij alleen de liefde voor de geest goedkeurt. Mensen met een bedorven karakter, zegt Platoon hier, zijn geen meester over zichzelf, en hij heeft gelijk. Wie de rede niet meer volgt, verliest de redelijkheid die de mens eigen is, en daarmee ook de menselijke vrijheid die ons door de rede wordt geschonken. En de schuld van dit alles draagt zo iemand met zich mee, zolang hij als het ware de verkeerde impulsen volgt, want hij is zelf de oorzaak van deze vergissing. Wie zijn dan de mensen die wel integer zijn? Dat zijn degenen die God vereren en bij de mensen geen slechte naam willen hebben. Zij willen niet de schoonheid van het eigen of van andermans lichaam, maar die van de geest en van een goede levenswijze. Nu heeft Platoon eerder gezegd dat het een functie van God is om dergelijke misstappen tegen te gaan, als Hij ze tenminste kan rechtzetten. Men moet het zo begrijpen, dat het een eigenschap van God als ordenende kracht in de schepping is, om dingen die niet meer aan de wetten van de schepping beantwoorden, weer aan die wetten te laten gehoorzamen. Vele mensen denken

dat misdaden tot stand komen onder invloed niet zozeer van de zintuigen als wel van boze geesten die ons daartoe aanzetten, en anders, zeggen ze, komt het omdat iemand vanaf zijn geboorte al een slecht mens is. Als Platoon zegt: 'Als Hij ze tenminste kan rechtzetten', geldt zijn reserve niet de almacht van God, maar de macht bij de mensen. God kan alles recht-zetten, omdat het ordenende principe in Hem aanwezig is, maar voor de mens is dit niet zo gemakkelijk. God kan dwang uitoefenen als het Zijn wil is dat iets zich als onvermijdelijkheid aandient, en Hij kan ons leiden als Hij wil dat iets in vrijheid geschiedt.

Daarna heeft Platoon het over de gezamenlijke maaltijden die tussen de plechtige erediensten en de toernooien door worden gehouden. Daarna komt hij over voeding te spreken en stelt daarvoor wetten op. Eerst heeft hij het gehad over de opvoe-ding van de geest en de wetten die daarmee te maken hebben, en nu daalt hij af tot de voeding van het lichaam en de wetten die hierop betrekking hebben. De wetten gaan nu over akkers, begrenzingen van stukken land, waterwegen, vruchten, vee, weidegronden en dergelijke. Als hij het over de begrenzingen van stukken land heeft, zegt hij dat iemand die de grenzen schendt, zal worden gestraft door Zeus, de god van de eigen stam zowel als van de gastvrijheid. Want die ene oppergod heeft de zorg voor de stammen en voor alle gasten. Grenzen die bij de wet zijn vastgesteld, overschrijdt men niet, en andermans bezit eigent men zich niet toe, tenzij men zich nergens aan stoort. Tegen deze hoogmoed staat Zeus als wreker op en hij laat de overtreder veel ernstige tegenslag tegenkomen. Men kan zeggen dat God niet tegen de hoogmoed opstaat als een rechter, maar veel meer in de vorm van een leger dat op wraak uit is en voor de zondaar verschijnt.

Dan noemt Platoon meerdere instellingen waarmee de

oudere filosofen zich niet meer hoeven bezig te houden, omdat ze deze niet al te gedetailleerd bij de wet hoeven vast te leggen. Hierbij gaat het met name om geschillen en het toewijzen van bezittingen. Voor de betrekkingen met het buitenland moeten wel enige algemene wetten worden opgesteld, die door interpretatie tot in detail uitgewerkt moeten worden. Maar als het over goede gewoonte en geestelijke discipline gaat, is Platoon pijnlijk precies. Voor wat betreft de verschillende soorten handwerkslieden geeft hij drie voorschriften die we moeten onthouden. In de eerste plaats mag geen lid van de gemeenschap, dus niemand die eventueel ooit een openbaar ambt zal bekleden, handwerksman worden of slaaf van een handwerksman. Want Ares vraagt een integer mens die na lange oefening en na het verwerven van veel kennis de gemeenschap kan besturen. Verder mag niemand twee vakken tegelijk leren of twee onderwerpen tegelijk bestuderen. Dit moet zelfs onmogelijk zijn. Ook mag een handwerksman geen leiding geven aan iemand die een ander handwerk beoefent. Platoon is zo verstandig om te verbieden dat men exporteert wat de gemeenschap nodig heeft en importeert wat ze niet nodig heeft. Bovenal is de kroeg verboden, met name omdat de verleiding om veel winst te maken daar te groot is. Vervolgens worden de stadsdelen ieder in twaalf woonkernen verdeeld met twaalf tempels, en ook het platteland wordt in twaalven verdeeld. Zijn wet inzake het platteland is eenvoudig en vol liefde.

BOEK VIII

Athener: We moeten nu in overeenstemming met de uit- [828a] spraken van het orakel van Delphi de officiële feestdagen vaststellen en deze in wetten vastleggen. Welke soort ceremoniën moeten er gehouden worden en aan welke goden moet de gemeenschap haar plechtigheden wijden? Dan is er nog de vraag hoe vaak er plechtigheden moeten zijn en hoe lang ze moeten duren. Die vragen kunnen we waarschijnlijk het gemakkelijkst beantwoorden.
Kleinias: Vooral de vraag naar de frequentie van de plechtigheden.
Athener: Laten we daar dan maar mee beginnen. Er moeten minstens 365 feestdagen worden vastgesteld. Dat [b] heeft namelijk tot gevolg dat op iedere dag van het jaar ten minste één magistraat een offerplechtigheid te verzorgen heeft - ter ere van een godheid of van een goddelijke kracht en ter wille van de gemeenschap, haar bewoners en alles wat erbij hoort. Daartoe dienen de raadslieden, de priesters en priesteressen en de zieners enerzijds en de wetbeschermers anderzijds bij elkaar te komen om vast te stellen wat de wetgever zelf nog niet heeft geregeld en welke regelingen daarvan alsnog moeten worden getroffen. De wet zelf zal niet meer zeggen dan dat er twaalf feestdagen moeten zijn voor de twaalf goden aan wie de stammen hun naam ontlenen. Iedere maand zal voor [c] een van deze goden een plechtigheid worden gehouden met koorzangen en met muziek en sportwedstrijden, voor zover dat mogelijk en passend is. Hierbij moet gekeken worden naar het karakter van de betrokken godheid en naar het seizoen. Ook moet aangegeven worden welke plechtigheden speciaal voor vrouwen zijn bestemd, welke uitsluitend voor mannen en welke voor beiden. Bovendien moet de wet aangeven welke plechtigheden voor de

goden uit de onderwereld zijn bestemd en welke voor de hemelse goden en verder welk deel van de ceremoniën algemeen in gebruik is en welk deel speciaal voor een specifieke festiviteit is bestemd. De wet bepaalt dat in de [d] twaalfde maand de festiviteiten aan de God van de Dood, Ploutoon, zijn gewijd. Juist die god moet niet vergeten worden door waakzame mensen die tot vechten bereid zijn. Integendeel, hij moet worden vereerd vanwege zijn welgezindheid jegens het menselijke ras. Want ik wil benadrukken dat de vereniging van lichaam en geest geenszins beter is dan de scheiding ervan.
Als de mensen deze festiviteiten goed willen regelen, moeten zij ervan overtuigd zijn dat ze onmogelijk een andere stad of gemeenschap kunnen vinden die een betere greep heeft op de tijdsbesteding en de verdeling van levensbe- [829a] hoeften dan de onze. Bovendien moeten zij zich realiseren dat ook een gemeenschap, evenals een individueel mens, een goed leven dient te leiden. Om een gelukkig leven te leiden is het allereerst noodzakelijk anderen geen onrecht aan te doen en zich ook niet te laten meeslepen door het onrecht dat anderen begaan. Van deze twee valt de eerste voorwaarde niet zo moeilijk te verwezenlijken, maar het is veel moeilijker te leren zich niet door onrecht uit het veld te laten slaan. Dit kan men alleen verwezenlijken door zelf geheel en al goed te worden.
Met de gemeenschap is het net zo gesteld. Een gemeenschap zal een vreedzaam en tevreden bestaan vinden als zij zelf ook door en door goed is geworden. Maar als zij kwaadaardig is geworden, zal die gemeenschap een be- [b] staan leiden dat zich kenmerkt door twisten en onmin binnen in zichzelf en naar buiten toe. Omdat die onmin er nu eenmaal is, moeten de mensen op oorlog worden voorbereid, en dat gebeurt niet in oorlogstijd maar in vredestijd. Een intelligente gemeenschap zal zich er dus op

toeleggen om niet minder dan een volle dag per maand een marsoefening te houden. Die dag wordt door de leiders vastgesteld, en de mars gaat altijd door, onverschillig hoe heet of koud het is. Iedereen, mannen, vrouwen en kinderen, moet meedoen, althans indien de leiders dat nodig achten. Anders moeten mannen, vrouwen en kinderen apart oefenen.
Ook moeten er tegelijk met de offerplechtigheden allerlei [c] fraaie wedstrijden en spelen worden georganiseerd, feestwedstrijden dus, die tevens de strijd ten tijde van oorlog zoveel mogelijk benaderen, en hiervoor moeten allerlei prijzen en eretekenen worden uitgeloofd. Voorts moeten er voordrachten zijn en ook hekeldichten, om te laten zien hoe mensen kunnen zijn tijdens zo'n wedstrijd of gedurende het gehele leven. Daarbij moeten de goede en nobele eigenschappen worden benadrukt, terwijl de minder goede belachelijk dienen te worden gemaakt. Niet iedereen mag aan deze voordrachtwedstrijden mee doen. Allereerst wordt de minimum leeftijd voor deelname op [d] 50 jaar gesteld. Bovendien kan men niet deelnemen als men niet kan bogen op een goede, ja voortreffelijke staat van dienst. Kundig dichterschap alleen is dus niet voldoende. Zelfs als het dichterschap te kort schiet, moet het werk van goede en eerbiedwaardige leden van de gemeenschap worden voorgedragen en gezongen. Degenen die hierover moeten oordelen, zijn de magistraten die zorgen voor de rechtspraak, het onderwijs en de opvoeding van de jeugd. Alleen deze deelnemers zullen het privilege hebben van vrije meningsuiting in gedicht en gezang. [e] Niemand anders zal dat recht hebben, en evenmin moet iemand het wagen om zonder toestemming een gedicht of lied ten gehore te brengen, al zijn ze mooier dan de werken van Thamyras of Orpheus. Alleen die liederen en gedichten kunnen ten gehore worden gebracht die als ge-

heiligd mogen worden beschouwd, omdat zij aan de goden zijn opgedragen samen met al die andere uitingen van dicht- en zangkunst die door goede en eerbiedwaardige mensen gemaakt zijn en waarover men het eens is dat het verantwoord is om ze te waarderen.

Ik zeg dus dat zowel in de krijgskunst als in de dicht- en de zangkunst dezelfde regels moeten gelden voor mannen als voor vrouwen. De wetgever zou hierover bij zichzelf [830a] te rade moeten gaan en denken: voor wat voor mensen moet ik regelingen treffen wanneer de gemeenschap eenmaal haar vorm heeft gekregen? Gaat het niet om mensen - atleten - die mee zullen doen aan de grootste wedstrijden en toernooien en die het zullen moeten opnemen tegen talrijke tegenstanders? Dat laatste zal iedereen beamen. Wat valt er dan te doen? Stel dat we boksers en worstelaars en dergelijke sportlui hebben opgeleid. Kunnen we dan aannemen dat ze onmiddellijk mogen intekenen voor de wedstrijd zonder eerst van tevoren dagelijks oefenwedstrijden te hebben gehouden? Stelt u zich eens voor dat we zouden gaan boksen, dan moeten we toch eerst lang trainen en alle wedstrijdtaktieken leren? We moeten dan zweten en zwoegen en ook alle kneepjes en [b] foefjes van het worstelvak leren en nadoen, omdat we die nodig zouden kunnen hebben om op de dag van de wedstrijd de overwinning te behalen. We zouden alle handelingen van de boksers zo getrouw mogelijk kopiëren. Alleen zouden we misschien wel de dikke gevoerde bokshandschoenen gebruiken in plaats van de ongevoerde wedstrijdhandschoenen. Zo kunnen we immers het beste leren stoten te plaatsen en ook ze op te vangen en te ontwijken. En als er toevallig een keer te weinig 'sparring partners' beschikbaar zijn, denkt ge dan werkelijk dat we ervoor zouden terugdeinzen om een inerte bokszak op te hangen om tenminste daarmee te oefenen, of laten we

ons daarvan afbrengen omdat er misschien domme mensen zijn die ons zouden kunnen uitlachen?
[c] Sterker nog, stel we zijn op een gegeven moment in de woestijn beland en hebben niet alleen geen sparring partners maar ook geen bokszak. Dan nemen we toch zeker onze toevlucht tot een schaduwgevecht met onszelf? Dat noem je schaduwboksen, nietwaar?
Kleinias: Inderdaad, vreemdeling. Hoe zou je het anders moeten noemen?
Athener: Moeten onze soldaten niet minstens even goed getraind zijn als de atleten? Het is immers aan hen om de wedstrijd te winnen met de hoogste inzet die er is: het gaat om leven en dood, om kinderen, bezittingen, ja om [d] de hele gemeenschap. Moet de wetgever uit vrees dat dit soort oefeningen lachwekkend wordt gevonden er dan maar van afzien om ze voor te schrijven? Integendeel, hij moet voorschrijven dat er dagelijks lichte oefeningen zonder wapenrusting worden gehouden, in de vorm van gymnastiek en dans. De zware oefening met wapenrusting moet door de wetgever tenminste maandelijks ver- [e] plicht worden gesteld. Bij deze oefeningen moeten de mensen elkaar bevechten in het hele land en zich oefenen in het veroveren van vestingen en fortificaties en in het leggen van hinderlagen, en verder moeten zij alle andere oorlogshandelingen trachten na te bootsen. Ook moeten ze deelnemen aan balspelen in teamverband, en verder aan pijl- en speerwerpen, waarbij ze de oorlogsomstandigheden zoveel mogelijk benaderen, behalve dat de punten van pijlen en speren dan bot zijn gemaakt. De bedoeling hiervan is er geen gevaarloos spelletje van te maken maar juist om er een zeker risico in te brengen en zo uit [831a] te vinden wie standvastig is en wie niet. De standvastigen zullen, zo schrijft de wet voor, worden geëerd en geprezen, maar de lafhartigen niet. En wordt de hele gemeen-

schap zo niet geoefend en voorbereid op de echte strijd die door het hele leven heen voortdurend plaatsvindt? En als er iemand onverhoopt tijdens deze oefeningen mocht omkomen en er sprake is van een ongeluk, dan moet de wetgever ervoor zorgen dat degene die de dood heeft veroorzaakt zijn handen in onschuld kan wassen en dat de wet hem onschuldig verklaart. Want de wetgever zal daarbij bedenken dat het niet erg is als enkele burgers omkomen. Er zijn genoeg anderen die de opengevallen plaatsen heel goed kunnen innemen. Wanneer de oefeningen geen enkel risico inhouden en de vrees is weggenomen, dan is het niet mogelijk in al die gevallen een tastbaar bewijs te vinden ten aanzien van de ware aard - goed of slecht - van alle betrokkenen. En is dat niet [b] een veel groter risico voor zo'n kleine gemeenschap als de onze?

Kleinias: We zijn het er in ieder geval mee eens, vreemdeling, dat iedere gemeenschap deze regelingen en verordeningen zou moeten treffen en ernaar zou moeten leven.

Athener: Weten we eigenlijk wel waarom er tegenwoordig vrijwel geen gemeenschap of staat te vinden is waarin de dans en de wedstrijdsport beoefend worden? Moeten we soms zeggen dat dit komt door de domheid en onwetendheid van de meeste mensen en ook van de wetgevers zelf?

Kleinias: Misschien wel.

Athener: Neen, mijn beste Kleinias, zo is het niet! We zul- [c] len moeten vaststellen dat hier twee zwaarwegende redenen voor zijn.

Kleinias: Welke dan?

Athener: De eerste is geldzucht, die maakt dat een mens al zijn vrije tijd en aandacht besteedt aan het verwerven van bezittingen. Als een mens zijn ziel en zaligheid geheel in bezitvorming steekt, zal hij vast en zeker de kracht missen om met iets anders dan met zijn winst en met de ver-

diensten van de dag bezig te zijn. Iedere studie of cursus die tot de bevrediging van zijn winstbejag leidt, zal die mens maar al te graag ter hand nemen, en hij heeft er alles voor over om zich daarvoor in te spannen, maar al het [d] andere vindt hij te belachelijk om over na te denken. Dit feit is een van de redenen waarom de mensen niet bereid zijn zich in te spannen om een beter mens te worden. Bovendien maakt deze onverzadigbare lust naar goud en zilver dat de mens graag bereid is zich aan iedere vorm van studie en vakkennis over te geven, ongeacht of het nu iets fatsoenlijks of iets onfatsoenlijks is, als hij er maar rijk van wordt. Inderdaad zal hij er alle heilige en onheilige dingen voor over hebben, zelfs op het meest schandelijke en [e] verwerpelijke af, als dat hem in staat stelt als een wild beest zijn behoeften geheel te bevredigen met eten, drinken en sensueel genot.

Kleinias: Ge hebt gelijk.

Athener: Laten we dan maar vaststellen dat dit een van de redenen is die maken dat de mensen niet bereid zijn zich verdienstelijk te maken, bijvoorbeeld door zich naar behoren voor te bereiden op tijden van oorlog. Hierdoor worden rustige mensen handelaren of zeevaarders, of zij treden in loondienst. De meer vurige en ondernemende mensen worden zeerovers, inbrekers of tempelrovers. Ze [832a] worden vechtlustig en willen anderen tiranniseren, niet omdat ze zo'n slecht karakter hebben, maar omdat ze zo ongelukkig zijn.

Kleinias: Wat bedoelt ge daarmee?

Athener: Mensen die hun leven lang verteerd worden door verlangen, zijn toch ongelukkig?

Kleinias: Ge hebt nu één reden genoemd. Wat is de tweede reden, vreemdeling?

Athener: Goed dat ge me daaraan herinnert.

Megillos: Het is waar. Dit levenslange, onverzadigbare

verlangen naar bezit maakt inderdaad dat de mens zich nergens meer tijd voor gunt. Dit is de voornaamste hin- [b] derpaal om behoorlijk te leren vechten. Maar nu zou ik de tweede reden wel eens willen weten.
Athener: Denkt ge dat ik met opzet treuzel omdat ik niet weet hoe het verder moet?
Kleinias: Neen, maar het zou wel eens zo kunnen zijn dat ge zo'n hekel hebt aan die geldwolf, dat ge het erger doet voorkomen dan het in werkelijkheid is, en dat terwijl het niet eens nodig is in het kader van dit gesprek.
Athener: Goed gesproken, vrienden. Blijkbaar zijt ge benieuwd naar de tweede reden.
Kleinias: Inderdaad.
Athener: Naar mijn mening is er ook een oorzaak te vinden in het feit dat bepaalde staatsvormen waarover ik vroeger reeds veel gesproken heb, de samenleving niet [c] tot een eenheid smeden. Ik doel op de democratie, de oligarchie en de tyrannie. Die staatsvormen zijn in feite de naam 'gemeenschap' niet waardig. De beste naam die men er nog aan zou kunnen geven is 'veel-partijenstelsel'. Want geen van die politieke stelsels houdt in dat er vrijwillig leiding wordt gegeven over mensen die die leiding vrijwillig aanvaarden. Integendeel, leiding geven wil men wel, maar leiding ontvangen niet, en dus is er altijd een 'sterke arm' nodig. De leider is daarom bang voor zijn onderdanen en hij ziet niet graag dat ze werkelijk deugdzaam, edelmoedig, rijk, sterk, moedig of krijgshaftig worden.
Dit zijn de twee belangrijkste principes die vrijwel alle menselijke activiteiten en situaties beheersen, en dus [d] ook deze staatsvormen. Maar de gemeenschap waarvoor wij nu een organisatievorm trachten te ontwerpen ontsnapt aan deze twee beperkingen. Want niet alleen hebben onze mensen wel alle tijd, maar zij zijn bovendien

vrij en niet aan elkaar gebonden en als gevolg van onze regelgeving naar mijn mening heel weinig geïnteresseerd in geld. Daarom lijkt het mij redelijk en billijk om te stellen dat alleen onze staatsvorm het mogelijk maakt dat de mensen een opvoeding accepteren waarin men zich door middel van sport oefent in het vechten. Dit zal in ons verdere betoog nog duidelijker worden.

Kleinias: Mooi zo.

Athener: We moeten er dus van doordrongen zijn hoe be- [e] langrijk het is om alleen die vormen van sport te organiseren en te ontwikkelen die ook nuttig zijn in het gevecht. We moeten daarvoor wedstrijden uitschrijven en prijzen uitloven. Alle andere vormen van sport laten we niet toe. Laten we dus beginnen vast te stellen welke sporten we moeten beoefenen en wat de regels zijn. Horen daar niet op de allereerste plaats snelheidssporten zoals hardlopen bij?

Kleinias: Jazeker.

Athener: In het gevecht is de snelheid van het lichaam het meest belangrijk: snel voetenwerk en rappe handen. Door te rennen ontvlucht men zijn belager of men neemt hem [833a] gevangen, terwijl het gevecht van man tot man behalve handigheid ook uithoudingsvermogen en kracht vergt.

Kleinias: Inderdaad.

Athener: Maar zonder wapens begin je nog niet veel.

Kleinias: Nee.

Athener: Bij het hardlopen kondigt de heraut - net zoals nu reeds het geval is - de sprint aan. De hardlopers verschijnen in volle wapenrusting, want voor onbewapende hardlopers mogen wij geen prijs uitloven. Eerst komt dus de sprint over een ronde van het stadion die in volle bepakking gelopen moet worden. Dan komt de race over [b] twee ronden en vervolgens over vier ronden. De vierde race gaat over zes ronden en bij de vijfde race komt de

lange afstand aan bod, waarbij we de deelnemers in volle wapenrusting naar een heiligdom van Ares laten lopen en weer terug. De hoplieten lopen met zware bepakking, en het parcours mag vrij vlak zijn. Boogschutters hebben een minder zware bepakking, maar die moeten een afstand lopen van twaalf kilometer, heuvel op heuvel af, naar een [c] heiligdom van Apolloon of Artemis. Zo organiseren we het hardlopen. We wachten tot de renners terugkomen en reiken aan de verschillende overwinnaars de prijs uit.
Kleinias: Mooi zo.
Athener: We onderscheiden ook nog drie leeftijdsgroepen: kinderen, jongeren en volwassenen. De afstand voor de jongeren is tweederde en voor de kinderen de helft van de volle afstand. Ook zij doen mee als hoplieten of als boog- [d] schutters. Wat de vrouwen betreft, zullen we de jonge meisjes ongekleed de race van één ronde, die van twee ronden, de middellange afstandsrace en de lange afstandsrace laten lopen op de hardloopbaan. De meisjes van boven de dertien moeten aan de wedstrijden blijven meedoen tot hun achttiende, en daarna tot ze trouwen of twintig jaar zijn. Maar zij verschijnen aan de start in passende kledij.
Dit zijn dan de regels die we voor mannen en vrouwen bij het hardlopen vaststellen. Wat de krachtsport betreft, zullen we niet zozeer het worstelen met klassen van lichtgewicht en zwaargewicht organiseren, zoals dat tegenwoordig gebruikelijk is, maar we zullen kiezen voor zwaardgevechten met de wapenrusting aan. Daarbij on- [e] derscheiden we het gevecht van man tegen man en vervolgens de dubbel, maar ook het gevecht in teams van maximaal tien spelers. Bij de worstelwedstrijden van tegenwoordig is precies vastgelegd hoe men punten kan behalen met agressief en met defensief spel, en ook hoeveel men moet scoren om te winnen. Hetzelfde zullen we

moeten vastleggen voor onze zwaardgevechten in wapenrusting en we zullen de experts erbij moeten roepen om de spelregels vast te leggen zodat we de echte winnaar aan [834a] kunnen wijzen. Want dan weten de deelnemers wat ze wel en niet moeten doen, en bovendien weten we dan ook wie de verliezer is. Hetzelfde geldt ten aanzien van de wedstrijden van ongehuwde vrouwen.
In plaats van al die vormen van vrij worstelen zullen we wedstrijden met lichte wapens organiseren. De spelers zullen met elkaar wedijveren in boogschieten, speerwerpen, lansgevecht, discuswerpen en steenslingeren. Ook voor al deze sporten moeten spelregels worden vastgelegd, zodat de prijs en de eretekenen kunnen worden toegekend aan de beste speler.
[b] Dan is de paardesport aan de beurt, met het bijbehorende wedstrijdreglement. Bij ons in Kreta is weinig behoefte aan veel paarden, zodat niet veel aandacht wordt gegeven aan het fokken en trainen van paarden. Niemand op Kreta heeft een strijdwagen en niemand wil die ook hebben. Het organiseren van dit soort wedstrijden strookt dus niet met de plaatselijke gebruiken en lijkt dus niet alleen zinloos, maar het is het ook. Als we wedstrijden uit- [c] schrijven voor rij- en renpaarden - zowel voor jonge, pas ingebroken paarden als voor driejarige en volwassen paarden - dan passen we deze sport daarmee aan de plaatselijke gebruiken aan. Dus ook voor deze takken van sport zullen we, geheel volgens de wet, wedstrijden organiseren en de twee betrokken magistraten - de phylarch en de hipparch - zullen als jury en scheidsrechter functioneren, zowel voor het racen als voor het gevecht te voet in volledige wapenrusting. Maar natuurlijk zullen wij geen wedstrijden organiseren en reglementen ontwerpen waar [d] ongewapende deelnemers aan meedoen, en dat geldt zowel voor de hippische wedstrijden als voor de atletiek. In

Kreta kent men wel de bereden lansier en ook de bereden boogschutter, zodat we in deze takken ook wedstrijden zullen organiseren. Wat de vrouwen betreft, het is niet juist ze te verplichten aan dit soort evenementen mee te doen. Maar als vrouwen door de eerdere sportopleiding werkelijk sportief zijn geworden en graag meedoen, dan is er geen enkel bezwaar tegen om meisjes en jonge vrouwen mee te laten doen.
Over de sportopleiding hebben we zo wel genoeg gezegd, zowel over het dagelijkse leerprogramma alsook over de wedstrijden. Ten aanzien van de muzische kunsten geldt [e] grotendeels hetzelfde. Dan blijft echter nog de kwestie van de voordrachtkunst over en al wat daarmee samenhangt, en ook de vraag van het aantal koorwedstrijden dat moet worden georganiseerd op de grote feestdagen. Deze moeten worden opgedragen aan de goden en hun gevolg gedurende de maand, de dag en het jaar. Vervolgens valt [835a] te bezien of dit soort wedstrijden om de twee of om de vier jaar plaats moet vinden, en voorts in welke vorm en hoe we ze moeten inrichten volgens de wens en aanwijzingen van de goden. Dan moeten we er bovendien van uitgaan dat de koorwedstrijden in verschillende categorieën moeten worden ingedeeld. Dit wordt bepaald door de leiders van de sportwedstrijden, samen met de magistraat die waakt over de opvoeding, het onderwijs en de wetten. Zij moeten als een commissie bij elkaar komen om het reglement voor deze zang- en danswedstrijden op te stellen en de frequentie ervan te bepalen. Verder moeten ze vaststellen wie eraan kunnen deelnemen en met wie de deelnemers moeten samenwerken. De bijzondere vereisten die voor iedere categorie dienen te gelden ten aanzien van tekst, melodie, harmonie, ritme en de dansfiguren, hebben we reeds uitvoerig besproken, toen we aangaven wat de eerste wetgever moet voorschrijven. De

[b] latere wetgevers zullen zijn richtlijnen moeten volgen. Door de wedstrijden zo te organiseren dat ze aansluiten bij de diverse offerplechtigheden, maken zij het mogelijk dat de mensen de feesten op geschikte momenten kunnen bijwonen.
Overigens is het niet moeilijk om voor dit soort festiviteiten en wedstrijden voldoende kennis van zaken te vergaren om de reglementen vast te stellen. En wanneer er soms de een of andere wijziging wordt doorgevoerd zal dat de mensen niet veel uitmaken.
[c] Maar sommige wijzigingen zijn niet onbelangrijk, en het is niet gemakkelijk om de mensen te overtuigen van de noodzaak ervan. Eigenlijk zou een godheid de mensen moeten overtuigen. Was het maar mogelijk dat de goden ons rechtstreeks voorschriften gaven. Wat we nu dus nodig hebben is iemand met de nodige durf, die openhartigheid boven alles waardeert en die zal zeggen wat naar zijn mening het beste is voor de gemeenschap en voor de mensen. Bovendien moet hij bereid zijn om zelfs in een situatie van corruptie wetten te formuleren en uit te vaardigen die rechtvaardig en redelijk zijn en geheel overeenstemmen met de wettelijke regelingen van de gemeenschap. Hij moet bovendien in durven gaan tegen de meest heftige verlangens en mag daarbij op niemand hoeven steunen, omdat hij alleen en uitsluitend afgaat op wat de rede hem voorhoudt.
[d] *Kleinias:* Waar hebt ge het nu over, vreemdeling? We begrijpen er niets meer van.
Athener: Dat dacht ik wel. Maar ik zal proberen het nog duidelijker te zeggen. Toen ik in het betoog was beland bij het onderwerp 'opvoeding', had ik het over jongens en meisjes die vriendschappelijk en verstandig met elkaar omgaan. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ik nogal schrok toen ik plotseling bedacht hoe men zo'n gemeen-

schap, waar jongens en meisjes goed doorvoed zijn en vrij [e] van zwaar en verplicht werk, ooit zou kunnen besturen. Hard werken is nu juist de beste remedie tegen overmoed en pretenties. Nu hoeven zij zich hun leven lang slechts bezig te houden met offerplechtigheden, feesten en danspartijen! Hoe zullen zij zich in zo'n stelsel vrij houden van al die begeerten die vele mensen in uitersten doen vervallen? Ik bedoel de begeerten en verlangens waarvan de rede, gebruik makend van de stem van ons geweten, [836a] ons voorhoudt dat we ons er niet mee in moeten laten. Het is zeker niet verwonderlijk dat de tot nu toe vastgestelde wettelijke regelingen het merendeel van onze begeerten en verlangens binnen de perken weten te houden. Zo is het verbod om zich buitensporig te verrijken geen geringe weldaad die ons onze evenwichtigheid en matigheid laat bewaren, terwijl ons hele opvoedingssysteem eveneens op dit doel is gericht. Bovendien is er nog het toeziend oog van de magistraten die geen andere taak hebben dan hierop te letten en de jeugd voortdurend onder toezicht te houden. Deze dingen zijn bij elkaar voldoende om - menselijkerwijs gesproken - vrijwel alle begeerten aan maat te binden. Maar denk eens aan die erotische verlangens die jonge mensen koesteren, van [b] mannen voor mannen, vrouwen voor vrouwen en mannen en vrouwen voor elkaar. Die hebben veel ongeluk aan het individu zowel als aan de gehele gemeenschap gebracht. Hoe zou iemand zich daartegen teweer moeten stellen? Welk kruid is daartegen gewassen? Die vraag is allesbehalve gemakkelijk te beantwoorden, beste Kleinias! Want terwijl heel Kreta en ook Sparta ons op allerlei gebied inderdaad veel bruikbare hulp kunnen bieden bij het opstellen van wettelijke regelingen die van onze huidige gewoonten afwijken, moeten we toch - we zijn immers onder elkaar - vaststellen dat zij op dit punt geheel met

[c] onze opvattingen in strijd zijn. Laten we veronderstellen dat iemand de natuur wil volgen en de wet wil invoeren die voor Koning Laios gold, de vader van Oidipous. Dan zal hij zeggen dat het juist is dat mannen en jongens geen geslachtelijke omgang met elkaar hebben op de manier zoals zij met vrouwen zouden omgaan. En dan zal hij als bewijs het voorbeeld van de dieren geven en erop wijzen hoe bij dieren een mannetje nooit een mannetje met dit doel zal benaderen, omdat dat tegen de natuur ingaat. Maar dan zal al spoedig blijken dat zijn argument in uw streken weinig overtuigend zal klinken en geen weerklank zal vinden.
[d] Daar komt nog bij dat de regel die de wetgever in het oog moet houden in deze omstandigheden niet opgaat. De vraag die wij ons immers steeds stellen bij onze wetgeving, is of zo'n wettelijke regel ons als mensen beter maakt of niet. Welnu, als dat zo is, laten we dan aannemen dat zulke voorkeuren goed zijn of althans helemaal [e] niet slecht en dat we dit in een wet zouden moeten vastleggen. Dan nog zullen we de vraag moeten beantwoorden in hoeverre we er een beter mens van worden. Dat wil zeggen: wordt degene die zich laat verleiden daar dapperder en mannelijker van? Of roept het in de verleider zelfbeheersing wakker? Niemand zal dat ooit geloven. Veeleer zal er van het tegendeel sprake zijn, want iedereen zal de weekheid laken van degene die steeds maar voor de [837a] verleidingen van pleziertjes bezwijkt en niet in staat is daar weerstand aan te bieden. En wie zal niet afgeven op de man die bereid is in het liefdesspel de rol van een vrouw te vervullen en hem niet verwijten dat hij al te zeer op zijn model lijkt? Wie ter wereld zou een dergelijke leefwijze bij de wet willen voorschrijven? Niemand, denk ik, als hij tenminste enige notie heeft van hoe een echte wet er uit moet zien. Wat is dan waarheid in dit verband?

Om deze vraag te beantwoorden zullen we de aard moeten beschouwen van genegenheid, van begeerte en van liefdesverlangen. We hebben hier met twee verschillende begrippen te maken waaruit het derde voortkomt. Alle drie begrippen worden op hun beurt onder één noemer gevat, en dat veroorzaakt alle moeilijkheden en alle verwarring.

Kleinias: Hoezo?

Athener: We gebruiken het woord 'genegenheid' wanneer mensen van gelijk niveau elkaar ontmoeten, of mensen die op elkaar lijken. Ten tweede gebruiken we het woord 'genegenheid' als twee tegenpolen elkaar ontmoeten, zoals in het geval dat men in andermans overvloed het eigen tekort probeert aan te vullen. En wanneer een van beide soorten genegenheid intens wordt, spreken we niet meer over genegenheid maar over liefdesverlangen.

[b] *Kleinias:* Zeker.

Athener: De genegenheid tot de eigen tegenpool is bij mensen vreselijk hartstochtelijk en wordt zelden beantwoord, terwijl een vriendschap tussen gelijken meestal zachtmoedig is en een leven lang gedeeld wordt. Dan is er nog de mengeling van die twee en die valt moeilijk te begrijpen. Ten eerste is het niet duidelijk wat zo iemand hoopt te bereiken en te verkrijgen met zijn liefdesverlangen en ten tweede wordt die mens zelf verscheurd door twijfel. Het heftige en woeste verlangen zet hem aan om te genieten van de jeugd van zijn lieveling, terwijl het zachtmoedige verlangen hem daar juist van tracht te weerhouden. Wie immers vervuld is van lichamelijke ver- [c] langens en naar de bevrediging ervan verlangt als naar het eten van een rijpe perzik, zal zich maar al te graag met dat genot willen verzadigen, terwijl hij geen enkel respect heeft voor het wezen van het object van zijn lusten. Maar wie lichamelijke begeerten als een bijzaak beschouwt en

liever kijkt dan dat hij 'er' aan komt, omdat de geest verlangt naar een geestelijke bevrediging, zal de lichamelijke bevrediging van lichaam tot lichaam als een vorm van bruutheid beschouwen. Die mens zal vol ontzag en eerbied zijn voor alles wat te maken heeft met weloverwogen maat, met menswaardigheid, met grootmoedigheid en [d] met intelligentie. Hij zal steeds de relatie met zijn schone beminde zuiver willen houden. Het liefdesverlangen, voorzover het een mengeling is van de genoemde twee soorten genegenheid van deze twee, hebben we hiermee ook besproken.
Als dit nu dus de drie vormen van genegenheid zijn, moet de wet die dan alle drie verbieden en verhinderen dat zij zich bij ons voordoen? Of is het duidelijk dat het verlangen dat op menswaardigheid en deugd is gericht en dat erop uit is om jonge mensen zo goed mogelijk te maken, juist wel in onze gemeenschap moet worden toegelaten, terwijl we de twee andere verlangens zoveel mogelijk zullen moeten weren? Wat denkt ge, Megillos, dat we hiervan moeten zeggen?
[e] *Megillos:* Ge hebt werkelijk een prachtige uiteenzetting gegeven, vreemdeling.
Athener: Dan zijn we er kennelijk in geslaagd, mijn beste, om op dit punt tot overeenstemming te komen. Ik verwacht ook niet anders. Dus het is niet nodig uw wetgeving over dit onderwerp en alles wat daarmee samenhangt verder te onderzoeken. We zijn blij dat we het tot zover met elkaar eens zijn geworden. Kleinias zal ik op een later tijdstip proberen te overtuigen, want we komen er nog wel op terug. Laten we intussen uitgaan van mijn conclusie, waarmee ge het nu eens zijt, en ons weer helemaal op de wetgeving storten.
Megillos: Heel goed.
Athener: Ik ken een probaat middel om de wet aangaande

[838a] dit onderwerp thans te maken. Toch kan het ons in een bepaald opzicht in grote moeilijkheden brengen.
Megillos: Wat bedoelt ge?
Athener: We weten toch wel dat zelfs heden ten dage de meeste mensen, ook al geven ze om God noch gebod, zich heel oprecht en nauwgezet onthouden van geslachtelijke omgang met sommige mooie en prachtige mensen, en dat niet met tegenzin maar zelfs als vanzelfsprekend.
Megillos: Wanneer dan wel?
Athener: Als het een schone en voortreffelijke broer of [b] zuster betreft. En dezelfde ongeschreven wet geldt in het geval van een zoon of een dochter, en het blijkt een zeer afdoend middel te zijn om te voorkomen dat ouders openlijk of heimelijk met hen slapen of op een andere wijze een incestueuze verhouding willen aangaan. Sterker nog, bij de meeste mensen komt een dergelijk verlangen zelfs in het geheel niet op.
Megillos: Dat is waar.
Athener: Kunnen we het blussen van het vuur van dit soort begeerten niet in een uitspraak samenvatten?
Megillos: Wat bedoelt ge?
Athener: De uitspraak dat een dergelijk gedrag volstrekt [c] goddeloos is, een gruwel in het oog van God, het schandelijkste dat een mens kan doen. En is de reden dat dit werkt niet gelegen in het feit dat iedereen er kennelijk zo over denkt? Want van onze geboorte af horen we de mensen altijd en overal schande hiervan spreken, zowel in humor als in ernst. Denk maar aan de treurspelen, wanneer Thyestes of Oidipous ten tonele wordt gevoerd of wanneer iemand als Makareus opkomt die heimelijk omging met een van zijn zusters. Al deze hoofdfiguren kenmerken zich door het feit dat ze zonder aarzelen voor de dood kiezen, als rechtvaardige straf voor hun misstap, zodra deze aan het licht is gekomen.

Megillos: Ge hebt volkomen gelijk als ge beweert dat een [d] traditie zo'n merkwaardig grote macht bezit dat niemand het ooit zou wagen zelfs maar iets te doen of te zeggen dat tegen die ongeschreven wet ingaat.
Athener: Dus hadden we zoëven gelijk toen we zeiden dat een wetgever een bepaalde gezindheid of neiging die de mensen geheel en al in haar macht houdt het best heel goed de kop kan indrukken. Het hoeft hem beslist niet moeilijk te vallen om erachter te komen hoe hij dit probleem moet oplossen: hij moet zijn wet als volkswijsheid ingang doen vinden bij iedereen: lijfeigenen, vrije mensen, kinderen, vrouwen, kortom alle leden van de gemeenschap. Op die manier zal hij zo'n ongeschreven wet [e] het meest kracht bij kunnen zetten.
Megillos: Zeer zeker. Maar hoe krijgt hij de mensen zover dat ze zich zo'n voorschrift eigen maken?
Athener: Goede vraag. Dat is nu juist de reden waarom ik zei dat ik een manier kende waarop de mensen ertoe gebracht kunnen worden zich op het gebied van geslachtsgemeenschap en voortplanting volgens deze regels, dus op een natuurlijke wijze, te gedragen. Het gaat erom zich te onthouden van homoseksuele relaties en zo te voorkomen dat we ons bezondigen aan moord met voorbedachten [839a] rade op het hele menselijke geslacht. Bovendien, we moeten de verspilling voorkomen van het zaaien op rotsen of op steengrond, waar het zaad natuurlijk geen wortel kan schieten en geen vrucht kan dragen. Verder moet men zich onthouden van het beroeren van ieder vrouwelijk veld waarin men zijn zaad niet zou willen zien opschieten. Zo'n regel zal ontelbare zegeningen geven wanneer hij eenmaal is ingeburgerd en de mens de juistheid ervan erkent bij alle mogelijkheden tot seksuele relaties en niet alleen in de verhouding tussen ouders en kinderen. De reden hiervan is in de eerste plaats gelegen in het feit dat

die regel overeenkomt met de wetten van de natuur en de mensen bescherming biedt tegen erotische uitspattingen en verdwazing, en ook tegen allerlei vormen van overspel en hoererij en tegen mateloosheid in eten en drinken. Bovendien werkt die regel in mannen een genegenheid voor [b] hun eigen vrouw in de hand en verder nog allerlei andere zegeningen die komen zodra men op die leefregel vertrouwt. Nu is er gerede kans dat de een of andere jonge en hitsige driftkop uit onze omgeving ons met een scheldpartij overlaadt, wanneer hij verneemt dat we met zo'n wet bezig zijn, en ons verwijt dat een dergelijke regelgeving dwaas is en praktisch onuitvoerbaar, waarbij hij in zijn opwinding de hele ruimte vult met zijn gescheld. Omdat ik hiermee rekening heb gehouden, zei ik al dat ik een heel eenvoudige, maar ook radicale manier kende die [c] de invoering van zo'n leefregel zou verzekeren. In feite kunnen we gemakkelijk inzien hoe we hem kunnen invoeren. We beweren immers dat iedereen zich genoodzaakt zal voelen om aan die regel te gehoorzamen, als die regel eenmaal een gewijd en onaantastbaar karakter heeft gekregen. Het resultaat zal zijn dat de mensen geheel vanzelf en uit vrees voor de wet eenmaal vastgestelde wetten zullen naleven. Maar tegenwoordig is het zo gesteld dat de mensen blijven bij hun mening dat het onmogelijk is deze leefregel in praktijk te brengen. Ook ten aanzien van de gezamenlijke maaltijden weigeren de mensen te geloven dat het voor alle leden van de gemeenschap [d] mogelijk is zo'n gebruik een leven lang in ere te houden. Hierbij gaat men voorbij aan het feit dat dit gebruik bij u in zwang is, ook al is men in uw steden wel van mening dat een dergelijk gebruik voor vrouwen niet geschikt is omdat het tegennatuurlijk zou zijn. Om dit diep gewortelde ongeloof zei ik dat het wel heel lastig zou zijn beide leefregels in de wetgeving opgenomen te krijgen.

Megillos: En daarin hebt ge gelijk.
Athener: Toch wilt ge waarschijnlijk van mij horen hoe je kunt aantonen dat het geen onmenselijke opgave is om zo'n leefregel in praktijk te brengen.
Kleinias: Natuurlijk willen we dat!
Athener: Wie zou er volgens u dan gemakkelijker mee in- [e] stemmen om zich van allerlei erotische uitspattingen te onthouden en wie zou zich gemakkelijker naar de gestelde regels op seksueel gebied voegen en bereid zijn maat te houden: degene die een goed geoefend, verzorgd en gezond lichaam heeft of degene die dat niet heeft?
Kleinias: Degene natuurlijk die niet als een dwaas met zijn lijf omgaat.
Athener: Hebben we trouwens niet van de verhalen ge- [840a] hoord over de manier waarop Ikkos uit Tarente zich op de Olympische spelen en ook op andere wedstrijden voorbereidde? Hij werd gedreven door de wil om te winnen, ook door zijn kennis van zaken die gepaard ging met een op zelfbeheersing gebaseerd doorzettingsvermogen. Zolang hij in serieuze training was, zegt men, raakte hij nimmer een vrouw of jongen aan. Hetzelfde wordt gezegd van Krisoon, van Astylos, van Diopompos en van vele andere sportlieden. Toch waren deze mensen geeste- [b] lijk heel wat minder goed opgevoed, Kleinias, dan uw en mijn burgers, terwijl zij bovendien over een veel grotere geslachtsdrift beschikten dan zij.
Kleinias: Dat is waar. Dit zegt men inderdaad over deze sportlieden van vroeger.
Athener: Welnu, alleen al vanwege het winnen van een wedstrijd in worstelen of hardlopen of iets dergelijks waren die mensen bereid zich te onthouden van datgene waarvan de massa zo hoog opgeeft. Mogen we dan niet verwachten dat onze eigen pupillen ook in staat zullen zijn zich te beheersen, als de inzet een nog veel grotere en

mooiere overwinning is? Die zege zullen wij hun van kindsbeen af als de schoonste en mooiste afschilderen, en de lof ervan zullen wij bezingen met allerlei verhalen, le- [c] genden en liederen.
Kleinias: Welke zege bedoelt ge?
Athener: De zege over wellust en genot. Als zij die zege behalen, zullen ze een gelukkig leven leiden, maar als zij verliezen, zal het tegendeel hun lot zijn. Bovendien mogen we verwachten dat de vrees dat het najagen van erotisch plezier een volslagen heilloze weg is, ons de kracht zal geven die neigingen de baas te worden die andere, minder zorgvuldig opgevoede mensen ook overwonnen hebben.
Kleinias: Dat is zeker aannemelijk.
Athener: Nu we eenmaal op dit punt zijn aangekomen en [d] in het nauw gebracht worden door de weekhartige meerderheid, stel ik voor om gewoon door te gaan met het opstellen van wetten. Daarbij moeten we bedenken dat onze burgers zich zeker niet als minder dienen te gedragen dan de vogels of ander wild dat in grote groepen of kudden wordt grootgebracht. Deze dieren leiden een kuis en rein leven zonder seksuele gemeenschap totdat zij daarvoor rijp zijn geworden. En wanneer zij die leeftijd hebben bereikt, paren zij zoals hun instinct het aangeeft, mannetje met wijfje en wijfje met mannetje. Maar daarna onthouden zij zich weer van gemeenschap, en zij leven op een [e] rechtschapen manier, trouw aan hun eerste liefdesband. Onze burgers zouden toch zeker beter moeten zijn dan wilde dieren? Maar als zij door toedoen van het merendeel van de overige Griekse en niet-Griekse volkeren toch verdorven raken omdat ze horen en zien hoe groot de macht van die zogenaamde ontuchtige Aphrodite is, en als zij hierdoor onmachtig worden om die ontucht de baas te worden, dan zullen de wetbewakers zelf wetgevers

moeten worden en om hunnentwil een tweede wet moeten bedenken.
[841a] *Kleinias:* Welke wet stelt ge dan voor als zij zich niet meer kunnen houden aan de leefregel die we zojuist voorstelden?
Athener: De op een na beste wet natuurlijk, beste Kleinias.
Kleinias: En welke is die wet dan wel?
Athener: We zouden de aantrekkingskracht van genot zo min mogelijk moeten gebruiken, door de voedende stroom van deze kracht om te leiden naar andere delen van het lichaam. Dat kan door de mensen hard te laten [b] werken. Dit is pas mogelijk als we niet op schaamteloze manier geslachtsverkeer met elkaar zouden hebben. Als mensen uit fatsoen slechts af en toe geslachtsverkeer zouden hebben, zouden zij alleen al door de weinig frequente omgang veel minder een dwangmatige neiging daartoe ondervinden. Laten de mensen dus bovenal de discretie en intimiteit van seksuele omgang waarderen en hoogachten - zonder zich er geheel en al van te onthouden - en die houding beschouwen als iets dat door de geschreven en ongeschreven wetten wordt bekrachtigd. Zo verkrijgen we een tweede standaard in onze wetgeving ten aanzien van wat goed en slecht is op dit gebied. En zo kunnen we dat slag mensen dat door en door verdorven is en van wie we zeggen dat ze beneden zichzelf gezonken zijn, van drie [c] kanten inperken om te verhinderen dat ze nog langer de wet overtreden.
Kleinias: Van welke drie kanten dan?
Athener: Door de vrees voor God, het verlangen naar een goede naam en het verlangen naar geestkracht in plaats van pure lichaamskracht. Misschien lijken deze drie kwaliteiten wel een luchtkasteel, maar als zij in een gemeenschap, welke dan ook, verwezenlijkt kunnen worden, zal

blijken hoe heilzaam zij zijn. En zo God het wil, zou- [d] den we wellicht toch maar hoeven kiezen uit twee regels die we dwingend moeten opleggen, als het gaat om seksuele verhoudingen. Het eerste alternatief zou zijn dat we stellen dat niemand het moet wagen een eerbare en vrije vrouw aan te raken, tenzij het zijn eigen echtgenote betreft; ook mag niemand bastaardkinderen verwekken bij maîtresses of andere bijvrouwen. Daar rust geen zegen op. Ook mag hij geen homoseksuele verhouding aangaan omdat die tegen de natuur indruist en onvruchtbaar is. Het tweede alternatief is om zelfs het hebben van een neiging tot homoseksualiteit te verbieden en wat de omgang met vrouwen betreft, te bepalen dat een man slechts seksuele omgang mag hebben met zijn eigen vrouw, die onder de zegen van de goden van het geheiligde instituut [e] van het huwelijk zijn huis is binnengetreden. Als hij gemeenschap heeft met enige andere vrouw, ongeacht of zij als slavin gekocht is of dat de relatie op een andere wijze is ontstaan, zal die man onmiddellijk zijn goede naam verliezen en niet in aanmerking komen voor enig officieel huldeblijk. En dit zal hem overkomen zodra iemand - man of vrouw - hem hierop betrapt. Ik denk dat onze wetgevers deze regel wel zouden kunnen uitvaardigen en dat die aanvaard wordt, omdat zo iemand inderdaad niet in onze gemeenschap thuishoort.
Laat dit dan de wetgeving zijn met betrekking tot alles wat met seksuele relaties te maken heeft. Daarbij doet het er niet toe of we over één of over twee afzonderlijke wetten moeten spreken, zolang zij maar het hele gebied van [842a] onderlinge relaties bestrijken die door het verlangen naar seksueel genot ontstaan. Zo zijn we in staat te bepalen wat wel en niet geoorloofd is op dit gebied.
Megillos: Wat mij betreft, vreemdeling, zou ik zo'n wet van ganser harte toejuichen. Maar Kleinias moet zich ook

op dit punt uitspreken en ons zeggen wat hij ervan vindt.
Kleinias: Dat zal ik zeker doen, mijn beste Megillos, maar dan wel op een moment dat het mij uitkomt. Ik stel voor dat we nu onze gast voorlopig laten doorgaan met zijn wetten.
Megillos: Akkoord.
[b] *Athener:* Dan zijn we nu langzamerhand zover gekomen dat we het onderwerp van de gezamenlijke maaltijden behandeld hebben. Dit zal overal elders wel de nodige problemen geven, maar niet in Kreta waar niemand zich iets anders zou kunnen voorstellen. Ik geloof niet dat het erg moeilijk zal zijn om vast te stellen hoe we die maaltijden moeten organiseren. We kunnen bijvoorbeeld kijken naar Kreta of naar Sparta, en wellicht is er nog een derde mogelijkheid die beter is dan deze twee. Bovendien is de hele [c] vraag niet erg praktisch, omdat dit instituut nu al goed is geregeld.
Maar waar we wel naar moeten kijken is naar de vraag van de bevoorrading. Hoe moet dat worden geregeld? In andere steden zal het voedsel heel gevarieerd zijn en overal vandaan komen. Zeker wel van tweemaal zoveel plaatsen als in onze gemeenschap het geval zal zijn. De meeste Grieken verkrijgen het voedsel zowel van het land als van de zee, maar onze mensen zullen uitsluitend op het land zijn aangewezen. Dit maakt het voor de wetgever overigens wel gemakkelijker, want niet alleen heeft hij genoeg [d] aan de helft van het aantal wetten of zelfs minder, maar bovendien zijn de wetten veel beter toegesneden op vrije mensen. Want onze wetgever is grotendeels verlost van de regelgeving met betrekking tot de zeevaart, de handel, winkels, herbergen, het tolbedrijf, de mijnbouw, geldleningen, woekerrente en duizend en één andere zaken. Tegen al die regels kan hij 'vaarwel' zeggen. In plaats daarvan zal hij zich toeleggen op het stellen van regels en

wetten voor boeren, herders en bijenhouders, en voor alle instrumenten die voor dat soort bedrijvigheden nodig zijn. En omdat hij al de regels en wetten heeft gegeven [e] met betrekking tot het huwelijk, het verwekken van kinderen, de opvoeding en de aanstelling van magistraten, kan hij zich nu toeleggen op de regels met betrekking tot het voedsel en alles wat met de produktie daarvan te maken heeft.
In de eerste plaats moet er een wetgeving voor het gebruik van de grond komen. De eerste wet is opgedragen aan Zeus, de grensbeschermer, en die luidt als volgt: niemand mag een grenspaal verzetten, noch in het geval dat [843a] zijn land grenst aan dat van een medeburger, noch als het land samenvalt met de landsgrens en aanpalig is met het land van een naburige buitenlander. Hij moet weten dat dit neerkomt op het willen veranderen van het onveranderlijke. Laat hij liever proberen het grootste rotsblok te verplaatsen dan een klein steentje, als dat steentje ervoor dient om de grens aan te geven tussen eigen en vreemde grond. Die grens is namelijk bekrachtigd door heilige eden. Voor beide vormen van grensafscheiding is Zeus de getuige. In het ene geval betreft het Zeus de Stambehoeder en in het andere geval is het Zeus de Vreemdelingenbehoeder. Wie grenzen schendt, maakt krachten wakker die bittere oorlog veroorzaken. Wie zich aan de wet houdt, zal de straf van ongehoorzaamheid niet ondervinden, maar wie de wet niet respecteert, zal een dubbele straf ondergaan: allereerst de straf van de hemel en in de [b] tweede plaats de straf die het gevolg is van de wet die luidt: 'laat niemand willens en wetens een grenspaal verzetten'. Wie dat toch doet, kan door eenieder die dat wil worden aangegeven bij de grondbezitter, die hem vervolgens voor de rechtbank kan slepen. Wordt hij aan dat vergrijp schuldig bevonden, dan zal de rechtbank de straf

of boete bepalen afhankelijk van de vraag of de schuldige heimelijk of met geweld het land opnieuw verdeeld heeft. Verder zijn er nog talrijke kleine dingen waarmee buren elkaar kunnen dwarszitten en die door herhaling kunnen uitgroeien tot een peilloze en diepe vijandschap waar- [c] door nabuurschap wrang en bitter wordt. Buren moeten zich dus alle inspanning getroosten om te voorkomen dat ze elkaar lastig vallen en dat ze elkaars land gaan bewerken. Iemand benadelen is helemaal niet moeilijk. Dat kan iedereen. Maar lang niet iedereen is het gegeven om een ander te helpen. Wie de grens van zijn eigen grond overschrijdt en het land van zijn buurman bewerkt, moet schadevergoeding betalen. Maar om te genezen van zijn schaamteloos gebrek aan respect voor vrijheid zal hij bij [d] wijze van straf het dubbele van de schade aan de benadeelde buurman moeten betalen.
In al deze en vergelijkbare gevallen hebben de veldwachters de bevoegdheid om zaken te onderzoeken, recht te spreken en vonnis te wijzen. Maar bij grotere geschillen moeten alle veldwachters van het betrokken district samen over de zaak oordelen, zoals we reeds eerder zeiden. De kleinere zaken kunnen dus door de veldwachters - phrourarchen genaamd – afzonderlijk worden beslecht. Als iemand dieren laat weiden op buurmans land, moeten deze phrourarchen dus bekijken of er schade is en de omvang ervan bepalen. Als iemand het instinct van bijen [e] kent en een zwerm van zijn buurman meelokt door geroffel op ketels en pannen, moet hij eveneens schadevergoeding betalen. Als iemand een vuur stookt en daarbij niet goed let op de houtopslag van zijn buurman, moeten de veldwachters ook de straf bepalen en opleggen. Hetzelfde geldt voor het planten van bomen en gewassen. Als iemand daarbij niet let op het land van zijn buurman en niet voldoende ruimte overlaat, moet hij eveneens beboet

worden. Vele wetgevers hebben hiervoor afdoende regelingen getroffen die wij ook kunnen gebruiken, zodat het niet nodig is voor onze wetgever zich in te laten met allerlei details die hij net zo goed van iedere andere wetgever kan overnemen.
Hetzelfde geldt voor de watervoorziening in de land- [844a] bouw. Ook daarvoor zijn allerlei oude en goede regelingen in gebruik, die wij niet opnieuw hoeven uit te vinden en vast te stellen. Laten we er toch nog dit over zeggen: wie water naar zijn land wil brengen, kan dat doen door een toevoer vanaf de openbare waterlopen. Maar oppervlaktewater dat aan iemand anders toebehoort, moet hij met rust laten. Openbaar water mag hij aftappen op de manier die hem goeddunkt, maar het water mag niet door een huis, door een heiligdom of door gewijde [b] grond heenlopen. Hij mag geen schade veroorzaken of andere werkzaamheden uitvoeren dan alleen het aanleggen van irrigatiekanalen. Als de natuurlijke bodemgesteldheid zodanig is dat het regenwater in de bodem wegzakt en er geen stromend water is, zodat er zelfs een tekort is aan drinkwater, dan moet men op eigen terrein een waterput slaan die zo diep is dat hij reikt tot de leemlaag. Als die put geen water oplevert, moet hij bij zijn buren zoveel drinkwater kunnen halen als nodig is voor hemzelf en zijn huisgenoten. Als de buren zelf ook een [c] watertekort hebben, moet hij de veldwachters om een dagelijks waterrantsoen vragen, dat hij met zijn buren moet delen. Als het gaat regenen en als de eigenaar van een lager gelegen stuk grond zijn bovenbuur of zijn nabuur benadeelt door het water niet weg te laten vloeien, of als het omgekeerde gebeurt en de bovenbuur benadeelt de onderbuur door het water zomaar naar beneden te laten stromen, en als de buren vervolgens weigeren de zaak onderling te regelen, dan mag eenieder naar believen de po-

litie erbij halen, dat wil zeggen op het platteland de veldwachters en in de stad de stadswachters. Zij moeten dan bepalen wat beide partijen te doen staat. Wie zich niet aan hun uitspraak houdt, zal terecht moeten staan wegens [d] zijn na-ijver en halsstarrigheid en als hij schuldig wordt bevonden moet hij de benadeelde het dubbele van de geleden schade vergoeden, omdat hij niet bereid bleek de overheid te gehoorzamen.
Met betrekking tot vruchten geldt ook een algemene regel. De godin zelf geeft ons immers een tweevoudig geschenk: ten eerste het speeltuig van Dionysos dat niet te bewaren is en ten tweede de vruchten die men wel kan bewaren. De algemene regel met betrekking tot vruchten moet als volgt luiden: wie van wilde vruchten wil proeven - druiven of vijgen - die nog niet plukrijp zijn (wat sa- [e] menvalt met de opkomst van de ster Arktouros) zal aan Dionysos moeten offeren, ongeacht of hij vruchten van eigen bodem of van buurmans bodem heeft geplukt. Zijn het vruchten van eigen bodem, dan bedraagt de boete 50 drachmen. Als het vruchten van buurmans bodem zijn, betaalt hij 1 mina en als het vruchten van een ander zijn, betaalt hij 2/3 mina. Als iemand echter gekweekte druiven of vijgen wil plukken - zoals die tegenwoordig worden genoemd - dan mag hij dat naar believen doen, als het zijn eigen vruchten betreft. Zijn het echter vruchten van een ander die er geen toestemming voor heeft gegeven, dan moeten we de wet gehoorzamen die zegt: 'wat men zelf heeft neergelegd, alleen dat kan men nemen'. [845a] Als een slaaf zich zo bezondigt aan het plukken van vruchten zonder toestemming van de eigenaar van de grond, moet hij zoveel zweepslagen krijgen als er druiven aan de tros zijn of vijgen aan de boom. Een vreemde mag vruchten plukken wanneer hij wil, als hij er maar voor betaalt. Als een reiziger uit den vreemde in het land ver-

blijft en langs de weg wat vruchtbomen ziet met vruchten die hij wel wil eten, dan mag hij samen met een bediende [b] zonder ervoor te betalen van de gekweekte vruchten eten, als hij dat wil. Zo tonen we onze gastvrijheid. Maar de wet verbiedt dat onze vreemdelingen eten van de wilde vruchten, en dat zij die met ons delen. Als een vrij man of een slaaf hierop wordt betrapt, dan zal de slaaf met zweepslagen worden bestraft, terwijl de vrije man weggestuurd moet worden met een reprimande en met de mededeling dat hij alleen van de gekweekte vruchten mag eten die geschikt zijn om te bewaren, zoals rozijnen, wijndrui- [c] ven of gedroogde vijgen. Wat peren betreft, en appelen, granaatappelen en dergelijke, is het geen schande om die heimelijk te plukken, maar als de dader gepakt wordt en hij is jonger dan 30 jaar, dan mag hij een flinke aframmeling krijgen als hij maar niet gewond raakt. En als het een vrije burger betreft, zal hij wegens dat pak slaag geen proces kunnen aanspannen. Een vreemdeling mag op dezelfde wijze als in het geval van druiven en vijgen eten van dit soort vruchten. Als iemand ouder is dan 30 jaar mag ook hij van de vruchten eten, maar hij mag ze niet meenemen, en zo deelt ook hij in het genot ervan, evenals de vreemdeling. Als hij de wet overtreedt, loopt hij het gevaar niet langer in aanmerking te komen voor eerbewijzen en openbaar respect, althans indien iemand hem aan- [d] geeft bij de rechters van dat moment.
Van alle elementen heeft vooral water een voedende kwaliteit, waardoor het de gewassen doet groeien. Maar water laat zich ook heel gemakkelijk verontreinigen. Aarde, zon en lucht die met water de groei van planten veroorzaken, lenen zich niet gemakkelijk voor vervuiling, omleiding of diefstal, maar water is van nature wel aan dat soort in- [e] vloeden onderhevig. Daarom moet de wet een handje helpen. Laat de wet dus als volgt luiden: als iemand

moedwillig andermans water onbruikbaar maakt, ongeacht of het bij een bron gebeurt of bij oppervlaktewater, door het met gif te mengen, graafwerkzaamheden uit te voeren of water te stelen, dan moet de benadeelde partij hem aangeven bij de stadwachten en de omvang van de schade laten vaststellen. Wie gevonnist is vanwege het vergiftigen van water en vanwege de daardoor veroorzaakte schade, moet naast de boete bovendien de bron of de vijver schoonmaken op de manier zoals wettelijk voorgeschreven is. Deze kan door de uitleggers van de wet in ieder apart geval nog nader voorgeschreven worden.
Wat het binnenhalen van de oogst betreft, geldt dat een- [846a] ieder zijn eigen veldvruchten naar believen mag vervoeren over ieders stuk land, op voorwaarde dat hij daarbij geen schade veroorzaakt, tenzij hij daarbij een besparing doet die minstens drie keer zo groot is als de schade die hij zijn buurman toebrengt. Dit te beoordelen is de taak van de magistraten, die bovendien een oordeel moeten vellen in alle andere gevallen waarin iemand - heimelijk of goed zichtbaar - met opzet een ander schade berokkent die geen toestemming voor dat vervoer heeft gegeven. Het maakt hierbij niet uit of het schade aan eigendommen betreft of persoonlijk letsel. In al deze gevallen moet de eiser zich wenden tot de magistraten om een vonnis te verkrij- [b] gen als de schade-eis minder dan 3 mina bedraagt. Maar als de eis meer bedraagt, dan moet de eiser zich wenden tot de rechtbank om zijn gelijk te halen.
Als iemand meent dat een magistraat de schade op een corrupte en onrechtvaardige wijze heeft vastgesteld, dan is deze strafbaar met het dubbele bedrag dat hij voor de benadeelde had vastgesteld. Eenieder mag corruptie en onrechtvaardig handelen van de magistraten aangeven bij [c] de openbare rechtbank, telkens wanneer de magistraat vonnis heeft gewezen. Dan zijn er nog vele kleinere rege-

lingen die een strafbepaling behoeven, alsmede de wijze van dagvaarding en de bewijsvoering met getuigen. Het is bijvoorbeeld de vraag of er twee getuigen moeten zijn of meer. Al dat soort zaken moeten nog worden vastgesteld. Deze dingen kunnen niet ongeregeld blijven, maar zijn anderzijds niet belangrijk genoeg om er een oude wetgever mee te belasten. Dus moeten de jongeren zich daarmee inlaten, waarbij zij alle detail-regelingen moeten enten op de grote lijnen die we reeds eerder hebben aangegeven. In de praktijk zullen zij daarbij te weten komen in hoeverre zulke regelingen noodzakelijk zijn, totdat duidelijk wordt dat alles eindelijk goed is geregeld. Als alle regels eenmaal zijn vastgesteld en niet meer veranderd hoeven te worden, dan is de tijd gekomen ermee te leren leven, en wel in de vorm die zij dan hebben gekregen.
[d] Met betrekking tot onze ambachtslieden moeten de volgende regels worden opgesteld. In de eerste plaats mag geen enkele vrije burger zich gaan bezighouden met een ambacht, en evenmin zijn bedienden en huisgenoten. Een vrij burger heeft immers de handen vol aan zijn taak om de eenheid van de gemeenschap te helpen bewaren, en daarvoor zal hij de nodige studie moeten verrichten. [e] Deze taak kan men niet als een bijkomstige bezigheid uitvoeren. Twee dingen tegelijk doen of twee beroepen nauwgezet uitoefenen is iets waar vrijwel niemand menselijkerwijs gesproken toe in staat is. Evenmin kan men iets zelf met volle aandacht doen en tegelijkertijd toezicht houden op iets anders waar een ander mee bezig is. Dus is dit de eerste grondregel die we in onze gemeenschap moeten verankeren: geen enkele smid kan tevens timmerman zijn en geen timmerman kan leiding geven aan smeden, want daardoor zal hij zijn eigen vak veronachtzamen. Men kan daartegen inbrengen dat men veel beter

oplet als men toezicht houdt op eigen personeel, omdat het hebben van personeel meer winst oplevert dan wan- [847a] neer men alles zelf moet doen. Maar dit vindt in onze ogen geen genade, want in onze gemeenschap heeft eenieder één enkel beroep, en daar moet hij maar van leven. Die wet moet door de stadswacht zorgvuldig op naleving worden gecontroleerd. Als zij bovendien onder de vrije burgers iemand vinden die liever met een ambachtelijk vak bezig is dan dat hij zich bekommert om een deugdzaam leven, moeten zij hem bestraffen met berispingen en schande over hem afroepen totdat zij hem weer op het juiste pad krijgen. Als een vreemdeling er twee ambachten op nahoudt, moet hij gevangenisstraf krijgen of een [b] boete betalen, of verbannen worden. Zo moet men worden gedwongen één vak te beoefenen en niet meerdere tegelijk. De stadswachten moeten ook oordelen over ruzies met betrekking tot loon, het afbestellen van opdrachten en alle overige vormen van schade en onrecht die mensen elkaar kunnen aandoen. Hun bevoegdheid gaat echter slechts tot 50 drachmen. Betreft de zaak een hoger bedrag, dan moeten de rechtbanken erover rechtspreken in overeenstemming met de wet.

Niemand zal in- of uitvoerrechten hoeven te betalen. Wierook en al dergelijke uitheemse reukwerken die in de eredienst voor de goden worden gebruikt, en ook purper, [c] de overige uitheemse verfstoffen en alle andere grondstoffen die voor het produceren van iets overbodigs nodig zijn en uit het buitenland zouden moeten komen, mogen onder geen voorwaarde worden ingevoerd. Evenmin mogen er goederen worden uitgevoerd die voor het binnenlands gebruik noodzakelijk zijn. De twaalf wetbewakers die rechtstreeks ressorteren onder de vijf oudsten, zijn bevoegd om van geschilpunten in zulke zaken kennis te nemen en toezicht te houden op naleving van deze wet.

Nu komt de wet op de wapens en al het overige oorlogstuig. Als de situatie vraagt om invoer van een bepaalde techniek, een bepaald gewas, metaal, bindmateriaal of [d] bepaalde dieren, dan beslissen daarover uitsluitend de bevelhebbers van de ruiterij en de militaire gouverneurs. Dit geldt ook voor de uitvoer, want het is de staat die geeft en ontvangt. De bewakers van de wet zullen hiervoor passende en bindende regels opstellen. Maar handel hierin of in enig ander artikel met winstoogmerk moet binnen onze [e] stad en op haar gehele grondgebied verboden worden.

Een goede inrichting van de voedselvoorziening en de verdeling van de bodemopbrengsten zal naar mijn idee slechts licht afwijken van de op Kreta geldende regeling. Alle bodemopbrengsten moeten over de twaalf stammen worden gedistribueerd, afhankelijk van het verbruik in iedere stam. Het stamdeel, bijvoorbeeld van de tarwe en [848a] de gerst, met daarop volgend alle overige seizoenopbrengsten en ook alle beschikbare dieren, moet in drie gelijke porties worden gedistribueerd: een derde voor de vrije burgers, een derde voor hun huisgenoten en een derde voor de handwerkslieden en alle andere vreemdelingen, zowel de alhier gevestigde, die in hun levensonderhoud moeten voorzien, alsook alle andere die hier komen voor staats- of privé-zaken. Van alle levensbehoeften moet alleen dit laatste derde deel in de handel worden gebracht, terwijl voor de eerste twee delen geen enkel handelsvoorschrift mag gelden. Wat zal dan de beste verdelingsmethode voor deze levensbehoeften zijn? In de eerste [b] plaats is het duidelijk dat we de delen in zeker opzicht gelijk, maar in ander opzicht ongelijk maken.

Kleinias: Hoe bedoelt ge?

Athener: Voor al deze gewassen geldt, dat sommige exemplaren beter uitvallen dan andere.

Kleinias: Ja, dat is zo.

Athener: Wat dit betreft mag geen van de drie delen, noch dat van de meesters of slaven, noch dat van de vreemdelingen, beter zijn dan een ander deel. De delen moeten in [c] kwaliteit en hoeveelheid voor allen gelijk zijn. Elke vrije burger neemt zijn twee delen en beslist naar eigen goeddunken hoe deze naar kwaliteit en hoeveelheid worden verdeeld onder slaven en vrij-en. Wat dan overblijft wordt onder alle dieren die van dat land moeten leven eerlijk verdeeld als veevoeder.
Verder dienen afzonderlijke woongebieden voor de bevolking te worden vastgesteld. Een goede regeling zou er als volgt uitzien: er moeten twaalf kernen komen, en wel [d] één in het centrum van elk van de twaalf gebiedsdelen. In elke kern zoekt men eerst een ruimte uit voor heiligdommen en een plein ter ere van de goden en bijbehorende halfgoden. Als er nog bepaal-de lokale godheden van de Magnesiërs of overblijfselen van andere oude goden zijn, die in ere worden gehouden, dan zullen wij deze eren, zoals men vanouds gewend was. Overal zullen we heiligdommen stichten ter ere van Hestia, Zeus en Athene en iedere andere godheid die in dat gebied als hoofd-god wordt geëerd. Eerst moeten er dan gebouwen worden op-getrokken rond deze tempels, langs die kant waar het terrein het hoogst ligt, zodat deze kunnen dienen als bol- [e] werk, van waaruit vijandelijke aanvallen het best kunnen worden opge-vangen. Daaromheen kunnen zich ambachtslieden vestigen, verdeeld in dertien groepen, waarvan één de stad zal bewonen. Deze laatste wordt ook weer in twaalf groepen onderverdeeld, één per stadsdeel. Hun zal overal in de buitenwijken woon-ruimte worden toegewezen. En in de dorpen zullen de verschil-lende soorten boerenknechten worden gehuisvest. Zij staan allen onder toezicht van de veldwachters, die voor elke plaats het aantal en de soort benodigde knechten vaststellen en hun die

woonplaatsen toewijzen waar ze de boeren het minst in [849a] de weg lopen en het meest van dienst kunnen zijn. Het toezicht over de andere ambachtslieden, die in de stad wonen, wordt op soortgelijke wijze uitgeoefend door de stadswachters.
De marktmeesters moeten de zaken met betrekking tot het marktwezen behartigen. Afgezien van het toezicht op de tempels rondom de markt, waar wangedrag moet worden voorkomen, zal hun taak bestaan uit het handhaven van de orde en het bestraffen van mensen die dat verdienen. Wat betreft de koopwaar moeten zij er vooral op [b] letten of de handel conform de wet geschiedt, zodra men iets aan vreemdelingen verkoopt. De volgende wettelijke regeling moet gelden: op de eerste dag van de maand moeten de marktlui, dat wil zeggen de vreemdelingen en slaven die in opdracht van de burgers handel drijven, dat deel van de goederen uit de opslagplaatsen halen dat voor de vreemdelingen bestemd is. Als eerste nemen ze een twaalfde deel van de tarwe mee. De vreemdeling moet op deze eerste dag van de maand voor de gehele maand tarwe en tarweprodukten inslaan. En op de tiende van de maand moet zowel verkoop als koop van vloeistoffen, [c] toereikend voor die hele maand, plaatsvinden. De drieëntwingste moet verkoop plaatsvinden van levende have, voorzover daaraan bij kopers en verkopers behoefte bestaat, alsmede van alle werktuigen en overige goederen die de boeren op de markt brengen, zoals huiden, allerlei kleding, geweven stoffen, vilt en meer van dergelijke zaken, die de vreemdelingen alleen kunnen verkrijgen door ze van anderen te kopen. Het is verboden om enig deel van deze goederen, toegewezen gerste- of tarwemeel of enig ander levensmiddel door te verkopen aan de burgers [d] van de stad of om deze van een medeburger te betrekken. Maar een vreemdeling mag wel op de speciale markten

voor vreemdelingen wijn en tarwe doorverkopen aan de handwerkslieden en hun slaven. Dit noemen de meeste mensen kleinhandel. En de slagers moeten dieren opdelen en verkopen aan de vreemdelingen, de handwerkslieden en hun huisgenoten. Elke vreemdeling die dat wil, moet dagelijks naar believen brandhout kunnen kopen [e] van houtvesters, en dit in elke gewenste hoeveelheid en op elk gewenst tijdstip kunnen verkopen aan andere vreemdelingen. Alle andere levensbehoeften en werktuigen waar vraag naar is, moeten op de gemeenschappelijke markt worden verkocht. Elk artikel moet uitsluitend naar die plaats worden gebracht die de wetbewaarders en de marktmeesters in overleg met de stedelijke autoriteiten als een standplaats voor die koopwaar nauwkeurig hebben gemarkeerd. Er moet meteen geleverd en betaald worden. Krediet is dus niet toegestaan. Wie toch in vertrouwen krediet verleent moet de uitkomst maar voor lief nemen, [850a] want bij dergelijke transacties is verhaal uitgesloten. Als een koop of verkoop qua hoeveelheid of prijs leidt tot afwijking van het wettelijk toegestane maximum of minimum aan bezit, dan moet het overschot terstond worden geregistreerd bij de wetbewakers, en het tekort moet worden geannuleerd. Hetzelfde geldt ook voor het registreren van het vermogen van de ter plaatse gevestigde vreemdelingen.

Aan ieder die dat wil, kan een verblijfsvergunning worden [b] verleend onder bepaalde voorwaarden: verblijf wordt toegestaan aan de vreemdeling die zich hier wil en kan vestigen, die een vak kent en niet langer dan twintig jaar blijft, te rekenen vanaf het moment van registratie. Hij hoeft geen vreemdelingenbelasting, hoe weinig ook, te betalen. Wel moet hij zich netjes gedragen en hij hoeft ook geen belasting te betalen als hij iets koopt of verkoopt. Als zijn tijd om is, vertrekt hij en neemt zijn vermogen mee.

Mocht hij zich in die twintig jaar opmerkelijk ver- [c] dienstelijk hebben gemaakt voor de staat en mocht hij verwachten de Senaat en de Volksvergadering te kunnen overtuigen van zijn aanspraak op een verlenging van zijn verblijfsvergunning of zelfs toestemming om zijn leven lang te blijven, dan moet hij zich tot de staat wenden en deze overreden. Heeft de staat eenmaal een toezegging gedaan, dan dient die stipt te worden nageleefd. Voor de kinderen van vreemdelingen gaat de verblijfsvergunning op het zestiende levensjaar in, mits zij dan een vak kennen. Na de termijn van twintig jaar kan zo iemand gaan waarheen hij wil. Als hij wil blijven, kan dat ook, als hij de staat maar hiertoe weet over te halen. Maar wie vertrekt, moet eerst de inschrijving die hij vroeger bij de autoriteiten heeft verkregen, laten vervallen.

BOEK IX – INLEIDING

Na het dwingend karakter van gewoonten behandeld te hebben en ook de traditie van vele volkeren gaat Platoon in het negende boek over op de rechtspraak. En terecht, want wie door gewoonte en traditie verstandig is geworden en door de wet is opgeleid, kan tot een oordeel komen. Wie daarentegen weigert zich te laten leiden door opgedane ervaring of opleiding, is rijp om beoordeeld te worden. Christus, de dokter van onze ziel, heeft zich er altijd op toegelegd om met heilzame aanwijzingen onze algehele geestelijke en emotionele gezondheid te bewaren en voor zover we die inmiddels kwijt waren geraakt, haar op alle mogelijke manieren weer te herstellen. Zo is ook de Platonische naastenliefde: barmhartig, vol medeleven, erop gebrand om alle onwetendheid weg te snijden, maar dan wel zo voorzichtig en met zoveel zorg dat zij zelfs in staat is met goed gekozen woorden ernstige zieken verlichting te geven. Die woorden zijn als toverliederen en zijn helend zelfs voordat de geneeskunst er zelf aan te pas komt. Wanneer de dokter zelf komt, merkt de zieke zijn komst nauwelijks en wordt hij met hoop vervuld in plaats van met smart en pijn. Zo wordt zijn genezing bereikt.

Door de zachtmoedigheid wordt niemand gestraft zonder dat degene die straft de straf zelf ook voelt en niemand die gestraft is, wordt aan zijn lot overgelaten. De Platonische naastenliefde maakt dat men voor alles en iedereen klaar staat en dat er geen haat is. Zij zal de mens steeds uit zijn toestand van geestelijke zwakte en ziekelijkheid willen bevrijden en ook uit de reusachtige wurggreep van de dood. Bovendien zal zij de dagelijks groeiende onwetendheid van de ziel willen weerstaan.

Platoon zegt dat het veel beter is om uit deze wereld weg te gaan dan te blijven leven in de ongeneeslijke zwakte en

ziekelijkheid van lichaam en geest. Maar de mens is een tegenstrijdig wezen. Want enerzijds zal niemand zomaar dit aardse leven vaarwel zeggen als hij niet inziet hoezeer dit leven hier vermengd is met een ongeneeslijke zwakte en daarom als een straf beschouwd kan worden, terwijl hij anderzijds ook niet aanvaardt dat een wet die goed en juist is, ons enige straf oplegt die ons van kwaad tot erger voert. Platoon gaat zelfs zover dat hij stelt dat ondanks de vele strafgronden die tot straf leiden de straf zelf toch goed is, want zij is rechtvaardig omdat zij uit rechtvaardigheid, die ook goed is, voortkomt. Bovendien heeft straf een zuiverende werking en kan zij toekomstig kwaad voorkomen. Door haar voorbeeldwerking zuivert straf de gemeenschap bovendien van velerlei kwaad. Kortom, juiste straf mengt rechtvaardigheid op een wonderlijke manier met zachtmoedigheid en kent de hardheid niet die langer straft dan strikt noodzakelijk is en die pijn berokkent. Evenmin kent zij echter de weekhartigheid die wat dan ook ongestraft laat.
Platoon geeft altijd voorrang aan het goddelijke boven het menselijke. Daarom behandelt hij ook nu eerst het misdrijf van heiligschennis voordat hij de andere vergrijpen bespreekt. Hij toont daarbij de grote ernst van heiligschennis als misdrijf aan. Heiligschennis is het schenden van de heelheid en eenheid van de goddelijke majesteit. Ook zegt hij dat zo'n vergrijp nimmer door de mensen zou kunnen worden begaan zolang Gods genade de mensen nog inspireert en er dus nog een goddelijke vlam in de mensen aanwezig is. Maar als om welke reden dan ook die verbinding met de goddelijke genade verloren gaat, waardoor de mens van God vervreemd raakt, zal hij ertoe overgaan om tegen God zelf te zondigen. Zo wordt heiligschennis niet alleen een feitelijke zonde, maar tevens de straf voor de zondaar. Alleen is die straf niet zuiverend,

maar dodelijk, want die straf wordt niet door de wet opgelegd, maar bestaat uit het overtreden zelf van de wet.*) Wanneer Platoon zegt dat de oudste wetgevers godenkinderen waren en dat die wetten vervolgens aan de Helden zijn doorgegeven, die ook uit de goden zijn voortgekomen, moeten we die uitspraak bezien tegen de achtergrond van wat in de dialogen *Kritias* en *Protagoras* gezegd wordt en elders ook. Daar wordt gezegd dat godenkinderen onder invloed van de Maan staan en dat het hun functie is om het aardrijk te besturen. En volgens de Platonische traditie mogen we die godenkinderen ook 'engelen' noemen. In de *Protagoras* zegt Platoon dat het mensengeslacht het recht via die wetten door toedoen van Mercurius heeft verkregen en met de mensen bedoelt hij dan die Helden die uit de goden zijn voortgekomen, dat wil zeggen die door de scheppingsdrang van de goden aan de aarde zijn ontsproten. In de *Kritias* zegt hij dat die wetten niet zijn opgeschreven om door de mensen te worden geleerd, maar dat zij door een bepaalde inblazing vanuit de geest der goden overgeplant zijn naar de geest der mensen. Zolang de mensen onder de werking van deze wetten gehoorzaam zijn, zullen zij gelukkig leven. Daarna, zegt Platoon, verloren de mensen de inwerking van de goddelijke genade omdat zij zich tegen dit goddelijke stelsel van wetten begonnen te keren, en toen de verbinding eenmaal verbroken was, verloren zij tevens hun gelukzaligheid. Ongelukkig als zij waren, volhardden zij in hun heiligschennig gedrag met als gevolg dat zij in de diepste afgrond van ellende en smart terechtkwamen, waar zij in deze aardse omgeving prompt iedere herinnering aan dat paradijselijke bestaan en aan de verbanning uit dat paradijs verloren.

*) Omdat die mens met het overtreden van de eenheid van God in de verscheidenheid van een gefragmenteerd en versnipperd bestaan stapt.

Platoon noemt de belangrijkste drie oorzaken voor heiligschennig gedrag. Allereerst is er de algehele zwakte van de mens die door gewoonte alleen maar erger wordt. Ten tweede is er een soort duivelse hardleersheid die bovendien heel suggestief is. Ten derde is er een verderfelijke schuldenlast uit het verleden van onuitgewerkte zonden die een belangrijke stimulans vormen voor het doorgaan met zondig gedrag. Zo blijkt dat de oorzaken van de erfzonde, waarover veel theologen heel veel debatteren, aan elkaar gelijk zijn. Sprekend over heiligschennis zegt onze Platoon 'dat menselijke kwaadaardigheid noch een goddelijk kwaad u tot deze kwalijke heiligschennis heeft gebracht.' Daarbij moeten we bedenken dat hij met menselijke kwaadaardigheid bedoelt de menselijke zwakte om naar het lagere af te glijden en met goddelijk kwaad bedoelt hij de duivelse neiging tot liegen. Maar deze twee zijn niet de enige echte oorzaken voor heiligschennis. Er is nog een derde oorzaak die hij ook noemt. Hij zegt dat er een verderfelijke en aangeboren aandrang tot zonde bij de mensen is, die voortkomt uit vroegere, onuitgewerkte zonden. Hierdoor komt het dat de ziel niet uitsluitend menselijk is, maar tevens behept is met dierlijke neigingen en zo maar al te gemakkelijk overgaat tot heiligschennig gedrag waarmee zij tegen God zelf zondigt. Want de mens heeft geen enkel idee meer van een God aan gene zijde wanneer hij niet eens bereid is te aanvaarden dat zijn eigen rede een weerspiegeling is van de rede van God.
Platoon draagt drie geneesmiddelen aan tegen deze neiging tot heiligschennis, omdat de ziekte zelf ook uit drie oorzaken voortkomt. Het eerste middel is de discipline om een opkomende vlaag van weerbarstigheid te beteugelen. Die komt in de vorm van boetedoening die wij in de Christelijke traditie penitentie noemen, of ook biecht, aalmoezen en vasten. Ten tweede het weerstaan van de

duivelse aanval zelf door te bidden en te smeken, waardoor men de hulp inroept en verkrijgt van de hogere en bevrijdende machten tegen dit soort demonische krachten. Ten derde raadt hij ons aan de menselijke zwakheid zoveel mogelijk onder beheersing te brengen door een gewoonte voor het goede aan te nemen en vertrouwdheid met menselijke onwetendheid te vermijden.

Geheel volgens de traditie van Pythagoras raadt Platoon ons ook aan om na God het vaderland te eren. Evenzo houdt hij ons voor om na heiligschennis, die zowel gericht kan zijn op personen als op zaken die aan God zijn toegewijd, ook alle andere misdrijven en vergrijpen te straffen omdat die feitelijk tegen de gemeenschap zelf zijn gericht, en Platoon rekent die vergrijpen dan ook feitelijk onder heiligschennis omdat ze er zo dichtbij staan. Ook hier zijn er drie vormen die de gemeenschap in hun greep houden. Ten eerste is er degene die de wetten, die door het hoogste staatsgezag zijn ingesteld, negeert en dan vervalt tot een toestand van eigenzinnigheid en genotzucht. Ten tweede is er degene die weigert de gemeenschap te hulp te schieten in tijden van gevaar, terwijl hulp voorhanden is. En ten derde is er degene die zich hetzij uit hebzucht of vanwege een andere overweging ontpopt als een verrader in plaats van een zoon van het vaderland.

Daarom stelt Platoon het ambt van wetbewaker in. De bedoeling daarbij is dat hij niet te werk gaat als een meester jegens zijn slaven maar als een vader die zijn zoon opvoedt. Dus liever met overredingskracht dan met dwang, liever belerend dan bevelend, liever vriendelijk dan onvriendelijk. Het werk van de wetgever is dan ook vooral gericht op morele discipline en niet zozeer op het uitvaardigen van geboden en verboden. Het doel van alle wetgeving is om - hoe dan ook - de mensen goed en gelukkig te maken. Het kwade wordt daarom ook eerder uit nood-

zaak gestraft dan omdat men dat wil. Deze principes vinden we alleen verwoord in *De Wetten* van Platoon en daarom zijn deze onder de wetgevingen van de mensen het beste en moeten wij ze eigenlijk liever onder de goddelijke wetgeving rekenen dan onder de menselijke. Men zou zelfs kunnen zeggen dat de oorsprong van dit werk bij God ligt en dat Platoon er vervolgens onder goddelijke inspiratie al het andere aan heeft toegevoegd. Aan de hand van Platoons *De Wetten* kan God langs een rechte weg worden bereikt in de gelukzalige woonplaats van de hoogste Jupiter, dat wil zeggen: de hemel.
Platoon spreekt natuurlijk niet alleen over heiligschennis en hoogverraad, maar ook over allerlei andere vergrijpen die verschillende maten van schuld met zich brengen en daarmee een verschillende strafmaat die door de wetgever genoemd moet worden en door de rechter beoordeeld. Hij doet ons hierbij een effectief onderscheid aan de hand om al die vergrijpen van elkaar te onderscheiden. Hij zegt dat een mens hetzij gericht is op deugd hetzij op ondeugd. Een mens is dus goedwillend of kwaadwillend. Als iemand goedwillend is, is hij graag bereid en openhartig want hij beschikt over een vrij en onbezwaard gemoed, heeft aanpassingsvermogen en maatgevoel. Maar als een mens kwaadwillend is, gebeurt alles tegen zijn zin. Dit is een ziekelijke geest zoals een onregelmatige klierafscheiding ziektes in het lichaam geeft. Want niemand zal beweren dat goedwillendheid een ziekte is, hoewel men toch een aantal aandoeningen als pseudo-ziekte onder goedwillenden kan aantreffen. Die gesteldheid schiet vooral wortel bij innerlijke twijfel, besluiteloosheid en in geval van passie en komt niet zozeer voort uit wat men doet. Daarom leggen de Platonisten - soms tot vervelens toe - zo de nadruk op het overwinnen van dit soort innerlijke beroeringen. Dat kwaadwillendheid eigenlijk onge-

wild is, blijkt uit het feit dat niemand bewust het kwade doet zoals niemand graag ziek zal worden of gedeformeerd of hulpeloos.
Tevens maakt Platoon onderscheid tussen handelingen. Daarvan zegt hij natuurlijk ook dat die hetzij op deugdzaamheid en goedheid zijn gericht, hetzij op het voortbrengen van kwalijke zaken. Als zij op deugd en goedheid zijn gericht, zijn ze gewild en als zij op het kwade zijn gericht, zijn ze slechts gedeeltelijk gewild. In zekere zin zijn ze weliswaar door die mens bewust ondernomen, want anders waren ze nooit in de wereld gekomen, maar anderzijds zijn ze niet-gewild omdat ze bijna ongemerkt leiden tot schade, tot wanstaltigheid en tot ziekte. Die gevolgen worden door niemand gewild. Het zijn de noodzakelijke resultaten van pure onwetendheid. Maar naarmate de onwetendheid groter is, is men er meer van overtuigd dat het allemaal zelf gewild is en bewust gebeurt.
Menselijk handelen kan vanuit het oogpunt van wetgeving en rechtspraak in vijf categorieën worden verdeeld. Ten eerste kunnen handelingen uit allerlei begeerten en verlangens oprijzen, ten tweede kunnen ze voortkomen uit de drift van een toornig karakter, ten derde gebeuren ze in botte onwetendheid die over iemand als wolk neerdaalt, waardoor hij de feiten niet langer ziet, hoewel hij zijn eigen onwetendheid inziet en kent, of - ten vierde - ze komen voort uit een dubbele onwetendheid, dat wil zeggen dat iemand onwetend is ten aanzien van de feiten zelf en ook nog onwetend ten aanzien van zijn eigen onwetendheid, hetgeen betekent dat hij denkt dat hij alles weet en kent. Tenslotte is er de vijfde mogelijkheid die inhoudt dat handelingen voortkomen uit een zekere redelijkheid en juiste mening. Juiste mening betekent hier een vermogen om onderscheid te maken tussen juist en onjuist door een oprecht geloof en vertrouwen in recht en

rede. Uitgaande van deze vijf categorieën geeft hij de rechtspraak dezelfde indeling mee om te bepalen of iemand handelde uit begeerte, of uit woede of razernij, of dat iemand een misdrijf onbewust of bewust onderging. Bovendien om te bezien of iets in koelen bloede werd beraamd en uitgevoerd of onbewust en in dwaling. En als iets in onwetendheid werd gedaan is het van belang te bepalen of er sprake was van enkelvoudige of dubbele onwetendheid. Wanneer hij het berechten van moordenaars behandelt, voert hij een aloude leer aan met betrekking tot bloedwraak.

Ten aanzien van verwarring en onrust zegt Platoon dat die voortkomen uit de wereld van de zintuigen en dat de innerlijke kwaliteit ervan in de geest of ziel achterblijft, zelfs wanneer het lichaam is afgelegd. Hieruit volgt dat de allereerste natuur de werkelijke bron is voor ons waarnemingsvermogen, dat vervolgens via onze andere geestelijke en zintuiglijke vermogens naar buiten treedt. Vanuit die allereerste natuur laat de ziel in dit lichaam haar waarnemingsvermogen en opmerkingsgave uitgaan naar de diverse instrumenten van waarneming, en wanneer zij haar band met het lichaam verbreekt en weggaat, neemt zij dit systeem als het ware weer in zich op om het, in de woorden van Platoon, in het subtiele lichaam vast te houden. Door dit inrollen en uitrollen van dat systeem is de ziel nu eens introvert en dan weer extravert. De Platonisten zeggen hierover dat de ziel slechts kortstondig in dit lichaam verblijft, maar in subtiele vorm eeuwenlang in de hemel is.

Waarom dit alles? Wees niet verbaasd dat onrust en verwarring meegaan met de ziel van een overledene. Dat is onvermijdelijk omdat de herinnering aan en het gevoel van fysieke dingen ook in de ziel achterblijven. De theologen van vroeger meenden waarschijnlijk dat de ziel van

plotseling gestorvenen geen kans had gehad zich deugdelijk voor te bereiden op de dood en zich schoon te wassen, en daarom door onrust en verwarring wordt geplaagd, zoals men ook een vijand blijft bestoken en lastig vallen. Die verwarring en onrust in de ziel worden echter niet zozeer opgewekt door menselijke verontwaardiging en dergelijke, maar veeleer door demonische krachten als middel om de mens te binden en te manipuleren.

De oude filosofen waren al van mening dat de hang naar het zinnelijke en de verwarring die daarmee gepaard gaat de overhand hebben in de mens en dat hieruit wraakgevoelens voortkomen. Vergilius Maro, als volgeling van Platoon, zegt dan ook dat het subtiele lichaam hierdoor wordt overheerst en misbruikt. Wat anders kan hij bedoelen wanneer hij schrijft: 'et nunc magna mei sub terras ibit imago' - 'en nu zal mijn grote evenbeeld onder aardse stof verdwijnen'? Maro gebruikt inderdaad het Platonische beeld van een evenbeeld van de met rede begiftigde ziel dat de oerbron is van alle zintuiglijke waarneming. Wat bedoelt hij met het woord 'groot'? Datgene wat de bron is van alle zintuigen en dat dus het ene zintuig is waar alle andere zintuigen in samenkomen en dat na het fysieke lichaam gebruik maakt van dat andere, grote, dat wil zeggen, subtiele lichaam en dat zich in dit fysieke lichaam benauwd en ongebruikt voelt en dat zich weer vrij en ongeremd voelt wanneer het fysieke lichaam afgestorven is. Dat is de natuur zelf die dit subtiele lichaam nodig heeft. Bovendien zegt Maro: 'omnibus umbra locis adero, dabis improbe poenas' - 'ik zal ronddolen als een schim, overal, want uw straf is mateloos'. Nu voegt hij aan evenbeeld het begrip 'schim' of 'schaduw' toe. Met 'evenbeeld' bedoelt hij het waarnemingsvermogen van de ziel in het subtiele lichaam. En het subtiele lichaam zelf noemt hij de 'schaduw' of 'schim' van de ziel.

Het aardse lichaam noemt hij een duistere en blinde kerker.
Wat Platoon schrijft over het berechten van moordenaars en landverraders is niet meer dan het weergeven van de aloude leer van de Wijze Priesters uit het oude Egypte. Hetzelfde geldt voor de wedergeboorte van de menselijke ziel in een nieuwe menselijke belichaming, hetgeen hij meestal als een straf beschouwt, als noodzakelijk gevolg van een schuld die in een vroeger leven is opgedaan. De gedachte is dat er geen beter of effectiever purgeermiddel bestaat tegen menselijke zonden dan dat de ziel in een nieuwe menselijke belichaming gedwongen wordt hetzelfde als vroeger nogmaals te ondergaan, totdat zij haar les geleerd heeft. Plotinus, die bekend was met deze leer van de Egyptenaren, zegt eveneens dat transmigratie dient om dubieuze handelingen en onze dagelijkse weerbarstigheid schoon te wassen en op te lossen in het licht van de goddelijke voorzienigheid en rechtvaardigheid. Hij zegt immers dat alles wat door goddelijke voorzienigheid in dit leven niet wordt ingelost, in het volgende, menselijke leven op dezelfde wijze en vanuit dezelfde oorzaken nogmaals moet worden ondergaan, ter terugbetaling. Maar die terugbetaling en inlossing van onze schuld kan bovendien geschieden in de belichaming van wilde dieren waarin de ziel van degene die ooit mens was, verwordt tot de ziel van een wild beest. Alleen Plotinus blijkt deze mening aan te hangen, want de overige Platonisten zijn het niet met hem eens, zeggend dat de ziel menselijk blijft en dat de dierlijke ziel ooit haar eigen, aparte, ontstaan heeft gehad. Overigens zijn zij het er onder elkaar wel over eens dat de menselijke ziel transmigreert naar een volgende menselijke belichaming. Of Platoon zelf deze mening ook is toegedaan, is niet zeker, maar wel waarschijnlijk. Dat de menselijke ziel kan afdalen in een

dierlijke vorm bestrijdt Platoon echter herhaaldelijk. Want in zijn werk dat aan ons is overgeleverd ridiculiseert hij deze vraag en beschouwt hij de vraag als niet serieus. Door de vraagstelling lachwekkend te maken, ontkent hij die vorm van transmigratie als zodanig. Vergelijkenderwijs spreekt hij over twee manieren waarop de mens in een dierlijke vorm kan degenereren. Allereerst door te leven, te denken en te handelen als een beest en ten tweede door de leef- en woongewoonten van een dier aan te nemen, tot de tijd van bestraffing is aangebroken. De gewoonten en gevoelens van een dier: volgens de antieken was dat een straf die een terugkeer naar de menselijke bestaansvorm mogelijk moest maken, wanneer de mens zelf feitelijk datgene had ondergaan waar hij in de geest steeds mee bezig was geweest. Zij zagen het dierlijke bestaan veeleer als een purgeer- en schoonmaakmiddel dan als een finale straf.
Na deze noodzakelijke uitweiding keert hij weer tot de hoofdlijn van zijn betoog terug en zegt dat een wettelijk bestel voor het menselijk geslacht noodzakelijk is. Zonder de hulp van de wet onderscheidt de mens zich geenszins van de meest wilde dieren. Dit is tevens de reden, zegt Platoon, dat geen mens van nature zo is ingesteld dat hij van meet af aan voldoende weet heeft van datgene wat terwille van het algemeen belang geweten moet worden. En als hij het dan al weet, gaat het er nog om dat hij die kennis bovendien optimaal in praktijk brengt, zodanig dat hij dat altijd kan en het bovendien nog wil ook. Natuurlijk erkent Platoon dat door toedoen van goddelijke genade iemand onder de mensen kan opstaan die alles weet van het algemeen belang en die er bovendien naar leeft en handelt, en dat voor zo iemand een wettelijk bestel niet nodig is, noch voor de gemeenschap waarin die mens leeft. Want een waarachtige en onbegrensde intelli-

gentie is altijd beter dan iedere wettelijke regeling en is vanzelf de natuurlijke leidsman over allen. Maar Platoon noemt niemand op wie deze situatie van toepassing is en daarom komt hij tot de slotsom dat wij noodzakelijkerwijs onder de wet moeten leven. Hij waarschuwt ook dat het benadrukken van eigenbelang de ondergang van de gemeenschap betekent en dat het benadrukken van het algemeen belang een grote bindende factor in een gemeenschap is. Hij waarschuwt ook tegen het loslaten van het beginsel van openbaarheid van bestuur waarbij de bestuurders overgaan tot geheime beraadslagingen achter gesloten deuren. Hij zegt dat dit als een verderfelijke pest werkt binnen de gemeenschap. Ook verwijst hij naar de innerlijke stem van het geweten die maar al te vaak in opstand komt tegen boosaardigheid. En als ge het woord 'daimoon' voor 'geweten' niet wilt horen, kunt ge aannemen dat Platoon er geen bezwaar tegen heeft in dit geval het woord 'engel' te gebruiken. Bedenk overigens dat onze 'daimoon', dat wil zeggen de innerlijke stem van ons geweten, niet alleen ons intellect omvat, zoals sommigen denken, maar dat het daarbij wel degelijk bovendien om een goddelijke inspiratie gaat.
Platoon spoort ons aan de ouderen met gepaste eerbied te behandelen als we aan hun straf willen ontkomen. Wees dienstbaar jegens de ouderen en behandel hen met alle geduld. Ook in pasgeborenen moeten we de goden eren en niet toestaan dat een horoscoop getrokken wordt, zoals dat in de astronomie mogelijk is met ascendanten en dominerende planeten enzovoort. Laten we het beginsel dat aan het verschijnsel mens ten grondslag ligt, respecteren en de goddelijke stem van ons geweten aanvaarden als leidraad voor ons leven.
Tenslotte waarschuwt Platoon ons voor de wraak der goden en de straf van de lagere krachten. Hij zegt dat de

dood geenszins de uiterste en laatste straf is, want daarna is er nog de straf van al wat zich op een lager niveau bevindt, en hij zegt dat daarover geheel naar waarheid gesproken is.

BOEK IX

[853a] *Athener:* Nu we de wetgeving aangaande een breed scala van onderwerpen hebben besproken, is het logisch om verder te gaan met de regels voor de rechtspraak. We hebben het al over de rechtspraak gehad in het specifieke geval van de landbouw en alles wat daarmee samenhangt. Maar nu staan we voor de belangrijke taak om in alle gevallen te bepalen welke straf er staat op een overtreding, [b] en welk type rechtbank bevoegd is uitspraak te doen.
Kleinias: Ja, dat is zo.
Athener: Eigenlijk is het een schande dat we ons met dit onderwerp moeten bezighouden. We gingen er toch van uit dat in deze gemeenschap alles gericht is op het cultiveren van oprechtheid en deugd? Zullen er ook in zo'n gemeenschap mensen opstaan die zich overgeven aan de vreselijke misdaden die we in elke andere gemeenschap tegenkomen? Als dat mogelijk is, moeten we maatregelen [c] nemen om ervoor te zorgen dat zo iemand in aanvaring komt met de wet. Dan worden de mensen of afgeschrikt of gestraft. Als we hiervan moeten uitgaan - ik zei het al -, is dat wel pijnlijk voor die ideale gemeenschap van ons. Wij zijn nu eenmaal niet de wetgevers van lang geleden, toen de wetgevers zelf godenkinderen waren en, naar men zegt, hun wetten schonken aan halfgoden, die dus eveneens godenkinderen waren. Het is aan ons om als mens wetten te schenken aan mensen en dan is het niet [d] onredelijk te vrezen dat er onder onze burgers wel eens iemand op zou kunnen staan met een 'verhard hart' dat door geen vuur kan smelten en door geen wet, hoe krachtig ook, kan worden beïnvloed. Deze mensen zullen wij plezieren met onplezierige wetten.
We beginnen met tempelroof, want misschien is er wel iemand die die misdaad durft te begaan. Het is niet te ho-

pen dat een burger die de opvoeding van de ideale gemeenschap heeft genoten tot zoiets in staat is, maar anders zijn er nog altijd zijn dienaren, en verder nog de vreemdelingen en de leden van hun huishouding.

[854a] Met het oog op hen en op het feit dat de mens zwak kan zijn, zal ik het dus hebben over de wet op de tempelroof en andere misdaden waarbij het waarschijnlijk of zeker is dat de dader dezelfde misdaad nog een keer zal plegen als hij de kans krijgt. We voorzien de wet van een inleiding en deze houden we zo kort mogelijk, want dat is onze afspraak. Als iemand er zo op gebrand is om in een heiligdom iets te stelen, dat hij er overdag aan denkt en er 's nachts wakker van wordt, zouden we willen proberen [b] hem te weerhouden met de volgende woorden: 'Arme ziel, de kwade impuls die u drijft tot tempelroof is noch van een mens noch van een godheid afkomstig. Het is het resultaat van zonden uit het verleden die nog moeten worden opgelost. Deze zonden waren rond onder de mensen en wekken kwade impulsen op die ge uit alle macht moet weerstaan. Maar hoe dan? Dat zullen we u vertellen. Als de gedachte aan zo'n misdaad bij u opkomt, ga dan naar een plaats waar men zuiveringsriten uitvoert. Zoek uw toevlucht in de tempels van vergevensgezinde goden. Zoek het gezelschap van mensen van wie men [c] zegt dat ze goed zijn. Leer van hen of besef zelf, dat de mens alles wat goed en rechtvaardig is, moet eerbiedigen, maar begeef u in geen geval in slecht gezelschap. Hopelijk neemt de invloed van slechte impulsen dan af, en zo niet, geef dan de voorkeur aan de dood en verlaat het leven.'

Deze toespraak is de inleiding op de wet en is bestemd voor degene die van plan is goddeloze daden te begaan en zo de gemeenschap schade te berokkenen. Als hij luistert, is deze inleiding op de wet voldoende, maar anders [d] neemt de wet zelf het heft in handen en schrijft voor:

'Een bediende of een vreemdeling die wordt betrapt op tempelroof, zal worden gebrandmerkt op handen en voorhoofd en zal zoveel zweepslagen krijgen als de rechters goeddunkt. Daarna zal hij zonder kleren en bezit het land worden uitgezet.' Misschien dat een dergelijke straf de dader de ogen opent, zodat hij een beter mens wordt, want de wet is er niet op gericht om kwaad te doen. Het [e] doel is om van de gestrafte een beter mens te maken of in ieder geval minder slecht dan voorheen. Als echter blijkt dat een lid van onze gemeenschap zo'n daad op zijn geweten heeft, heeft hij een ernstige, onvergeeflijke misdaad begaan tegen de goden, de voorouders en de gemeenschap. Zo iemand moet de rechter als onverbeterlijk beschouwen, want zelfs de opvoeding die hij van jongsaf aan heeft gehad, heeft hem niet van zo'n wandaad kun- [855a] nen weerhouden. Daarom krijgt hij de doodstraf, want dat is het minst slechte dat hem kan overkomen. De dader verliest tevens zijn eer en verdwijnt uit de gemeenschap. Als zijn nakomelingen en zijn familie zijn voorbeeld niet volgen, oogsten ze waardering en een goede reputatie, want ze zijn erin geslaagd om kwaad te vervangen door goed. De bezittingen van de ter dood gebrachte misdadiger kunnen niet door de staat worden geconfisqueerd, want de verdeling van het land moet steeds dezelfde blijven.
[b] Als iemand een boete moet betalen, mag de hoogte ervan niet uitkomen boven de meerwaarde van het land met alles erop vergeleken met de waarde van het stuk land zelf. De exacte gegevens kunnen de rechters opvragen bij de wachters van de wet, die de registers bijhouden. Zo wordt ervoor gezorgd dat er geen land braak komt te liggen indien de eigenaar geen middelen heeft om het land te bebouwen. Als iemand een hogere boete heeft verdiend en hij heeft geen vrienden die bereid zijn in te springen en

[c] samen de boete op te brengen, dan moet hij worden gestraft met lange gevangenschap of openbare vernedering. Voor iedere misdaad is verzoening mogelijk, zelfs in het geval van de banneling. De mogelijke straffen zijn doodstraf, gevangenisstraf, zweepslagen, schandpaal, huisarrest en verbanning naar een tempel aan de landsgrens. Dan is er nog de mogelijkheid een boete op te leggen, binnen de grenzen die we zojuist hebben vastgesteld.
Als het gaat om een vergrijp waar de doodstraf op staat, [d] moet de rechtbank bestaan uit de bewakers van de wet en uit een jury samengesteld uit diegenen die vorig jaar op basis van hun verdienste waren uitverkoren om magistraat te zijn. Een volgende generatie mag zeggen hoe het moet gaan met aanklachten, oproepen om voor de rechtbank te verschijnen en dergelijke. Wij houden ons bezig met het proces zelf. Dat moet openbaar zijn. De rechters nemen plaats tegenover de aanklagende en de verdedigende partij. Ze zitten vlak naast elkaar, in volgorde van leeftijd.
[e] Alle burgers die tijd hebben, moeten de rechtszittingen bijwonen. Eerst voert de aanklagende partij het woord, dan de verdedigende. Daarna begint de oudste rechter met een gedetailleerde analyse van alles wat er is gezegd. De anderen komen in volgorde van leeftijd aan de beurt om in te gaan op wat een van beide partijen heeft gezegd of juist niet heeft gezegd. Een rechter die niets heeft op te merken, laat zijn beurt voorbijgaan. De verklaringen die door de rechters relevant zijn bevonden, worden op [856a] schrift gesteld en ondertekend door de rechters. Daarna worden de documenten gedeponeerd in de tempel van Hestia. De volgende dag worden op dezelfde manier de afgelegde verklaringen besproken, vastgelegd, ondertekend en wederom in de tempel van Hestia gedeponeerd. Dit gebeurt ook op de derde dag van het proces en gedu-

rende deze drie dagen wordt alle aandacht besteed aan de bewijslast en de getuigenverklaringen. Dan wordt er gestemd en deze procedure wordt ingeleid met de eed van de rechters om in naam van Hestia recht te spreken in de geest van waarheid en rechtvaardigheid. Met deze stemming wordt het proces afgerond.

[b] Na de misdaden tegen de goden komen nu de misdaden aan de beurt die de ondergang van de gemeenschap tot gevolg kunnen hebben. Wie de wet ondergeschikt maakt aan de mens en de gemeenschap ondergeschikt aan een partij, is de ergste vijand van de gemeenschap, zeker als hij daarbij ook nog geweld gebruikt en een burgeroorlog ontketent. De op een na ergste vijand van de gemeenschap is een leider die weliswaar geen burgeroorlog ontketent, maar wel de verantwoordelijkheid voor de samenle- [c] ving ontloopt, omdat het hem ontgaat dat iemand anders de gemeenschap ondermijnt, of omdat hij te laf is er iets tegen te ondernemen. Ieder mens met enig gevoel voor rechtvaardigheid moet een aanklacht indienen tegen degene die het staatsbestel met geweld omver wil werpen en de wet buiten werking wil stellen. De rechters die uitspraak doen over tempelroof, zijn ook in dit geval bevoegd, en het proces wordt op dezelfde manier gevoerd. Als de meerderheid van de rechters het 'schuldig' uit- [d] spreekt, is de doodstraf het gevolg. Deze schande en deze straffen zijn niet overdraagbaar op de kinderen, behalve als niet alleen de vader maar ook de grootvader en de overgrootvader van vaderskant de doodstraf hebben ondergaan. Dan moeten de kinderen met achterlating van al hun onroerend goed en alle andere bezittingen vertrekken naar het land waar ze oorspronkelijk vandaan kwamen. Als in een familie meerdere zonen voorkomen van tien jaar of ouder, kan een van die zonen door de vader of een van beide grootvaders worden voorgedragen om het land

van de ter dood veroordeelde te erven. Van de kandidaten [e] worden tien door het lot aangewezen en hun namen worden opgegeven aan het orakel van Delphi. Wie door de godheid wordt aangewezen, krijgt het land, en met hem loopt het hopelijk beter af dan met de vorige eigenaar...
Kleinias: Fantastisch.
Athener: Er is nog een derde geval waarin dezelfde rechters rechtspreken en dezelfde straffen hanteren als bij de vorige twee gevallen. Ook hier moet het proces op dezelf- [857a] de manier worden gevoerd. Ik doel op hoogverraad. Voor het nageslacht van de verrader gelden dezelfde regels als voor dat van de tempelrover of de staatsvijand. Als het om diefstal gaat, geldt dezelfde straf voor de grote dief en de kleine. Hij moet tweemaal de waarde van het gestolene teruggeven, en als hij, afgezien van de waarde van zijn land, middelen te kort komt om de boete op te kunnen brengen, moet hij gevangen worden gezet tot het einde van de straftijd of totdat de resterende straf door de aan- [b] klagende partij wordt kwijtgescholden. Als hij staatseigendom heeft ontvreemd, komt hij ook niet eerder vrij dan nadat hij tweemaal de waarde van het gestolene heeft terugbetaald of amnestie heeft gekregen.
Kleinias: Waarom maakt het voor de manier van straffen geen verschil of iemand iets belangrijks of iets onbelangrijks steelt? Misschien steelt hij wel een voorwerp dat aan de goden is gewijd. Zo zijn er nog wel meer gevallen te vinden, waarbij de wetgever voor allerlei omstandigheden allerlei straffen zou moeten vaststellen.
Athener: Goed zo, Kleinias. Door mij als het ware in mijn [c] voortgaande betoog te stuiten, hebt ge me op iets attent gemaakt waar ik het al eerder over heb gehad. Alle moeite die tot op de dag van vandaag is besteed aan de wetgeving, is op een verkeerde manier besteed. Dat kunnen we goed aantonen naar aanleiding van uw opmerking. Wat

bedoel ik hiermee? We hebben terecht gezegd dat de wetgevers die er zijn geweest, als het ware slaven zijn geweest die slaven proberen te genezen. Eén ding moet ge goed begrijpen. Een dokter die alleen proefondervindelijk, dus [d] zonder enige kennis van zaken, met de geneeskunde bezig is, zou een dokter die een vrij mens is, in zijn gezicht uitlachen, omdat deze, zoals een echte dokter betaamt, met de zieke spreekt over de aard van diens ziekte. Deze laatste zou de rede gebruiken op een haast filosofische manier en de oorzaak van de ziekte trachten aan te pakken door naar de constitutie van het lichaam van de zieke te kijken. De dokter die alleen maar dingen uitprobeert, zou de voor de hand liggende opmerking plaatsen die zo vaak ge- [e] maakt wordt: 'Dwaas, je geneest die zieke niet, je geeft hem onderwijs. Moet hij soms dokter worden? Het doel is toch dat hij geneest?'
Kleinias: Heeft hij dan geen gelijk met die opmerking?
Athener: Maar dan kan men dat van ons ook zeggen. Wie de wetten bestudeert zoals wij nu doen, voedt eerder burgers op dan dat hij wetten uitvaardigt. Denkt ge er ook niet zo over?
Kleinias: Misschien.
Athener: Daar kunnen we dan een nuttige conclusie uit trekken!
Kleinias: O ja?
Athener: Het is niet eens nodig wetten uit te vaardigen, [858a] want het is voldoende dat we ons bij iedere staatsvorm afvragen wat het hoogst bereikbare is en wat het minimum aanvaardbare is. Daarbij is het steeds de vraag hoe je het gestelde doel kunt bereiken. Ook als het over de wetten gaat, kunnen we onszelf deze twee vragen stellen: 'Wat is het beste?' en: 'Wat is het minimum aanvaardbare?' Welke van deze twee vragen moeten we beantwoorden?
Kleinias: Ge plaatst ons voor een absurde keuze. Het lijkt

wel alsof onze wetten vandaag nog voltooid moeten worden en niet kunnen wachten tot morgen. God geve dat [b] we te werk mogen gaan als metselaars of anderen die iets bouwen. Laten we stukje bij beetje het materiaal verzamelen waaruit we kiezen wat we bij de bouw kunnen gebruiken, en laten we afspreken dat we daarvoor de tijd nemen. Dus wij bouwen geen huis dat af moet, maar nemen de tijd om het materiaal te verzamelen en in het bouwwerk te verwerken. Want zo moeten de bouwstenen [c] van de wet verzameld en verwerkt worden.
Athener: Die aanpak ligt inderdaad meer voor de hand, Kleinias. Laten we de wetgeving toch vooral nog eens op een andere manier bekijken.
Kleinias: Hoe dan?
Athener: Ook wetgevers laten boeken en opgetekende redevoeringen na.
Kleinias: Dat klopt.
Athener: Nu hebben we het al gehad over de werken van [d] dichters en mensen die ons - al dan niet in de vorm van een gedicht - adviezen hebben nagelaten over een goede levenswandel. Wordt het dan nu geen tijd om ons bezig te houden met de literatuur van de wetgevers?
Kleinias: Zeker.
Athener: Net als alle andere schrijvers moet de wetgever aanprijzen wat verheven, goed en rechtvaardig is. Hij moet ons leren wat goed is en wat niet, en hoe we het goede kunnen bereiken, zodat we gelukkige mensen worden.
Kleinias: Dat spreekt vanzelf.
[e] *Athener:* Het is al erg genoeg dat Homeros, Tyrtaios of andere dichters slechte raad geven over de wijze waarop men moet leven, maar is het niet veel erger als Lykourgos, Soloon of andere wetgevers dat in hun geschriften doen? Als we de geschriften opslaan die gaan over de wetten,

moet het zo zijn dat we in aanraking komen met het beste en verhevenste dat in de literatuur voorhanden is. Om serieus genomen te kunnen worden moeten alle andere vormen van literatuur in het voetspoor treden van de lite- [859a] ratuur over de wet. Welke toon moeten de geschriften over de wet hebben? Er moet dezelfde liefde en redelijkheid in doorklinken die men ook van vaders en moeders verwacht. Bevelen en dreigementen verwacht men van een tyran of een alleenheerser die zijn bevelen op de stadsmuur bekend maakt en het daarbij laat. In de litera- [b] tuur over de wet past deze stijl niet. Laten we met dit idee in het achterhoofd de wet nog eens in ogenschouw nemen en ons beste beentje voorzetten, ongeacht of ons onderzoek nu tot resultaat leidt of niet. Laten we alles accepteren wat we op deze zoektocht tegenkomen. Moge het iets goeds zijn, zo God ons welgevallig is.

Kleinias: Dat hebt ge mooi gezegd. Zo moeten we het aanpakken.

Athener: We zijn al begonnen met de wet die betrekking heeft op tempelroof en andere vormen van diefstal, en alle andere vormen van misdaad zijn ook al aan de orde [c] geweest. Dat we niet alle problemen hebben opgelost, toen we vaststelden hoe de wet moest luiden, is niet erg, want we zijn bezig wetgevers te worden, en dat betekent dat we nog geen wetgevers zijn, al zal dat misschien gauw genoeg wel het geval zijn. Als ge het goed vindt gaan we dus verder met ons onderzoek.

Kleinias: Laten we dat doen.

Athener: De vraag is in hoeverre wij het eens zijn over wat [d] nobel en rechtvaardig is. We verwachten van onszelf allerminst dat we de mening van de meerderheid delen, als je daar tenminste van kunt spreken.

Kleinias: Op welke punten verwacht ge dan verschil van mening?

Athener: Dat zal ik u proberen uit te leggen. Iedereen is het erover eens dat rechtvaardigheid iets nobels is en dat rechtvaardige mensen, dingen en handelingen allemaal nobel zijn. Ook als een rechtvaardig mens een lelijk li- [e] chaam heeft, schuilt er niettemin schoonheid in zijn rechtschapenheid. Daar zal vrijwel niemand het mee oneens zijn.
Kleinias: Dat is toch ook zo?
Athener: Misschien wel. Maar één ding is zeker: als het waar is dat alles wat rechtvaardig is, ook nobel is, dan geldt dat niet alleen voor rechtvaardige handelingen, maar ook voor de dingen die ons overkomen.
Kleinias: Waar wilt ge naartoe?
Athener: Hoe dichter een handeling de rechtvaardigheid benadert, hoe nobeler ze is.
Kleinias: Dat is waar.
[860a] *Athener:* Dat geldt dan ook voor gebeurtenissen. Anders klopt onze redenering niet.
Kleinias: Inderdaad.
Athener: Als het rechtvaardig is dat iemand een bepaalde gebeurtenis meemaakt en deze gebeurtenis is niet goed maar juist slecht, en zelfs afschuwelijk, dan hebben we een tegenstrijdigheid gevonden.
Kleinias: Wat bedoelt ge daarmee?
Athener: Iets heel voor de hand liggends. De wetten die wij zojuist hebben vastgesteld, zouden wel eens een voorbeeld van zo'n tegenstrijdigheid kunnen opleveren.
Kleinias: In welk opzicht?
[b] *Athener:* We hebben gezegd dat het rechtvaardig is als een tempelrover of iemand die het staatsbestel bedreigt, ter dood wordt gebracht, en we stonden op het punt nog veel meer van dergelijke straffen in te voeren, toen we inzagen dat er geen grens kon worden gesteld aan het aantal gevallen en de zwaarte van de straffen. De straffen die we op

het oog hadden, waren rechtvaardig maar toch afschuwelijk. Dus in sommige gevallen staan de begrippen 'nobel' en 'rechtvaardig' op één lijn, en in andere gevallen juist niet.
Kleinias: Daar lijkt het inderdaad op.
[c] *Athener:* Dus de meerderheid van de mensen neemt genoegen met een tegenstrijdigheid bij het hanteren van de begrippen 'nobel' en 'rechtvaardig'.
Kleinias: Blijkbaar wel, vreemdeling.
Athener: Dan moeten we opnieuw kijken of onze eigen opvatting in dit opzicht wel eenduidig is, Kleinias.
Kleinias: Wat bedoelt ge daarmee? Wat moet in overeenstemming zijn met wat?
Athener: Ik heb al eerder met nadruk gezegd - en als ik dat niet heb gedaan, doe ik het nu -
Kleinias: Ja?
[d] *Athener:* dat geen enkel slecht mens uit vrije wil slecht is. Als dat waar is, dan mag niets van wat we op het punt staan te zeggen daarmee in strijd zijn.
Kleinias: Wat wilt ge dan zeggen?
Athener: Een onrechtvaardig mens is wel slecht, maar hij wil niet slecht zijn. Nu doet geen mens bewust iets wat hij niet wil, en daarom kan het nooit iemands bedoeling zijn onrecht te begaan. Ik ontkom niet aan de conclu- [e] sie dat onrecht nooit wordt begaan uit eigen vrije wil. Dus als iemand met mij wil discussiëren en wil aantonen dat de een niet en de ander wel uit eigen vrije wil onrecht doet, dan zal ik blijven zeggen: 'Nee, dat is niet zo.' Ieder ander antwoord is niet te rijmen met wat ik eerder heb gezegd. Nu zoudt gij, Kleinias en Megillos, me kunnen vragen: 'Als dat waar is, vreemdeling, wat moeten we dan met de wetgeving van onze nieuwe stad in Magnesia? Moeten we nog wel wetten uitvaardigen?' 'Natuurlijk', zeg ik dan, 'maar gaat ge onderscheid maken tussen

onrecht dat met opzet is begaan en onrecht dat niet uit [861a] eigen vrije wil is begaan, door het één zwaarder te bestraffen dan het andere? Of past ge per geval dezelfde strafmaat toe, omdat niemand uit eigen vrije wil onrecht begaat?'
Kleinias: Goede vraag, vreemdeling. Hoe moeten we nu verder?
Athener: Daar weet ik wel iets op.
Kleinias: Wat dan?
Athener: We zijn er zojuist achter gekomen dat er grote verwarring heerst en dat er tegengestelde opvattingen be- [b] staan, als het gaat over het begrip rechtvaardigheid. Dit was voor ons aanleiding om bij onszelf te rade te gaan. We weten nog steeds geen raad met de situatie, want we begrijpen nog steeds niet wat het onderscheid is dat de wetgevers van alle tijden in iedere gemeenschap gemaakt hebben. Ik bedoel het onderscheid tussen een onrechtmatige daad die met opzet wordt begaan en een die per ongeluk geschiedt. Moeten we onze stelling als een ingeving van boven beschouwen, die geen enkel bewijs behoeft, of moeten we de juistheid ervan op de een of andere manier [c] aantonen? Dit laatste, natuurlijk. We moeten aantonen dat er wel degelijk een onderscheid bestaat. De vraag is alleen waaruit dat onderscheid bestaat, en als we dat weten, maken we voor beide soorten misdrijven wetten die men kan naleven en waarvan men de waarde kan beoordelen.
Kleinias: Dat vind ik ook, vreemdeling. Of we nemen onze stelling terug dat onrecht nooit uit eigen vrije wil [d] wordt begaan, of we onderzoeken welk onderscheid er nu precies gemaakt moet worden.
Athener: De stelling terugnemen gaat niet, want ik houd haar voor waar. Het zou dus niet correct zijn haar terug te nemen. Als het onderscheid niet ligt in misdaden die wel en misdaden die niet uit eigen vrije wil worden begaan,

moeten we een ander onderscheid zien te maken.
Kleinias: Inderdaad, vreemdeling, we hebben geen keus.
[e] *Athener:* Goed. De burgers benadelen elkaar vaak als ze met elkaar samenwerken of in elkaars gezelschap zijn. De ene keer doen ze dat met opzet, de andere keer niet.
Kleinias: Dat is zo.
Athener: Laten we niet denken dat het toebrengen van schade per definitie een onrechtvaardige handeling is, anders zou men wel degelijk opzettelijk zowel als onopzettelijk onrecht kunnen begaan. Het is wel zo dat er minstens [862a] even vaak onopzettelijk als opzettelijk schade wordt toegebracht. Let goed op, misschien snijdt het hout wat ik zeg. Ik beweer niet, Kleinias en Megillos, dat iemand die per ongeluk een ander schade berokkent, per ongeluk een onrechtmatige daad begaat. Anders zouden er wetten nodig zijn voor onrecht dat per ongeluk is begaan. Ik beweer dat iemand die per ongeluk een ander schade berokkent, geen onrechtmatige daad begaat, hoe groot de schade ook is. Het komt vaak voor dat iemand een ander op onrechtmatige wijze bevoordeelt en dat is volgens mij een voorbeeld van onrechtvaardigheid. Als iemand iets [b] aan een ander geeft of hem iets ontneemt, beste vrienden, is dat niet zonder meer een rechtvaardige of onrechtvaardige daad. De vraag is of iemand een ander bevoordeelt of benadeelt vanuit een rechtvaardige levenshouding en of hij een rechtvaardig karakter heeft. Daar moet de wetgever op letten en hij moet onderscheid maken tussen onrecht en schade. Schade moet zoveel mogelijk volgens wettelijke voorschriften worden vergoed. De wet moet herstellen wat beschadigd is, oprichten wat gevallen is en gezond maken wat ziek of afgestorven is. Als de schade is [c] vergoed, moet de wet ervoor zorgen dat de dader en de benadeelde hun geschil omzetten in vriendschap.
Kleinias: Uitstekend.

Athener: Als iemand een ander schade berokkent of hem bevoordeelt door zijn toevlucht te nemen tot onrechtvaardige handelingen, moet hij worden genezen, want zo iemand is innerlijk ziek. We moeten hierbij denken aan ...
Kleinias: Ja?
[d] *Athener:* Als iemand een onrechtvaardige handeling begaat, moet de wet er, ongeacht de gevolgen van die daad, voor zorgen dat hij het nooit meer doet of het in ieder geval veel minder vaak doet. Bovendien moet de aangerichte schade worden vergoed. Met woord en daad, genoegen en pijn, eer en schande, boete en beloning, en wat al niet meer, moet een goede wet ervoor zorgen dat men de [e] rechtvaardige mens hoogacht en in ieder geval niet op hem neerziet. Maar als iemand nu onverbeterlijk is, hoe moet de wet dan luiden en welke straf moet er dan worden uitgedeeld? De wetgever zal inzien dat het voor deze mensen beter is het leven te laten. De anderen wordt zo in twee opzichten een dienst bewezen: het begaan van [863a] onrecht wordt ontmoedigd en de gemeenschap wordt van slechte mensen verlost. Daarom moet de wetgever onverbeterlijke misdadigers, en alléén hen, met de dood straffen.
Kleinias: Wat ge zegt, lijkt me zeer op zijn plaats, maar toch zou ik graag nog wat nadere uitleg krijgen over het onderscheid tussen onrecht en schade, en wat dit onderscheid te maken heeft met het onderscheid tussen opzettelijke en onopzettelijke vergrijpen.
Athener: Ik zal mijn best doen mij nader te verklaren. Ge [b] hebt natuurlijk wel eens gehoord van woedeuitbarstingen. Afgezien van de vraag of woede deel uitmaakt van onszelf of alleen maar van voorbijgaande aard is, staat het vast dat zij aanleiding is voor ruzie en strijd, en dat de redeloze kracht ervan veel schade aanricht.

Kleinias: Zeker.
Athener: Genot en woede zijn twee verschillende dingen, want genot ontleent zijn kracht aan iets heel anders dan woede, namelijk aan verleiding en misleiding.
Kleinias: Inderdaad.
[c] *Athener:* Een derde oorzaak van vergissingen is ongetwijfeld onwetendheid. De wetgever doet er goed aan twee soorten onwetendheid te onderscheiden: onwetendheid met één en onwetendheid met twee oorzaken. Onwetendheid die alleen bestaat uit het ontbreken van kennis, brengt onbetekenende vergissingen met zich mee. Maar soms behelst de onwetendheid niet alleen dat men iets niet weet, maar ook dat men denkt dat men het wel weet. Men denkt dan de wijsheid in pacht te hebben. Als dit iemand overkomt die sterk en energiek is, ontstaan er [d] ernstige en grove vergissingen, maar als de onwetende zwak is, zullen de vergissingen weinig te betekenen hebben. De wetgever zal ze dan ook als vergissingen van feilbare mensen beschouwen en de grootst mogelijke mildheid en vergevingsgezindheid aan den dag leggen.
Kleinias: Dat lijkt me logisch.
Athener: De ene mens is de slaaf van zijn genotzucht en zijn drift, en de ander niet. Daar zijn we het allemaal over eens, en dat is ook zo.
Kleinias: Dat klopt.
Athener: Maar we hebben nog nooit een uitdrukking gehoord als: 'hij is de slaaf van zijn onwetendheid' of 'hij is niet de slaaf van zijn onwetendheid'.
[e] *Kleinias:* Nee, dat is waar.
Athener: De invloed van genotzucht en van drift maakt dat we vaak iets moeten doen dat indruist tegen wat we eigenlijk willen.
Kleinias: Dat komt vaak voor.
Athener: Nu zal ik u duidelijk en zonder omwegen vertel-

len wat ik onder rechtvaardigheid en wat ik onder onrechtvaardigheid versta. Als de mens wordt beheerst door drift of angst, door genot of afkeer, door afgunst of wensen, doet hij onrecht, of een ander er nu schade van [864a] ondervindt of niet. Als de gemeenschap of de individuele burger daarentegen datgene volgt waarvan hij denkt dat het het beste is, en als het goede de eerste plaats inneemt bij het individu en hem bindt aan orde en maat, dan handelt zo iemand rechtvaardig, ook als hij zich vergist. Wie dit als richtlijn neemt, zal de beste levenswijze hebben. Ik heb er geen bezwaar tegen als de mens de schade die zo iemand aanricht, onvrijwillige onrechtvaardigheid noemt, [b] want het gaat mij niet om woorden. Wel moet het duidelijk zijn dat er drie soorten vergissingen zijn. Daar moeten we nog even bij stilstaan. De eerste soort bestaat uit lijden in de vorm van drift of angst.
Kleinias: Dat klopt.
Athener: De tweede soort bestaat uit genot en wensen, en dan is er nog een derde soort vergissingen, die bestaat uit verwachtingen en meningen over het nastreven van het hoogste goed. Deze laatste soort vergissingen bestaat op haar beurt uit weer drie soorten, waardoor we in totaal vijf soorten vergissingen krijgen. Zover zijn we nu. Deze [c] vijf soorten vragen om verschillende wetten en deze wetten zijn weer onder te verdelen in twee categorieën.
Kleinias: Welke?
Athener: Wetten voor openlijke misdrijven, waarbij geweld wordt gebruikt, en wetten voor heimelijke misdrijven, waarbij bedrog in het spel is. Ook zijn er nog misdrijven waarbij zowel geweld als bedrog wordt toegepast. Tegen die misdrijven moet de wetgever het strengst optreden, als hij zijn taak goed wil volbrengen.
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Op welk punt waren we ook al weer aangeland,

voordat we hierover begonnen? We waren bezig wetten op te stellen. We hebben het gehad over degenen die de [d] goden bestelen, over de landverraders en over degenen die de wet overtreden met de bedoeling het staatsbestel omver te werpen. Men pleegt zulke misdrijven, als men aan een geestesziekte lijdt, als de geest is aangetast door een ziekte van het lichaam, als men seniel wordt of als men onvolwassen is. In al die gevallen is men niet goed wijs. Als zo'n verzachtende omstandigheid de gekozen rechters ter ore komt, omdat de dader zelf of iemand die hem verdedigt hen erop wijst, en de rechters zijn van oor- [e] deel dat de dader inderdaad niet toerekeningsvatbaar was, dan moet deze weliswaar de schade volledig vergoeden, maar verder wordt hij van iedere straf gevrijwaard, tenzij hij iemand heeft vermoord zonder dat hij daarvoor boete heeft gedaan. In dit laatste geval moet hij voor een jaar uit het land worden verbannen, en mocht hij te vroeg naar [865a] de stad terugkeren of waar dan ook de landsgrens overschrijden, dan moeten de wachters van de wet hem voor twee jaar in de gevangenis opsluiten.

Nu we toch bezig zijn, gaan we meteen door met de wetten voor moord in het algemeen. De eerste mogelijkheid is een gebeurtenis waarbij geen opzet is tot moord. Dat gebeurt bijvoorbeeld als men een vriend doodt in wedstrijden of openbare toernooien. Voor de wet maakt het niet uit of de dood onmiddellijk intreedt of pas na verloop van enige tijd. Het kan ook gebeuren op het slagveld [b] of bij een militaire oefening, waarbij het een gewone oefening kan betreffen met de wapenrusting aan, of het speerwerpen dat zonder wapenrusting wordt beoefend. Het is voldoende dat de dader boete doet op de manier die door het orakel van Delphi wordt voorgeschreven. Als een zieke sterft zonder dat de arts die hem behandelt dat heeft gewild, gaat de arts vrijuit.

Als men iemand eigenhandig doodt zonder dat er sprake is van opzet, maakt het niet uit of dat is gebeurd met behulp van gereedschappen, wapens, drank of voedsel. Ook maakt het niet uit of de dood is veroorzaakt door vuur, [c] koude of verstikking, en of iemand anders is betrokken bij de dood van het slachtoffer. Al deze gevallen worden gerekend tot eigenhandig doden en er is maar één wettelijke regel voor.
Wie een slaaf doodt, moet ervan uitgaan dat het zijn eigen slaaf was die hij doodde, dus hij moet de ware eigenaar de koopprijs van de slaaf betalen. Doet hij dit niet, dan moet hij tweemaal de waarde van de slaaf vergoeden, waarbij de rechters bepalen hoe hoog die waarde is. [d] In zulke gevallen moet de dader meer en uitgebreider boete doen dan iemand die een ander per ongeluk tijdens een wedstrijd heeft gedood. Het orakel wijst de priesters aan die deze boetedoening leiden. Wie zijn eigen slaaf doodt, gaat vrijuit na boete te hebben gedaan op de manier die bij de wet is vastgesteld.
Wie per ongeluk een vrij man doodt, moet op dezelfde manier boete doen als degene die een slaaf doodt. Verder moet hij goed acht slaan op een oude overlevering: wie een onnatuurlijke dood sterft en heeft geleefd met de in- [e] stelling van een vrij mens, is kort na zijn dood nog vertoornd op de dader, en is tevens vervuld van angst en afschuw voor het gewelddadige einde. Als hij nu de moordenaar ziet rondlopen in de landstreek waar hij woonde, zal hij schrikken en zo overstuur raken, dat hij op zijn beurt de dader overstuur maakt voorzover hij daartoe bij machte is. De dader weet maar al te goed wat hij gedaan heeft, dus hij is gemakkelijk te beïnvloeden en uit zijn handen komt weinig goeds meer. Daarom moet de dader de wijk nemen voor zijn slachtoffer en een jaar lang weg blijven uit diens bezittingen binnen de landsgrenzen.

[866a] Als het slachtoffer een vreemdeling is, moet de dader gedurende deze periode uit het eigen land en ons land wegblijven. De naaste verwant van het slachtoffer moet op de naleving van deze wet toezien, en als de dader gehoorzaam is, moet de familie hem vergeven en in vrede met hem verder leven. Dan is het goed. Maar als de dader niet gehoorzaamt en al voordat hij boete heeft gedaan de altaren durft te naderen en offers durft te brengen of zich na [b] de boetedoening niet houdt aan de gestelde termijn van zijn ballingschap, dan moet de naaste verwant van het slachtoffer hem vervolgen. Als de dader schuldig wordt bevonden, worden alle straffen verdubbeld. Als de naaste verwant geen aanklacht indient, wordt deze schuldig in de ogen van het slachtoffer, dat vergelding zoekt voor wat hem is aangedaan, en ieder die dat wil, mag deze verwant aanklagen. De wet schrijft voor dat hij vijf jaar moet worden verbannen.

Als een vreemdeling per ongeluk een andere vreemdeling doodt die in ons land woont, kan ieder die dat wil hem aanklagen, en wetten die we zojuist noemden, blijven van [c] toepassing. Als de dader ook in ons land woont, wordt hij voor een jaar verbannen. Als de dader een vreemdeling is die niet in ons land woont, maakt het voor de strafmaat niet uit of de vreemdeling die hij doodt, wel of niet in ons land woont, en ook als hij een staatsburger doodt, verandert de strafmaat niet. Zo iemand moet niet alleen boete doen, maar ook voor altijd het land waar deze wetten gelden, verlaten. Als hij wederrechtelijk de landsgrens overschrijdt, moeten de wachters van de wet hem straffen met [d] de dood en zijn bezit doen toekomen aan de naaste verwant van het slachtoffer. Als hij per ongeluk in het land komt, doordat hij aanspoelt aan de kust, moet hij zijn tent opslaan in het zeewater, en zo met natte voeten het volgende schip afwachten. Als men hem dwingt landin-

waarts te gaan, moet de eerste gezagsdrager die met hem te maken krijgt, hem vrijuit laten gaan en hem het land uitzetten zonder hem een haar te krenken.
Als men een vrij man eigenhandig doodt, en dit gebeurt [e] uit drift, dan zijn er twee mogelijkheden. Een woedeaanval kan maken dat men onverhoeds en zonder voorbedachten rade iemand aanvalt en doodslaat of op een andere manier om het leven brengt. Na zo'n onbezonnen daad volgt ogenblikkelijk berouw over wat er is gebeurd. Maar ook is er de woede van iemand die door woorden of beledigende handelingen wordt gekwetst en die op wraak gaat zinnen. Als het hem lukt degene die hem heeft beledigd te doden, is er sprake van voorbedachten rade en er treedt achteraf geen berouw op.
Er zijn dus twee soorten moord. Beide worden veroor- [867a] zaakt door woede, en men kan gerust zeggen dat ze het midden houden tussen misdaden die met opzet en misdaden die per ongeluk worden begaan. Toch lijkt de ene soort veel op opzet en de andere veel op een ongeluk. Wie zijn woede inhoudt en niet onmiddellijk maar later en met voorbedachten rade wraak neemt, begaat een misdaad die veel weg heeft van een opzettelijk misdrijf. Wie [b] zijn woede niet koestert maar onmiddellijk uit, begaat een misdrijf dat op een ongeluk lijkt maar het toch niet helemaal is. Het is dus lastig voor de wetgever om vast te stellen of een misdrijf dat uit woede wordt begaan, met opzet of per ongeluk geschiedt. Hij moet zo'n daad maar zien als een misdrijf dat schijnbaar met opzet of schijnbaar per ongeluk wordt gepleegd, en het criterium moet zijn of een misdrijf al of niet met voorbedachten rade wordt gepleegd. Wie met voorbedachten rade zijn woede koelt, moet zwaarder worden gestraft dan iemand die plotseling en zonder het ooit van plan te zijn geweest een [c] moord begaat. Hoe zwaarder het misdrijf, hoe zwaarder

de straf moet zijn. Aan dat principe moeten we ons houden.
Kleinias: Zeker.
Athener: Laten we de wetten in het kort opsommen. Als iemand eigenhandig een vrij man doodt en hij doet dat in een vlaag van woede, dan moet hij dezelfde straffen ondergaan als degene die niet uit woede doodt, en boven- [d] dien kost het hem twee jaar ballingschap als straf voor zijn opvliegendheid. Wie zijn woede koelt in een moord met voorbedachten rade, ondergaat hetzelfde lot, alleen moet hij drie jaar in ballingschap doorbrengen in plaats van twee, omdat wrok erger is dan opvliegendheid.
Er is ook een regeling voor de terugkeer van deze ballingen. Het is alleen moeilijk om hiervoor gedetailleerde voorschriften te maken. Iemand die naar de maatstaven van de wet een zware misdadiger is, hoeft dat in werkelijkheid niet te zijn, en het omgekeerde is ook mogelijk. De licht gestrafte heeft misschien een brutere moord ge- [e] pleegd dan de zwaar gestrafte. Toch is wat we hebben gezegd, geldig als algemene regel. De wetgevers moeten zelf de specifieke gevallen maar beoordelen. Ze moeten na het verstrijken van de tijd van ballingschap twaalf rechters uit hun midden naar de grens sturen. Inmiddels is de handel en wandel van de balling aan een nader onderzoek onderworpen, zodat de rechters kunnen beoordelen of de misdadiger vergiffenis kan krijgen en terug mag komen. [868a] Hun uitspraak is voor de veroordeelde bindend. Als hij terugkeert en dezelfde misdaad nog eens begaat, moet hij voor altijd worden verbannen, en als hij daarna toch terugkomt, moet hij hetzelfde lot ondergaan als de vreemdeling van zojuist.
Wie een eigen slaaf doodt, moet boete doen, en wie andermans slaaf uit woede doodt, moet de eigenaar het dubbele van de geleden schade vergoeden. Een moorde-

naar die in weerwil van de wet het marktplein, een wedstrijd of een andere gewijde plaats bezoekt voordat [b] hij boete heeft gedaan, mag door iedereen worden aangeklaagd, en ook een familielid van de vermoorde die dit door de vingers ziet, mag door iedereen in staat van beschuldiging worden gesteld. De strafmaat is het dubbele van die voor de moord zelf, en dit geldt zowel bij boetes als bij andere straffen. De aanklager mag de opbrengst houden.
Als een slaaf uit woede zijn meester doodt, mogen diens [c] familieleden zonder bezwaar met hem doen wat ze willen, als ze hem maar niet in leven laten. Als een slaaf een vrij man doodt die niet zijn meester is, moet de eigenaar hem overdragen aan diens nabestaanden en die zijn verplicht de dader ter dood te brengen, waarbij ze zelf mogen bepalen op welke manier ze dat doen.
Als het zeldzame feit zich voordoet dat een vader of moeder een van hun kinderen doodslaat of op een andere manier om het leven brengt, moeten ze op dezelfde manier [d] boete doen als andere moordenaars en drie jaar lang in ballingschap gaan. Nadat de dader is teruggekeerd, moet het echtpaar scheiden. Nooit mag het echtpaar meer kinderen krijgen en nooit mag de dader in een huis wonen met degenen die hij heeft beroofd van kind, broer of zuster. Ook mogen ze niet samen de goden vereren. Wie deze wet niet respecteert en haar overtreedt, mag door iedereen van godslastering worden beschuldigd. Als een man zijn vrouw of een vrouw haar man doodt, geschiedt [e] de boetedoening op de gewone manier, en de ballingschap duurt drie jaar. Als de dader terugkeert, mag hij nooit meer samen met zijn kinderen de goden vereren of aan een tafel zitten. Als de ouder of een kind deze wet overtreedt, mag iedereen hem van godslastering beschuldigen. Als iemand zijn of haar broer of zuster doodt, gel-

den voor boetedoening en ballingschap dezelfde wetten als hierboven. De dader heeft broers van broers en ouders van kinderen beroofd en mag dus nooit meer met hen het huis delen of de goden vereren. Wie deze wet overtreedt, [869a] staat natuurlijk ook weer bloot aan de beschuldiging van godslastering.
Het volgende geval is dat iemand zo onbeheerst is dat hij in blinde woede een van zijn ouders ombrengt. Als het slachtoffer de dader nog vergiffenis schenkt voordat de dood intreedt, moet de dader boete doen en op dezelfde [b] manier worden behandeld als iemand die per ongeluk een andere burger doodt. Als dat niet het geval is, zijn er meerdere wetten op de dader van toepassing. Hij verdient de strengst mogelijke straf voor zijn misdaad en ook moet hij worden gestraft voor heiligschennis en tempelroof, want hij heeft een van zijn ouders van het leven beroofd. Als een mens meerdere malen zou kunnen sterven, zou dat zeker de gerechte straf zijn voor iemand die uit woede zijn vader of zijn moeder vermoordt. Zelfs als het kind zijn eigen leven wil redden, ja zelfs als de ouders op het punt staan het kind om te brengen, heeft het kind nog [c] niet het recht zijn vader of moeder te doden, want die hebben het kind ter wereld gebracht. Men moet alles verdragen en niets terugdoen. Dus wat voor straf staat hierop? Wie uit woede zijn vader of moeder vermoordt, krijgt de doodstraf.
Wie zijn broer doodt als gevolg van een burgeroorlog of in een dergelijke situatie, gaat vrijuit, net alsof hij een tegenstander op het slagveld heeft gedood, mits er sprake [d] is van zelfverdediging. Dat geldt ook als het slachtoffer een medeburger is of als een vreemdeling uit zelfverdediging een andere vreemdeling doodt. Als een burger een vreemdeling of een vreemdeling een burger doodt uit zelfverdediging, is er evenmin sprake van schuld, en ook

niet als een slaaf een andere slaaf doodt. Als een slaaf een vrij man doodt uit zelfverdediging, geldt dezelfde wet als wanneer een kind zijn vader doodt.
Wat is gezegd over vergiffenis door de vader voordat deze sterft, is algemeen geldig: als het slachtoffer uit eigen vrije wil de dader vergeeft, doet deze boete alsof de misdaad een ongeluk was, en hij gaat een jaar in ballingschap.
[e] Tot zover de wetten inzake moorden waarbij geweld wordt gebruikt, terwijl de oorzaak gelegen is in een ongelukkig toeval of in de opvliegendheid van de dader. Nu komt moord met voorbedachten rade aan de orde, waarbij oneerlijke motieven in het spel zijn, omdat de dader wordt gedreven door genotzucht, begeerten of afgunst.
Kleinias: Dat is goed.
Athener: Laten we weer beginnen met een opsomming [870a] van de mogelijkheden. De belangrijkste oorzaak is gelegen in begeerte die optreedt wanneer de mens wild wordt van verlangen. Het belangrijkste voorbeeld is de wens die het meest voorkomt bij de mensen en die de meeste macht over hen heeft: de wens om rijk te worden. Talloze begeerten zijn het gevolg van deze ongebreidelde en grenzeloze bezitsdrang en ze ontlenen hun macht aan een slecht karakter en een gebrekkige opvoeding. De mis- [b] plaatste lof voor rijkdom, die gemeenplaats is bij Grieken en niet-Grieken, is de oorzaak dat de mensen niet goed worden opgevoed. Men beschouwt rijkdom als het hoogste goed, terwijl het pas op de derde plaats komt, en zo richt men zichzelf en het nageslacht te gronde. Het is zeer de moeite waard om de waarheid omtrent rijkdom in alle steden te verkondigen: rijkdom staat in dienst van het lichaam en het lichaam staat in dienst van de mens zelf. Rijkdom heeft betrekking op goederen en is zelf het derde goed, na gezondheid van lichaam en gezondheid van geest. Hiervan kunnen we leren dat men niet naar rijk-

dom hoeft te streven om gelukkig te worden. Maar wel moet een rijk mens rechtvaardig zijn en over zelfbe- [c] heersing beschikken. Als men dit ter harte zou nemen, zouden er geen mensen hoeven te sterven bij wijze van boetedoening voor moord. Maar zoals we aan het begin van dit betoog al zeiden, deze zucht naar rijkdom is de belangrijkste oorzaak voor opzettelijke moord. De tweede oorzaak is eerzucht, want die maakt dat de ene mens afgunstig wordt op de ander, wat een gevaar is voor hemzelf en voor de besten onder zijn medeburgers. De derde oorzaak is gelegen in angst. Deze wordt veroorzaakt door laf- [d] heid en oneerlijkheid. Wie wil dat niemand iets afweet van zijn daden of zijn verleden, ruimt mensen die te veel weten uit de weg, als hij geen andere oplossing weet. Ook nu zal de wetgever zijn wetten voorzien van een inleiding. Bovendien is er nog een verhaal over moordenaars, dat bij vele mensen bekend is van de initiatieriten. Zij ondergaan niet alleen hun straf in de onderwereld, maar keren ook weer terug om hun eigenlijke straf te ondergaan. Hun [e] overkomt namelijk hetzelfde als hun slachtoffers: ook zij sterven een onnatuurlijke dood. Wie hiernaar luistert en terugschrikt voor de vergelding die deze inleiding op de wet in het vooruitzicht stelt, heeft geen wet nodig, maar [871a] voor de ongehoorzamen moeten we ook een wet op schrift stellen. Wie met voorbedachten rade en met oneerlijke bedoelingen iemand van zijn eigen stam ombrengt, verliest zijn rechten. Hij mag geen tempel, geen marktplaats, geen haven en geen enkele andere plaats waar mensen samenkomen, bezoedelen met zijn aanwezigheid. Het maakt niet uit of hem wel of niet is gezegd dat hij niet op zulke plaatsen mag komen, want de wet verbiedt het en zal het blijven verbieden, om de gemeenschap te beschermen. Een verwant van de eerste of tweede graad van vaders- of moederskant, die verzuimt de dader

[b] aan te klagen en hem niet waarschuwt dat hij geen plaatsen mag bezoeken waar mensen samenkomen, belaadt zich met zonde en haalt zich de woede van de goden op de hals. Want wie de wet tegen zich heeft, heeft de goden tegen zich. Bovendien mag ieder die dat wil zo'n nalatig familielid in naam van de dode bestraffen. Wie dat wil [c] doen, moet de bijbehorende plengoffers brengen en alle andere geboden van God in acht nemen. Als hij dit heeft gedaan en het betreffende wetsartikel heeft voorgelezen, moet hij ervoor zorgen dat het familielid de straf krijgt die deze volgens de wet verdient. Dit moet gepaard gaan met gebeden en offers aan de goden die ervoor moeten zorgen dat er geen moorden worden gepleegd. Het lijkt me niet moeilijk voor de wetgever dit uit te leggen. Welke goden hiervoor in aanmerking komen en hoe de aanklacht ingediend moet worden om zoveel mogelijk recht te doen aan het goddelijke, moeten de wetgevers vast- [d] stellen, samen met de priesters, de zieners en de godheid zelf.
Als de aanklacht op de vastgestelde wijze is ingediend, is dezelfde rechtbank bevoegd die ook over tempelrovers rechtspreekt. De schuldige krijgt de doodstraf en mag niet in het vaderland van het slachtoffer worden begraven, omdat hij niet alleen de wetten van de goden maar ook die van de mensen met voeten heeft getreden. Als de dader vlucht en weigert op het proces te verschijnen, wordt hij voor de rest van zijn leven verbannen. Als hij toch het vaderland van het slachtoffer betreedt, mag hij door een familielid van het slachtoffer of door iedere [e] andere burger ongestraft worden gedood, en anders moet hij gevangen worden genomen om alsnog in opdracht van zijn rechters ter dood te worden gebracht. De aanklager moet altijd onmiddellijk een borg eisen van de beklaagde. Deze moet drie waardevolle zaken als onderpand

geven, en de rechters beoordelen wat als onderpand kan dienen. Dit dient als garantie dat de beklaagde verschijnt op zijn proces. Als de beklaagde niet bereid is een [872a] onderpand te geven, moet het gezag hem in de boeien slaan en gevangen zetten, om er zeker van te zijn dat hij bij het proces verschijnt.

Wie niet zelf iemand vermoordt, maar alleen de moord beraamt en als zodanig schuldig is, mag niet in de stad wonen, want hij draagt verantwoordelijkheid voor de moord. Alle maatregelen die voor een moordenaar gelden, gelden ook voor hem, behalve voor wat betreft de verplichting tot het geven van onderpand. Verder mag de veroordeelde wel in eigen land worden begraven. Dit zijn de enige uitzonderingen op de regel dat hij dezelfde behandeling moet ondergaan als de moordenaar.

Dezelfde wetten gelden als het gaat om een rechtszaak [b] tussen buitenlanders onderling, tussen medeburgers en buitenlanders of tussen slaven onderling. Ook hier krijgt het brein achter de moord dezelfde straf als de moordenaar, alleen hoeft hij geen onderpand te geven. Dat onderpand moet worden geëist door de aanklager bij de indiening van de aanklacht. Als een slaaf welbewust een vrij man doodt of een ander aanzet hem te doden, en hij wordt schuldig bevonden, dan moet de beul hem naar [c] een plaats brengen vanwaar hij het graf van de vermoorde kan zien. Daar krijgt de veroordeelde zoveel zweepslagen als de aanklager goeddunkt. Als hij dat overleeft, moet hij ter dood worden gebracht. Als iemand een slaaf doodt die niets heeft misdaan, bijvoorbeeld omdat die slaaf getuige is geweest van een daad die het daglicht niet kan velen, moet de dader worden gestraft alsof hij een medeburger heeft vermoord.

Dan komen we nu tot gevallen die zo erg zijn dat we er het liefst helemaal niet over zouden willen spreken. Maar

ook voor deze gevallen zijn wetten nodig. Ik denk aan [d] moord of het beramen van een moord op een familielid, voorzover deze misdrijven welbewust worden gepleegd door mensen die voor geen wandaad terugdeinzen. In een ontregelde maatschappij waarin de opvoeding niet deugt, zijn dergelijke wandaden aan de orde van de dag. Maar ook in een land waar je ze niet zo gauw zou verwachten, kunnen deze misdaden voorkomen. Als inleiding kunnen we het verhaal vertellen dat we zoëven al hebben verteld. Dat brengt de toehoorders er hopelijk toe zich verre te houden van zulke tegennatuurlijke moorden. Het verhaal of de theorie - het maakt niet uit hoe je het noemt - [e] stamt uit de aloude godsdienstige traditie en zegt dat het Recht optreedt als wrekende macht als er bloed van de eigen familie wordt vergoten. Wie daaraan schuldig is, moet hetzelfde lot ondergaan dat hij zijn slachtoffer heeft laten ondergaan. Wie ooit zijn eigen vader heeft vermoord, zal eens hetzelfde noodlot ontmoeten en sterven door toedoen van zijn kinderen. Wie zijn moeder vermoordt, komt later zelf als vrouw ter wereld en zal dan door haar eigen kinderen worden vermoord. Want er [873a] is geen andere manier om te boeten voor het vergieten van het eigen bloed. De zonde kan alleen worden weggewassen door moord met moord en gelijk met gelijk te vergelden. Slechts tegen die prijs komt de wrok in de familie tot rust. Dit is de wraak der goden, en uit angst hiervoor zou men zich van zulke wandaden moeten onthouden. Als iemand toch in de ellendige omstandigheid geraakt dat hij uit vrije wil en met voorbedachten rade vader, moeder, broer, zuster of kind doodt, voorziet de wet van de sterfelijke wetgever ook in dit soort gevallen. [b] Ook zo iemand mag niet op plaatsen komen waar mensen elkaar ontmoeten en hij moet op dezelfde manier onderpand geven als de andere moordenaars. Wordt hij

schuldig bevonden, dan moeten de dienaren van het gerecht en de magistraten hem terechtstellen. Zijn lijk moet naakt op een kruispunt buiten de stad worden neergegooid, waarna alle leden van de regering bij wijze van boetedoening voor de gehele gemeenschap een steen moeten gooien naar het hoofd van de terechtgestelde. Daarna, zo schrijft de wet voor, moeten ze het lijk naar de grens brengen en het eroverheen gooien, zonder het te begraven.
[c] Maar welke straf krijgt degene die zijn beste vriend en het meest naaste familielid doodt? Ik doel op degene die zelfmoord pleegt en zo zijn levensduur wederrechtelijk bekort. Het is tot daar aan toe als iemand dat moet doen omdat hij daartoe is veroordeeld, of omdat hem iets vreselijks overkomt waaraan hij niet kan ontsnappen, of omdat zijn eer zo onherstelbaar is geschonden dat er niet mee te leven valt. Het gaat ons hier om iemand die het doet uit verveling of uit onmannelijke lafheid. Van alle [d] onderwerpen die wij nu niet behandelen, zoals de zuiveringsriten en de wijze van begraven, is God de hoogste autoriteit. De priesters en de vastgestelde regels moeten de familieleden uitsluitsel geven over wat deze moeten doen, en ze moeten zich aan de aanwijzingen houden. De zelfmoordenaars moeten op een afgelegen plaats liggen, zonder één enkel graf ernaast. De graven moeten op een naamloze plek komen aan een van de grenzen tussen de twaalf provincies, waar het land braak ligt, en aan de begrafenis mag geen ruchtbaarheid worden gegeven. De graven mogen niet worden versierd met grafstenen of met de naam van de gestorvene.
[e] Als een lastdier of een ander dier een mens doodt en dit gebeurt niet in een wedstrijd die van staatswege wordt georganiseerd, dan moeten de familieleden het dier van moord beschuldigen. Zij moeten de rechters kiezen uit de

landopzichters en ze mogen er zoveel kiezen als zij wenselijk achten. Als het dier schuldig wordt bevonden, wordt het ter dood gebracht en het lijk wordt over de landsgrens heen gegooid.
Als een dood ding een mens van het leven berooft en het betreft niet de bliksem of iets anders dat door een godheid wordt gezonden om de mens te treffen - zoals wanneer iets op iemand valt, of wanneer iemand ergens op [874a] valt en zo de dood vindt - moet de dichtstbij wonende buurman door een familielid worden aangewezen om recht te spreken. Zo doet het familielid zelf met de hele familie boete. Als het dode ding schuldig wordt bevonden, moet het net zo worden behandeld als het dier van zojuist.
Als bij iemand de dood wordt geconstateerd terwijl de moordenaar niet te vinden is en ook bij zorgvuldige naspeuringen onvindbaar blijft, moet de onbekende moor- [b] denaar bij proclamatie gewaarschuwd worden dat de wet op hem van toepassing is en dat hij de doodstraf heeft gekregen. Als iemand bij verstek wordt veroordeeld, moet de aanklager op het marktplein de moordenaar aanzeggen dat hij alle heiligdommen en het vaderland van zijn slachtoffer moet mijden. Want als hij zich daar vertoont en herkend wordt, zal hij ter dood worden gebracht en zijn lijk zal over de landsgrens geworpen worden, zonder dat er een begrafenis plaatsvindt.
Hiermee hebben we een afgerond gedeelte van de wet op moord behandeld, waarin we diverse gevallen hebben beschreven. Nu is de vraag nog onder welke omstandigheden de moordenaar vrijuit gaat. Wie 's nachts een dief [c] in zijn huis betrapt en hem doodt, gaat vrijuit. Wie zich verweert bij een beroving, gaat eveneens vrijuit. Wie een vrije vrouw of een kind verkracht, mag door het slachtoffer straffeloos worden gedood, en ook door haar vader,

broers en zonen. Als een man ziet dat zijn vrouw wordt verkracht en hij doodt de verkrachter, gaat hij volgens de wet vrijuit. Wie iemand doodt die het leven bedreigt van zijn vader - mits deze op dat moment niets misdadigs [d] doet - gaat geheel vrijuit, en dat geldt ook als zijn moeder, zijn kinderen, zijn broers of de moeder van zijn eigen kinderen worden bedreigd.

Tot nog toe hebben we het gehad over de opvoeding van levende wezens, die nodig is om het leven leefbaar te maken, en over de straf die volgt als men een ander met geweld van dit leven berooft. De voeding en de training van het lichaam hebben we ook al eerder besproken, en daarom is het logisch om verder te gaan met het toebrengen van letsel, waarbij we weer onderscheid maken tussen letsel dat per ongeluk en letsel dat met opzet wordt toegebracht. We moeten zo nauwkeurig mogelijk vaststellen wat voor gevallen we kunnen onderscheiden en waardoor [e] ze zich kenmerken. Dan kunnen we per geval een passende straf voorschrijven. Het lijkt me juist om onze wetgeving op deze wijze voort te zetten.

Het toebrengen van letsel en het veroorzaken van verminkingen zijn de op een na zwaarste vergrijpen, want moord is het zwaarste vergrijp. Dat begrijpt iedereen. Bij het toebrengen van letsel kunnen we hetzelfde onderscheid maken als bij moord. Er zijn ongelukken, misdrijven uit woede en angst, en misdrijven die met voorbedachten rade worden gepleegd. Bij wijze van inleiding op de [875a] wet zeggen wij dat mensen wetten moeten maken en zich daaraan moeten houden, omdat ze anders wilde beesten zijn. De oorzaak hiervan is dat de mens niet van nature in staat is te weten wat goed is voor de gemeenschap. En zelfs al zou dat wel zo zijn, dan nog zou hij dat goede niet altijd in praktijk kunnen of willen brengen. Om te beginnen is het moeilijk in te zien dat waar staatsmanschap

niet gericht is op het individuele belang maar op het belang van de gemeenschap. Want het gemeenschappelijke [b] belang schept een band tussen de mensen, en het individuele belang scheidt hen. Bovendien is zowel de gemeenschap als het individu erbij gebaat dat het belang van de gemeenschap voorrang heeft boven dat van het individu. Maar al zou iemand van dit principe het richtsnoer maken voor zijn staatsmanschap, dan nog zou hij hier niet bij kunnen blijven, als hij een alleenheerser zou worden die aan niemand verantwoording verschuldigd is. Iemand in die positie is niet standvastig genoeg om het gemeenschappelijke belang boven zijn eigen belang te stellen, [c] want zijn sterfelijke natuur drijft hem tot begeerten en egoïstische daden. Hij zal, tegen de rede in, het lijden ontvluchten en het geluk najagen, zonder zich af te vragen wat het rechtvaardigste en het beste is. Zo wordt deze mens verduisterd en hij overlaadt zichzelf en de gehele gemeenschap tenslotte met allerhande kwaad. Zou iemand zo'n zuivere natuur hebben dat hij zich wel aan de waarheid kan houden, dan zou dat een godsgeschenk zijn. Zo iemand heeft inderdaad geen leiders nodig, want geen [d] wet en geen staatsbestel gaat boven de kennis zelf. De rede zelf duldt geen overheersing en is slaaf van niemand, want ze heerst over alles. Dit alles geldt voor iemand die werkelijk van nature een vrij mens is. Maar zo iemand is niet te vinden, hooguit bestaat er een flauwe afspiegeling van. En dus moeten we onze toevlucht nemen tot het beste alternatief dat we hebben: de wet en de staatsinrichting. Veel kunnen we in regels vastleggen, maar niet alles. Waarom hebben we hier zo over uitgeweid? De vraag was hoe iemand moet worden bestraft of beboet, die een ander letsel of schade toebrengt. In dit geval zijn er een [e] aantal voor de hand liggende vragen. Wat voor letsel betreft het? Wie is het slachtoffer? Hoe is het letsel toege-

bracht en wanneer? Uit deze vragen is wel duidelijk dat er eindeloos veel verschillende facetten zijn, die niet allemaal door de rechtbank beoordeeld kunnen worden. Toch zijn er wel degelijk facetten die bij de rechtspraak in aanmerking moeten worden genomen. Eén ding moet de rechtbank altijd beoordelen: is de beschuldiging waar of [876a] niet? Ook komt de wetgever er niet onderuit om bij zware zowel als lichte vergrijpen vast te stellen welke straf de dader moet ondergaan of welke boete hij moet betalen.
Kleinias: Hoe moeten we nu verder gaan?
Athener: Sommige dingen moeten door de rechter en andere door de wetgever worden beslist.
Kleinias: En wie van beide doet wat?
Athener: Het is misschien het beste om één ding vooraf te [b] zeggen. Het is moeilijk rechtspreken in een gemeenschap waarin de rechtbank slaafs en monddood is en op steelse wijze achter gesloten deuren vonnis velt. Nog erger is het als deze stilzwijgende rechtspraak wordt vervangen door veel lawaai, waarbij men als in de schouwburg applaudisseert voor degene die aan het woord is, of hem uitjouwt. Als men er om de een of andere reden niet aan ontkomt aan zo'n rechtbank iets toe te vertrouwen, laat het [c] dan alleen de lichte vergrijpen betreffen. Dit betekent dat we de rest moeten overlaten aan de wetgever. Hopelijk lukt het de wetgever op die manier nog aan zo'n gemeenschap een wet voor te schrijven.
Anders is het, als de rechtspraak goed is geregeld, voorzover daarvan tenminste sprake kan zijn. Daarvoor is vereist dat de rechters goed zijn opgevoed en met zorg zijn uitgekozen. In dat geval is het het beste het oordeel over de meeste dingen aan de rechtbank over te laten. Het is dan aan de rechtbank om de straf die de schuldige moet krijgen of de boete die hij moet betalen vast te stellen. Er is [d] dus niets op tegen om de zwaarste en de meest voorko-

mende misdrijven niet in wetten vast te leggen, want in die gevallen kunnen zelfs minder goed opgevoede rechters de zwaarte van het vergrijp en de ernst van het lijden dat erdoor is veroorzaakt, beoordelen. En de mensen voor wie wij wetten vaststellen, zouden zelf allemaal rechters kunnen zijn die we de meeste gevallen zonder meer zouden kunnen toevertrouwen. Nu hebben we in onze bespre- [e] king van misdaden vaak genoeg onze toevlucht genomen tot algemene definities en classificaties van strafbare daden, om de rechters van voorbeelden te voorzien waarmee ze binnen de begrenzingen van de wet hun oordeel kunnen vellen. Als de gedragslijn die hiervoor juist was, nog steeds juist is, moeten we weer beginnen met het bespreken van de wetten.

Eerst komt de wet betreffende het toebrengen van letsel. Als iemand van zins is een vriend te vermoorden, terwijl hij niet in naam van de wet handelt, en hij brengt [877a] hem alleen maar letsel toe, dan heeft hij geen recht op enige consideratie. Hij verdient dezelfde straf als een moordenaar. Er was blijkbaar een beschermengel die hem voor het begaan van een moord behoedde en het slachtoffer heeft beschermd. Daardoor wordt hijzelf niet met een vloek belast en de ander wordt niet dodelijk verwond. Uit eerbied en dankbaarheid jegens die beschermengel, en om deze terwille te zijn, brengt men de dader niet ter [b] dood maar men wijst hem uit naar een buurland voor de rest van zijn leven, met behoud van al zijn bezittingen. Als het slachtoffer schade heeft geleden, moet deze ten volle worden vergoed. De rechtbank die de misdaad heeft bestraft, beoordeelt hoeveel schade er is geleden. Deze zaken vallen onder de bevoegdheid van dezelfde rechtbank die ook het vonnis zou hebben geveld indien het slachtoffer wel aan zijn verwondingen zou zijn overleden.

Als een kind zijn ouders, of een slaaf zijn meester met

[c] voorbedachten rade letsel toebrengt, staat op dat vergrijp de doodstraf. Als iemand zijn of haar broer of zuster letsel toebrengt en dit blijkt met voorbedachten rade te zijn geschied, dan is ook hier terechtstelling het gevolg. Als een vrouw haar echtgenoot of een man zijn echtgenote letsel toebrengt met de opzet de ander te doden, staat daarop ballingschap voor het leven. Als zo iemand minderjarige zoons of dochters heeft, moeten de bezittingen van de veroordeelde worden toevertrouwd aan voogden die de kinderen moeten opvoeden als waren zij wezen. Maar als de kinderen meerderjarig zijn, verwerven ze de bezittin- [d] gen van de balling. Wel moeten ze hem onderhouden.
Als dit rampzalige vonnis een kinderloze treft, moeten zijn verwanten tot en met de neven en nichten van vaders- en moederskant een erfgenaam benoemen voor dit 5040ste deel van het gemeenschapsbezit, en ze moeten dit doen in overleg met de wetbehoeders en de priesters. Het principe dat in theorie en in de praktijk opgeld moet doen, is dat de 5040 stukken familiebezit, al dan niet verbeurd verklaard, niet van de betreffende gezinnen of families zijn, maar in de eerste plaats van de gemeenschap. [e] De bezittingen die aan de staat zijn toevertrouwd, moeten zo integer en goed mogelijk beheerd worden. Stel nu dat iemand er door nalatigheid of tegenslag niet toe komt kinderen te verwekken die zijn bezit kunnen erven, omdat hij ongetrouwd is gebleven of een kinderloos huwelijk heeft gehad. Als zo iemand schuldig wordt bevonden aan opzettelijke moord, aan een ander vergrijp tegen de goden of tegen de gemeenschap waarop krachtens de wet eenduidig de doodstraf staat, of aan een vergrijp waarop levenslange ballingschap staat, dan moet het familiebezit eerst met wettelijk vastgestelde reinigingsriten gezuiverd worden. Dan komen de familieleden bijeen, dezelfden als [878a] in het vorige geval. Zij gaan samen met de wetbehoeders

na welke familie de beste reputatie heeft, omdat de leden een goed karakter hebben en met vele kinderen zijn gezegend. Een van de zonen uit die familie wordt geadopteerd door de familie van de veroordeelde als erfgenaam in de lijn van diens vader en voorvaderen, en ze geven hem een naam uit de eigen familie als zegen mee. Als verwekker van kinderen, behoeder van huis en haard en verzorger [b] van heilige riten is hem hopelijk een beter lot beschoren dan de oorspronkelijke huisvader. Zo wordt hij officieel tot hoofd van een gezin aangesteld, terwijl de misdadiger zonder naam, zonder kinderen en zonder bezit achterblijft. Zo vergaat het iemand die in deze ellendige situatie terechtkomt.

Eigenlijk is het niet waar dat de landsgrenzen precies op elkaar aansluiten, want vaak zit er nog een niemandsland tussen dat aan weerszijden door de beide grenzen wordt afgebakend. Zo ligt de misdaad uit woede precies tussen de opzettelijke misdaad en een ongeluk in. Nu komt dan de wet op het toebrengen van letsel uit woede. Wie schul- [c] dig wordt bevonden, vergoedt om te beginnen het dubbele van de geleden schade als het letsel kan genezen, en anders het viervoudige. Als het letsel geneeslijk is terwijl het slachtoffer verminkt blijft en wordt nagewezen, moet het drievoudige van de geleden schade worden vergoed. Wie bij het toebrengen van letsel niet alleen het slachtoffer maar ook de gemeenschap schade berokkent, omdat het slachtoffer niet meer voor zijn vaderland kan vechten tegen buitenlandse vijanden, dan moet de dader ook de staat volledig schadeloos stellen. Bovendien moet hij niet alleen zijn eigen dienstplicht maar ook die van zijn [d] slachtoffer vervullen en al diens taken in het leger overnemen. Anders mag iedereen hem aanklagen wegens desertie. De hoogte van de schadevergoeding kan het dubbele, het drievoudige of het viervoudige zijn van de werkelijke

schade. Dit is ter beoordeling van de rechters die het vonnis vellen.
Als iemand uit woede een familielid letsel toebrengt, moet de schuldvraag worden beantwoord door de familieleden en verwanten tot en met de neven en nichten [e] van vaderskant en moederskant. Daarna moeten ze de veroordeelde laten bestraffen door de natuurlijke ouders van het slachtoffer. Bij meningsverschil over de hoogte van de straf beslissen de verwanten van vaderskant, en als die er niet uitkomen, moeten de behoeders van de wet beslissen. In gevallen waarbij kinderen uit woede hun ouders letsel toebrengen, moet de rechtbank bestaan uit mannen van over de zestig die zelf kinderen hebben gehad. Hierbij telt adoptie niet mee. Als de verdachte schuldig wordt bevonden, moeten de rechters beoordelen of hij ter dood gebracht moet worden, of een nog zwaardere of juist een veel lichtere straf moet krijgen. Er mag [879a] geen familielid van de dader in de rechtbank zitting nemen, zelfs niet als hij de wettelijke minimum leeftijd heeft bereikt.
Als een slaaf een vrij man uit woede letsel toebrengt, moet de eigenaar de slaaf aan het slachtoffer overleveren, en die mag met hem doen wat hij wil. Doet de eigenaar dat niet, dan moet hij het slachtoffer volledig schadeloos stellen. Nu kan de eigenaar beweren dat het een complot betreft van de slaaf en zijn slachtoffer. In dat geval komt er een rechtszaak. Als de eigenaar die verliest, moet hij driemaal [b] de geleden schade vergoeden. Als hij wint, moet degene die met de slaaf heeft samengespannen beschouwd worden als een mensenrover.
Wie een ander per ongeluk letsel toebrengt, moet de geleden schade vergoeden, en niet meer dan dat, want geen wetgever heeft zeggenschap over het lot. Dit is ter beoordeling van de rechtbank die ook bevoegd is tot het ver-

oordelen van kinderen die hun ouders letsel hebben toegebracht. Ook bepaalt deze rechtbank de hoogte van de geleden schade.
We hebben het tot nog toe over geweldsmisdrijven gehad, en daaronder valt ook mishandeling. Een principe doet opgeld voor zowel mannen als vrouwen, zodra het over mishandeling gaat: de oudere staat in hoger aanzien [c] dan de jongere, niet alleen bij de goden, maar ook bij ieder mens die niet wil lijden maar gelukkig wil zijn. Dus als een jongere een oudere mishandelt, moet dat door de gemeenschap worden beschouwd als een laaghartige en goddeloze daad. Als een jongere wordt geslagen door een oudere, moet hij zich beheersen en zijn kalmte bewaren. Dat levert hem respect op als hij zelf een hoge leeftijd heeft bereikt. Dus de wet zegt: oudere mensen moet men respecteren in woord en daad. Een man of vrouw die minstens twintig jaar ouder is, moet worden geëerbiedigd als een vader of moeder. Want zo iemand had de vader of [d] moeder kunnen zijn van ieder lid van de jongere generatie, en dus moet men hem of haar ontzien omwille van de geboortegoden.
Ook mag men de hand niet slaan aan een vreemdeling, of hij nu al lang in het land verblijft of pas aangekomen is. Noch bij een aanval noch uit zelfverdediging mag men een vreemdeling klappen toedienen. Als een vreemdeling in een uitgelaten en overmoedige bui een staatsburger slaat, en deze vindt dat een terechtwijzing op haar plaats is, dan moet hij niet terugslaan maar de zaak voor- [e] leggen aan het stadsbestuur. Het stadsbestuur heeft de taak de vreemdeling elke lust te ontnemen om een staatsburger te slaan. Het neemt de vreemdeling in hechtenis en doet uitspraak, waarbij de god der vreemdelingen wordt geëerbiedigd. Als blijkt dat de vreemdeling de staatsburger ten onrechte een pak slaag heeft gegeven,

krijgt hij evenveel zweepslagen als hij klappen heeft uitgedeeld, zodat hij zich er wel voor wacht zich nog een keer zo vrijmoedig te gedragen. Als blijkt dat de vreemdeling onschuldig is, moet de aanklager worden terechtgewezen en berispt, waarna beiden kunnen gaan.
Wie door iemand van dezelfde leeftijd of een oudere zonder kinderen wordt geslagen, mag zich niet met wapens verweren, maar alleen met de handen die hij van moeder [880a] natuur heeft gekregen. Daarbij maakt het niet uit of het een gevecht tussen jongeren of tussen ouderen betreft, maar boven de veertig mag men niet vechten, ook niet uit zelfverdediging. Wie dat wel doet, staat te boek als een onopgevoed, slaafs en laaghartig mens. Zo iemand verdient het om met hoon te worden overladen.
Wie het oor leent aan deze opmerkingen, die als inleiding op de eigenlijke wet zijn bedoeld, zal zich beheersen, maar voor degene die hardleers is en zich niets van deze inleiding aantrekt, staat de wet wel degelijk klaar. Als [b] iemand een ander slaat die tenminste twintig jaar ouder is, moet een voorbijganger de vechtenden scheiden, mits deze ouder is dan beiden. Anders is hij een lafaard voor de wet. Als hij even oud is of jonger dan een van beiden, neemt hij het op voor degene die gelijk heeft alsof het zijn eigen broer, vader of grootvader betreft. Wie een oudere durft te slaan, moet, zoals gezegd, aangeklaagd worden [c] voor mishandeling, en als hij schuldig is, moet hij voor minstens een jaar de gevangenis in. Het staat de rechters vrij hem voor nog langere tijd gevangen te zetten, en hun uitspraak is bindend. Als een vreemdeling die al dan niet in het land woonachtig is, iemand slaat die minstens twintig jaar ouder is dan hijzelf, moeten de omstanders hulp bieden op de manier die hierboven is beschreven. Bovendien moet een vreemdeling die niet in het land woont en die schuldig is bevonden, voor twee jaar de ge-

vangenis in, terwijl een vreemdeling die wel in het land woont en de wet overtreedt, voor drie jaar in de gevange- [d] nis verdwijnt. Ook hier mag de rechtbank langere straftijden opleggen. Omstanders die niet hebben ingegrepen zoals door de wet is voorgeschreven, zijn strafbaar. De hoogste inkomensgroep betaalt een mina, de tweede inkomensgroep vijftig drachmen, de derde inkomensgroep dertig drachmen en de vierde twintig drachmen. In dit soort gevallen kunnen de rechters een generaal, een belastinginspecteur, een stamhoofd of een hoofd van een cavaleriedetachement zijn.
Nu zijn sommige wetten bestemd voor fatsoenlijke men- [e] sen die moeten leren hoe ze in harmonie met elkaar moeten leven, en andere voor mensen op wie de opvoeding geen uitwerking heeft gehad. Want een verhard hart kan niet zacht worden gemaakt en dan is elke wandaad mogelijk. Tot deze laatste soort wetten behoren ook de bepalingen die nu volgen. De wetgever moet dergelijke wetten wel vaststellen, al hoopt hij dat ze nooit hoeven te worden toegepast. Wie zijn vader, zijn moeder of een van hun ouders een haar krenkt en hen mishandelt, vreest noch de hemelse goden noch de wrekende goden in de onder- [881a] wereld. Hij denkt het in zijn onwetendheid beter te weten dan de traditie die bij de gehele mensheid bekend is. Hij minacht die en overtreedt de wet. Zo iemand verdient de zwaarste straf die er is. De doodstraf is niet de zwaarste straf. Het lijden in de onderwereld is erger dan de dood, maar het is nog niet het ergste, en hoe waarheidsgetrouw het ook is beschreven, het schrikt dit soort mensen niet af. Anders zou niemand ooit zijn moeder of [b] een andere voorouder durven slaan. Daarom mogen de straffen die zo iemand hier op aarde krijgt, zo mogelijk niet onderdoen voor het lijden in de onderwereld. Als

iemand zijn ouders of grootouders durft te slaan en toerekeningsvatbaar is, moeten de omstanders ingrijpen, en als een vreemdeling die in het land woont, dit doet, komt deze bij alle wedstrijden op de eerste rang te zitten. Wie [c] niet ingrijpt, wordt verbannen voor het leven. Een vreemdeling die niet in het land woont, wordt geprezen als hij ingrijpt en te schande gemaakt als hij dat niet doet. Een slaaf die ingrijpt, wordt vrij man, en doet hij dat niet, dan krijgt hij honderd zweepslagen. Als de gebeurtenis plaatsvindt op het marktplein, wordt hij bestraft door de marktopzichters, als het in het stadscentrum gebeurt, door het stadsbestuur, en als het op het platteland gebeurt, door de mensen die het daar voor het zeggen hebben. Een medeburger die er getuige van is, moet altijd ingrijpen, of hij nu een kind, een man of een vrouw is, en [d] de dader vervloeken. Wie dat niet doet, is krachtens de wet onderworpen aan de vloek van de Oppergod, die over de familieband en de band tussen ouder en kind waakt.
Wie schuldig wordt bevonden aan het mishandelen van zijn ouders, wordt voor het leven naar het platteland verbannen en hij mag geen enkel heiligdom meer bezoeken. Doet hij dat toch, dan moeten degenen die het buiten de stad voor het zeggen hebben, hem naar eigen goeddunken bestraffen met slaag of een andere straf. Bij herhaling volgt de doodstraf. Als een vrij man met zo iemand de maaltijd gebruikt, met hem drinkt of zich alleen al in zijn [e] gezelschap bevindt, ja zelfs als hij hem slechts groet, mag deze evenmin een heiligdom bezoeken en hij mag de marktplaats en de rest van de stad ook niet bezoeken, totdat hij boete heeft gedaan. Want volgens de wet is ook hij dan met een stuk van de schuld besmet. Als hij toch in strijd met de wet een heiligdom of de stad betreedt en deze daardoor bezoedelt, moet de gezagsdrager die dit op-

merkt, hem straffen, want doet deze dit niet, dan wordt dit hem zeer zwaar aangerekend wanneer zijn daden wor- [882a] den beoordeeld.
Als een slaaf een vrij man slaat, moeten de omstanders ingrijpen, of de vrije man nu een vreemdeling is of een medeburger. Anders betalen zij de reeds genoemde boete, waarvan de hoogte afhankelijk is van de inkomensgroep. Zij moeten degene die wordt geslagen, helpen de aanvaller in de boeien te slaan. Daarna wordt deze overgedragen aan zijn slachtoffer. Die neemt hem mee, bindt zijn voeten vast en geeft hem zoveel zweepslagen als hij maar [b] wil. Daarna geeft hij hem zonder schadevergoeding terug aan zijn meester. Dit laatste wordt bij de wet voorgeschreven, want de wet zegt: 'Een slaaf die een vrij man slaat zonder dat dit in naam van de wet gebeurt, moet door het slachtoffer geboeid worden teruggegeven, en de slaaf mag niet eerder van zijn boeien worden verlost dan wanneer [c] hij zijn slachtoffer ervan heeft overtuigd dat hij het verdient om zonder boeien verder te leven.' Deze wetten gelden ook als dader en slachtoffer beiden vrouwen zijn of als een van beiden een vrouw en de ander een man is.

BOEK X – INLEIDING

Het tiende boek is het logische vervolg op het negende boek en behandelt de rechtsgang in het geval van schade aan goederen. In het negende boek wordt de rechtsgang behandeld in geval van het toebrengen van persoonlijk letsel. Geen geweld is moeilijker te verdragen dan het geweld dat uit minachting voortkomt. Platoon onderkent natuurlijk dat er graduele verschillen zijn bij minachting en onrecht jegens mensen en dingen. Hij onderscheidt vijf gradaties. En wel: een misdrijf begaan in een openbaar of privé heiligdom als eerste twee, vervolgens het zondigen tegen ouderlijk gezag, dan het opkomen tegen het gezag van een magistraat en tenslotte het gebrek aan respect jegens burgers en vreemdelingen. De precieze aard en inhoud van al deze vergrijpen laat hij over aan het oordeel van de lagere wetgevers en de magistratuur. Vervolgens vestigt hij vooral de aandacht op godslasterlijke vergrijpen die begaan worden uit minachting voor de goden. Dat zijn de allerergste en in dit tiende boek gaat hij hierop in. Maar eerst onderscheidt hij nog een tussenvorm tussen heiligschennis en godslastering, dat wil zeggen de heiligschennis in de vorm van roof of ontvoering van mensen en dingen die aan de hogere machten zijn toegewijd. Eerst is er de godslastering zelf, dan die tussenvorm en tenslotte heiligschennis.
Heiligschennis kent vele vormen, zowel in gedachten, in woorden als in daden. Het zijn vergrijpen, nalatigheden en vormen van vrijpostigheid. Voor alle duidelijkheid zij nog gezegd dat dergelijke heiligschennis ook die omgangsvormen inhoudt, zowel met voedsel als met woorden, die vanwege hun verkeerde intentie alles ontheiligen en het heilige blokkeren. Die vormen zijn veelal erg besmettelijk, zodat anderen er heel gemakkelijk door wor-

den beïnvloed. Aan het einde van het negende boek spreekt Platoon hier al over dat het duidelijk is dat hij ook het dagdromen als een dagelijkse ontwijding beschouwt die ons afsnijdt van de omgang met wat zelf gewijd en geheiligd is. Kortom, het maakt ons profaan.
Onze eigen heelmeester, Jezus Christus, heeft zich om die reden allereerst ten doel gesteld onze kwijnende zielen zorgvuldig te zuiveren van alle ziektekiemen van minachting voor het goddelijke en daarom wijst hij allereerst op de oorzaak van deze zwakte. Zo komt het dat hij ons via het evangelie de volgende uitspraak meegeeft. Hij zegt dat alwie vanuit God gelooft en zich aan de regels houdt, als godvrezend beschouwd moet worden. Die mens zal zich niet langer met iets profaans bezighouden in woord of daad. Zo heeft hij een basis gelegd vanuit geloof en gehoorzaamheid aan de wet. Ik hoop maar dat de goden niet in opstand komen en de engelen evenmin. Want de goden waar Platoon over spreekt, vermogen niet hetzelfde als de engelen en de heiligen bij ons. Overigens zegt men dat waar over heilige en aloude wetten wordt gesproken die door de goden aan de mensen zijn gegeven, dit begrepen moet worden als van God en van de engelen afkomstig en ter ere van God. Ten aanzien van God en de goden zijn er drie grondregels. Ten eerste: dat de goden en God bestaan. Ten tweede: dat hun voorzienigheid er altijd is. Ten derde: dat zij steeds volstrekt rechtvaardig te werk gaan in het afwegen van gebeden en verdiensten. In het geloof dat in deze drie regels ligt opgesloten, is tevens alle toewijding en dienstbaarheid gegrondvest.
Wie bezondigt zich dus aan minachting voor de goden? In de eerste plaats natuurlijk de atheïst, dat wil zeggen degene die het bestaan van God en de goden ontkent. Vervolgens degene die het Godsbestaan wel erkent, maar niet de goddelijke voorzienigheid. En tenslotte degene die de

eerste twee aspecten wel erkent, maar die de goddelijke rechtvaardigheid miskent. Dat laatste komt erop neer dat men meent dat God en de goden naar het voorbeeld van de menselijke rechtspraak niet onkreukbaar zijn en gemakkelijk kunnen worden afgekocht met geld, zelfs als dat geld onrechtmatig verkregen is.
Platoon toont aan dat deze drie bronnen van godslastering maken dat we onszelf afsnijden van God en van de goden en tevens van het hele systeem dat de wereld bestuurt en tenslotte ook van de hemelse schare die niet in de wereld te vinden is omdat die God aanschouwt. Ook toont Platoon aan hoezeer de goddelijke voorzienigheid alles tot in het kleinste detail regelt en hoe de weegschaal terwille van een standvastige en juiste rechtvaardigheid niet de uiterlijke giften afweegt maar veeleer de innerlijke verdiensten van de mensen. Om kort te gaan, Platoon probeert iedereen van minachting voor het goddelijke af te houden door de basis van de wetgeving juist op de eerbied voor de goden te vestigen en spoort eenieder aan zich op die eerbied toe te leggen. Wettelijke sancties en straffen dienen daarbij als ondersteuning om godslasterlijke mensen af te schrikken en terug te brengen tot God. Voor het Godsbestaan voert hij twee argumenten aan. Allereerst dat het Godsbestaan te herleiden valt uit het universele scheppingsproces. Vervolgens dat het te herleiden valt uit het verschijnsel mens zelf. Wij weten dat de lijn van oorzaak en gevolg steeds tot een hogere oorzaak te herleiden valt en dat die lijn ononderbroken is. Wij weten ook dat de beste ordening voortkomt uit de hoogste oorzaak. En omdat zowel de structuur als de voortgang van het universum het meest geordend is en dat altijd met een wonderbaarlijke precisie zal blijven, kan het niet anders zijn dan dat de hele schepping vanuit de meest krachtige oorzaak voortkomt en erdoor in beweging

wordt gehouden. Bovendien geldt dat het universum een eenheid is en tevens dat eenheid niet uit verscheidenheid kan voortkomen, maar alleen uit eenheid zelf. Daaruit volgt dat de hoogste oorzaak zelf de eenheid moet zijn. Onmiddellijk na de hoogste oorzaak volgen meerdere, lagere oorzaken. Zo is de ordening van de schepping logisch opgebouwd. Daarbinnen bestaan vele verschillende hemellichamen, ieder met een eigen karakter en kwaliteit. Allemaal zijn ze even logisch en wetmatig gestructureerd. Zozeer zelfs dat al die schijnbaar verschillende werelden in een grote cirkelgang van de ene schepping omvat worden. Hetzelfde geldt voor de bestuurders van al die verschillende, kleinere werelden. Ook zij worden omvat door de ene leidsman van de allerwijdste schepping. Die leidsman is niet alleen degene die alles ordent en rangschikt, maar is - om zo te zeggen - zelf onmetelijke orde. Die orde zelf geeft veel meer vreugde dan datgene wat geordend wordt. En hoewel er in de schepping een grote liefde is voor het geordende, is de liefde nog veel groter voor degenen die zelf ordenen. Het is te vergelijken met de luister en praal van een grootvorst. Die luister is in de grootsheid van de grootvorst gevestigd en die maakt dat hij zich veel liever omringt met vele grootmoedige vorsten in zijn gevolg dan met enghartige slaven.
Het tweede argument voor het Godsbestaan is ontleend aan het verschijnsel mens zelf. Als volgt: een natuurlijk verschijnsel kan van zichzelf niet leeg of ijdel zijn en evenmin kan het oordeel van de hoogste vorm van levende wezens geheel verkeerd zijn. De menselijke verschijningsvorm is van alle levende wezens de meest volmaakte en laat zich steeds door een natuurlijk verlangen en onwankelbaar weten leiden naar verbondenheid met God en met de goden. Zodoende kan het niet anders zijn of de goden zelf, die door middel van de godsdienst vereerd

worden, overtreffen ook in hun belichaming de menselijke belichaming en op dat feit is de verbondenheid van de mens met God en de goden gegrondvest. Die verbondenheid is godsdienst.
Vergeet niet dat Platoon zegt dat de oorzaken van deze wereld liggen opgesloten in de goddelijke wereld en dat zij, als zij wellicht niet voor iedereen even helder en duidelijk zijn, toch waar en juist zijn. Zo zijn er dus twee staten die tot Godsverachting leiden. Allereerst onbeheerste mateloosheid die natuurlijk voortkomt uit de begeerte naar zintuiglijk genot. Ten tweede de domme onwetendheid die voortspruit uit de absurde gedachten en meningen van schrijvers, dichters en geleerden die zich slechts beperken tot de bestudering van fysieke, meetbare verschijnselen. De dichters en schrijvers vergissen zich op drie punten in God en de goden. Ten eerste omdat ze beweren dat de goden voortkomen uit een wanorde die zij chaos noemen. Ten tweede dat de goden uit elkaar zijn voortgekomen zonder enige reden en als bij toeval en alsof zij verwekt worden op dezelfde wijze als bij de menselijke paringsdaad. Ten derde omdat zij vanuit een onzalige gewetenloosheid het hebben bestaan om alle menselijke onvrede, domheid, strijd en liederlijkheid te projecteren op de goden. De aan de fysieke wereld gebonden geleerden hebben ook gezondigd tegen godvrezendheid. Met Demokritos dromen zij liever over een universum dat uit toevalligheden bestaat dan uit een door God en de goden ingestelde ordening. Of zij zijn met Anaxagoras en Archilaos van mening dat de hemellichamen niets goddelijks in zich dragen en slechts uit elementen bestaan. Bovendien beweren zij dat alle geschapen vormen voortkomen uit een impuls in de fysieke elementen en dat zij zich duidelijk in allerlei verschillende richtingen bewegen naar verschillende doelen, in plaats dat al het ge-

schapene is voortgebracht door de creatieve geest van de Schepper zelf en zich beweegt naar een zeker doel.
Tot nu toe hebben we in deze inleiding een aantal onderwerpen aangesneden aan de hand van Platoons opmerkingen. Wat nu heel in het kort is aangestipt, hebben we uitvoerig behandeld in ons boek Theologia Platonica. Laten we nu ook overwegen hoe godvrezend Platoon geweest moet zijn en hoezeer hij het Godsbestaan onderzocht moet hebben dat hij zijn toorn nauwelijks kon bedwingen als hij met goddeloosheid te maken had, terwijl hij in alle andere gevallen, zowel in de dagelijkse omgang als in gesprekken, steeds de minzaamheid zelve was. Maar bij het ontkennen van God spoort hij ons zonder aarzelen aan om dat in geen geval te accepteren.
Merk tevens op dat Platoon ook waardering opbrengt voor diegenen die het opgaan en ondergaan van zon en maan als iets bijzonders beschouwen. En wel niet zozeer vanwege de zon en de maan als zodanig, maar veeleer als uitingen van goddelijke weldadigheid. Hij raadt ons aan God dagelijks te danken dat Hij ons steeds opnieuw zoveel licht schenkt. Wie tegen ieder natuurlijk verlangen in en tegen iedere vorm van opvoeding en traditie in de hogere machten ontkent en miskent, is volgens Platoon niet veel beter dan een beestachtig monster.
Platoon geeft ons de raad dat jonge mensen zich in hun jeugd van een mening omtrent het goddelijke moeten onthouden omdat het mogelijk is dat zij van horen zeggen ook onware en absurde ideeën over God en de goden opvangen. In plaats daarvan is het voor jonge mensen veel beter om naar de ouderen te luisteren en de wetten te gehoorzamen totdat ze kunnen vertrouwen op hun eigen leeftijd, ervaring en gezond verstand. Bovendien waarschuwt hij ook voor bepaalde ideeën die bij de geleerden postgevat hebben en die maken dat mensen gemakkelijk

een minachting voor God en het goddelijke opvatten en hun rechtvaardigheidsgevoel verliezen. Ik doel op de visie die inhoudt dat de vier elementen in een toevallige samenloop op elkaar inwerken en van daaruit alles op elkaar stapelen. Bovendien houdt deze zienswijze in dat godsdienst en rechtvaardigheid in het geheel niet op waarheid zijn gebaseerd, maar niet meer zijn dan uitingen van menselijk denken. Daarom zegt hij dat die hoogst verderfelijke ideeën zowel in het openbaar als privé met goede argumenten aan de kaak moeten worden gesteld. Maar wel waarschuwt hij ervoor te proberen mensen te dwingen de wet te gehoorzamen en in acht te nemen. Ook waarschuwt hij tegen het dreigen met straffen of met folteringen. Hij spoort ons aan uitsluitend te werken door middel van de overtuigingskracht van de rede. Want de mens is een redelijk wezen, vrij, die je niet kunt dwingen of vasthouden tenzij hij zich laat vangen met de boeien van de rede.
Het doel van wetgeving is dus de rede en redelijkheid op te roepen. Het is het bijzondere vermogen van de rede om alles tot de Eenheid van God te herleiden. Het gevolg hiervan is dat, wanneer de rede gebruikt wordt, het meer dan ooit zeker is dat de hele natuur op de rede gebaseerd is en geen zelfstandige eenheid is. Dat blijkt ook duidelijk uit het feit dat de natuur veel ordelijker en preciezer is opgebouwd dan wat in menselijke zaken aan orde en precisie kan worden uitgedrukt. De kunst en kunde van de natuur is dan ook veel groter dan die van de mens.
Platoon wijst er vervolgens op dat de mens desondanks niet alleen staat in zijn kunst en kunde maar eveneens deel uitmaakt van het leven en van de intelligentie, en zelfs, dat de mens zelf levend en intelligent is, of nog beter gezegd: het leven en het intellect zelf is, en ook de emotie. Al het geschapene is gericht op de eigen vervul-

ling. Daaruit volgt dat het doel van alles voorzien is en gewild is en dat dat steeds zo is. Want de innerlijke ordening van de dingen is ook steeds gericht op zelfbehoud, zelfs zodanig dat als die innerlijke ordening soms doorbroken lijkt te worden, zij sneller dan iemand voor mogelijk houdt, weer wordt hersteld. Het lijdt geen twijfel dat dit goddelijke voorzienigheid is. Een voorzienigheid, zeg ik, die geen enkele onachtzaamheid toelaat. Want iedere ordening is steeds totaal en maximaal en laat geen enkele ruimte over voor de inwerking van onachtzaamheid. Alles wat geschapen is, zal geen weerstand bieden tegen de schepping of tegen de schepper zelf, want het is allemaal in de ene scheppende wil zorgvuldig tot bestaan gebracht en daar begonnen. Daar wordt alles tevens beschermd tegen iedere vorm van plichtsverzuim.
En zoals het hier is, is het daarboven ook. God zetelt in het allerhoogste en ziet neer op de lagere werelden zoals hemel en aarde. Zonder enige inspanning brengt Hij de baan van de hemel op gang en evenzo omvat Hij, zonder ooit enig detail te missen, de hele aarde met de levengevende stralenkrans van Zijn licht. Zowel wetmatigheid als creativiteit is volgens Platoon in de natuur gevestigd en is niet minder dan de natuur, want zij zijn kinderen van de geest. Hun waarachtige vormen zijn dus niet minder dan de vormen van de natuur want beide ontstaan uit de Geest van God als vader en uit de menselijke geest als moeder. Neem de bijzondere devotie van Platoon ook ter harte als hij God aanroept om de goddelijke krachten te zegenen. En als ik God zeg, bedoel ik de Ene God, de God van de Eenheid en bid ik dat Hij alle goden en machten terugleidt tot die Eenheid. Platoon zegt ook dat hij op God vertrouwt als hoogste toevluchtsoord om hem alles over de goddelijke wereld uit de eerste hand mee te delen.

Geleerden die zich beperken tot de fysieke wereld wijst hij terecht en hij stelt hen aan de kaak omdat zij zelfs de hoogste oorzaken in fysieke verschijningsvormen zoeken en dan bovendien nog beweren dat daaruit het leven en het bewustzijn voortvloeien. Maar in feite is het zo gesteld dat fysieke belichamingen voortkomen uit het bewustzijn en door het leven worden voortgebracht en ervan afhankelijk zijn. Maar dit is een principieel verschil van inzicht en het is niet voldoende om deze tegenstelling met een enkele zin af te doen. Hier is een hele argumentatie voor nodig. Dit verschil van inzicht bestond reeds onder de filosofen van vóór Platoon. De weerlegging van die stelling door middel van een argumentatie die op het principe van beweging is gebaseerd, is van Platoon zelf afkomstig. In beweging onderscheidt hij tien categorieën, te weten: cirkelvormig, het veranderen van plaats, het vaster worden, het ijler worden, toename, afname, opwekken, bederf, transformatie en tenslotte zelf-ontwikkeling, die zowel in zichzelf als in de substantie van een ander kan plaatsvinden. Platoon bewondert vooral de cirkelvormige beweging omdat het middelpunt van een cirkel het ondeelbare centrum is van waaruit alle beweging voortkomt. Evenzo de bewondering voor de bolvorm en de bolvormige baan van de planeten die uit verschillende cirkelvormige bewegingen bestaat, de ene met een grotere straal dan de andere. Verwonderlijk is dat de kleine cirkelvormige beweging en de grote hun baan in dezelfde tijdsperiode afleggen, zozeer dat de traagheid van de een en de snelheid van de ander wonderwel op elkaar zijn afgestemd. Ook de tussenliggende banen hebben vastliggende onderlinge verhoudingen, zowel wat hun omvang als hun snelheid betreft. Wij hebben dit onderwerp veelvuldig en uitgebreid behandeld in ons boek *Theologia Platonica.*

Platoon zegt ten aanzien van het veranderen van plaats

dat dit een verandering van middelpunt inhoudt, dus het centrum van de plaats van waaruit de cirkelvormige beweging gereguleerd wordt. Bovendien zal datgene wat het middelpunt doet veranderen meestal als het nieuwe middelpunt gaan fungeren, en als het middelpunt zich niet op een vaste plaats laat fixeren maar steeds van plaats verschuift, vindt die verschuiving ook langs een gelijkmatige en vaste baan plaats. Als Platoon over het verwekken en voortbrengen spreekt, doelt hij op het feit dat de natuur zowel het mannelijke als het vrouwelijke aspect omvat. Wanneer een beweging in een verandering overgaat, gaat dat in drie stappen: in de lengte, in de breedte en in de diepte, totdat de nieuwe hoeveelheid, de nieuwe hoedanigheid en de nieuwe vorm weer waarneembaar zijn geworden voor de zintuigen. Zo heeft de verandering een nieuw leven gebracht en een nieuwe vorm die zintuiglijk waarneembaar zijn geworden. Platoon zegt dat door deze bewegingen de fysieke lichamen in beweging worden gebracht en gehouden en dat ze niet uit zichzelf in beweging komen. De vormen van de fysieke materie onderhouden de fysieke beweging, terwijl de vormen zelf vanuit de geest in beweging worden gebracht, zodat de geest uiteindelijk de vorm en de fysieke materie doet bewegen. De geest zelf wordt niet vanuit elders in beweging gebracht, maar is zelf-bewegend. De beweging van de geest is echter zodanig dat zij zich verenigt met datgene wat zij in beweging heeft gebracht, terwijl zijzelf ondertussen op eigen wijze haar eigen beweging onderhoudt. Platoon is van mening dat de geest van goden en engelen, dat wil zeggen het intellect, van een hogere orde is dan de menselijke geest. Het intellect brengt al wat in rangorde erop volgt in beweging, maar is zelf nauwelijks in beweging. Het bewustzijn, dat wil zeggen God, is weer van een hogere rangorde dan het intellect. Alles streeft immers

naar de waarheid van God vanwege het bewustzijn, dat goed is. In dit opzicht geeft Platoon aan hoezeer veel dingen te herleiden zijn tot een beweeglijke natuur en daarmee tot het beginsel van opwekking van beweging. Die beweging krijgt vorm vanuit de natuur en wordt opgewekt vanuit de stille geest en is daarmee voorbeeld voor alle beweging en alle opwekking. Platoon zegt ook dat in tegenstelling tot alle dingen die vanuit elders in beweging worden gezet, alleen de natuur zelf-bewegend is, maar niet tot in het oneindige. Anders gezegd: zoals men ook in het geval van licht of warmte het ene met iets anders verlicht of verwarmt om uiteindelijk tot de zelf-lichtende of zelf-warmende bron te komen, zo komt men ook van het beweegbare tot het zelf-bewegende, dat wil zeggen, de bron zelf van beweging. Maar wat gebeurt er nu als alles in rust is en er vervolgens iets in beweging moet worden gebracht? Wat beweegt er dan eerst? Zeker niet God zelf, die geheel onbeweeglijk is. Evenmin een of ander ding dat voor zijn beweging van een ander afhankelijk is. Dus alleen datgene wat zelf-bewegend is, wat zichzelf in beweging kan zetten. Allereerst komt het in beweging en het zal die beweging reguleren om die beweging vervolgens op andere dingen over te brengen. Het is immers een eigenschap van lichamen om in beweging gezet te worden, evenals het de eigenschap van het bewegingloze beginpunt is om dingen in beweging te zetten. Dat de menselijke ziel natuurlijk de bewegende geest van de mens is, blijkt vanzelf als we bedenken hoe natuurlijk en vrij de geest is om gedachten te koesteren en te overwegen. Bovendien is het vanzelfsprekend wanneer men bedenkt dat de geest van een hogere rangorde is dan het lichaam, zodat het lichaam vanuit de geest in beweging wordt gezet. Al deze onderwerpen hebben we uitgebreid behandeld in de *Theologia Platonica* en ook het feit dat boven de men-

selijke geest het intellect staat - de wereld van de engelen - van waaruit tevens de hemellichamen bestuurd en gereguleerd worden. Bovendien wordt in de *Theologia* uitgebreid op het Godsbegrip ingegaan.
Platoon definieert de geest als een beweging en als een genererend vermogen. Dit kan men begrijpen als men weet wat de essentie van beweging en van generatie is. Het uit zichzelf in beweging kunnen komen is voor Platoon de essentie van de menselijke geest, maar ook het zichzelf in beweging kunnen zetten. Denk dus niet dat de geest volgens Platoon de resultante is van een beweging of een ontwikkeling. Neen, de geest is juist het vermogen tot beweging en niet het gevolg ervan. Daarom noemt hij de geest ook wel een substantie. Hier is dus de definitie: de geest is substantieel en heeft een eigen vermogen om uit zichzelf te bewegen en andere dingen in beweging te brengen. Zoals het onvermijdelijk is dat datgene wat in beweging brengt voorafgaat aan wat in beweging wordt gebracht, zo is het volgens mij eveneens onvermijdelijk dat de met de rede begiftigde geest voorafgaat aan de hele fysieke belichaming, omdat geen enkel fysiek lichaam uit zichzelf kan bewegen. De volgelingen van Platoon zeggen bovendien dat de geest vanuit het oogpunt van waardigheid en van tijd op een hoger plan staat dan het lichaam. Als iemand Platoon zo dicht mogelijk bij de Christelijke leer wil brengen, dan kan hij dat het beste doen door aan te tonen dat de geest voorafgaat aan het lichaam, omdat geest in de tijd eerder geschapen is. Ook kan hij wijzen op de waardigheid van de ziel en van de geest en tenslotte op de bedoeling van de schepper zelf. Uit het feit dat geest voorafgaat aan fysieke materie kan men tevens de conclusie trekken dat de zieleroerselen voorafgaan aan de passies van het lichaam en dat hetzelfde geldt voor alle andere geestelijke kwaliteiten.
Wanneer Platoon het

eigene van de menselijke geest opsomt, moeten we ook bedenken dat wat 'zieleroersel' wordt genoemd, ons verbindt met het intellect, dat hoger is, en dat wat 'passie' wordt genoemd, ons verbindt met het lagere en wat duister is.
Bedenk tevens dat lichamelijke hartstochten voortkomen uit een geest die zelf ook in beweging is. Bovendien dat wat in de fysieke wereld lengte, breedte, diepte, kwaliteit en beweging is, in de wereld van de geest scherpzinnigheid is, en oordeel, herinnering, levenswijze en resultaat. De overige aspecten hebben we uitgebreid behandeld in de *Theologia Platonica*. Platoon zegt ook dat de ziel de oorzaak is van allerlei kwaad, omdat de mens daar zelf uit vrije wil terecht is gekomen. Pas op, wanneer Platoon zegt dat de kosmos door de wereldziel wordt geregeerd. Want hij voegt eraan toe dat de mens als het ware twee kanten heeft: enerzijds welwillend en welgezind, maar anderzijds ook weer niet. Waak er dus voor om de ongunstige kant te omarmen en neem de welgezinde kant. De wereldziel is potent en die potentie is het vermogen dat alle fysieke bestaansvormen tot manifestatie brengt. Evenzo is er in de hemelziel een vermogen dat het intellect is. Uit dat vermogen rijst een weldadige kracht op die alles ordent en reguleert, mits die kracht ondergeschikt blijft aan het intellect. Want als die kracht los komt te staan van het intellect, dan krijgt de bewegende geest vrij spel waardoor het hele universum de kunst en de kunde van het ordenen en reguleren gaat ontberen. Dan wordt alles verward en chaotisch.
Dat de hemelziel het intellect is, toont Platoon aan door te wijzen op het feit dat iedere beweging en iedere genererende activiteit zelf ook volstrekt wetmatig verloopt en dus gereguleerd en geordend is. Wij lijken dan ook op dwazen als we ons van dat intellect vervreemden door ons

van de regels en wetten van het universum te vervreemden. Wij zeggen dus dat die natuurlijke ordening in de vorm van regels en wetten in feite de onderlinge verhoudingen aangeeft tussen dingen en handelingen. Bovendien wordt het hele verdere verloop van de schepping van daaruit geregeld en wordt van daaruit het geheel tot een beoogd doel gebracht volgens haar eigen redelijke en geheel wetmatige weg. Ook zeggen we dat die ordening zo wetmatig is dat zij altijd en in dezelfde gevallen op dezelfde wijze zal functioneren. Ook zien wij dat intelligente mensen altijd gebruik zullen maken van deze natuurlijke en wetmatige ordening en dat zij die steeds in haar geheel naar buiten zullen laten komen en wel zo efficiënt en zo schoon als maar mogelijk is. Hieruit blijkt dat het beste en kundigste bestuur voortkomt uit een geest die zelf in verbinding staat met het beste en het kundigste van het intellect.

Terecht zegt Platoon dat de cirkelvormige beweging eigen is aan het intellect, en dat in de cirkel het middelpunt ondeelbaar en stabiel is, zodat de beweging langs de omtrek steeds op hetzelfde punt kan terugkeren, waardoor zowel de omvang van de cirkel als de beweging zelf stabiel en onveranderlijk blijft. Zo is het met het intellect ook gesteld, want de blik van het intellect is eenvoudig steeds gericht op de waarheid zelf, het middelpunt. De verschijnselen worden door de stralen van de cirkel langs de omtrek uit de doeken gedaan en zij vloeien langs die stralen weer terug naar hun oorzaak en bron. De aandacht van het intellect keert steeds weer terug tot zelf-beschouwing en door steeds tot de bron zelf terug te keren, kan het intellect begrijpen, inzien, waarde bepalen, handelen, zich concentreren en regel en maat aangeven. Platoon toont aan dat de hemellichamen zelf bezield zijn en dat de geest daarom over hogere intelligentie kan beschikken.

Tevens wil hij daarmee zeggen dat het universum door één geest en de hemellichamen zelf ieder door hun eigen geest worden geleid. Er zijn drie mogelijkheden om de verbanden te vormen tussen de menselijke geest en de hemelse geest. Hij zegt dat er een universele geest is, die huist in de bol van de wereld, zoals de menselijke geest huist in het menselijk lichaam. Uit die verbinding komt een levend wezen te voorschijn. De tweede mogelijkheid is dat er wel een geest is maar dat die niet in de schepping huist maar erbij staat, zodat die geest niet tot leven wekt maar dingen alleen in beweging brengt en reguleert. Dit doet hij vanuit een wonderlijk vermogen om in beweging te brengen of - en dat is de derde mogelijkheid - door nog een ander middel. Platoon maakt zelf uit deze drie mogelijkheden geen keuze, maar zijn opvolgers doen dat wel. Zij kiezen unaniem voor de eerste mogelijkheid en ze zeggen daarbij dat Aristoteles en Theophrastos hetzelfde hebben gedaan. Zij hebben voor die eerste mogelijkheid gekozen in de mening dat Platoon er zelf ook de voorkeur voor had. De redenering is dat de hemel - het intellect - de fysieke materie bezielt en de geest daarbij de wenk geeft om samen met materie voortbewogen te worden. Dat deze 'tussenstap' nodig is blijkt alleen al uit het feit dat als de hemel de aarde bezielt en doet bewegen, de hemel zelf niet in beweging kan zijn maar zelf stil blijft en onbeweeglijk is. Platoon zegt hetzelfde in de dialoog *Phaidros*, alsook in de *Timaios*. Daar stelt hij dat de schepper van de wereld een bezield en intelligent wezen wilde scheppen en dat dit alleen mogelijk was als het intellect via een hulpmiddel aan het lichaam gebonden kon worden. Aldus heeft hij het intellect met de geest verbonden en de geest met het lichaam. En wel zodanig dat de verbinding in het midden van de schepping werd geplaatst, van waaruit die geest over alle belichamingen ver-

spreid werd.
Waarom behandelt Platoon hier het bestaan van de hemelingen als goden? Omdat het overwegen van hogere machten zo onverwacht is bij de bestudering van 'wetten'. Door het bestaan van de hemelse goden te benadrukken spoort Platoon ons aan steeds het hogere te zoeken. De goden laten zich in beweging brengen door middel van de juiste offers en plechtigheden, zodat hun hulp als het ware plechtig gekocht kan worden. Het hogere is zelf onbeweeglijk maar brengt alles en allen in beweging. Het is onze gezamenlijke leidsman die aan alle afzonderlijke mensen en dingen hun taak toekent. Wat valt er nog meer te zeggen? Platoon heeft duidelijk aangetoond dat boven de hemelse geesten de goddelijke geest staat alsmede het intellect. Hij zegt dat wanneer de hemelse geest steeds het goddelijke intellect zou aanvaarden en ter harte zou nemen - voor zover hij dit niet al doet - hij alles feilloos ten uitvoer zou kunnen brengen, zoals hij bij de goden alles tot juist en rechtmatig geluk en deugdzaamheid weet te herleiden. Maar als de geest niet de leiding van het goddelijke intellect aanvaardt, dan raakt hij totaal verloren en raakt hij de weg kwijt. Wanneer Platoon ons van de wereld van de geest naar de wereld van het intellect meevoert, wat te vergelijken valt met het opstijgen van het licht van het oog naar een hoger licht, dan is hij bevreesd voor verblinding.
Na het bestaan van de goden te hebben aangetoond, toont hij vervolgens het bestaan van goddelijke voorzienigheid aan. Dat doet hij met een enkele zin: de natuur is zelf verwant aan het goddelijke. Daarom brengt zij mensen die nog niet geheel verworden zijn tot een onmenselijk bestaan, tot de erkenning van het bestaan van God, zelfs wanneer de schijnbare voorspoed van schurken en boeven, die na verloop van tijd tot bestraffing moet lei-

den, ons ondertussen doet twijfelen. Gods inzicht schept, dus wat Hij schept, begrijpt Hij en omdat Hij alles heeft geschapen, weet Hij ook alles. Als Hij het geheel begrijpt, begrijpt Hij ook de delen omdat het geheel uit de delen is opgebouwd. En als Hij de delen kent, kent Hij ook de bijzonderheden van de delen omdat de delen uit die bijzonderheden zijn opgebouwd. God heeft het vermogen en de kennis om het universum te besturen, want Hij heeft ook het vermogen en de kennis om in alles te voorzien. Tevens wil Hij zijn schepping efficiënt besturen. Maar iets kan nimmer goed worden bestuurd als er geen aandacht is voor het detail, evenmin als een dokter of een architect goed voor het geheel kan zorgen als de delen niet meewerken. God vergeet nimmer om ook op het allerkleinste te letten, want Hij heeft er bij het scheppen ook oog voor gehad. Het besturen van de schepping is voor God allerminst moeilijk, omdat het scheppen zelf ook niet moeilijk was. Evenmin zal Hij ooit aarzelen ergens voor te zorgen, omdat Hij de bron van alle kracht is. Alles wordt door Hem met de grootste precisie bestuurd. Veel zorgvuldiger dan wat de schone kunsten of de natuur vermogen ten opzichte van wat erdoor wordt voortgebracht. Wat God vermag is veel meer van God afhankelijk dan datgene wat van de kunsten en de natuur afhankelijk is omdat het daardoor is voortgebracht. Daarom is Gods voorzienigheid ook zoveel groter dan die van de kunsten of van de natuur. Door middel van Zijn voorzienigheid kunnen de kunsten en de natuur en alle overige dingen over zoveel voorzienigheid beschikken als zij nodig hebben om te zorgen voor al wat aan hen is toevertrouwd. Hoe volmaakter de kunst, des te gemakkelijker zal het zijn om voor zowel groot als klein oog te hebben. Maar in God is die kunst het allergrootst, waardoor Hij met het grootste gemak voor alles, zowel groot als klein,

kan zorgen. Bij het uitdelen van zijn zorg zal hij echter nimmer de delen voor het geheel laten gaan, maar hij zal steeds voor de delen zorgen terwille van het geheel. Evenzo zal hij het individueel goede steeds in verbinding brengen met het Al-goede.
Maar in het ondermaanse gaat Zijn grootste zorg uit naar de mens, omdat die het meest volmaakte schepsel is en ook omdat de mens zelf God vereert, omdat God hem zo geschapen heeft. Bij dit alles zult ge opmerken dat door de schepper over de verschillende soorten en categorieën van schepselen verschillende goddelijke bestuurders zijn aangesteld, die ook de zorg hebben zelfs over de allerkleinste handelingen of gevoelens. Al wat zij vanuit Zijn almacht kunnen doen, doen zij. Evenzo kunnen zij zelfs in de kleinste kleinigheden voorzien, dankzij Zijn voorzienigheid. Merk op dat ook de sterren over een gevoelszintuig beschikken, zoals zowel Plotinos als Hermias ons voorhoudt, alsmede een gezichtsvermogen en een gehoor. Die zintuiglijke vermogens van de sterren zijn echter veel krachtiger dan de zintuigen van aardse schepselen. Merk ook op dat de menselijke geest steeds met een belichaming is verbonden, in ieder geval met een etherisch lichaam, en afhankelijk van de tijd soms ook met een fysiek lichaam en soms met een lichaam van lucht. Een oorspronkelijke beweging, die uit de geest zelf oprijst en daarom vrij is, kan dus in verschillende substanties een uitweg vinden, en wel zodanig dat de geest hetzij afdaalt tot een lager bestaan dan het menselijke, hetzij opstijgt tot een hogere bestaansvorm dan de menselijke.
Het proces van degeneratie vindt plaats door een soort zwaarte waardoor de geest neerwaarts wordt getrokken. Het opstijgen vindt natuurlijk plaats door een lichtheid, waardoor de geest wordt opgeheven. Hieruit blijkt hoezeer de verworven plaats voortkomt uit een bepaalde be-

weging en hoezeer dat proces samenvalt met de wetten die de uitdrukking zijn van de goddelijke wil. En zoals de wet inhoudt dat de hemelse sferen bestemd zijn voor een goede geest en de aardse sferen voor een slechte, evenzo behoort het tot de aard van een goede geest om van harte het hogere te zoeken, zonder enige impuls van buitenaf en geheel vanuit een duidelijke natuurlijke innerlijke behoefte. Anderzijds is de aard van een laaghartige geest zodanig dat zijn doel steeds op het lagere is gericht. Maar omdat dit onderwerp ons verder zou voeren dan in het kader van een commentaar passend is, zal ik een kryptische uitspraak doen. Als iemand ertoe wordt overgehaald te proberen water te bezielen door vuur naar water te brengen, zal dat een zeer lastig uitvoerbaar plan blijken te zijn. Want vuur en water zijn aan elkaar tegengesteld en vuur brengt geen ziel voort. Wie dus vuur wil gebruiken om water te bezielen, probeert iets onmogelijks te bereiken. Overigens is onze uitspraak minder kryptisch wanneer die beschouwd wordt vanuit de dialectische methodiek. Want als iemand vanuit een algemeenheid naar een bijzonderheid wil afdalen, dan zal hij de bijzonderheid vervolgens gemakkelijk verder kunnen onderverdelen. De terugweg gaat even gemakkelijk: van de onderverdeling naar de verdeling en van daar naar de algemeenheid. Maar wie vanuit verscheidenheid het onbegrensde van de eenheid wil doorkruisen, vraagt iets onmogelijks. Hierover hebben we gesproken in ons commentaar op de *Philebos*. Merk voorts op dat de woorden van Platoon bijna gelijkluidend zijn met de uitspraak van David: het is onmogelijk aan het goddelijke oordeel te ontsnappen door je hetzij te verstoppen in de hemel, hetzij in de hel.
Dan zegt Platoon dat God zich niet laat omkopen door geveinsde offers en geschenken. We moeten er dus van uitgaan dat God zorgvuldiger omgaat met het menselijk

ras dan een herder met zijn schapen of een schipper met zijn schip of een generaal met zijn leger of een boer met zijn akker of een wagenmenner met zijn paarden of een dokter met zijn patiënten. In het onderhemelse is alles vol laaghartigheid en slechtheid en er is sprake van een voortdurende staat van oorlog tussen de mensen. Zo wordt de mens als speelbal van goden en demonen heen en weer geslingerd tussen hoog en laag. Weet dat de deugden in God tot leven komen en in leven zijn. Door een sprankje van die genade die vanuit God in de geest wordt aangestoken, wordt de geest tot het onbegrensde opgeheven. Hierna richt Platoon de aandacht heel streng op de goddelozen. Hij keurt niet alleen schadelijk gedrag beslist af maar ook onbeschaamd woordgebruik, zelfs stil in de geest, dat gericht is tegen de waardigheid van God. Drie vormen van goddeloosheid zijn te vinden in de hogere werelden en zes eronder, door de drie te verdubbelen. Drie vormen bestaan uit een verkeerde mening over God. Parallel aan valse mening loopt onjuist gedrag, zoals anderzijds juist gedrag valse mening draaglijker kan maken. Weet ook wat de straf is die kwaaddoeners, bijgelovigen en betweters te wachten staat, maar vooral de pseudoprofeten: die is evenredig met de mate waarin God zelf de afgoderij van de massa afkeurt. Maar nog afkeurenswaardiger is de dichterlijke afgoderij die de oorzaak is van de afgoderij van de massa. Platoon keurt derhalve beide vormen af en stelt de liefde voor de waarheid van de filosoof boven alle andere menselijke bezigheden.

BOEK X*)

[884a] *Athener:* We hebben nu allerlei vergrijpen besproken. Voor geweldsmisdrijven geldt één enkel wetsprincipe, en wel het volgende: niemand mag iets meenemen of wegvoeren dat een ander toebehoort, en evenmin mag hij gebruik maken van het bezit van zijn naaste zonder diens toestemming. Het feit dat deze wet wordt overtreden, is de bron van alle wandaden die we besproken hebben, om het even of ze nu in het verleden zijn gepleegd, momenteel plaatsvinden of nog in de toekomst zullen worden gepleegd. Van de nog niet besproken vergrijpen is het ongehoorzame en brutale optreden van de jeugd nog wel het ernstigste. Vergrijpen zijn heel ernstig als zij gericht zijn tegen iets dat gewijd is, en nog erger als dat gewijde object bovendien nog openbaar is, of gedeeltelijk openbaar en gedeeltelijk privé, omdat het toebehoort aan de leden van een stam of iets dergelijks. Het op-één-na ergste is schending van gewijde voorwerpen en graftombes in privé- [885a] bezit. Daarna, en afgezien van wat al eerder is genoemd, komt brutaal gedrag jegens ouders. De volgende vorm van wangedrag is dat men zonder toestemming iets wegneemt of gebruikt dat aan gezagsdragers toebehoort. Ten slotte is er nog het schenden van de rechten van een individu, waarbij een rechterlijke uitspraak vereist is. Al deze overtredingen moeten onder één gemeenschappelijke wet vallen. We hebben al globaal gesproken over de straf die komt te staan op openlijk of heimelijk gepleegde [b] heiligschennis en nu moeten we in het bijzonder bepalen wat de straf moet zijn voor iemand die zich in woorden of daden oneerbiedig gedraagt jegens de goden. Laten we

*) In dit boek wordt het Griekse woord *psuche* meestal vertaald met 'geest'. In het Grieks vallen de begrippen 'geest', 'leven' en 'ziel' evenwel samen.

hem echter eerst waarschuwen. Iemand die gehoorzaamt aan de wet en die in de goden gelooft, zal nooit met opzet een goddeloze daad verrichten of een woord uiten dat niet strookt met de wet. Wie dat wel doet gaat uit van een van de volgende misvattingen: 'de goden bestaan niet', 'de goden bestaan wel, maar bemoeien zich niet met de mensen', of 'goden zijn gemakkelijk om te kopen met offers en gebeden'.
[c] *Kleinias:* Wat moeten we met die mensen aan? Wat kunnen we tegen ze zeggen?
Athener: Laten wij eerst eens horen, mijn vriend, wat ze, naar ik denk, in hun verwaandheid tegen ons zullen zeggen. Ze zullen proberen ons in ons hemd te zetten.
Kleinias: Hoe?
Athener: Ze zullen waarschijnlijk smalend zeggen: 'Vreemdelingen uit Athene, Sparta en Knossos, ge hebt het volkomen bij het rechte eind. Sommigen van ons geloven helemaal niet in het bestaan van goden. Weer anderen geloven wel in hun bestaan, maar denken niet, zoals gij doet, dat ze zich met ons bemoeien, en dan zijn er nog [d] degenen die denken dat ze zich door gebeden laten verzoenen. Voor ge ons nu het vuur aan de schenen gaat leggen, hebben wij, zoals ge zelf in uw wetten vastlegt, het recht u te vragen ons met steekhoudende argumenten ervan te overtuigen dat de goden bestaan en dat ze bovendien te integer zijn om zich met geschenken van het rechte pad te laten brengen. Zoals de zaken er nu voor staan, krijgen we dit laatste of iets dergelijks te horen van de beste dichters, redenaars, zieners en priesters en van talrijke andere mensen, en we worden daardoor niet afgehouden van het doen van verkeerde dingen. We kunnen onze [e] wandaden later toch weer goed maken? Van wetgevers die beweren dat ze niet streng zijn maar zachtmoedig, verwachten we dat ze ons eerst proberen te overreden. Ge

moet aantonen dat de goden bestaan, en uw betoog hoeft niet mooier te klinken dan dat van andere mensen, als het maar meer met de waarheid strookt. Wie weet, kunt ge ons dan overtuigen. Probeer het maar, als ge onze uitnodiging tenminste redelijk vindt.'

[886a] *Kleinias:* We zullen de waarheid toch niet snel te kort doen, vreemdeling, als we zeggen dat de goden bestaan? Dat is toch niet moeilijk staande te houden?

Athener: Nee? Hoe denkt ge dat dan aan te pakken?

Kleinias: Om te beginnen bestaan er de aarde, de zon, de sterren en het hele universum, en verder de schitterende ordening van de seizoenen die weer onderscheiden zijn in jaren en maanden. Ook is het een feit dat alle Grieken en niet-Grieken in de goden geloven.

Athener: Toch blijf ik op mijn hoede voor die slechteriken, mijn beste, al zou ik natuurlijk nooit willen beweren dat ik echt bang ben dat ze ons op de een of andere manier definitief zullen weerleggen. Ge kent de oorzaak van [b] hun verderf niet, want ge denkt dat ze alleen vanwege gebrek aan beheersing over hun wensen en verlangens een goddeloos leven leiden.

Kleinias: Wat kan er nog voor andere oorzaak zijn?

Athener: Iets dat gij, omdat ge onder zulke volstrekt andere omstandigheden leeft, bijna niet kunt weten en zelfs niet vermoeden.

Kleinias: Waar hebt ge het nu over?

Athener: Over zeer grote onwetendheid die zich voordoet als opperste wijsheid.

Kleinias: Wat bedoelt ge daarmee?

Athener: Bij ons in Athene zijn geschreven verhalen bewaard gebleven die, naar ik heb begrepen, bij u niet bestaan dankzij de wijsheid van uw staatsbestel. Die verha- [c] len zijn deels in poëzie en deels in proza geschreven en ze gaan over de goden. De oudste van die vertellingen verha-

len over het eerste ontstaan van hemel en aarde. Al gauw daarna gaan ze verder met het ontstaan van de goden en hoe deze na hun geboorte met elkaar omgingen. Of die verhalen een goede of een slechte invloed hebben op de [d] toehoorders, is niet eenvoudig te beoordelen omdat ze al zo oud zijn. Maar als ge wilt dat kinderen eerbied hebben voor hun ouders zal ik ze u nooit aanbevelen, en ik zou niet willen beweren dat ze nuttig zijn of zelfs maar waar. Zulke oude verhalen moeten we maar laten voor wat ze zijn. We moeten uitsluitend spreken op een wijze die de goden gunstig stemt. Vooral de uitspraken van onze moderne denkers zijn de oorzaak van veel kwaad. Kijk maar naar de uitwerking. Als u en ik willen bewijzen dat de goden bestaan door te zeggen dat zon, maan, sterren en aarde van goddelijke aard zijn, dan komen de volgelingen [e] van die denkers ons vertellen dat die hemellichamen slechts uit aarde en steen bestaan en onmogelijk kunnen denken aan menselijke zaken. Volgens hen laten we ons met mooie woorden om de tuin leiden.

Kleinias: Als het nu om één goddeloze uitspraak ging, vreemdeling, zou dat al heel erg zijn. Maar nu hoor ik een hele reeks en dat is nog veel ernstiger.

Athener: Wat nu? Wat zeggen wij hierop? Wat doen wij hieraan? Moeten we soms in de verdediging gaan? Staan we nu voor een rechtbank van goddelozen die de wet [887a] willen ontduiken? Wie durft te beweren dat het aanstootgevend is om bij de wet vast te leggen dat de goden bestaan? Zullen we de kwestie niet liever laten rusten en weer terugkeren tot onze wetten? Anders neemt onze inleiding meer tijd dan de wetten zelf. De discussie zou oeverloos worden als we mensen met een goddeloos standpunt willen overtuigen. Want dan moeten we de argumenten aanvoeren die ze horen willen om hun zo eerbied voor de goden bij te brengen. We zouden pas verder

kunnen gaan met het opstellen van de nodige wetten nadat we hun zelfgenoegzaamheid doorbroken hadden.
[b] *Kleinias:* Iedere keer als we dachten, vreemdeling, dat we weinig tijd hadden, hebben we ons voorgehouden dat een beknopte verhandeling niet altijd de voorkeur verdient boven een uitgebreide. Niemand zit ons immers 'op de hielen', zoals de uitdrukking luidt. Het zou belachelijk en kortzichtig zijn om te kiezen voor het snelste ten koste van het beste. Het is van het grootste belang dat onze argumenten, hoe dan ook, een zekere overtuigingskracht hebben. We willen bewijzen dat de goden bestaan, dat ze [c] goed zijn en dat ze meer dan de mensen het recht eerbiedigen. Dat zou toch de beste en mooiste inleiding zijn voor al onze wetten? Laten we daarom zonder enige tegenzin of haast en met inzet van al onze overtuigingskracht een zo goed mogelijke uiteenzetting geven en daarbij niets achterhouden.
Athener: Ik denk dat de woorden die ge gesproken hebt vragen om een bede vooraf, gezien het feit dat ge er zo oprecht naar verlangt het onderzoek voort te zetten. We moeten dan ook niet langer wachten met onze uiteenzetting. Luister, hoe kan iemand het bestaan van de goden bewijzen zonder daar met hart en ziel bij betrokken te zijn? Het is toch niet te vermijden dat wij gevoelens van afkeer en haat hebben voor mensen die in [d] het verleden en op dit moment aanleiding hebben gegeven voor deze uitwijding? Het zijn de mensen die niet geloven in de verhalen die ze van jongs af aan, zelfs toen ze nog een zuigeling waren, hebben gehoord van hun voedsters en moeders, en die hun op een speelse manier, maar ook wel in ernst, werden voorgezongen als ze getroost moesten worden. Ook hoorden ze die verhalen als er gebeden werd bij offerdiensten, en ze zagen deze uitgebeeld in de voorstellingen die daarmee gepaard gingen. Kinde-

ren vinden het heerlijk om zulke uitvoeringen te zien en te horen. Ze hebben gezien hoe hun eigen ouders in diepe ernst, voor zichzelf en hun kinderen, de goden benader- [e] den en met hen spraken in de vorm van lofzangen en smeekbeden, dit alles in de overtuiging dat de goden bestaan. Bij opkomst en ondergang van zon en maan hebben ze alle Grieken en niet-Grieken op de knieën zien gaan en hun lofzangen gehoord bij de voor- en tegenspoed in het leven, niet omdat ze dachten dat de goden niet bestaan, maar juist omdat ze heel zeker waren van hun bestaan, zodat er geen sprake kon zijn van godsloochening.

De mensen die voor al deze feiten hun neus ophalen en dan nog wel op geen enkele redelijke grond, zoals iedereen met een beetje verstand zal erkennen, dwingen ons [888a] nu tot deze uitwijding. Hoe kun je nu zulke mensen er op een vriendelijke en duidelijke manier van overtuigen dat de goden bestaan? Daar is moed voor nodig. Het moet immers niet zo gaan dat beide partijen tegelijk het hoofd verliezen, de ene helft van de mensen omdat zij zich verliezen in zucht naar genot en de andere helft omdat ze daarover zo verontwaardigd zijn. De manier waarop we deze verdorven mensen aanspreken moet dus vrij zijn van iedere opwinding. Laten wij een milde toon aanslaan en onze gevoelens beteugelen. Wij kunnen zo iemand bijvoorbeeld als volgt toespreken: 'Mijn kind, je bent [b] nog jong. Met het voortschrijden van de tijd zal je veel van je huidige meningen volledig zien veranderen. Wacht dus tot het zover is voor je je oordeel geeft over zaken die van het allerhoogste belang zijn. En hoewel je nu nog denkt dat dat niet zo is, is het zeer belangrijk om een juist begrip te hebben van de goden en van de vraag of je een goed leven moet leiden. Om te beginnen kan ik je op iets heel belangrijks wijzen: jij noch je vrienden zijn de eer-

sten en enigen die zo over de goden denken. Er zijn altijd al mensen geweest, meer of minder in aantal, die aan die misvatting leden. Ik heb er velen ontmoet, maar dit kan [c] ik je nu wel zeggen: niemand die in zijn jeugd van mening was dat de goden niet bestaan, dacht daar nog zo over toen hij oud was. De andere twee vergissingen over de goden blijven echter bestaan - niet veel mensen volharden erin maar ze zijn er wel - namelijk dat de goden zich, ondanks het feit dat ze bestaan, niet om de mensen bekommeren, en de misvatting dat ze zich wel met de mensen bemoeien maar gemakkelijk gewonnen kunnen worden met offergaven en gebeden. Om je te helpen hierin een zo helder mogelijk inzicht te krijgen, wil ik je aanraden pas op de plaats te maken en goed te kijken of dit [d] met de feiten strookt of niet. Steek je licht op bij anderen, in het bijzonder bij de wetgever. Waak intussen voor gebrek aan eerbied voor de goden. Het is immers de taak van de wetgever om je, nu en steeds weer opnieuw, de waarheid over deze zaken duidelijk te maken.'

Kleinias: Tot zover een voortreffelijke uiteenzetting, vreemdeling.

Athener: Zeker, Megillos en Kleinias. Maar ongemerkt zijn we terecht gekomen in een vreemde gedachtengang.

Kleinias: Waar doelt ge op?

[e] *Athener:* Op iets dat naar de mening van velen de allerwijste redenering is.

Kleinias: Wat bedoelt ge?

Athener: Er zijn mensen die zeggen dat al wat ontstaan is, nu ontstaat en later zal ontstaan, dit ontstaan te danken heeft aan de natuur of aan het toeval en soms ook aan intelligentie.

Kleinias: Dat is toch juist?

Athener: Waarschijnlijk hebben de mannen van de wetenschap het wel bij het rechte eind. Laten wij in ieder geval

hun spoor maar volgen en zien wat zij en hun aanhangers [889a] eigenlijk bedoelen.
Kleinias: Graag.
Athener: Zij beweren dat de belangrijkste en fraaiste dingen door de natuur of door het toeval tot stand komen en de minder belangrijke dingen door intelligentie, want een intelligent mens ontvangt van de natuur de essentiële grondstoffen en kneedt en vormt daaruit alles wat van lagere orde is. Wij noemen dat gewoonlijk produkten.
Kleinias: Wat wilt ge daarmee zeggen?
[b] *Athener:* Dat zal ik uitleggen. Er wordt gezegd dat vuur, water, aarde en lucht allemaal van nature of bij toeval bestaan en dat geen intelligentie ze kan maken. Vervolgens zijn door middel van deze geheel onbezielde elementen de lichamen van de aarde, de zon, de maan en de sterren ontstaan. Het is bij toeval dat deze elementen worden bewogen door toedoen van een inherente kracht, overeen- [c] komstig bepaalde onderlinge eigenschappen - heet en koud, droog en vochtig, zacht en hard en alle andere toevallige combinaties van tegengestelden die onvermijdelijk worden gevormd. Op die manier en volgens dit proces kwam de hele hemel tot bestaan en alles wat in de hemel is en ook alle dieren en de hele plantenwereld. Uit de elementen komen ook alle seizoenen voort. Naar zij zeggen ontstaat dat alles niet volgens een plan of door toedoen van een of andere godheid of door intelligentie, maar vanzelf en door toeval, zoals we al zeiden. Intelligentie is iets wat later ontstaat en komt uit de schepping voort. Zelf sterfelijk en van sterfelijke geboorte brengt intelligen- [d] tie vervolgens speelse produkten voort die niet veel met de werkelijkheid te maken hebben. Het zijn maar beelden die eraan verwant zijn, zoals de voorstellingen die de schilderkunst schept en de muziek met alle vormen van vakmanschap die daarvoor nodig zijn. Er zijn ook nog

disciplines die een serieuzer doel dienen en die intelligentie combineren met natuurlijke processen, zoals bijvoorbeeld de geneeskunde, de landbouw en de sport. Ze zeggen dat de staatkunde ook enigszins op natuurlijke processen is geënt, maar toch wel voornamelijk op intelligentie berust. En op dezelfde manier is naar hun zeggen [e] de hele wetgeving gebaseerd op onwerkelijke stellingen. Het is een produkt van de intelligentie en niet van de natuur.
Kleinias: Hoe bedoelt ge dat?
Athener: Mijn beste, dit soort mensen begint met te zeggen dat de goden een bedenksel zijn. Hun bestaan is niet een natuurlijk gegeven maar wordt bepaald door zekere gebruiken die van plaats tot plaats verschillen, overeenkomstig de afspraken die de mensen met elkaar maakten, toen hun wetten werden opgesteld. Ze zeggen bovendien dat sommige dingen van nature goed zijn en andere als gevolg van conventie goed zijn. Volgens hen kan er geen sprake zijn van een natuurlijke rechtvaardigheid, want de mensen liggen daarover voortdurend met elkaar overhoop [890a] en veranderen steeds van mening. Ze zeggen dat de specialisten steeds veranderingen aanbrengen die niet op natuurlijke gegevens berusten, maar alleen als wetsgeldig worden erkend zodra zij ontstaan. Dit, mijn vrienden, zijn allemaal uitspraken van geleerde mensen, en ze hebben ingang gevonden bij de jeugd. Het zijn uitspraken van prozaschrijvers en dichters die beweren dat de hoogste rechtvaardigheid het recht van de sterkste is. Zo komt het dat jonge mensen gebrek aan eerbied gaan vertonen en zich gedragen alsof de goden niet zo zijn als de wet ons wil doen geloven. Als gevolg daarvan ontstaat oproer, want de vertegenwoordigers van genoemde leer halen de jeugd over een leven te leiden dat goed is 'volgens de natuur', wat erop neerkomt dat men heerst over de anderen

in plaats van dat men volgens de wet leeft, dus in dienst van anderen.

[b] *Kleinias:* Wat een somber verhaal, vreemdeling, en wat een schade wordt zo toegebracht aan jonge mensen, waardoor zowel de gemeenschap als de familie geruïneerd wordt.

Athener: Dat is zeker waar, Kleinias. Wat moet de wetgever nu volgens u doen aan een situatie die nu eenmaal zo is gegroeid? Moet hij alleen maar op het spreekgestoelte gaan staan en alle mensen in de stad vermanen? Als ze het [c] bestaan van de goden niet erkennen of zich daar een voorstelling van maken die niet strookt met de wet; als ze niet dezelfde opvatting hebben die de wetgever voorschrijft met betrekking tot het goede, het rechtvaardige en alle andere dingen die verband houden met goed en kwaad en de manier waarop dit moet worden toegepast; kortom, als iemand zich ongehoorzaam toont aan de wetten, moet hij hem dan dreigen met doodstraf, met stokslagen, met gevangenisstraf, met het ontnemen van privileges of met verlies van bezit of met verbanning? Moet hij niet veeleer proberen de mensen voor wie hij wetten opstelt, te overreden en mild te stemmen zo goed als hij kan?

[d] *Kleinias:* Zeker, vreemdeling. Als het ook maar enigszins mogelijk is met overreding te werk te gaan, dan moet een wetgever die zijn naam maar enigszins waard is, niet bij de pakken neerzitten maar zijn stem verheffen om de oude uitspraak dat de goden bestaan, en wat ge daar zojuist nog meer bij vertelde, opnieuw gezag te verlenen. De wet zelf en de intelligentie moet hij in bescherming nemen door te zeggen dat ze van nature bestaan en niet minder zijn dan de natuur zelf. Ze zijn immers voortbrengselen van een geest die in harmonie is met de zuivere rede. Dat is toch wat ge me wilt zeggen? Daar ben ik

het op dit moment helemaal mee eens.
Athener: Uw goede wil is buiten kijf, Kleinias, maar hoe moet het nu verder? Zijn dat soort toespraken, zodra we ze moeten houden, voor de massa niet moeilijk te volgen [e] en nemen ze niet te veel tijd in beslag?
Kleinias: Wat zegt ge me daar, vreemdeling? Moeten wij, die alle tijd hadden toen we spraken over onderwerpen als drinken en muziek, ongeduldig worden nu het gaat over goden en goddelijke zaken? Daarover te spreken is toch [891a] een grote hulp bij het intelligent opstellen van de wet? Als de wetten eenmaal op schrift zijn gesteld, blijven ze geheel ongewijzigd om voor altijd als bron van onderzoek te dienen. We hoeven dus niet bang te zijn dat de wetten op het eerste gehoor moeilijk lijken, want iedereen, hoe traag van begrip ook, kan ze keer op keer bestuderen. Zolang ze maar nuttig zijn, geeft het ook niet als ze uitgebreid zijn. Daarom lijkt het me geenszins redelijk, en het getuigt ook niet van eerbied, als niet ieder mens zijn best doet om deze wetten naar beste vermogen van een fundament te voorzien.
Megillos: Ik vind dat Kleinias dat heel goed zegt, vreemdeling.
[b] *Athener:* Zeker, Megillos, en we moeten doen wat hij zegt, want als zulke onzalige veronderstellingen onder de hele mensheid verspreid waren - en dat is wat wordt beweerd - dan zou er geen behoefte zijn geweest aan argumenten om het bestaan van de goden te verdedigen. Nu is dat echter wel nodig. Komt er iemand eerder in aanmerking om hem te hulp te snellen, als de belangrijkste wetten door slechte mensen worden ondermijnd, dan de wetgever zelf?
Megillos: Nee!
[c] *Athener:* Geef me nog eens antwoord, Kleinias, want ik heb u als gesprekspartner nodig. De kans is groot dat

iemand die de genoemde opvattingen aanhangt, van mening is dat vuur, water, aarde en lucht de eerste elementen zijn, die hij dan de natuur noemt. Volgens hem wordt de geest uit die fysieke elementen gevormd. Het is wel zeker dat hij dat zal zeggen, en we hebben zelfs het bewijs. Kijk maar naar zijn redenering.

Kleinias: Zeker.

Athener: Mijn god, dan hebben we nu als het ware de bron ontdekt van een op niets gebaseerde veronderstelling, die leefde bij alle mensen die ooit de fysieke wereld onderzocht hebben. Ik wil u vragen iedere uitspraak met [d] de grootste zorgvuldigheid te bekijken, want het is heel belangrijk als aangetoond kan worden dat mensen die goddeloze argumenten hanteren, anderen slechts kunnen overtuigen door een slecht en foutief gebruik van woorden. Ik denk dat het daar om draait.

Kleinias: Ge hebt het bij het rechte eind. Maar kunt ge uitleggen waar de misvatting vandaan komt?

Athener: We moeten nu waarschijnlijk een wat ongebruikelijke gedachtengang volgen.

Kleinias: Laten we daar niet voor terugschrikken, vreemdeling. Ik zie dat ge vreest dat een dergelijke redenering ons buiten het gebied van de wetgeving zal voeren, maar [e] als er geen enkele andere manier is om over het bestaan van de goden te spreken, in overeenstemming met wat de wet verkondigt, dan moet er toch op die manier over gesproken worden, mijn beste.

Athener: Dan mag ik blijkbaar meteen beginnen met dit ietwat ongebruikelijke argument. Degenen die de ongelovigen een mening aanpraten, zien de oorzaak van ontstaan en ondergang van alle dingen niet als de oorzaak maar als het gevolg van het proces van ontstaan en ondergang. En daarom vergissen zij zich ten aanzien van de essentiële betekenis van de goden.

[892a] *Kleinias:* Dat begrijp ik nog niet.
Athener: Van de aard en de invloed van de geest, mijn vriend, weet bijna geen mens iets af, en ook niet van zijn andere kwaliteiten en al helemaal niet van zijn oorsprong. Men weet niet dat de geest als een van de eerste schepselen is ontstaan, nog voor alle lichamen tot bestaan kwamen, en dat hij bij uitstek alle veranderingen van die lichamen en elke andere verandering bewerkstelligt. Als dat werkelijk zo is, is dan niet alles wat aan de geest verwant is per definitie eerder ontstaan dan de dingen die bij het lichaam horen? De geest is immers ouder dan het lichaam?
[b] *Kleinias:* Dat kan niet anders.
Athener: Dan zijn voorstellingsvermogen, aandacht, denkvermogen, vakmanschap en wet er dus eerder dan harde en zachte of zware en lichte voorwerpen. Voorts moeten dan werken en handelingen die belangrijk en oorspronkelijk zijn, het werk zijn van intelligentie, want deze principes zijn zelf oorspronkelijk, terwijl dat wat natuurlijk heet, dus de zogenaamde natuur - die ten onrechte zo wordt genoemd - later komt en haar ontstaan ontleent aan geest en intelligentie.
[c] *Kleinias:* Waarom zegt ge 'ten onrechte'?
Athener: Met 'natuur' bedoelen ze de elementen die als eerste tot bestaan zijn gebracht, maar als blijkt dat de geest er het eerst was, en niet vuur en lucht, en reeds bestond in de eerste fysieke elementen, dan kan de geest met het volste recht en bij uitstek natuurlijk worden genoemd. Dat is de werkelijkheid, vooropgesteld dat men kan aantonen dat de geest er eerder was dan het lichaam en niet andersom.
Kleinias: Ge hebt volkomen gelijk.
Athener: Zullen we ons daar dan nu mee bezig houden?
[d] *Kleinias:* Goed.

Athener: We moeten wel aan alle kanten oppassen dat die schijnredenering met haar jeugdige uiterlijk ons oude mannen niet het hoofd op hol brengt en er vervolgens vandoor gaat, waardoor wij voor gek staan. We krijgen dan de reputatie kleine dingen over het hoofd te zien doordat we ons richten op grote. Stel dat wij drieën een wilde rivier moeten oversteken. Omdat ik de jongste ben [e] en de meeste ervaring heb met rivieren, neem ik het op me als eerste een poging te wagen. U beiden laat ik veilig achter en ik bekijk in mijn eentje of de oversteek voor u als ouderen mogelijk is. Als dat het geval blijkt, roep ik u en geholpen door mijn ervaring steken we samen over. Als de overtocht voor mannen zoals u onmogelijk is, dan loop alleen ik gevaar. Zou dat geen verstandig voorstel zijn? Wat ik wil zeggen is dat de gang van ons huidig gesprek uw krachten wellicht te boven gaat en dat ge er misschien niet uit kunt komen. We moeten ervoor zorgen dat het u niet gaat duizelen en dat ge niet terecht- [893a] komt in een stroom van vragen waar ge niet aan gewend zijt, waardoor een gevoel van ongenoegen en onzekerheid kan ontstaan. Ik denk daarom dat ik nu eerst zelf de vragen moet stellen terwijl gij zonder risico blijft luisteren en dat ik de vragen ook weer beantwoord en zo de hele discussie voor mijn rekening neem, totdat het onderwerp afgesloten kan worden met de conclusie dat de geest er eerder was dan de fysieke vorm.
Kleinias: Een uitstekend voorstel, vreemdeling. Ga uw gang.
[b] *Athener:* Vooruit dan maar. Als we echter ooit Gods hulp nodig hadden, dan nu wel. Om te bewijzen dat de goden echt bestaan, moeten zijzelf bewust te hulp worden geroepen. En zo, ons vastklemmend aan een stevig kabeltouw, begeven we ons nu in de discussie. Als mij dit soort vragen wordt gesteld, lijkt het mij het veiligst om als volgt te

werk te gaan: Iemand vraagt mij bijvoorbeeld: 'Zijn alle [c] dingen in rust, vreemdeling, en is niets in beweging? Of is het juist andersom? Of beweegt het één wel en het andere niet?' Daar zal ik op antwoorden: 'Sommige dingen bewegen en andere zijn in rust.' 'En staat wat stilstaat, stil in een bepaalde ruimte en beweegt het bewegende ook in een bepaalde ruimte?' 'Natuurlijk.' 'En is het zo dat sommige dingen rusten en bewegen op één enkele plaats en andere op meerdere plaatsen?' 'Bedoelt ge', zullen we dan zeggen, 'dat dingen waarvan het centrum in rust is, hun beweging op één en dezelfde plaats uitvoeren, zoals een wiel dat wel ronddraait, maar zich niet verplaatst?' [d] 'Ja.' 'We zien bij een cirkelvormige beweging dat naarmate de straal groter is, de beweging sneller is. Het is een groot wonder dat men met dezelfde beweging een cirkel met een grote straal snel en een cirkel met een kleine straal langzaam kan laten draaien, want de draaisnelheid is evenredig met de straal.' 'Dat is waar.' 'En met dingen [e] die op verschillende plaatsen bewegen bedoelt ge zeker alles wat zich steeds van de ene naar de andere plek verplaatst, soms met één enkel centrum als basis en soms met meerdere centra, als het een rollende beweging betreft. Splitsing in meerdere objecten ontstaat zodra iets dat verandert botst op iets dat niet verandert, maar zodra twee objecten op elkaar botsen die beide veranderen, gaan ze een combinatie aan die een soort gemiddelde is van de twee oorspronkelijke objecten.' 'Wat ge beschrijft kan ik beamen.' 'We kunnen tevens zeggen dat dingen zich vermeerderen door zich te verenigen en dat ze verminderen door afscheiding van een gedeelte mits in die gevallen elk deel zijn eigen samenstelling behoudt. Als de samenstelling niet blijft bestaan, dan zijn beide elementen daar de [894a] oorzaak van. En onder welke omstandigheden vindt het ontstaan van alles plaats? Het gaat kennelijk als volgt.

Wanneer het eerste beginsel uitbreiding krijgt en daardoor de tweede dimensie bereikt, en zich vandaar uitbreidt naar de daarop volgende derde dimensie, dan worden de dingen waarneembaar voor de zintuigen. Alles komt dus tot bestaan doordat het van vorm en plaats verandert. Een ding bestaat in werkelijkheid slechts als het onveranderlijk is; maar steeds als het verandert in iets anders, wordt het volledig te niet gedaan.' Hebben we nu alle vormen van beweging genoemd die er zijn, vrienden? [b] Weten we welke het zijn en kunnen we ze tellen? Nee, want twee hebben we er nog niet gehad.
Kleinias: Welke zijn dat?
Athener: Precies die twee, mijn beste, waarvoor dit hele betoog op touw is gezet.
Kleinias: Verklaar u eens nader.
Athener: Het ging immers over de geest?
Kleinias: Zeker.
Athener: De ene beweging zullen we beschrijven als dat wat in staat is andere dingen in beweging te zetten, maar dat zelf niet kan bewegen en altijd één en hetzelfde blijft. Laten we als tweede soort beweging naast de vorige die beweging noemen die steeds het vermogen heeft zichzelf en al het andere in beweging te zetten door middel van [c] vereniging en scheiding, uitbreiding en vermindering, ontstaan en verval.
Kleinias: Goed.
Athener: We noemen dus datgene wat voortdurend iets anders in beweging zet en wat zelf steeds verandert door toedoen van iets anders, de negende beweging. En wat zichzelf en het andere in beweging zet, in harmonie is met alle vormen van handelen en ervaren en als het echte principe van verandering en beweging wordt gezien temidden van al het bestaande, die beweging zullen we de tiende noemen.

[d] *Kleinias:* Uitstekend.
Athener: Welke van die tien bewegingen kunnen we nu als de krachtigste en de veruit meest effectieve beschouwen?
Kleinias: We moeten wel tot de conclusie komen dat datgene wat zichzelf kan bewegen oneindig superieur is, en dat al het andere pas daarna komt.
Athener: Goed gezien. Mag ik dan één of twee correcties in ons betoog aanbrengen?
Kleinias: Welke bedoelt ge?
Athener: De bewering dat het de tiende beweging is, is helemaal niet juist.
Kleinias: Hoezo?
Athener: Logisch gezien is het de eerste, want het is het [e] principe van beweging zelf en het heeft de meeste kracht. De volgende soort, die we dom genoeg zojuist de negende hebben genoemd, komt op de tweede plaats.
Kleinias: Waar slaat dat op?
Athener: Wat ik wil zeggen is dit: als we zien dat het ene ding het andere verandert en dat dit op zijn beurt weer iets anders verandert en zo voort, wat is dan van dat alles de bron? Hoe kan iets dat van buitenaf in beweging wordt gebracht ooit zelf de eerste oorzaak van beweging zijn? Dat is toch onmogelijk? Maar wanneer het, na zichzelf in beweging te hebben gebracht, andere dingen verandert, waardoor deze op hun beurt weer andere dingen veranderen, zodat de beweging zich duizendvoudig uit- [895a] breidt, kan dan het begin van alle beweging iets anders zijn dan de beweging van het zelfbewegende principe?
Kleinias: Dat hebt ge uitstekend uitgelegd. We moeten het er wel mee eens zijn.
Athener: Laten we verder gaan en de volgende vraag voor onszelf beantwoorden. Gesteld dat alle dingen in één enkele substantie in rust waren, zoals het merendeel van die

natuuurwetenschappers durft te beweren, welke van al de bewegingen die we opgenoemd hebben zou dan als eerste opkomen? Toch zeker die beweging die zichzelf in gang [b] zet? Deze kan immers nooit van tevoren door iets anders veranderd worden, omdat er geen enkel vermogen tot verandering aanwezig is. Dan kunnen we dus zeggen dat het begin van alle beweging en de eerste die ontstaat binnen de dingen die in rust of in beweging zijn, zonder twijfel het oorspronkelijkste en krachtigste principe van verandering is. De beweging die verandering ondergaat door iets van buitenaf en ook zelf andere dingen verandert, komt op de tweede plaats.
Kleinias: Dat is zeker waar.
[c] *Athener:* Op dit punt dringt zich de volgende vraag op.
Kleinias: En die is?
Athener: Als we dit zelf-bewegende principe zien ontstaan in aarde, water, vuur, of een combinatie daarvan, hoe zouden we dat dan noemen?
Kleinias: Ge vraagt me nu zeker of we iets dat uit zichzelf beweegt 'leven' kunnen noemen?
Athener: Juist.
Kleinias: Natuurlijk, dan is er 'leven'.
Athener: Goed, als we de geest in de dingen waarnemen, moeten we dan niet hetzelfde concluderen en het unaniem 'leven' noemen?
Kleinias: Zeker.
[d] *Athener:* Let nu in 's hemels naam op! Ge zult toch erkennen dat ieder ding op drie manieren gekend kan worden?
Kleinias: Hoe bedoelt ge dat?
Athener: Men kan het ding als zodanig kennen, men kan er de definitie van kennen en men kan de naam kennen. En dan kunnen we over elk bestaand ding ook nog twee vragen stellen.
Kleinias: Welke?

Athener: Soms wil iemand een definitie krijgen als de naam wordt gegeven, en een andere keer juist de naam als de definitie is gegeven.
Kleinias: We gaan nu zeker de volgende stap nemen?
Athener: Ja. Hoe gaat het verder?
[e] *Kleinias:* Soms is het mogelijk dingen in twee gelijke helften te verdelen. Dat geldt ook voor sommige getallen. Zo'n getal heeft de naam 'even', en de definitie is: 'een getal dat in twee gelijke delen kan worden verdeeld'.
Athener: Ja, dat bedoel ik. In beide gevallen gaat het toch om het zelfde fenomeen. Of we nu, gevraagd naar de definitie, als antwoord de naam geven, of gevraagd naar de naam, de definitie, we beschrijven hetzelfde ding: 'even' is de naam en 'een getal dat in twee gelijke helften kan worden verdeeld' de definitie.
Kleinias: Dat is duidelijk.
[896a] *Athener:* Wat is nu de definitie voor datgene wat als naam 'geest' heeft? Kunnen we dat anders definiëren dan we zojuist deden: 'de beweging die het vermogen heeft zichzelf te bewegen'?
Kleinias: Wilt ge zeggen dat 'hetgeen uit zichzelf beweegt' de definitie is voor die substantie waaraan algemeen de naam 'geest' wordt gegeven?
Athener: Zeker, en als dat werkelijk zo is, kunnen we dan nog blijven beweren dat onvoldoende is aangetoond dat 'geest' precies de oorsprong en de eerste beweging is van alles wat is, is geweest en zal zijn, en van alles wat daar het [b] tegendeel van is? Het is toch zonneklaar dat hij de oorzaak is van alle verandering en beweging in ieder ding?
Kleinias: Het is volstrekt duidelijk geworden dat de geest van alle dingen het oudste is omdat hij het beginsel van beweging is.
Athener: Dan is dus de beweging die in iets anders ontstaat en door iets van buitenaf veroorzaakt wordt, en

nooit enig vermogen heeft om uit zichzelf te bewegen, de tweede in rangorde of wat voor lager nummer je er ook maar aan wilt geven. Die beweging vertegenwoordigt immers in werkelijkheid verandering met betrekking tot een onbezield lichaam.
Kleinias: Dat is juist.
Athener: We kunnen dus terecht en in overeenstemming [c] met de absolute en volstrekte waarheid beweren dat de geest er eerder was dan het lichaam en dat het lichaam pas in tweede instantie is ontstaan. Volgens de natuurlijke orde wordt het geleid door de geest, en deze voert de heerschappij.
Kleinias: Ongetwijfeld.
Athener: Weet ge nog wat we eerder overeenkwamen? Als aangetoond kon worden dat de geest ouder is dan het lichaam, dan zijn ook de kwaliteiten van de geest ouder dan die van het lichaam.
Kleinias: Zeker.
[d] *Athener:* Stemmingen, gewoonten, wensen, redeneringen, ware mening, overweging en herinnering waren er dus eerder dan fysieke lengte, breedte, diepte en kracht, want de geest was er eerder dan het lichaam.
Kleinias: Vanzelfsprekend.
Athener: Dan moeten we het er toch vervolgens wel over eens zijn dat de geest de oorzaak is van alles wat goed is en slecht, mooi en lelijk, juist en onjuist, dus van alle paren van tegenstellingen, want we hebben aangenomen dat de geest de oorzaak is van al het bestaande.
Kleinias: Ja, natuurlijk.
Athener: Omdat de geest alle dingen die overal in bewe- [e] ging zijn, bestiert en bewoont, moeten we toch wel tot de conclusie komen dat hij ook de hemel bestuurt.
Kleinias: Zeker.
Athener: Is er één enkele geest of zijn er meerdere? Ik zal

zelf het antwoord voor u geven: 'Het zijn er meer.' We kunnen er in ieder geval van uitgaan dat het er niet minder dan twee zijn: de geest die het goede kan bewerkstelligen en de geest die het tegenovergestelde resultaat heeft.
Kleinias: Dat hebt ge uitstekend geformuleerd.
Athener: Goed. De geest regeert dus alles in de hemel, op [897a] aarde en op zee door middel van zijn eigen beweging. De woorden daarvoor zijn willen, overwegen, voorzien, beraden en menen, of juist, onjuist, vreugde, verdriet, vertrouwen, vrezen, haten, liefhebben en alles wat daarmee samenhangt of gerekend kan worden tot de bewegingen die als eerste werkzaam zijn. Wanneer deze de tweede soort bewegingen, de fysieke, in gang zetten, brengen zij alles tot groei of verval, scheiding of vereniging en tot de [b] kwaliteiten die daarmee samengaan, zoals heet en koud, zwaar en licht, hard en zacht, wit en zwart, bitter en zoet, en wat de geest verder aan kwaliteiten gebruikt. Steeds als dit met de rede gepaard gaat en de juiste richting heeft, bestiert de geest alles, als een ware god, goed en voorspoedig, maar als het met onredelijkheid samengaat is het tegendeel waar. Kunnen we aannemen dat het zo werkt, of hebben we nog onze bedenkingen en zou het toch nog anders zijn?
Kleinias: Zeker niet.
Athener: Welke geest heeft nu volgens ons de heerschappij over hemel en aarde en over de cyclus van de schepping? De geest van wijsheid die vol goedheid is, of de geest [c] die wijs noch goed is? Wat voor antwoord zullen we daarop geven?
Kleinias: Ik ben benieuwd.
Athener: We zullen zeggen: 'Goede vriend, als de rondgang en de beweging van de hemel als geheel, samen met alles wat daarin is, van nature gelijk is aan de beweging, de rondgang en de wetmatigheden van de geest en op de-

zelfde manier werkt, dan is het duidelijk dat de opperste geest de hele kosmos bestuurt en deze in juiste banen leidt.
Kleinias: Dat is juist.
[d] *Athener:* Maar als het heelal dolgedraaid en ordeloos voortraast, dan wordt het toch zeker door een laaghartige geest bestuurd?
Kleinias: Ook dat klopt.
Athener: Welke beweging is kenmerkend voor de geest? Het is moeilijk daar een verstandig antwoord op te geven, vrienden. Daarom moet ik u maar helpen bij het vinden van het antwoord.
Kleinias: Heel graag.
Athener: Maar om dat te kunnen doen, moeten we ervoor zorgen vooral geen nacht te maken midden op de dag, zoals dat kan gebeuren als je in de zon kijkt. Nooit [e] zal het mogelijk zijn de rede geheel te doorgronden met sterfelijke ogen. Het is minder riskant om naar een beeld ervan te kijken.
Kleinias: Hoe bedoelt ge?
Athener: Als we als beeld de tien verschillende bewegingen in herinnering houden, kunnen u en ik samen verder zoeken.
Kleinias: Dat kunt ge vast en zeker goed onder woorden brengen.
Athener: Kunnen we ons nog herinneren wat we eerst zeiden, namelijk dat van alles wat bestaat sommige dingen bewegen en andere in rust zijn?
Kleinias: Ja.
Athener: En verder dat het ene op één enkele plaats beweegt en het andere op verschillende plaatsen?
Kleinias: Zeker.
Athener: Van die twee mogelijkheden moet dat wat op [898a] één bepaalde plaats beweegt, zijn beweging vanzelfspre-

kend altijd om één enkel middelpunt uitvoeren. Draaiende wielen zijn daar een voorbeeld van. Dit komt heel dicht bij de cyclus van de rede en geeft de beste gelijkenis.
Kleinias: Wat bedoelt ge precies?
Athener: Beide, de rede en de beweging die op één enkele [b] plaats blijft - allebei draaiend op de manier van een bol – kunnen we zien als iets dat op één en dezelfde wijze beweegt, op één bepaalde plaats, rond hetzelfde en in relatie tot hetzelfde, volgens één enkel principe en systeem. Daarmee hebben we een goede beeldspraak gevonden voor de werking van de rede.
Kleinias: Goed gezegd.
Athener: De beweging daarentegen die nooit regelmatig en standvastig is, nooit op dezelfde plaats blijft, nooit beweegt om hetzelfde of in relatie tot hetzelfde of nooit op [c] dezelfde plaats ronddraait, geen orde en systeem kent en niet wetmatig is, is toch van nature volstrekt onredelijk?
Kleinias: Dat is in alle opzichten juist.
Athener: Gezien het feit dat de geest de drijvende kracht is die alles laat rondgaan, is het nu niet moeilijk meer om met grote stelligheid te beweren dat de rondgang van de hemel vanzelfsprekend geleid, verzorgd en geregeld wordt of door de opperste geest of door het tegendeel daarvan.
Kleinias: Maar, vreemdeling, het zou toch in het licht van wat zojuist gezegd is van weinig eerbied getuigen te veronderstellen dat dit stelsel door iets anders wordt voortgedreven dan door een of meer geesten die van goedheid doordrongen zijn?
[d] *Athener:* Ge hebt mijn bedoeling uitstekend begrepen, Kleinias. Let op wat er nu nog volgt.
Kleinias: Gaat u verder.
Athener: Als die geest alles tezamen laat rondgaan, zon, maan en de andere hemellichamen, is hij dan ook de drijvende kracht voor elk lichaam apart?

Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Laten wij ons betoog nu beperken tot een van deze lichamen en ervan uitgaan dat het ook voor de andere geldt.
Kleinias: Welk lichaam kiest ge daarvoor?
Athener: De verschijningsvorm van de zon kan iedereen zien, maar niemand kan de geest van de zon zien. Dat gaat ook op voor de geest van alle andere vormen van bestaande wezens, of ze nu dood zijn of levend. Er is echter [e] alle reden om aan te nemen dat deze geest, die volstrekt niet zintuiglijk waarneembaar is, om alles heen is geschapen en alleen met de rede kan worden gekend. Laten we dit als uitgangspunt nemen bij het vervolg van ons onderzoek.
Kleinias: Ik luister.
Athener: Als de geest de zon doet rondgaan, dan kunnen we zeggen dat dat maar op drie manieren mogelijk is.
Kleinias: Welke zijn dat?
Athener: Misschien bevindt de geest zich binnenin dat bolvormige zichtbare lichaam en verplaatst hij zich van daaruit naar alle kanten, net zoals onze geest ons in alle richtingen brengt. Misschien voorziet de geest zich, zoals sommigen beweren, van een ander lichaam van vuur of lucht en drijft met geweld het eigen lichaam met dat [899a] andere voort. Dan is er nog de derde mogelijkheid: de geest heeft geen lichaam en hij stuurt het zonnelichaam met andere onbegrijpelijke krachten als door een wonder voort.
Kleinias: Ja, op een van deze drie manieren moet het wel gaan.
Athener: De geest van de zon, die van een hogere orde is dan de zon zelf, geeft ons licht door mee te rijden in de zonnewagen, of buiten de zonnewagen, of waar dan ook. Deze geest moet door ieder mens beschouwd worden als

een godheid. Dat is toch zo?
[b] *Kleinias:* Ja, een mens met een greintje verstand moet het daar wel mee eens zijn.
Athener: En met betrekking tot alle sterren en de maan, de jaren, de maanden en alle seizoenen kunnen we hetzelfde zeggen. Omdat een of meer geesten, die goedheid in zich dragen, kennelijk de oorzaak zijn van al die verschijnselen, kunnen wij zeggen dat het goden zijn die de hele hemel regelen, als levende wezens verblijvend in de lichamen of op wat voor andere manier ook. En is er iemand die met dit alles instemt en toch de treurige moed heeft te ontkennen dat 'alles vol van goden is'?
[c] *Kleinias:* Zo dwaas zal geen mens zijn, vreemdeling.
Athener: Laten we nu, Megillos en Kleinias, de mens die tot nu toe het bestaan van de goden ontkende, de wacht aanzeggen en een eind maken aan zijn tegenwerpingen.
Kleinias: Hoe?
Athener: Of hij moet ons duidelijk maken dat we het bij het verkeerde eind hebben als we beweren dat de geest het eerste beginsel van alles is met alle gevolgen vandien, of hij is niet in staat met betere argumenten te komen, en [d] dan moet hij ons geloven en tot het eind van zijn dagen leven in de overtuiging dat goden bestaan. Laten we nu zien of onze argumenten tegen degenen die niet in goden geloven, afdoende zijn of niet.
Kleinias: Tekortgeschoten zijn we zeker niet, vreemdeling.
Athener: Dan zullen we ons betoog aan hun adres afsluiten. Degene echter die wel in goden gelooft, maar denkt dat ze zich niet interesseren voor menselijke zaken, hebben we nog iets te vertellen. 'Goede man', zullen we zeggen, 'het feit dat ge in goden gelooft is waarschijnlijk te danken aan een zekere affiniteit met het goddelijke. Hierdoor wordt ge aangetrokken tot wat u nastaat en het maakt dat ge het vereert en het bestaan ervan erkent.

[e] Maar de voorspoed van slechte en onrechtvaardige mensen, zowel in hun persoonlijke als in het openbare leven - in werkelijkheid zijn ze natuurlijk niet gelukkig, maar volgens de gangbare mening wel en niet zo'n beetje ook - die denkbeeldige voorspoed leidt tot gebrek aan eerbied. Daar komt nog bij dat ze in liederen en allerlei verhalen ten onrechte opgehemeld worden. Ook kan het zijn dat [900a] ge mensen ziet die god noch gebod erkennen en op hoge leeftijd kindskinderen nalaten die de hoogste posten bekleden. Tot uw verbijstering komt ge dan te weten dat bij hen veel goddeloze en verschrikkelijke dingen gebeuren, want ge hebt het zelf gezien of van een ander gehoord. Het is u opgevallen dat sommigen juist door zulk gedrag vanuit lage posities zijn opgeklommen tot de alleenheerschappij of de hoogste posten in de samenleving. De consequentie daarvan is dan voor de hand liggend. Aangezien ge de goden niet de schuld wilt geven van dat soort dingen, omdat ze u nastaan, maar ge aan de andere kant te [b] kampen hebt met gebrek aan redelijkheid ondanks uw onvermogen de goden de rug toe te keren, verkeert ge nu in een onhoudbare situatie. Ge gelooft dat ze bestaan, maar niet dat ze aandacht en zorg hebben voor wat er bij de mensen gebeurt. Om ervoor te waken dat uw huidige opvatting niet leidt tot een nog ernstiger gebrek aan eerbied, zullen we hopelijk woorden vinden om het dreigende kwaad te keren, en we zullen proberen nog een argument toe te voegen aan wat we in het begin al zeiden tegen degene die helemaal niet in goden gelooft.' [c] Op u, Kleinias en Megillos, rust weer als tevoren de taak om in de plaats van de jongeman te antwoorden. En als er in de loop van het gesprek een moeilijkheid rijst, zal ik mezelf weer antwoord geven en u aan de andere oever van de stroom brengen.

Kleinias: Een uitstekend voorstel. Dat is uw taak en wij

zullen ons uiterste best doen te volgen wat ge zegt.
Athener: Het is waarschijnlijk niet zo moeilijk de jonge- [d] man te laten inzien dat de goden evenveel zorg hebben voor het kleine als voor het grote. Hij was er immers bij toen we zeiden dat ze vervuld zijn van goedheid en dat ze van nature zorg hebben voor alles.
Kleinias: Dat heeft hij zeker gehoord.
Athener: Laten we nu samen bekijken waaruit die goedheid van hen, waar we het over eens waren, bestaat. Vooruit, kunnen we zeggen dat bezonnenheid en een gezond verstand goed zijn en het tegenovergestelde slecht?
Kleinias: Ja.
Athener: Juist, en is moed goed en lafheid slecht?
Kleinias: Zeker.
[e] *Athener:* Kunnen we zeggen dat het ene schandelijk is en het andere eervol?
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Kunnen we zeggen dat alles wat laaghartig is alleen bij ons mensen hoort - als het al ergens thuishoort - maar dat de goden daar geen deel aan hebben, zelfs niet een klein beetje?
Kleinias: Daar zal iedereen het mee eens zijn.
Athener: En hoe zit het? Moeten we nalatigheid, luiheid en verkwisting rekenen tot deugden die de mens sieren? Wat denkt ge?
Kleinias: Natuurlijk niet.
Athener: Is het tegenovergestelde dan waar?
Kleinias: Ja.
[901a] *Athener:* Dus die eigenschappen sieren een mens niet?
Kleinias: Zo is het.
Athener: Iedereen die verkwistend, nalatig en lui is, is volgens ons wat de dichter noemt: 'een man die nog het meest lijkt op een bij zonder angel'.
Kleinias: Een mooie vergelijking!

Athener: We kunnen toch niet zeggen dat God een natuur heeft die Hijzelf verafschuwt? Wie zoiets durft te verkondigen moeten we de mond snoeren.
Kleinias: Natuurlijk, dat komt niet te pas.
[b] *Athener:* Iemand die een specifieke taak heeft en daarbij alleen de grote lijnen in het oog houdt, kan toch zeker geen aanspraak maken op onze goedkeuring? Laten we dat verder bekijken. Of het nu een god is of een mens, die zo'n vergissing maakt, er kunnen twee oorzaken voor zijn.
Kleinias: Welke?
Athener: Of hij denkt dat het voor de grote lijn niet uit- [c] maakt als de details verwaarloosd worden, of hij weet wel beter, maar verwaarloost ze uit luiheid en gemakzucht. Is er soms nog een andere manier waarop onverschilligheid zich kan tonen? Je kunt toch niet van onverschilligheid spreken als iemand niet bij machte is overal voor te zorgen, en door gebrek aan kracht en vermogen geen aandacht kan geven aan kleine of grote dingen, of het nu een god betreft of een eenvoudige sterveling?
Kleinias: Natuurlijk niet.
Athener: Laten wij drieën nu een antwoord vragen aan die twee die allebei instemmen met het bestaan van goden, maar van wie de een zegt dat ze zich laten omkopen en de ander dat ze zich niet interesseren voor details. Om te be- [d] ginnen erkennen ze beiden toch dat de goden alles weten, zien en horen, en dat niets voor hen verborgen blijft van de dingen die ervaren en geweten kunnen worden. Erkennen ze dat of niet?
Kleinias: Ja.
Athener: En verder dat ze alles kunnen waar sterfelijke en onsterfelijke wezens toe in staat zijn?
Kleinias: Dat zullen zij natuurlijk ook toegeven.
[e] *Athener:* Allen waren wij het erover eens dat de goden goed zijn, in hoge mate goed zelfs.

Kleinias: Zeker.
Athener: Aangezien ze zijn zoals we zeiden, is het toch onmogelijk te veronderstellen dat ze ook maar iets nalaten uit gemakzucht of luiheid? Alleen bij ons stervelingen is tegenzin het kind van lafheid, en gemakzucht het kind van tegenzin en luiheid.
Kleinias: Daar hebt ge volkomen gelijk in.
Athener: Geen godheid is zorgeloos uit tegenzin en gemakzucht, want lafheid is hem vreemd.
Kleinias: Dat is juist.
[902a] *Athener:* Wat voor mogelijkheden blijven er dan nog over? Als ze zich niet interesseren voor de kleine en onbetekenende dingen in het heelal, dan doen ze dat of omdat ze weten dat het helemaal niet nodig is daarvoor te zorgen, of - tja, wat is er eigenlijk nog voor alternatief behalve totale onwetendheid?
Kleinias: Geen enkel.
Athener: Moeten we er dan volgens u, mijn allerbeste vriend, van uitgaan dat de goden onwetend zijn en dat ze uit onwetendheid onverschillig zijn, ook al hebben ze de verantwoording? Of zijn ze misschien niet onwetend, wat zou betekenen dat ze handelen als de minsten onder de mensen die verkiezen dingen te doen tegen beter weten [b] in, omdat ze worden gedomineerd door genot en pijn.
Kleinias: Dat is onmogelijk.
Athener: Menselijke zaken maken toch deel uit van het leven, en het is toch juist de mens die van alle levende wezens het meest godvrezend is?
Kleinias: Ontegenzeggelijk.
Athener: We erkennen toch dat alle levende wezens het bezit zijn van de goden, aan wie ook de hele hemel toebehoort?
Kleinias: Zeker.
Athener: Daarom maakt het niet uit of iemand beweert

[c] dat deze dingen onbelangrijk of belangrijk zijn in de ogen van de goden. Noch in het ene noch in het andere geval past het de goden, wier bezit wij zijn, om onverschillig te zijn. Daar zijn ze te zorgzaam en te goed voor. Er is trouwens nog iets dat we moeten bezien.

Kleinias: Wat is dat dan?

Athener: 'Waarnemen' en 'kunnen' zijn twee geheel verschillende zaken, want als het ene makkelijk is, is het andere moeilijk.

Kleinias: Ik begrijp niet wat ge bedoelt.

Athener: Het is moeilijker om het kleine te zien of te horen dan het grote, maar het valt iedereen veel gemakkelijker om het kleine en weinige te dragen, te beheersen en te verzorgen dan het grote.

[d] *Kleinias:* Dat is inderdaad zo.

Athener: Veronderstel dat een dokter die bereid en in staat is een lichaam als geheel te genezen, zorg besteedt aan de grote lichaamsdelen, maar de kleine delen van het lichaam veronachtzaamt. Denkt ge dat hij dan ooit het geheel in goede staat krijgt?

Kleinias: Vast en zeker niet.

Athener: Ook stuurlui, veldheren, huisvaders, staatslieden en dat soort mensen zullen geen succes hebben als ze onderscheid maken tussen enerzijds veel en belangrijk en [e] anderzijds weinig en onbeduidend. Zelfs metselaars zeggen dat ze de grote stenen niet goed kunnen leggen zonder gebruik te maken van de kleintjes.

Kleinias: Natuurlijk niet.

Athener: Laten we God dus niet minder achten dan sterfelijke vaklieden die beter functioneren naarmate ze preciezer en volmaakter het kleine zowel als het grote met hun kennis van zaken tot stand brengen. En laten we niet [903a] denken dat God, Die wijzer is dan wie ook en hoe dan ook bereid en in staat om te zorgen, alleen zorg heeft voor

grote dingen maar nooit ofte nimmer voor de kleine dingen, die zich daar juist zo gemakkelijk voor lenen - alsof Hij iemand is die uit luiheid en lafheid moeite uit de weg gaat.
Kleinias: Op die manier moeten we zeker niet over de goden denken, vreemdeling. We zouden er dan immers opvattingen op na houden die allerminst getuigen van eerbied en bovendien onwaar zijn.
Athener: Ik denk dat we nu meer dan genoeg woorden hebben gewisseld met de man die de goden gebrek aan aandacht verwijt.
Kleinias: Ja.
Athener: Door onze argumenten is hij al gedwongen te er- [b] kennen dat hij ongelijk heeft, maar er is meer nodig om hem geheel te overtuigen.
Kleinias: Hoe pakken we dat aan, goede vriend?
Athener: Redelijkerwijs kunnen we onze jongeman ervan overtuigen dat alle dingen geordend zijn door Hem Die zorg draagt voor de hele schepping. Daarbij ontmoet ieder onderdeel dingen op zijn weg die met zijn natuur overeenkomen, en het vervult tevens de functie die hem past. Iedere handeling en ervaring, zelfs de geringste, staat [c] onder leiding van bepaalde principes die ervoor zorgen dat ieder onderdeel van de schepping zijn functie volledig vervult. En een van deze onderdelen van het geheel zijt gij, hardleers mens, en ook gij streeft steeds naar het Al, hoe klein ge ook zijt. Maar juist dit zijt ge vergeten. Elk onderdeel van het geschapene is er terwille van het geheel, opdat alle leven gelukzalig moge zijn. Het geheel is niet ontstaan terwille van u, maar het is precies andersom: gij zijt er terwille van het geheel. Iedere dokter en iedere bekwame handwerksman werkt immers altijd terwille van het geheel en spant zich in voor wat voor het geheel het beste is. Hij bewerkt een deel terwille van het geheel, en

[d] niet het geheel terwille van een deel. Maar gij ergert u omdat ge niet weet dat wat voor het geheel het beste is, samengaat met wat voor u het beste is, omdat ge de kracht van dezelfde oorsprong met het geheel gemeen hebt. En omdat de geest altijd gebonden is aan steeds een ander lichaam en allerlei veranderingen ondergaat, uit zichzelf en door invloed van buiten, blijft er voor de Speler van dit spel geen andere taak over dan een verbeterd karakter te verplaatsen naar een betere plaats en een karakter dat slechter is geworden naar een slechtere plaats, alles in overeenstemming met de gegeven omstandigheden, zodat ieder het lot krijgt dat hem toekomt.
[e] *Kleinias:* Hoe bedoelt ge dat?
Athener: Ik denk, dat wat ik beschrijf voor de goden de gemakkelijkste manier is om voor alle dingen te zorgen. Stel u voor dat de Schepper namelijk zonder steeds het geheel in het oog te houden ieder ding opnieuw zou moeten scheppen door van de ene substantie naar de andere te gaan, bijvoorbeeld van vuur naar water. Dat betekent dat Hij zou nalaten alles te vormen uit een en dezelfde [904a] substantie of anders de veelheid tot één substantie te reduceren. Dan zou de schepping één, twee, ja zelfs drie generaties meemaken en er zou door zo'n systeem van transformatie geen einde aan komen. Maar zoals het nu is, blijft het werk voor de behoeder van het heelal wonderlijk eenvoudig.
Kleinias: Dat volg ik niet.
Athener: Ik zal het uitleggen. Onze Koning zag dat alle handelingen bezield zijn en veel goeds en veel kwaads bevatten, en dat geest en lichaam na hun ontstaan weliswaar onverwoestbaar zijn maar niet in hun huidige vorm. Dat geldt volgens de universele wet trouwens ook voor de goden. Er zou immers geen sprake kunnen zijn van het ont- [b] staan van levende wezens als de substanties van geest en

lichaam vernietigd werden. Ook zag Hij dat het goede in de ziel altijd van nature geneigd is tot goed doen en het slechte tot kwaad doen. En omdat Hij dat allemaal inzag, gaf Hij ieder onderdeel ergens een plaats waar het zo goed en gemakkelijk mogelijk het goede in alles kan laten zegevieren en het kwade de nederlaag kan laten lijden. Tot dit doel heeft Hij bedacht hoe ieder ding moet zijn, welke positie Hij een bepaalde substantie moet geven en waar deze zich kunnen bevinden, maar de oorzaak voor het ontstaan van een bepaald karakter liet Hij over aan de wil van ieder van ons. Want overeenkomstig het soort verlan- [c] gens en de aard die wij hebben, krijgt ieder steeds het karakter dat daar het dichtst bij komt.

Kleinias: Dat klinkt heel aannemelijk.

Athener: Alles wat deel uitmaakt van ons innerlijk, is aan verandering onderhevig omdat het de oorzaak voor verandering in zichzelf meedraagt, en al veranderend worden de dingen voortbewogen overeenkomstig de ordening en wetmatigheid van het lot. Hoe kleiner de verandering van karakter, hoe geringer de verandering van ons niveau in [d] de schepping. Maar als de verandering groot is en gericht op onrechtvaardigheid, dan zakken de wezens af tot het laagste niveau, de zogenaamde onderwereld, de Hades - of hoe het verder mag heten - waar zij in grote vrees en vol boze dromen moeten verblijven, én als ze nog in leven zijn én nadat zij hun lichaam hebben verlaten. Een mens kan uit vrije wil meer goeds of kwaads in zich opnemen en door de invloed daarvan sterk worden. In het eerste geval wordt hij bijzonder deugdzaam doordat hij verbinding heeft met goddelijke deugd, en hij verhuist dan naar een bijzonder gebied. Langs een gewijde weg wordt hij naar een andere, betere plek begeleid. Maar in het tegen- [e] gestelde geval keert de bestemming van zijn leven ten kwade.

'Dit is het ware gericht van de goden die
de Olympos bewonen.')*

'O kind en jongeling, jullie denken dat de goden zich niet om u bekommeren. Weet dat je, als je slechter wordt, naar de boze geesten gaat, en als je beter bent geworden, naar de betere. In iedere opeenvolging van leven en dood ondervindt ge en doet ge wat wezens van gelijke soort elkaar moeten aandoen. Noch gij noch een ander onfor- [905a] tuinlijk wezen zal zich er ooit op kunnen beroemen aan dit gericht van de goden ontsnapt te zijn. Van alle gerichten die de goden hebben ingesteld, neemt dit wel een bijzondere plaats in, en men moet er volledig acht op slaan. Het zal u immers nooit over het hoofd zien, niet als ge u zo klein maakt dat ge onder het oppervlak van de aarde kunt wegduiken, en niet als ge u verheft en tot de hemel reikt. Ge zult aan de goden de prijs betalen, of ge nu hier [b] op aarde blijft of afreist naar de Hades of naar een plek zijt gebracht die nog afschuwelijker is. Dezelfde regel die voor u geldt, zal ook gelden voor al degenen die ge van onbelangrijk belangrijk hebt zien worden door zich van god noch gebod iets aan te trekken, mensen dus van wie ge gedacht hebt dat ze zich uit de misère hebben gewerkt en gelukkig zijn geworden. Ge zag in hun handelingen het bewijs van de volstrekte onverschilligheid van de goden, dacht ge, niet wetend hoe zij alles laten samenwer- [c] ken om aan het grote geheel bij te dragen. Dacht ge nu werkelijk, dapperste van alle mensen, dat ge van dit alles geen weet hoeft te hebben? Als een mens dit niet leert, zal hij zich nooit een goede indruk kunnen vormen van of een zinnig woord kunnen zeggen over wat gunstig en wat ongunstig is in het leven. Als Kleinias hier, en wij oude heren met hem, u kunnen overtuigen van het feit dat ge niet beseft wat ge over de goden zegt, dan zal God Zelf u

*) Homeros, *Odyssee* XIX 43

in al Zijn goedheid te hulp komen. Mocht ge echter nog behoefte hebben aan meer argumenten, luister dan naar wat we de derde soort ongelovigen gaan zeggen, als ge [d] tenminste verstandig wilt zijn. Dat goden bestaan en zich om de mens bekommeren, hebben we toch, dacht ik, vrij goed aangetoond. De volgende veronderstelling, namelijk dat goden zich met offers laten omkopen door mensen die zich misdragen hebben, mag geen mens voor waar aannemen. We moeten dit uit alle macht zien te weerleggen.'

Kleinias: Goed gesproken! Laten we dat doen.

Athener: Komaan, uit naam van de goden zelf vraag ik u: stel dat we de goden zouden kunnen omkopen, hoe zouden we dat dan moeten doen? Wie zijn zij en wat is hun [e] natuur? Zij moeten heersers zijn, want zij voeren zonder onderbreking de heerschappij over de gehele hemel.

Kleinias: Natuurlijk.

Athener: Maar op wat voor soort heersers lijken zij dan? Zijn er heersers die afspiegelingen van hen zijn in het klein? Lijken bestuurders van wedstrijdwagens of stuurlieden op hen? Of kunnen we hen misschien vergelijken [906a] met legeraanvoerders, of met dokters die in tijden van oorlog waken tegen ziekte? Of lijken zij op boeren, die in angstige afwachting zijn van de seizoenen die slecht zijn voor de opkomst van het gewas, of misschien op herders van kudden? We waren het er toch over eens dat de wereld vervuld is van veel goeds maar ook van veel kwaads, en dat het kwaad de overhand heeft? Daarom zeggen we dat er geen eind is aan de strijd tussen die twee, en dat vraagt een bovenmenselijke oplettendheid. De goden en met hen de halfgoden zijn daarbij onze bondgenoten, terwijl wij op onze beurt het bezit zijn van goden en halfgo- [b] den. Onrecht en hoogmoed, gecombineerd met domheid, richten ons te gronde en wat ons redt zijn rechtvaar-

digheid en beheersing, gecombineerd met wijsheid. Deze kwaliteiten vinden wij in de bezielde krachten van de goden. Dat een weinig daarvan ook in ons huist, is duidelijk. Maar er zijn mensen die zich tijdens hun verblijf op aarde op onrechtmatige wijze iets hebben toegeëigend. Zij zijn net wilde beesten die de wachters bezoeken, of dat nu waakhonden zijn of herders of de meest verheven [c] heersers. Zij proberen hen met vleiende woorden en betoverende geloften ervan te overtuigen dat het mogelijk is om zonder enige consequentie te profiteren van de medemens. Dat is onder slechte mensen de gangbare mening. Maar wij zeggen dat die overtreding die nu de naam 'mateloosheid' krijgt, in het fysieke lichaam 'ziekte' wordt genoemd, in de seizoenen en jaren 'natuurramp', en dat ze in staten en gemeenschappen weer een andere naam krijgt, namelijk: 'onrechtvaardigheid'.
Kleinias: Dat is zeker waar.
Athener: Dat moet toch wel een redenering zijn voor [d] iemand die zegt dat goden altijd vol begrip zijn voor mensen die niet rechtvaardig zijn en zich misdragen, als deze hen maar laten delen in de vruchten van het kwaad. Het is net alsof wolven stukken van hun prooi afstaan aan herdershonden die hun dan, getemd door de gift, toestaan in de kudde te keer te gaan. Zijn dat niet de argumenten van degenen die beweren dat de goden omkoopbaar zijn?
Kleinias: Ja.
Athener: Met welke van de zojuist genoemde wachters [e] kan een mens de goden dan vergelijken zonder zich belachelijk te maken? Soms met stuurlui die schepen en opvarenden naar de diepte sturen omdat ze de koers kwijt zijn door een overvloed aan geurige wijn?
Kleinias: Zeker niet.
Athener: En toch ook niet met wagenmenners die klaar

staan voor de wedstrijd en zich met geschenken laten overhalen om de overwinning aan een ander te laten?
Kleinias: Het zou inderdaad ongehoord zijn de goden met zulke mensen te vergelijken.
Athener: En een vergelijking met veldheren, dokters, boeren en herders komt ook niet te pas, en zeker niet met honden die zich door wolven hebben laten verleiden.
Kleinias: Dat is wel het laatste wat gezegd mag worden.
[907a] *Athener:* Zijn niet de goden de allerhoogste wachters, en behoeden zij niet onze grootste belangen?
Kleinias: Zeker.
Athener: We kunnen toch niet beweren dat zij die het beste in ons behoeden en uitzonderlijk goede wachters zijn, minder zijn dan honden en gewone mensen, die toch ook niet het recht zouden willen schenden terwille van geschenken die hun door onrechtvaardige medemensen zonder enige schaamte worden aangeboden?
[b] *Kleinias:* Zoiets kun je inderdaad niet beweren. Van iedereen die er zo'n opvatting op nahoudt kan gerust gezegd worden dat hij er minder respect op nahoudt dan welk ander mens dan ook.
Athener: Wat moeten we verder zeggen? Nu is toch wel voldoende bewijs geleverd voor de drie veronderstellingen waar we van uitgingen, namelijk dat de goden bestaan, dat ze voor alles zorgen en tevens dat zij volstrekt onverbiddelijk zijn als het recht met voeten wordt getreden.
Kleinias: Zeker. We zijn het met uw redenering eens.
[c] *Athener:* Ik heb dit in tamelijk scherpe bewoordingen gesteld omdat ik slechte mensen zo graag onder de duim wil houden. De reden daarvoor is, vriend Kleinias, dat vermeden moet worden dat zij denken dat het hun vrij staat te doen wat ze willen, als ze er maar een overtuigende draai aan kunnen geven. Dat denken die mensen met hun verkeerde ideeën over de goden. We hebben daarom

duidelijke taal gebezigd. En als dat ook maar enigszins tot gevolg heeft dat die mensen een afschuw krijgen van zichzelf en kwaliteiten gaan waarderen die tegengesteld zijn [d] aan de hunne, dan hebben we onze inleiding tot de wet op goddeloos gedrag goed onder woorden gebracht.
Kleinias: Er is nog hoop. En zo niet, dan treft de wetgever in ieder geval geen blaam, want het ligt niet aan de aard van zijn argumenten.
Athener: Na deze inleiding volgt nu een uiteenzetting die ons in staat stelt deze wetten op de juiste wijze te interpreteren, waardoor alle overtreders van tevoren gewaarschuwd worden hun slechte manieren in te ruilen voor gedrag dat van eerbied getuigt. Voor wie ongehoorzaam is, geldt de volgende wet op goddeloosheid: als iemand in woord of daad blijk geeft van gebrek aan eerbied jegens [e] de goden, moet degene die hem daarop betrapt de wet beschermen door hem aan te geven bij de overheid. De gezagsdragers die het als eersten te horen krijgen, brengen hem voor de rechtbank die bij de wet is aangewezen om over dit soort zaken te oordelen. Als een gezagsdrager zo'n geval ter ore komt en hij laat na iets te doen, dan wordt hij zelf aangeklaagd wegens goddeloosheid door degene die om straf heeft gevraagd in naam der wet. Als iemand [908a] schuldig is bevonden, moet de rechtbank voor elke overtreding apart een straf opleggen. In alle gevallen gaat de overtreder de gevangenis in. Er zijn in de staat drie gevangenissen: een algemene voor de meest voorkomende gevallen, in de buurt van de markt, waarin de gewone overtreders veilig worden opgeborgen; een tweede gevangenis, verbeteringsgesticht genaamd, in de buurt van het gebouw waar de magistraten 's nachts bijeenkomen; en een derde in het midden van het land, op de meest onherbergzame en eenzame plaats, die berucht is als strafgevangenis.

En omdat er, zoals we zal zeiden, drie oorzaken zijn [b] voor goddeloosheid en elk daarvan weer twee vormen heeft, is er sprake van zes mogelijkheden die van elkaar onderscheiden moeten worden. Degenen die zich schuldig maken aan goddeloosheid moeten dus niet allen met dezelfde strafmaat gemeten worden. Wie namelijk van nature een rechtvaardig karakter heeft, maar absoluut niet gelooft in het bestaan van goden, slechte mensen verafschuwt en een afkeer heeft van onrecht, zal zich niet [c] slecht gedragen, het gezelschap van onrechtvaardige mensen mijden en zich aangetrokken voelen tot rechtschapen mensen. Dan zijn er degenen die ook van mening zijn dat de wereld geheel van goden verstoken is en daarenboven geen beheersing hebben over gevoelens van plezier en pijn, maar wel over een goed geheugen en een scherp verstand kunnen beschikken. Hoewel beiden lijden aan hetzelfde euvel, namelijk dat ze niet geloven in het bestaan van goden, zal de eerste categorie minder schade aan- [d] richten onder de mensen dan de tweede. De een zegt vrijuit hoe hij over goden, offers en geloften denkt en door anderen belachelijk te maken zou hij zijn medemensen wel eens tot zijn mening kunnen overhalen, tenzij hij op het rechte pad wordt gebracht. Maar de ander, die er net zo over denkt als de eerste en talentvol wordt genoemd en vervuld is van listen en lagen, behoort tot het slag mensen waaruit vaak charlatans voortkomen die allerlei trucs uithalen. Uit hun rangen komen soms ook tirannen, volksmenners en generaals voort en ook mensen die hun eigen speciale mystieke riten beramen, alsmede de zogeheten sofisten met hun handigheden.
Er zijn vele soorten ongelovigen denkbaar, maar voor de [e] rechtspraak is maar één classificatie relevant. De hypocriete ongelovige heeft zelfs met één of twee executies zijn zonden niet geboet en de oprechte ongelovige krijgt te-

rechtwijzingen en gevangenisstraf. Ook de veronderstelling dat de goden onverschillig zijn voor de mensen brengt twee soorten overtreders voort en het idee dat ze omkoopbaar zouden zijn, nog eens twee. Deze kunnen als volgt onderscheiden worden: mensen die uit domheid zo geworden zijn maar niet uit boos opzet of door een slecht karakter, moeten door de rechter bij de wet in het verbeteringsgesticht worden geplaatst voor een periode van [909a] minstens vijf jaar. Al die tijd mag geen van de burgers contact met hen hebben, behalve zij die deelnemen aan hun nachtelijke bijeenkomsten en met hen optrekken om hen op hun zieleheil te wijzen. Als iemands gevangenisstraf erop zit en het lijkt erop dat hij door schade en schande wijs is geworden, dan kan hij gewoon onder verstandige mensen verblijven, maar als dan blijkt dat hij onverbeterlijk is, omdat hij opnieuw op dezelfde grond veroordeeld wordt, dan krijgt hij de doodstraf.

Tenslotte zijn er diegenen die tot beesten zijn geworden omdat ze niet geloven in het bestaan van goden of deze [b] voor onverschillig en omkoopbaar houden. Uit verachting voor de mensheid houden ze vele levenden in hun macht en ze beweren dat ze de zielen van de doden kunnen oproepen, en ze zeggen dat ze de goden met schone beloften kunnen overhalen door hen als het ware te verleiden met offers, gebeden en lofzangen. Ze proberen enkelingen, hele families en staten terwille van geld naar de afgrond te brengen. Wie aan dit alles schuldig wordt bevonden, moet door het wettelijk gezag worden opgesloten in de gevangenis in het binnenland. Geen vrij mens mag [c] nog ooit contact met zo iemand hebben en als voedsel krijgt hij van slaven een door de wetbewakers vastgesteld rantsoen. Na zijn dood wordt zijn lichaam zonder begrafenis buiten de landsgrenzen geworpen. Mocht er een vrij man zijn die helpt hem te begraven, dan kan deze wegens

goddeloos gedrag worden aangeklaagd door ieder die dat wil. Als zo iemand kinderen nalaat die voor het staatsburgerschap in aanmerking komen, dan nemen de verzorgers [d] van de wezen hen onder hun hoede vanaf de dag van hun vaders veroordeling, als waren het wezen.

Met het oog op dergelijke overtredingen moet een algemene wet worden vastgesteld waardoor het merendeel van hen zich in woord en daad minder gauw zal misdragen jegens de goden. Dankzij dit verbod zal men minder kans lopen godsdienstige riten uit te voeren die in strijd zijn met de wet. Er moet een algemene wet komen die als volgt luidt: in privé-huizen mogen geen gewijde riten [e] worden gehouden. Wanneer iemand een innerlijke behoefte voelt om te offeren, moet hij daarvoor naar de tempels gaan en zijn offergaven overhandigen aan de priesters en priesteressen die toezicht houden op de wijding daarvan. Hijzelf en degene die verkiest met hem mee te gaan zeggen samen hun gebeden. Hier is een reden voor. Het vestigen van tempels en goden is geen eenvoudige zaak en vereist diepgaand overleg. Speciaal bij vrouwen en in het algemeen bij zieken en mensen die risico's lopen of behoeftig zijn, op wat voor gebied ook, en aan de andere kant ook bij degenen die iets gunstigs [910a] ondervinden, is het gebruikelijk de gebeurtenissen te wijden, een gelofte te doen om te offeren en heiligdommen te stichten voor de goden, de halfgoden en de godenkinderen. Als iemand vol schrik wakker wordt door spookbeelden en nachtmerries, zich allerlei beelden herinnert en ze stuk voor stuk tot rust wil brengen, gaat hij alle huizen en dorpen en alle lege plekken waar hij toevallig zoiets meemaakte, vol bouwen met altaren en heiligdommen. Daarom moet dat alles geregeld worden volgens de zojuist vermelde wet. Ook met betrekking tot de ongelovigen is deze wet van nut, want zij zorgt ervoor dat

[b] zij geen misbruik maken van dit soort gewoonten. Door relikwieën en altaren uit te stallen in privé-huizen denken ze de goden stiekem gunstig te stemmen met offers en gebeden, waarbij ze voor zichzelf en voor degenen die dit toestaan, ook al zijn deze laatsten minder slecht, het onrecht oneindig verzwaren en een schuld op zich laden jegens de goden. Het gevolg is dat de hele staat de wrange vruchten plukt van hun onzalig gedrag, en dat is in zekere zin terecht. Maar ons als wetgevers zal door God niets [c] verweten worden, want we stellen bij de wet vast dat er in privé-huizen geen altaren mogen worden opgericht. Als blijkt dat iemand ze toch bezit en plechtigheden verricht buiten de openbare - ongeacht of de bezitter een man of een vrouw is - en als de overtreding niet ernstig of godslasterlijk is, dan moet degene die dat merkt de wetbewakers op de hoogte stellen. Dezen geven opdracht de particuliere altaren over te brengen naar de openbare [d] tempels. Wie daar niet aan gehoorzaamt, wordt gestraft totdat hij zijn verzet opgeeft. Als echter blijkt dat iemand zich wel schuldig heeft gemaakt aan een goddeloze handeling, en het betreft geen kind dat niet beter weet, maar een volwassene die verantwoordelijk moet worden geacht voor het feit dat hij privé of in het openbaar offers heeft gebracht aan welke goden dan ook, dan moet deze ter dood worden gebracht omdat hij tijdens het offer niet vrij van smetten was. Of het vergrijp onschuldig is of niet, dat moeten de wetbewakers bepalen alvorens zij de zaak voor het gerecht brengen en de overtreders hun gerechte straf voor hun goddeloosheid opleggen.

BOEK XI – INLEIDING

Onze Platoon overtreft niet alleen alle andere filosofen en sprekers in wijsheid en in welsprekendheid, maar vooral ook alle juristen en rechtsgeleerden. Dit blijkt vooral uit het feit dat hij zich niet tot beknoptheid laat verleiden zoals dat met de anderen wel het geval is, wanneer zij willen proberen een omvangrijk juridisch commentaar te schrijven. Zonder daarin te slagen. Om die beknoptheid te vermijden en zijn commentaar niet tot de commerciële rechtspraktijk te beperken, heeft hij zich er vooral op toegelegd om door studie en met behulp van wetgeving en een helder beoordelingsvermogen en ook met behulp van de godsdienst mensen tot goede burgers te maken. Zijn hoop is daarbij dat mensen die over een rechtvaardigheidsbesef beschikken zelfs zonder de hulp van wetgeving uit eigen beweging en van ganser harte in hun omgang met anderen steeds trouw en waarheidslievend mogen zijn.
Terecht behandelt Platoon na het personenrecht het zakenrecht, dat zowel vreemdelingen als burgers moet leren in vertrouwen met elkaar en elkanders goederen om te gaan en voor elkaars goederen te zorgen. Bovendien hoe ze in goede trouw overeenkomsten moeten sluiten, niet aan andermans bezit moeten komen en eenieder het zijne moeten geven. Dit alles geldt voor vrije burgers, vrijgelatenen en slaven. Voorts de goede trouw in koop en verkoop, in teruggave van goederen, in zaken van beheer, in strijd, in opleiding, in getuigenissen, in het maken van een testament, in het erfrecht, in het sluiten van huwelijken en bij echtscheiding en in het bestieren van een gezin. Bovenal ook de eerbied en zorg voor ouders en het belang geen overspel te bedrijven. Verder de afschuw van drugs en van alle vormen van vergif, het vermijden van

boosheid en laster, het niet meedoen aan procederen, geen twist veroorzaken, geen haat of nijd koesteren, de bereidheid om schade te herstellen, het spreken van de waarheid wanneer men een getuigenis aflegt of een eed. Dit is ongeveer de inhoud van het elfde boek.

Laten we nu de wat duisterder passages in het kort uitleggen, zoals gebruikelijk. Allereerst moet ge dan weten dat er een tweevoudig goddelijk licht is, dat de weg verlicht. Het ene licht wijst de weg en het andere licht verlicht iedere stap die we zetten. Het laatste noemen we het maanlicht. Het eerste licht is het vertrouwen dat onder de naam van Diana schuil gaat. Dat vertrouwen houdt in dat men erkent dat al het vreemde wat men op de weg tegenkomt van God afkomstig is, zodat men gaat leren alle goede en gunstige gaven te herleiden tot goddelijke voorzienigheid.

Laten we nu beschouwen waar 'Platonische deugd' uit bestaat. In de eerste plaats om bij koop en verkoop de zaak zelf niet anders voor te stellen dan zij is en voorts niet te liegen en geen meineed te plegen, ja zelfs geen eed af te leggen. Bovendien altijd tevreden zijn met wat gekocht is en steeds contant te betalen. En wel om de volgende reden: laat niemand een leugen uitspreken wanneer hij de goden heeft aangeroepen, of bedriegen of dubbelzinnig zijn als hij zich de gramschap van God niet op de hals wil halen. Dat geldt in de allereerste plaats voor degene die blijk geeft van minachting voor de goden door meineed te plegen, en vervolgens voor degene die in het openbaar liegt. Hier zien we keer op keer hoezeer Platoon erop uit is om de menselijke geest weer vrij en zuiver te maken door iedere vorm van bandeloosheid onmiddellijk uit te bannen. Bovendien beschouwt hij enerzijds grote rijkdom en anderzijds grote armoede als een uiting van een ziekelijk karakter. Rijkdom maakt de mens opgebla-

zen en pafferig en armoede verzwakt hem en maakt hem neerslachtig.
Nu iets over de kunsten. Aan het hoofd ervan staan Pallas Athene, Vulcanus en Mars, zoals uit allerlei geschriften van Platoon steeds weer blijkt. Weet dat er in de visie van Platoon sprake is van een triade van goden die door Jupiter zelf als schepper van het universum is ingesteld. Die triade is altijd aanwezig en bestaat in de eerste plaats uit Pallas Athene, ten tweede uit Vulcanus en ten derde uit Mars. De hele triade keert weer terug tot Jupiter, die er immers de bron van is en evenzo richten Vulcanus en Mars zich op Pallas Athene. In Mars ligt kracht opgesloten, in Pallas Athene wijsheid en in Vulcanus de vurige geest. Deze drie kwaliteiten keren echter steeds weer tot de hoge burcht van Jupiter zelf terug, waar alles tot volheid wordt gebracht. Dat is allereerst de rede, die de bron is waar alle afzonderlijke dingen uit voortkomen; dan is er de uitvoering van al wat in de rede is vervat en tenslotte zijn er de zorg en de ondersteuning van de gevolgen ervan. Platoon stelt de eerste categorie gelijk aan Pallas Athene, de tweede aan Vulcanus en de derde aan Mars. En zoals zorg, behoud en uitvoering de hulp van rede en wijsheid nodig hebben, evenzo gaat Pallas voorop en volgen Vulcanus en Mars, zodat al wat door Vulcanus bijeengesmeed wordt en door Mars wordt verdedigd en in vorm wordt gehouden, door Pallas Athene als leidsvrouwe van begin tot eind tot voltooiing wordt gebracht. Aldus functioneren deze drie godheden in het goddelijke scheppingsproces.
Maar zij zijn ook herkenbaar in de natuur. Pallas Athene geeft aan de natuur haar orde en structuur mee, waardoor ieder afzonderlijk schepsel zijn eigen taak en functie verkrijgt. Vulcanus geeft aan de natuur zijn vermogen voor efficiënte wetmatigheid mee en ook het vakmanschap,

terwijl met behulp van Mars ouders aan hun nakomelingen een sterke en op verschillende wijzen verdedigbare structuur kunnen meegeven om op natuurlijke wijze aanvallen van tegenstanders te kunnen weerstaan.
Evenzo is de uitwerking van deze goden terug te vinden op het gebied van menselijk handelen en wel in die zin dat iedere handeling eerst in de geest wordt overwogen en vervolgens krachtig naar buiten treedt. Daarbij wordt de aldus uitgewerkte en zichtbare vorm in stand gehouden en krachtig verdedigd. Platoon benadrukt dat deze drie godheden over de menselijke handelingen waken om ons tot de erkenning te brengen dat alle menselijke activiteit, evenals het functioneren van de natuur, geheel en al van God en van de rede afhankelijk is. Maar we moeten vooral niet denken dat enkel en alleen ons menselijk functioneren van de goden afhankelijk is. Daarom voegt Platoon er nog aan toe dat wij de goden eveneens ten zeerste moeten vereren omdat zij ons het leven geven. Daarbij moeten we er vooral op letten dat alles wat met de goden te maken heeft, eerbiedig en oprecht en zuiver wordt gedaan. Als men zich hieraan houdt, zal het onmogelijk zijn iets te ondernemen tenzij in de naam van God zelf, en dus zelfs niet in naam van de goden.
Merk ook op dat Platoon spreekt over een substantie van de allerhoogste en niet over meerdere, terwijl de ideeën zich veelvoudig vermenigvuldigen. Wat valt er nog meer over te zeggen? Natuurlijk dat hij meent wat hij zegt wanneer hij het woord 'goden' gebruikt, omdat zij vele duizenden keren te hulp schieten. Maar evenmin moet men aan de stilte voorbijgaan. Hiervan zegt Platoon dat de geest het leven van God ontvangt en geplaatst is tussen het eeuwig onveranderlijke, dat wil zeggen het hele gebied van de engelen en datgene wat tijdelijk is. 'Tussen', zeg ik, omdat de geest een tijdelijk en een eeuwig aspect

heeft. Het eeuwige deel is als de hemel waar de substantie steeds onveranderlijk blijft. Het andere deel echter bestaat uit beweging en uit gemoedsgesteldheden die altijd veranderen en van hot naar haar gaan. In het vorige boek gaf Platoon reeds aan dat de geest tegelijk deelt in bewustzijn en in een wordingsproces. De geest is onverwoestbaar, maar niet eeuwig op de manier zoals de goden dat zijn. Dat wil zeggen dat de geest niet op een vaste plaats gefixeerd is. Want Platoon zegt dat de goden, dat wil zeggen de engelen, een vaste plaats hebben en daar moeten blijven. Niet omdat ze dat willen, maar omdat de wet van de schepper dat voorschrijft. De goden die op zich kunnen bewegen zijn dus voorbestemd om op hun plaats te blijven. Platoon zegt dat het lichaam ook onverwoestbaar is, althans het hemelse lichaam. Waarschijnlijk doelt hij daarbij op het feit dat de elementen zelf en de oermaterie niet toenemen of afnemen. In de *Staatsman* geeft hij aan hoezeer hetzelfde lichaam door de Goddelijke Schepper steeds weer opnieuw herschapen wordt.
Merk ook op dat wanneer Platoon over een testament spreekt noch de persoon, noch een bezitting persoonlijk eigendom kan zijn, maar aan het vaderland toebehoort. Ten aanzien van weeskinderen geldt dat de zielen van de overleden ouders ons doen en laten opmerken en over ons waken. Hun opmerkingsgave is gevestigd in het subtiele lichaam. Hun zorg bereikt ons via de natuur, via de traditie en via goddelijke voorzienigheid.
Zoals reeds besproken, bevindt de geest die nog met het leven verbonden is, zich in een tussenpositie, zowel wat plaats als wat kwaliteit betreft. De plaats is gevestigd tussen hemel en aarde in en de kwaliteit tussen hoogste gelukzaligheid en diepste ellende. We moeten ons herinneren wat in het vorige boek reeds werd gezegd: in de natuur is er sprake van dat de schepselen zich zullen aan-

passen aan de leefwereld en het milieu waarin ze geplaatst zijn. Eenzelfde aanpassing vindt plaats bij de geest die, afhankelijk van de aard van zijn eigen natuur, zal verhuizen naar een bepaalde plek die bij hem past, want soort zoekt soort. Zo gebeurt het ook dat het hemelse het hemelse zoekt, het aardse het aardse en het subtiele het subtiele.
In dit deel zegt Platoon lang niet alles over de geest, maar dat doet hij wel in de *Timaios* en in andere dialogen. Zo waarschuwt hij er bijvoorbeeld voor voorzichtig te zijn met het slaan van kinderen, als we willen voorkomen dat de ouders zich in terechte verontwaardiging tegen ons keren. Iets vergelijkbaars zegt hij in het negende boek, wanneer hij spreekt over moord en zegt hoezeer de ziel van de overledene zich tegen de moord en de moordenaars keert. De geschiedenis bewijst dit met de heftige strijd tussen Marius en Sulla en in de verschillende tragedies rond Orestes vinden we hetzelfde thema terug.
Merk op hoezeer Platoon respect en eerbied voor de ouders benadrukt. Hij vergelijkt de eerbied voor de ouders met de eerbied die we betonen voor de geheiligde beelden van de goden. En natuurlijk niet vanwege die beelden als zodanig, maar omdat zij de goden voorstellen. Nog meer dan die beelden moeten wij onze ouders eren omdat zij als het ware levende afspiegelingen zijn van de goden. Hij voegt eraan toe dat smeekbeden van ouders met betrekking tot hun kinderen door God verhoord worden en dat kinderen zo beschermd worden tegen verderf.
Vervolgens zijn er nog een aantal echte Platonische uitspraken. Misdadigers worden gestraft, niet omdat zij een misdaad hebben begaan, want wat gebeurd is, is gebeurd, maar om herhaling te voorkomen. Bovendien om het gevoel van onrecht weg te nemen bij degenen die de misdaad bestraffen en degenen die van de straf kennis ne-

men, om zo ook herhaling te voorkomen. De rechter is de uitlegger van de wet, de dienaar van de rechtvaardigheid. Hij straft laster, vloeken, woede, grove taal en uit de hand gelopen scherts. Merk op hoezeer men volgens Platoon moet oppassen met het overtreden van de wetten van de goden, zoals het afleggen van een valse getuigenis of het plegen van meineed. Vandaar dat men bij het afleggen van een getuigenis of het doen van een eed Themis aanroept en ook Jupiter en Apolloon. Themis vanwege wet en recht van mensen en goden. God zelf om duidelijk te maken dat alwie meineed pleegt of valselijk getuigt, tegen wet en recht van goden en mensen ingaat en bovendien ernstig zondigt tegen zijn medemens en tegen God zelf. En Jupiter omdat Jupiter alles onmiddellijk, in een oogwenk, weet, zodat wie zondigt nimmer aan de goddelijke wraak en vergelding zal ontkomen. Apolloon om te voorkomen dat iemand zou kunnen denken dat huidige en vroegere misdaden ooit voor hem verborgen kunnen blijven, terwijl hij zelf door zijn voorspellingskunst de hele toekomst kan overzien.

BOEK XI

[913a] *Athener:* Dan is het nu tijd om het eigendomsrecht vast te leggen, dat de betrekkingen tussen mensen bepaalt. Er is een vuistregel: 'Voor zover mogelijk mag niemand mijn bezittingen ook maar met een vinger aanraken of verplaatsen, als ik daar niet mijn volledige toestemming voor geef.' Ik moet de eigendommen van anderen op precies dezelfde manier behandelen, maar daarbij wel mijn gezonde verstand blijven gebruiken. Laten wij het eerst hebben over eigen geld dat men zelf bewaart. Wanneer iemand die geen vader of voorvader van mij is, voor zichzelf en de zijnen een schat heeft begraven, laten de goden dan verhinderen dat ik die ooit vind, en als ik hem toch [b] vind, laat ik hem me dan nooit toe-eigenen. Ik moet er ook niet over spreken met van die mensen die altijd goede raad geven, want die zeggen vast wel: 'Haal die schat maar uit de grond.' Wanneer ik de schat wegneem, weegt mijn materiële winst nooit op tegen het verlies dat ik lijd aan deugd en rechtvaardigheid. Als ik het bezit van rechtvaardigheid belangrijker vind dan het bezit van geld, verwerf ik een groter goed, want het één is van een hoger niveau dan het ander. De uitspraak 'Laat dat wat niet in beweging is, met rust' is in veel gevallen, en zeker ook [c] hier, van toepassing. Ook moet men de verhalen geloven, waarin wordt verteld dat dergelijk gedrag niet nuttig is als men kinderen wil krijgen. Als iemand zich daar niet om bekommert, geen acht slaat op de wetgever en zonder toestemming een schat wegneemt die hij of zijn voorouders niet zelf hebben weggeborgen, overtreedt hij een van de mooiste en eenvoudigste wetten, het voorschrift van de nobele mens die zegt: 'Neem niet weg wat ge niet zelf hebt neergelegd'. Welke straf moet de mens ondergaan die deze goede raad in de wind slaat en iets wegneemt dat

hij niet zelf heeft neergelegd? Laten we er bovendien van uitgaan dat het geen kleinigheid betreft, maar een schat van behoorlijke omvang. Wat de straf van de goden is, weet God alleen. Een mens die zo'n diefstal opmerkt [914a] moet deze aan de stadswachters doorgeven als het ergens in de stad gebeurt, maar als de diefstal op de markt plaatsvindt, aan de marktmeesters. Gebeurt de diefstal op het platteland, dan moet hij deze bij de veldwachters of hun meerderen aangeven. Wanneer zo'n aangifte is gedaan, moet de stad een gezantschap naar Delphi sturen. De stad is verplicht gehoor te geven aan iedere uitspraak van de god over de dief en het gestolene, dus ze moet handelen naar de orakels van de godheid. Als de aangever een vrij man is, moet hij worden geroemd om zijn juist gedrag, maar als een vrij man geen aangifte doet, verliest hij zijn goede naam. Als een slaaf aangifte doet, verdient hij te worden vrijgelaten en de stad betaalt de losprijs aan zijn meester. Als hij geen aangifte doet, moet hij ter dood worden veroordeeld.
[b] Aansluitend hierop moeten er nog enige min of meer belangrijke zaken bij de wet worden geregeld. Wanneer iemand opzettelijk of per ongeluk iets van zijn bezit achterlaat, moet iemand die het toevallig vindt, dit laten liggen, in de wetenschap dat de godin van de wegen erover waakt, omdat deze voorwerpen bij de wet aan deze godin zijn toevertrouwd. Als iemand tegen deze regel in het voorwerp opraapt en meeneemt naar huis - en de dief is een slaaf en het voorwerp niet veel waard - moet hij van de man die hem daarop betrapt, mits deze niet beneden [c] de dertig jaar is, een flink aantal zweepslagen krijgen. Als de dief echter een vrij man is, moet men hem toch als een onvrij mens zien die de wet niet respecteert. Bovendien moet hij tienmaal de waarde van het voorwerp vergoeden aan de eigenaar die het had achtergelaten.

Als iemand een ander ervan beschuldigt iets van hem te bezitten, om het even of het iets waardevols is of niet, is het mogelijk dat de ander toegeeft dat hij het in zijn bezit heeft, maar ontkent dat het het eigendom is van de klager. Als dat voorwerp wettelijk is geregistreerd bij de overheid, moet de klagende partij degene die het voorwerp in [d] zijn bezit heeft voor het gerecht dagen, en deze zal het moeten overhandigen. Blijkt uit het register aan welke van de twistende partijen het getoonde voorwerp toebehoort, dan mag de eigenaar het meenemen. Maar als de eigenaar een derde partij blijkt te zijn die niet aanwezig is, zal een van de partijen het voorwerp mogen meenemen als er voldoende borg wordt gesteld. Als het omstreden voorwerp niet officieel is geregistreerd, blijft het onder beheer van de drie oudste gezagsdragers tot er vonnis is gewezen. Als het gedeponeerde pand een dier is, moet degene die het proces heeft verloren, de kosten van het voer aan de gezagsdragers vergoeden. Deze zijn verplicht binnen drie dagen uitspraak te doen in het geschil.

[e] Iedereen die handelingsbekwaam is, heeft de bevoegdheid zijn eigen slaaf voor ieder wettelijk toegestaan doel te gebruiken. Als hij een weggelopen slaaf van familie of vrienden in handen krijgt, moet hij deze voor hen gevangen nemen en in verzekerde bewaring stellen. Als iemand de vrijheid opeist voor een man die door een ander tot slaaf is gemaakt, hoeft deze de slaaf alleen maar te laten gaan als de eiser drie behoorlijke borgen geeft. Als iemand in strijd hiermee een ander een slaaf afneemt, maakt hij [915a] zich schuldig aan een geweldsdelict, en als hij gepakt wordt moet hij tweemaal de geregistreerde waarde vergoeden aan degene aan wie hij de slaaf heeft ontnomen. Men mag ook een vrijgelaten slaaf arresteren, als deze zijn verplichtingen aan degenen die hem zijn vrijheid hebben gegeven, niet of niet voldoende nakomt. Deze verplichting

bestaat eruit dat de vrijgelatene driemaal per maand naar het huis van de man komt die hem heeft vrijgelaten en de belofte inlost om alle werkzaamheden te verrichten, binnen de grenzen van wat redelijk en mogelijk is. Ook bepaalt zijn voormalige meester met wie hij trouwt. Het is een vrijgelatene niet toegestaan rijker te zijn dan degene [b] die hem heeft vrijgelaten, en wat hij meer heeft gaat naar zijn vroegere meester. Wie is vrijgelaten, mag niet langer dan twintig jaar in het land blijven en moet evenals de vreemdelingen vertrekken met alles wat hij bezit, tenzij hij de gezagsdragers en de man die hem heeft vrijgelaten ervan weet te overtuigen dat dat niet nodig is. Wanneer het bezit van een vrijgelatene of een andere vreemdeling in waarde dat van de derde vermogensklasse overtreft, moet hij gerekend vanaf die dag binnen dertig dagen ver- [c] trekken met al zijn bezittingen, en hij heeft geen enkel recht de autoriteiten te verzoeken langer te mogen blijven. Als hij deze regels overtreedt, voor het gerecht wordt gebracht en schuldig wordt bevonden, moet hij ter dood worden veroordeeld en zijn bezittingen moeten verbeurd worden verklaard. Dit soort gevallen moet worden behandeld door de stamrechtbanken, tenzij de partijen voordien hun beschuldigingen over en weer hebben ingetrokken ten overstaan van buren of gekozen rechters.
[d] Wanneer iemand verklaart dat een bepaald dier of waardevol ding van hem is, moet de werkelijke eigenaar hem verwijzen naar degene die hem het desbetreffende goed heeft verkocht of gegeven of iets dergelijks. Deze verwijzing moet binnen dertig dagen plaatsvinden als het een burger of immigrant in de stad betreft, maar een vreemdeling die de stad alleen bezoekt moet hier binnen vijf maanden voor zorgen, met dien verstande dat de maand waarin de zomerzon zich naar haar winterverblijf keert, daar midden in valt. Bij ruil van goederen door middel

van koop en verkoop moet de overdracht plaatsvinden op de daarvoor bestemde plaats op de markt en nergens anders, en uitsluitend tegen contante betaling. Uitstel van betaling bij koop en verkoop is niet toegestaan. Iemand [e] die iets verkoopt op een andere manier en op andere plaatsen, omdat hij de man met wie hij handel drijft vertrouwt, moet beseffen dat hij juridisch geen verhaal heeft als de goederen niet volgens de nu beschreven regels aan hem zijn verkocht.
Wat inzamelingen betreft, deze mogen door iedereen worden gehouden, want dat is een vriendendienst. Maar als er onenigheid ontstaat over het opgehaalde geld, moet men beseffen dat er in deze kwesties geen gerechtelijke stappen kunnen worden ondernomen. Iemand die voor een bepaald artikel meer dan vijftig drachmen heeft ont- [916a] vangen, is verplicht tien dagen in de stad te blijven, en hij moet zijn adres opgeven aan de koper. Dit is nodig in verband met de gebruikelijke klachten bij deze transacties, en ook omdat er een wettelijke regeling is voor het teruggeven van het gekochte. Deze wettelijke regeling voor het al dan niet teruggeven van de koopwaar zou als volgt moeten luiden:
Als iemand een zieke slaaf verkoopt die aan tering lijdt, aan stenen, aan moeilijk urineren, aan de zogenaamde heilige ziekte*), of aan een andere lichamelijke of geestelijke ziekte die op het eerste gezicht niet wordt opgemerkt, hoewel het een ernstige en ongeneeslijke ziekte is, dan kan er in dit geval geen sprake van teruggave zijn als de koper arts of sportleraar is, of als de verkoper van te voren de waarheid heeft verteld. Als de verkoper zo'n slaaf [b] aan een leek verkoopt, heeft de koper het recht de slaaf binnen een half jaar terug te geven, behalve wanneer het de heilige ziekte betreft: dan is een termijn van een jaar

*) Epilepsie

geldig. Het proces moet worden gevoerd voor een rechtbank van artsen die beide partijen hebben voorgedragen en in overleg hebben benoemd. Als de verkoper de zaak verliest, moet hij tweemaal de verkoopprijs terugbetalen. [c] Bij een transactie tussen particulieren onderling moeten dezelfde regels voor teruggave en een gerechtelijke beslissing gelden als in de voorgaande gevallen, behalve dan dat de verliezende partij slechts eenmaal de verkoopprijs hoeft te betalen. Als iemand bewust een moordenaar verkoopt en de koper is op de hoogte van het feit, is het uitgesloten dat de koop ongedaan kan worden gemaakt. Maar als de koper niet bekend is met dit feit, heeft hij het recht de slaaf terug te geven zodra hij het ontdekt. De zaak komt in handen van de vijf jongste wetbewakers. Als de uitspraak luidt dat de verkoper willens en wetens zo handelde, is hij verplicht de huizen van de koper te zuiveren volgens de religieuze voorschriften, en bovendien moet hij de koper driemaal de koopsom vergoeden.

[d] Er mag niet geknoeid worden met iets wat iemand koopt, onverschillig of men nu geld koopt, levende have of iets anders. Laten wij ook voor de wet op alle vormen van fraude een inleiding maken. Men mag geen onderscheid maken tussen vervalsing enerzijds en leugen en bedrog anderzijds. Over dit soort handelingen zeggen de meeste mensen doorgaans dat ze door de beugel kunnen zolang men daar maar het juiste moment voor kiest. Maar ze laten zich verder niet uit over het waar en wanneer [e] van dat juiste moment en geven er geen omschrijving van, en zodoende berokkenen ze zichzelf en anderen veel schade met deze uitspraak. Het past een wetgever echter niet om een zaak ongedefinieerd te laten. Hij moet altijd duidelijk de grenzen stellen - belangrijk of onbelangrijk - en in dit geval moet hij het als volgt doen. Geen mens zal onder het aanroepen van de goden in woord of daad leu-

gen, bedrog of vervalsing begaan, als hij niet het gevaar wil lopen zich bij de goden uiterst gehaat te maken. [917a] Dit gebeurt wanneer men uit minachting voor de goden valse eden zweert en bovendien als men tegenover zijn meerderen onwaarheid spreekt. Goede mensen zijn de meerderen van minder goede mensen, en in het algemeen zijn ouderen de meerderen van jongeren. Ook zijn ouders de meerderen van hun kinderen, mannen van hun vrouwen en kinderen, en heersers van hun onderdanen. Iedereen dient respect te tonen voor allen die in de een of andere functie gezag over hem uitoefenen, vooral als zij dit [b] doen in dienst van de gemeenschap. Daarom kwamen wij hier ook op.
Iedereen die op de markt ondeugdelijke waar aanbiedt, licht de mensen op. Ook zweert hij nog bij de goden en hij negeert de wetten en voorzorgsmaatregelen van de marktmeesters. Zo toont hij gebrek aan respect voor zowel mensen als goden. Over het algemeen is het een goede gewoonte om niet lichtvaardig de naam van de goden in de mond te nemen en om zich te gedragen met de zuiverheid en reinheid die de meesten van ons in acht nemen in godsdienstige zaken. In die gevallen waarin deze regel niet wordt opgevolgd moet de wet als volgt luiden. [c] De marktkoopman mag altijd maar één prijs noemen voor een artikel. Als hij deze prijs er niet voor krijgt, is de juiste handelwijze het artikel weer mee naar huis te nemen. Op diezelfde dag mag hij er niet een hogere of lagere prijs voor vragen. Het moet hem verboden worden zijn koopwaar aan te prijzen of een eed op de kwaliteit te doen. Als iemand zich niet aan deze voorschriften houdt en een eed zweert, is iedere stadgenoot boven de dertig jaar die toevallig aanwezig is, verplicht hem te straffen met slaag. De getuige is dan niet in overtreding. Als deze [d] uit achteloosheid zijn plicht verzaakt, moet hij worden

beticht van verraad aan de wetten.
Als iemand valse koopwaar aanbiedt en zich niet kan houden aan de voorschriften die we nu opstellen, moet iedereen die daar getuige van is en het bewijs ervoor kan leveren, hem bij de overheid aangeven. Als deze getuige een slaaf of huisbediende is, mag hij zelf de valse koopwaar meenemen. Als hij een burger is en nalaat de schuldige aan te geven, moet hij als onwaardig lid van de gemeenschap worden bestempeld, omdat hij de goden besteelt. De aanklager moet de koopwaar wijden aan de goden die de markt onder hun hoede hebben. Iemand die wordt betrapt op het verkopen van valse koopwaar is niet alleen zijn koopwaar kwijt, maar kan ook nog rekenen op een pak slaag dat overeenkomt met de waarde van de ver- [e] kochte artikelen. Hij krijgt een zweepslag voor iedere drachme die hij ervoor heeft gevraagd. Maar eerst moet de heraut op de markt bekend maken welk misdrijf hiermee wordt bestraft. Met betrekking tot vervalsingen en andere kwalijke praktijken van kooplui moeten de marktmeesters en de bewakers van de wet steeds inlichtingen inwinnen bij ervaren mensen en schriftelijk vastleggen wat een verkoper hoort te doen en te laten. Zij brengen deze regels aan op een zuil voor het gebouw van de marktmeesters als duidelijke waarschuwing voor iedereen die op de markt zaken wil doen.
De regelingen die vallen onder de stadswachters, [918a] hebben we nu voldoende besproken. Als blijkt dat er nog een verordening moet worden toegevoegd, stellen de stadswachters de wetbewakers hiervan op de hoogte en leggen schriftelijk vast wat er naar hun oordeel ontbreekt. Zowel de oorspronkelijke als de toegevoegde regels worden op een zuil voor het gebouw van de stadswacht aangebracht.
Na de wet op fraude moeten wij onmiddellijk de gang

van zaken in de detailhandel bespreken. We zullen eerst onze gedachten laten gaan over het onderwerp als geheel en ons rekenschap geven van wat redelijk is. Vervolgens [b] gaan we een wet maken. De detailhandel in de stad is natuurlijk niet bedoeld om schade aan te richten, integendeel. Want iemand doet toch alleen maar goed, als hij de onevenwichtige en onevenredige verdeling van goederen tegengaat? Het bereiken van dit evenwicht is naar onze mening mogelijk met behulp van geld, en hierin ligt ook de taak van de koopman. De dagloner, de herbergier en anderen die een meer of minder fatsoenlijk beroep uit- [c] oefenen, hebben allen tot taak volledig in de behoeften van de mensen te voorzien en ervoor te zorgen dat de goederen evenredig onder hen worden verdeeld. Wat is er eigenlijk voor slechts en onoirbaars aan handeldrijven? Waardoor is de handel in zo'n kwade reuk komen te staan? Misschien kunnen wij in onze wetgeving zijn goede naam, zo niet geheel, dan toch zeker gedeeltelijk, herstellen. Dat zal zo te zien geen geringe taak zijn en er is behoorlijk wat moed voor nodig.
Kleinias: Wat bedoelt ge?
Athener: Mijn beste Kleinias, er is maar een kleine groep mensen die de aanleg en de opvoeding heeft om steeds maat te blijven houden als ze wordt overvallen door [d] wensen en begeerten, en die, wanneer ze de kans krijgt veel geld te verdienen, 'genoeg' verkiest boven 'veel'. De houding van de meeste mensen is volkomen tegengesteld hieraan. Als ze iets nodig hebben, zijn ze mateloos in hun behoeften, en wanneer ze al een redelijke winst binnen hebben, willen ze nog het onderste uit de kan. Daarom staan de kleinhandelaar, de groothandelaar en de herbergier in een kwade reuk en worden over hen de vreselijkste dingen gezegd. Maar stel je nu eens iets voor wat hopelijk [e] nooit gebeurt of zal gebeuren. Het is een belachelijk

denkbeeld, maar ik breng het toch naar voren. Stel dat overal de aanzienlijkste burgers worden gedwongen een poosje herbergier, koopman of iets dergelijks te worden of dat zelfs vrouwen door een of andere lotsbeschikking worden gedwongen zo'n beroep uit te oefenen, dan zouden wij ontdekken dat al deze beroepen onze waardering verdienen. Iemand die zo'n beroep eerlijk uitoefent, [919a] verdient evenveel achting als een moeder of een voedster. Tegenwoordig zet iemand een huis op een eenzame plek ver van de bewoonde wereld om er een herberg van te maken. Hij biedt vermoeide reizigers, die door hevige stormen worden geteisterd, rust en kalmte aan in de vorm van een welkome pleisterplaats. Hij lokt hen met verkoeling in verzengende hitte. Maar als ze binnen zijn, behandelt hij hen niet als vrienden en bereidt hij hun geen hartelijk gastmaal, maar in plaats daarvan houdt hij hen in gijzeling, alsof het gevangen genomen vijanden zijn, en hij vraagt een hoog, onrechtmatig en smerig losgeld. Het [b] zijn misstanden als deze in al die beroepen die een smet hebben geworpen op deze vorm van dienstverlening. Voor al deze kwalen moet de wetgever dus een oplossing bieden.

Er is een oud en waar gezegde dat het moeilijk is twee dingen te bestrijden die elkaars tegenpool zijn. Dat geldt niet alleen voor ziektes, maar ook in veel andere situaties. In deze kwestie is er namelijk ook een strijd tegen twee [c] vijanden: armoede en rijkdom. De laatste bederft de menselijke geest door weelde, de eerste drijft de mens door pijn en zorgen tot schaamteloosheid. Welke hulp zou een samenleving die met overleg te werk gaat, kunnen vinden voor deze ziekte? Ten eerste: de klasse van handelaren moet zo klein mogelijk zijn. Ten tweede: wij benoemen mensen aan wie voor de staat niet veel verloren is, als ze op het slechte pad raken. Ten derde: wij zor-

gen voor een middel waardoor mensen die in deze beroepen werkzaam zijn, zich niet zo snel met hart en ziel over- [d] leveren aan schaamteloos en minderwaardig gedrag.
Nu we dit onderwerp hebben besproken, moet de wet die de meeste kans van slagen heeft, ongeveer als volgt luiden. Van de inwoners van Magnesia voor wie de godheid een nieuwe kolonie sticht, mogen de grondbezitters die tot de 5040 families behoren, geen van allen vrijwillig of onvrijwillig detailhandelaar of groothandelaar worden, of diensten verlenen aan particulieren zonder daarvoor een [e] evenredige vergoeding te ontvangen. Uitzondering hierop is de hulp aan de vader, de moeder of de generatie die daar nog aan voorafgaat, of de hulp aan ouderen. Zo'n dienst is er een die door de ene vrije burger aan de andere in vrijheid wordt verleend. Het valt niet mee om precies in de wet vast te leggen wat wel en niet gepast is voor een vrijgeborene. Daarom moet de beslissing daarover liggen bij personen die algemeen bekend staan om hun afkeer van een levenswijze die een vrij burger niet past en hun liefde voor de levenswijze die een vrij burger siert. Wanneer iemand zich in een of ander beroep bezighoudt met slaafs gesjacher zal hij door iedereen die dat wil aangeklaagd kunnen worden omdat hij zijn familie te schande maakt. De aanklacht wordt ingediend bij mensen die om hun grote deugdzaamheid bekend staan. Als inderdaad [920a] blijkt dat iemand door een minderwaardige bezigheid zijn vaderlijke haard bezoedelt, zal een jaar in de gevangenis hem daarmee doen ophouden. Herhaling van zijn fout kost hem twee jaar gevangenisstraf, en iedere volgende veroordeling komt hem steeds op een verdubbeling van de straftijd te staan. Nu de tweede wet. Iemand die in de detailhandel wil, moet een vreemdeling zijn die zich al of niet in de stad heeft gevestigd. Op de derde plaats volgt wet nummer drie. Om te zorgen dat deze stadgenoot van

ons een zo goed mogelijk mens blijft of tenminste geen al te slecht mens wordt, moeten de bewakers van de wet in gedachten houden dat zij er niet alleen zijn voor hen die gemakkelijk zijn te behoeden voor wetteloos en slecht gedrag omdat ze van goede afkomst zijn en een goede op- [b] voeding hebben genoten. Veel sterker nog zullen zij moeten waken over degenen voor wie dat niet geldt, wanneer dezen activiteiten ontplooien waarin de verleiding om op het slechte pad te raken levensgroot aanwezig is. De regeling voor het uitgebreide gebied van de detailhandel met zijn rijke schakering aan gelijksoortige ondernemingen - en dan bedoel ik de ondernemingen die naar ons oordeel in een gemeenschap absoluut niet gemist kunnen worden [c] - moet dezelfde procedure behelzen als we hiervoor hebben besproken bij de vervalsingen, wat een verwant onderwerp is. De bewakers van de wet moeten te rade gaan bij vakmensen in iedere tak van de detailhandel en bij dat onderhoud te weten zien te komen welke verhouding tussen inkomsten en uitgaven een redelijke winst oplevert voor de handelaar. De gevonden verhouding moeten zij op schrift stellen, en de marktmeesters, stadwachters en veldwachters moeten ieder op hun terrein de naleving ervan controleren. Op deze manier is de kans groot dat alle partijen baat hebben bij de detailhandel en blijft de schade voor de beoefenaars ervan in de gemeenschap tot een minimum beperkt.
[d] Het kan gebeuren dat iemand een gemaakte afspraak niet kan nakomen. Dit kan komen doordat wetten of raadsbesluiten de naleving ervan verhinderen, of doordat iemand onbehoorlijk onder druk is gezet om de afspraak te maken, of doordat onvoorziene omstandigheden iemand zijns ondanks beletten zich aan de overeenkomst te houden. Met uitzondering van deze gevallen moet iedere contractbreuk voor de stamrechtbank worden gebracht,

tenzij het de betrokken partijen gelukt is de zaak voordien in der minne te schikken met de hulp van bemiddelaars of buren.
[e] Aan Hephaistos en Athene is de klasse van de handwerkslieden gewijd, die met hun technisch vernuft ons leven helpen inrichten, maar degenen die met weer andere middelen waken over het bezit van de produkten van deze handwerkslieden, vallen onder Ares en Athene. En het is ook juist dat deze klasse aan deze goden is gewijd. Met elkaar zorgen zij namelijk voortdurend voor land en volk. Sommigen zijn leiders in de veldslag, terwijl anderen tegen betaling gereedschappen en gebruiksvoorwerpen produceren. Bij het beoefenen van hun beroep mogen zij geen bedrog plegen, want ze zijn vol respect voor hun goddelijke afkomst.
[921a] Wanneer een ambachtsman door eigen nalatigheid een opdracht niet in de afgesproken tijd heeft voltooid, en in plaats van de god te eren die hem zijn broodwinning verschaft, in zijn blindheid aanneemt dat de god hem - als zijn volgeling - wel vergeeft, dan wordt hij om te beginnen verplicht een boete te betalen aan de god. Vervolgens moet voor gevallen als het zijne deze wet worden uitgevaardigd: hij moet de prijs voor de werkstukken waarin hij tegenover zijn opdrachtgever in gebreke is gebleven, vergoeden en de opdracht gratis helemaal overdoen binnen de afgesproken tijd. En evenals de wet degene die het [b] werk uitvoert raad geeft, adviseert zij ook de verkoper om niet te proberen er een hogere prijs voor te vragen, maar het ding eenvoudigweg op zijn werkelijke waarde te schatten. Deze zelfde prijs moet hij ook voorstellen aan de vervaardiger van het produkt, want de producent kent zeker de waarde van zijn produkt. In een gemeenschap van vrije burgers mag een handwerksman nooit zijn vak, dat in wezen een betrouwbaar en eerlijk ambacht is, mis-

bruiken om te proberen leken op te lichten. Als dat wel gebeurt, moet de benadeelde de boosdoener een proces [c] aandoen. Wanneer een opdrachtgever aan de handwerksman niet correct de prijs betaalt die men wettelijk is overeengekomen, dan toont hij geen respect voor Zeus, de stadsbeschermer, en voor Athene, die beiden zorgen voor de gemeenschap, want hij verbreekt uit liefde voor een klein gewin een belangrijk verbond. De volgende wet draagt ertoe bij om de gemeenschap, met hulp van de goden, tot een hechte eenheid te maken. Iemand die niet binnen de afgesproken tijd het honorarium betaalt voor het ontvangen werk, moet het dubbele betalen. Blijft de [d] betaling langer dan een jaar uit, dan moet hij - ofschoon geldleningen anders altijd renteloos zijn - per maand uitstel een obool per drachme rente betalen. Deze zaken vallen onder de jurisdictie van de stamrechtbanken.
Nu wij de handwerkslieden in het algemeen hebben besproken, ligt het voor de hand in één moeite door aandacht te besteden aan degenen wier beroep het is te zorgen voor onze veiligheid in oorlogstijd: de bevelhebbers en militaire deskundigen. Net als de genoemde handwerkslieden beoefenen zij ook een soort handwerk. Als een van hen uit zichzelf of in opdracht een werk ten bate van de gehele gemeenschap ter hand neemt en goed uit- [e] voert, zal degene die hem daarvoor de juiste onderscheidingen geeft - en zo'n onderscheiding is het loon voor militairen - altijd bij de wet worden geprezen. Maar als iemand fraai oorlogstuig heeft ontvangen en er niet voor betaalt, zal de wet schande van hem spreken. Laten we in dit verband een wet opstellen gekoppeld aan lof, die bedoeld is als raadgeving en niet als dwingend voorschrift, en die de burgers er in het algemeen toe aanzet [922a] om aan die goede mensen die door moedige daden of door het maken van oorlogstuig de gemeenschap bescher-

men, de op één na hoogste eer te geven. De hoogste eer komt toe aan de besten en dat zijn de mensen die er blijk van hebben gegeven de geschreven wetten van de goede wetgever meer dan wie ook in ere te houden.
Wij hebben nu de belangrijkste aspecten van de eigendomsverhoudingen wel ongeveer allemaal geregeld, met uitzondering van de positie van de weeskinderen en hun verzorging door hun voogden. Nu is dat aan de orde. We [b] moeten hiervoor wel op de een of andere manier een regeling treffen. Al deze kwesties vinden hun oorsprong in de wensen van degenen die gaan sterven en hun bezittingen vermaken, of in het feit dat er in sommige gevallen helemaal geen testament is gemaakt. Ik zei: 'We moeten wel, Kleinias, omdat dit een hachelijk en moeilijk onderwerp is. Het is onmogelijk hier geen regeling voor te treffen. Ieder mens kan zeer vele uiteenlopende wensen hebben die bovendien in strijd zijn met de wet, met het gebruikelijke handelen en denken van levende wezens, en ook met wat hij vroeger zelf gewend was in de tijd voor- [c] dat hij een testament wilde maken. Dit wordt pas een probleem als men zo'n testament zonder meer rechtsgeldig verklaart, ongeacht de geestestoestand waarin iemand aan het eind van zijn leven verkeerde. Want laten we eerlijk zijn: velen van ons gedragen zich onredelijk en zijn labiel wanneer we ons einde snel voelen naderen.
Kleinias: Wat bedoelt ge daarmee, vreemdeling?
Athener: Iemand die op het punt staat te sterven, Kleinias, is een moeilijk mens. Hij loopt over van uitspraken die de wetgevers doen schrikken en hun een gruwel zijn.
Kleinias: Hoezo?
[d] *Athener:* Hij vindt namelijk dat hij baas is over zijn eigen bezit en dus een grote mond kan opzetten.
Kleinias: Wat zegt hij dan?
Athener: 'Het is een godgeklaagd schandaal,' roept hij,

'dat ik niet eens mag uitmaken of ik mijn bezit weggeef of niet, en aan wie, en of de een meer krijgt dan de ander naarmate ze goed of slecht voor me zijn geweest. Dat hebben ze bewezen toen ze behoorlijk op de proef werden gesteld bij mijn ziektes, mijn ouderdom en allerlei andere omstandigheden.'
Kleinias: Maar denkt ge dan niet dat zo iemand gelijk heeft, vreemdeling?
[e] *Athener:* Wat ik denk, Kleinias, is dat de wetgevers vroeger weekhartig zijn geweest en met weinig oog voor het menselijk doen en laten weinig doordachte wetten hebben uitgevaardigd.
Kleinias: Wat bedoelt ge?
Athener: Mijn beste, uit angst voor de grote mond van de stervende maakten ze de wet dat iemand zonder enige belemmering zijn hele bezit mag vermaken zoals hij wil. [923a] Maar gij en ik hebben een beter antwoord aan hen die in onze gemeenschap op het punt staan te sterven.
Kleinias: Welk antwoord?
Athener: 'Vrienden,' zullen wij zeggen, 'gij die letterlijk eendagsmensen zijt, het is op dit moment moeilijk voor u om te weten wat uw bezittingen zijn, en ook - zoals het voorschrift van de Pythia luidt - om uzelf te kennen. Daarom vaardig ik deze wet uit: u en uw bezit behoren niet toe aan uzelf, maar aan uw hele geslacht, gerekend [b] van het verleden tot de toekomst, of eigenlijk liever: uw hele geslacht met zijn eigendom behoort toe aan de gemeenschap. Gezien dit feit zal ik er niet uit vrije wil mee instemmen dat iemand u met vleierij en hulp bij ziekte of ouderdom overhaalt tot het maken van een twijfelachtig testament. Mijn wetgeving is gericht op wat het beste is voor de hele gemeenschap en het menselijke geslacht, het algemeen belang dus, en daaraan is het belang van het individu ondergeschikt. Moge gij ons vriendelijk gezind

zijn en in vrede de weg vervolgen die ge nu volgens de [c] menselijke natuur hebt te gaan. Al uw andere beslommeringen vallen onder onze hoede en we zullen er naar beste vermogen voor zorgen en daarbij niets overslaan.
Dit antwoord moet tegelijk dienen als troost voor de stervenden en als inleidend woord op een wet voor de levenden, Kleinias. Laat de wet als volgt luiden: Als een vader voor zijn kinderen een testament maakt waarin hij zijn bezittingen verdeelt, moet hij eerst vastleggen wie van zijn zonen hij waardig keurt om zijn opvolger te worden. En als hij een van zijn zonen door iemand anders laat adopteren, moet hij dit ook vastleggen. Als hij daarnaast nog [d] een zoon heeft die niet door adoptie een erfgoed krijgt, en van wie hij hoopt dat deze volgens de wet wordt uitgezonden naar een kolonie, dan zal de vader deze zoon uit de rest van de nalatenschap mogen geven wat hij wenst, met uitzondering van het vaderlijk erfdeel en de gehele inboedel die daarbij hoort. Mochten er nog meer zonen zijn, dan mag de vader de dingen die er buiten het vaderlijk erfgoed nog over zijn, onder hen verdelen op de manier die hij wenst. Indien een zoon reeds een huis bezit, kan hij niet delen in de erfenis, en datzelfde geldt voor [e] een verloofde dochter en haar toekomstige echtgenoot. Een dochter die niet verloofd is, moet wel delen in de erfenis. Wanneer er een testament is gemaakt en later blijkt dat een van de zonen of dochters een stuk grond in de omgeving bezit, dan moet deze afstand doen van zijn of haar deel van de erfenis ten gunste van de eerste erfgenaam. Als er geen mannelijke erfgenamen zijn maar wel vrouwelijke, moet de erflater voor een van zijn dochters een man kiezen die hij als zijn hoofderfgenaam beschouwt en hem als zodanig laten registreren. Voor het geval een eigen of aangenomen zoon sterft nog voor hij de mannelijke leeftijd heeft kunnen bereiken, moet de

[924a] schrijver van het testament bepalen welk kind hem als tweede moet opvolgen. Hopelijk treft deze erfgenaam een beter lot. Wanneer de maker van het testament helemaal geen kinderen heeft, kan hij een tiende deel van zijn bezit dat hij later heeft verkregen, aan iemand ten geschenke geven, als hij dat wil. Maar de rest vermaakt hij aan degene die hij als erfgenaam heeft geadopteerd, en hij stelt zichzelf en de erfgenaam tevreden door deze als zijn wettige zoon te erkennen.
Wanneer de kinderen een voogd nodig hebben als de va- [b] der is gestorven, en deze heeft in zijn testament opgenomen welke personen hij graag als voogd voor zijn kinderen zou zien, zijn deze bepalingen in het testament bindend, mits de betrokkenen bereid zijn het voogdijschap op zich te nemen. Sterft iemand daarentegen zonder een testament achter te laten of laat hij de keuze van voogden open, dan wordt de naaste familie van de vader en van de moeder gerechtigd om voogd te zijn: twee van vaderskant en twee van moederskant. Daarbij komt nog iemand uit de vriendenkring van de overledene. Het zijn de wetbewakers die de voogden benoemen, als er een [c] voogd nodig is. Alle zaken betreffende voogdij en wezen worden behartigd door de vijftien oudste bewakers van de wet: de drie oudsten het eerste jaar, het drietal dat daar in leeftijd op volgt het tweede jaar enzovoort, tot er vijf jaar verlopen zijn en iedereen aan de beurt is geweest. En dit toezicht moet zo mogelijk ononderbroken worden uitgeoefend.
Wanneer iemand sterft die helemaal geen testament heeft gemaakt, en de achtergebleven kinderen hebben een voogd nodig, dan zijn dezelfde wetten van toepassing. Wanneer iemand door een ongelukkig toeval alleen vrou- [d] welijke erfgenamen heeft, moet het de wetgever worden vergeven dat hij een wet uitvaardigt waarin hij bij het uit-

huwelijken van de dochters maar met twee van de drie factoren rekening houdt: de graad van verwantschap en het behoud van het erfgoed. De derde factor, waar de vader wel op zou letten en die erin bestaat om uit alle burgers de man met het beste karakter en de beste levensstijl te kiezen als zoon voor zichzelf en als bruidegom voor zijn [e] dochter, moet de wetgever noodgedwongen buiten beschouwing laten. De beste wet die we voor deze gevallen kunnen bedenken, zal dan als volgt luiden: Als iemand dochters heeft en er geen testament is, dan moet de broer of halfbroer van de overledene die zelf geen erfgoed bezit, met een van de dochters trouwen en het erfgoed van de overledene in bezit krijgen. Als er geen broer meer is, maar wel een zoon van die broer, dan geldt dezelfde regel, als de partijen tenminste in leeftijd bij elkaar passen. Ontbreken deze beiden, maar is er wel een zoon van een zuster, dan geldt dezelfde regel voor hem. Dus als vierde komt de broer van de vader in aanmerking, als vijfde diens zoon en als zesde een zoon van een zuster van de vader. Als iemand kinderen van het vrouwelijk geslacht achterlaat moet de erfgenaam ook altijd bepaald worden met de graad van bloedverwantschap als maatstaf: eerst [925a] komen de broers van de overledene, dan hun kinderen en als er in de mannelijke lijn geen erfgenaam aanwezig is, moet er in de vrouwelijke lijn een gezocht worden.
Voor het huwelijk met deze erfgenaam moet de rechter onderzoeken of bruid en bruidegom wel de juiste leeftijd hebben om met elkaar te trouwen. Daartoe bekijkt hij de bruidegom geheel naakt en de bruid naakt tot aan de navel. Als er binnen de familie geen geschikte man is te vinden, zelfs geen kleinkind van de broer of kind van de grootvader, dan kiest het meisje met de hulp van haar [b] voogden een andere burger tot man, waarbij zij en hij het beiden moeten willen. Deze man wordt erfgenaam van de

overledene en bruidegom van de dochter. Soms neemt het tekort aan huwbare mannen in de gemeenschap nog ernstiger vormen aan. Wanneer een meisje dan ter plaatse geen bruidegom kan vinden en ze ziet iemand die op het punt staat naar een kolonie te worden uitgezonden, die ze een aanvaardbare erfgenaam van haar vader acht, zijn er twee mogelijkheden. Als hij familie is, is hij wettelijk verplicht zich naar het erfgoed te begeven. Is hij geen familie en zijn er ook in de gemeenschap geen familieleden voorhanden, dan heeft hij overeenkomstig de keuze van [c] de voogden en de dochter van de overledene het recht om bij zijn terugkeer met haar te trouwen en het erfdeel in ontvangst te nemen van deze overledene die geen testament heeft nagelaten.
Als iemand kinderloos overlijdt en dus geen vrouwelijke of mannelijke nakomelingen achterlaat en geen testament heeft gemaakt, geldt hetzelfde erfrecht als in de vorige gevallen. Dan moeten uit de familie één man en één vrouw die beiden recht hebben op de erfenis, samen het verlaten huis betrekken. Dat is in de eerste plaats een zus- [d] ter, vervolgens een dochter van een broer, als derde een dochter van een zuster, als vierde een zuster van de vader, als vijfde een dochter van een broer van de vader en als zesde een dochter van een zuster van de vader. Deze vrouw moet trouwen met een man die wordt gekozen op grond van bloedverwantschap, volgens de regels die we hiervoor hebben vastgesteld. Maar wij mogen niet vergeten hoe zwaar dergelijke wetten iemand kunnen vallen. Het is moeilijk als de wet in een enkel geval het meest naaste familielid van de overledene verplicht te trouwen met een vrouwelijk familielid, en geen oog lijkt te hebben [e] voor de ontelbare bezwaren die mensen kunnen hebben om zulke voorschriften op te volgen, in het geval dat ze alles liever willen dan dat. Dat is vooral zo wanneer een

van beiden aan een ziekte of een gebrek van lichaam of geest lijdt. Voor sommigen lijkt het misschien of de wetgever geen begrip heeft voor deze bezwaren, maar dan hebben ze het niet bij het rechte eind. Laten wij daarom nu ten behoeve van de wetgever en de mensen voor wie de wet is bestemd, een inleiding houden die voor beiden is bestemd. We moeten de mensen die aan de wet worden onderworpen, vragen of ze de wetgever willen vergeven dat hij bij zijn zorg voor het algemeen belang niet altijd [926a] met het wel en wee van alle individuele burgers tegelijk rekening kan houden. Ook moeten wij vergeving vragen aan degenen die onder de wet vallen, voor het feit dat zij soms de voorschriften van de wetgever gewoon niet kunnen uitvoeren, omdat deze in onwetendheid werden gegeven.
Kleinias: Welke weg kunnen we in deze kwestie het best bewandelen, vreemdeling?
Athener: Scheidsrechters moeten we kiezen, Kleinias, omwille van de wetten en de mensen die eraan onderworpen zijn.
Kleinias: Wat bedoelt ge?
Athener: Het kan gebeuren dat een neef van een rijke vader er niets voor voelt om de dochter van zijn oom tot vrouw te nemen en in zijn verwaandheid mikt op een [b] betere partij. Ook komt het voor dat de opdracht van de wetgever een ramp betekent en dat iemand zich gedwongen voelt de wet te ontduiken. De aangewezen huwelijkspartner kan wel aan waanzin lijden of een andere ernstige aandoening van lichaam of geest hebben, die het leven voor de betrokkene onleefbaar zal maken. Laten we ons standpunt in een wet vastleggen. Als iemand bezwaren heeft tegen het erfrecht, bijvoorbeeld omdat hij het niet eens is met de bepalingen over het huwelijk die daarin [c] zijn opgenomen, kan hij tegenwerpen: 'Als de wetgever er

zelf in levenden lijve bij kon zijn, zou hij deze partijen nooit tot een huwelijk dwingen.' Als een familielid of voogd zich toch beroept op de wettelijke verplichtingen, dan zeggen wij dat de wetgever ons vijftien wetbewakers [d] heeft gegeven om als scheidsrechters op te treden, en als vaders voor alle mannelijke en vrouwelijke wezen. Partijen die over zo'n kwestie een verschil van mening hebben, moeten naar deze wetbewakers gaan voor een oordeel, en dit oordeel is bindend. Als iemand echter vindt dat er te veel macht in handen van de wetbewakers wordt gelegd, kan hij de tegenpartij voor een rechtbank van geselecteerde rechters dagen om hen een uitspraak te laten doen in het geschil. De verliezer treft hoon en blaam van de kant van de wetgever, en dat is voor een verstandig mens een zwaardere straf dan een hoge boete.
Nu ondergaan weeskinderen als het ware een tweede geboorte. We hebben hun opvoeding en onderricht in de verschillende stadia vanaf hun eerste geboorte reeds [e] besproken. Na hun tweede geboorte, wanneer ze geen ouders meer hebben, moeten we een middel bedenken waardoor het feit dat ze wees zijn geworden zo min mogelijk medelijden bij anderen opwekt. In de eerste plaats moeten we de wetbewakers bij de wet opdragen volledig in de plaats te treden van de natuurlijke vader. We gelasten ieder jaar drie van hen om voor de wezen te zorgen alsof het hun eigen kinderen zijn. We hebben al een begin gemaakt met het geven van goede richtlijnen voor de [927a] opvoeding aan de wetbewakers en de voogden. Het komt goed uit dat we eerder het verhaal gememoreerd hebben hoe de zielen van de overledenen na hun dood een zekere macht hebben om menselijke zaken te beïnvloeden. De verhalen hierover zijn waar, maar lang. En waar we geloof hechten aan de talrijke overleveringen hierover die wortelen in een oude traditie, moeten we er ook op vertrouwen

dat de wetgevers het nu bij het rechte eind hebben, tenzij natuurlijk blijkt dat ze hun verstand volkomen kwijt waren. Aangenomen dus dat die invloed tot de natuurlijke orde van de dingen behoort, moeten de wetbewakers in [b] de eerste plaats de goden boven vrezen die zich bewust zijn van de eenzaamheid van de wezen, en vervolgens de zielen van de overledenen die uiteraard buitengewoon bezorgd zijn voor hun eigen kroost. Dezen zijn diegenen welgezind die hun kinderen welgezind zijn en haten diegenen die hun kinderen slecht behandelen. Verder moeten de wetbewakers eerbied hebben voor de oude mensen die nog in leven zijn en zeer in aanzien staan. Want waar een gemeenschap onder goede wetten gedijt, hebben jongere generaties oude mensen van harte lief, en ze leven dan gelukkig. Oude mensen hebben een scherp oor en [c] scherp oog voor deze dingen en zijn diegenen goed gezind die de wezen recht doen, maar zij hebben een grote hekel aan mensen die zich onbeschaamd gedragen tegen wezen en eenzamen, want zij zien hen als de grootste en dierbaarste schat die hun is toevertrouwd. Met al deze ouderen zullen voogden en magistraten rekening houden, als zij tenminste hun gezonde verstand gebruiken, en zij moeten bij het grootbrengen en de opvoeding van de wezen zo zorgvuldig zijn alsof het hun zelf en hun familie voordeel brengt. Ze moeten dus steeds hun uiterste best voor hen doen. Hij die luistert naar dit verhaal dat aan de [d] wet voorafgaat en zich niet misdraagt tegenover een wees, krijgt natuurlijk niet te maken met de toorn van de wetgever. Maar als hij niet luistert en iemand zonder vader of moeder onrecht doet, moet hij een tweemaal zo hoge schadevergoeding betalen als bij een niet-wees.

De verdere wetgeving voor voogden van wezen en voor het toezicht op die voogden ligt voor de hand. Als zij zelf geen voorbeeld hadden voor de opvoeding van vrijgebo-

ren kinderen in de vorm van de opvoeding van hun eigen [e] kinderen en de verzorging van hun persoonlijke bezittingen, en als zij bovendien geen wetten hadden die deze zaken voldoende regelden, dan zou het zin hebben een aparte voogdijwet te maken met regels voor wezen die verschillen van de regels voor niet-wezen. Maar zo is het niet. Het leven van onze wezen verschilt niet veel van een leven onder gezag van de eigen ouders. Er blijft echter een groot verschil bestaan in de maatschappelijke status en de [928a] zorg die aan hen wordt besteed. Daarom richt de wet zich in haar aansporingen en dreigementen speciaal op deze twee aspecten. Er is een waarschuwing die zeker niet mag ontbreken. Wie voogd is van een jongen of meisje of als wetbewaker is aangesteld om toezicht te houden op de voogden, moet net zoveel van het kind houden dat door het lot wees is geworden als van zijn eigen kinderen, en hij moet net zo goed zorgen voor het bezit van zijn pupil als voor zijn eigen bezittingen, en liefst nog beter.
[b] Deze ene wet moet iedere voogd in het oog houden bij het uitoefenen van zijn taak. Als een voogd in strijd met deze wet handelt, moet de magistraat de voogd straffen, en als een magistraat in strijd met deze wet handelt, moet de voogd hem voor een rechtbank van speciaal gekozen rechters dagen, en de boete waartoe de rechters hem veroordelen moet worden verdubbeld. In het geval dat de huisgenoten of een van de andere burgers vinden dat de voogd zijn pupil slecht behandelt of verwaarloost, moet [c] deze voor dezelfde rechtbank worden gedaagd. Wordt hij schuldig bevonden, dan moet hij het viervoudige van de opgelegde boete betalen. De helft ervan is voor het kind, de andere helft voor de aanklager. Als een wees de volwassen leeftijd heeft bereikt en vindt dat hij door zijn voogd slecht werd verzorgd, mag hij tot vijf jaar na de beëindiging van het voogdijschap een proces aanspannen. Als de

voogd deze zaak verliest, bepaalt de rechtbank welke straf hij moet ondergaan of welke boete hij moet betalen. Als van een magistraat wordt bewezen dat hij de wees door onoplettendheid schade heeft toegebracht, dan moet de rechtbank bepalen hoeveel hij aan het kind verschuldigd [d] is, en als er misdadige opzet in het spel was, dan moet de veroordeelde tevens uit het ambt van wetbewaker worden gezet. Dan benoemt het staatsbestuur in zijn plaats een nieuwe wetbewaker voor het land en de stad.

Wanneer meningsverschillen tussen ouders en kinderen te hoog oplopen, zouden vaders kunnen denken dat de wetgever hun het recht zou moeten geven om, als ze dat wensen, bij monde van een heraut bekend te maken dat hij zijn zoon niet meer als zijn wettige zoon erkent. Zonen kunnen op hun beurt vinden dat ze het recht moeten [e] hebben om hun vader ontoerekeningsvatbaar te laten verklaren, als deze zich door ziekte of ouderdom onwaardig gedraagt. In werkelijkheid doet zoiets zich meestal voor bij mensen met een door en door slecht karakter, want als maar één van beiden slecht is, bijvoorbeeld de zoon wel en de vader niet, of omgekeerd, dan zouden deze gebeurtenissen nooit aanleiding zijn voor zo'n groot conflict. In een ander staatsbestel hoeft een kind van wie is geproclameerd dat hij niet meer door zijn vader wordt erkend, niet automatisch statenloos te zijn, maar in de staat waar [929a] deze wetten gelden, is het noodzakelijk dat het vaderloze kind emigreert. Er kan namelijk onmogelijk zelfs maar één huishouden worden toegevoegd aan de 5040 huishoudens die er zijn. Daarom is het beslist nodig dat een zoon die op het punt staat te worden weggestuurd, officieel wordt onterfd, niet alleen door de vader, maar ook door de rest van de familie. Deze zaken moeten we bij de wet regelen. Als iemand in een betreurenswaardige vlaag van woede - terecht of niet - wenst dat het kind dat hij

heeft verwekt en opgevoed, uit de familie wordt versto- [b] ten, mag hij dat niet zomaar op staande voet doen. Nee, hij moet eerst zijn eigen familie tot en met zijn neven bijeenroepen en tevens de familie van de moeder van de zoon. In hun aanwezigheid moet hij zijn beschuldigingen uiten en uitleggen waarom zijn zoon het verdient om met algemene stemmen uit de familie te worden verstoten, en hij moet zijn zoon evenveel tijd gunnen om duidelijk te maken waarom hij die straf niet verdient. Als de vader erin slaagt de familie te overtuigen en meer dan de helft [c] van de stemmen krijgt - alle volwassen vrouwen en mannen mogen stemmen, behalve de vader, de moeder en de betrokken zoon - dan is het een vader toegestaan zijn zoon te onterven, maar uitsluitend volgens deze procedure en onder deze voorwaarden. Als een burger de onterfde zoon als zijn eigen zoon wil aannemen, is er geen wet die dat zal beletten. In de loop van het leven ondergaat het karakter van jonge mensen immers van nature veel veranderingen. Maar als er na tien jaar nog niemand is gekomen om de onterfde zoon te adopteren, moeten de [d] verzorgers van de kinderen die bestemd zijn om naar een kolonie te worden uitgezonden, ook deze kinderen onder hun hoede nemen, zodat ze zonder problemen met de anderen mee kunnen emigreren.

Als ziekte, ouderdom, een lastig humeur of al deze factoren samen maken dat iemand in meer dan gebruikelijke mate onbezonnen handelt, terwijl dit door niemand behalve door zijn huisgenoten wordt opgemerkt, kan het gebeuren dat hij zijn vermogen verspeelt, omdat hij zich beschouwt als heer en meester van zijn bezit. Als de zoon dan niet weet wat hij moet beginnen en aarzelt een aan- [e] klacht wegens krankzinnigheid in te dienen, moet de wet die zoon te hulp komen. De zoon moet in zo'n geval eerst naar de oudste wetbewakers gaan en hen op de hoogte

stellen van de toestand van zijn vader. Zij doen een grondig onderzoek en adviseren de zoon al dan niet een aanklacht in te dienen. Als zij het advies geven om het wel te doen, moeten zij voor de aanklager opkomen als zijn getuige en tevens als zijn advocaat. Als de vader de zaak verliest, heeft hij vanaf dat moment geen zeggenschap meer over zelfs maar het kleinste deel van zijn bezit, en de rest van zijn dagen mag hij als een kind in het huis wonen.
Als man en vrouw het op geen enkele manier met elkaar kunnen vinden, moeten ze voortdurend onder toezicht staan van tien wetbewakers, die van middelbare leeftijd zijn, en tevens van de tien vrouwen die de huwelijken onder haar hoede hebben.
[930a] Als deze toezichthouders een verzoening tot stand weten te brengen, moet de regeling die ze hebben getroffen bindend zijn. Maar als de gemoederen van het paar te verhit zijn, proberen de toezichthouders, voor zover mogelijk, voor beiden een nieuwe verbintenis tot stand te brengen. Naar alle waarschijnlijkheid hebben zulke mensen geen zachtmoedig karakter. Daarom moet geprobeerd worden hen te koppelen aan partners met een verfijnder en vriendelijker aard. Wanneer mensen uit elkaar gaan en [b] geen of weinig kinderen hebben moet het nieuwe huwelijk gericht zijn op het krijgen van kinderen. Maar als ze voldoende kinderen hebben moet de nieuwe verbintenis tot doel hebben elkaar tijdens de oude dag te verzorgen en te steunen. Als een vrouw sterft en zowel dochters als zonen achterlaat, moet er een wet worden uitgevaar- [c] digd die de man aanraadt, maar niet verplicht, zijn kinderen op te voeden zonder een stiefmoeder in huis te halen. Maar als er geen kinderen zijn, is de weduwnaar verplicht te trouwen tot hij voldoende kinderen heeft voortgebracht voor de familie en de gemeenschap. Als de man sterft en voldoende kinderen nalaat, moet de moeder

in dat huis blijven om de kinderen op te voeden. Maar als ze nog te jong lijkt om zonder een man een gezond leven te leiden, overleggen haar verwanten met de vrouwen die de zorg voor de huwelijken hebben, wat zij in deze omstandigheden het beste kunnen doen, en als er nog niet [d] genoeg kinderen zijn, houden zij er ook rekening mee dat er nog kinderen moeten komen. De wet moet het minimum aantal kinderen stellen op een jongen en een meisje.
Als er overeenstemming bestaat over het feit wie de ouders van een bepaald kind zijn, maar er moet nog worden besloten naar welke ouder het kind gaat, dan is de regel als volgt. Als een slavin omgang heeft gehad met een slaaf, een vrijgeborene of een vrijgelaten slaaf, behoort in alle gevallen het nageslacht aan de meester van de slavin. Als een vrije vrouw omgaat met een slaaf, is het kind voor de meester van de slaaf. Als een meester een kind heeft bij zijn eigen slavin of een meesteres een kind bij haar eigen slaaf - als dat tenminste vaststaat - dan sturen in het tweede geval de vrouwen het kind van de meesteres samen [e] met de vader naar het buitenland en in het eerste geval zenden de wetbewakers het kind van de meester samen met zijn moeder weg.
Geen god of mens die zijn verstand gebruikt, zal ooit iemand aanraden, zijn ouders te verwaarlozen. Laten wij ons realiseren dat een inleiding op het vereren van de goden, zoals die nu volgt, uitstekend van toepassing is op het eren of niet eren van ouders. Wetten betreffende de goden zijn er van oudsher overal, en ze zijn van tweeërlei aard. Sommige goden die we vereren zijn duidelijk zicht- [931a] baar, maar van andere richten we beelden op naar hun gelijkenis en we vereren die beelden. Hoewel deze beelden onbezield zijn, geloven we toch dat de levende goden ons vanwege die beelden zeer goed gezind zijn en ons

dankbaar zijn. Laat niemand die thuis een vader, een moeder, een grootvader of een grootmoeder heeft die door ouderdom aan bed is gekluisterd, ooit denken dat enig godenbeeld krachtiger zal zijn dan deze vertegenwoordiger van het goddelijke in eigen huis, zolang hij dat kostbare bezit maar op de juiste manier en met eerbied verzorgt.
[b] *Kleinias:* Wat noemt ge in dit verband juist?
Athener: Dat zal ik u vertellen. Zaken als deze zijn het zeker waard om te horen, beste vrienden.
Kleinias: Vertel.
Athener: Het verhaal gaat dat Oidipous onteerd werd en daarna zijn kinderen vervloekte, en iedereen beaamt dat deze vervloekingen door de goden werden verhoord. Ook wordt er verteld dat Amyntor zijn zoon Phoinix vervloekte, en Theseus Hippolytos, en ontelbare andere vaders vervloekten ontelbare andere zonen. Uit deze voorbeelden blijkt duidelijk dat de goden de ouders verhoren als [c] deze hun kinderen vervloeken. Want de vloek van een ouder over zijn kinderen werkt krachtiger dan de vloek van wie dan ook over iemand anders, en dat is ook heel redelijk. Laat niemand denken dat het voor een god natuurlijk is om gebeden van kinderen te verhoren, wanneer deze geen enkele eerbied hebben voor hun vader en moeder. Maar wanneer een ouder wordt geëerd en zeer tevreden is en vervolgens vurig tot de goden bidt zijn kinderen te zegenen, verwachten wij dan niet dat de goden ook naar deze gebeden zullen luisteren en ze voor ons in vervulling zullen doen gaan? Als dat niet zo was, zouden zij de zegeningen niet rechtvaardig verdelen, en dat is wel het laatste wat wij van de goden mogen verwachten.
[d] *Kleinias:* Zeker.
Athener: Laten we daarom blijven bij wat we zonet zeiden: in de ogen van de goden zelf zijn er geen eerbied-

waardiger vertegenwoordigers van hen dan een vader of voorvader die zijn oude dag in ons huis doorbrengt, of een hoogbejaarde moeder. Een godheid schept behagen in degenen die hem eren, anders zou hij hen niet verhoren. Levende voorouders verdienen in onze ogen dus veel [e] meer eerbied dan onbezielde beelden. Levende mensen zullen steeds voor ons bidden als ze goed door ons worden gediend, en ons vervloeken als ze niet vol respect worden behandeld. Levenloze beelden doen geen van beide. Dus als iemand zijn vader, zijn grootvader of iemand anders van een vorige generatie op de juiste manier tegemoet treedt, verkrijgt hij door hen de krachtigste voorspraak bij de goden die hem een gelukkig lot schenken.

Kleinias: Ge hebt prachtig gesproken.

Athener: Ieder verstandig mens vreest en respecteert de gebeden van zijn ouders, wetend dat ze vaak uitkomen. Omdat dit in de natuur besloten ligt, zijn bejaarde voorouders tot het laatste moment van hun leven een waarde- [932a] vol bezit, en als ze vertrekken in een harmonieuze sfeer, worden ze door de nabestaanden jammerlijk gemist. Maar slechte mensen hebben alle reden om bang voor hen te zijn. Laat daarom iedereen deze woorden ter harte nemen en zijn ouders alle wettelijk voorgeschreven eer betonen. Maar als de verdenking bestaat dat iemand doof is voor deze als inleiding bedoelde woorden, is het goed een wet op te stellen. Als iemand in deze gemeenschap zijn ouders al te weinig aandacht geeft en niet altijd meer [b] rekening houdt met hen dan met zijn zonen, met andere nakomelingen en met zichzelf, en de wensen van zijn ouders niet vervult, dan moet het slachtoffer van deze verwaarlozing zelf of via een tussenpersoon de drie oudste wetbewakers daarvan op de hoogte stellen en ook drie van de vrouwen die met het toezicht op de huwelijken zijn belast. Dezen nemen de zaak dan in handen en straffen

[c] de boosdoeners met zweepslagen en hechtenis als ze nog jong zijn. Dat betekent: voor mannen tot hun dertigste jaar, en voor vrouwen tot hun veertigste. Als ze deze leeftijdsgrens gepasseerd zijn en er niet voor terugdeinzen om hun ouders op die manier te verwaarlozen en sommigen zelfs hun ouders mishandelen, dan moeten zij voor een rechtbank verschijnen van 101 burgers, die de oudste [d] burgers zijn van de staat. Als iemand schuldig wordt bevonden, bepaalt de rechtbank welke straf of boete hij krijgt, en daar is geen maximum voor. Als het slachtoffer van een slechte behandeling niet in staat is dit feit aan te brengen, is iedere vrije man die er bij toeval van hoort, verplicht het bij de magistraten te melden. Laat hij dit na, dan wordt hij als een slecht mens beschouwd en hij kan door ieder die dat wil, beschuldigd worden van het toebrengen van schade. Als een slaaf aangifte doet, moet hij worden vrijgelaten. Als het een slaaf is van een van degenen die kwaad doen of daarvan het slachtoffer zijn, moet hij door de overheid zonder meer worden vrijgelaten. Mocht het de slaaf van een andere burger zijn, dan moet uit de staatskas de prijs voor zijn vrijlating worden betaald aan de eigenaar. De magistraten moeten ervoor zorgen dat niemand wraak neemt op de man die hem heeft aangegeven.

[e] De gevallen waarin iemand een ander dodelijk vergiftigt, hebben we reeds besproken, maar nog niet de lichtere gevallen waarin iemand met voorbedachten rade de gezondheid aantast door middel van drank, voedsel of zalf. Ver- [933a] giftigingen van mensen kunnen we in twee categorieën onderscheiden. We hebben ons tot dusver nadrukkelijk beziggehouden met het type vergiftiging waarbij sprake is van vergiftiging van het lichaam met behulp van eigenschappen van bepaalde stoffen. Onder de andere categorie valt de vergiftiging door middel van toverkunsten,

bezweringen en het uitspreken van toverformules. Niet alleen zij die de bedoeling hebben letsel toe te brengen, zijn overtuigd van de uitwerking, ook hun slachtoffers geloven heilig dat hun kwaad wordt gedaan. Het is echter niet zo gemakkelijk dit soort gevallen uit te zoeken. En [b] als men er al in slaagt, is het nog niet gemakkelijk anderen van de uitslag van het onderzoek te overtuigen. Het heeft niet veel zin om mensen die elkaar wantrouwen ervan te overtuigen dat ze niet zo zwaar moeten tillen aan verschijnselen als beeldjes die uit was zijn geboetseerd, die ze zien staan boven een deur, op een driesprong of op het grafteken van hun ouders, zolang we zelf niet zeker weten hoe het zit. We zullen ook de wet over vergiftigingen in twee hoofdstukken verdelen aan de hand van de wijze waarop de vergiftiging wordt uitgevoerd. Eerst moeten we iedereen waarschuwen en dringend afraden om tot zo'n [c] daad over te gaan, want als op die manier de kinderlijk bange massa angst wordt aangejaagd, zijn wetgever en rechter weer verplicht de mensen van deze angsten af te helpen. Argument hiervoor is in de eerste plaats dat niemand die een vergiftiging waagt, weet wat hij doet, noch bij een fysieke vergiftiging - tenzij hij medische kennis bezit - , noch bij een vergiftiging door toverkunsten - tenzij hij ziener of waarzegger is. De tekst van de wet op vergiftiging moet als volgt luiden. Wie iemand gif toedient om [d] hem te schaden zonder dat het dodelijke gevolgen heeft voor hem of de zijnen, of diens runderen of bijen vergiftigt met eventueel wel dodelijk gevolg, moet de doodstraf krijgen als hij arts is en schuldig wordt bevonden. Bij een leek moet de rechtbank uitmaken welke straf of boete de schuldige verdient. Als de overtuiging bestaat dat iemand een vergiftiging teweeg brengt door toverformules, bezweringen en andere toverkunsten, en hij is ziener of waar- [e] zegger, dan krijgt hij de doodstraf. Maar wanneer iemand

zonder zienersgave wegens tovenarij wordt veroordeeld, moet hij op dezelfde manier worden behandeld als de leek in het vorige geval. Ook nu bepaalt de rechtbank welke straf of boete passend is.
In alle gevallen dat iemand een ander schade toebrengt door diefstal of mishandeling, moet hij het slachtoffer een bedrag betalen dat overeenkomt met de schade. In het algemeen is het de regel dat het bedrag dat iemand moet betalen, dient als schadeloosstelling. Naast de schadeloosstelling die door de rechtbank is bepaald, moet er bij wij- [934a] ze van straf voor de misdaad een vast bedrag worden betaald. Deze boete moet lichter zijn wanneer iemand verkeerd heeft gehandeld door de onwetendheid van een ander en ertoe werd overgehaald door zijn jeugdige onbezonnenheid of een andere verzachtende omstandigheid. De boete is zwaarder als iemand een misdrijf heeft begaan uit onwetendheid, omdat hij geen weerstand kon bieden tegen genot of pijn, of in angst verkeerde of werd meegesleept door begeerte, afgunst of woede. Hij moet de boete [b] niet betalen vanwege het misdrijf, want gedane zaken nemen geen keer, maar met het oog op de toekomst, zodat hijzelf en de mensen die zien dat hij wordt veroordeeld, zulke misdaden verafschuwen of er althans niet zo gemakkelijk toe zullen overgaan. Al deze beweegredenen en doeleinden in aanmerking genomen, dient de wet als een goede boogschutter steeds weer te mikken op de hoogte van de straf, de juiste hoogte wel te verstaan. De rechter heeft eigenlijk dezelfde functie als de wetgever en moet [c] hem terzijde staan wanneer de wet het aan hem overlaat om de strafmaat vast te stellen. De wetgever van zijn kant geeft als een tekenaar een schets van een aantal gevallen waarin de geschreven wet wordt uitgewerkt. Het is nu aan ons, Megillos en Kleinias, om deze schets zo mooi en zo goed mogelijk te maken. Wij moeten bij alle vormen van

diefstal en geweldpleging de passende straffen vaststellen. Maar dat kunnen wij alleen als de goden en de godenkinderen ons in staat stellen wetgevers te zijn.
Als iemand krankzinnig is, mag hij zich niet in het openbaar vertonen. De verwanten van deze mensen moeten hem binnenshuis houden, op welke manier dan ook, en [d] anders moeten ze boete betalen. Iemand uit de hoogste bezitsklasse betaalt honderd drachmen wanneer hij niet goed op de man heeft gelet, om het even of het een slaaf of een vrijgeborene betreft. Iemand uit de tweede bezitsklasse betaalt viervijfde mina, iemand uit de derde bezitsklasse drievijfde mina en iemand uit de vierde bezitsklasse tweevijfde mina. Er zijn veel vormen van waanzin mogelijk. De krankzinnigen over wie we nu spreken, zijn het door ziekte. Maar het kan ook komen doordat een in [e] aanleg kwaadaardig karakter verder wordt ontwikkeld, waardoor deze lieden bij de minste onenigheid luid beginnen te schreeuwen en elkaar uitschelden. Zoiets komt in een gemeenschap met een goede wetgeving nooit en te nimmer van pas.
Wat laster betreft moet er één wet komen die alle gevallen dekt. Deze luidt: 'niemand mag een ander belasteren'. Wie met een ander discussieert, moet óf spreken óf luisteren, en zich geheel onthouden van het belasteren van zijn tegenstander en de andere aanwezigen. Want elkaar verwensingen toevoegen en elkaar in afschuwelijke bewoor- [935a] dingen beledigen – scheldende vrouwen gelijk - daar begint het mee: met woorden, kleinigheden, maar in werkelijkheid ontstaan daaruit haat en de grootste vijandschap. Iemand die zo spreekt, geeft zich over aan zijn woede, en dat is een heilloze weg. Hij verzadigt zijn drift met slecht voedsel, waardoor het deel van de ziel dat eens door opvoeding beschaafd werd, opnieuw wild wordt gemaakt. Zo verdierlijkt, leidt hij een ontevreden leven en ontvangt

in ruil voor zijn woede bitterheid. In zulke twistgesprekken is het vaak gebruikelijk dat de mensen overgaan op het belachelijk maken van de tegenstander. Wie ge- [b] wend is dat te doen heeft of nooit een werkelijk hoogstaande levenshouding bereikt of zijn waardigheid grotendeels verloren. Om deze redenen mag dergelijke taal nooit geuit worden op een heilige plaats, bij officiële offerfeesten, bij wedstrijden, op de markt, voor de rechtbank of in een openbare vergadering. Bij overtreding is de bevoegde magistraat verplicht de schuldige te straffen, an- [c] ders zijn zijn kansen op publiek eerbetoon verkeken, omdat hij zich niet om de wetten bekommert en de voorschriften van de wetgever niet uitvoert. Als iemand op andere plaatsen dergelijke taal uitslaat, om het even of hij nu uit zichzelf begint te schelden of zich tegen een ander verweert, moet een wat oudere toeschouwer, indien aanwezig, opkomen voor de wet. Deze moet degenen die vriendschap hebben gesloten met die kwade vriend Woede, met zweepslagen wegjagen. Blijft hij in gebreke, dan moet hij de vastgestelde boete betalen.
Wij beweren dus nu dat iemand die ruzies uitvecht met scheldpartijen meestal probeert de ander belachelijk te maken, en dat is iets waar wij groot bezwaar tegen hebben, omdat het in woede gebeurt. Maar moeten we het [d] enthousiasme van komedieschrijvers om mensen belachelijk te maken goedkeuren, wanneer ze in hun komedies slechte taal over onze burgers bezigen zonder dat ze woedend zijn? Of moeten we het belachelijk maken in twee soorten onderscheiden: voor de grap en in ernst? Moet het worden toegestaan dat iemand een ander belachelijk [e] maakt, mits het voor de grap is en hij zelf niet woedend is? En moet het worden verboden, als iemand het ernstig meent en woedend is, zoals we al opmerkten? Op dat laatste moeten we zeker niet terugkomen. Wij moeten in

de wet vastleggen wie deze toestemming wel krijgt en wie niet. Het moet een komedieschrijver of een maker van een jambisch of lyrisch lied worden verboden om in woord of uitbeelding ooit een burger belachelijk te ma- [936a] ken, of het nu in woede gebeurt of niet. De auteur die niet gehoorzaamt moet door de leiders van de wedstrijden diezelfde dag nog het land uit worden gejaagd. Anders moeten dezen een boete van drie mina betalen als offer aan de god aan wie de wedstrijden zijn gewijd. Alleen iemand die de reeds genoemde toestemming heeft gekregen om anderen belachelijk te maken, mag dat doen, maar alleen bij wijze van grap en zonder zich kwaad te maken. Ook zij mogen het niet in alle ernst en uit woede doen. De taak om hier onderscheid tussen te maken moet worden toevertrouwd aan de toezichthouder op de algemene opvoeding van de jeugd. Wat deze goedkeurt mag worden gepubliceerd, en wat hij afkeurt mag niet worden gepubliceerd, en ook mag de auteur niet aangetroffen [b] worden terwijl hij bezig is het aan een ander, slaaf of vrijgeborene, te leren. Wordt hij daar ooit op betrapt, dan moeten we hem als een laaghartig persoon zien die de wet niet respecteert.
Het feit dat iemand honger lijdt of door een andere ramp wordt getroffen is op zichzelf geen reden tot medelijden, maar als dit iemand overkomt ondanks het feit dat hij maat weet te houden of een andere goede eigenschap geheel of gedeeltelijk bezit, dan is dat wel een reden om hem te beklagen. Daarom zou het zelfs in een minder goed georganiseerde gemeenschap al vreemd zijn als zo iemand geheel en al aan zijn lot wordt overgelaten, waardoor hij aan de bedelstaf geraakt. Het maakt hierbij niet [c] uit of dit nu een slaaf of een vrijgeborene betreft. De wetgever kan daarom gerust voor dergelijke gevallen de volgende wet opstellen: 'Niemand in onze staat mag bede-

laar worden'. Als iemand probeert te bedelen en de kost bij elkaar te krijgen door voortdurend te vragen, moeten de marktmeesters hem van de markt jagen, moet het hoofd van de stadswacht hem uit de stad zetten en moeten de veldwachters in de rest van het platteland hem het land uitzetten, zodat het hele land wordt gezuiverd van dit soort mensen.
[d] Als een slaaf of slavin de eigendommen van iemand anders beschadigt en de benadeelde persoon is hieraan niet medeschuldig door onhandig of onzorgvuldig handelen van zijn kant, dan moet de meester van die slaaf de schade vergoeden of als compensatie de slaaf of slavin geven. Maar als de meester degene die de schade berokkent en degene die de schade lijdt ervan verdenkt dat ze onder één hoedje spelen, waarbij de opzet is om hem zijn slaaf afhandig te maken, dan moet hij tegen de man die zegt te zijn benadeeld een proces aanspannen wegens fraude. Als [e] hij het proces wint, heeft hij recht op tweemaal de waarde van de slaaf die de rechtbank heeft geëist. Als hij verliest, moet hij de schade vergoeden en de slaaf weggeven. Als een ezel, paard, hond of ander dier iets van de buren beschadigt, moet de eigenaar de schade ook vergoeden.
Als iemand niet uit eigen beweging wil getuigen, moet hij door degene die zijn getuigenis nodig heeft, voor de rechtbank worden gedaagd. De opgeroepen getuige is verplicht het proces bij te wonen, en als hij de feiten kent en wil getuigen, moet hij dat doen. Als hij echter ontkent iets te weten, moet hij bij de drie goden Zeus, Apolloon en Themis zweren dat hij werkelijk niets weet. Pas dan mag hij de rechtbank verlaten.
[937a] Als iemand als getuige wordt opgeroepen en niet samen met degene die hem opgeroepen heeft, voor het gerecht verschijnt, dan moet hij gerechtelijk vervolgd worden wegens het berokkenen van schade. Wordt een rechter als

getuige opgeroepen, dan mag deze na zijn getuigeverklaring geen stem meer uitbrengen in de betreffende rechtszaak. Een vrijgeboren vrouw van boven de veertig mag getuige of advocaat zijn, en als ze ongetrouwd is, mag ze een proces aanspannen. Maar als haar echtgenoot nog leeft, is het haar alleen toegestaan om te getuigen. Een slavin, slaaf of kind mag alleen in moordzaken getuigen of [b] een pleidooi houden, op voorwaarde dat zij of hij voldoende garantie geeft om werkelijk beschikbaar te blijven tot de uitspraak, voor het geval de getuige ervan wordt beschuldigd dat hij of zij een valse getuigenis heeft afgelegd. De strijdende partijen in een proces mogen elkaars getuigenis geheel of gedeeltelijk afwijzen, als ze de meineed maar melden voordat er uitspraak is gedaan. De magistraten moeten de aktes van beschuldiging van beide partijen bewaren, nadat dezen de stukken zelf verzegeld [c] hebben. Deze stukken moeten worden overgelegd bij het gerechtelijke onderzoek naar meineed. Wanneer iemand tweemaal wegens meineed is veroordeeld, moet de wet hem voortaan niet meer voorschrijven als getuige op te treden, en als hij driemaal veroordeeld is, moet het hem bij de wet verder helemaal worden verboden. Als iemand het na drie veroordelingen waagt om getuige te zijn, kan hij door iedereen die dat wil worden aangegeven bij de magistraat. De magistraat levert hem uit aan de rechtbank. Als hij schuldig wordt bevonden, moet hij ter dood worden veroordeeld. Er moet bepaald worden hoeveel getuigenissen vals waren, voorzover ze een rol hebben gespeeld bij de uitspraak. Als meer dan de helft van de getuigenissen op meineed blijkt te berusten, dan moet het [d] hele proces ongeldig worden verklaard. Er zal eerst bekeken en vervolgens beslist moeten worden in hoeverre valse getuigenissen een rol hebben gespeeld bij de uitspraak. Hoe deze beslissing ook uitvalt, zij bepaalt de uiteindelij-

ke uitslag van de rechtszaak.
Hoewel er veel schoons in het leven te vinden is, komt er meestal gaandeweg een smet op, die dit schoons bezoedelt en vervuilt. Hoe zou men kunnen ontkennen dat de [e] rechtspraak zoiets schoons is? Zij heeft toch alle menselijke aangelegenheden op een beschaafd peil gebracht? Als de rechtspraak iets schoons is, moeten we de advocatuur toch ook een schone zaak noemen? Deze schone zaken worden echter in discrediet gebracht door een kwalijke techniek die zich tooit met een prachtige naam. Om te beginnen bestaat er volgens deze techniek een slimme truc waarmee men voor een ander een proces kan winnen. Dit gebeurt door zelf voor die ander te pleiten en hem bij zijn pleidooi te helpen. Het maakt de pleiter niet uit of er zo recht wordt gedaan. Voorts beweren advocaten van dit slag dat deze techniek en dit soort pleidooien [938a] het geld dat men ervoor overheeft, dubbel en dwars waard zijn. Deze techniek, in het midden gelaten of het een echt beroep is of een door ervaring en routine verkregen handigheid, mag in onze gemeenschap beslist niet wortel schieten. De wetgever vraagt om gehoorzaamheid. Er mogen geen dingen worden verkondigd die in strijd zijn met het recht, en de beoefenaars van dit beroep moeten het land worden uitgezet. Als mensen de wet volgen, [b] zwijgt zij, maar als ze haar niet willen volgen, spreekt zij. Als blijkt dat iemand probeert rechtvaardige argumenten te verdraaien om daarmee de rechters te beïnvloeden, en meer twist en pleit dan nodig is, dan mag iedereen hem aanklagen wegens het belemmeren van de rechtsgang of medeplichtigheid daaraan. Dit moet beoordeeld worden door een rechtbank van gekozen rechters. Als hij veroordeeld wordt, moet de rechtbank uitmaken of hij heeft gehandeld uit hebzucht of uit eerzucht. Als het uit eerzucht was, bepaalt de rechtbank hoe lang hij moet worden uit-

gesloten van het indienen van aanklachten en het houden [c] van pleidooien. Als hij heeft gehandeld uit hebzucht en een vreemdeling is, wordt hij uit het land verbannen en hij mag er nooit meer in terugkeren, op straffe van de dood. Is hij echter een burger, dan moet hij ter dood worden gebracht omdat hij zich volkomen heeft overgeleverd aan zijn hebzucht. Maar als eerzucht voor een tweede keer het motief blijkt te zijn geweest, volgt ook de doodstraf.

BOEK XII – INLEIDING

Platoon heeft zijn werk over *De Wetten*, in navolging van zijn goddelijke voorbeeld, in twaalf delen verdeeld omdat hij aan het getal twaalf een bijzondere betekenis gaf. Zoals de wereldbaan aan de sterrenhemel de twaalfde baan is, zo heeft hij het hele wettenstelsel ook in twaalf delen willen onderscheiden. Wie die twaalfde cirkel binnentreedt zal er onmiddellijk een geestelijke volmaaktheid en gelukzaligheid vinden. Nog sterker, hij zal zich erdoor laten leiden. Platoon zal zelfs verder gaan dan deze twaalf boeken door in de *Epinomis* aan te tonen hoezeer de mens de volle gelukzaligheid verwerft door zich aan de wetten te houden.

Tot nu toe hadden de regels en wetten die Platoon noemt deels betrekking op publiekrecht en deels op privaatrecht. Verder deels op het stadsleven en deels op het buitenleven, en deels op vredestijd en deels op oorlogstijd. In dit twaalfde boek brengt hij alles bij elkaar door algemene wetten te behandelen. Dus geen wetten die betrekking hebben op specifieke dingen, maar de generieke wetten of regels waar specifieke wetten of regels uit voortkomen. Bovendien spreekt hij over de rede als grootste bescherming en belangrijkste bron voor de wet. Hetzelfde geldt voor de magistratuur voor wie de rede ook de bron van vindingrijkheid moet zijn en referentiepunt waar alles bij elkaar dient te komen. Maar dat geldt niet alleen voor allerlei zaken die het openbare leven betreffen, maar evenzeer voor het zelfonderzoek dat nodig is bij het overwegen van persoonlijke dingen. Zo is zowel het welzijn van de mens zelf als het welzijn van de gemeenschap in de rede gegrondvest. Het welzijn van alle mensen hangt dus af van het welzijn van ieder mens afzonderlijk, terwijl het welzijn van de gemeenschap afhangt van het welzijn van

ieder onderdeel ervan. En dit is in het kort de inhoud van het twaalfde boek.
Platoon herinnert ons steeds in al zijn geschriften aan godskinderen en daarbij doelt hij op de goden van andere volken en bovendien noemt hij de mensen godskinderen. Het is van belang dat we bedenken dat Platoon op twee manieren aan de goden refereert als godskinderen, en dus zijn de mensen eveneens op twee manieren godskinderen. In de *Timaios* zegt hij dat de krachten die de banen van de sterren reguleren, kinderen zijn van de almachtige God, en dat zij alles voortbrengen en doen als uitvloeisel van Zijn wil. Die krachten beheersen de sterren zelf, maar ook de bewegingen in de geest, hetzij als demonen, hetzij als engelen. Bij al deze categorieën geldt dat het lagere het kind wordt genoemd van het hogere, waarbij men tevens ziet dat het lagere het hogere steeds volgt als een zoon een vader. Evenzo zijn de mensen voortgekomen uit de goden, deels omdat zij vanaf het begin onder het licht gesteld werden nadat zij uit de ingewanden van de aarde en van de goden voortgebracht waren, en deels omdat sommigen dagelijks door de goden in een dermate goede staat worden vervoerd dat zij zich weldra vanuit de menselijke staat als het ware herboren laten worden in het leven van de goden. Herhaaldelijk rangschikt Platoon deze mensen in de kring van heilige en wijze mensen en in de kring van wijze vorsten.
Jupiter en Mercurius staan vooral in verband met berichtgeven en het overbrengen van boodschappen. Dit moeten we aldus begrijpen: Jupiter is de architect van de kosmos en Mercurius staat aan het hoofd van de wereld van de engelen. Hierbij staat de planeet Jupiter voor alles wat met recht en wet van de wereld te maken heeft, terwijl de planeet Mercurius er de interpretatie en uitdrukking van geeft.

Alle planeten hebben aldus hun eigen betekenis, zeg ik. Platoon bevestigt dit in de *Timaios*, maar Plotinos bestrijdt dat de planeten en hemellichamen zo'n betekenis en functie zouden hebben: wat de hogere machten beramen, hebben wij te ondergaan. Platoon moet niets van dichters en schrijvers hebben, omdat zij menselijke tekortkomingen op de goden projecteren en zo ondubbelzinnig zondigen tegen het goddelijke. Omdat zij het doen voorkomen dat ook de goden kwaad kunnen begaan, berokkenen zij de mensen met dat voorbeeld ernstige schade. Onverbeterlijke maar ook verbeterlijke kwaadwilligheid is volgens Platoon veel ernstiger dan een misstap die in een opwelling wordt begaan. Voor de wachters van de staat schrijft hij regels en wetten voor die inhouden dat zij geen privébezit kunnen hebben, hetgeen hij overigens in het algemeen de beste leefregel vindt voor allen. Evenmin mogen de wachters privé-initiatieven ontwikkelen, maar moeten zij overal toestemming voor vragen van hun meerderen, terwijl al hun handelingen steeds op het algemeen belang gericht moeten zijn. De rechters moeten altijd binnen de grenzen van de wetgeving rechtspreken, want een rechterlijk vonnis is als een gezaghebbende uitspraak uit de oudheid zoals van Orpheus en van Hesiodos, en is bovendien als een kuise maagd. Het ergste is een leugenachtig oordeel. Daarom is er een godin die beschermvrouwe is van de rechtspraak en is voorzienigheid ook van goddelijke oorsprong die in menselijke uitspraken in ere moet worden gehouden.
Schandelijk misbruik van wapens is verwerpelijk; hetzelfde is het geval met het ontvangen van huurlingen die hun diensten aanbieden om ergens ten strijde te trekken. Hierna zegt hij dat een gemeenschap bekend moet staan om het feit dat ieder oordeel, iedere uitspraak steeds tot de rede herleid kan worden en dat er in de hele maat-

schappij geen enkele rechter te vinden is die zijn gezond verstand en het gebruik van de rede verloren is. Want als het onderscheidingsvermogen verloren raakt, zal allereerst rechtvaardigheid verdwijnen, zodat die gemeenschap al spoedig lijkt op iemand die op sterven na dood is.
Voor Platoon is de tempel van de Zon en van Apolloon niet alleen een tempel voor de planeet en voor de zonneziel, maar nog veel meer voor het licht van het allerhoogste waarvan de Zon een afspiegeling is. Verder zult ge opmerken dat het achterwege laten van enige vorm van godsvrucht bij rechterlijke uitspraken een zonde is. Maar de allerlaagste vorm van goddeloosheid is wel wanneer mensen menen dat ze met offergaven en giften zodanig Gods vertrouwen kunnen verwerven, dat ze in de waan verkeren dat ze straffeloos grote sommen geld af kunnen persen. Platoon is ook heel voorzichtig met het geven van een wettelijke regeling voor het opnemen van vreemdelingen als staatsburgers, om te voorkomen dat de aard van de gemeenschap verwatert of dat het de gemeenschap tot nadeel strekt.
Sommigen hebben een soort zesde zintuig van de goden meegekregen waarmee ze het karakter van de mensen kunnen doorzien en waaruit blijkt dat wij mensen niet alleen goddelijke gaven kunnen verwerven, maar dat deze ons ook met de geboorte worden meegegeven. Platoon waarschuwt tegen de neiging om te kleineren, want zo wordt wat feitelijk groot en goed is als klein en onbenullig beschouwd. In plaats daarvan moeten we ons richten op het krachtige en deugdzame totdat we zelf krachtig geworden zijn. Ook herinnert hij ons eraan dat wijze en heilige mensen dikwijls ook in de eigen gemeenschap te vinden zijn, zelfs als die geteisterd wordt door een slecht bestuur.
Vervolgens behandelt Platoon nog allerlei aspecten van het procesrecht, zoals het instellen van een vorde-

ring, de dagvaarding, de repliek, het beroep, de borgtocht, verbeurdverklaring, enzovoort. Bovendien gebruikt hij de gelegenheid om ook iets te zeggen over offergaven en giften aan de goden, volgens de traditie van Pythagoras. Hij zegt dat de hele fysieke schepping de woonplaats van de goden is, maar tevens de aarde zelf met huis en haard, en hij voegt daaraan toe dat de onderwereld, die aan de aarde grenst, daarbij inbegrepen moet worden. De fysieke wereld bestaat dus uit de aarde en haar elementen, uit de wereld van de maan en tenslotte uit de sterrenwereld. Drie werelden van de aarde; drie werelden voor de geest; drie werelden voor de engelen.

Bedenk daarbij dat wanneer de schrijvers uit de oudheid het hebben over vormgeving en over beweging, zij daar eigenlijk vuur mee bedoelen. Evenzo wordt met ether datgene bedoeld wat zelf gemakkelijk vorm aanneemt; met water datgene wat schoonmaakt en zuivert en met aarde datgene wat vast is, stabiel en consistent. Dat deel van de natuur dat vast, stabiel en consistent is en dat op de planeet aarde, in de wereld van de maan en in de sterrenwereld terug te vinden is, wordt door de Platonisten met het element 'aarde' aangeduid. Wie zal zich er dan nog over verbazen als de Platonisten zeggen dat 'aarde' de woonplaats van alle goden is, omdat het hele universum beschouwd moet worden als begrensd door drie werelden van de 'aarde'? Omdat de aarde vanaf het begin gewijd is aan de goden, is het volgens Platoon niet geoorloofd de aarde aan iets anders te wijden en hij waarschuwt dat dit getuigt van een gebrek aan vertrouwen in God; evenmin zou je God iets kunnen aanbieden wat Hij reeds bezit.

Dan is er een verbod op het maken van beelden in goud of zilver, opdat we vooral niet zullen denken dat we onze grote misdaden en zonden zouden kunnen afkopen met dit soort kostbare zaken. Evenmin mogen we ivoor ge-

bruiken, omdat het gevaar bestaat dat het ons van onze zintuigen berooft en dat we daardoor niet langer waakzaam en oplettend zijn bij de eredienst voor God. Koper en ijzer wijst hij ook af vanwege het oorlogszuchtige karakter van dat metaal. We kunnen immers niet aan heilige plechtigheden en offers deelnemen wanneer onze geest in een innerlijke strijd is verwikkeld. Dus blijven steen en hout over als materiaal voor het maken van beelden voor de goden. Het werken in steen scherpt de geest, terwijl het werken in hout een gloed meegeeft die zich gemakkelijk tot devotie laat ontbranden wanneer het de godsdienst betreft. Deze twee materialen mogen niet gemengd worden gebruikt. Een beeld is dus óf van steen óf van hout om daarmee de heelheid van het beeld tot uitdrukking te brengen en vooral ook de eenvoud en de integriteit ervan. We mogen ook niet verzwijgen dat gezanten naar een viertal orakels zijn gestuurd om God als alschepper te erkennen die zijn kracht gelijkelijk verdeelt over alle delen van de schepping. Die delen zijn de vier kwartieren: het oosten, het westen, het noorden en het zuiden. Of men nu God met hart en ziel vereert of niet, toch zal men moeten aanvaarden hoezeer alles van hem afkomstig is. Maar genoeg hierover, want elders zijn we daar veel dieper op ingegaan.

Dan is er een verbod voor alle bestuurders van de gemeenschap om geschenken of steekpenningen in welke vorm dan ook te aanvaarden. Want men kan nergens beter van leren dan van het goede voorbeeld zelf. De wet is iets bewonderenswaardigs en goddelijks en heeft bij de Grieken altijd dezelfde betekenis behouden. Een goddelijke betekenis als van de vader en een menselijke betekenis als van de moeder. De wet zal altijd het oordeel van de rede willen volgen. Daarom zijn de wet en de rede de twee grootste gaven voor de mens. Maar aan het einde

van het elfde boek zegt Platoon reeds dat onze goede gaven hun eigen belemmeringen oproepen en daardoor bezoedeld raken. Voor de wetten is de grootste belemmering de onbetrouwbaarheid van het hele ambtelijke apparaat. Voor een goed rechterlijk oordeel en voor een juiste beslissing is volgens Platoon de grootste belemmering het 'voor advokaatje spelen', waarbij ieder redelijk rechtsgevoel genegeerd wordt en waar in plaats daarvan hebzucht en eerzucht zijn gekomen, zodat iedere rechtszaak ter verdediging wordt aanvaard zonder enig onderscheidingsvermogen te gebruiken. Platoon koestert een grote minachting voor een dergelijke houding, die hij als een pest beschouwt.

Vervolgens noemt hij de begrafeniswetgeving en brengt hij in herinnering dat de mens zelf zich bovenal verwant voelt aan de substantie van de rede en dat zijn fysieke belichaming de nabootsing is van de mens zelf en vergelijkbaar met een schaduwbeeld. De vraag wat de mens zelf in ons dan wel is, wordt in de dialogen *Timaios* en *Alkibiades* behandeld. Bovendien behandelt Plotinos deze vraag en wij hebben deze vraag ook uitvoerig behandeld in de *Theologia Platonica*. Platoons conclusie is dat de rede uit de substantie van de mens zelf oprijst zodat de mens zelf boven de rede uitstijgt en zich vereenzelvigt met de innerlijke getuige die altijd onaangedaan blijft en universeel is. Het bezielde deel van de mens bestaat deels uit een fysieke belichaming waardoor de mens een zichtbare vorm meekrijgt en deels uit een soort levensteken dat vanuit het innerlijk van de mens op die belichaming is afgedrukt. Dat levensteken behelst tevens de zintuigen, die de weerslag zijn van een zintuiglijk vermogen dat zich via verschillende functies tot uitdrukking brengt en dat van alles kan ondergaan en beleven.

Deze visie komt overeen met vele uitspraken van de apos-

tel Paulus bijvoorbeeld, wanneer hij zegt dat wanneer de menselijke geest wil weggaan naar andere goden, de rede die geest dan terugbrengt tot zijn eigen taak en functie. Met 'andere goden' bedoelt hij de onstoffelijke engelen die buiten de wereld van de menselijke geest verblijven. De menselijke geest, of ziel, is verbonden met dit stoffelijke lichaam en is onder de leiding gesteld van een hogere geest. Maar zolang de mens zich afgescheiden weet, zal hij ook altijd een besluit nemen of een oordeel vellen dat niet op het ene, universele is gericht, maar op afgescheidenheid. Vandaar dat Platoon deze dialoog, getiteld *De Wetten*, heeft geschreven. Maar hij voegt daaraan toe: 'Ik heb deze tekst voor niets geschreven als de mensen niet de moeite nemen om serieus na te denken over de waarde, de heilzame boodschap en de stabiliteit die in een systeem van wetten liggen opgesloten.' Daarom heeft hij er alles aan gedaan om de magistraten zover te krijgen dat zij inderdaad over de stabiliteit en de waarde van een dergelijk systeem gaan nadenken. Maar alvorens daartoe over te gaan, zegt onze Platoon nog iets over het gevaar van demonische krachten en van het lot die ons van de eenheid dreigen af te houden. Het gevaar bestaat immers dat zelfs als iemand de waarde van een dergelijk werk inziet, zijn menselijk begrip nog niet voldoende is om die mens wezenlijk te veranderen, als het geweld van de demonische wereld of van het lot zich geheel tegen hem keert. Met deze uitspraak geeft hij blijkbaar al diegenen gelijk die bij het bouwen van steden, bij het uitvaardigen van wetten, bij het installeren van magistraten en zeker ook bij het verwekken van kinderen zorgvuldig de ogenblikken vermijden dat de stand van de sterren al te ongunstig is.

Over het lot en de demonische krachten is elders reeds heel veel gezegd. Hier volstaan we met deze korte blijk van instemming. Het lot is een zekere onverbiddelijkheid

in de universele geest, die voornamelijk uit beweegbare dingen bestaat. Het instrument van het lot is de hemel. Fysieke materie bestaat uit een opeenhoping van elementen en wordt vanuit de hemelse wereld - het intellect - bestuurd. Er zijn drie namen verbonden met deze relatie tussen hemel en aarde: Lachesis, Klotho en Atropos. Lachesis heerst over het firmament: in haar sterren worden alle krachten en machten bijeengehouden die alle lagere werelden beheersen. Klotho heerst over de conjunctie van de planeten die het gevolg is van het naar buiten treden van de krachten. Atropos gaat vooral over Saturnus die door zijn standvastigheid de gevolgen van de naar buiten getreden krachten onverbiddelijk vastlegt en bevestigt. Dit zijn de drie schikgodinnen en zij zijn ook in fysieke materie herkenbaar. Want hun kracht die vanuit de hemelse wereld naar de fysieke wereld toestroomt, is in die fysieke wereld werkzaam en doet aldus aardse materie ontstaan, en ook de vorm en de ordening van alles. Evenzo ontstaan essentie, kracht en handeling, en ook begin, midden en einde. Bovendien werken die drie krachten niet alleen in het fysieke lichaam, maar ook in de geest en wel in de mate waarin ze hun uitwerking in het lichaam hebben of daar worden opgebruikt. Platoon zegt dan ook dat de schikgodinnen in rechtstreeks verband staan met de voorspoed van lichaam en geest en ook van het wettelijke stelsel. Wanneer de geest als vanzelfsprekend vertrouwt op de goddelijke voorzienigheid, wordt de lotsbeschikking óf overwonnen óf op positieve wijze gebruikt en wordt zowel het openbare functioneren als het privéleven van de mens onderworpen aan dat innerlijke vertrouwen. Maar daartoe moeten de zintuigen met de geest worden verbonden in die zin dat de zintuigen aan de geest gehoorzamen en de geest dienen. In navolging van deze relatie die er is tussen de geest en het zien en het ho-

ren, ontstaat er tussen de magistraten in de gemeenschap eveneens een verlangen naar de standvastigheid van wetten met als allereerste doel de stabiliteit van de gemeenschap. Vervolgens wil dat verlangen weten op welke manier die doelstelling het best gerealiseerd kan worden. Dat verlangen is er tenslotte op gericht dat alle dingen in de gemeenschap zowel privé als in het openbaar eensgezind tot het Ene leiden. Zo wordt alles krachtig en deugdelijk gemaakt, terwijl die kracht en die deugd vervolgens weer gericht zijn op de wijsheid, dat wil zeggen, de wijsheid die haar kracht en betekenis ontleent aan de observerende geest. De deugden ondersteunen en bevestigen dit eenheidsverlangen voor zover zij natuurlijk op wijsheid zijn gericht. Die wijsheid tenslotte deelt zelf in de eenheid van het goddelijke bewustzijn, dat goed is.

Platoon benadrukt dat de grootste en mooiste test voor de overwegende geest is om niet alleen de grote verscheidenheid van de dingen te beschouwen en te overwegen, maar bovendien te weten hoezeer er sprake is van een substantie in alle dingen die alles vasthoudt en verbindt, en tevens te weten hoe het komt dat die eenheid er is en waar die vandaan komt, en tenslotte hoe alles weer tot die oorspronkelijke eenheid herleid kan worden. Wie zich die vragen niet stelt en ze niet overweegt, zal nimmer de volheid van het leven zelf realiseren; hij zal deze niet naar buiten kunnen brengen, noch in zijn privé-bestaan, noch in het openbare leven. Deze filosofie behoort tot het goddelijke erfgoed en daarom meent Platoon terecht dat wanneer mensen op die wijze bij elkaar komen om de eenheid te overwegen, zij hun vragen moeten voorleggen aan de ware leermeesters zelf. Goddelijke filosofen, bedoel ik, en dat zijn diegenen die het inzicht en de kennis hebben van alles wat God betreft en dat in hun devotie en eerbied laten blijken. Wie dus te bot is voor goddelijke

zaken of voor de overweging van het goddelijke, is tevens te lui om enige eerbied te tonen en onbekwaam om te onderwijzen. Daarom zal de gemeenschap er wel voor oppassen om dergelijke mensen met geschenken en eerbewijzen te overladen.
Dan legt Platoon uit dat voor een vast geloof in de absoluutheid van God er twee voorwaarden zijn. In de eerste plaats dat we ervan doordrongen moeten zijn dat de met rede begiftigde mens zelf goddelijk is en aan al het belichaamde voorafgaat. Van daaruit worden alle sferen in beweging gebracht, van waaruit alles vervolgens tot bestaan komt. En ten tweede moeten we bedenken dat de geest van de engelen nog krachtiger is dan de menselijke geest en dat de geest door deelname aan die van de engelen in staat is inzicht te scheppen. Wie dit onderscheid kent, zal gemakkelijk inzien hoezeer de geest van de engelen de menselijke geest vormt en ordent. Evenzo is het zuivere bewustzijn het leven en het licht van de geest. Zo zijn er dus deze drie: het zuivere bewustzijn, dat absoluut is, de geest van de engelen - het intellect - en de menselijke geest. In al zijn geschriften houdt Platoon deze indeling aan en hij voert er de bewijzen voor aan als de basis voor alles wat geschapen is. In zijn brief aan Dionysios schrijft hij erover in verhulde termen. De menselijke geest gaat vooraf aan het lichaam en men zou zelfs kunnen zeggen dat de geest ouder is dan de tijd en uitnemender dan iedere uiterlijke waardigheid. Ook is de geest er eerder dan de fysieke belichaming omdat de oorsprong van de geest in een hogere wereld ligt. Beweging vindt haar oorsprong in de geest en het lichaam wordt vanuit de geest in beweging gebracht. De veranderlijkheid van het fysieke neemt alleen maar toe omdat zij vanuit de geest wordt gevoed. Het lichaam wordt dus niet alleen vanuit de geest bewogen, maar is bovendien afhankelijk van een substan-

tie die zelf ook veranderlijk is. Platoon is het niet eens met Anaxagoras die ontkent dat de geest zich bevindt tussen de fysieke wereld en de geestelijke wereld van de engelen. Want daardoor wordt Anaxagoras gedwongen te zeggen dat alle verschijnselen niet zozeer uit de intelligentie zelf via de geest naar buiten treden, maar veeleer verband houden met de aard van de elementen. Zowel hier als in de *Timaios* en in de *Phaidros* zegt Platoon nogmaals dat alles plaatsvindt vanuit het intellect, vanuit de menselijke geest en tenslotte vanuit het fysieke lichaam en dit alles wordt geleid door de wil van God die het bewustzijn zelf is.

BOEK XII

[941a] *Athener:* Een gezant of heraut die namens zijn eigen land onjuiste berichten naar een ander land overbrengt of de boodschap verdraait waarmee hij op weg werd gestuurd, of de boodschap van een vijandelijk of bevriend land onjuist overbrengt, moet worden aangeklaagd als wetsovertreder, omdat hij heeft gezondigd tegen de bevelen en voorschriften van Hermes en Zeus. Als hij schuldig wordt bevonden, moet hij een straf of boete krijgen opgelegd.
[b] Diefstal past een vrij mens evenmin, en wanneer daarbij ook nog geweld wordt gebruikt, is ieder gevoel voor betamelijkheid zoek. De kinderen van Zeus hebben zich hiermee nooit ingelaten, want zij moesten niets hebben van bedrog of geweld. Laat daarom niemand, misleid door dichters of leugenachtige verhalenvertellers, zich op de verkeerde gedachte laten brengen dat hij, door te stelen of overvallen te plegen, niets verkeerds doet en zelfs de goden navolgt. Dat is niet waar en ligt niet voor de hand. Wie zo in strijd met de wet handelt, is noch een god, [c] noch een godenkind. Dit weet de wetgever uiteraard beter dan alle dichters bij elkaar. Wie ons woord ter harte neemt, krijgt geen moeilijkheden en zal deze nooit krijgen, maar wie dat niet doet, is onderworpen aan de volgende wet: indien iemand iets van de staat ontvreemdt, is de straf die hij krijgt onafhankelijk van de waarde van het gestolen goed. Want wie iets onbeduidends steelt, handelt vanuit dezelfde begeerte als iemand die iets kostbaars steelt. Wie iets kostbaars steelt, steelt grondiger dan een ander. Daarom acht de wet het juist de strafmaat niet [d] alleen af te laten hangen van de waarde van het gestolene, maar ook van de vraag of de dief nog voor verbetering vatbaar is. Als iemand een vreemdeling die in onze staat woont of een slaaf voor het gerecht brengt en het pleit

wint, dan moet de rechter aannemen dat de dader nog voor verbetering vatbaar is, en hem een bepaalde straf of [942a] boete opleggen. Maar als een burger er ondanks het feit dat hij met de wet is opgevoed, op wordt betrapt dat hij heimelijk of met openlijke geweldpleging zijn vaderland benadeelt of hier achteraf aan schuldig wordt bevonden, moet de rechter aannemen dat de dader niet voor verbetering vatbaar is. In dit geval moet het doodvonnis worden uitgesproken.
Over het leger moet goed worden nagedacht, en het heeft dan ook veel eigen regels. Het belangrijkste principe is dat geen man of vrouw ooit van leiding verstoken mag zijn. Niemand mag er een gewoonte van maken te den- [b] ken dat hij iets op eigen houtje kan doen, ook niet voor de grap. Zowel in tijden van oorlog als van vrede moet hij altijd de blik gevestigd houden op de aanvoerder en hem volgen. Alles wat hij doet, moet tot in het kleinste detail op diens bevel gebeuren, zoals in de houding staan, marcheren, exerceren, wassen, eten, 's nachts opstaan om wacht te lopen en orders door geven. Ook in gevaarlijke situaties mag niemand de achtervolging van de vijand inzetten of zich terugtrekken zonder order van de aanvoerders. Kortom: iedereen zal al doende moeten leren af- [c] zien van elke innerlijke impuls tot eigen initiatief, zodat allen zoveel mogelijk als een groep functioneren. Dat is de beste manier om een oorlog goed door te komen en de overwinning te behalen. Leiding geven en geleid worden moet men in vredestijd al leren vanaf de vroegste jeugd. Ongehoorzaamheid moet volledig worden uitgebannen [d] uit het leven van alle mensen en alle aan mensen onderworpen dieren. Bovendien moeten mensen allerlei dansen uitvoeren, zich toeleggen op een optimale fysieke conditie en zich harden tegen honger, dorst, koude, hitte en harde bedden. Dit alles heeft tot doel zich in de oorlog te on-

derscheiden. Maar zij moeten er bovenal voor zorgen het hoofd en de voeten niet ernstig te verzwakken door het dragen van verkeerde hoofddeksels en verkeerd schoeisel. Het eerste belemmert de haargroei, het tweede de eeltvor- [e] ming. Als deze lichaamsdelen goed worden verzorgd, blijft het gehele lichaam in goede conditie, maar anders niet. De voeten zijn de belangrijkste dienaren van het lichaam als geheel en het hoofd is de leider, daar dit van nature de leiding heeft over alle belangrijke zintuiglijke gewaarwordingen.

[943a] Dit is een lofzang op het soldatenleven, en de jeugd moet deze naar mijn mening goed tot zich laten doordringen. De volgende regels zijn van toepassing. Als men eenmaal in een bepaalde lichting is ingedeeld, moet men zijn dienstplicht ook vervullen. Als iemand uit lafheid en zonder toestemming van zijn bevelhebbers niet komt opdagen, moet hij op beschuldiging van dienstweigering voor de legeraanvoerders verschijnen, wanneer deze van de veldtocht zijn teruggekeerd. Voetvolk, ruiterij en alle ove- [b] rige legeronderdelen moeten ieder hun eigen rechtspraak regelen. Voetsoldaten worden voor voetsoldaten gedaagd, ruiters voor ruiters en de overige soldaten ook voor soldaten van hun eigen onderdeel. Wie schuldig wordt bevonden, mag nooit meer meedingen naar enige onderscheiding of tegen iemand anders een aanklacht wegens dienstweigering indienen, noch namens zichzelf, noch namens een ander. Bovendien moet de krijgsraad de dienstweigeraar nog extra straffen met een bepaalde boete of een andere straf.

Nadat de vonnissen met betrekking tot dienstweigering zijn geveld, moeten de aanvoerders vervolgens weer elk onderdeel bij elkaar roepen, en de mensen die in aanmerking willen komen voor een onderscheiding, moeten [c] door een raad van soldaten uit eigen gelederen worden

beoordeeld. De kandidaat dient zijn verzoek niet te motiveren met bewijzen en getuigenverklaringen met betrekking tot een vorige oorlog, maar alleen met betrekking tot de veldtocht die zojuist is voltooid. Als zegeteken krijgen de prijswinnaars een krans van looftakken. En de ontvanger moet deze krans, voorzien van een oorkonde, opstellen in een heiligdom gewijd aan de oorlogsgoden van zijn [d] keuze. Dit dient voor de rest van zijn leven als bewijs dat hij een eerste, tweede of derde prijs heeft gewonnen.

Als een man dienst neemt, maar eerder naar huis gaat dan zijn aanvoerders, moet hij wegens desertie worden aangeklaagd bij de krijgsraad die ook de dienstweigering behandelt. Als hij schuldig wordt bevonden, moet hij dezelfde straffen krijgen als in het geval van dienstweigering. Wanneer iemand een ander aanklaagt, moet hij er zo goed mogelijk voor waken dat hij hem niet ten onrechte [e] laat straffen, ook niet per ongeluk. Gerechtigheid wordt immers met recht 'dochter van de Eerbied' genoemd, en de leugen druist natuurlijk tegen iedere eerbied en gerechtigheid in. Verder moet men beoordelingsfouten zorgvuldig trachten te vermijden, vooral in geval van verlies van wapens in de strijd. Zo wordt voorkomen dat iemand die niet anders kon dan zijn wapens wegwerpen, te schande wordt gemaakt, en dat op die manier een on- [944a] schuldige wordt beschuldigd.

Het is geenszins gemakkelijk dergelijke gevallen te beoordelen, maar toch moet de wet op een of andere manier trachten van geval tot geval de juiste afweging te maken. Laten wij dit illustreren aan de hand van het verhaal van Patroklos. Stel u voor dat Patroklos zonder wapens zou zijn teruggebracht naar zijn tent en in leven was gebleven, zoals duizenden anderen is overkomen. Hij zou Hektor dan in het bezit hebben gelaten van die wapens die volgens de dichter ooit door de goden als huwelijksgeschenk

voor Peleus aan Thetis werden meegegeven. Had elke Jan Soldaat dan het recht gehad de zoon van Menoitios te verwijten dat hij zijn wapens had verspeeld? Bovendien [b] hebben heel wat mannen hun wapens verloren doordat ze van hoge rotsen naar beneden vielen of in zee terecht kwamen of ergens door snel wassend water werden overvallen. Maar men zou dit alles ook heel goed als verzachtende omstandigheid kunnen aanvoeren om de eigen lafheid goed te praten. Daarom moet men goed weten wanneer men iemand iets als lafheid moet aanrekenen en wanneer niet. Er zijn scheldnamen die in dergelijke gevallen worden gebezigd en naar mijn mening een zeker onderscheid doen vermoeden. De term 'schildgooier' zou niet in alle gevallen van toepassing zijn, maar het woord [c] 'wapenverliezer' wel. Iemand die met behoorlijk wat geweld van zijn wapens is beroofd, kun je moeilijk een 'schildgooier' noemen, maar als men er eigener beweging afstand van doet, is dat een heel ander geval. Laat daarom bij de wet het volgende worden vastgesteld. Als iemand wordt ingehaald door zijn vijanden en zich niet omkeert om zich te verdedigen, hoewel hij wapens heeft, maar zijn wapens moedwillig laat vallen of weggooit, verkiest hij een leven in schande dat hij te danken heeft aan het hardlopen, boven een nobele en gelukkige dood die hij te danken zou hebben aan zijn moed. Iemand die zo zijn wapens verliest, moet voor de rechtbank worden gedaagd, en de rechter behoeft daarbij geen enkele jurisprudentie [d] in acht te nemen. Want men moet de lafaard altijd straffen in de hoop dat dat een beter mens van hem maakt. De onfortuinlijke straffen we niet, want dat heeft geen zin.

Wat zou dan een geschikte straf zijn voor de man die zonder slag of stoot zijn wapens heeft weggeworpen? De mens is immers niet in staat te doen wat - naar verluidt -

ooit een godheid deed, toen deze Kaineus uit Thessalië [e] van een vrouw in een man veranderde. Toch zou het de beste straf voor een 'schildgooier' zijn als hij van een man in een vrouw werd veranderd. Aangezien de man zeer aan zijn mannelijkheid is gehecht, moet de wet deze geslachtsverandering zo dicht mogelijk benaderen. Op die manier loopt de man de rest van zijn leven geen gevaar, maar gaat dan wel zo lang mogelijk onder deze lafhartigheid gebukt. De wet luidt daarom als volgt: als een man schuldig wordt bevonden aan het oneervol weggooien van wapens, dan mag geen enkele veldheer of enige andere [945a] aanvoerder hem ooit als soldaat in dienst nemen of in enige rang aanstellen. Als dat toch gebeurt, moet de rechter de aanvoerder die de lafaard in dienst heeft genomen, een boete van duizend drachmen opleggen, als de aanvoerder tot de hoogste vermogensklasse behoort. Voor de tweede bezitsklasse staat er vijf minas op, voor de derde drie en voor de vierde één mina. En afgezien van het feit dat de veroordeelde soldaat niet meer als een echte man aan de strijd mag deelnemen, moet hij ook nog zijn soldij terugbetalen. Deze bedraagt duizend drachmen bij de [b] hoogste vermogensklasse, vijf minas bij de tweede, drie bij de derde en net als zojuist één bij de vierde klasse.

Ten aanzien van het college dat toezicht houdt op de gezagsdragers, vragen wij ons af welke regel wij het beste kunnen uitvaardigen. Sommige gezagsdragers worden door middel van loting voor één jaar benoemd, terwijl andere voor een langere ambtstermijn uit een select gezelschap worden gekozen. Welke toezichthouder zal tegen [c] zijn taak zijn opgewassen als een gezagsdrager niet in staat blijkt zijn ambt waardig te dragen en onder druk misschien tot verkeerde daden komt? Het is zeker niet gemakkelijk een gezagsdrager te vinden die de overige gezagsdragers in deugd overtreft, maar toch moeten wij

proberen enige toezichthouders te vinden die over goddelijke kwaliteiten beschikken. Er zijn veel kritische momenten waarop een gemeenschap net als een schip schipbreuk kan lijden. Het is net als met de onderdelen van een schip: die vormen een eenheid, maar toch vinden wij ze over het hele schip verspreid en wij geven er verschillende namen aan: stagen, relingtouwen, achterspanners, enzovoort. Dit college van toezicht is een wezenlijk onderdeel van het schip van staat, dat de gemeenschap kan [d] maken en breken. Want als diegenen, bij wie het toezicht over de gezagsdragers berust, hoogstaander mensen zijn dan zij, zodat ze rechtvaardig blijven, dan zullen heel het land en de gemeenschap gedijen en gelukkig zijn. Maar als het toezicht op de gezagsdragers niet op een rechtvaardige wijze wordt uitgeoefend, dan raakt het rechtsgevoel, dat alle vormen van politiek handelen onder één noemer bijeenhield, in verval. Hierdoor gaat de samenhang tussen alle instellingen verloren, en zij kunnen niet meer dezelfde lijn volgen. Zo ontstaan binnen een staat verschillende staten, en er ontstaat twist en onenigheid, die het [e] einde betekenen van de gemeenschap. Daarom is het van het allergrootste belang dat de toezichthouders op elk gebied over bewonderenswaardige kwaliteiten beschikken. Laten wij een manier bedenken om aan zulke mensen te komen. Ik heb een idee. Elk jaar na de zomerzonnewende moeten alle leden van de gemeenschap bijeenkomen op het gemeenschappelijke tempelplein van Helios en Apol- [946a] loon, om daar ten overstaan van de godheid drie mannen uit hun midden voor te dragen. Elke burger draagt die man voor die hij - met uitzondering van zichzelf - als de allerbeste beschouwt. De minimumleeftijd van de kandidaat is vijftig jaar. Wie de meeste stemmen behaalt, wordt gekozen; de helft van het totaal bij een even getal, maar bij een oneven getal moet degene met de minste stemmen

afvallen en het overgebleven even aantal wordt in volgorde gerangschikt naar het aantal stemmen. Als verschillende kandidaten hetzelfde aantal stemmen hebben, waardoor de geselecteerde helft te groot wordt, dan moet het [b] teveel teruggebracht worden door de jongsten te schrappen. Er wordt opnieuw gekozen uit degenen die nog op de lijst staan tot er nog drie met een ongelijk aantal stemmen overblijven. Als alle drie, of twee van hen evenveel stemmen hebben behaald, dan moeten zij de zaak verder aan het lot overlaten en door loting bepalen wie eerste, tweede of derde wordt. De uitverkorenen worden met een krans van looftakken omhangen en na de huldiging wordt in het openbaar het volgende bekend gemaakt: 'de stad der Magnesiërs, opnieuw door de Goden gered, draagt de drie voortreffelijkste mannen uit haar midden [c] voor aan Helios als een wijgeschenk van de gemeenschap aan Apolloon en Helios, zoals naar oud gebruik altijd met de eerste veldvruchten werd gedaan'. Deze drie zijn voor de duur van hun ambtstermijn aan deze twee goden geofferd. In het eerste jaar moeten er twaalf van zulke toezichthouders worden benoemd. Ieder van hen blijft aan tot zijn vijfenzeventigste jaar. Daarna moeten er jaarlijks drie bijkomen. Zij moeten de openbare ambten in twaalf onderdelen verdelen en alle geoorloofde onderzoeksmethoden gebruiken om toezicht uit te oefenen. Zolang zij het ambt van toezichthouder bekleden, moeten zij zich [d] vestigen op het tempelplein van Apolloon en Helios, waar zij gekozen werden. Als zij ieder voor zich of in gezamenlijk overleg een veroordeling hebben uitgesproken over een gezagsdrager, dan moeten zij dat bekend maken door middel van borden op de markt, waarop staat aangegeven welke straf of boete de betreffende persoon naar hun oordeel moet krijgen. Als een gezagsdrager het niet eens is met zijn veroordeling, moet hij de toezichthouders voor

de gekozen rechters dagen, en als de straffen ongegrond [e] blijken, mag hij op zijn beurt de toezichthouders aanklagen, als hij dat wil. Als hij dan nogmaals schuldig wordt bevonden en hem door de toezichthouders de doodstraf was opgelegd, dan moet deze straf slechts eenmaal ten uitvoer worden gebracht, omdat je maar eenmaal kunt sterven, maar als hem een straf is opgelegd die wel kan worden verdubbeld, dan moet hij de dubbele straf ondergaan.

Ook de toezichthouders zelf dienen na afloop van hun ambtstermijn aan een onderzoek te worden onderworpen. De vraag is hoe dat onderzoek eruit ziet en hoe het moet worden uitgevoerd. Voor de rest van hun leven [947a] mogen deze mannen, die door de gehele stad de hoogste onderscheiding waardig zijn bevonden, bij alle volksvergaderingen vooraan zitten. Ook moeten uit hun midden de leiders worden gekozen van iedere afvaardiging die wordt uitgezonden om samen met de Grieken offerfeesten te houden, orakels te raadplegen of aan andere plechtigheden deel te nemen. Van alle burgers mogen alleen zij getooid worden met een lauwerkrans. Allen moeten priesters van Apolloon en Helios worden en diegene die dat jaar als eerste is benoemd, moet als hogepriester fungeren, [b] en zij moeten dat jaar naar hem noemen, opdat dit, zolang de stad blijft bestaan, als aanduiding van het jaar kan dienen.

Als zij gestorven zijn, moet de gang van zaken bij het opbaren, de uitvaart en de teraardebestelling anders zijn dan bij de overige burgers. De dode moet een geheel wit kleed dragen, en er mogen geen klaagzangen en jammerklach- [c] ten te horen zijn. Een koor van vijftien jonge maagden en ook een koor van mannen moeten rond de baar staan en in beurtzang de lof van deze priester zingen, en de lofzangen moeten de gehele dag voortduren. Bij het aanbreken

van de volgende dag moeten honderd door de nabestaanden van de overledene uitgekozen leerlingen van worstelscholen de lijkbaar ten grave dragen. Het hoofd van de stoet moet worden gevormd door de jongemannen, allen [d] in wapenrusting, de ruiters met hun paarden, de voetsoldaten met hun wapens en de overigen ook met hun eigen uitrusting. Rond de lijkbaar moeten de jongens voorop lopen en het volkslied zingen, met daarachter de meisjes en alle vrouwen die de vruchtbare leeftijd zijn gepasseerd. Daarachter moeten de priesters en priesteressen volgen, want het graf waarnaar ze op weg zijn is zuiver, dus het verbod om naar een graf te gaan geldt hier niet, tenminste als ook de Pythia het hiermee eens is. Het graf moet onder de grond worden aangelegd in de vorm van een langwerpig gewelf van zachte steen, die de tand des tijds zo goed mogelijk doorstaat. In de graven moeten stenen [e] rustplaatsen naast elkaar liggen. En als men de ontslapene hierin heeft gelegd, moet men rond het graf de grond ophogen en daarop een haag bomen planten met aan één kant een uitsparing, zodat het graf daar altijd kan worden uitgebreid en nog een grafheuvel kan worden aangelegd. En ter ere van de ontslapenen moeten jaarlijks muziekconcoursen en sport- en paardrijwedstrijden worden gehouden.

Deze eerbewijzen vallen ten deel aan iemand van wie bij het onderzoek is gebleken dat hij zijn taak goed heeft volbracht. Maar als een van deze toezichthouders blijk geeft van menselijke zwakheid door na zijn verkiezing zijn positie te misbruiken, dan moet de wet zich scharen aan de [948a] zijde van ieder die hem wil aanklagen. Het proces moet als volgt worden gevoerd. In de eerste plaats moeten de wetbewakers zitting hebben in die rechtbank, verder de oud-toezichthouders en bovendien de rechters van de gekozen rechtbank. De aanklager moet in zijn schriftelijke

aanklacht verklaren dat de beklaagde zijn onderscheidingen en zijn ambt niet waardig is. Als de beklaagde schuldig wordt bevonden, moeten hem zijn ambt, zijn grafplaats en de overige verleende eerbewijzen ontnomen worden. Maar mocht de aanklager er niet in slagen een vijfde deel der stemmen te winnen, dan moet hij, als hij tot de hoogste vermogensklasse behoort, twaalf minas [b] betalen, behoort hij tot de tweede acht, tot de derde zes en tot de vierde twee.
Rhadamanthys verdient bewondering voor de manier waarop hij, naar men zegt, recht sprak. Hij wist namelijk zeker dat zijn tijdgenoten echt in de goden geloofden. Dat lag voor de hand, aangezien destijds de meeste mensen van de goden afstamden. Naar verluidt was hij zelf een van die mensen. Hij ging er waarschijnlijk van uit dat men een rechtszaak niet aan mensen maar aan goden moest toevertrouwen, en zo kwam hij eenvoudig en snel [c] tot zijn vonnissen. Hij nam de strijdende partijen met betrekking tot elk twistpunt een eed af en bracht zo iedere zaak snel tot een goed einde. Maar heden ten dage gelooft, zoals wij reeds zeiden, een bepaald deel der mensen helemaal niet in de goden, terwijl anderen denken dat de goden zich niet om ons bekommeren. En het grootste en tevens slechtste deel der mensheid gaat ervan uit dat de goden in ruil voor kleine offers en vleierijen met hen zullen zijn als zij erop los roven, en dat de goden er meestal voor zorgen dat zij zware straffen ontlopen.
[d] Daarom is de manier van rechtspreken van Rhadamanthys niet meer geschikt voor de mensen van deze tijd. Omdat de meningen van de mensen over de goden zijn gewijzigd, moeten ook de wetten gewijzigd worden. Er moeten verstandige wetten worden gemaakt, die voorkomen dat beide strijdende partijen voor het gerecht een eed afleggen. De aanklager moet wel zijn beschuldigingen

op schrift stellen, maar mag geen eed afleggen en de beklaagde moet op dezelfde manier zijn verweerschrift aan het bevoegde gezag ter hand stellen zonder een eed af te leggen. Er dienen heel wat rechtszaken in een stad en - [e] het is vreselijk maar waar - bij bijna de helft van de rechtszaken is er meineed in het spel. Toch gaan de burgers doodleuk met elkaar om tijdens gemeenschappelijke maaltijden en andere bijeenkomsten die deel uitmaken van het openbare leven of het familieleven. Er moet in de wet worden vastgelegd dat een rechter een eed aflegt voor hij een uitspraak doet. Ook het benoemen van mensen in openbare ambten moet onder ede geschieden. Bij een stemming gebeurt dat door de stembiljetten van een heilige plaats te laten komen. Hetzelfde geldt voor de jury bij [949a] de koordans en de diverse muziekuitvoeringen, en voor de leiders en scheidsrechters bij gymnastiekwedstrijden, paarderennen en al die andere activiteiten waarbij naar menselijke berekening een meineed geen voordeel oplevert. Maar als het duidelijk is dat er groot voordeel te behalen is, als men glashard liegt en onder het zweren van een eed blijft ontkennen, moeten de elkaar beschuldigen- [b] de partijen een proces krijgen waarin geen eden mogen worden afgelegd. Bovendien moet de voorzitter in het algemeen tijdens het proces niet toestaan dat iemand zijn woorden kracht bijzet met een eed. Ook mag iemand zichzelf en zijn familie niet vervloeken of zich bedienen van ongepaste smeekbeden en verwijfd gejammer. Nee, men behoort steeds in welgekozen bewoordingen het rechtvaardige van zijn zaak uiteen te zetten en naar de tegenpartij te luisteren. Als dat niet gebeurt, moet de voorzitter de spreker waarschuwen dat hij afdwaalt en hem tot de orde roepen.
Vreemdelingen mogen in hun omgang met elkaar wel een eed accepteren of er zelf een zweren, zoals dat nu ook

[c] al gebeurt. Ze blijven immers niet tot hun oude dag in onze gemeenschap en stichten er geen gezin, zodat ze doorgaans geen mensen van hun slag grootbrengen voor wie ons land een vaderland wordt. Wat de aanklachten betreft die vreemdelingen tegen elkaar indienen, moet de rechtspraak voor ieder van hen op dezelfde manier verlopen.

Er zijn gevallen waarin een vrij burger de regels van de gemeenschap niet gehoorzaamt, en dat daar geen zweepslagen, gevangenisstraf of de doodstraf op staat. Het gaat [d] hier om zaken als het niet geregeld bijwonen van koordansen, optochten of vergelijkbare plechtigheden. In vredestijd gaat het hierbij steeds om het brengen van een offer, in oorlogstijd om het betalen van belasting. Een eerste vereiste is hier om een boete vast te stellen. Weigeren de mensen deze te betalen, dan gelasten de gemeenschap en de wet aan de betreffende ambtenaren om beslag te leggen op het eigendom. Blijft een overtreder in weerwil van deze beslaglegging nog steeds in gebreke, dan moet diens eigendom worden verkocht. De opbrengst komt ten goede aan de staat. Als de boete te hoog uitvalt, dan moeten de bevoegde gezagsdragers de overtreder aangepaste boetes opleggen en deze afdwingen via de rechtbank. Daarmee gaan ze net zolang door tot de betrok- [e] kene bereid is zijn burgerplicht te vervullen.

Voor een gemeenschap die alleen inkomsten heeft uit de opbrengst van de aarde en die dus geen handel drijft, is het nodig zich te beraden over haar houding ten opzichte van buitenlandse reizen en het toelaten van vreemdelingen. De aanbevelingen van de wetgever hierover moeten om te beginnen met zoveel mogelijk overtuigingskracht naar voren worden gebracht. De omgang van de ene gemeenschap met de andere geeft uiteraard een menging van allerhande zeden en gewoonten, omdat vreemdelin-

[950a] gen nieuwigheden invoeren. In een goed georganiseerde samenleving met juiste wetten is dit de grootste ramp die de bewoners kan treffen. Maar de meeste gemeenschappen kennen nu eenmaal geen goede wetgeving, en dan maakt het geen verschil of de bevolking zich vermengt. Dan mogen de burgers gerust vreemdelingen in hun eigen land opnemen of zelf plezierreizen maken naar andere landen, zo vaak die wens bij jong of oud opkomt, en onverschillig welke bestemming de reis heeft. Het heeft geen zin om burgers te verbieden vreemdelingen te ontvangen of zelf plaatsen in den vreemde te bezoeken. Bo- [b] vendien zou de rest van de wereld de gezagsdragers onbehouwen en onvriendelijk kunnen vinden, omdat ze in harde taal zeggen: 'Vreemdelingen zijn niet welkom'. Dit wekt de indruk van zelfgenoegzaamheid en onvriendelijkheid. Men moet beslist niet licht denken over de reputatie die men bij anderen heeft, of het nu een goede of een slechte is. Want hoewel de meeste mensen zelf ver van de werkelijke goedheid zijn afgedwaald, kunnen ze toch beoordelen of anderen goed of slecht zijn. Ook slechte mensen hebben in zich een goddelijk en scherpzinnig vermogen, waardoor de grootste booswichten meestal nog in [c] staat zijn goede van slechte mensen te onderscheiden aan de hand van hun uitlatingen en opinies. Daarom is het over het algemeen goed om een gemeenschap aan te sporen grote waarde te hechten aan een goede reputatie. Maar het meest essentiële en belangrijke is, dat een mens die streeft naar een goede naam, ook werkelijk goed is, want zonder goedheid zal het hem nooit lukken een volmaakt mens te worden. Ook voor de gemeenschap die we in Kreta gaan stichten, zou het goed zijn als ze ervoor [d] zorgde dat de rest van de wereld de hoogst mogelijke dunk van haar kreeg. Als dit alles zich volgens plan ontwikkelt, mogen we de gegronde hoop koesteren dat onze

gemeenschap samen met enkele andere behoort tot de categorie van goed geregeerde landen, waarop de Zon en de andere goden goedgunstig neerblikken.
Wat betreft het bezoeken van vreemde landen en plaatsen en het toelaten van vreemdelingen, moeten we het volgende beleid voeren. In de eerste plaats is het iemand die jonger is dan veertig jaar nooit ofte nimmer toegestaan naar het buitenland te gaan. Voorts mag niemand gaan als privé-persoon, maar in een officiële functie moet het worden toegestaan aan herauten, gezanten en in bepaal- [e] de gevallen aan mensen die een studiereis maken. Militaire expedities in oorlogstijd vallen niet onder dit soort bezoeken. Het is wenselijk naar Apolloon in Pytho, naar Zeus in Olympia en naar Nemea en de Isthmos gezanten te sturen die deelnemen aan de offerplechtigheden en spelen ter ere van deze goden. Voor dit gezantschap moet een zo groot mogelijk aantal hoogstaande mensen bij elkaar worden gebracht, die hun gemeenschap in de gewijde en vreedzame bijeenkomsten een klinkende naam moeten bezorgen, waarbij de reputatie van haar krijgers [951a] wordt geëvenaard. Weer teruggekeerd zullen ze de jeugd uitleggen dat de staatsinstellingen elders het niet halen bij de hunne. Ook mag men mensen voor studie naar het buitenland laten gaan, mits ze daarvoor de toestemming van de bewakers van de wet hebben gekregen. Want als burgers uit liefhebberij de gang van zaken bij vreemde volken willen bestuderen, mag geen wet hun dat verhin- [b] deren. Een staat die geen weet heeft van goed en slecht bij de mens, omdat hij zich isoleert, zou nooit geheel beschaafd en volmaakt kunnen worden en zou de wetten niet in stand kunnen houden. Het hebben van goede gewoonten is niet genoeg; er is kennis nodig. Als er veel mensen bij elkaar zijn, zijn er altijd enkelen goddelijk geïnspireerd, en het is uiterst waardevol hen te ontmoe-

ten. Ze komen net zo goed in goed bestuurde als in slecht bestuurde gemeenschappen voor. Het is goed als iemand die in een goed geordende samenleving woont, zee en land afreist op zoek naar zulke mensen, op voorwaarde dat hij onkreukbaar is en zo de goede wetten in zijn [c] eigen land hoog houdt en de wetten waar iets aan mankeert, verbetert. Want zonder studie en onderzoek zal een gemeenschap haar volmaaktheid verliezen, en dat gebeurt ook als het onderzoek slecht wordt uitgevoerd.

Kleinias: Hoe moeten deze doelen bereikt worden?

Athener: Dat zal ik u vertellen. Om te beginnen moet de onderzoeker die we naar het buitenland sturen ouder zijn dan vijftig jaar. Verder zal hij in oorlogstijd en de rest [d] van zijn loopbaan een goede reputatie moeten hebben verworven, anders krijgt hij van de behoeders van de wet geen toestemming om te worden uitgezonden. Als hij boven de zestig jaar is, mag hij deze onderzoekersrol niet langer vervullen. Zijn studiereis mag zoveel jaren in beslag nemen als hij wenst, met een maximum van tien jaar, maar als hij naar huis is teruggekeerd, moet hij verslag uitbrengen aan de vergadering van degenen die toezicht houden op de wetten. Dit is een gemengd gezelschap, waarin jong en oud vertegenwoordigd zijn en dat verplicht is dagelijks bijeen te komen tussen ochtendschemering en zonsopgang. Het bestaat ten eerste uit priesters [e] die zich hebben onderscheiden, ten tweede uit de tien oudste behoeders van de wet en voorts uit degene die op dat moment het toezicht uitoefent op alle facetten van de opvoeding, en zijn voorgangers in die functie. Geen enkel lid van het gezelschap komt alleen, maar moet zich laten vergezellen door iemand die hij zelf heeft uitgekozen, een [952a] jongeman tussen de dertig en veertig jaar.

Op deze bijeenkomsten wordt altijd gesproken over de wetten van de eigen gemeenschap en eventueel over ieder

ander belangrijk punt dat hun van buitenaf ter ore is gekomen en met dit onderwerp te maken heeft. Ze bespreken in ieder geval de informatie die de studie van de wet vermoedelijk ten goede zal komen, de informatie dus die hun kijk op wetsaangelegenheden verheldert. Zonder dergelijke informatie komt er weinig zicht op de wet. Het oordeel van de ouderen over het besprokene behoren de jongeren aandachtig in zich op te nemen. Als een van de jongere aanwezigen zich onwaardig gedraagt, krijgt dege- [b] ne die hem heeft meegebracht kritiek van de hele vergadering. Jonge mensen met een goede reputatie moeten door de rest van de gemeenschap met zorg worden omringd. De burgers moeten op hen toezien en hun gangen nauwkeurig nagaan. Ze moeten respect tonen als ze juist handelen, en het hun sterker aanrekenen dan anderen als ze slechter worden dan de gemiddelde mens. Aan deze vergadering moet iedereen die de tradities van vreemde volken heeft bestudeerd, verslag uitbrengen zodra hij is teruggekeerd. Als hij mensen heeft ontdekt die een uitspraak hebben gedaan die getuigt van goddelijk inzicht met betrekking tot wetgeving, opvoeding of onderwijs, of als hij terugkeert met inzicht dat hij zelf heeft verworven, moet hij de voltallige vergadering hiervan [c] deelgenoot maken. Als hij bij zijn terugkeer eigenlijk niet slechter of beter blijkt te zijn geworden, verdient hij toch lof voor zijn grote bereidwilligheid. Is hij echter een aanmerkelijk beter mens geworden, dan verdient hij tijdens zijn leven nog veel meer achting dan anders, en na zijn dood moet hem op last van de vergadering passende eer worden betoond. Maar blijkt hij bij zijn terugkeer verdorven, dan mag hij met niemand meer omgaan, met jong noch oud, ook al geeft hij voor dat hij wijs is. Als hij de gezagsdragers gehoorzaamt, mag hij verder het leven van een ambteloos burger leiden, maar anders moet hij ter

dood worden gebracht. Dat laatste kan echter alleen als hij door een rechtbank is veroordeeld wegens ongeoorloofde bemoeienis met het onderwijs en de wetten. Als zo [d] iemand het verdient voor het gerecht te worden gesleept, maar de gezagsdragers laten dit na, dan krijgen dezen na hun ambtsperiode geen goede beoordeling.
Zo moet de gang van zaken zijn als iemand een buitenlandse reis onderneemt, en aan deze voorwaarden moet hij voldoen. Nu moeten we spreken over de vriendelijke ontvangst die we een bezoeker moeten bereiden. We moeten vier soorten vreemdelingen onderscheiden. De eerste is de onvermijdelijke zomergast, die als een trekvogel altijd de zomer kiest voor zijn geregelde bezoeken. Evenals de vogels steken de meesten van deze gasten [e] eenvoudig de zee over, als hadden ze vleugels, en ze vliegen tijdens de zomer uit naar vreemde landen om handel te drijven. Als zo'n vreemdeling naar de stad komt, moet hij van de gezagsdragers die op de verschillende plaatsen het toezicht hebben, toegang krijgen tot de markten, de havens en de openbare gebouwen buiten de stad. Zij moeten ervoor zorgen dat geen vreemdeling een nieuwig- [953a] heid invoert en de vreemdeling verder correct en rechtvaardig behandelen. Maar ze mogen niet meer contact met hem hebben dan strikt noodzakelijk is. De tweede soort vreemdeling is de toerist die letterlijk zijn ogen de kost geeft en bij de uitvoeringen in naam van de Muzen ook zijn oren gebruikt. Deze vreemdeling moet een gastvrij onderdak vinden in de tempels. De priesters en tempelwachters zorgen goed voor hem, totdat hij tijd genoeg [b] heeft gehad om alles te zien en te horen waarvoor hij gekomen is. Daarna moet hij worden weggestuurd, tenzij hij schade heeft ondervonden of heeft toegebracht. Als een vreemdeling iemand heeft benadeeld, of iemand anders een vreemdeling, moeten de priesters als rechters op-

treden, als de schade beneden de vijftig drachmen is. Is het bedrag hoger, dan moet er een aanklacht worden ingediend en in dat geval doen de marktmeesters uitspraak. De derde soort vreemdeling die van staatswege moet worden ontvangen, is iemand die als officiële gezant uit een ander land komt. Hij moet uitsluitend door bevelheb- [c] bers, hipparchen of taxiarchen worden welkom geheten. De zorg voor dit type vreemdeling berust geheel bij diegene van deze functionarissen die hem onderdak verleent, en ook bij de prytanen. Het vierde type vreemdeling komt zelden of nooit. Maar als er ooit iemand als onderzoeker uit een vreemd land komt - zoals wij er ook onderzoekers op uitsturen -, dan mag hij om te beginnen niet jonger zijn dan vijftig jaar. Verder moet het onderwerp van zijn onderzoek zo verheven zijn dat het in andere gemeenschappen niet is te vinden. Ook kan het zijn dat hij zelf iets verhevens te bieden heeft dat hij uitdraagt bij an- [d] dere gemeenschappen. Deze vreemdeling mag altijd ongenood aankloppen bij rijken en wijzen, omdat hij zelf ook rijk en wijs is. Hij mag ook naar het huis gaan van degene die alle onderwijszaken onder zich heeft, in het vertrouwen dat hij een waardige gast is voor deze gastheer, of naar het huis van mensen die zich hebben onderscheiden door hun uitmuntend karakter. Als hij met enkelen van hen een onderhoud heeft gehad en informatie heeft uitgewisseld, moet hij heengaan als een vriend die door zijn vrienden is geëerd met geschenken en passende eerbewijzen. In overeenstemming met deze wetten horen alle mannelijke en vrouwelijke vreemdelingen ontvangen te worden en de eigen burgers naar het buitenland wor- [e] den uitgezonden. Zo bewijst men eer aan Zeus, de beschermer van vreemdelingen. De vreemdelingen mag men niet afschrikken door een vreemde manier van eten en offeren, zoals dat tegenwoordig aan de Nijl de ge-

woonte is, en ook niet door mensonterende verordeningen uit te vaardigen.
Wanneer iemand een borgtocht geeft, moet deze op duidelijke voorwaarden worden gegeven en de hele overeenkomst moet schriftelijk worden vastgelegd in het bijzijn van getuigen. Er zijn minimaal drie getuigen als de borg- [954a] som uit minder dan duizend drachmen bestaat, en bij een hoger bedrag moeten er minstens vijf zijn. Degene die bij een koop bemiddelt, moet borg staan voor de verkoper voor het geval deze de goederen onrechtmatig in zijn bezit heeft of anderszins onbetrouwbaar is. Deze bemiddelaar is even aansprakelijk als de verkoper zelf.
Wanneer iemand bij een ander een huiszoeking wil doen, is hem dat toegestaan op voorwaarde dat hij naakt is tot op zijn hemd, geen gordel draagt en bij de goden van de wet zweert dat hij verwacht zijn eigendom daar aan te treffen. De ander is verplicht toe te staan dat zijn huis wordt onderzocht, met inbegrip van de zaken die achter slot en grendel zitten. Maar wanneer iemand een huiszoeking wil doen en de andere partij weigert daarvoor zijn toestemming, dan moet de eiser hem voor het gerecht dagen, waarbij hij aangeeft wat de waarde van het gezochte voorwerp is. Als iemand dan wordt veroordeeld, komt [b] hem dat te staan op een boete die tweemaal zo hoog is als die waarde. Als de heer des huizes toevallig op reis is, moeten zijn huisgenoten toestemming verlenen om de ruimtes die niet op slot zijn te doorzoeken. De afgesloten ruimtes moet de eiser verzegelen en hij moet iemand uitkiezen die daar vijf dagen de wacht houdt. Als de heer des huizes langer wegblijft, moet de eiser de stadswachters erbij halen en onder hun toezicht de zegels verbreken en de ruimte doorzoeken. Daarna moet hij de ruimtes opnieuw [c] verzegelen in het bijzijn van de huisgenoten en de stadswachters.

Bij het betwisten van eigendom moet er een tijdslimiet worden gesteld, waarna het niet langer mogelijk is om degene die het ding in zijn bezit heeft het eigendom te betwisten. Het eigendom van land of huizen kan niet worden betwist. Maar voor ieder ander bezit gelden regels. Het kan gebeuren dat de bezitter met het bezit wordt gezien in de stad, op de markt of in de tempel, zonder dat iemand er aanspraak op maakt, en dat er vervolgens iemand komt die beweert dat hij er de hele tijd naar heeft [d] lopen zoeken, ook al heeft de bezitter zijn bezit geenszins verborgen gehouden. Als dit minstens een jaar heeft geduurd, dan mag een ander geen aanspraak maken op dat bezit. Als de bezitter het voorwerp niet openlijk gebruikt in de stad of op de markt, maar wel op het platteland, en in vijf jaar komt hij niemand tegen die het ding opeist, dan heeft niemand meer het recht er nog aanspraak op te maken. Wordt het voorwerp binnenshuis in de stad gebruikt, dan is de verjaringstermijn drie jaar, en als het in [e] het verborgene wordt gebruikt op het platteland, tien jaar. Maar als de bezitter in het buitenland verblijft en het voorwerp daar wordt gezien, mag een ander er aanspraak op maken zonder dat er een verjaringstermijn geldt.
[955a] Als iemand een vrije of een slaaf die voor zijn meester of iemand anders wil getuigen, met geweld verhindert voor de rechtbank te verschijnen, dan wordt het proces afgelast en ongeldig verklaard. Als iemand een vrij burger tegenhoudt, vervalt niet alleen het proces, maar gaat de dader ook een jaar de gevangenis in en hij kan bovendien door ieder die dat wenst aangeklaagd worden wegens vrijheidsberoving. Als iemand geweld gebruikt om een tegenstander te verhinderen mee te doen aan een gymnastiekwedstrijd, een muziekwedstrijd of een andere wedstrijd, moet ieder die dat wil de wedstrijdleiders van dat feit in kennis stellen. En dezen moeten de benadeelde vrijelijk aan de

wedstrijd laten deelnemen als hij dat wil. Als dat niet mogelijk is, en degene die een ander heeft belet aan de wedstrijd mee te doen, wint de wedstrijd, dan moeten ze de zegepalm aan het slachtoffer geven en zijn naam als overwinnaar graveren in de tempels die hij aangeeft. Het [b] is iemand die een ander heeft verhinderd mee te doen aan de wedstrijd, verboden ooit een gedenkteken op te richten of een opschrift te maken naar aanleiding van deze wedstrijd, terwijl de schade op hem verhaald moet worden. Dit laatste geldt ook als de dader de wedstrijd niet heeft gewonnen.
Een heler verdient dezelfde straf als de dief. Wie een balling onderdak verleent, verdient de doodstraf. Iedereen moet een vriend of een vijand van de gemeenschap als zijn persoonlijke vriend of vijand beschouwen. Wie op eigen houtje met een groep mensen vrede sluit of hun de oorlog verklaart, zonder toestemming van de gemeenschap, moet eveneens de doodstraf krijgen. Als een deel [c] van de burgers eigenmachtig vrede sluit of anderen de oorlog verklaart, moeten de bevelhebbers de initiatiefnemers voor het gerecht dagen. Wie schuldig is, krijgt de doodstraf. Mensen die het vaderland een dienst bewijzen, moeten dat doen zonder daarvoor een beloning te ontvangen. Er is geen enkel voorwendsel of steekhoudend argument te bedenken om iemand voor goede daden wel te belonen en voor slechte niet. Maar omdat het niet gemakkelijk is dit in te zien en hieraan vast te houden, [d] is het het veiligste om het oor te lenen aan de wet en daaraan te gehoorzamen. Verleen geen diensten in ruil voor geschenken. Iemand die zich daar niet aan houdt moet, als hij door de rechtbank schuldig wordt bevonden, onmiddellijk worden gedood. Wat de inkomsten voor de staatskas betreft, is het om vele redenen nodig dat het bezit van ieder individu wordt geschat, en dat de stammen

ieder jaar aan de landopzichters verslag uitbrengen van de oogst van dat jaar. Op die manier kan de staatskassier kiezen welke van de twee bestaande methoden van belasting- [e] heffen hij zal gebruiken. Per jaar overweegt hij wat er aan belasting nodig is, en op grond daarvan kiest hij een deel van de gehele geschatte waarde of een deel van de jaarlijkse opbrengst. Bij dat laatste is de belasting voor de gezamenlijke maaltijden niet inbegrepen.
Als het gaat om wijgeschenken aan de goden, mag men van een man die maat weet te houden, verwachten dat hij geschenken geeft naar draagkracht. Grond en huis zijn altijd al aan alle goden gewijd en gewijde zaken moet men [956a] niet opnieuw opdragen aan de goden. In andere gemeenschappen gebruikt men goud en zilver voor zichzelf en ook als wijgeschenk voor de goden. In beide gevallen wekt dit de afgunst van anderen op. Ivoor is afkomstig van een lichaam dat is beroofd van zijn ziel en is dus een onrein offer, terwijl ijzer en brons oorlogstuig zijn. Van hout uit één stuk mag men in openbare tempels zoveel offeren als men wil en dat geldt ook voor steen. Van weefsel mag men niet meer offeren dan wat één vrouw in een maand kan weven. Voor weefsels en andere materialen is wit de geschikte kleur voor de goden. Andere kleuren moet men alleen voor oorlogsversierselen gebruiken. Vogels en beeldjes zijn goddelijke geschenken bij uitstek, [b] als ze maar zo groot zijn dat een beeldhouwer ze in één dag kan vervaardigen. En ook bij andere wijgeschenken moeten deze richtlijnen worden aangehouden.
Nu we de omvang en functie van de verschillende geledingen van de gemeenschap hebben vastgesteld en naar beste vermogen wetten voor alle belangrijke relaties tussen de burgers hebben opgesteld, wordt het tijd ons bezig te houden met de rechtspraak. De laagste rechtbank moet bestaan uit gekozen rechters. Deze worden door de be-

[c] schuldigde en de beschuldigende partij samen uitgekozen en ze worden 'scheidsrechters' genoemd, wat een betere naam voor hen is dan 'rechters'. De volgende rechtbank moet worden gevormd uit dorpelingen van de eigen stam. De bevolking is immers in twaalf stammen verdeeld. Als een zaak niet door de laagste rechtbank kan worden beslist, wat het geval kan zijn als er te veel schade is toegebracht, moet de zaak dienen voor deze rechtbank. Als de aangeklaagde partij dit proces in hoger beroep verliest, moet hij een vijfde deel van de opgelegde boete extra betalen. Als de verliezer niet tevreden is over de rechters en [d] zijn zaak voor een derde maal wil bepleiten, moet hij deze voor een rechtbank van speciaal benoemde rechters brengen. Verliest hij weer, dan moet hij anderhalf maal de boete betalen. Dus als de eiser zijn zaak voor de eerste rechtbank heeft verloren en daar geen genoegen mee neemt, kan hij in beroep gaan bij de tweede rechtbank. Als hij wint, ontvangt hij eenvijfde deel van de boete, maar als hij verliest, moet hij datzelfde deel betalen. Mensen die zich tegen het vonnis van de eerste twee rechtbanken verzetten, mogen beroep aantekenen bij de derde. Als de aangeklaagde partij hier verliest, moet deze, zoals we reeds opmerkten, anderhalf maal de boete betalen en de [e] eiser de helft van de boete als hij verliest.

Het kiezen en vervangen van rechters, het bemannen van de verschillende overige functies, het vaststellen van de tijd waarbinnen bepaalde procedures moeten plaatsvinden, het tellen van de stemmen, de procedures met betrekking tot uitstel en verdaging en alle andere maatregelen die nodig zijn voor een goede rechtsgang - zoals het door loting bepalen van de volgorde van de processen, de noodzaak van duplicaten en alles wat daarmee samenhangt - zijn onderwerpen die we al eerder hebben besproken. Het is niettemin goed om enkele malen te herhalen

[957a] wat juist is. Het nemen van onbelangrijke maatregelen die gemakkelijk te bedenken zijn, mag onze oude wetgever overlaten aan een jongere. Als het om een rechtbank gaat die een privaatrechtelijke bevoegdheid heeft, is dit een juiste methode. Maar als het gaat om publiekrecht, waarbij het algemeen belang in het geding is, dat wil zeggen de aangelegenheden waarvoor de diverse gezagsdragers bevoegd zijn, moeten de wetbewakers hun toevlucht nemen tot de heilzame voorschriften die in menige gemeenschap door hoogstaande mensen zijn vastgesteld. [b] Daaruit moeten de wetbewakers de geschiktste kiezen en ze moeten deze aanpassen aan onze gemeenschap in wording, deels door ze na overweging te verbeteren, deels door ze in de praktijk te toetsen tot ieder voorschrift bevredigend lijkt. Tenslotte worden de wetten definitief vastgesteld en ze krijgen het predikaat 'onveranderlijk'. De gezagsdragers zijn verplicht zich hun leven lang aan deze voorschriften te houden.
We hebben reeds gesproken over regels die aangeven wanneer een rechter moet zwijgen en wanneer hij zijn welsprekendheid moet tonen en over regels die afwijken van wat in andere gemeenschappen voor rechtvaardig en goed doorgaat. Het overige zullen we bespreken aan het eind van ons betoog. Iemand die een onpartijdige en [c] rechtvaardige rechter wil worden, moet met al deze regels rekening houden. Hij moet ze op schrift hebben en ze bestuderen. Want van alle studies zal de studie van goede wettelijke regelingen het krachtigste middel zijn om een beter mens te worden. Onze goddelijke en prachtige wet*) heeft immers niet voor niets een naam die verwant is met ons woord voor rede**). Voor alle andere literaire uitingen, zoals lofzang, hekeldichten en essays, en

*) Gr. nomos
**) Gr. nous

[d] voor de kritiek en de bijval die dagelijks in vergaderingen zijn te horen en vaak niets om het lijf hebben, zijn de op schrift gestelde teksten van de wet een duidelijk richtsnoer. Dit richtsnoer moet de rechter in zichzelf meedragen als tegenwicht voor al het overige taalgebruik. Zo zal hij zichzelf en de gemeenschap in het rechte spoor houden. Hij stelt goede mensen in staat rechtvaardig te blij- [e] ven of nog rechtvaardiger te worden, terwijl hij slechte mensen de kans biedt zich af te keren van onwetendheid, bandeloosheid en lafheid, kortom van alles wat tegen de wet indruist. Dit kan alleen bij slechte mensen die van hun slechte neigingen kunnen worden genezen. Er zijn ook mensen die zich daar geheel en al voor afsluiten. [958a] Rechters en opperrechters die in dit geval bij wijze van remedie de doodstraf eisen - en dat dit juist is, kan niet vaak genoeg worden herhaald - verdienen unanieme bijval van de overige burgers.

Wanneer in de loop van het jaar rechtszaken met een vonnis worden afgesloten, zijn wetten nodig voor de uitvoering daarvan. In de eerste plaats moet de gezagsdrager die als rechter is opgetreden, het hele bezit van de ver- [b] liezer aan de winnaar toewijzen, op de noodzakelijkste levensbehoeften na. Hij doet dit steeds onmiddellijk na de stemming bij monde van een heraut, terwijl de overige rechters toehoren. Als de verliezer in de maand die volgt op de maanden waarin de rechtbanken zitting houden, zijn schuld niet tot tevredenheid van beide partijen heeft ingelost, moet de rechter het bezit van de verliezer aan de winnaar geven. Als de middelen niet toereikend zijn, maar het tekort niet meer dan een drachme bedraagt, is het de verliezer niet toegestaan tegen iemand anders een [c] proces aan te spannen, voordat hij zijn hele schuld heeft voldaan. Anderen mogen wel aanklachten tegen hem indienen. Als een veroordeelde de rechtbank die hem heeft

veroordeeld, het werken onmogelijk maakt, moeten de gezagsdragers die ten onrechte in hun functie worden belemmerd, hem aangeven bij het college van wetbewakers. Iemand die voor dit misdrijf wordt veroordeeld, verdient de doodstraf, omdat hij de hele samenleving en haar wetten ondermijnt.
Een mens die wordt geboren en opgevoed, zelf kinderen heeft gekregen en opgevoed, zijn aandeel heeft gehad in [d] het zakenleven, waarbij hij de ene keer een schadevergoeding voor een gemaakte fout heeft gegeven en deze een andere keer heeft ontvangen en in gehoorzaamheid aan de wetten oud wordt, sterft eens een natuurlijke dood. Voor de overledene, man of vrouw, moeten er ceremonies worden uitgevoerd ter ere van de goden van de onderwereld en van deze wereld. Welke ceremonies dat moeten zijn, wordt beslist door degenen die de wet verklaren. Op cultuurgrond mogen nergens grafmonumenten worden opgericht, geen grote en geen kleine. Graven mogen uitsluitend worden aangelegd in grond die voor niets an- [e] ders geschikt is dan voor het begraven van lichamen van gestorvenen. Zo ondervinden de levenden zo min mogelijk nadeel. Van grond die geschikt is om iets voort te brengen - in die zin is de aarde onze moeder - mag geen enkel levend of dood wezen ons, levende mensen, beroven. Men mag geen grafheuvel opwerpen die hoger is dan de hoogte die vijf mensen in vijf dagen werk kunnen bereiken. De stenen gedenkzuilen die men opricht mogen niet groter zijn dan nodig is voor een lofrede van ten hoogste vier hexameters op het leven van de dode. Het [959a] lijk mag slechts zolang in huis worden gehouden als nodig is om er zeker van te zijn dat de man niet schijndood is maar werkelijk is gestorven. Bij een mens is in het algemeen de derde dag de geschiktste dag om het lichaam weg te brengen voor de begrafenis.

We moeten in alles op de wetgever vertrouwen en dus ook als hij zegt dat de mens zelf iets heel anders is dan het lichaam en dat het de mens zelf is die ieder van ons in ons [b] eigen leven maakt tot wat wij zijn, terwijl het lichaam dat ons vergezelt een voorbijgaande vorm is. Hij zegt verder dat het het beste is de lichamen van de doden als portretten van de gestorvene te beschouwen, maar dat onze essentie, de mens zelf, die we ook wel de ziel noemen, onsterfelijk is en naar de andere goden zal gaan om daar rekenschap af te leggen. Dit vertelt ons de traditie. Voor een goed mens is dit een geruststellend vooruitzicht, maar voor een slecht mens is het zeer angstaanjagend. Aan [c] iemand die is gestorven, kan niet veel hulp meer worden geboden. Toen hij nog leefde, hadden al zijn verwanten hem moeten helpen zo rechtvaardig en godvrezend mogelijk te leven, zodat hij na zijn dood niet zou worden gestraft voor slechte en zondige daden in het leven dat volgt op dit leven. Zo liggen de zaken en daarom moet men nooit een fortuin aan de doden besteden in de veronderstelling dat de vleesmassa die wordt begraven werkelijk het familielid is. Men kan zich het beste indenken dat de zoon, de broer of wie dan ook, die men in droefheid denkt te begraven, is heengegaan om zijn eigen bestemming te vervullen. We moeten goed gebruik maken van [d] onze middelen en niet te veel uitgeven aan een bij wijze van spreken ontzield altaar voor de goden van de onderwereld. Wat de juiste maat is, moet de wetgever nauwkeurig aangeven en hier komt weer een wet uit voort. Een uitgave van hoogstens vijf minas voor de hele begrafenis is voldoende voor iemand uit de hoogste bezitsklassse, voor de een na hoogste bezitsklasse geldt een maximum van drie minas, voor de derde bezitsklasse van twee minas en voor de vierde is een mina al voldoende.
Op de schouders van een wetbehoeder rusten vele taken

[e] en hij moet op veel zaken toezicht houden. Een van zijn belangrijkste plichten is de voortdurende zorg voor de verschillende perioden die de mens in zijn leven doormaakt, van kindertijd tot ouderdom. Juist aan het einde van het leven moet men onder het toezicht van een bepaalde wetbewaker komen te staan. Na het overlijden wordt deze wetbewaker door de familie als toezichthouder aangesteld. Hij wordt geprezen als de afwikkeling van het sterfgeval goed en naar behoren verloopt, maar als dat niet het geval is, is minachting zijn deel. Het opbaren en andere voorbereidingen voor de begrafenis moeten worden uitgevoerd volgens de plaatselijke gebruiken. Maar die moeten wijken voor bepaalde voorschriften die voor [960a] de hele gemeenschap gelden. Het gaat niet aan om het bewenen van de dode voor te schrijven of te verbieden, maar geweeklaag en luid misbaar buitenshuis kunnen we niet toestaan en we moeten ook voorkomen dat het lijk bij daglicht op de openbare weg wordt gebracht, waarbij men luid jammerend door de straten gaat. De begrafenisstoet moet buiten de stad zijn voordat de dag aanbreekt.

Hiermee zijn de wetten over dit onderwerp vastgesteld. Wie ze gehoorzaamt, blijft ongemoeid. Maar wie ongehoorzaam is, al is het ook maar aan één wetbewaker, wordt door alle wetbewakers gestraft, waarbij ze de straf- [b] maat gezamenlijk vaststellen. Alle andere begrafenissen en het zich ontdoen van lijken zonder begrafenis, wat bijvoorbeeld gebeurt bij vadermoordenaars en tempeldieven, hebben we hiervoor al bij de wet geregeld, zodat onze wetgeverstaak nu vrijwel is voltooid. Als we zeggen dat we iets voltooien, bedoelen we hier niet - net zo min als in alle andere gevallen - dat we het volledig praktisch uitvoeren en ook niet dat we iets oprichten of stichten. Nee, het gaat erom dat we de principes vinden om de

nieuw geboren gemeenschap in stand te houden. Pas als [c] die volledig duidelijk zijn, mogen we zeggen dat we alles hebben gedaan wat we moeten doen. Pas dan is ons werk voltooid.
Kleinias: Goed gesproken, vreemdeling, maar zoudt ge dat laatste niet wat duidelijker kunnen uitleggen?
Athener: Kleinias, vele namen van vroeger klinken ons als muziek in de oren en dit geldt mijns inziens vooral voor de schikgodinnen in de traditionele volgorde.
Kleinias: Wat is dat voor volgorde?
Athener: Lachesis is de eerste schikgodin, die het lot uitdeelt, Klotho de tweede, die het lot aan elkaar weeft en Atropos de derde, die alles in stand houdt, omdat zij de [d] doorslag geeft en ervoor zorgt dat de gesponnen draad van het lot niet teruggevonden kan worden. Zij is het die ervoor zorgt dat de gemeenschap en de burgers niet alleen fysiek gesproken gezond blijven, maar zich ook innerlijk onderwerpen aan de wetten. Sterker nog, zij is de behoedster van de wetten. Dus volgens mij moeten we nog vertellen hoe we er op een natuurlijke manier voor kunnen zorgen dat de wetten onomkeerbaar worden.
Kleinias: Daar zegt ge me nogal wat. Misschien is het wel helemaal niet mogelijk alle wetten onomkeerbaar te maken.
[e] *Athener:* Toch wel. Ik zie heel duidelijk voor me hoe dat zou moeten.
Kleinias: Laten we er het bijltje vooral niet bij neergooien voordat wij de vastgestelde wetten onomkeerbaar hebben gemaakt. Het zou onzinnig zijn als wij zoveel werk voor niets doen door te verzuimen er een behoorlijk fundament aan te geven.
Athener: Uw aansporing spreekt mij aan.
Kleinias: Heel goed. Zeg maar eens hoe de gemeenschap [961a] en haar wetten behouden kunnen blijven.

Athener: We hebben het toch al over een raad gehad die we in de gemeenschap nodig hebben? We zeiden dat de tien oudste wetbewakers moeten samenkomen met al diegenen die vanwege van hun nobele karakter zijn gehuldigd. Voorts horen daarin de onderzoekers die in het buitenland hebben rondgekeken of ze ergens iets behartigenswaardigs konden opsteken als het gaat om het behoeden van de wet. Zij keren terug als zij van het nut van hun bevindingen overtuigd zijn en moeten dan een toets doorstaan om tot de vergadering te worden toegelaten. Daarnaast moet ieder lid een jongeman meebrengen [b] van tenminste dertig jaar, die hij in de eerste plaats heeft uitgekozen omdat hij hem naar aanleg en opvoeding waardig keurt bij de anderen geïntroduceerd te worden. Als de anderen dat ook vinden, nemen ze hem in het gezelschap op. Als de wetbewakers vinden dat de nieuwe kandidaat niet kan worden toegelaten, dan moet het oorspronkelijke voorstel voor toelating verborgen worden gehouden, in het bijzonder voor de afgewezene zelf. De raad moet vroeg in de ochtend bijeenkomen, want dan is in de regel iedereen vrij van beslommeringen ten behoeve van zichzelf of de gemeenschap. Hebben we zo'n soort [c] vergadering al niet eerder in ons gesprek genoemd?
Kleinias: Inderdaad.
Athener: Nu we weer op deze raad terugkomen, zou ik er het volgende over willen zeggen. Deze raad kunnen we als anker laten dienen voor de hele gemeenschap, want hij voorziet in alles wat wij nodig achten om de gemeenschap te behoeden.
Kleinias: Wat hebt ge op het oog?
Athener: Dit is het moment om te laten zien dat wij bereid zijn de waarheid te spreken.
Kleinias: Uitstekend gesproken. Doe wat ge van plan zijt.
[d] *Athener:* Bij ieder schepsel, Kleinias, is het de vraag hoe

hij zich in het dagelijks reilen en zeilen moet redden. Voor een levend wezen, bijvoorbeeld, zijn de geest en het hoofd daarbij de belangrijkste factoren.
Kleinias: Hoe bedoelt ge dat?
Athener: Van de deugdelijkheid daarvan hangt toch het behoud van ieder levend wezen af?
Kleinias: O ja?
Athener: In de geest zetelt onder andere de rede en in het hoofd onder andere het gezichtsvermogen en het gehoor. De rede, die met deze fijnste zintuigen samenwerkt, kunnen we met het volste recht het behoud van ieder schepsel noemen.
Kleinias: Dat is wel aannemelijk.
[e] *Athener:* Zeker. En wat voor rede heeft het vermogen om met behulp van zintuiglijke waarnemingen het behoud van een schip veilig te stellen in de afwisseling van storm en rustig weer? Ieder schip heeft een stuurman en matrozen, die hun waarnemingen toevoegen aan het inzicht van de stuurman. Die combinatie is het behoud van het schip en zijn opvarenden.
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: We hebben aan weinig voorbeelden genoeg. Wat voor doel zou een generaal anders hebben dan het behoud van het leger en een dokter dan de gezondheid van [962a] het lichaam? Het gaat in het ene geval om de overwinning, om de zegepraal over de vijand en in het geval van de dokters en hun helpers om de lichamelijke gezondheid.
Kleinias: Dat spreekt vanzelf.
Athener: Stel nu dat een dokter niets afweet van de toestand van het lichaam die we 'gezondheid' noemen, of dat de veldheer niet weet wat een overwinning is. We zouden ook een ander voorbeeld kunnen nemen dat we hebben besproken. Hoe zou hij dan ooit blijk kunnen ge-

ven van kennis van zaken?
Kleinias: Dat kan nooit.
Athener: En nu terug naar onze gemeenschap. Als blijkt dat iemand het doel dat de gemeenschap voor ogen staat, niet kent, zou het dan alleen al daarom juist zijn hem zelfs maar de naam 'gezagsdrager' waardig te keuren? Zal [b] hij in staat zijn het bestaan veilig te stellen van iets waarvan hij het doel niet eens kent?
Kleinias: Vast niet.
Athener: Als we nu de stichting van onze gemeenschap willen voltooien, is daarin blijkbaar een instantie nodig die in de eerste plaats het doel kent waarover wij spreken, onafhankelijk van de vraag wie de leiding heeft, en die in de tweede plaats weet op welke manier dit doel te bereiken is. Ook moet daar bekend zijn welke wetten en welke [c] mensen een goede invloed hebben en welke niet. Als een gemeenschap zo'n instantie ontbeert, mag het geen verbazing wekken dat men dan geen rede kent en niet in staat is de dingen waar te nemen? Dan is de gemeenschap in de praktijk van alledag aan het toeval overgeleverd.
Kleinias: Dat is waar.
Athener: In welke geleding of instelling van onze gemeenschap vinden we de wachtpost die ons deze waarborg kan bieden? Kunnen we dat zeggen?
Kleinias: Ik ben er niet zo zeker van, vreemdeling. Maar als ik moet raden, dan denk ik dat dit betoog ons leidt naar de raad waarover ge zojuist sprak, die raad die 's nachts samenkomt.
[d] *Athener:* Goed begrepen, Kleinias. Want ons gesprek daareven liet al zien, dat deze raad over alle kwaliteiten moet beschikken. De eerste daarvan is zich niet in de veelheid te verliezen, maar altijd een doel in het oog te houden waarop alle inspanningen als pijlen zijn gericht.
Kleinias: Zeer zeker.

Athener: Nu begrijpen we dus dat het niet verbazingwekkend is dat wetten in een gemeenschap niet altijd aan het doel beantwoorden, want in iedere samenleving bestrijkt de wetgeving in haar onderdelen vele gebieden. Het hoeft ons over het algemeen niet te verwonderen dat voor sommige mensen het doel van rechten en plichten is dat een [e] bepaalde groepering de macht in handen krijgt, ongeacht of deze uit goede of slechte mensen bestaat. Anderen willen rijk worden, of ze daardoor nu gebonden worden of niet. De begeerte van weer anderen gaat uit naar een leven in vrijheid. Nog weer anderen hebben een dubbel doel en richten zich in hun wetgeving op beide doelen tegelijk: vrijheid voor zichzelf en onderwerping voor andere staten. De verstandigsten - in hun eigen ogen dan - richten zich niet op één doel, maar op al deze doelen tegelijk en nog veel meer. Ze kunnen geen doel formuleren dat ze belangrijk genoeg vinden om daar al het andere aan ondergeschikt te maken.
[963a] *Kleinias:* Dan hadden we het met onze eerdere uitspraak toch bij het rechte eind, nietwaar, vreemdeling? We zeiden immers dat al onze wetten altijd op een doel moeten zijn gericht en we waren het erover eens dat 'deugd' daar de juiste benaming voor is.
Athener: Dat is juist.
Kleinias: Deugd kent vier aspecten, hebben we gezegd.
Athener: Jazeker.
Kleinias: De leidende rol wordt vervuld door de rede en de andere drie aspecten zijn daarop gericht.
Athener: Ge volgt ons uitstekend, Kleinias. Probeer dat nu ook te doen tijdens de rest van het betoog. We beweren dat de rede van de stuurman, de geneesheer en de [b] veldheer op een specifiek doel is gericht. We zijn nu op het punt gekomen te onderzoeken waar de leider van een gemeenschap zich op moet richten. Als we de rede van de

leider aanspreken als spraken we met hem zelf, zouden we kunnen zeggen: 'Beste vriend, wat is uw doel? Is dat in uw geval net zo duidelijk als bij een dokter? Gij, die misschien wel zegt dat ge de hoogste vorm van redelijkheid vertegenwoordigt, kunt gij ons uw doel niet eens vertellen?' Megillos en Kleinias, misschien kunt gij voor de [c] leider van de gemeenschap inspringen en me vertellen wat zijn doel is, net zoals ik voor een aantal anderen ben ingesprongen om u te vertellen wat hun doel is.

Kleinias: Dat kan ik met geen mogelijkheid, vreemdeling.

Athener: Betekent dat niet dat we ons uiterste best moeten doen om dat doel te ontdekken en ook alle vormen waarin het zich aan ons voordoet?

Kleinias: Wat bedoelt ge met vormen?

Athener: We zeiden bijvoorbeeld, dat er vier vormen van deugd bestaan. Omdat het er vier zijn, is het duidelijk dat we elk van hen als een afzonderlijke vorm moeten beschouwen.

Kleinias: Zeker.

Athener: En toch geven we al deze vormen één naam. We [d] zeggen dat moed een deugd is, dat wijsheid een deugd is en dat de twee andere eveneens deugden zijn. Dit betekent dat ze in wezen niet totaal verschillend zijn, maar slechts één en hetzelfde ding vertegenwoordigen: deugd.

Kleinias: Dat is ook zo.

Athener: Waarin deze vormen van elkaar verschillen en hoe ze aan verschillende namen zijn gekomen, is eenvoudig te verklaren. Maar uitleggen waarom we al die vormen de gemeenschappelijke naam 'deugd' hebben gegeven, is niet zo eenvoudig.

Kleinias: Waarom niet?

Athener: Het is niet moeilijk om uit te leggen wat ik bedoel. Laten we de rollen verdelen: de één vraagt, de ander antwoordt.

Kleinias: Hoe stelt ge u dat voor?
[e] *Athener:* Gij vraagt me waarom we moed en wijsheid als twee afzonderlijke begrippen beschouwen en ze toch verenigen onder het begrip deugd. Dan zal ik u verklaren waarom we dat doen. Moed heeft te maken met angst. Zelfs wilde dieren beschikken over moed en ook heel jonge kinderen zijn er mee begiftigd. Een moedige inborst is een geschenk van de natuur en de hulp van de rede is daar niet bij nodig. Maar zonder de rede is geen mens ooit wijs en verstandig geworden en niemand zal dat ook nu of in de toekomst ooit zijn. Want de rede is van een heel andere orde.
Kleinias: Dat is waar.
[964a] *Athener:* Nu hebt ge uit mijn antwoord kunnen opmaken wat het verschil is tussen beide deugden en daarmee waarom er twee worden onderscheiden. Legt gij nu op uw beurt aan mij uit in welke zin ze toch identiek zijn. Denk goed na hoe ge me wilt uitleggen in welke zin de vier deugden één zijn en als ge dat hebt gedaan, vraag mij dan weer in welk opzicht het er vier zijn. Laten we ons daarna nog iets afvragen. Neem een willekeurig onderwerp. Dat onderwerp zal behalve een naam ook een inhoud hebben. Moet een mens alleen de naam van het onderwerp ken- [b] nen om een expert te zijn en niet de inhoud ervan? Of is het voor de expert een schande als het hem schort aan kennis van de inhoud? In de inhoud schuilen toch het belang en de schoonheid van de dingen?
Kleinias: Natuurlijk.
Athener: Bestaat er voor de wetgever, de wetbewaker en voor iemand die denkt dat hij iedereen in deugd overtreft en speciaal daarvoor algemene erkenning heeft verworven, iets dat belangrijker is dan de deugden waar we nu over spreken: moed, gevoel voor maat, rechtvaardigheid en wijsheid?

Kleinias: Dat kan ik me niet voorstellen.
Athener: Is het wat deze aspecten van de deugd aangaat niet nodig dat raadgevers, leraren, wetgevers en bewakers van de wet meer dan wie ook de capaciteiten hebben [c] iemand te leren wat ondeugd is en wat deugd? Zij moeten deze begrippen geheel kunnen uitleggen aan iemand die behoefte heeft aan informatie en kennis, omdat deze straf verdient en moet boeten voor zijn fouten. Wordt de eerste de beste dichter die de stad bezoekt, of iemand die zich een opvoeder van de jeugd noemt, soms als de meerdere beschouwd van iemand die in alle aspecten van deugd uitmunt? In zo'n samenleving zijn de wachters niet voor hun taak berekend, omdat ze niet inzien wat deugd betekent. Het is dan toch zeker geen wonder dat deze staat, onbewaakt als hij is, hetzelfde lot ondergaat als vele [d] andere staten van tegenwoordig?
Kleinias: Nee, zeker niet.
Athener: Goed. Moeten we ons plan uitvoeren of niet? Moeten we ervoor zorgen dat onze wachters in woord en daad gericht zijn op deugd en op niets anders? Alleen door een wachtersfunctie in onze samenleving te grondvesten, kunnen wij daarin iets doen ontstaan dat is te vergelijken met het hoofd en de zintuigen van een wijs mens.
Kleinias: Hoe kunt ge die vergelijking nu maken, vreemdeling?
[e] *Athener:* Het is duidelijk dat we de gemeenschap vergelijken met het lichaam. De jonge wachters die zijn uitverkoren op grond van hun buitengewoon snelle opmerkingsgave, zijn als de ogen, hoog in het hoofd. Ze kijken om zich heen en overzien de hele gemeenschap. Vanaf hun uitkijkpost geven zij hun waarnemingen door aan [965a] degenen die het geheugen vormen. Zij melden dus aan de oudere wachters alles wat er in de gemeenschap gebeurt.

Deze oudsten worden vergeleken met de rede vanwege hun grote inzicht in veel belangrijke zaken. Zij fungeren als raadslieden en laten zich door de jonge wachters bijstaan in hun beraadslagingen. Zo zorgen deze beide groepen samen daadwerkelijk voor het behoud van de gehele gemeenschap. Is dit juist of moeten wij een andere vergelijking maken? Moeten de leden van de gemeenschap allemaal op elkaar lijken of moeten sommige mensen een speciale opvoeding en scholing krijgen?
Kleinias: Natuurlijk moeten ze niet allemaal hetzelfde zijn, beste vriend.
Athener: Dan moeten wij een betere soort scholing zien te vinden dan waar wij het eerder over hadden.
[b] *Kleinias:* Dat denk ik ook.
Athener: Hadden we het zojuist niet precies over datgene waarnaar we nu op zoek zijn?
Kleinias: Inderdaad.
Athener: Zeiden we niet dat een handwerksman of wachter die in alle opzichten zijn vak verstaat, niet alleen in staat moet zijn de veelheid te zien, maar ook moet kunnen doordringen tot de eenheid erin, zodat hij tot inzicht komt en met dat inzicht alles overziet en ordent?
Kleinias: Dat klopt.
[c] *Athener:* Bestaat er voor een mens een betere manier om zijn visie en inzicht in wat dan ook te verscherpen dan door in het vele en ongelijke een principe te herkennen?
Kleinias: Waarschijnlijk niet.
Athener: Het is niet waarschijnlijk, maar zeker, beste vriend, dat er geen betere methode is dan deze.
Kleinias: Ik geloof u, vreemdeling, en ik geef mij gewonnen. Laten wij ons gesprek op deze manier voortzetten.
Athener: Het ziet ernaar uit dat wij ook de wachters van onze goddelijke gemeenschap moeten verplichten heel goed te kijken. In de eerste plaats moeten ze zien wat die

[d] vier deugden met elkaar gemeen hebben. Waarom zeggen wij dat er in moed, gevoel voor maat, rechtvaardigheid en wijsheid één factor aanwezig is die maakt dat we ze met recht en rede onder het begrip deugd kunnen samenvatten? Deze vraag, beste vrienden, moeten we - als wij daar tenminste toe bereid zijn - niet uit het oog verliezen voordat we goed weten waar we het over hebben. Is de deugd echt één of is het een conglomeraat, of misschien een tweetal dingen, of nog iets anders? Als we hier niet eens achter kunnen komen, hoeven we niet te denken dat we iets van deugd begrijpen. We kunnen dan niet zeggen of [e] deugd een veelheid, een viertal of een eenheid is. Als wij onze eigen raad opvolgen, zullen wij er altijd voor kunnen zorgen dat deze kennis in onze gemeenschap beschikbaar komt. Maar als wij vinden dat we hier niet aan moeten beginnen, laten we dan op een ander onderwerp overgaan.
Kleinias: Nee, bij de God der Vreemdelingen, dat moet ge niet doen, vreemdeling. Daarvoor is dit onderwerp veel te belangrijk, zoals ge terecht hebt opgemerkt. Maar hoe moeten we het aanpakken?
[966a] *Athener:* Laten we het nog niet hebben over de manier waarop, maar eerst bekijken of we het eigenlijk wel moeten doen.
Kleinias: Maar natuurlijk wel, als dat tenminste mogelijk is.
Athener: Goed, dan doen we het. Hebben we dezelfde opvatting over de begrippen 'schoon' en 'goed'? Moeten onze wachters alleen weten dat zo'n begrip een veelheid voorstelt, of ook in welke zin en in welk opzicht het een eenheid is?
Kleinias: Het ligt, dunkt me, voor de hand dat ze ook moeten kunnen zien in welke zin dit begrip een eenheid is.

[b] *Athener:* Hoeven ze dat dan alleen maar in te zien, zonder het onder woorden te kunnen brengen?
Kleinias: Dat is te gek. Daar zou alleen een slaaf genoegen mee nemen.
Athener: Als het gaat om dingen die de moeite waard zijn, zijn we het er dan over eens dat echte wetbewakers de waarheid daarin werkelijk moeten kennen en in woord en daad moeten kunnen vertolken en uitdragen? Dit is wat er wordt bedoeld met het bepalen van de waarde van de dingen.
Kleinias: Daar ben ik het mee eens.
[c] *Athener:* Is niet een van de waardevolle dingen de kennis met betrekking tot de goden, die we reeds uitgebreid hebben besproken? We vroegen ons af of ze bestaan en hoe hun macht zich manifesteert, waarbij we werden beperkt door de mate van inzicht waarover de mens kan beschikken. Is het niet zo dat men begrip moet opbrengen voor het overgrote deel der burgers dat zich alleen maar houdt aan de letter van de wet? Maar men kan alleen wachter worden als men zijn uiterste best doet om volledig ver- [d] trouwen te krijgen in het bestaan van de goden. Houdt dit niet in dat men alleen tot wetbewaker gekozen kan worden als men zelf goddelijk is of zich tenminste met hart en ziel heeft gericht op het goddelijke? Dit is trouwens in het algemeen voorwaarde om in de gemeenschap waardering te oogsten.
Kleinias: Ge hebt zeker gelijk als ge zegt dat de man die zich niet verdiept of kan verdiepen in dergelijke zaken, moet worden geweerd uit de rijen der aanzienlijken.
Athener: Staat het nu voor ons vast dat in ons gesprek tot nog toe twee redenen zijn onderkend om vertrouwen in de goden te hebben?
Kleinias: Welke zijn dat dan?
Athener: Eén reden is wat wij zeiden over de mens zelf of

[e] de ziel, namelijk dat deze het oudste en goddelijkste is van alle dingen. De beweging daarvan - die een wordingsproces met zich meebrengt - zorgt voor het voortdurende bestaan van de dingen. De andere reden is onze stelling over de ordening van de loop der sterren en alle andere schepselen. Zij staan onder heerschappij van de universele intelligentie, die de hele schepping heeft geordend. Want niemand die deze zaken zorgvuldig en onafhankelijk beziet, kan ooit zo goddeloos blijven, dat hij voor dezelfde [967a] overtuiging ontvankelijk is als de grote massa. Want de massa meent dat degenen die dergelijke zaken hebben bestudeerd in astronomie en aanverwante vakken, atheïst worden. Men denkt dat dit gebeurt doordat deze studie leidt tot de overtuiging dat de dingen door natuurwetten tot stand komen en niet door een wil die het edele op het oog heeft.
Kleinias: Hoe zit het dan wel?
Athener: Onze huidige opvatting staat lijnrecht tegenover de opvatting van de mensen die de theorie bedacht hebben dat de hemellichamen onbezield zijn. Toch was er [b] ook in hun tijd wel sprake van bewondering voor deze hemellichamen en men had al een vermoeden van het juiste standpunt dat we nu verwoorden. Als de hemellichamen werkelijk onbezield zouden zijn, zouden al onze prachtige berekeningen nooit kunnen kloppen, want dan zou er in de hemellichamen geen redelijk principe aanwezig zijn. Zelfs toen waren er enkelen die durfden te beweren dat het intelligentie is die alles in de hemel heeft geordend. Maar dezelfde personen maakten weer de vergis- [c] sing te denken dat de mens zelf van nature jonger is dan het lichaam in plaats van ouder, zodat ze bij wijze van spreken weer alles op losse schroeven zetten, vooral zichzelf. Volgens hen waren alle zichtbare bewegende hemellichamen opgebouwd uit stenen, aarde en vele andere on-

bezielde substanties en deze zouden de wetmatigheden van de hele kosmos tot stand brengen. Deze theorieën leidden er indertijd toe dat hun vertolkers herhaaldelijk van goddeloosheid en ketterij werden beticht. Bovendien kwam hun dit te staan op beschimpingen van de dichters die het hadden over 'veel geschreeuw en weinig wol' en [d] hun verweten dat ze allerlei onzin verkochten. Maar zoals we al zeiden, de situatie is tegenwoordig volkomen omgekeerd.
Kleinias: Wat bedoelt ge?
Athener: Het is geen enkel sterfelijk mens gegeven een standvastig godvrezend mens te zijn, als hij de twee waarheden die wij hier naar voren hebben gebracht, niet begrijpt. De ene is dat de mens zelf onsterfelijk is, dat hij ouder is dan alles wat onderhevig is aan geboorte en dat hij heerst over de hele fysieke wereld. Het tweede wat de mens moet inzien - we hebben het al vaak benadrukt - is dat intelligentie alles bestuurt wat temidden van de sterren bestaat. De mens moet de wetenschappen beheersen [e] die bijdragen aan dat inzicht. Hij moet ze in verband kunnen brengen met de Muze en ze op een harmonieuze manier kunnen toepassen op de instellingen en wetten die te maken hebben met het gewone denken en handelen. Hij moet tevens in staat zijn een redelijke verklaring [968a] te geven voor alles wat redelijk te verklaren valt. Iemand die niet in staat is zich naast de gewone burgerzin ook nog dit soort kennis eigen te maken, zal zo goed als nooit een bekwame leider kunnen zijn die heerst over de hele gemeenschap, maar hoogstens een ondergeschikte van andere gezagsdragers.
Dan is het nu tijd, Kleinias en Megillos, te overwegen of we tot slot aan het geheel van wetten dat we hebben vastgesteld, ook de wet zullen toevoegen waarin de nachtelijke vergadering van gezagsdragers wordt geregeld. Deze

[b] waken over de veiligheid van de gemeenschap en dragen zorg voor alle vormen van opvoeding die we hebben besproken. Of moeten we dat niet doen?
Kleinias: Natuurlijk, mijn waarde, als we enigszins kunnen, moeten we deze wet toevoegen, al is het in nog zo'n beknopte vorm.
Athener: Daar moeten we dan zeker met zijn allen naar streven. Ik werp me hierbij van harte op als uw helper, gezien mijn zeer langdurige ervaring en de studie die ik van dit onderwerp heb gemaakt. En misschien kan ik nog wel voor andere hulp zorgen.
Kleinias: Welaan, vreemdeling, laten we dan vooral voortgaan op de weg waarlangs ook de godheid ons schijnt te [c] leiden. Wat de juiste werkwijze moet zijn, is iets dat we nu tijdens ons gesprek moeten ontdekken.
Athener: Megillos en Kleinias, het is niet mogelijk wetten voor de genoemde vergadering vast te stellen, voordat deze gestalte heeft gekregen. Pas als dat is gebeurd, kunnen de leden zelf bij de wet vaststellen wat hun bevoegdheden zijn. Maar het is nu reeds duidelijk dat de vorming van zo'n lichaam moet worden voorbereid door een aantal studiebijeenkomsten, om de opzet te doen slagen.
Kleinias: Hoezo? Wat moeten we hieruit opmaken?
Athener: Eerst moet er volgens mij een lijst worden opge- [d] steld van mensen die geschikt zijn voor de functie van wachter op grond van leeftijd, intellectuele capaciteiten, karakter en levenswandel. Het volgende punt is dat ze zelf niet gemakkelijk kunnen ontdekken welke onderwerpen ze moeten bestuderen en dat ook niet gemakkelijk aannemen van iemand anders die dit wel heeft ontdekt. Bovendien is het vergeefse moeite om in de vorm van geschreven wetten vast te leggen op welk tijdstip en hoe lang ze iedere afzonderlijke tak van wetenschap moeten bestude- [e] ren. Want zelfs voor de studenten zelf wordt het pas na-

dat ze zich de betreffende kennis hebben eigen gemaakt, duidelijk of ze op het juiste moment hebben gestudeerd. Men zou er beslist verkeerd aan doen al deze zaken voor onbeschrijfelijk te houden. 'Onvoorschrijfelijk' zou er een beter woord voor zijn, omdat geen enkel voorschrift in dit geval een oplossing biedt.
Kleinias: Wat staat ons dan nu te doen, vreemdeling?
Athener: Blijkbaar, vrienden, moeten wij de kaarten op tafel leggen, zoals dat heet. Als we onze hele samenleving in de waagschaal willen stellen door ons te verplichten met drie dobbelstenen drie maal zes te gooien, moeten we dat [969a] risico maar nemen. Ik zal samen met u dit risico lopen door mijn opvattingen over opvoeding en opleiding nogmaals toe te lichten. Het is zeker geen gering risico en het is met geen enkel ander risico te vergelijken. Ik raad speciaal u, Kleinias, aan goed op te letten. Want als ge de staat Magnesia, of welke naam de godheid hem ook mag geven, goed inricht, zult ge de hoogste roem verwerven of in ieder geval zeker kunnen zijn van de reputatie dat ge [b] moediger zijt dan alle mensen die na u komen. Als deze verheven vergadering inderdaad tot stand komt, geliefde vrienden, dan moet de gemeenschap daaraan worden toevertrouwd. Ik denk dat alle huidige wetgevers daar zonder meer mee zullen instemmen. Dan zal datgene werkelijkheid zijn geworden, wat we tot voor kort in ons gesprek nog als een droom zagen, toen we een soort beeld schie- [c] pen van het samengaan van waarneming en rede. Voorwaarde is echter dat we de mensen zorgvuldig uitkiezen, voldoende opleiden en hen na hun opleiding huisvesten in de burcht binnen de stad. Zo krijgen we dan uiteindelijk wachters zoals we ze ons leven lang nog niet gezien hebben, zo uitmuntend zullen ze waken over onze veiligheid.
Megillos: Beste Kleinias, uit alles wat we tot dusver heb-

ben besproken, volgt dat we het idee een staat te stichten moeten laten varen, of er met smeekbeden en alle mogelijke middelen voor moeten zorgen dat deze vreemdeling bij ons blijft om ons bij te staan.

Kleinias: Ge hebt het grootste gelijk van de wereld, Megil- [d] los. Ik zal proberen hem over te halen en gij moet me daarbij helpen.

Megillos: Dat zal ik doen.

Laatste pagina